ALEXANDR SOLŽENICIN

Souostroví GULAG

1918-1956

POKUS O UMĚLECKÉ POJEDNÁNÍ

1. DÍL · I: II, část

PODĚKOVÁNÍ

Za nezištný přístup, pochopení a operativnost při realizaci vydání díla děkujeme francouzské firmě Fayard a z čs. strany České státní pojišťovně, tak i všem ostatním zainteresovaným.

VÁŽENY ČTENÁŘI, dílo, které dostáváte do rukou, je netypické hned z několika důvodů. Předně nejde o literární fikci, nýbrž o zcela autentickou otřesnou výpověď napsanou doslova a do písmene lidskou krví. Autor v ní pro všechny nevěřící Tomáše zaznamenal a zobecnil krutou, mnoha národy a osobním utrpením draze zaplacenou zkušenost nejen ze sovětských komunistických koncentračních táborů, ale především z celého diktátorského nehumánního systému Východu – bohužel ve své obměně přeneseného i do čs. podmínek.

Neméně pohnutá byla geneze knihy a její cesta za čtenářem. Spisovatel pracoval na rukopisu tajně, v nepřetržité úzkosti, ze mu bude každou chvíli zničen sovětskými bezpečnostními orgány KGB (skutečně se tak stalo, ale to již byl rezervní exemplář v zahraničí).

Historie vzniku českého překladu rovněž nepostrádá na dramatičnosti. Pořídila ho doslova na koleně hrstka statečných lidí, kteří u nás v sedmdesátých letech v době nejhlubší „normalizace“ na překladu ilegálně pracovali – v tradičních trojčlenných buňkách, s maximálním rizikem. Každá trojice dostala jen tu část knihy, kterou byla povinna přeložit. Celý text neznala, podobně jako neznala jména dalších zúčastněných. Například překladatelka Ludmila Dušková může jmenovat jen dva nejbližší přátele a spolupracovníky na Gulagu – Jana Zábranu a Libuši Kozákovou. V další, dnes již známé skupině pracovali Gabriel Laub, Irma Zedníková a Valentina Holubová (ostatní jména na překladu participující ústředí Nadace Charty 77 nestačilo vypátrat).

A také výsledek jejich úsilí spatřil světlo světa v cizině – ve švýcarském nakladatelství Konfrontation Verlag v Curychu.

Konečně i stávající vydání poznamenaly komplikace. Získání autorských práv, jež je samo o sobě pro naše nakladatelství

nebývalou ctí, A. Solženicyn podmínil bezodkladným vydáním díla. Pochopitelně, vždyť spisovateli jde o to, dostat své dílo co nejrychleji k čtenáři a otevřít mu navždy a úplně oči. Nejen že nebyl čas na pořízení nového překladu, ale nebylo ani dost času na důkladnou revizi a úpravu překladu již existujícího. Mělo-li dílo vyjít co nejdříve, nezbývalo než sáhnout ke kompromisu a pokusit se o maximálně možnou úpravu – tak říkajíc za pochodu v korekturách a na prosbu spisovatele rozsáhle u 2. dílu. Jsme si vědomi jisté zbývající stylové nevyrovnanosti textu i možných prohřešků vůči češtině, jež však už nebylo možno z časových a technických důvodů odstranit. Prosíme Vás proto, vážený čtenáři, v tomto ohledu o pochopení, které vyváží skutečnost, že dílo vychází za pouhých pět měsíců od získáni autorských práv a splácí tak alespoň částečně čs. letitý publikační dluh vůči autorovi světového jména.

OK CENTRUM přispívá z finančního výtěžku z prodaného nákladu Souostroví Gulag A. Solženicyna na Ruský sociální fond pomoci pronásledovaným osobám a jejich rodinám, na rekonstrukci hřbitova padlých čs. legionářů ve Vladivostoku v SSSR a na nadační činnost Fondu demokratických iniciativ ČSFR.

Věnováno všem, jimž život nestačil, aby o tom vyprávěli.

A nechť mi odpustí, že jsem všechno neviděl, na všechno si nevzpomněl a všechno nevytušil.

S tísní v srdci jsem celá léta po dokončení této knihy zadržoval její tisk: povinnost vůči dosud žijícím převažovala nad povinností vůči zemřelým. Nyní však, kdy se státní bezpečnost této knihy stejně již zmocnila, nezbývá mi nic jiného než ji hned uveřejnit.

Září 1973
A. SOLŽENICYN

V této knize nejsou vymyšlené osoby ani vymyšlené události. Lidé i místa mají svá vlastní jména. Jsou-li uvedena jen začáteční písmena, děje se tak z osobních důvodů. Nejsou-li jména uvedena vůbec, je to jen proto, že je lidská paměť nezachovala – všechno se však událo přesně tak, jak bylo vylíčeno.

Napsat tuto knihu by bylo nad síly jednoho člověka. Kromě toho, co jsem vynesl ze Souostroví Gulag na vlastním těle, v paměti, ve svých uších a očích, poskytly mi materiál k této knize vzpomínky, vyprávění a dopisy 227 osob, jejichž jména by zde měla být uvedena.

Svou osobní vděčnost jim tu nemusím vyslovovat: tato kniha je náš společně vybudovaný pomník všem těm, kteří byli umučeni a zavražděni.

Z onoho seznamu bych chtěl zvlášť vyzvednout ty, kteří mi s vynaložením všech sil pomáhali opatřit toto dílo bibliografickými údaji a citáty nejen z knih, jež jsou dnes v knihovnách, ale i z těch, jež byly už dávno vyřazeny a zničeny, takže sehnat uchovaný výtisk stálo mnoho námahy; a ještě víc musím vyzvednout ty, kteří mi pomáhali skrývat rukopis ve zlých dobách a později jej rozmnožit.

Ještě však nenastal čas, abych se mohl odvážit je jmenovat.

Redaktorem této knihy by měl být starý vězeň ze Solověckých ostrovů Dmitrij Petrovič Vitkovskij. Avšak půlka života, kterou tam prožil (jeho vzpomínky z lágru se také jmenují „Půl života“), se projevila předčasným ochrnutím. Nemohl už mluvit, ale mohl si ještě přečíst několik hotových kapitol a přesvědčit se, že nic nebude zapomenuto.

Jestliže ještě dlouho nezasvitne v naší zemi světlo svobody, bude rozšiřování této knihy spojeno s velkým nebezpečím, a proto musím i budoucím čtenářům vyřídit dík – od těch, kteří zahynuli.

Když jsem v roce 1958 začal psát tuto knihu, neznal jsem žádné paměti nebo umělecká díla ze života v lágrech. Během práce jsem se postupně do roku 1967 seznámil s „Kolymskými povídkami“ Varlama Šatamova a se vzpomínkami D. Vitkovského, J. Ginzburgové a O. Adamovové Sliozbergové, na něž se při svém líčení odvolávám jako na literární fakta, známá všem (tak tomu také nakonec bude!).

V rozporu se svými záměry a proti své vůli poskytli pro tuto knihu neocenitelný materiál a zachytili mnoho důležitých skutečností a číselných údajů, ba i sám vzduch, který dýchali: čekista M. J. Sudrabs-Lacis, N. V. Krylenko, dlouhá léta hlavní státní žalobce, a jeho nástupce A. J. Vyšinskij*[1] se svými právnickými přisluhovači, mezi nimiž musíme zvláště vyzvednout I. L. Averbacha.

Materiál k této knize dodalo rovněž třicet šest sovětských spisovatelů v čele s Maximem Gorkým – autoři hanebné knihy o Bělomořskobaltském průplavu, která jako první v ruské literatuře oslavovala otrockou práci.

[1] životopisné údaje o osobách uvedených v knize najde čtenář ve jmenném rejstříku na konci svazku. (Pozn. překl.)

Předmluva

V roce tisícím devítistém čtyřicátém devátém jsme s přáteli přišli náhodou na pozoruhodnou noticku v časopise Příroda, vydávaném Akademií věd. Bylo tam drobným písmem napsáno, že na řece Kolymě byla při výkopech objevena podzemní ledová čočka, zmrzlý dávnověký potok – a v něm zamrzlí představitelé fosilní (několik desítek tisíc let staré] zvířeny. Tyto ryby či mloci se uchovali tak čerství, potvrzoval vědecký dopisovatel, že přítomní rozbili led a hned je s chutí snědli.

Nepočetní čtenáři časopisu byli jistě nemálo udiveni, jak dlouho se může rybí maso v ledu uchovat. Leč málokterý z nich mohl pochopit skutečný velkolepý smysl této neopatrné noticky.

My jsme jej pochopili hned. Viděli jsme před sebou živě celý ten výjev do nejmenších podrobností: jak přítomní, aniž dbají ušlechtilých zájmů ichtyologie, rozbíjejí se zuřivým chvatem led, navzájem se odstrkují lokty, trhají kousky tisíciletého masa, běží s nimi k ohni, rozmrazují je a hltají.

Pochopili jsme to proto, že jsme sami patřili k oněm přítomným, k onomu mohutnému, na celé zeměkouli ojedinělému kmeni zeků neboli muklů, kteří jedině byli s to s chutí pozřít mloka.

Kolyma byla největší a nejproslulejší ostrov, pól krutosti oné podivné země Gulag, roztříštěné svou geografií na souostroví, avšak stmelené svou psychologií v kontinent, oné skoro neviditelné a nehmatatelné země, jež byla zalidněna národem zeků.

Toto souostroví protínalo a prostupovalo jinou, rozlehlejší zem, zařezávalo se do jejích měst, viselo hrozivě nad jejími ulicemi – a přesto někteří vůbec nic netušili, mnozí o něm zaslechli jen něco neurčitého, a pouze ti, kteří tam byli, věděli vše.

Ti však zachovávali mlčení, jako by na Souostroví Gulag ztratili řeč.

Nečekaný obrat v našich dějinách způsobil, že přece jen něco, i když mizivě málo, proniklo o něm na denní světlo. Avšak tytéž ruce, jež nám nasazovaly pouta, napřahují k nám teď smířlivé dlaně: „Co bylo, bylo! Nač se hrabat v minulosti?!… Kdo na minulé vzpomíná,

o oko přijde!“ Přísloví však pokračuje: „Ale kdo zapomíná, o obě přijde!“

Desetiletí míjejí a nenávratně zahlazují jizvy a vředy minulosti. Některé ostrovy se v této době zachvěly, rozplynuly se a dnes se nad nimi rozprostírá ledové moře zapomnění. A jednou v daleké budoucnosti se toto souostroví, jeho ovzduší i kosti jeho obyvatel, zamrzlé v ledové čočce, budou jevit jako nějaký neuvěřitelný mlok.

Neodvažuji se psát dějiny tohoto souostroví: nenaskytla se mi možnost prostudovat dokumenty. Naskytne se však vůbec někdy někomu?… Ti, kdo nechtějí vzpomínat, měli už dost času (a ještě ho budou mít), aby všechny dokumenty do jednoho zničili Po tom co jsem svých jedenáct let prožitých na souostroví přijal ne jako hanbu nebo zlý sen, ale naopak jsem si ten zrůdný svět téměř zamiloval, po tom co jsem se šťastným řízením osudu stal teď důvěrníkem mnoha pozdních vyprávění a dopisů – po tom všem snad budu s to vypovědět něco o těch kůstkách a mase – o ostatně ještě živém mase ještě dnes žijícího mloka.

ČÁST I

Vězeňský průmysl

„V údobí diktatury, obklíčeni ze všech stran nepřáteli, jsme leckdy projevovali zbytečnou měkkost, zbytečnou shovívavost.“

Státní žalobce Krylenko při procesu s Průmyslovou stranou

1 ZATČENÍ

Jak se lidé na toto tajemné souostroví dostanou? Neustále tam sice létají letadla, plují lodi a rachotí vlaky, ale ani jeden nápis na nich neprozrazuje místo jejich určení. Pokladní vydávající jízdenky i zástupci Sovturistu a Inturistu by se velice divili, kdybyste je požádali o lístek na toto souostroví. Neznají ho ani jako celek, ani jediný z jeho nesčetných ostrůvků, nikdy o něm neslyšeli.

Ti, kdož jedou souostroví spravovat, dostanou se tam prostřednictvím učilišť ministerstva vnitra.

Ti, kdož jedou souostroví hlídat, jsou tam povoláni vojenskými velitelstvími.

A ti, kdož tam jedou umírat, lidé jako vy nebo já, ti musí nutně projít jedinou cestou zatčením.

Zatčení!! Mám snad říci, že je to zlom v celém vašem životě? Že je to přímý zásah blesku? Že je to rozumem nepostižitelný otřes, s nímž se leckdo nedokáže vypořádat a propadne šílenství?

Vesmír má tolik středů, kolik je v něm živých bytostí. Každý z nás je jeho středem, a když na vás syknou: „Jste zatčen!“, zhroutí se vám celý svět.

Když už i vy jste zatčen, mohlo vůbec ještě něco odolat tomuto zemětřesení?

Ani ti nejbystřejší ani ti nejprostší z nás nejsou schopni svým náhle zastřeným mozkem pochopit takové zvraty ve vesmíru a přes všechny své životní zkušenosti se v tomto okamžiku nezmohou na nic jiného než:

„Já?? A za co?“ – na otázku, jež byla před námi již miliónkrát opakována a na niž se nikdy nedostalo odpovědi.

Zatčení, to je jakési náhlé, nečekané přemístění, přeložení, přesazení z jednoho stavu do druhého.

Po dlouhé křivolaké ulici života jsme šťastně běželi nebo se nešťastně vlekli kolem samých plotů, plotů a plotů – kolem ztrouchnivělých dřevěných plotů, hliněných zdí, cihlových a betonových ohrad a železných oplocení. Nepřemýšleli jsme o tom, co je za nimi. Ani okem ani rozumem jsme se nepokoušeli za ně nahlédnout – a právě tam začíná země Gulag, přímo vedle, dva metry

od nás. A také jsme si v těchto plotech nevšimli nesčetných pevně zasazených a dobře zamaskovaných dvířek a vrátek. Všechna tato vrátka byla připravena pro nás!

Najednou se jedny z nich prudce rozletí a čtyři bílé mužské ruce, nezvyklé pracovat, nýbrž chytat a držet, nás popadnou za nohu, za ruku, za límec, za čepici nebo za ucho, vtáhnout dovnitř jako pytel brambor a zabouchnou za námi navždy ta osudná dvířka, dvířka do našeho minulého života.

Konec. Jste zatčen!

A nic vás nenapadne na to říci, vůbec nic kromě jehněčího zabečení: „Jááá?? A za co?“

Takové zatčení, to je oslepující záblesk a úder, kterým se přítomnost náhle mění v minulost a nemožné se stává plnoprávnou přítomností.

Toť vše. Víc nejste schopen pochopit ani v první hodině, ani za celý první den.

Ve vašem zoufalství se vám ještě zableskne naděje jako pozlátkový měsíc z cirkusové dekorace: „To je omyl! To se jistě vysvětlí!“

Všechno ostatní, co dnes tvoří tradiční a dokonce literární představu o zatčení, se již nahromadí a seřadí nikoliv ve vaší popletené paměti, ale v paměti vaší rodiny a sousedů. Je to pronikavé noční zazvonění nebo hrubé bouchání na dveře. Je to sebevědomý vpád neočištěných holínek ostražitých orgánů. Je to ustrašený svědek, krčící se za jejich zády. (K čemu je tento svědek? Oběti se neopovažují o tom přemýšlet, výkonné orgány to už dávno nevědí, ale je to tak v předpisech, a on tam tedy musí celou noc prosedět a k ránu se podepsat. I pro svědka, kterého vytáhli z postele, je to utrpení: noc co noc chodit a pomáhat při zatýkání sousedů a známých.) Tradiční zatčení, to je ještě něco: třesoucí se ruce, které pro odváděného rychle balí pár věcí, soupravu prádla, kousek mýdla, něco k jídlu, a přitom nikdo neví, co potřebuje, co se smí a co by si měl vzít na sebe, ale výkonné orgány popohánějí a obořují se: „Nic nepotřebuje. Jíst tam dostane. A teplo je tam taky.“ (To všechno je lež. A popohánějí, aby člověka zastrašili.) Tradiční zatčení, to má po odvedení chudáka zatčeného ještě další dějství, kdy v bytě po celé

hodiny řádí krutá, cizí, drtivá moc. Je to páčení, rozřezávání, strhávání a srážení se zdí, vyhazování ze skříní a ze stolů na podlahu, vytřepávání, vysypávání, trhání a házení na hromady na podlaze, a praskot pod holínkami. Není nic, co by jim při domovní prohlídce bylo svaté! Při zatýkání strojvůdce Inošina stála v pokoji rakvička s jeho zemřelým dítětem.

Ochránci práva vyhodili dítě z rakvičky a hledali i tam. Nemocné vytahují z postelí a strhávají jim obvazy.*[22)] Při takové prohlídce se nelze divit ničemu! U sběratele starožitností Četveruchina sebrali „tolik a tolik listin s carskými výnosy“, totiž výnos o ukončení války s Napoleonem, o ustavení Svaté aliance a modlitbu na zažehnání cholery z roku 1830. U našeho nejlepšího znalce Tibetu Vostrikova zkonfiskovali vzácné staré tibetské rukopisy (a nebožtíkovým žákům se teprve po třiceti letech podařilo dostat je z rukou KGB!). Při zatčení orientalisty Něvského zabavili tangutské rukopisy (a po pětadvaceti letech mu byla posmrtně za jejich rozluštění udělena Leninova cena). Kargerovi zašantročili archív s materiálem o jenisejských Osťácích, zakázali abecedu, kterou sestavil, i jeho slabikář – a tak ten malý nárůdek zůstal bez abecedy. Vzdělaným jazykem to všechno popisovat, to by dlouho trvalo, lidově se však o prohlídkách říká: Sami nevědí, co hledají.

Všechno zabavené odvážejí, a někdy nutí zatčeného, aby to ještě sám nesl – jako Ninu Alexandrovnu Palčinskou, která táhla na zádech pytel s písemnostmi a dopisy svého vždy horlivě činného nebožtíka muže, velkého ruského inženýra, aby jim padly do chřtánu navždy a nenávratně.

Pro ty, kteří po zatčeném zbyli, nastává dlouhý řetěz dnů rozvráceného, zpustošeného života. A pokusy předat mu balíčky. Ze všech okének však na ně štěkají: „Toho nemáme v seznamu!“ „Ten tu není!“ A aby se člověk ve zlých dobách v Leningradě vůbec dostal k okénku, musel se tlačit pět dní ve frontě. Může se ale také stát, že

---

[2] Když v roce 1937 drancovali ústav doktora Kazakova, rozbíjeli členové „komise“ nádoby s lysály, jež byly Kazakovovým objevem, přestože je pacienti prosili, aby tyto zázračné léky neničili. (Podle oficiální verze byly lysály považovány za jedy – proč je tedy neuchovali jako hmotný důkaz?)

se za půl roku nebo za rok ozve zatčený sám, nebo že přijde úřední sdělení: „Zákaz písemného styku.“ A to znamená – navždy. „Zákaz písemného styku“, to znamená téměř s naprostou jistotou: byl zastřelen.*[3] Tak si tedy představujeme zatčení.

A je tomu vskutku tak. Noční zatčení, jak jsme je popsali, je u nás oblíbené, nebol má mnoho důležitých předností. Všichni obyvatelé bytu jsou hned po prvním zabušení na dveře ochromeni hrůzou. Zatýkaný je vytržen z tepla postele, je úplně bezmocný ve své rozespalosti, neschopný jasné úvahy. Při nočním zatčení jsou výkonné orgány v převaze: přijde několik ozbrojených mužů proti jednomu, který si ani nestačil dopnout kalhoty; během odvádění a prohlídky se zcela určitě nesrotí u vrat dav případných stoupenců oběti. A to, že pracují postupně a beze spěchu – nejdřív přijdou do jednoho bytu, pak do druhého, zítra do třetího a čtvrtého – to jim dává možnost racionálně využít sil a zavřít do vězení mnohonásobně víc obyvatel, než sami mají svých příslušníků.

Další předností nočního zatýkání je to, že ani v sousedních domech ani v ulicích nikdo nevidí, kolik lidí za noc odvezou. Vyděsí nejbližší sousedy, ale pro vzdálenější to není žádná událost. Jako by se nic nestalo. Po stejném pruhu asfaltu, po němž v noci jezdily sem a tam vězeňské vozy, pochoduje ve dne mládež s prapory a květinami a zpívá ničím nezkalené písně.

Ale ti, kteří zatýkají, pro něž je zatýkání jedinou náplní služby a hrůza zatýkaných opakující se nudnou podívanou, ti vidí zatýkací úkon v mnohem širších souvislostech. Mají rozsáhlou teorii. Nesmíme si ve své naivitě myslet, že taková teorie neexistuje. Nauka o zatýkání je důležitou kapitolou obecného vězeňství a je podložena důkladnou společenskou teorií. Zatčení jakožto úkon se třídí podle určitých znaků: noční a denní; v bytě, v zaměstnání a na cestě; první a opakované; jednotlivé a skupinové. Zatčení se dělí podle žádoucího

---

[3] Jedním slovem „žijeme v proklatých podmínkách, kdy člověk zmizí beze stopy a jeho nejbližší, žena a matka… po léta nevědí, co se s ním stalo“. Souhlasí, ne? To napsal Lenin v roce 1910 v nekrologu o Babuškinovi. hekněme však rovnou: Babuškin vezl transport zbraní pro povstání a byl při tom zastřelen. Věděl, do čeho se pouští. To se ale o nás králících nedá říci.

stupně překvapení a podle stupně předpokládaného odporu (v desítkách miliónů případů se však žádný odpor nepředpokládal, ani nevyskytl). Zatčení se dále dělí podle důkladnosti přikázané prohlídky*[4]; podle nutnosti sepsat nebo nesepsat seznam zabavených předmětů a zapečetit pokoje nebo byt podle nutnosti zatknout kromě manžela i ženu a poslat děti do dětského domova, nebo poslat celý zbytek rodiny do vyhnanství, nebo navíc rodiče zatčeného do lágru.

Také formy zatčení jsou velmi rozmanité. Maďarka Irma Mendelová dostala jednou v Kominterně (v roce 1926) dva lístky do divadla Bolšoj těatr, do přední řady.

Vyšetřovatel Klegel se jí dvořil, a tak ho pozvala. Během představení se k ní choval velice něžně a pak ji odvezl… rovnou do Lubjanky.*[5] A když za slunného červnového dne roku 1927 zastaví na Kuzněckém mostě jakýsi mladý švihák drožku a posadí do ní Annu Skripnikovovou, růžolící krasavici s plavými copy, která si právě koupila modrou látku na šaty, pak vězte, že nejde o mileneckou schůzku, ale o zatčení: hned zabočí k Lubjance a vjedou do černého jícnu vrat. (Drožkář to pochopil a mračí se: Orgány mu nezaplatí.) A když (o dvacet let později) námořní kapitán druhého stupně Boris Burkovskij v bílém kabátci, navoněný drahou kolínskou, koupí pro svou dívku dort, nechtějte přísahat na to, že ona ten dort určitě dostane, že nebude při prohlídce rozkrájen na kousky a že si ho tak kapitán neodnese do své první cely.

---

[4] O domovní prohlídce existuje také celá věda. Jednou se mi dostala do ruky brožurka pro dálkově studující na právnické fakultě v Almě-Atě. Chválili v ní velice ty právníky, kteří při domovní prohlídce nelenili přeházet 2 tuny hnoje, 6 kubíků dřeva a 2 fůry sena, odházeli sníh z celého záhumenku, vytrhali z pece cihly, prohrabali žumpy, prohlédli záchodové mísy, prohledali psí boudy, kurníky i špaččí budky, propíchali matrace, strhali náplasti a vylámali kovové zuby, aby v nich hledali mikrofilmy. Studentům se velice doporučovalo začít tělesnou prohlídkou a jí také skončit (aby člověk neschoval něco z toho, co už bylo prohlédnuto), jakož i vrátit se ještě jednou na stejné místo, ale v jinou denní dobu, a znovu udělat prohlídku.

[5] Moskevské sídlo státní bezpečnosti (čeky, GPU, NKVD, nyní KGB) s tzv. vnitřním vězením. (Pozn. překl.)

Ne, u nás se nikdy nezanedbávalo ani zatčení ve dne, ani zatčení na ulici, ani zatčení v kypícím davu. Probíhá však vždy hladce a – což je podivuhodné – samy oběti se v souladu s výkonnými orgány chovají co nejuhlazeněji, aby si nikdo nevšiml jejich neštěstí.

Ne každého lze zatknout doma, po předchozím zaklepání (a jestliže už zaklepou, pak se ohlásí jako „správce“ nebo „pošta“), a ne každého se hodí zatknout v zaměstnání. Jde-li o člověka záludného, pak je nejlépe ho zatknout, když je odloučen od svého obvyklého okolí – od rodiny, spoluzaměstnanců, přátel a skrýší: nesmí mít možnost něco zničit, schovat nebo předat. Vysoké vojenské nebo stranické hodnostáře někdy přeložili na nové místo, dali jim k dispozici salónní vůz a cestou je zatkli. Jiného zas, prostého smrtelníka, vyděšeného masovým zatýkáním, který se už celý týden zdrceně krčí pod nepřívětivými pohledy nadřízených, zavolají najednou na závodní radu, kde mu se zářícím obličejem předají poukaz do zotavovny v Soči. Králík je dojat – jeho strach byl tedy zbytečný.

Děkuje a vesele spěchá domů balit kufr. Za dvě hodiny mu jede vlak, hubuje nešikovnou manželku. Konečně je na nádraží! Ještě má trochu času. V čekárně nebo u pivního pultu ho osloví sympatický mladý muž: „Vy mě nepoznáváte, Petře Ivanoviči?“ Petr Ivanovič váhá: „Nějak si nevzpomínám, ačkoliv…“ Mladý muž se rozplývá v projevech přátelství: „Ale jak je to možné? Já vám to připomenu…“ A klaní se uctivě ženě Petra Ivanoviče: „Omluvte, prosím, pana manžela na okamžik…“ Manželka souhlasí, neznámý mladík vezme Petra Ivanoviče důvěrně pod paží a odvádí ho – navždy nebo na deset let!

Nádraží se hemží lidmi – a nikdo nic nezpozoroval… Občané, kteří rádi cestujete! Nezapomínejte, že na každém nádraží je oddělení GPU a několik vězeňských cel! Dotěrnost těchto údajných známých je tak neodbytná, že jí člověk bez vlčí lágrové průpravy těžko může uniknout. Nemyslete si, že vás, jste-li zaměstnancem amerického velvyslanectví a jmenujete se třeba Alexandr D., nemohou zatknout za bílého dne na Gorkého ulici poblíž Hlavního telegrafního úřadu. Váš neznámý přítel se k vám vrhne v hustém davu s otevřenou náručí: „Sašo!“ volá bez ostychu z plna hrdla.

„Kámoši! To je let, co jsme se neviděli!… Pojď kousek stranou, abychom nepřekáželi.“ A kousek stranou u okraje chodníku zastavila právě poběda… (O několik dní později bude TASS ve všech novinách rozhořčené prohlašovat, že příslušným místům není o zmizení Alexandra D. nic známo.) Co je na tom tak složitého? Naši hoši to udělali i v Bruselu (tak sebrali Žoru Blednova), a to je něco jiného než v Moskvě.

Orgány si vskutku zaslouží uznání: v době, kdy projevy řečníků, divadelní hry a dámské šaty vypadají, jako by byly vyrobeny na běžícím pásu, vynikají způsoby zatčení svou rozmanitostí. Ukážete v bráně závodu propustku – odvedou vás stranou a seberou; seberou vás ve vojenské nemocnici s teplotou 39° (Ans Bernštejn), a lékař nenamítá nic proti vašemu zatčení (jen ať si zkusí namítat!); seberou vás přímo na operačním stole při operaci žaludečního vředu (N. M. Vorobjov, školní inspektor, 1936) – a přivezou vás polomrtvého a zkrváceného do cely (vzpomíná Karpunič); domáháte se (jako Naďa Levitská) návštěvy odsouzené matky, povolí vám ji – a pak se ukáže, že je to konfrontace a zatčení! V Gastronomu vás pozvou do oddělení objednávek a tam vás zatknou; zatkne vás pocestný, který u vás ve jménu božím přenocoval; zatkne vás elektrikář, který přišel odečíst elektroměr; zatkne vás cyklista, který se s vámi srazil na ulici; zatkne vás průvodčí na dráze, taxíkář, zaměstnanec spořitelny a správce kina – ti všichni vás zatknou, a jejich dobře schované rudé průkazy spatříte, až když už je pozdě.

Někdy se dokonce zdá, že zatčení je vlastně hra – tolik přebytečné vynalézavosti a překypující energie se do něho vkládá, a přitom by oběť stejně nikdy nekladla odpor. Chtějí tím výkonné orgány snad odůvodnit svou službu a svou početnost?

Stačilo by přece poslat všem vyhlídnutým králíkům předvolání – a dostavili by se sami pokorně s uzlíčkem v ruce v určenou hodinu a minutu k černým železným vratům Státní bezpečnosti, aby obsadili kousek podlahy v určené cele. (Tak také sbírají kolchozníky, nač by se v noci trmáceli cestou necestou k nějaké chalupě?

Zavolají kolchozníka na vesnický sovět a tam ho seberou. Pomocného dělníka si zavolají do kanceláře.) Každá mašinérie má samozřejmě svou horní hranici, nad niž nemůže jít, nemá-li se zahltit.

Ve vypjatých a zlých letech 1945-46, kdy z Evropy přijížděl vlak za vlakem, a ty všechny bylo nutno hned zpracovat a odeslat na Souostroví Gulag, odpadla už ta přebytečná hra, sama teorie značně vybledla a ztratila své rituální peří, a pak i zatčení desetitisíců vypadalo jako obyčejná prověrka mužstva: stali se seznamy, vyvolávali z jednoho vlaku, nakládali do druhého, a to bylo celé zatčení.

Po několik desetiletí se politické zatýkání u nás vyznačovalo právě tím, že byli zavíráni lidé naprosto nevinní, a proto také nepřipravení k jakémukoliv odporu.

Vytvořil se všeobecný pocit bezvýchodnosti, představa (při našem pasovém systému ostatně docela správná), že GPU-NKVD nelze uniknout. Dokonce ani na vrcholu zatýkacích epidemií, kdy se lidé každý den při odchodu do práce loučili s rodinou, neboť neměli jistotu, že se večer vrátí – ani tehdy téměř nikdo neutekl (a sebevraždy byly ojedinělé). A právě to bylo účelem. Mírná ovce je vlku po chuti.

Vyplývalo to také z toho, že lidé nechápali mechanismus zatýkacích epidemií.

Orgány většinou neměly žádné pádné důvody pro výběr koho zatknout a koho nechat na pokoji, plnily jen směrná čísla. Plnění plánu mohlo být zákonité, ale mohlo také mít naprosto nahodilý charakter. V roce 1937 přišla do přijímací kanceláře NKVD v Novočerkassku jedna žena, aby se zeptala, co bude s hladovým kojencem, dítětem její zatčené sousedky. „Posaďte se a počkejte," řekli jí, „my to vyšetříme." Čekala dvě hodiny, pak ji vzali z čekárny a odvedli do cely: potřebovali rychle splnit směrné číslo a neměli dost příslušníků, aby je poslali do města – a tato žena byla právě při ruce! A naopak, k Lotyši Andreji Pavlovi, jenž bydlel nedaleko Orši, přišlo NKVD, aby ho zatklo; on však neotevřel, vyskočil oknem, utekl jim a ujel rovnou na Sibiř. A třebaže tam žil pod svým vlastním jménem a měl v dokladech, že je z Orši, nebyl nikdy zatčen, ani předvolán, ani podezírán. Existují totiž tři druhy pátrání: všesvazové, republikové a oblastní, a téměř polovina tehdy zatčených nestála za to, aby kvůli nim vyhlašovali pátrání na vyšší úrovni než oblastní. Člověk, který měl být zatčen víceméně náhodou, jako třeba na

sousedovo udání, býval snadno nahrazen jiným sousedem. Lidé, kteří se náhodou dostali do zátahu nebo do hlídaného bytu a kteří, stejné jako Andrej Pavel, měli odvahu hned, ještě před prvním výslechem, utéci – ti nebyli nikdy stíháni a pronásledováni; kdo však zůstal a čekal na spravedlnost, ten byl odsouzen. A právě tak se zachovali téměř všichni či převážná většina: malomyslně, bezmocně, odevzdaně.

Je ovšem také pravda, že když NKVD nezastihlo hledanou osobu doma, vyžadovalo u příbuzných písemné prohlášení, že neopustí místo bydliště. A pak nebyl samozřejmě žádný problém zařadit je místo uprchlíka.

Všeobecná nevinnost plodí také všeobecnou nečinnost: Třeba mě ani neseberou! Třeba to dobře dopadne! A. I. Ladyženskij byl řídícím učitelem v zapadlém městečku Kologrivu. V roce 1937 k němu přistoupil na trhu vesničan a předal mu od kohosi tento vzkaz: „Alexandře Ivanoviči ujeď, jsi v seznamech!“ On ale zůstal: „Škola se přece beze mne nemůže obejít, učím jejich vlastní děti, jak by mě mohli sebrat…?“ (Za několik dnů byl zatčen.) Není každému dáno aby jako Vaňa Levitskij už ve čtrnácti pochopil: „Každý čestný člověk musí do vězení. Teď sedí tatínek, a až vyrostu, zavřou i mne.“ (Zavřeli ho ve třiadvaceti.) Většina se utěšuje paprskem naděje: Jestliže jsem se ničím neprovinil, tak za co by mě mohli sebrat? To je omyl! Už tě táhnou za límec a ty si pořád opakuješ: „To je omyl! Ono se to vysvětli a pak mě pustí!“ Že jiné lidi hromadně zavírají, je sice také nesmyslné, ale u těch přece jen zůstává v každém jednotlivém případě nejistota:

„Třeba tenhle opravdu něco…“ Ale ty? Ty ses přece určitě ničím neprovinil! A stále ještě posuzuješ orgány jako lidsky logickou instituci: Ono se to vysvětlí – a pak mě pustí.

Proč bys tedy měl utíkat?… A jak by ses mohl stavět na odpor?… Vždyť tím bys jen zhoršil své postavení, tím bys znemožnil, aby se omyl vysvětlil. A tak nejen že se nepostavíš na odpor – dokonce jdeš se schodů po špičkách, jak to poručili, aby sousedé nic neslyšeli*[6]. A

[6] V lágrech pak nikomu nedala pokoj myšlenka, co by asi bylo, kdyby žádný z výkonných orgánů si nebyl jist, zda se vrátí živ a zdráv z nočního zatýkání, a musel se před odchodem rozloučit se svou rodinou? Kdyby v

pak – proti čemu se vlastně stavět na odpor? Proti odebrání opasku? Proti příkazu stoupnout si do kouta? Nebo proti příkazu jít s nimi z domu pryč? Zatčení se skládá z drobných okolností, z nesčetných maličkostí – a zdánlivě nemá smysl se pro každou zvlášť hádat (tím spíše, že myšlenky zatčeného se točí kolem veliké otázky: „Za co??") ale všechny tyto okolnosti dohromady ústí nevyhnutelně v zatčení.

Co všechno se odehrává v duši právě zatčeného, to samo by stálo za knihu. V takové duši se mohou skrývat city, o nichž nemáme ani potuchy. Když v roce 1921 zatkli devatenáctiletou Jevgeniji Dojarenkovou a tři mladí čekisté jí prohrabávali postel a prádelník, zůstala klidná: kde nic není, tam nic nenajdou. Najednou však

---

dobách masového zatýkání kdy například v Leningradě pozavírali čtvrtinu města, nebyli lidé seděli ve svých doupatech umírajíce strachem při každém bouchnutí domovních dveří a při každém kroku na schodech – ale kdyby byli pochopili, že už nemají co ztratit, a postavili se rychle do zálohy za dveře, vždy několik lidí se sekyrami, kladivy, pohrabáči, se vším, co měli po ruce? Vždy už dávno každý věděl, že ti noční návštěvníci v brigadýrkách nepřicházejí s dobrými úmysly – a že tedy nikdo neudělá žádnou chybu, když takového zabijáka praští po hlavě. Nebo když u vězeňského vozu, který stojí na ulici jen s řidičem, propíchá pneumatiky. Orgány by tak byly brzo měly nedostatek pracovníku i vozidel – a bez ohledu na Stalinovy choutky by se byla celá ta mašinérie sama zastavila! Kdyby… To nešťastné kdyby…! Nedostávalo se nám lásky ke svobodě. A ještě předtím – pochopení pro skutečnou situaci. Vydali jsme se z posledního v jednom nezadržitelném výbuchu sedmnáctého roku – a pak jsme spěchali podrobit se a s radostí jsme se podrobili. (Arthur Ransome popisuje jedno dělnické shromáždění v roce 1921 v Jaroslavli. Přijeli z ÚV z Moskvy, aby se poradili s dělníky o podstatě diskuse o odborech. Zástupce opozice J. Larin vyložil dělníkům, že jejich odborový svaz jim musí být ochranou proti podnikové správě a že mají práva, která si vybojovali a na která jim nikdo nesmí sahat. Dělníci se chovali úplně lhostejně, oni prostě nechápali, proti komu by ještě potřebovali ochranu a nač by ještě potřebovali nějaká práva. Když ale vystoupil zástupce generální linie strany, který káral dělníky za jejich lajdáctví a lenost a vyzýval je k obětem, k neplacené přesčasové práci, k omezení v jídle a k vojenské poslušnosti vůči podnikové správě – vyvolalo to nadšení v celém shromáždění a bouřlivý potlesk.) My jsme si všechno, co pak přišlo, prostě zasloužili.

narazili na její důvěrný deník, který by neukázala, ani matce – a to, že si její řádky přečtou ti nepřátelští cizí chlapi, jí otřáslo víc než celá Lubjanka s jejími mřížemi a sklepeními.

U mnohých tyto osobní city a vztahy, otřesené zatčením, mohou být daleko silnější než strach z vězení nebo politické úvahy. Člověk, který není vnitřně na násilí připraven, je vždy slabší než násilník.

Jen málokteří chytří a odvážní to pochopí okamžitě. Když v roce 1948 přišli zatknout ředitele Geologického ústavu Akademie věd Grigorjeva, zabarikádoval se a dvě hodiny pálil písemnosti.

Jindy je hlavním pocitem zatčeného ulehčení, ba dokonce radost, ale to bývalo zvláště v dobách masového zatýkání: Když kolem dokola zatýkají a sbírají takové, jako jsi ty, a po tobě pořád nejdou, pořád otálejí – pak takové vyčerpávající utrpení je horší než jakékoliv zatčení, a to nejen pro slabou povahu. Vasilij Vlasov, neohrožený komunista, o němž se ještě nejednou zmíníme, odmítl utéci, jak mu navrhovali jeho bezpartijní spolupracovníci, když bylo zatčeno celé vedení Kladyjského okresu (1937), a úplně ztratil nervy, neboť si pro něho pořád nepřicházeli. Mohl úder přijmout jen čelem, a když jej konečné přijal, uklidnil se a v prvních dnech po zatčení se cítil opět skvěle. Důstojný otec Iraklij jel v roce 1934 do Alma-Aty navštívit vypovězené věřící, a v té době ho třikrát přišli do jeho moskevského bytu zatknout. Když se vrátil, čekali ho na nádraží jeho farníci, kteří mu nedovolili jít domů a osm let ho skrývali po bytech. Kněz byl tímto životem štvance tak vyčerpán, že když ho v roce 1942 přece jen zatkli, radostně chvalořečil Bohu.

V této kapitole jsme dosud stále jen hovořili o bezejmenné mase, o králících, kteří byli zavíráni, aniž věděli za co. V knize se však budeme muset zmínit také o těch, kteří i v nové době byli skutečně politickými vězni. Věra Rybakovová, studentka a sociální demokratka, si toužebně přála, dokud byla na svobodě, dostat se do suzdalského politického izolátoru*[7]: jen tam se mohla setkat se staršími soudruhy (z nichž už nikdo nezůstal na svobodě) a propracovat svůj světový názor.

---

[7] Politické izolátory byly zavedeny krátce po revoluci jako zvláštní vězení pro členy ostatních politických stran a komunistické úchylkáře. (Pozn. překl.)

Eserka*[8] Jekatěrina Olická se v roce 1924 dokonce domnívala, že ještě není hodna jít do vězení: vždyť jím prošli nejlepší lidé Ruska, zatímco ona při svém mládí ještě nic pro Rusko neudělala. Ale ani svobodný svět ji už nechtěl. A tak šly obě do vězení – hrdě a radostně.

„Odpor! Kde byl váš odpor?“ nadávají teď postiženým ti, kteří vše šťastně přečkali. Ano, ten měl začít už tady, hned při zatýkání.

Ale nezačal.

A tak vás tedy odvádějí. Při denním zatčení nutně nastane onen krátký neopakovatelný okamžik, kdy vás buď nenápadně, na základě zbabělé dohody, nebo zcela veřejné s pistolemi v rukou odvádějí davem, mezi stovkami stejně nevinných a stejné odsouzených lidí. Nemáte zacpaná ústa. Můžete a měl byste určitě křičet! Křičet, že vás zatkli! Že převlečení zločinci dělají hon na lidi! Že zavírají na základě falešných udání! Že se ve vší tichostí koná soud nad milióny! Kdyby takový křik slyšeli naši spoluobčané mnohokrát denně a ve všech částech města, třeba by se rozhořčili! Třeba by pak zatýkání nebylo tak snadné!

V roce 1927, kdy poslušnost ještě tolik nezměkčila naše mozky, pokusili se dva čekisté zatknout za bílého dne na Serpuchovském náměstí jednu ženu. Ona se však chytila sloupu pouliční svítilny, začala křičet a nedala se. Seběhl se zástup lidí. (To právě bylo nutné, taková žena, ale i takový zástup! Neboť ne všichni chodci sklopili oči, ne všichni prošli rychle kolem!) Ti obratní mládenci najednou zrozpačitěli. Nemohou totiž pracovat na světle veřejnosti. Nasedli do auta a odjeli.

(Teď měla ta žena hned jít na nádraží a ujet! Ona však šla domů. A v noci ji odvezli do Lubjanky.) Ale z vašich vyschlých rtů

---

[8] Eseři, členové ruské Sociálně revoluční strany, jež vznikla roku 1902 sjednocením různých národnických skupin a spojovala třídní boj dělníků s povstáním rolníků a s terorem inteligence. Po Únorové revoluci 1917 tvořili spolu s kadety Prozatímní vládu. Po Říjnové revoluci se od strany odštěpilo levé křídlo, jež spolupracovalo s bolševiky až do července 1918, kdy byli „leví“ eseři usnesením 5. Všeruského sjezdu sovětů vyloučeni ze sovětů všech stupňů. (Pozn. překl.)

nesplyne jediný zvuk a okolní dav vás i vaše katy klidně považuje za procházející se přátele.

Já sám jsem měl mnohokrát příležitost křičet.

Jedenáctý den po mém zatčení mě tři darmožrouti z vojenské kontrarozvědky, obtěžkáni čtyřmi kufry s kořistí, jež jim byly větší zátěží než já (na mne se po té dlouhé cestě už mohli spolehnout), přivezli na Běloruské nádraží v Moskvě.

Nazývali se „zvláštní ozbrojený doprovod“, ale ve skutečnosti jim samopaly jen překážely při tahání čtyř přetěžkých kufrů s věcmi, které oni a jejich nadřízení z kontrarozvědky Smerš 2. Běloruského frontu nakradli v Německu a které teď pod záminkou, že mě musí doprovázet, vezli rodinám do vlasti. Pátý kufr jsem zcela apaticky vlekl já sám, byly v něm mé deníky a literární práce – důkazy proti mně.

Žádný z nich se ve městě nevyznal, a tak jsem sám musel zvolit nejkratší cestu k vězení a dovést je k Lubjance, kde dosud nikdy nebyli (a já jsem si ji pletl s ministerstvem zahraničí).

Po čtyřiadvaceti hodinách v armádní kontrarozvědce a po třech dnech ve frontové kontrarozvědce, kde mi spoluvězňové hned dali školení (o vyšetřovatelských tricích, vyhrůžkách a bití, o tom, že koho jednou zatknou, toho už nikdy nepustí, i o tom, že deseti letům nikdo neunikne), dostal jsem se jako zázrakem ven a teď jedu už čtyři dni jako svobodný mezi svobodnými, ačkoliv má záda už ležela na shnilé slámě vedle kýblu, ačkoliv mé oči už viděly zmlácené a vyčerpané nevyspáním, uši slyšely pravdu, jazyk ochutnal vězeňskou šlichtu – proč tedy mlčím? Proč neotevřu oči oklamanému davu ve své poslední chvilce na veřejnosti?

Mlčel jsem v polském městě Brodnici – třeba tam nerozumějí rusky. Ani slovo jsem nevykřikl v ulicích Bialystoku – třeba se to všechno Poláků netýká. Ani hlásku jsem ze sebe nevydal na stanici ve Volkovysku – bylo tam málo lidí. Šel jsem, jako by se nic nedělo, s těmi lupiči po nástupišti v Minsku – nádraží bylo ještě úplně zpustošené. A teď vedu za sebou kontrarozvědčíky pod bílou kopulí kruhové horní haly na stanici metra „Běloruská“. Hala je zaplavena elektrickým světlem, a zdola stoupají proti nám na dvou rovnoběžných pásech pohyblivých schodů hustě natlačení Moskvané.

Zdá se mi, že se na mne všichni dívají! Jako nekonečný pás se táhnou z hlubiny nevědomosti ke mně pod zářící kopuli za jediným slovíčkem pravdy – tak proč tedy mlčím?!

Každý ale má vždy v zásobě tucet rozumných důvodů, proč jedná správně, když se neobětuje. Jedni ještě doufají, že to dobře dopadne, a bojí se, aby všechno svým křikem nepokazili (vždyť se k nám nedostanou zprávy z onoho světa, takže nevíme, že od okamžiku zatčení je náš osud rozhodnut podle téměř nejhorší varianty a zhoršit jej už nelze). Jiní ještě nedozráli k těm pojmům, které jsou základem pro výkřiky určené davům lidí. To jen revolucionář má na rtech hesla, která se sama derou ven. Kde by je ale vzal pokojný občan, který není do ničeho zapleten? Ten prostě neví, co by měl vykřikovat. A nakonec je tu ještě kategorie lidí, jejichž hruď je příliš plná a jejichž oči příliš mnoho viděly, než aby bylo možno vylít toto jezero v několika nesouvislých výkřicích.

A já – já mlčím ještě z jednoho důvodu: protože pro mne je těch Moskvanů, kteří zaplnili schůdky dvou pohyblivých pásů, pořád málo – příliš málo! Tady uslyší můj výkřik dvě stě, dvakrát dvě stě lidí – a co ostatních dvě stě miliónů?… Mám nejasné tušení, že jednou vykřiknu k dvěma stům miliónů…

Zatím však mě, jenž jsem neotevřel ústa, pohyblivé schody nezadržitelně unášejí dolů do pekla.

I na stanici Ochotnyj rjad budu mlčet. Nevykřiknu ani u hotelu Metropol.

Nerozpřáhnu ruce ani na Golgotě Lubjanského náměstí…

Mé zatčení bylo pravděpodobně nejlehčí, jaké si lze vůbec představit. Nevytrhlo mě z objetí mých blízkých, neodtrhlo mě od milovaného domácího života. V kalném evropském únoru mě zastihlo na našem úzkém klínu k Baltskému moři, kde nebylo jasné, zda jsme my obklíčili Němce nebo oni nás, a připravilo mě jen o dělostřelecký oddíl, na nějž jsem si zvykl, a o obraz posledních tří měsíců války.

Velitel brigády mě povolal na velitelské stanoviště, vyžádal si z jakéhosi důvodu mou pistoli, kterou jsem mu odevzdal, aniž jsem tušil nějaký úskok – a vtom vyskočili ze skupiny důstojníků, stojících napjatě a nehybně v koutě – dva kontrarozvědčíci, několika skoky

přeběhli místnost, čtyřručně mi servali hvězdičku s čepice, nárameníky, opasek a polní brašnu a dramaticky zvolali:

„Jste zatčen!“

Stál jsem, jako by do mne uhodil blesk a projel mnou od hlavy až k patě, a nezmohl jsem se na nic chytřejšího, než:

„Já? A za co??“

Ačkoliv se na tuto otázku odpověď nedává, stal se div – já ji dostal! Stojí za zmínku proto, že se to s našimi zvyklostmi příliš nesrovnává. Sotva mě kontrarozvědčíci docela oškubali, sebrali mé písemné úvahy o politice i s brašnou, a vyvedeni z míry drnčením oken při výbuších německých granátů, strkali mě honem ke dveřím – a tu se ozval pevný hlas, který mě oslovil. Ano, přes hluchou propast mezi zůstávajícími a mnou, propast vyhloubenou těžkým dopadem slova „zatčen“, přes morovou čáru, přes niž už nesměla proklouznout ani hláska, se překlenula nepředstavitelná, pohádková slova velitele brigády: „Solženicyn! Zpět!“

Prudkým otočením jsem se vytrhl z rukou kontrarozvědčíků a vykročil zpět k veliteli. Znal jsem ho málo, nikdy se nesnižoval k obyčejným hovorům se mnou. Jeho obličej znamenal pro mne vždy jen rozkaz, povel nebo hněv. Teď se však zatvářil lidsky – snad kvůli vnucené účasti na této špinavé záležitosti? Nebo snahou pozvednout se nad celoživotní ubohou podřízenost? Před deseti dny jsem z kotle, v němž zůstal jeho palebný oddíl s dvanácti těžkými děly, vyvedl téměř beze ztrát svou průzkumnou baterii – a teď se mě měl zříci kvůli cáru papíru s razítkem?

„Máte přítele,“ zeptal se důrazně, „na Prvním ukrajinském frontu?“

„To je zakázáno! Na to nemáte právo!“ zařvali na plukovníka kapitán a major kontrarozvědky. Štábní důstojnici se v koutě ustrašeně přikrčili, jako by se báli, aby část té velitelovy neslýchané opovážlivosti nepadla i na ně (a ti z politického oddělení se už připravovali podat o veliteli brigády materiál). Mně to ale už stačilo: hned jsem pochopil, že jsem byl zatčen kvůli korespondenci se svým bývalým spolužákem, a právě tak jsem pochopil, z které strany musím čekat nebezpečí.

Kdyby se Zachar Georgijevič Travkin aspoň s tím spokojil! Ale ne! Ve snaze ještě víc se očistit a napřímit se sám před sebou, zvedl se ze židle (v mém dřívějším životě nikdy kvůli mně nevstal!), podal mi přes morovou čáru tuku (dokud jsem byl na svobodě, nikdy mi ji nepodal!), a když jsme si k úděsu oněmělého štábu stiskli ruce, s vřelým výrazem ve své vždy přísné tváři řekl beze strachu a jasně:

„Přeji vám… hodně štěstí, kapitáne!“

Nejenže jsem už nebyl kapitán, byl jsem odhalený nepřítel lidu (neboť u nás je každý zatčený už od prvního okamžiku i plně odhalen). Přál tedy štěstí – nepříteli? …

Okna drnčela. Výbuchy německých granátů, jež rozrývaly zem dvě stě metrů od nás, připomínaly, že něco takového by se nemohlo stát doma ve vnitrozemí, v atmosféře věčného strachu, nýbrž jen zde, na dosah blízké a pro všechny stejné smrti*[9].

Tato kniha nebude vzpomínáním na vlastní život. Nebudu proto vyprávět o směšných podrobnostech mého zcela nevšedního zatčení. Oné noci kontrarozvědčici naprosto ztratili naději, že se vyznají v mapě (oni se totiž nikdy v mapách nevyznali), a tak mi ji předali s mnoha lichotkami a prosbou, abych radil řidiči, kudy má jet k armádní kontrarozvědce. Přivezl jsem sebe i je do tohoto vězení a z vděčnosti jsem byl zavřen nikoliv do obyčejné cely, ale rovnou do korekce. Tuto spížku v německém selském stavení, která sloužila dočasně jako korekce, nelze přejít mlčením.

Měla délku lidského těla a šířku, že v ní tři mohli ležet těsně vedle sebe a čtyři namačkáni. Protože jsem byl právě tím čtvrtým, kterého sem vstrčili až po půlnoci, tři ležící se na mne při světle petrolejové lampičky rozespale zamračili a poodtáhli se. Tak tu leželo na troše proleželé slámy na zemi osm holínek proti dveřím a čtyři pláště. Oni spali, já jsem hořel. Čím sebevědomější jsem byl jako kapitán před půl dnem, tím bolestnější bylo tísnit se teď na zemi této komůrky. Párkrát se mládenci celí zdřevěněli probudili a všichni najednou jsme se otočili na druhý bok.

---

[9] Podivuhodná věc: Přece jen lze zůstat člověkem! – Travkinovi se nic nestalo. Nedávno jsme se přátelsky sešli a blíže se poznali. Je generálem ve výslužbě a revizorem loveckého svazu.

K ránu byli už vyspalí, zívali, hekali, krčili nohy, rozsedli si do různých koutů a začalo seznamování.

„A co ty, za co tě zavřeli?“

Mne však už pod jedovatou střechou Smerše ovanul neurčitý vánek obezřelosti, a tak jsem řekl s naivním údivem:

„Nemám zdání. Copak svině řeknou?“

Ale mí společníci, tankisté v svých černých kuklách, nic neskrývali. Byly to tři poctivé, nemudrující vojácké duše – onen druh lidí, k nimž jsem, sám složitější a horší, za léta války přilnul. Všichni tři byli důstojníci. Náramenníky jim také vztekle strhli, tu a tam bylo vidět podšívku. Na ušmudlaných blůzách měli světlé skvrny, stopy po odšroubovaných řádech, a na obličejích a rukou temně rudé jizvy, památky na zranění a popáleniny. Na neštěstí přišel jejich oddíl opravovat své tanky zrovna sem, do vesnice, kde se usadila kontrarozvědka Smerš 48. armády.

Když si po předvčerejším boji trošku oddechli, opili se včera a vtrhli do lázně za humny; všimli si totiž, že se tam šly koupat dvě pohledné holky. Protože je opilé nohy špatně poslouchaly, podařilo se polooblečeným děvčatům upláchnout.

Ukázalo se však, že jedna z nich patřila už někomu, a ne ledakomu, nýbrž – samému náčelníkovi armádní kontrarozvědky!

Ano! Už tři týdny se válčilo v Německu, a proto jsme všichni dobře věděli: kdyby to byly Němky – bylo možno je znásilnit a pak zastřelit, a platilo by to téměř za bojový čin; kdyby to byly Polky nebo naše zavlečené Rusky – bylo by je možno aspoň honit nahé po zahradě a plácat po stehnech… povedená legrace, nic víc. Tahle ale byla „polní manželkou“ náčelníka kontrarozvědky – a proto třem frontovým důstojníkům hned nějaký týlový seržant vztekle serval hodnosti, potvrzené rozkazem velitele frontu, strhl jim řády, udělené prezídiem Nejvyššího sovětu – a teď tyto vojáky, kteří prošli celou válkou a prolomili možná nejednu linii nepřátelských opevnění, očekával soud před vojenským tribunálem, který by se, nebýt jejich tanků, do této vesnice ani nedostal.

Lampičku-čoudilku jsme zhasli, beztak už spálila všechno, co nám tu zbývalo k dýchání. Ve dveřích byla vyříznuta špehýrka ve velikostí pohlednice, kudy přicházelo trochu světla z chodby. Jako by

se báli, že po ránu budeme mít v korekci příliš mnoho místa, vrazili k nám hned pátého. Vkročil ve zbrusu novém rudoarmejském plášti, s čepicí rovněž novou, a když si stoupl tváří k špehýrce, objevil se nám růžolící mladý obličej s ohrnutým nosem. „Odkud, bráško? Co jsi zač?“

„Z druhé strany,“ odpověděl rázně. „Špión.“

„Nech si ty vtipy!“ strnuli jsme. (Aby to špión řekl sám – o tom Šejnin a bratři Turové*[10] nikdy nepsali!) „Jaképak vtipy, ve válečné době!“ povzdechl si chlapec rozvážně. „Jak jinak se má člověk dostat ze zajetí domů? No, jen řekněte!“

Sotva nám začal vyprávět, jak ho před čtyřiadvaceti hodinami převedli Němci přes frontu, aby tu prováděl špionáž a vyhazoval mosty do povětří, jak se šel hned k nejbližšímu praporu vzdát, ale nevyspalý, utahaný velitel mu zaboha nechtěl uvěřit, že je špión, a posílal ho k ošetřovatelce, aby mu dala nějaké prášky – už se na nás začaly valit nové dojmy.

„Nástup na latrínu! Ruce za záda!“ volal otevřenými dveřmi staršina jako dub, který by klidně utáhl dělo ráže 122 mm.

Po dvoře už byli rozestavěni samopalníci, kteří střežili předepsanou cestičku kolem stodoly. Ve mně to vřelo vzteky, že si nějaký hulvát staršina dovolil nám důstojníkům rozkázat „Ruce za záda!“, ale tankisté tak učinili a já je následoval.

Za stodolou byl malý oplocený čtverec půdy s ještě neroztátým udupaným sněhem, a ten byl celý zaneřáděný hromádkami lidských výkalů, tak hustě rozsetými po celé ploše, že nebylo snadné najít místo kam postavit obě nohy a podřepnout.

Pak jsme si přece jen s tímto úkolem poradili a porůznu jsme si sedli na bobek. Dva podmračení samopalníci zamířili na nás, sedící v podřepu, hlavně samopalů; neuplynula ani minuta, a už nás staršina začal zhurta popohánět:

„Tak si pospěšte! U nás se to dělá rychle!“

Kousek ode mne seděl jeden z tankistů, urostlý, zachmuřený nadporučík z Rostova. Obličej měl zčernalý od kovového prachu nebo dýmu, ale přesto bylo na něm dobře vidět velkou červenou jizvu přes celou tvář.

---

[10] Známí sovětští autoři špionážních románů. (Pozn. překl.)

„Kde je to u vás?“ zeptal se tiše, aniž projevil úmysl přispíšit si do korekce páchnoucí petrolejem.

„V kontrarozvědce Smerš!“ odsekl staršina hrdě a zvučněji, než bylo nutné.

(Kontrarozvědčíci měli velice rádi toto slovo nevkusně slepené ze „Smerť špionam!“.

Považovali je za odstrašující.

„A u nás se to dělá pomalu,“ odpověděl zamyšleně nadporučík. Kukla se mu svezla do týlu a odkryla ještě neostříhané vlasy. Ztvrdlý frontový zadek vystavoval příjemnému chladnému vánku.

„Kde u vás?“ vyštěkl staršina ostřeji, než bylo nutné.

„V Rudé armádě,“ odvětil velice klidně nadporučík z podřepu a přeměřil si nevydařeného kanonýra pohledem.

To byly mé první doušky vězeňského vzduchu.

x 2 DĚJINY NAŠÍ KANALIZACE

Když se teď nadává na zvůli kultu osobnosti, mluví se pořád jen o letech 1937-38.

To se také začíná vrývat do paměti, jako by nezavírali ani předtím ani potom, nýbrž jen v roce sedmatřicátém a osmatřicátém.

Nemám v rukou žádnou statistiku, ale přesto se nebojím, že chybím, když řeknu: proud z let 1937-38 nebyl ani jediný, dokonce ani ne hlavní, byl snad jedním ze tří největších proudů, jimiž přetékaly temné páchnoucí stoky naší vězeňské kanalizace.

Před nim to byl proud z let 1929-30, nemenší než řeka Ob, jenž zanesl do tundry a tajgy na patnáct miliónů mužiků (ne-li více). Mužici jsou však lid slova a písma neznalý, nepsali ani stížnosti ani memoáry. Vyšetřovatelé s nimi také neponocovali, s protokoly se nezdržovali – stačilo usnesení vesnického sovětu. Tento proud se převalil, vsákl se do věčně zmrzlé půdy a dnes si na něj ani ty nejvášnivější hlavy téměř nevzpomenou. Jako by se ruského svědomí ani nedotkl. A přitom žádný zločin Stalinův (a nás všech) nebyl těžší.

Po něm pak to byl proud z let 1944-46, nemenší než Jenisej : tehdy hnali odpadovými kanály celé národy a k tomu ještě milióny a milióny těch, kteří (i naší vinou) byli v zajetí nebo odvlečeni do Německa a pak se vrátili. (To Stalin tak vypaloval rány, aby se

rychleji uzavřely a aby se tělu celého národa nemusela poskytnout příležitost k odpočinku, k vydechnutí, k ozdravění.) Ale i v tomto proudu byli většinou prostí lidé, kteří nesepsali žádné memoáry.

Proud ze sedmatřicátého roku však sebral a odnesl s sebou na Souostroví Gulag i lidi s postavením, lidi se stranickou minulostí, lidi se vzděláním, po nichž mnozí ve městech truchlili, i mnoho lidí od pera – a ti teď všichni píší, mluví a vzpomínají: Rok sedmatřicátý! Volha národního žalu!

Zkus ale říci krymskému Tatarovi, Kalmykovi nebo Čečenci „sedmatřicátý rok“ – pokrčí jen rameny. A co sedmatřicátý znamená pro Leningraďany, kteří už před ním prožili třicátý pátý? A nebyl pro „recidivisty“ nebo Pobaltí rok osmačtyřicátý a devětačtyřicátý ještě těžší? Jestliže mi zastánci slohu a zeměpisu vytknou, že jsem vynechal některé řeky v Rusku, budu muset dodat: ani potoky nebyly ještě vyjmenovány, dejte mi jen dost stránek! Z potoků se vytvoří i ostatní řeky.

Každý orgán, jak známo, bez cviku odumírá.

Víme-li tedy, že opěvovaným a nade vše živoucí povzneseným orgánům (tímto ošklivým slovem se pojmenovaly samy) ani jediné chapadlo neodumřelo, ale že naopak samy rostly a svalnatěly, snadno uhodneme, že byly neustále ve cviku.

Potrubí pulsovalo – jednou byl tlak vyšší než propočítaný, nikdy však vězeňské kanály nezůstaly prázdné. Bez ustání jimi tryskalo to, co z nás vyždímali – krev, pot a moč. Dějiny této kanalizace jsou dějinami neustálého sání a odtoku, jen záplavy se střídaly s odlivem a opět s povodněmi, proudy, které do ní ústily, byly jednou větší a jindy menší, a ještě ze všech stran přitékaly potoky, potůčky, stružky i pouhé jednotlivě pobrané kapky.

Dále uváděný chronologický výčet, v němž jsou vyjmenovány proudy skládající se z miliónů zatčených stejně jako potůčky z prostých, sotva viditelných desítek, není ještě zdaleka úplný, je chudý, omezený mými možnostmi proniknout do minulosti. Zde bude zapotřebí mnoha doplňků od lidí, kteří to vědí a zůstali na živu.

Při tomto výčtu je nejtěžší začít. Jednak proto, že čím hlouběji se vnoříme do minulých desetiletí, tím méně zůstalo svědků, zvěsti pobledly a zahalily se do tmy, kroniky nejsou, a pokud jsou, pak pod

zámkem. A jednak také proto, že by nebylo zcela spravedlivé stavět do jedné řady obzvlášť kruté roky (občanská válka) s prvními mírovými léty, kdy by se spíše očekávalo milosrdenství.

Již dlouho před občanskou válkou bylo vidět, že se Rusko takové, jaké je, se svou skladbou obyvatelstva, samozřejmě pro žádný socialismus nehodí, že je celé zaneřáděné. Jeden z prvních úderů diktatury dopadl na kadety[11)] (za cara – nejhorší revoluční mor, za vlády proletariátu – nejhorší reakční mor). Koncem listopadu 1917, na kdy bylo poprvé svoláno Ústavodárné shromáždění, k jehož zasedání však nedošlo, byla strana kadetů postavena mimo zákon a začalo se s jejich zatýkáním. Přibližně ve stejnou dobu byli pozavíráni členové „Svazu ústavodárného shromáždění" a sítě „vojenských univerzit".

Ze smyslu a ducha revoluce lze snadno uhodnout, že se v těchto měsících Krest, Butyrky a četné jiné jim příbuzné provinční věznice zaplnily velkými boháči, významnými veřejnými činiteli, generály a důstojníky i úředníky ministerstev a celého státního aparátu, kteří neplnili nařízení nové moci. Jednou z prvních operací čeky bylo zatčení stávkového výboru Všeruského svazu zaměstnanců. V jednom z prvních oběžníků NKVD z prosince 1917 se praví: „Vzhledem k sabotáži úředníků… projevit maximální vlastní iniciativu v terénu, nezastavovat se před konfiskacemi, donucováním a zatýkáním.[12)] Ačkoliv V. I. Lenin koncem roku 1917 v zájmu zavedení „přísně revolučního pořádku" vyžadoval nemilosrdné potlačení pokusů o anarchii ze strany opilců, chuligánů, kontrarevolucionářů a jiných osob[13)], to jest hlavní nebezpečí pro Říjnovou revoluci viděl v opilcích, a kontrarevolucionáři se tlačili až někde v třetí řadě – přece jen vytyčoval tento úkol ve větší šíři. Ve stati „Jak organizovat soutěžení" (ze dne 7. a 10. ledna 1918) vyhlásil Lenin jako všeobecný a jednotný čin „očistu ruské země od všeho škodlivého hmyzu". A za hmyz považoval nejen všechny třídně cizí živly, ale i „dělníky vyhýbající se práci", například sazeče petrohradských stranických tiskáren. (Hle, co dokáže časový odstup! Dnes jen stěží pochopíme, jak to že se dělníci, sotva se stali diktátory, začali hned vyhýbat práci pro sebe.) A dále: „… ve které velkoměstské čtvrti, ve které továrně, ve které vesnici… nejsou…

sabotéři, kteří si říkají inteligenti?[14] Je pravda, že formy odhmyzení, které Lenin v této stati navrhoval, byly velmi různorodé: tu zavřít, tu poslat čistit záchody, tam zas „po propuštění z vězení vydat žlutý průkaz“, jinde příživníka zastřelit; je tu na výběr vězení „nebo trest nucených prací nejtěžšího druhu[15]. I když Vladimír Iljič vynašel a naznačil základní

11) Kadeti, členové Konstitučně demokratické strany, jež vznikla v říjnu 1905 s programem vytvořit v Rusku konstituční monarchii. Vedoucím činitelem byl P. N. Miljukov. V první a druhé říšské dumě byla strana kadetů v opozici, po Únorové revoluci 1917 tvořila spolu s esery Prozatímní vládu. Dekretem RLK byla v prosinci 1917 prohlášena za nepřítele lidu. (Pozn. překl.)

12) Vestnik NKVD. 1917, č. 1, str. 4.

13) Lenin, Spisy, 5. vyd., sv. 35, Moskva, str. 68.

14) Tamtéž, str. 204.

15) Tamtéž, str. 203.

směry ve způsobu trestání, navrhoval, aby se vynalézání nejlepších opatření k očistě učinilo předmětem soutěžení „komun a obcí“.

Kdo všechno do tohoto širokého pojmenování hmyz spadal, to dnes nemůžeme plně zjistit: obyvatelstvo Ruska bylo příliš nestejnorodé a byly v něm osamělé, zcela nepotřebné a dnes už také zapomenuté malé skupiny. Mezi hmyz patřili samozřejmě představitelé zemstev[16]. Mezi hmyz patřili družstevníci. Všichni majitelé domů. Nemálo hmyzu bylo mezi středoškolskými profesory. Samý hmyz seděl v církevních farních radách, hmyz zpíval v kostelních sborech. Ke hmyzu patřili všichni duchovní, a tím spíše všichni mniši a jeptišky.

Ale i tolstojovci, kteří při nástupu zaměstnání v sovětských úřadech nebo, řekněme, u dráhy odmítali podepsat povinnou přísahu, že budou hájit sovětskou moc se zbraní v ruce, odhalili se jako hmyz (ještě uvidíme, že byli kvůli tomu také souzeni). Když už mluvíme o železnicích – tedy pod železničářskou uniformou se schovávala spousta hmyzu, jejž bylo nezbytně nutno pochytat a někdy i zamáčknout. A telegrafisté, ti všichni z jakýchsi nepochopitelných důvodů patřili k zatvrzelému hmyzu, bez kladného poměru k sovětům. Nic dobrého nelze říci ani o Všeruském odborovém svazu železničářů ani o jiných odborových svazech, v nichž se často hemžil hmyz, nepřátelský dělnické třídě.

Už jen tyto skupiny, které jsme vypočítali, vydají obrovský počet – na několik let očistné práce.

A kolik bylo všech těch zatracených inteligentů, potřeštěných studentů, různých podivínů, hledačů pravdy a bláznů, od nichž se už Petr I. marně snažil očistit Rus a kteří vždy překážejí uspořádanému, přísnému režimu!

Bylo by zhola nemožné provést tuto sanitární očistu, a to ještě ve válečných podmínkách, kdyby se stále dodržovaly zastaralé procesní předpisy a právní normy.

Proto zavedli zcela novou formu: mimosoudní opatření, a této nevděčné práce se obětavě ujala Všeruská mimořádná komise pro boj s kontrarevolucí a sabotáží neboli čeka, Strážkyně revoluce, v dějinách lidstva jediný trestní orgán, který v jedněch rukách sdružoval sledování, zatýkání, vyšetřování, prokuraturu, soud i výkon rozsudku.

Aby se urychlilo vítězství revoluce i na kulturní frontě, začali v roce 1918 vykuchávat relikviáře, vysypávat ostatky svatých a zabírat bohoslužebné náčiní. Na obranu drancovaných kostelů a klášterů propukaly lidové nepokoje. Tu a tam bily zvony na poplach a věřící se sbíhali, někteří i s holemi. Bylo pochopitelně nutno některé likvidovat přímo na místě a jiné zatknout.

Když teď uvažujeme o letech 1918-20, jsme na vážkách: Máme připočítat k vězeňským proudům i všechny ty, které oddělali dřív, než je vůbec dovedli do vězeňské cely? A do které rubriky zařadit všechny ty, které výbory chudiny odklidily hned na zápraží

vesnického sovětu nebo za humny? A co s účastníky spiknutí, která byla hromadně odhalována, takže každá gubernie měla své vlastní (dvě rjazaňská, jedno kostromské, vyšněvolocké, veližské, několik kyjevských, několik moskevských, saratovské, černigovské, astrachaňské, seligerské, smolenské, bobrujské, tambovské jezdecké, čembarské, veližolucké, mstislavské a další)? Buď stanuli na půdě Souostroví Gulag, nebo se k tomu vůbec nedostali a pak tedy nepatří k předmětu našeho šetření? Když pomineme potlačení proslavených vzpour (jako byla jaroslavská, muromská, rybinská, arzamaská), známe některé jiné události jen podle jména – například krvavou řež v Kolpinu v červnu 1918. Oč vlastně šlo? Koho postříleli? A kam to zapsat?

16) Zemstvo, samospráva venkovských obvodů, zavedená 1864 a zrušená 1917. (Pozn. překl.)

Neméně těžké je i toto rozhodnutí: Kam – zda do vězeňských proudů nebo do bilance občanské války – započítat desetitisíce rukojmí, oněch osobně z ničeho neobviněných a dokonce ani podle jmen tužkou nesepsaných pokojných občanů, které vzali na smrt pro zastrašení, nebo aby se pomstili vojenskému nepříteli či vzbouřivším se masám? Po 30. 8. 1918[17)] vydalo NKVD místním oddělením příkaz „okamžitě zatknout všechny pravé esery a vzít z řad buržoazie a důstojnictva značný počet rukojmí[18)]. (Jako by například po pokusu o atentát na cara byla bývala zatčena nejen skupina Alexandra Uljanova, ale i všichni studenti v Rusku a značné množství představitelů zemstev.) Rozhodnutím Rady obrany ze dne 15. 2. 1919 – zřejmě za Leninova předsednictví? – bylo navrženo čece a NKVD brát jako rukojmí rolníky z těch míst, kde odklízení sněhu z železničních tratí „neprobíhá zcela uspokojivě“, s tím, „že nebude-li odklizení sněhu provedeno, budou zastřeleni[19)].“ Usnesením Rady lidových komisařů z konce roku 1920 bylo rozhodnuto brát jako rukojmí i sociální demokraty.

I když se však omezíme jen na sledování obyčejného zatýkání, musíme poznamenat, že už od jara 1918 začal téci mnohaletý,

nepřetržitý proud zrádců – socialistů. Všechny tyto strany, eseři, menševici, anarchisté, lidoví socialisté, ti všichni po celé desítky let jen předstírali, že jsou revolucionáři, nosili stále masku – i na katorgu[20] šli jen z přetvářky. Teprve v bouřlivém průběhu revoluce se náhle projevila buržoazní podstata těchto socialistických zrádců. Přirozeně muselo dojít k jejich zatýkání! Brzy po kadetech, po rozehnání Ústavodárného shromáždění, po odzbrojení Preobraženského a jiných pluků začali pomalu a ve vší tichostí sbírat esery a menševiky. Od 14. června 1918, kdy byli vyloučeni ze všech sovětů, rozběhlo se jejich zatýkání na plné obrátky. Dne 6. července začal hon i na levé esery, kteří ze všech nejzáludněji a nejdéle předstírali, že jsou spojenci jediné důsledné strany proletariátu. Od té doby stačilo, aby v jakémkoliv závodě nebo v jakémkoliv městečku došlo mezi dělníky k nepokojům, k projevům nespokojenosti či ke stávce (těch bylo už v létě 1918 hodně, a v březnu 1921 otřásly Petrohradem, Moskvou, Kronštadtem a vynutily Nep), a současně s uklidněním, ústupky a uspokojením oprávněných požadavků dělníků sbírala čeka tiše po nocích menševiky a esery jako pravé strůjce těchto nepokojů. V létě 1918, v dubnu a v říjnu 1919 pozavírali mnoho anarchistů. V roce 1919 byli také zavřeni všichni dosažitelní členové eserského ÚV – a seděli v Butyrkách až do svého procesu v roce 1922. V témže roce 1919 napsal význačný čekista Lacis o menševicích: „Takoví lidé nám více než překážejí. Proto je tedy odklízíme z cesty, aby se nám nepletli pod nohy… Posíláme je do klidného místečka, do Butyřek, a nutíme je, aby si tam poseděli, dokud neskončí boj práce s kapitálem.“[21] V roce 1919 také zavřeli delegáty bezpartijního dělnického sjezdu (proto se také nekonal.)[22] Už v roce 1919 přišli na to, jak velice podezřelí jsou naši Rusové vracející se z ciziny (proč? s jakým úkolem?) – a tak pozavírali důstojníky ruského expedičního sboru, kteří se vrátili z Francie.

V devatenáctém roce rozhodili doširoka sítě kolem skutečných i vymyšlených spiknutí

17) Toho dne spáchala eserka Kaplanová atentát na Lenina. (Pozn. překl.)

18) Vestnik NKVD, 1918, č. 21-22, str. I.

19) Dekrety sovetskoj vlasti (Dekrety sovětské moci), sv. 4, Moskva 1968 str. 627.

20) Katorga, v carském Rusku nucené práce v káznici, v dolech ap. (Pozn. překl.)

21) M. J. Lacis, Dva goda borby na vnuternnom frontě. Popularnyj obzor dějatělnosti ČK Dva roky boje na vnitřní frontě. (Populární přehled činnosti čeky), Moskva 1920, str. 61.

22) Tamtéž, str. 60. t , („Národní centrum“, Vojenské spiknutí)

v Moskvě, v Petrohradě a v jiných městech a zatčené pak stříleli podle seznamů (to jest lidi dosud svobodné odvedli rovnou na popravu), prostě shrabovali do vězení inteligenci, tak zvanou prokadetskou. Co to ale znamená, „prokadetská“? Nemonarchistická a nesocialistická, čili: všechny vědecké, univerzitní, umělecké a literární kruhy i všechny inženýry. Kromě radikálních spisovatelů a kromě teologů a teoretiků socialismu byla všechna ostatní inteligence z osmdesáti procent „prokadetská“. Sem patřil podle Leninova názoru například Korolenko – „ubohý měšťák v zajetí buržoazních předsudků“, „takovým talentům by neškodilo posedět si pár týdnů ve vězení“. O jednotlivých skupinách zatčených se dovídáme z Gorkého protestů. Dne 15. září 1919 mu Lenin odpovídá:

„… nám je jasné, že i tady došlo k omylům“, ale „Jaképak neštěstí, to je toho! Jakápak nespravedlnost!“, a radí Gorkému „nelámat si hlavu s fňukáním prohnilých inteligentů“.[23)] V lednu 1919 byly zavedeny povinné dodávky zemědělských výrobků, k jejichž vybírání byly utvořeny zvláštní oddíly – prodotrjady. Ty narazily všude na odpor vesničanů, někde tvrdohlavě vyhýbavý, jinde bouřlivý. Také potlačení tohoto odporu dalo (zastřelené na místě nepočítajíc) vydatný proud zatčených, který trval celé dva roky.

Pomíjíme zde vědomě onu velkou část sklizně čeky, zvláštních oddělení a revolučních tribunálů, která souvisela s postupem fronty a s obsazováním měst a obcí. Již zmíněná směrnice NKVD ze dne 30. 8. 1918 nařizovala „bezpodmínečné zastřelení všech osob zapletených do bělogvardějské činnosti". Člověk se v tom ale někdy nevyzná: Jak rozlišit správně jednotlivé případy? Jestliže od léta 1920, kdy občanská válka ještě nebyla úplně a všude ukončena, zato na Donu již ano, odváželi odtud, z Rostova a Novočerkasska, spousty důstojníků do Archangelsku a pak dál vlečnými loděmi na Solověcké ostrovy (říká se, že několik lodí bylo v Bílém moři potopeno, jako ostatně i v Kaspickém moři) – má se – tento případ počítat ještě k občanské válce nebo už k začátku mírové výstavby? Jestliže ve stejném roce v Novočerkassku zastřelili těhotnou ženu jednoho důstojníka za to, že ho ukryla – do jaké kategorie ji máme zanést?

V květnu 1920 bylo vydáno usnesení ÚV „O podvratné činnosti v zázemí". Ze zkušenosti víme, že každé takové usnesení dává všude podnět k novému proudu vězňů, že je vnějším znakem takového proudu.

Při organizování všech těchto proudů bylo zvláštní nesnází (ale i zvláštní výhodou!) to, že do roku 1922 neexistoval trestní zákoník, neexistovala naprosto žádná soustava trestních zákonů. Pouze revoluční právní vědomí (ovšemže vždy neomylné) bylo pro počišťovače a stokaře vodítkem koho sebrat a co s ním dělat.

V tomto přehledu nebudeme sledovat proudy zločinců a bytoviků[24)], a proto jen připomeňme, že všeobecná bída a nedostatky při přestavbě administrativy, institucí a všech zákonů přispěly velkou měrou k vzrůstu počtu krádeží, loupežných přepadení, znásilnění, podplácení a překupnictví (spekulací). I když tyto trestné činy nebyly pro zachování republiky tak nebezpečné, byly také částečně stíhány a svými proudy zatčených zvětšovaly proudy kontrarevolucionářů. Existovala také spekulace vysloveně politického charakteru,

23) Lenin, Spisy, vyd., sv. 51, Moskva, str. 47-49.

24) Bytovik, na rozdíl od řemeslného zločince a od politického vězně, je jakýsi „občanský" provinilec, pro něhož u nás neexistuje

rovnocenný výraz. Zloděj, kapsář, lupič je kriminální delikvent (urka, blatnoj, blatar~), zatímco účetní, který se dopustí zpronevěry je bytovik; toto rozlišení je tak nejen právní, ale i psychologické. O různých těchto nepolitických deliktech píše autor obšírněji na konci této kapitoly. (Pozn. překl.)

jak ukazuje Leninem podepsaný dekret Rady lidových komisařů ze dne 22. 7. 1918:

„Kdo se proviní řemeslným prodejem, skladováním za účelem prodeje nebo skupováním potravin podléhajících monopolu republiky…“ (Rolník skladuje obilí za účelem řemeslného prodeje! A co jiného je tedy jeho řemeslem A. S.) „… bude potrestán odnětím svobody na dobu ne kratší 10 let, spojeným s nejtěžšími nucenými pracemi a propadnutím veškerého majetku.“

Od toho léta musela vesnice rok co rok s nadlidským vypětím sil odvádět bez náhrady celou úrodu. To vyvolalo rolnická povstání[25)], což znamenalo jejich potlačení a nové zatýkání. V roce 1920 víme (nevíme…) o procesu se „Sibiřským rolnickým svazem“; koncem téhož roku došlo k rozbití prvního tambovského rolnického povstání. (V tomto případě žádný soudní proces nebyl.) Avšak hlavní zatýkání v tambovských vesnicích nastalo v červnu 1921. Po celé tambovské gubernii byly zřízeny koncentrační tábory pro rodiny rolníků, kteří se účastnili povstání. Části polí byly obehnány ostnatým drátem a tři týdny tam drželi všechny rodiny, které byly v podezření, že některý jejich mužský člen je mezi povstalci. Jestliže se do tří týdnů nepřihlásil, aby svou hlavou rodinu vykoupil – poslali rodinu do vyhnanství[26)].

Ještě dříve, v březnu 1921, byli na Souostroví Gulag přes Trubeckou baštu Petropavlovské pevnosti posláni – kromě zastřelených – všichni námořníci z povstaleckého Kronštadtu.

Rok 1921 začal rozkazem čeky č. 10 ze dne 8. 1. 1921: „Zostřit represe vůči buržoazii!“ Čili právě tehdy, kdy občanská válka skončila, měly se represe nikoliv zmírnit, ale zostřit! Jak taková represe vypadala na Krymu, to nám uchoval Vološin v některých svých básních.

V létě 1921 byl zatčen Veřejný výbor pro pomoc hladovějícím (Kuskovová, Prokopovič, Kiškin a jiní), který se pokoušel zastavit nebývalý hlad hrozící Rusku.

Šlo o to, že tyto pomáhající ruce nebyly ty pravé, jimž by se mohlo dovolit krmit hladovějící. Předseda výboru, umírající Korolenko, který byl ušetřen zatčení, nazval likvidaci výboru „nejhorším druhem politikaření, protože jde o vládní politikaření“ (v dopise Gorkému ze dne 14. 9. 1921). Korolenko také poukázal na závažnou zvláštnost vězení roku 1921 –, „je celé prolezlé tyfem“. Potvrdili to Skripnikovová a jiní, kteří tehdy seděli.

V tom roce také už docházelo k zatýkání studentů (například skupina J. Dojarenkové z Timirjazevovy akademie) za „kritizování poměrů“ (nikoliv na veřejnosti, jen v rozhovorech mezi sebou). Takových případů zřejmě nebylo ještě mnoho, neboť uvedenou skupinu vyslýchali osobně Menžinskij a Jagoda.

V témž roce 1921 bylo rozšířeno a usměrněno zatýkání jinostraníků. Tehdy už vlastně vyřídili všechny politické strany, kromě té vítězné. (Kdo jinému jámu kopá..!) Ale aby zánik stran byl nezvratný, bylo třeba, aby zanikli i sami členové těchto stran, i těla těchto členů.

Ani jeden občan ruského státu, který někdy vstoupil do jiné strany než bolševické, neušel svému osudu, byl už vlastně odsouzen (pokud nestačil jako Majskij nebo Vyšinskij přeběhnout včas ke komunistům). Nemusel být zatčen hned v prvním pořadí, mohl se dožít (podle stupně své nebezpečnosti) roku 1922, roku

1932 nebo dokonce roku 1937, ale seznamy byly uložené, pořadí běželo, pořadí došlo, občana zatkli nebo si ho jen zdvořile pozvali

25) „Nejpracovitější část národa byla úplně vyhlazena.“ (Korolenko v dopise Gorkému z 10. 8. 1921.)

26) Tuchačevskij, Boj proti kontrarevolučním povstáním, v časopise Vojna i revolucija (Válka a revoluce), 1926, č. 7/8.

a položili mu jedinou otázku: „Byl jste členem… od… do…?“ (Dávali také otázky týkající se jeho nepřátelské činnosti, ale první otázka rozhodovala o všem, to je nám teď po desetiletích jasné.) Další osud mohl být různý. Někdo se dostal hned do jedné z proslulých carských ústředních věznic (šťastnou shodou okolností zůstaly všechny centrály v původním stavu a někteří socialisté se dostali do stejných cel a k stejným dozorcům, které už znali). Jinému navrhli odejít do vyhnanství – ale ne nadlouho, jen tak na dva tři roky. Nebo to bylo ještě mírnější: dostal jenom minus tolik a tolik měst (tedy zákaz pobytu v určitých městech) a mohl si sám vybrat místo bydliště, ale pak už prosím račte bydlet v tomto místě, ani se odtud nehněte a čekejte na rozhodnutí GPU.

Tato operace se protáhla na dlouhá léta, nebol jejím hlavním předpokladem byla tichost a nenápadnost. Bylo třeba bezpodmínečně vyčistit Moskvu, Petrohrad, přístavy, průmyslová střediska a pak prostě okresy od všech socialistů jiného druhu. Byla to grandiózní tichá pasiáns, jejíž pravidla byla současníkům naprosto nepochopitelná a jejíž rozměry můžeme teprve teď plně ocenit. Čísi prozíravý rozum to naplánoval a čísi spolehlivé ruce vždy ve správný okamžik uchopily kartičku, jež si poležela tři roky v jedné hromádce, a zlehka ji přemístily na druhou hromádku. Kdo si poseděl v centrálu, byl převeden do vyhnanství (někam hodně daleko), kdo si odbyl minus – šel také do vyhnanství (ale za hranice viditelnosti z minusu), z jednoho vyhnanství do druhého, a pak znovu do centrálu (tentokrát do jiného); vykladači pasiáns vynikali nekonečnou trpělivostí. A tak bez hluku a křiku jinostraníci postupně mizeli a ztráceli veškeré spojení s místy a s lidmi, kteří dříve znali je i jejich revoluční minulost – tak se nenápadně a nezadržitelně připravovala likvidace těch, kteří kdysi bouřili na studentských schůzích a hrdě řinčeli carskými okovy[27)].

Během této operace Velká pasiáns byla likvidována většina bývalých politických vězňů, neboť právě eseři a anarchisté a nikoliv sociální demokraté dostávali od carských soudů nejpřísnější tresty, právě oni tvořili obyvatelstvo staré katorgy.

Časové pořadí likvidací bylo však spravedlivé: V dvacátých letech byli pozváni, aby podepsali písemné prohlášení, že se zříkají své strany a stranické ideologie.

Někteří to odmítli – a tak pochopitelně přišli jako první na řadu, jiní takové prohlášení podepsali a získali tím několik let života. Neúprosně však přicházeli na řadu i oni, a neúprosně padaly i jejich hlavy[28)].Na jaře 1922 se čeka, přejmenovaná právě na GPU, rozhodla zasáhnout do církevních záležitostí. Bylo třeba provést i „církevní revoluci“ – vyměnit vedení a dosadit takové, které by jedno ucho obracelo k nebi a druhé k Lubjance. Stoupenci Živé církve[29)] měli k tomu nejslibnější předpoklady, nebyli však schopni bez pomoci zvenčí ovládnout církevní aparát. Proto byl patriarcha Tichon zatčen a inscenovány dva okázalé procesy, končící tresty smrti: jeden v Moskvě se šiřiteli patriarchova provoláni a druhý v Petrohradě s metropolitou Venjaminem, jenž stál stoupencům Živé církve v cestě k uchopení moci. V guberniích a

27) Korolenko v dopise Gorkému z 29. 6. 1921 napsal: „Dějiny jednou zaznamenají, že se bolševická revoluce vypořádávala s upřímnými revolucionáři a socialisty stejným způsobem jako carský režim.“

28) Někdy si člověk přečte v novinách článek, nad nímž v údivu kroutí hlavou. Izvěstija, 24. 5. 1959: Rok po Hitlerově nástupu k moci byl Maxmilian Hauke zatčen za členství… ne v nějaké, ale… v komunistické straně. Byl zlikvidován? Ne, odsouzen na dva roky. A pak pochopitelně znovu odsouzen? Ne propuštěn na svobodu. Vysvětli si to, jak umíš! Žil tiše dál a zorganizoval podzemní skupinu, o čemž se právě hovořilo v tomto článku věnovaném jeho neohroženosti.

29) Hnutí pravoslavné církve, založené v roce 1922, jež se snažilo přizpůsobit církevní praxi revoluci a spolupracovat se sověty, čímž se postavilo do opozice proti tehdejšímu patriarchovi

Tichonovi. Po Stalinové smíru s církví pozvolna zaniklo. (Pozn. překl.)

okresech byli tu a tam zatčeni metropolité a nejvyšší hodnostáři; za velkými rybami pak jako vždy následovala hejna malých rybiček, vyšší kněží, mniši a diákonové, o nichž se v novinách vůbec nepsalo. Zavírali všechny, kteří odmítli přísahu obnovitelského hnutí Živé církve.

Duchovní tvořili povinnou část každodenního úlovku a jejich stříbřité šediny probleskovaly v každém solověckém transportu.

Od počátku dvacátých let přicházely do vězení i skupiny teosofů, mystiků a spiritistů (skupina hraběte Pahlena vedla protokoly rozhovorů s duchy), náboženské spolky i filozofové berďajevského kroužku. Jen tak mimochodem byli rozdrceni a pozavíráni „východní katolíci“ (stoupenci Vladimíra Solovjova), skupina A. J. Abrikosovové. A jaksi už samo sebou byli pozavíráni prostě i katolíci, polští kněží.

Avšak vymýtit v této zemi náboženství do kořene, což byla po celá dvacátá a třicátá léta jedním z hlavních cílů GPU-NKVD, toho bylo možno dosáhnout pouze masovým zatýkáním pravoslavných věřících. Intenzívně sbírali, zavírali a posílali do vyhnanství mnichy a jeptišky, kteří svými kutnami tak začerňovali dřívější ruský život. Zatýkali a odsuzovali církevní aktivisty. Kruhy se stále rozšiřovaly – pak už shrabovali prosté věřící, staré lidi, zvláště ženy, které houževnatěji setrvávaly při své víře a jimž se v průchodních věznicích i v lágrech dlouhá léta říkalo jeptišky.

Tvrdilo se ovšem, že jsou zatýkáni a souzeni nikoliv za svou víru, ale za veřejné šíření svého náboženského přesvědčení a za výchovu dětí v tomto duchu. Jak to napsala Táňa Chodkevičová:

„Modlit můžeš se svobodně, však slyšet smí tě jenom Bůh.“

(Za tuto báseň dostala deset let.) člověk, který věří, že říká duchovní pravdu, musí ji skrývat před vlastními dětmi! Náboženskou výchovu dětí začali ve dvacátých letech kvalifikovat podle paragrafu 58/10, tedy jako kontrarevoluční agitaci! U soudu, pravda, dávali ještě možnost zříci se náboženství. Stávalo se, i když ne často, že se otec zřekl a zůstal doma, aby se staral o děti, zatímco matka šla na

Solověcké ostrovy (po všechna ta desetiletí projevovaly ženy větší pevnost ve víře). Za náboženství dávali všem deset let, což byl tehdy nejvyšší trest.

(Při očistě velkoměst pro nastupující čistou společnost posílali tehdy, zejména v roce 1927, na Solověcké ostrovy spolu s „jeptiškami“ i prostitutky. Těmto kněžkám hříšného pozemského života dávali lehčí paragraf a tři roky. Poměry v transportech, v průchodních vězeních i na Solovkách jim nijak nevadily, aby si vydělávaly svým veselým řemeslem jak u náčelníků, tak u strážných, a s těžkými kufry se po třech letech vracely na výchozí místo. Věřícím však byla cesta domů a k dětem navždy uzavřena.) Již v raných dvacátých letech se objevily první čistě národnostní potoky, zatím ještě nevelké i v poměru k velikostí národnostních území, natož v celoruském měřítku: musavatisté z Ázerbájdžánu, dašnaci z Arménie, gruzínští menševici a turkmenští basmači, kteří se postavili na odpor proti ustavení sovětské moci ve Střední Asii (první středoasijské sověty se skládaly převážně z Rusů, a proto byly považovány za ruskou moc). V roce 1926 byl zatčen celý sionistický spolek Hechalus, který se nedokázal přizpůsobit vše strhujícímu náporu internacionalismu.

U mnohých následujících generací se o dvacátých létech vytvořila představa jako o době rozkvětu ničím nespoutané svobody. V této knize se ještě setkáme s lidmi, kteří pocítili dvacátá léta jinak. Bezpartijní studentstvo v té době bojovalo o „autonomii vysokých škol“, o shromažďovací právo, o zbavení učebních osnov přemíry politického školení. Odpovědí bylo zatýkání. To vrcholilo vždy před svátky (například před 1. květnem 1924). V roce 1925 dostali leningradští studenti (bylo jich asi sto) po třech letech politického izolátoru za to, že četli menševický exilový časopis Socialisticky věstník a studovali Plechanova. (Plechanov sám v době svého mládí po protivládním projevu u Kazaňského chrámu vyvázl mnohem laciněji.) V témž roce začali také zavírat první (mladičké) trockisty. (Dva naivní rudoarmějci, kteří si vzpomněli na ruskou tradici a začali vybírat peníze pro zatčené trockisty, dostali také politizolátor.) Je samozřejmé, že úder neminul ani vykořisťovatelské třídy. Po celá dvacátá léta pokračovalo týrání dosud žijících bývalých důstojníků:

jak bílých (kteří si nezasloužili zastřelení za občanské války), tak bělorudých, kteří bojovali na té i na oné straně, a tak i carskorudých, kteří však nesloužili po celou dobu v Rudé armádě nebo měli ve službě ničím nedoložené přestávky. Týrali je tím, že jim nedali tresty hned, ale tahali je – opět pasiáns! po nekonečných prověrkách, omezovali je ve volbě práce a místa pobytu, zadržovali je, propouštěli a znovu zadržovali – a jen postupně je posílali do lágrů, odkud se už nikdy nevrátili.

Avšak odvezením důstojníků na ostrovy Gulag se problém s konečnou platností nevyřešil, naopak zůstaly tu přece jejich matky, ženy a děti. Pomocí neomylné sociální analýzy bylo snadné si představit, v jakém rozpoložení asi jsou po zatčení hlav rodin. Tím si samy vynutily, aby zavřeli i je! A teče další proud.

Ve dvacátých letech byla vyhlášena amnestie pro kozáky, kteří se účastnili občanské války. Mnozí se vrátili z ostrova Lemnos na Kubáň, kde dostali půdu.

Později byli všichni pozavíráni.

Bylo třeba také pochytat všechny poschovávané bývalé státní úředníky. Obratně se zamaskovali, využili toho, že v republice dosud neexistoval systém pasů ani jednotných pracovních knížek – a vetřeli se do sovětských úřadů a institucí. Odhalit je pomáhalo jejich přeřeknutí, náhodné poznání, sousedské udání… totiž, bojové hlášení. (Někdy pomohla čistě náhoda. Jistý Mova si jen z lásky k pořádku uložil seznam všech bývalých guberniálních právníků. V roce 1925 jej u něho náhodou našli – všechny sebrali a postříleli.) Tak tekly proudy „za zatajení třídního původu“, „za bývalé sociální postavení“.

Chápalo se to velice široce. Brali šlechtice za pouhou příslušnost ke stavu. Brali šlechtické rodiny. Nakonec brali z neznalosti i personální šlechtice, to jest prostě ty, kteří kdysi absolvovali univerzitu. A koho vzali, pro toho nebylo cesty zpět, co se stalo, nelze odestát. Strážkyně revoluce se nemýlí.

(Ne, přesto je i cesta zpět! – Jsou to sice jen tenké, hubené protiproudy, ale někdy přece prorazí. O prvním z nich se zde zmíníme. Mezi šlechtickými a důstojnickými ženami a dcerami byly nezřídka ženy vynikajících osobních kvalit a půvabného zevnějšku.

Některé z nich dokázaly prorazit jako nevelký zpětný proud, plynoucí v opačném směru. Byly to ty, jež nezapomínaly, že život je nám dán jen jednou a že není nic dražšího než náš život. Nabídly se čece-GPU jako informátorky, jako spolupracovnice, jako cokoli – a ty, jež se zalíbily, byly přijaty.

Byly to nejplodnější informátorky. Velice pomohly GPU, neboť „bývalí“ lidé jim důvěřovali. V této souvislosti bývá jmenována poslední kněžna Vjazemská, nejvýznamnější porevoluční donášečka (donášečem byl i její syn na Solovkách), a Konkordija Nikolajevna Josseová, žena zřejmě skvělých kvalit: její muž, důstojník, byl zastřelen před jejíma očima, ona sama byla odvezena na Solověcké ostrovy, dokázala si však vyprosit návrat a vedla poblíž Velké Lubjanky salón, jejž rádi navštěvovali vysocí funkcionáři GPU. Byla znovu zatčena až v roce 1937 spolu se svými zákazníky, (Jagodovými druhy.) Zní to snad směšně, ale na základě nesmyslné tradice se ze starého Ruska zachoval Politický červený kříž. Měl tři oddělení: moskevské (J. Peškovová-Vinaverová), charkovské (Sandomirská) a petrohradské. Moskevské oddělení se chovalo způsobně, takže až do roku 1937 nebylo rozpuštěno. Ale petrohradské (starý narodnik[30)] Ševcov, kulhavý Hartman, Kočorovskij) se chovalo nesnesitelně a drze, pletlo se do politických věcí, hledalo podporu u starých vězňů Šlisselburské pevnosti[31)] (Novorusskij, spoluobžalovaný v procesu s Alexandrem Uljanovem) a pomáhalo nejen socialistům, ale i kaerům – kontrarevolucionářům. V roce 1926 bylo toto oddělení zavřeno a jeho funkcionáři posláni do vyhnanství.

Léta utíkají a z naší paměti mizí všechno, co si neosvěžujeme. S odstupem času nám připadá rok 1927 jako bezstarostný, sytý rok v době dosud neokleštěného Nepu. Zatím však byl plný napětí, otřásal se výbuchy na stránkách novin a byl u nás chápán a vykládán jako předvečer světové revoluce. Zavraždění sovětského zmocněnce Vojkova ve Varšavě, jež zaplavilo celé stránky červnových novin, věnoval Majakovskij čtyři hřímající básně.

Jaká však smůla: Polsko se omluví, Vojkovův vrah[32)], který jednal na vlastní pěst, je tam zatčen – jak tedy splnit básníkovu výzvu:

„Jednotou, budováním, pevností a zúčtováním vypuštěné smečce zakruť krk!“

S kým tedy zúčtovat? Komu zakroutit krk? Začne tedy hned Vojkouský nábor. Jako vždy při každém nepokoji a napětí zavírají bývalé, zavírají anarchisty, esery, menševiky a prostě jen tak inteligenci. Vskutku, koho jiného by měli ve městech zavírat? Přece ne dělnickou třídu! „Prokadetskou“ inteligenci však beztak už od roku

1919 důkladně proseli. Není tedy načase protřepat i tu inteligenci, která si říká pokroková? Zalistovat trochu mezi studenty? Tu je opět Majakovskij po ruce:

„Mysli na Komsomol dny a týdny!

Řady své obhlížej pozorněji.

Jsou všichni komsomolci doopravdy Nebo jen komsomolce hrají?“

30) Narodnici, stoupenci literárního a politického hnutí, jež vzniklo kolem 1870 a usilovalo o změnu společenských poměrů lidovou osvětou („jít mezi lid“). Věřili, že lidová revoluce přivede Rusko přímo k socialismu díky existenci vesnických občin. (Pozn. překl.)

31) Pevnost při výtoku Něvy z Ladožského jezera, carská věznice. (Pozn. překl.)

32) Zřejmě šlo tomuto anarchistovi o osobní pomstu: P. L. Vojkov jako uralský oblastní komisař zásobování prý řídil v červenci 1918 zahlazování stop po zastřelené carské rodině (rozřezání a spálení mrtvol a rozhození popela).

Pohodlný světový názor zrodí i pohodlný právnický termín: společenská profylaxe. Je zaveden, přijat a okamžitě všem srozumitelný. (Lazar Kogan, jeden z vedoucích Bělomorstroje[33)], bude brzy prohlašovat: „Věřím, že jste osobně nevinen. Ale jako

vzdělaný člověk musíte chápat, že bylo nutno provést rozsáhlou společenskou profylaxi!“) A opravdu, kdy mají pozavírat ty nespolehlivé souputníky, celou tu inteligentskou prohnilou sebranku, ne-li v předvečer války za světovou revoluci? Až velká válka začne, pak bude už pozdě.

V Moskvě tedy začne plánovitá prohlídka jedné čtvrti za druhou. Všude musí být někdo sebrán. Heslo zní: „Bouchneme pěstí to do stolu, až se svět zatřese strachy!“

K Lubjance a k Butyrkám se řítí dokonce i ve dne černí havrani[34)], osobní auta, kryté náklaďáky, otevřené drožky. Zácpa ve vratech, zácpa na dvoře. Ani nestačí zatčené vykládat a registrovat. (Stejně tak v jiných městech. V Rostově na Donu je v těch dnech ve sklepě Třiatřicítky tak těsno, že právě přivezený Bojko stěží najde na podlaze místo k sezení.) Jeden typický příklad z tohoto vězeňského proudu: Několik desítek mladých lidí se schází na jakýchsi hudebních večerech, neohlášených na GPU. Poslouchají hudbu, pak pijí čaj. Na tento čaj se všichni dobrovolně složí po pár kopejkách. Je naprosto jasné, že hudba je jen zástěrkou pro jejich kontrarevoluční nálady a peníze vybírají nikoliv na čaj, ale na pomoc pro hynoucí světovou buržoazii. A tak je všechny zatknou, dají jim od tří do deseti let (Anně Skripnikovové pět) a původce (Ivana Nikolajeviče Varencova a další), kteří se nepřiznali – odstřelí!

Nebo: v témž roce se sejdou někde v Paříži emigranti, absolventi slavného carskoselského lycea, aby oslavili tradiční „Puškinovský“ svátek své školy. Píše se o tom v novinách. Je jasné, že je to akce smrtelně raněného imperialismu. Zatknou tedy všechny absolventy lycea, kteří zůstali v SSSR, a při té příležitosti i absolventy „pravovědy“, podobné privilegované školy.

Jenomže SLON[35)] – Solověcký tábor se zvláštním určením – stále ještě omezuje svými rozměry rozsah Vojkovského náboru. Už se však zrodilo Souostroví Gulag, začalo svůj zhoubný život a brzy rozseje své metastázy po celém těle země.

Přišlo se tomu na chuť a rostl apetit. Dávno už nadešel čas rozdrtit technickou inteligenci, která si až příliš myslí, že je nenahraditelná, a nezvykla si ještě bleskově plnit příkazy.

My jsme totiž nikdy inženýrům nedůvěřovali a hned od prvních let revoluce jsme tyto lokaje a přisluhovače bývalých kapitalistických pánů obklopili zdravou dělnickou nedůvěrou a kontrolou. Avšak v období obnovy jsme jim přece jen dovolili pracovat v našem průmyslu, zatímco jsme všechnu sílu třídního úderu zaměřili proti ostatní inteligenci. Čím více však uzrávalo naše hospodářské vedení, Nejvyšší rada národního hospodářství a Státní plánovací komise, a zvyšoval se počet plánů, které začaly na sebe narážet a vzájemně se vytlačovat – tím patrnější byla škůdcovská podstata starých inženýrů, jejich neupřímnost, vychytralost a prodejnost. Strážkyně revoluce zbystřila pohled, a kamkoliv jej zamířila, všude se hned objevovalo škůdcovské hnízdo.

Tato ozdravná práce se od roku 1927 rozběhla plnou parou a hned názorně ukázala proletariátu

33) Stavba Bélomořsko-baltského průplavu (1931-33), na níž pracovalo veliké množství vězňů. (Pozn. překl.)

34) Vězeňské vozy. (Pozn. překl.)

35) Zkratka ruského názvu Soloveckoj lager osobogo naznačenija. (Pozn. překl.)

veškeré příčiny našich hospodářských neúspěchů a nedostatků. V lidovém komisariátu dopravy (oddělení železnic) – záškodnictví (proto se lze jen stěží dostat do vlaku, proto vázne přeprava zboží). V Moskevských státních elektrárnách – záškodnictví (poruchy v dodávce proudu). V naftovém průmyslu – záškodnictví (petrolej neseženeš). V textilním – záškodnictví (proto pracující člověk nemá co na sebe). V uhelném – obrovské záškodnictví (proto tedy mrzneme!). V průmyslu kovodělném, zbrojním, strojírenském, loďařském, chemickém, v průmyslu rud a vzácných kovů, v zavodňování – všude hnisavé vředy záškodnictví! Na všech stranách nepřátelé s logaritmickými pravítky! GPU sotva popadalo dech, jak neustále chytalo a odváželo záškodníky. V hlavních městech i na venkově pracovaly poradní sbory OGPU a proletářské soudy a

probíraly tuto slizkou havěť, o jejíchž nových odporných skutcích se žasnoucí pracující každodenně dozvídali (nebo také ne) z novin. Dozvídali se o Palčinském, von Meckovi, Veličkovi[36], ale většina jich nebyla uvedena jménem. V každém průmyslovém oboru, v každé továrně a v každém řemeslnickém družstvu museli sami hledat záškodníky, a sotva začali – hned je našli (s pomocí GPU). Jestliže některý předrevoluční inženýr nebyl ještě odhalen jako zrádce, pak zcela jistě ho bylo možno z toho podezírat.

A jací vychytralí zlosynové byli tito staří inženýři, jak ďábelsky rozmanitě uměli škodit! Nikolaj Karlovič von Meck v lidovém komisariátu dopravy předstíral, že je velice oddán budování nového hospodářství, dokázal dlouze a živě hovořit o ekonomických problémech výstavby socialismu a s oblibou dával rady. Jednou z jeho nejškodlivějších rad bylo: prodloužit nákladní vlakové soupravy a nebát se je maximálně naložit. S pomocí GPU byl von Meck odhalen (a zastřelen): chtěl docílit toho, aby se koleje, vagóny a lokomotivy rychle opotřebovaly a aby republika v případě intervence zůstale bez železnic! Když však o něco později nový lidový komisař dopravy soudruh Kaganovič nařídil vypravovat právě takové těžkotonážní soupravy, ba dokonce dvojnásobně i trojnásobně naložené (a za tento objev dostal on i jiní vedoucí činitelé Leninův řád) – tu se zase zlomyslní inženýři projevili v podobě limitářů: křičeli, že je to přespříliš, že se ničí vozový park! A tak byli po právu zastřeleni za nevíru v možnosti socialistické dopravy.

Pronásledování těchto Iimitářů potrvá několik let, vyskytují se totiž ve všech oborech, mávají svými výpočetními vzorci a nechtějí pochopit, že mostům a strojům pomáhá nadšení pracujících. (Jsou to léta, kdy se překrucuje celá psychologie lidu: terčem posměchu se stává obezřelá lidová moudrost, že práce kvapná málo platná, a staré pořekadlo „spěchej pomalu“ se obrací naruby). Jediné, co někdy brzdí zatýkání stalých inženýrů, je nedostatek nových odborníků. Nikolaj Ivanovič Ladyženskij, hlavní inženýr Iževských zbrojovek, je nejdřív zatčen za „limitářské teorie“, za „slepou víru v míru bezpečnosti“ (na základě toho považoval finanční prostředky, které lidový komisař Ordžonikidze povolil na rozšíření závodů, za nedostačující[37]). Pak ho ale propustí do domácího vězení – a nařídí

mu pracovat na dřívějším místě (bez něho práce vázla). Uvede věci znovu do pořádku. Ale finanční prostředky jsou pořád stejně nedostatečné jako dříve – a tak ho pošlou znovu do vězení „za nesprávné využití finančních prostředků“: proto tedy nestačily, protože hlavní inženýr s nimi špatně hospodařil! O rok později zahyne Ladyženskij při kácení stromů.

36) A. F. Veličko, generálporučík, vojenský inženýr a bývalý profesor vojenské akademie generálního štábu, řídil v carském ministerstvu války správu vojenské dopravy. Byl zastřelen. A jak by se nám byl hodil v roce 1941!

37) Podle vyprávění jednal Ordžonikidze se starými inženýry takto: položil před sebe na psací stůj jednu pistoli napravo a druhou nalevo. Tak během několika let zlomili vaz starým ruským inženýrům, chloubě naší země, oblíbeným hrdinům našich spisovatelů Garina-Michajlovského a Zamjatina.

I do tohoto vězeňského proudu jako do všech ostatních se samozřejmě připletou další lidé, příbuzní a ti, kteří s odsouzenci byli ve styku, a také například… neradi bychom poskvrnili jasnou bronzovou líc Strážkyně revoluce, leč není vyhnutí… tedy například ti, kteří se nestali informátory. Chtěli bychom poprosit čtenáře, aby tento naprosto tajný, nikterak veřejně se neprojevující proud měl stále na paměti – zejména pro první porevoluční desetiletí: tehdy bývali lidé ještě hrdí, mnozí ještě nechápali, že morálka je relativní, že má pouze úzký třídní smysl, měli odvahu odmítnout navrhované tajné úkoly a postihoval je za to nemilosrdný trest.

Mladou Magdalinu Edžubovovou jednou vyzvali, aby sledovala skupinu inženýrů.

Nejenže odmítla, ale pověděla to svému poručníkovi (kterého také měla sledovat): zanedlouho byl sebrán a při vyšetřování se ke všemu přiznal. Těhotnou Edžubovovou zatkli „za vyzrazení operativního tajemství“ a odsoudili k trestu smrti zastřelením. (Zastřelení unikla, odbyla si však pětadvacetiletý řetěz opakovaných

trestů.) V téže době (1927), i když ve zcela jiných kruzích – mezi význačnými charkovskými komunisty – odmítla také Naděžda Vitaljevna Surovecová sledovat členy ukrajinské vlády a donášet na ně; GPU ji odvedlo a teprve o čtvrt století později se vynořila, sotva živá, na Kolymě[38)]. Ale kolik jich nevyplulo – o těch nevíme nic.

(V třicátých letech se počet nepoddajných sníží na nulu: Když po tobě žádají, abys donášel, tak musíš – tomu neunikneš. „Hlavou zeď neprorazíš." „Když to neudělám já, udělá to jiný." „Bude líp, když toho špicla budu dělat já, hodný člověk, než nějaká svině." Ostatně se tehdy už do špiclovské služby hrne nával dobrovolníků: je to výnosné i záslužné.) V roce 1928 probíhá v Moskvě proslulý Šachtinský proces – proslulý pro nesmírnou publicitu, jež se mu dělá, a pro otřesná přiznání a sebebičování obžalovaných (zatím ještě ne všech). O dva roky později, v září 1930, jsou okázale souzeni organizátoři hladu (To jsou oni, vidíte?) – osmačtyřicet škůdců potravinářského průmyslu. Koncem roku 1930 je s ještě větším halasem uspořádán už dokonale nacvičený proces s Průmyslovou stranou: teď už všichni obžalovaní bez výjimky na sebe vypovídají ty nejodpornější výmysly a před očima pracujících vyvstane jako pomník, který právě odhalili, velkolepé, důmyslné propletení všech jednotlivých dosud odkrytých sabotáží, končící v jediném ďábelském uzlu s Miljukovem, Rjabušinským, Deterdingem a Poincarém.

Jelikož se v naší soudní praxi už trochu vyznáme, víme, že tyto pro veřejnost inscenované soudní procesy jsou jen vnější krtiny, zatímco hlavní rytí probíhá pod povrchem. K těmto procesům, vyvádějí jen nepatrnou část zatčených, jen ty, kteří v naději na polehčující okolnosti jsou proti veškeré přirozenosti ochotni křivě obvinit sebe i jiné. Většina inženýrů, kteří měli dost odvahy a rozumu odmítnout nehoráznosti vyšetřovatelů, je odsouzena ve vší tichostí, a přestože se nepřiznali, stejně dostanou od GPU deset let.

Proudy tečou pod zemí, potrubím, a podmiňují kvetoucí život na povrchu.

Právě v oné době byl podniknut významný krok k všelidové účasti na kanalizaci, k všelidové dělbě odpovědnosti za ni: ti, kteří svým tělem ještě nespadli do otvoru kanálu a kteří ještě nebyli zaneseni potrubím na ostrovy Gulag, musí nahoře pochodovat s

prapory, oslavovat soudy a jásat nad rozsudky. (Je to velice prozíravé! Uplynou desetiletí, dějiny se

38) Kolyma, řeka v Jakutsku ve východní Sibiři s bohatými nalezišti zlata. Koncem Stalinovy éry tu proto byla zřízena řada pracovních táborů s obzvlášť krutými životními podmínkami. (Pozn. překl.)

vzpamatují – a pak se ukáže, že vyšetřovatelé, soudci a prokurátoři nemají větší vinu než my všichni, milí spoluobčané! Proto jsme se také dožili počestných šedin, že jsme svého času počestně hlasovali pro.) První takovou zkoušku udělal Stalin s organizátory hladu – jak by se ta zkouška neměla povést, když na žírné Rusi všichni hladověli a jen se smutně rozhlíželi kolem: kampak se podél náš chlebíček? A tak na závodech a v úřadech předbíhají dělníci a zaměstnanci rozhodnutí soudu a rozhořčeně hlasují pro trest smrti těm obžalovaným ničemům. A při procesu s Průmyslovou stranou – to už jsou tábory lidu, manifestace (za účasti školních dětí), dunivý krok miliónů a řev pod okny soudní budovy: „Smrt! Smrt! Smrt!“

Na tomto přelomu našich dějin se ozývaly ojedinělé hlasy protestu nebo zdrženlivého odstupu: bylo zapotřebí velké odvahy říci v tomto sborovém řevu „Ne!“

- nesrovnatelně víc než dnes. (Ostatně ani dnes se moc neprotestuje!) A pokud víme, byly to vždy hlasy právě těch bezpáteřních a podělaných inteligentů. Na jedné schůzi leningradské polytechniky se profesor Dmitrij Apollinarjevič Rožanskij zdržel hlasování (on je, víte, zásadně proti trestu smrti, to je totiž, víte, vědecky řečeno nevratný proces) – a okamžitě byl zatčen! Student Dima Olickij se zdržel hlasování – a okamžitě byl zatčen! A tak všechny protesty utichly hned na začátku.

Pokud je nám známo, důstojná dělnická třída tyto popravy schvalovala. Pokud je nám známo, celá avantgarda, od zapálených komsomolců až po stranické představitele a legendární armádní velitele, byla ve schvalování těchto poprav zajedno. Věhlasní

revolucionáři, teoretikové a proroci – sedm let před vlastním neslavným zánikem – vítali tento řev davu, aniž tušili, že jejich čas je už za dveřmi, že brzy budou i jejich jména v tomto řevu hanobit jako „sebranku“ a „pakáž“.

Pro inženýry se však pohroma právě už končila. Začátkem roku 1931 vyhlásil Josef Vissarionovič „Šest podmínek“ výstavby, a jako pátou podmínku ráčilo Jeho Samovládné Veličenstvo uvést: přechod od politiky rozdrcení staré technické inteligence k politice jejího zapojení a péče o ni.

Péče o ni! Kam se najednou vypařil náš spravedlivý hněv? Kam se poděla všechna ta hrůzná obvinění? Tehdy právě probíhal proces se škůdci v průmyslu porcelánu (i tam škodili!), všichni obžalovaní se už svorně očerňovali a ke všemu se přiznávali – a náhle stejně svorně zvolali: „Jsme nevinní!“ A byli propuštěni!

(V tom roce se dokonce ukázal slabý protiproud: některé inženýry, kteří už byli odsouzeni nebo po skončeném vyšetřování čekali na soud, vraceli zpět do života.

Tak se vrátil i D. A. Rožanskij. Neměli bychom tedy říci, že vydržel souboj se Stalinem? Že občansky statečný národ by neposkytl důvod k napsání ani této kapitoly, ani celé této knihy?) Do menševiků, ležících už dávno na lopatkách, kopl Stalin v tom roce ještě párkrát (veřejný proces se „Svazovým byrem menševiků“, Groman-Suchanov[39]-Jakubovič, v březnu 1931, a později několik rozptýlených, nevýznamných, v tichostí zatčených jedinců) a pak se najednou zamyslel.

U Bílého moře se říká: voda se zamyslela, když příliv dosahuje vrcholu a má začít odliv. Nehodí se ovšem srovnávat Stalinovu kalnou duši s vodou Bílého moře.

Třeba se vůbec nezamyslel. A odliv také nenastal. Stal se však v tomto roce ještě jeden zázrak. Po procesu s Průmyslovou stranou byl přichystán na rok 1931 mohutný proces s Rolnickou stranou

39) Tentýž Suchanov, v jehož bytě v Petrohradě u řeky Karpovky se 10. října 1917 sešel s jeho vědomím (muzejní průvodci teď však tvrdí že bez) bolševický ÚV a usnesl se na ozbrojeném povstání.

práce, údajnou – ve skutečnosti však nikdy neexistující – obrovskou ilegální organizací, jež sdružovala venkovskou inteligenci, funkcionáře spotřebních a zemědělských družstev a špičky vzdělanějšího rolnictva a připravovala svržení diktatury proletariátu. Při procesu s Průmyslovou stranou se o této Rolnické straně zmiňovali jako o odhalené a dobře známé. Vyšetřovací aparát GPU pracoval spolehlivě: tisíce obžalovaných v plném rozsahu doznaly svou příslušnost k RSP i své zločinné záměry. Celkem ale bylo slíbeno dvě stě tisíc „členů“. Jako „vedení“ strany byli označeni: zemědělský ekonom Alexandr Vasiljevič Čajanov, budoucí „předseda vlády“ N. D. Kondraťjev, L. N. Jurovskij, Makarov a Alexej Dojarenko, profesor Timirjazevovovy akademie a budoucí „ministr zemědělství“[40)]. Ale jedné krásné noci si to Stalin najednou rozmyslel – proč, to se asi nikdy nedovíme. Zatoužil snad po spáse své dušičky: Tak brzy jistě ne. Ozval se v něm smysl pro humor?

Bylo mu už všechno příliš jednotvárné a protivné? Ne, nikdo se přece neodváží Stalina podezírat, že by měl smysl pro humor! Spíše to bylo tak: spočítal si, že zanedlouho stejně pomře hlady celý venkov, a ne jen dvě stě tisíc, a že by to tedy byla zbytečná námaha. A tak byla celá Rolnická strana zrušena, všem, kteří se „přiznali“, řekli, aby své doznání odvolali (lze si představit jejich radost!), a místo toho vytáhli před soud jen nevelkou skupinu Kondraťjev-Čajanov[41)]. (Ale v roce 1941 obžalují utýraného Vavilova, že Rolnická strana přece jen existovala a že on, Vavilov, ji tajně vedl.) Kupí se odstavce, kupí se roky – a nám se nikdy nepodaří vypovědět po pořádku všechno, co bylo (ale GPU to výborně zvládlo! GPU nic nevynechalo!). Mějme však stále na paměti:

- že věřící jsou neustále zavíráni, to je samozřejmé. (Tady se vynořují některá data a vrcholky. Byla to „noc boje proti náboženství“ na Štědrý večer roku 1429 v Leningradě, kdy pozavírali mnoho věřící inteligence, a to ne jenom do rána, ne jako ve vánočním příběhu. Tam také v únoru 1932 zavřeli najednou mnoho kostelů a současně zatkli řadu duchovních. A takových dat a míst je mnohem víc, nikdo však nám o nich nic nesdělil.);

- že neustávají potírat sekty, dokonce i ty, které sympatizují s komunismem. (Tak v roce 1929 pozavírali bez výjimky všechny členy komuny mezi Soči a Chostou. Všechno se u nich dělo po komunisticku – výroba i rozdělování, a všechno tak poctivě, že toho Rusko nedosáhne ani za sto let, leč chyba lávky, všichni byli příliš vzdělaní a sečtělí v náboženské literatuře a jejich filozofií nebylo bezvěrectví, nýbrž směs baptismu, tolstojovství a jógy. Jako by taková komuna byla zločinem a nemohla přinést lidu štěstí.) Ve dvacátých letech byla veliká skupina tolstojovců poslána do vyhnanství do předhoří Altaje, kde spolu s baptisty založili osady – komuny. Když začala stavba Kuzněckého hutního kombinátu, zásobovali jej potravinami. Potom začalo GPU zatýkat – nejdříve učitele (nevyučovali podle státních osnov), děti běžely s pláčem za auty; po nich přišli na řadu představitelé obcí;

- že Velká pasiáns se socialisty pokračuje bez přestání, to je samozřejmé;

- že v roce 1929 jsou pozavíráni historikové, kteří svého času nebyli vypovězeni ze země (Platonov, Tarle, Ljubavskij, Gautier, Lichačov, Izmajlov), a vynikající literární vědec I. M. Bachtin;

40) A třeba by byl býval lepší než ti, kteří tuto funkci v následujících čtyřiceti letech zastávali. Jaký bývá lidský osud! Dojarenko se zásadně do politiky nikdy nepletl. Když jeho dcera přivedla domů studenty, kteří mluvili jako eseři, bez rozpaků je vyhodil!

41) Kondratjev byl odsouzen k trestu v izolátoru, duševně tam onemocněl a zemřel. Jurovskij také zemřel. Čajanov byl po pěti letech izolátoru vypovězen do Alma-Aty a v roce 1948 znova zatčen.

- že neustále proudí národnosti hned z jednoho pohraničního území, hned z druhého. Pozavírají Burjatomongoly po povstání v roce 1929. (Říká se, že jich bylo kolem 35 tisíc zastřeleno. Není nám dáno si to ověřit.) Pozavírají Kazachy po povstání, jež Buďonného jízda hrdinně potlačila v letech 1930-31. Začátkem roku

1930 postaví před soud Svaz pro osvobození Ukrajiny (prof. Jefremova, Čechovského, Nikovského a další); víme-li však, jaký je u nás poměr mezi zveřejněným a utajeným – kolik jich ještě asi bude za nimi? Kolik jich ve vší tichostí .. .?

A přichází, pomalu, ale jistě přichází řada na členy vládnoucí strany, aby šli do vězení. Prozatím (1927-29) jde o „dělnickou opozici“ nebo o trockisty, kteří si vybrali nešťastného předáka. Jsou jich zatím stovky, ale brzy jich budou tisíce. Každý začátek bývá těžký! Jak se tito trockisté dříve klidné dívali na zavírání jinostraníků, tak teď ostatní členové strany souhlasně přihlížejí zavírání trockistů. Jen pěkně po pořádku! Jako další poteče do vězení proud neexistující „pravé“ opozice. Počínajíc ocasem požírá si dravčí tlama kus po kusu tělo, až se dostane k vlastní hlavě.

V roce 1928 nastane také čas vypořádat se s pohrobky buržoazie – nepmany.

Nejčastěji na ně uvalují stále rostoucí a nakonec už neúnosné daně, a jakmile je odmítnou platit, zatknou je hned pro insolventnost a zkonfiskují jim majetek.

(Drobným řemeslníkům – holičům, krejčím a těm, kteří opravují primusy – odeberou jen živnostenský list.) Na rozšíření nepmanského vězeňského proudu je zvláštní hospodářský zájem.

Stát potřebuje peníze, potřebuje zlato, a naleziště na Kolymě ještě neexistují.

Koncem roku 1929 začíná pověstná zlatá horečka, jež však nelomcuje těmi, kteří zlato hledají, nýbrž těmi, z nichž ho vytřásají. Zvláštností nového „zlatého“ proudu je, že GPU ty své králíky vlastně z ničeho neobviňuje a je ochotno je neposílat do země Gulag, chce jim jen právem silnějšího vzít zlato. Proto jsou vězení přecpaná a vyšetřovatelé utahaní, ale sběrné věznice, transporty a lágry dostávají neúměrně malé kontingenty.

Koho ve „zlatém“ proudu zavírají? Všechny, kteří kdysi, před patnácti lety, měli „podnik“, obchodovali, vydělávali si řemeslem a mohli by podle mínění GPU mít schované zlato. Leč právě oni velmi často žádné zlato neměli: jejich majetek byl uložen v movitostech a nemovitostech, a to všechno bylo už dávno pryč, pobráno za revoluce, nic z toho nezbylo. S velkými nadějemi zavírají

samozřejmě zubní techniky, zlatníky a hodináře. Z udání se dozvídají o zlatě, které má být v nejneočekávanějších rukou: stoprocentní „dělník od soustruhu“ má bůhvíodkud šedesát zlatých carských pětirublů; známý sibiřský partyzán Muravjov přijel do Oděsy a přivezl si pytlík zlata; všichni petrohradští tatarští povozníci mají poschovávané zlato. Zda je to pravda nebo ne, to se dá zjistit jen v mučírnách. Na koho padne stín zlatého udání, ten se nemůže ničím hájit – ani svým proletářským původem, ani svými revolučními zásluhami. Všichni jsou pozatýkáni a nacpáni do kobek GPU, a to v takovém množství, že se to dosud nepovažovalo za možné – ale tím lépe, aspoň s tím dřív vyrukují! Dochází k trapnostem, ženy a muži sedí ve stejné cele a musí před očima všech chodit na kýbl – ale kdo by se staral o takové maličkostí, navalte zlato, svině! Vyšetřovatelé nepíšou protokoly, protože ten kus papíru nikdo nepotřebuje, a jestli potom někomu trest napaří nebo ne, to skoro nikoho nezajímá, důležité je jen jedno: naval zlato, svině! Stát potřebuje zlato, k čemu je tobě? Vyšetřovatele už opouští hlas i síly, aby vyhrožovali a mučili, mají však univerzální prostředek: dávají vězňům jen přesolené jídlo a žádnou vodu. Kdo odevzdá zlato, dostane napít! Červoněc[42] za skleničku čisté vody!

42) Zlatý desetirubl; po revoluci v letech 1922-27 desetirublová bankovka. (Pozn. překl.)

Chci zlato, jen zlato, tu čarovnou moc…

Od proudů, které předcházely, i od proudů, které budou následovat, se liší tento proud tím, že i když ne polovina, alespoň jeho část má svůj osud ve vlastních třesoucích se rukou. Jestliže zlato opravdu nemáš – pak je tvé postavení bezvýchodné, budou tě bít, pálit, mučit a trápit žízní, dokud nepojdeš, nebo dokud ti skutečně neuvěří. Jestliže však zlato máš, pak si sám určuješ míru mučení, míru vytrvalosti a svůj budoucí osud. Psychologicky to ostatně není snazší, naopak těžší, protože když uděláš chybu, nikdy si to neodpustíš. Kdo ovšem už poznal mravy této instituce, ten ustoupí a dá všechno: je to lehčí. Nesmí se ale dát příliš rychle: nebudou ti

věřit, žes dal všechno, a budou tě držet dál. Nesmí se ale dát ani příliš pozdě: vypustíš dušičku nebo ti ze vzteku napaří trest. Jeden z tatarských povozníků vydržel všechna mučení: Zlato nemám! Zavřeli tedy i jeho ženu a mučili ji, ale Tatar trval na svém: Zlato nemám! Zavřeli i dceru – to už Tatar nevydržel a dal jim sto tisíc rublů. Rodinu propustili a jemu napařili trest. – Nejnevkusnější detektivky a loupežnické zpěvohry se tak v celostátním měřítku staly vážnou skutečností.

Zavedení pasového systému počátkem třicátých let také pořádně naplnilo lágry.

Stejně jako Petr I. zjednodušoval strukturu národa tím, že vymetal všechny mezery a skuliny mezi stavy, tak působil i náš socialistický pasový systém: vymetal a postihoval mezitřídní hmyz, tu vychytralou a nikam nepatřící vrstvu obyvatelstva bez domova. Zpočátku se také lidé s těmi pasy často pletli – a tak nepřihlášené nebo neodhlášené shrabovali na ostrovy Gulag alespoň na pouhý jeden rok.

Tak se vzdouvaly a tryskaly proudy – ale přes všechny se v letech 1929-30 přelil a začal valit mnohamiliónový proud rozkulačených. Byl neúměrně veliký a nepojala by jej ani rozvinutá síť vyšetřovacích vězení (která byla ještě k tomu přecpána „zlatým" proudem), on ji však minul a valil se rovnou do transportů, průchodních vězení a do země Gulag. Tento proud (nebo spíš oceán!) se naráz rozlil do takové šíře, že přesáhl meze všeho, co si může dovolit vězeňská a soudní soustava i obrovského státu. V celých dějinách Ruska nebylo nic, co by se s tím dalo srovnat. Bylo to stěhování národů, etnická katastrofa. Ale kanály GPU a Gulagu byly tak důmyslně rozmístěny, že by si města ani ničeho nevšimla, kdyby je nepřekvapil tříletý podivný hlad – hlad bez sucha a bez války.

Tento proud se lišil od všech předcházejících také tím, že tu nedělali cavyky, aby sebrali nejdřív hlavu rodiny a pak rozhodli, co udělat s ostatními členy. Naopak, tady vypalovali jen celá hnízda najednou, sbírali jen celé rodiny a dokonce dávali horlivě pozor, aby se žádné dítě, ať ve věku čtrnácti, deseti nebo šesti let, nezaběhlo; všichni do posledního museli jít spolu na stejné místo, do společné záhuby. (Byl to první pokus tohoto druhu, přinejmenším v

novodobých dějinách. Později jej zopakoval Hitler se židy a pak opět Stalin s nevěrnými nebo podezřelými národnostmi.) V tomto proudu bylo mizivě málo právě těch kulaků, podle nichž byl naoko pojmenován. Kulak se rusky nazývá vydřidušský a nepoctivý vesnický překupník, který se obohacuje z cizí práce, lichvy a zprostředkovávání obchodů. Takoví kulaci se v každém kraji i před revolucí vyskytovali jen ojediněle, a revoluce jim zcela vzala živnou půdu pro jejich činnost. Později, až po roce 1917, začalo se pojmenování kulak přenášet (v oficiální a agitační literatuře, odkud přešlo do hovorového jazyka) na ty, kteří zaměstnávali námezdní dělníky, a to třeba jen z přechodného nedostatku pracovních sil v rodině. Nezapomínejme však, že se po revoluci za každou takovou práci muselo spravedlivě zaplatit: zájmy čeledínů hájil výbor chudiny a vesnický sovět – mohl si někdo zkusit ukřivdit čeledínu! Používání námezdní práce za spravedlivou odměnu je přípustné v naší zemi i dnes.

Význam výstižného termínu kulak se však nezadržitelně nafukoval a v roce 1930 tak už nazývali vůbec všechny zdatné rolník – zdatné v hospodaření, zdatné v práci a pevné v názorech. Přezdívky kulak využili k tomu, aby v rolnictvu tuto zdatnost a pevnost zlomili. Jen se rozpomeňme: uplynulo teprve dvanáct let od vydání Dekretu o půdě, onoho dekretu, bez něhož by rolnictvo nešlo s bolševiky a Říjnová revoluce by nezvítězila. Půda byla rozdělena podle počtu jedlíků, každému stejně. Uplynulo teprve devět let od doby, kdy se mužici vrátili z Rudé armády a vrhli se do práce na vybojované půdě. A najednou tu byli kulatí a chudina. Kde se vzali? Leckdy záleželo na příznivém či nepříznivém složení rodiny. Záleželo však ze všeho nejvíc na pracovitosti a houževnatosti? A na tyto mužiky, jejichž chléb Rusko jedlo v roce 1928, se teď vrhli místní smolaři a přivandrovalci z měst, aby je zničili. Jako by zvlčilí a ztratili veškerou představu o lidskosti, jako by zapomněli všechny lidské pojmy nashromážděné za tisíciletí, chytali nejlepší hospodáře a vyháněli je i s jejich rodinami, bez jakéhokoliv majetku a nahé, do severních liduprázdných končin, do tundry a tajgy.

Takový masový pohyb se nemohl nezkomplikovat. Bylo třeba zbavit vesnici také těch zemědělců, kteří prostě projevovali nechuť

vstoupit do kolchozu a nezájem o kolektivní život, jejž nikdy na vlastní oči neviděli a o němž měli podezření (jak oprávněné, to teď víme), že bude znamenat vládu povalečů, donucování a hladomor. Bylo třeba se zbavit také těch rolníků (někdy zcela nezámožných), kteří pro svou smělost, tělesnou sílu, rozhodnost, otevřenost a lásku k spravedlnosti byli u vesničanů oblíbení, ale svou samostatností byli pro kolchozní vedení nebezpeční[43)]. Navíc byli v každé vesnici lidé, kteří osobně vadili místním aktivistům. Ať už šlo o žárlivost, závist nebo urážku – teď byl nejvhodnější okamžik si to s nimi vyřídit. Pro tyto oběti bylo zapotřebí najít nově slovo – a také se našlo.

Nemělo v sobě už nic „sociálního“ či ekonomického, ale znělo skvěle: podkulačnik.

To znamená: mám tě za pomahače nepřítele. A to stačí! I nejotrhanějšího nádeníka bylo docela dobře možno zařadit mezi podkulačniky[44)]!

Tak byli ve dvou slovech zahrnuti všichni, kteří znamenali podstatu vesnice, její energii, její fortel i píli, její odpor i svědomí. Vyvezli je – a kolektivizace byla provedena.

Ale i z kolektizované vesnice začaly téci nové proudy:

- proud škůdců zemědělství. Všude byli jako škůdci odhalováni agronomové, kteří až dosud po celý život poctivě pracovali a nyní úmyslně zaneřádili ruská pole plevelem (samozřejmě na pokyn moskevského institutu, který byl nyní plně odhalen. Vždyť to je těch dosud nezavřených dvě stě tisíc členů Rolnické strany!).

Jedni agronomové neuposlechnou Lysenkových hlubokomyslných direktiv (s takovým proudem se v roce 1931 dostal do Kazachstánu „bramborový král“ Lorch).

Druzí se pak podle nich řídí příliš přesně a tím odhalují jejich hloupost. (V roce 1934 naseli pskovští agronomové len na sníh – přesně tak, jak poručil Lysenko. Semínka nabobtnala, zplesnivěla a zašla. Obrovské lány zůstaly rok ležet ladem. Lysenko nemohl prohlásit, že kulak je sníh nebo on sám hlupák. Obvinil tedy agronomy, že jsou kulaci a že jeho technologii překroutili. A tak agronomové šli na Sibiř.) Kromě toho bylo skoro ve všech STS odhaleno záškodnictví při opravách traktoru (čímž se vysvětlily neúspěchy prvních kolchozních let!);

43) Tento vesnický typ a jeho osud byl nesmrtelně ztělesněn postavou Stěpana Čausova v Zalyginové povídce Na řece Intuši.

44) Jasně si vzpomínám, že se nám v mládi toto slovo zdálo jako zcela logické a srozumitelné.

- proud „kvůli ztrátám úrody“ (tyto „ztráty“ však vznikaly srovnáním s nepodloženými čísly, která na jaře naplánovala „komise pro stanovení úrody“);

„za nesplnění závazku dodat státu obilí“ (okresní výbor strany se zavázal, ale kolchoz nesplnil – tak si tedy posedíte!);

- proud klásků. Ruční řezání klásků v noci na poli – úplně nový druh vesnické činnosti a nový způsob sklizně! Byl to nemalý proud, mnoho desítek tisíc vesničanů, většinou nikoliv dospělí muži a ženy, ale mladíci a dívky, chlapci a děvčata, které ti starší posílali v noci řezat klasy, protože nedoufali, že za svou denní práci od kolchozu něco dostanou. Za tuto nicotnou činnost (ani v době nevolnictví nezažili rolníci takovou nouzi!) napařovaly soudy plnou výměru: deset let jako za nebezpečné rozkrádání socialistického majetku podle proslulého zákona ze dne 7. 8. 1932 (ve vězeňské hantýrce zákon sedmi osmin).

Tento zákon ze „sedmého osmý“ přinesl ještě zvláštní velký proud ze staveb první a druhé pětiletky, z dopravy, z obchodu a z továren. Případy rozkrádání ve velkém bylo pověřeno NKVD. Tento proud je třeba mít i nadále na paměti jako nepřerušovaný tok, obzvlášť vydatný ve válečných letech – a to po celých patnáct let (až do roku 1947, kdy ještě víc zmohutní a zesuroví).

Konečně si však budeme moci vydechnout! Konečně teď přestanou všechny ty hromadné vězeňské proudy! Soudruh Molotov dne 17. května 1933 prohlásil:

„Nevidíme svůj úkol v masových represích.“ Uf, však už bylo načase. Pryč s nočním strachem! Ale co je to za psí štěkot? Chyť ho! Chyť ho!

Ach ták! To už začal kirovsky proud z Leningradu, kde shledali situaci tak napjatou, že zřídili štáby NKVD u každého městského obvodního sovětu a zavedli „urychlené“ soudní řízení (to ani dříve neslulo pomalostí) bez práva na odvolání (to ani dříve vlastně nebylo možné). Odhaduje se, že čtvrtina Leningradu byla v letech 1934-35 takto odklizena.

Tento odhad nechť vyvrátí ten, kdo má k dispozici přesná čísla a může je předložit.

(Ostatně tento proud nebyl jen leningradský, projevil se dostatečně v celé zemi v obvyklé, i když nelogické formě: děti duchovních, bývalé šlechtičny a osoby s příbuzenstvem v zahraničí, pokud se vůbec ještě někde udržely, byly vyhozeny ze zaměstnání.) V takových rozlévajících se proudech se ztrácely skromné vytrvalé potůčky, které se nijak hlasitě neohlašovaly, zato však neustále tekly a tekly:

- jednou to byli členové Schutzbundu, kteří prohráli třídní boje ve Vídni a přijeli se zachránit do vlasti světového proletariátu;

- pak esperantisté (tento škodlivý pronárod hubil Stalin v týchž letech jako Hitler);

- pak dosud nedoražené zbytky Svobodné filozofické společnosti a ilegální filozofické kroužky;

- pak zas učitelé, kteří nesouhlasili s pokrokovou brigádně laboratorní metodou výuky. (V roce 1933 byla Natalja Ivanovna Bugajenková odvezena na rostovské GPU, ale když byla už třetí měsíc ve vyšetřovací vazbě, vyšel výnos, že tato metoda je chybná. A tak ji propustili.);

- pak spolupracovníci Politického červeného kříže, který zásluhou Jekatěriny Peškovové až dosud uhájil svou existenci;

- pak horalé ze severního Kavkazu po potlačeném povstání (v roce 1935) stejně jako jiné národnosti. (Na stavbě Moskevsko-volžského průplavu vycházely národnostní noviny ve čtyřech jazycích: tatarském, turkmenském, uzbeckém a kazašském. To tedy znamená, že tam bylo dost těch, kteří je mohli číst!);

- a opět věřící, tentokrát ti, kteří nechtěli o nedělích chodit do práce (byl totiž zaveden pětidenní a pak šestidenní týden[45]), a

kolchozníci, kteří sabotovali práci o církevních svátcích, jak byli zvyklí z doby individuálního hospodaření;

- a neustále ti, kteří odmítli stát se informátory NKVD (sem spadali i duchovní, kteří odmítli porušit zpovědní tajemství; orgány rychle pochopily, jak užitečné by pro ně bylo znát obsah zpovědí, jediný užitek z církve);
- a zatýkání příslušníků sekt se stále rozrůstá;
- a Velká pasiáns se socialisty se hraje stále dál.

A konečně doposud ani jednou nejmenovaný, ale pořád tekoucí proud podle Odstavce 10 neboli KRA (kontrarevoluční agitace) či ASA (protisovětská agitace).

Ten byl snad nejstálejší ze všech, nikdy nevyschl, naopak v době jiných velkých proudů, jako v roce 1937, 1945 nebo 1949, se vzdut k úplné povodni.[46)] Zní to paradoxně, ale ze sto čtyřiceti osmi paragrafů zvláštní části trestního zákoníku z roku 1926 pouze jeden jediný paragraf dal všudypřítomným a věčně bdělým orgánům sílu k veškeré jejich mnohaleté činnosti. Na oslavu tohoto paragrafu je možno najít ještě víc epitet, než jich kdysi sebral Turgeněv pro ruštinu nebo Někrasov pro mátušku Rus: veliký, mocný, vydatný, rozvětvený, mnohotvárný, vše smetající paragraf padesátý osmý, vyčerpávající celý náš svět ani ne tak formulacemi svých odstavců jako spíše jejich dialektickým a širokým výkladem.

Kdo z nás na sobě nezakusil jeho vše zachvacující objetí: Na světě opravdu neexistuje žádné provinění, úmysl, činnost nebo nečinnost, na něž by nemohla dopadnout trestající ruka padesátého osmého paragrafu.

Tak široce jej formulovat bylo sice nemožné, avšak ukázalo se, že je možné jej tak široce interpretovat.

Paragraf 58 netvořil v zákoníku kapitolu o politických trestných činech, a nikde také není napsáno, že je to paragraf „politický“. Nikoliv, spolu s trestnými činy proti veřejnému pořádku a s banditismem byl zařazen do kapitoly „trestných činů proti státu“. Z toho je patrné, že sám trestní zákoník v oblasti své působnosti neuznává nikoho za politického provinilce, nýbrž jen za kriminálního zločince.

Paragraf 58 se skládal ze čtrnácti odstavců.

Z odstavce 1 se dozvídáme, že za kontrarevoluční je považován každý čin (podle § 6 tr z. i nečinnost) směřující… k oslabení moci…

Při širokém výkladu se to projevilo takto: odepřít v lágru nastoupit do práce, když jsi vyhladovělý a vyčerpaný, znamená oslabení moci. A má za následek – trest smrti zastřelením. (Popravy těch, kteří se za války vyhýbali pracovní povinnosti.)

45) Tehdy bylo zrušeno dokonce i tradiční pojmenováni dnů. Např. při šestidenním týdnu byl každý 6., 12., 18., 24. a 30. den v měsíci tzv. vychodnoj děň, volný den. (Pozn. překl.)

46) Tento vždy spolehlivý proud odnesl s sebou kohokoliv v libovolně vybraný okamžik. U významných intelektuálů ve třicátých letech však považovali někdy za vybranější přišít jim nějaký ostudný paragraf (třeba homosexualitu; nebo že profesor Pletňov zůstal s pacientkou o samotě a kousl ji do prsou. Když to napíše ústřední tiskoví orgán – zkus to vyvrátit!).

Od roku 1934, kdy nám byl vrácen termín Vlast, byl tento paragraf rozšířen o pododstavce 1a, 1b, 1c, 1d, týkající se vlastizrady. Podle nich se činy spáchané na újmu obranyschopnosti SSSR trestají zastřelením (1b), pouze za polehčujících okolností a jen v případě civilních osob (1a) trestem deseti let.

Široký výklad: když našim vojákům za to, že upadli do zajetí (újma obranyschopnosti), dávali všeho všudy deset let, bylo to vlastně až protizákonně humánní. Podle stalinského zákoníku měli být po návratu do vlasti všichni zastřeleni.

(Další příklad širokého výkladu: Dobře se pamatuji na jednoho Poláka, s nímž jsem se setkal v Butyrkách v létě 1946. Narodil se v Lembergu, který tehdy byl v Říši rakousko-uherské. Do druhé světové války žil ve svém rodném městě v Polsku a pak se přestěhoval do Rakouska, kde pracoval a kde také byl v roce 1945 našimi zatčen. Dostal deset let podle § 54/1a Ukrajinského trestního zákona, to jest za zradu své ukrajinské vlasti – neboť město Lemberg

se v té době stalo ukrajinským Lvovem! A on, chudák, nemohl při vyšetřování dokázat, že neodjel do Vídně proto, aby zradil Ukrajinu! Tak hluboko klesl, že se stal zrádcem.) Další závažné rozšíření odstavce o vlastizradě poskytovalo jeho použití „s přihlédnutím k § 19 tr. z.“, tj. „s přihlédnutím k úmyslu“. To znamená, žádná zrada nebyla spáchána, ale vyšetřovatel shledal úmysl zradit – a to stačilo, aby byl uložen trest v plné výměře jako za dokonanou zradu. Paragraf 19 sice stanoví trestat nikoliv za úmysl, nýbrž za přípravu. avšak při dialektické interpretaci lze i úmysl chápat jako přípravu. A „příprava je trestná právě tak (tj. stejnou výměrou trestu) jako trestný čin sám“ (tr. zákon). Celkem vzato my nečiníme rozdíl mezi úmyslem a trestným činem jako takovým, a v tom je přednost sovětského zákonodárství před buržoazním![47)] Odstavec 2 pojednává o ozbrojeném povstání a o uchopení moci v hlavním městě a v provinciích, mezi jiným i za účelem násilně odtrhnout některé území od Svazu. Na to jsou všechny tresty až po smrt zastřelením (stejně jako v každém z následujících odstavců).

V rozšířeném výkladu (jejž ovšem nebylo možno v paragrafu zakotvit, ale jejž přikazuje revoluční právní vědomí): sem spadá jakýkoliv pokus kterékoliv republiky o uskutečnění práva vystoupit ze Svazu. Nebol termín „násilně“ sám o sobě ještě neříká vůči komu. I kdyby se všechno obyvatelstvo jedné republiky chtělo odtrhnout, a v Moskvě by to nechtěli, bylo by to odtržení násilné. Proto tedy všichni estonští, lotyšští, litevští, ukrajinští a turkestanští nacionalisté snadno dostali podle tohoto odstavce svých deset či pětadvacet let.

Odstavec 3: „Jakékoliv napomáhání cizímu státu, nacházejícímu se ve válečném stavu se SSSR.“

Tento odstavec poskytoval možnost odsoudit kteréhokoliv občana, který žil v okupovaném území, jestliže přibil podpatek příslušníku německé armády nebo mu prodal svazek ředkvičky, či občanku, která pozvedávala bojového ducha okupanta tím, že s ním tancovala a strávila noc. Ne každý byl podle tohoto odstavce odsouzen (vzhledem k jejich obrovskému množství), ale mohl být odsouzen každý.

Odstavec 4 jednal o (smyšlené) pomoci prokazované mezinárodní buržoazii.

Zdálo by se, že sem nikdo nemůže spadat? Při široké interpretaci a s pomocí revoluční

47) Ot túrem k vospilarělnym učreděnijam (Od věznic k výchovným zařízením), sborník ústavu kriminální politiky, redigoval A. J. Vyšinskij, Moskva 1934, sir. 36.

svědomitosti však snadno našli skupinu lidí: všichni emigranti, kteří opustili zemi do roku 1920, to jest několik let před sepsáním zákona, a byli zastiženi našimi vojsky v Evropě o čtvrt století později (1944-45), dostali §58/4 – deset let nebo smrt zastřelením. Neboť co jiného dělali v zahraničí, než že napomáhali světové buržoazii? (Na příkladu hudební společnosti jsme už viděli, že jí bylo možné napomáhat i zevnitř SSSR.) Napomáhali jí také všichni eseři, všichni menševici (na ně si ten paragraf vymysleli) a pak inženýři Státní plánovací komise a Nejvyšší rady národního hospodářství.

Odstavec 5: Působení na cizí stát, aby vyhlásil válku SSSR.

Promarněná příležitost: rozšířit tento odstavec na Stalina a jeho diplomatické a vojenské poradce v letech 1940-41. Jejich slepota a šílenství vedly přímo k válce. Kdo jiný než oni uvrhl Rusko do ostudných, nevídaných porážek, jež nelze přirovnat ani k porážkám carského Ruska v roce 1904 nebo 1915? Do takových porážek, jaké Rusko od 13. století nezažilo?

Odstavec 6: Špionáž byl vykládán tak široce, že kdyby se měli počítat všichni, kteří podle něho byli odsouzeni, mohlo by se z toho usoudit, že se náš lid ve Stalinově době neživil zemědělstvím, průmyslem nebo něčím podobným, nýbrž jen cizí špionáží a žil z peněz rozvědek. Špionáž, to bylo něco velice příhodného pro svou jednoduchost, bylo to srozumitelné nevzdělanému provinilci i učenému právníkovi, novináři i veřejnému mínění.[48)] Šíře interpretace byla tu patrná i v tom, že neodsuzovali přímo za špionáž, nýbrž za PŠ – podezření ze špionáže (nebo za NŠ – neprokázanou špionáž, za tu byly také všechny tresty až po nejvyšší!) a dokonce za SVPŠ – styky vedoucí (!) k podezření ze špionáže.

To znamená například: jedna známá známé vaší ženy si dala ušít šaty u stejné švadleny (samozřejmě spolupracovnice NKVD) jako manželka jednoho cizího diplomata.

Všechny tyto delikty 58/6, PŠ a SVPŠ byly velmi nakažlivé, proto vyžadovaly přísný režim a neustálý dozor (vždyť cizí rozvědka může natáhnout tykadla ke svému oblíbenci i do lágru) a zakazovaly pohyb bez ozbrojeného doprovodu.

Vůbec všechny písemné paragrafy, to jest nikoliv paragrafy, nýbrž tyhle strach nahánějící kombinace velkých písmen (v této kapitole se ještě setkáme s dalšími) měly stále nádech tajemnosti, neboť nebylo nikdy jasné, jsou-li to odnože § 58 nebo něco samostatného a velmi nebezpečného. Vězňové s písmennými paragrafy trpěli v četných lágrech ještě víc než ti s § 58.

Odstavec 7: Podvracení průmyslové výroby, dopravy, obchodu, peněžního obchodu a družstevnictví.

Ve třicátých letech se tento odstavec dočkal velkého rozmachu a zmocnil se mas pod zjednodušenou a všem srozumitelnou přezdívkou záškodnictví.

Všechno vyjmenované v odstavci 7 bylo vskutku každým dnem očividně a zjevně podvraceno – a

48) Třeba však tato špionománie nebyla jen Stalinovou hloupou vášní. Přišla totiž najednou vhod všem, kteří se dostali mezi privilegované. Stala se přirozeným ospravedlněním nastalého všeobecného tajnůstkářství, zákazu informaci, zamčených dveří, systému propustek, ohrazených vil a tajných prodejen. Přes pancíř špionománie nemohl lid proniknout a vidět, jak se byrokracie domlouvá, lenoší, chybuje, jak hoduje a jak se baví.

někdo tím musel přece být vinen! Po staletí lid budoval a tvořil, a vždy poctivé, dokonce i pro pány. Od dob Rurikovců nebylo slyšet o nějakém záškodnictví. A teď, když se poprvé všechno stalo lidovým vlastnictvím – statisíce nejlepších synů lidu se z nevysvětlitelných příčin jaly škodit (Se záškodnictvím v zemědělství se v tomto odstavci nepočítalo, ale protože bez něho nebylo možno rozumně

vysvětlit, proč pole zarůstají plevelem, úroda klesá a stroje se lámou, dialektický cit je doplnil.)

Odstavec 8: Teror (nikoliv ten, který měl sovětský trestní zákon „zdůvodnit a legalizovat“[49], ale teror zdola).

Teror se chápal převelice pružně: Hodit bombu pod kočár gubernátora, to se za teror nepočítalo, ale nabít hubu svému osobnímu nepříteli, jestliže to byl stranický, komsomolsky nebo miliční aktivista, to už znamenalo teror. Tím spíš zabiti aktivisty se nikdy nerovnalo zabití obyčejného člověka (jak tomu už ostatně bylo v ('hammurapiho zákoníku v 18. století př. n. L). Jestliže muž zabil milence své ženy, který jak se ukázalo, byl nestraník – bylo to pro muže štěstí, dostal § 126, byl bytovik, sociálně blízký a mohl se v lágru pohybovat bez ozbrojeného doprovodu. Jestliže se však ukázalo, že milenec byl členem strany – stal se muž nepřítelem lidu podle § 58/8. Ještě značnějšího rozšíření pojmu se dosáhlo použitím odstavce 8 s přihlédnutím k již zmíněnému § 19, to jest s přihlédnutím k přípravě ve smyslu úmyslu. Nejenom přímá výhružka vůči aktivistovi před hospodou „No počkej, uvidíš!“, ale i poznámka hádavé báby na trhu „Aby ho čert vzal!“ se kvalifikovala jako TN – teroristicky úmysl – a měla za následek nejpřísnější použití paragrafu.[50]

Odstavec 9: Zničení nebo poškození… způsobením výbuchu nebo požáru (a jistě s kontrarevolučním úmyslem), zkráceně nazýváno diverze.

Rozšířený výklad spočíval v tom, že se všemu přisuzoval kontrarevoluční úmysl (vyšetřovatel nejlépe věděl, co se dělo ve vědomí pachatele!), a žádné lidské opomenutí, omyl a nezdar v práci a ve výrobě – se nepromíjel, nýbrž se považoval za diverzi.

Avšak žádný odstavec § 58 se nevykládal tak pružně a s takovým revolučním zápalem jako odstavec 10.

Zněl takto: „Propaganda nebo agitace obsahující výzvu ke svržení, podkopání nebo oslabení sovětské moci… jakož i rozšiřování, zhotovování nebo přechovávání literatury téhož obsahu.“ A stanovil v době míru jen spodní hranici trestu (Ne níž! Ne příliš mírně!), horní nijak neomezoval. Takovou neohroženost projevovala velmoc před slovem svých občanů.

Jako proslulé příklady rozšířeného výkladu tohoto proslulého odstavce uveďme:

- pod „agitací obsahující výzvu“ se mohl rozumět přátelský (ba dokonce manželský) rozhovor mezi čtyřma očima nebo soukromý dopis; a výzvou mohla být osobní rada. (Že „mohl, mohla být“, vyvozujeme z toho, že tomu tak bylo.)

– podkopáním a oslabením“ moci byla každá myšlenka, která se neshodovala s myšlenkami tehdejších novin nebo nedosahovala jejich zaníceni. Vždyť oslabuje všechno to, co neposiluje! Vždyť podkopává všechno to, co se plně neshoduje!

„Kdo nezpívá dnes s námi ten je proti nám!“ (Majakovskij)

49) Lenin, ‚Spisy. 5. vyd., sv. 45, Moskva, str. 190.

50) Zní to přehnané a jako fraška – ale my jsme si tu frašku nevymysleli, my jsme s těmi lidmi seděli!

- pod „zhotovováním literatury“ se rozumělo každé napsání dopisu, zápisu, důvěrného deníku v jediném exempláři.

Kterou myšlenku, ať jen v duchu chovanou, vyřčenou nebo zapsanou, nepostihoval tento tak úspěšně rozšířený odstavec 10?

Odstavec 11 byl zvláštního druhu: Neměl samostatný obsah, nýbrž byl přitěžujícím přívažkem ke kterémukoliv z předcházejících odstavců, jestliže byl trestný čin připravován organizovaně nebo jestliže se pachatelé spolčili v organizaci.

Ve skutečnosti se tento odstavec interpretoval tak, že žádné organizace nebylo třeba. Takové elegantní použití odstavce 11 jsem zakusil sám na sobě. Byli jsme dva, tajně jsme si vyměňovali myšlenky – to jest zárodek organizace, to jest organizace!

Odstavec 12 se nejvíc dotýkal svědomí občanů: pojednával o neoznámeni některého z vyjmenovaných trestných činů. A za tento těžký hřích neudání neměl trest horní hranici! Tento odstavec byl sám už tak nesmírné široký, že dalšího rozšíření nepotřeboval. Věděl a nepověděl – to je totéž, jako by to byl udělal sám!

Odstavec 13, zdánlivě dávno překonaný, se týkal služby v carské ochrance[51)]. (Pozdější analogická služba se naopak pokládala za vlastenecké hrdinství.)

Odstavec 14 trestal „vědomé neplnění určitých povinností nebo jejich úmyslně nedbalé plnění“ – a to samozřejmě až po trest smrti zastřelením. Krátce se tomu říkalo „sabotáž“ nebo „hospodářská kontrarevoluce“.

Avšak rozlišit úmyslné od neúmyslného mohl jen vyšetřovatel, opíraje se o své revoluční právní vědomí. Tento odstavec byl uplatňován v případě rolníků, kteří neodevzdali stanovené dodávky. Byl uplatňován v případě kolchozníků, kteří nedosáhli nutného počtu pracovních jednotek. A v případě lágrových vězňů, kteří nesplnili pracovní normu. A mechanicky pak začali po válce dávat tento odstavec i kriminálním živlům za útěk z lágru, to jest v rozšířeném výkladu spatřovali v jejich útěku nikoliv touhu po sladké svobodě, nýbrž podrývání táborového systému.

To byl poslední z listů vějíře paragrafu 58, vějíře, který rozestřen pokryl všechen lidský život.

Po tomto přehledu velikého paragrafu se dále budeme už méně divit. Kde je zákon, tam je i zločin.

Kalená ocel paragrafu 58, vyzkoušená v roce 1927 hned po vykování a smáčená ve všech proudech následujícího desetiletí, zasvištěla plnou silou při útoku zákona proti lidu v letech 1937-38.

Je nutno říci, že operace roku 1937 nebyla živelná, nýbrž plánovaná, že v první polovině toho roku bylo mnoho věznic nově vybaveno: z cel byla odstraněna lůžka a stavěly se souvislé jednoposchoďové a dvouposchoďové palandy.[52)] Staří vězňové si vzpomínají, že už k prvnímu úderu došlo jakoby soustředěné v celé zemi, dokonce snad za jedinou srpnovou

51) Jsou psychologické důvody k podezření, že se Stalin provinil i podle tohoto odstavce § 58. Zdaleka ne všechny dokumenty o tomto druhu služby přečkaly únor 1917 a staly se všeobecně známé. Bývalý ředitel policejního departementu V. F. Džunkovskij, který umíral na Kolymě, tvrdil, že spěšné pálení policejních archívů v prvních dnech Únorové revoluce bylo společným dílem některých zainteresovaných revolucionářů.

52) Jistě to nebyla náhoda, že i tzv. Velký dům v Leningradě byl dokončen v roce 1934, právě když byl zavražděn Kirov.

noc (protože však znám naši těžkopádnost, moc tomu nevěřím). A na podzim, kdy se k dvacátému výročí Října očekávala s nadějí všeobecná velká amnestie, přidal šprýmař Stalin do trestního zákona neslýchané nové tresty – 15 a 20 let [53)] Není třeba zde opakovat o třicátém sedmém roce to, o čem se už psalo a co se bude ještě mnohokrát opakovat: že dopadl zničující úder na špičky strany, sovětské státní správy, vojenského velení i na špičky samotného GPU-NKVD.[54)] Skoro v žádné oblasti nezůstal první tajemník oblastního výboru strany nebo předseda výkonného výboru oblastního sovětu – Stalin si vybral vhodnější.

Olga Čavčavadzová vypráví, jak to bylo v Tbilisi: v roce 1938 zatkli předsedu výkonného výboru městského sovětu, jeho náměstka, všech jedenáct vedoucích oddělení, jejich zástupce, všechny hlavní účetní, všechny hlavní ekonomy.

Jmenovali nové. Uplynuly dva měsíce. A opět zavřeli předsedu, náměstka, všech jedenáct vedoucích oddělení, všechny hlavní účetní, všechny hlavní ekonomy. Na svobodě zůstali obyčejní účetní, písařky, uklízečky, poslíčci…

Při zavírání řadových členů strany zřejmě existoval tajný motiv, který nebyl nikde v protokolech a rozsudcích přímo jmenován: totiž pozatýkat především ty, kteří vstoupili do strany do roku 1924. To se obzvlášť důsledně provedlo v Leningradě, protože právě tam všichni podepsali „platformu“ Nové opozice. (A jak mohli nepodepsat? Jak mohli „nedůvěřovat“ svému leningradskému oblastnímu výboru strany?) A jak to bývalo, ukáže nám obrázek z oněch let. Koná se (v Moskevské oblasti) okresní konference strany. Řídí ji nový tajemník okresního výboru; jeho předchůdce byl nedávno zatčen. Ke konci konference se schválí prohlášení oddanosti soudruhu Stalinovi. Všichni samozřejmě vstanou (i během konference všichni vyskakovali při každém vyslovení jeho jména). V malém sále hřmí „bouřlivý potlesk, přecházející v ovace“. Tři minuty, čtyři minuty, pět minut, a on je pořád ještě bouřlivý a pořád ještě přechází v ovace. Ale dlaně už bolí. Zvednuté ruce už umdlévají. Starší lidé už lapají

po dechu. A už to začíná být nesnesitelně hloupé i pro ty, kteří Stalina upřímně zbožňují. Ale kdo se první odváží přestat? Mohl by to udělat tajemník okresního výboru, který stojí na tribuně a právě dočetl onu zdravici. On je ale nový, je tu místo zatčeného, a sám se bojí! Vždyť tu v sále stojí a tleskají enkávédisti, a ti dávají pozor, kdo první přestane!… A potlesk v neznámém malé sále pokračuje, aniž o něm velký vůdce ví, a trvá už 6 minut, 7 minut, 8 minut… Jsou zničeni!

Jsou ztraceni! Už se nemohou zastavit, dokud nepadnou s puklým srdcem! Ještě tak vzadu v sále, v mačkanici, může to člověk aspoň trochu ošvindlovat, plácat řidčeji, ne tak silně, ne tak zuřivě – ale v předsednictvu, všem na očích? Ředitel místní papírny, samostatný silný člověk, stojí v předsednictvu, dávno už pochopil všechnu lživost, bezvýchodnost situace, a tleská! – Devátou minutu! Desátou! Dívá se toužebně na tajemníka, ale ten se neodváží přestat. Šílenství! Hromadné šílenství! Představitelé okresu pokukují jeden po druhém se slabou nadějí, ale v tvářích mají nadšení, a tak budou tleskat, dokud nepadnou, dokud je nezačnou vynášet na nosítkách! A ani pak zbylí nepřestanou… Ředitel papírny vezme na sebe v jedenácté minutě úřední výraz a sedne si na své místo v předsednictvu.

Jaký zázrak! Kam se podělo všeobecné, nezadržitelné, nepopsatelné nadšení?

Všichni jako na povel rázem přestanou a sednou si. Jsou zachráněni! Veverku konečně napadlo vyskočit z kola…

53) Trest 25 let byl zaveden k 30. výročí Října, v roce 1947.

54) Teď když jsme poznali čínskou kulturní revoluci (také v 17. roce po konečném vítězství), můžeme v tom s velkou pravděpodobností tušit historickou zákonitost. A dokonce sám Stalin se nám začíná jevit jen jako slepý a nahodilý vykonavatel.

Takhle ale také poznají osobnosti. A takhle je odstraňují: Ještě v noci je ředitel továrny zatčen. Snadno mu za úplně jinou věc napaří

deset let. Ale po podepsání závěrečného protokolu mu vyšetřovatel připomene:

„A nikdy nepřestávejte tleskat jako první!“ (Ale jak tedy? Jak tedy máme přestat?)[55)] Tady vidíte, co to je ten darwinovský výběr. Co to znamená uštvat hloupostí.

Dnes se ale vytváří nový mýtus. Každé vytištěné vyprávění, každá vytištěná zmínka o roce 1937 mluví pouze o tragédii vedoucích komunistů. A tak už nás skoro přesvědčili, a my se necháváme bezděky ovlivňovat, že vězeňský rok 1937-38 znamenal zatýkání jen význačných komunistů a nikoho jiného. Ale z miliónů lidí, které tehdy pozavírali, nemohli straničtí a státní funkcionáři činit víc než 10 procent.

Dokonce i před leningradskými věznicemi stály ve frontách s balíčky pro vězně převážně prosté ženy z lidu.

Složení těch, které ten mohutný proud uchvátil a polomrtvé zanesl na ostrovy Gulag, bylo tak pestré a podivné, že by si dlouho musel lámat hlavu ten, kdo by v něm chtěl vědecky stanovit nějakou zákonitost. (Tím spíš to nemohli pochopit současníci.) Skutečným zákonem, podle něhož se v oněch letech zavíralo, bylo však směrné číslo, rozpis a rozdělovník. V každém městě a okrese, v každé vojenské jednotce dostali směrné číslo a museli je v termínu splnit. Všechno ostatní záviselo na zručnosti výkonných orgánů.

Bývalý čekista Alexandr Kalganov si vzpomíná, jak do Taškentu přišel telegram:

„Pošlete dvě stě!“ Ale oni právě udělali zátah, a jak se zdálo, nebylo koho sebrat. Z okresů sice přivezli tak na půl stovky, ale… Nápad! Překvalifikovat bytoviky, které sebrala milice, na § 58! Jak řekli, tak udělali. Ale směrné číslo pořád ještě nesplnili.

Milice hlásí: Co dělat? Na jednom náměstí si Cikáni drze postavili tábor. Nápad! Obklíčili je a všechny muže od sedmnácti do šedesáti sebrali jako podle § 58. A plán byl splněn!

Ale bývalo to také takhle: čekisté v Osetinské autonomní republice (jak vypráví náčelník milice Zabolovskij) měli podle rozdělovníku zastřelit 500 lidí, oni však žádali víc, a tak jim povolili dalších 250.

Tyto telegramy, mírně zašifrované, byly posílány obyčejnou poštou. Telegrafistka v Temrjuku ve své svaté prostotě přepojila na NKVD: Pošlete zítra do Krasnodaru

240 beden mýdla. Ráno se dozvěděla o velkém zatýkání a transportech a dovtípila se. Řekla bohužel přítelkyni, o jaký telegram šlo. Hned ji zavřeli.

(Byla to vůbec náhoda, že zašifrovali člověka jako bednu mýdla? Nebo snad už věděli, z čeho se také dá mýdlo vařit…?) Ovšem jakousi částečnou zákonitost lze přece jen postřehnout. Jsou zavíráni:

- naši skuteční vyzvědači v zahraničí. (Jsou to často ti nejupřímnější kominternovci nebo čekisté a mnoho půvabných žen. Povolají je zpět do vlasti, na hranicích je zatknou a pak je konfrontují s jejich bývalým náčelníkem z kominterny, například s Mirovem-Koronou. Ten potvrdí, že on sám pracoval pro nějakou rozvědku – což znamená, že automaticky i jeho podřízení, a to tím škodlivěji, čím poctivěji!);

- zaměstnanci KVŽD. (Všichni sovětští zaměstnanci Východočínských železnic se bez výjimky včetně žen, dětí a babiček ukázali jako japonští špióni. Je však třeba uvést, že je zavírali i dříve, už před několika lety.);

- Korejci z Dálného východu (jdou do vyhnanství do Kazachstánu) – první pokus s rasovou perzekucí;

55) Vyprávěl N. Ci-ko. leningradští Estonci (sbírají je jen podle příjmení jako špióny ve službách bílých Estonců);

- všichni lotyšští střelci a Lotyši čekisté – ano, Lotyši, porodníci revoluce, kteří byli ještě donedávna oporou a pýchou čeky! A dokonce i ti komunisté z buržoazního Lotyšska, které v roce 1921 vyměnili a tak je zachránili před strašnými lotyšskými tresty dvou až tří let. (V Leningradě zavřou a zruší: lotyšské oddělení Gercenova institutu, lotyšský dům kultury, estonský klub, lotyšskou průmyslovou školu, lotyšské a estonské noviny.) Ve všeobecném hluku končí i přesuny Velké pasiáns a shrabují se poslední z dosud nesebraných. Už není proč se skrývat, už je načase tuto hru přerušit.

Socialisty teď dávají do vězení hromadně, všechny z jednoho místa vyhnanství najednou (např. v Ufě a Saratovu), všechny společně odsunují a ženou na jatky Gulagu – po celých stádech.

Nikde nebylo výslovně prohlášeno, že je třeba se snažit pozavírat co nejvíce inteligence, ale jako na ni nezapomínali v předchozích proudech, nezapomínají na ni ani teď. Stačí udání studentů (spojení těchto slov už dávno nezní divně), že jejich vysokoškolský lektor cituje víc Lenina a Marxe, a nikdy Stalina – a lektor na příští přednášku už nepřijde. Ale co když vůbec nikoho necituje…

– Jsou pozavíráni všichni leningradští orientalisté střední a mladší generace. Jsou pozavíráni všichni pracovníci Ústavu severských národů (kromě špiclů). Nevyhýbají se ani učitelům. Ve Sverdlovsku udělají proces s třiceti učiteli středních škol v čele s vedoucím oblastního školského odboru Perelem, přičemž jedno ze strašných obvinění zní: uspořádali ve školách novoroční oslavy s jolkou za tím účelem, aby zapálili školy![56)] I na hlavy inženýrů (už sovětské generace, nikoliv „buržoazních“) dopadá hůl s pravidelností kyvadla. Důlnímu měřiči Nikolaji Merkurjeviči Mikovovi se pro nějakou poruchu ve vrstvách nesetkaly dva vstřícné poruby. § 58/7, 20 let! Šest geologů (Kotovičova skupina) „za záměrné zatajení zásob cínu pod zemským povrchem…“ (to znamená za to, že je nenašli!) „… pro případ příchodu Němců“ (udání) – § 58/7, každému 10 let.

Po hlavních proudech následuje vždy ještě zvláštní proud: ženy, zatčené podle paragrafu ČS (členy semji, tj. rodinní příslušníci odsouzeného)! Manželky vedoucích stranických pracovníků, ale leckde (např. v Leningradě) i všech těch, kteří dostali „10 let se zákazem písemného styku“ a kteří už nebyli mezi živými. Všem podle ČS dávali zpravidla osm let. (Přes všechno mírnější trest než rozkulačeným, a jejich děti směly zůstat na pevnině.) Hromady obětí! Hory obětí! Frontální útok NKVD na město:

- S. P. Matvejevové zatkli během jediné vlny, ale kvůli různým „věcem“, muže a tři bratry (a tři ze čtyř se už nikdy nevrátili);

- jednomu elektrotechnikovi se na jeho úseku přetrhlo vedení vysokého napětí: §58/7, 20 let;

- permský dělník Novikov byl obviněn, že chtěl vyhodit do povětří most přes Kamu;

- Južakova (rovněž v Permu) zatkli ve dne, pro jeho ženu přišli v noci. Předložili jí seznam osob a žádali, aby podepsala, že se všechny jmenované osoby u nich scházely na menševicko-eserských schůzích (samozřejmě že takové schůze neexistovaly). Slíbili, že ji za to pustí domů k jejím třem dětem. Podepsala, přivedla tak všechny do neštěstí a sama zůstala samozřejmě ve vězení;

56) Pět z nich bylo umučeno při vyšetřování a nedožilo se procesu. Čtyřiadvacet zemřelo v lágrech. Třicátý, Ivan Aristaulovič Punič, se vrátil a byl rehabilitován. (Kdyby byl zemřel i on, vynechali bychom zde všech třicet, tak jako vynecháváme milióny.) Četní „svědkové" z tohoto procesu jsou dodnes na Sverdlovsku a žijí si dobře: systemizovaní pracovníci, důchodci s čestnou penzí. Darwinovský výběr,

- Naděžda Juděničovít byla zatčena kvůli svému příjmení. Po 9 měsících ovšem zjistili, že není příbuznou bílého generála, a pustili ji (stala se jen maličkost: během té doby jí z rozčilení zemřela matka);

- ve Staré Russe promítali film „Lenin v říjnu". Někdo si ve filmu všiml věty: „To by měl vědět Palčinskij!" – a ten Palčinskij bránil Zimní palác. Promiňte, ale u nás přece pracuje nějaká Palčinská jako ošetřovatelka! Sebrat ji! A tak ji sebrali. A ukázalo se, že je to skutečně Palčinského žena, která se po jeho zastřelení schovala v tomto zapadákově.

- bratři Boruškovi (Pavel, Ivan a Stěpan) přijeli ještě jako děti v roce 1930 z Polska ke svým příbuzným. Jako mládenci dostanou za PŠ (podezření ze špionáže) 10 let:

- jedna řidička krasnodarské tramvaje se vracela pěšky pozdě v noci z vozovny domů a na předměstí prošla ke své smůle kolem nákladního auta, které tam zůstalo trčet a u něhož stáli nějací muži. Auto bylo plné mrtvol – ruce a nohy vyčnívaly zpod plachty. Zapsali si její jméno a druhý den ji zatkli. Vyšetřovatel se ptal, co viděla.

Odpověděla po pravdě (darwinovský výběr). ASA (protisovětská agitace), 10 let;

- jeden instalatér pokaždé vypnul ve svém pokoji rozhlasový reproduktor, když vysílali nekonečné dopisy Stalinovi[57)]. Soused to udal (kde asi ten soused dneska je) – SOE (společensky nebezpečný element), 8 let;

- pologramotný kamnář se ve svém volném čase rád podpisoval: zvyšovalo to jeho sebevědomí. Čistý papír neměl, a tak se podpisoval na noviny. Jedny jeho noviny s počmáranou tváří Otce a Učitele objevili sousedé na společném záchodě. ASA, 10 let.

Stalin a jeho nejbližší spolupracovníci měli rádi své portréty, zaplňovali jimi noviny, rozmnožovali je v miliónovém nákladu. Mouchy málo dbaly na jejich svatost, také bylo škoda novin nepoužít – a kolik nešťastníků se kvůli tomu dostalo do vězení!

Zatýkání se šířilo po ulicích a domech jako epidemie. Tak jako lidé nevědomky přenášejí epidemickou nákazu jeden na druhého podáním ruky, dechem či předanou věcí, tak také podáním ruky, dechem či setkáním na ulici přenášeli jeden na druhého nákazu neodvratného zatčení. Neboť je-li ti souzeno, aby ses zítra přiznal, že ses pokoušel dát dohromady ilegální skupinu s úmyslem otrávit vodu městského vodovodu, a já jsem ti dnes podal na ulici ruku, pak to znamená, že i já jsem odsouzen k zániku.

Před sedmi lety se město dívalo, jak vybíjeli vesnici, a shledávalo to zcela přirozeným. Teď by se vesnice mohla dívat, jak zas vybíjejí město – na to však byla příliš otupělá, vždyť ji samu ještě dobíjeli:

- zeměměřič (!) Saunin dostal 15 let za .. . dobytčí mor (!) a za špatnou úrodu (!) v okrese (a z vedení okresu byli za totéž všichni zastřeleni):

- na pole přijel tajemník okresního výboru, aby popohnal orbu, a jeden starý mužik se ho zeptal, zda ví, že za sedm let nedostali kolchozníci za pracovní jednotky ani gram obilí, jenom slámu, a to ještě málo. Za tuto otázku dostal stařík ASA, 10 let;

- jiný osud potkal mužika se šesti dětmi. Kvůli těm šesti krkům se nešetřil při práci v kolchoze a pořád doufal, že z toho něco bude. A také že bylo – dostal řád.

Předávali mu ho na schůzi a pronášeli přitom proslovy. Při poděkování se mužik dojal a řekl: „Ach, kdyby mi tak místo toho řádu dali pytlík mouky! To by nešlo?“

Celá schůze se rozchechtala vlčím smíchem, a nový nositel řádu šel se svými šesti krky do vyhnanství.

Máme teď všechno shrnout a vysvětlit, že zavírali nevinné?Ale vždyť jsme opomněli říci,

57) Kdo si na ně dnes vzpomene! Hodiny a dny ohlupující jednotvárnosti! Hlasatel Levitan si však na ně jistě dobře pamatuje: předčítal je vždy s velkým důrazem a citem.

že sám pojem viny byl již za proletářské revoluce zrušen a počátkem třicátých let prohlášen za pravicový oportunismus[58)]. Takže už nemůžeme uvažovat v těchto zastaralých pojmech jako vina a nevina.

Propouštění v roce 1939 – to je neuvěřitelný případ v historii orgánů, přímo skvrna na jejich historii! Jinak byl tento protiproud malý, kolem jednoho až dvou procent dříve zatčených, a to těch, kteří nebyli ještě odsouzeni, kteří nebyli ještě daleko odvezeni a kteří ještě nezemřeli. Nebyl velký, ale šikovně využitý. Za přijatý rubl dali kopejku nazpět, bylo to nutné, aby mohli všechno svalit na špinavého Ježova, aby upevnili pozici nastupujícího Beriji a aby ještě jasněji zazářil Vůdce.

Touto kopejkou si chytře posichrovali zbylý rubl. Neboť jestliže „přešetřili a propustili“ (i noviny nebojácně psaly o jednotlivých pomluvených), pak to znamená, že ostatní zavření jsou zcela určitě lotři! A ti, kteří se vrátili – mlčeli.

Podepsali. Oněměli strachem. A tak se jen málokdo máloco dozvěděl z tajemství Souostroví Gulag. Dělba práce byla jako dříve: vězeňské vozy v noci, manifestace ve dne.

Mimochodem tuto kopejku si rychle zas vzali zpátky – v týchž letech a podle týchž odstavců nekonečného paragrafu. Kdo si všiml v roce 1940 proudu žen odsouzených za to, že se nezřekl svých mužů? A kdo si v samém Tambově ještě pamatuje, že tam v tomto klidném

roce zavřeli celý džezový orchestr, který hrál v kině „Modem“, protože se všichni ukázali jako nepřátelé lidu? A kdo si všiml 30 tisíc Čechů, kteří v roce 1939 odešli z okupovaného Československa do bratrské slovanské země SSSR? Nebylo možno zaručit, že některý z nich nebyl špión. Odvezli je všechny na sever do lágrů (odkud se pak za války vynoří „Československý armádní sbor“). A dále, s dovolením, nepodali jsme v roce 1939 pomocnou ruku západním Ukrajincům, západním Bělorusům a pak v roce 1940 Baltům a Moldavanům? Naši bratři byli, jak se ukázalo, úplně nepročištění, a tak odtud začaly téci proudy společenské profylaxe. Sbírali příliš majetné, vlivné, zároveň i příliš samostatné, příliš chytré a příliš významné; v bývalých polských oblastech pak zvláště mnoho Poláků (tehdy získali lidský materiál pro neblahou Katyň[59]) a tehdy také zasilážovali v lágrech na severu budoucí Sikorského a Andersovu armádu). A všude sbírali důstojníky. Obyvatelstvo se třáslo strachy a umlkalo, neboť zůstalo bez případných vůdců odporu. Tak se šířila opatrnost a odumíraly dřívější vztahy a známosti. Finsko nám zanechalo odstoupené území bez obyvatelstva, zato v Karélii a v Leningradě probíhalo v roce 1940 zatýkání a přesídlování osob finské krve. Tohoto potůčku jsme si nevšimli – nemáme finskou krev. Za finské války byl také učiněn první pokus soudit jako vlastizrádce naše vojáky, kteří se vzdali a dostali do zajetí. První pokus v dějinách lidstva! – a vida, my jsme si ho vůbec nevšimli! Odzkoušeli to – a už vypukla válka a s ní i grandiózní ústup. Ze západních republik, ponechávaných nepříteli, bylo nutno spěchat a v několika dnech sebrat, kdo se ještě sebrat

58) Sborník Od věznic k výchovným zařízením, str. 63.

59) Katyň, ves u Smolenska, kde byly v dubnu 1943 odkryty hromadné hroby s těly 4143 polských důstojníků, kteří se při vpádu Rudé armády do východního Polska v září 1939 dostali do sovětského zajetí a byli podle všeho na jaře 1940 zlikvidováni. Žádost polské exilové vlády o vyšetření případu Mezinárodním červeným křížem byla sovětskou vládou zamítnuta a vedla k přerušení diplomatických styků. Sovětské obvinění, že jde o zločin nacistů, se stalo v roce 1946 předmětem jednáni před

norimberským tribunálem, jenž však po výslechu svědků od dalšího projednávání upustil. (Pozn. překl.}

dal. V Litvě byly ve spěchu zanechány celé vojenské jednotky, pluky, protiletadlové a dělostřelecké oddíly – ale dokázali vyvézt několik tisíc rodin nespolehlivých Litevců (čtyři tisíce z nich pak nechali v krasnojarském lágru na pospas urkům, kriminálním živlům, kteří je o všechno oloupili). Od 28. června 1941 zatýkali spěšně v Lotyšsku a Estonsku. Už však hořelo a muselo se ustupovat ještě rychleji. Zapomněli evakuovat celé pevnosti, jako třeba v Brestu, ale nezapomněli postřílet politické vězně v celách a na nádvořích věznic ve Lvově, Rovnu, Tallinu a v mnoha dalších západních městech. V Tartu zastřelili 192 vězně a jejich těla hodili do studně.

Jak si to máme představit? Nic netušíš, otevřou se dveře cely – a vystřelí na tebe.

Naposledy vykřikneš – a nikdo kromě kamenných vězeňských zdí nic neslyší a nic nepoví. Říká se ostatně, že někteří byli jen postřeleni. Možná, že si o tom ještě někdy přečteme knihu?

První válečný vězeňský proud v zázemí tvořili šiřitelé šeptandy a paniky, kteří byli stíháni podle mimořádného mimozákonného dekretu, vydaného v prvních dnech války.[60)] Bylo to zkušební pouštění žilou, aby se utužila všeobecná kázeň.

Všichni dostávali po 10 letech, ale nespadali pod § 58 (a ti nemnozí, kteří přežili lágry válečných let, byli v roce 1945 amnestovaní).

Pak následoval proud těch, kteří neodevzdali rozhlasové přijímače nebo jejich součástky. Za jednu nalezenou elektronku (na základě udání) dávali 10 let.

Tehdy také přišel proud Němců – Němců z Povolží, kolonistů z Ukrajiny a Severního Kavkazu a vůbec všech Němců, ať žili kdekoliv v Sovětském svazu.

Rozhodující byl jen německý původ, a tak i hrdinové občanské války a staří členové strany, pokud byli Němci museli jít do vyhnanství.[61)] Ve své podstatě bylo vyhnanství Němců stejné jako rozkulačování, jen o něco mírnější, neboť jim dovolovali vzít si s sebou víc věcí a neposílali je do takových míst, kde hrozila zkáza a

smrt. Také právní formu toto vyhnanství stejně jako rozkulačování zcela postrádalo. Trestní zákon byla jedna věc – a vyhnanství statisíců lidí byla druhá věc. Byl to panovníkův osobní příkaz. Kromě toho to byl jeho první, a proto teoreticky zajímavý nacionální experiment tohoto druhu.

Koncem léta a ještě víc na podzim roku 1941 se valil proud obklíčených. Byli to obránci vlasti, titíž, které před několika měsíci naše města vyprovázela s hudbou a květinami, kteří pak museli čelit nejtěžším tankovým úderům Němců a ve všeobecném chaosu a bez vlastní viny se dostali ne do zajetí, to nikoliv! – nýbrž jako odříznuté bojové skupiny do německého obklíčení z něhož se po určité době probojovali zpět. A místo aby je po návratu bratrsky objali (jak by učinila každá armáda na světě) a dopřáli jim odpočinek a návštěvu rodiny, než se zas vrátí ke svým útvarům – odvezli je jako podezřelé a pochybné živly v bezprávných odzbrojených skupinách do prověřovacích a roztřiďovacích středisek, kde jim důstojníci oddělení zvláštních úkolů zpočátku nevěřili jediné slovo, ba dokonce

60) Málem jsem zakusil tento dekret sám na sobě: Stál jsem ve frontě na chleba, když tu mě vyzval milicionář, abych šel s ním, a odváděl mě k doplnění počtu. Mohl jsem začít hned na Gulagu místo na vojně, kdyby se nebyl našel úspěšný přímluvce.

61) A na původ soudili podle příjmení. Stavební inženýr Vasilij Okorokov, jemuž se nelíbilo podpisovat tímto jménem projekty, se přejmenoval v roce 1930, kdy to ještě šlo, na Roberta Štekkera – pěkné jméno si vymyslel, a k němu i graficky pěkně řešený podpis! Teď ho sebrali jako Němce a on nestačil dokázat opak. „Je to vaše skutečné jméno? Jaké úkoly jste dostal od fašistické rozvědky?…“ A Kaverzněv z Tambova, který si už v roce 1918 změnil své nelibozvučné jméno na Kolbe – kdy ten musel sdílet Okurokovův osud“…

ani že jsou opravdu ti, za které se vydávají. A prověřovací metoda se skládala z křížových výslechů, konfrontací a z výpovědí

jedněch o druhých. Po prověrce část obklíčených dostala zpět své dřívější jméno, hodnost a důvěru a šla do nově sestavených útvarů. Druhá část, prozatím menší, vytvořila první proud zrádců vlasti. Dostávali sice § 58/1b, ale zpočátku (až do vypracování norem) to bylo méně než 10 let.

Tak byla očištěna armáda Bojující. Ale ještě byla ohromná armáda Nebojující na Dálném východě a v Mongolsku. Nenechat tuto armádu zrezivět bylo ušlechtilou povinností oddělení zvláštních úkolů. Hrdinům od Chalchingolu a Chasanu se z nečinnosti začaly rozvazovat jazyky, tím spíše, že jim teď dali na zaučení nové, dosud před vlastními vojáky utajované Dégťarjovovy samopaly a plukovní minomety. S takovými zbraněmi v rukou mohli těžko pochopit, proč na západě ustupujeme. Přes Sibiř a Ural nemohli nikterak rozpoznat, že ustupujeme až 120 km za den jen proto, že prostě opakujeme „Kutuzovův lákací manévr“[62]. Aby to pochopili, musel vytrysknout i proud z Východní armády. A hned se rty semkly a víra se stala železnou.

Ve vysokých sférách se zase zrodil proud viníků ústupu (Veliký Stratég jej přece nezavinil!). Byl to nevelký proud asi padesáti generálů, kteří seděli v moskevských věznicích v létě 1941 a v říjnu šli do transportů. Mezi nimi bylo nejvíce generálů letectva: velitel válečného letectva Smuškevič, generál J. S. Ptuchin (který říkal:

„Kdybych to tehdy věděl, tak bych nejdřív shodil bomby na rodného Otce a pak bych teprve přistál!“) a další.

Vítězství před Moskvou přineslo s sebou nový proud: proud provinilých Moskvanů. Nyní při zpětném hodnocení se ukázalo, že ti Moskvané, kteří neutekli a nedali se evakuovat, ale beze strachu zůstali v ohroženém a vládou opuštěném hlavním městě, jsou už tím vlastně podezřelí: buď chtěli podrýt autoritu sovětské moci (§ 58/10), nebo očekávali Němce (§ 58/1a s přihlédnutím k § 19). Tento proud živil až do roku 1945 vyšetřovatele v Moskvě a Leningradě.

Samozřejmě § 58/10, ASA, fungoval bez přerušení a po celou válku ovládal zázemí i frontu. Dostávali jej evakuovaní, jestliže vyprávěli o hrůzách ústupu (podle novin bylo přece jasné, že ústup probíhá podle plánu); dostávali jej v zázemí ti, kteří šířili nepravdivé pověsti o údajně malých přídělech; dostávali jej na frontě ti, kteří

šířili nepravdivé pověsti, že Němci mají lepší techniku; v roce 1942 jej dostávali všude také ti, kteří šířili nepravdivé povésti, že prý v obleženém Leningradě umírají lidé hladem.

Ve stejném roce po neúspěších u Kerče (120 tisíc zajatců), u Charkova (ještě víc) a za velkého jižního ústupu na Kavkaz a k Volze byl načerpán ještě jeden důležitý proud důstojníků a vojáků, kteří nechtěli čekat na smrt a ustoupili bez rozkazu – proud těch, jimž podle slov nesmrtelného Stalinova rozkazu č. 227 vlast nikdy neodpustí jejich hanbu. Tento proud však na ostrovy Gulag nedospěl: urychleně odbaven divizními soudy byl všechen nahnán do trestních rot a beze stop se vsál do rudého písku předních linii. Byl to cement základu stalingradského vítězství, ale do všeruských dějin se nedostal a zůstává jen v dílčí historii kanalizace.

(Ostatně se i my zde snažíme sledovat jen ty proudy, které přišly na Gulag zvenčí. Neustálé přečerpávání uvnitř Souostroví Gulag z jednoho rezervoáru do druhého, takzvaná náborová inertnost, běsnící zvláště za války, není v této kapitole předmětem našeho šetření.)

62) Strategií maršála Kutuzova za Napoleonova ruského taženi v roce 1812 bylo nepodstupovat žádnou velkou bitvu, nýbrž vlákat nepřítele i za cenu vydání Moskvy co nejhlouběji do země a pak teprve připravit jeho vyčerpanému vojsku rozhodující porážku. Pozn. překl.)

Svědomitost nám přikazuje připomenout i protiproudy válečné doby: byli to už zmínění Češi, Poláci a zločinci propuštění na frontu.

Od roku 1943, kdy se válka obrátila v náš prospěch, začal mnohamiliónový, každým rokem až do 1946 stále vydatnější proud z okupovaných území a z Evropy.

Jeho dvěma hlavními částmi byly:

- civilní osoby, které byly pod Němci nebo u Němců (těm napařili desítku s písmenem „a“: § 58/1a);

- vojenské osoby, které byly v zajetí (těm napařili desítku s písmenem „b“: § 58/1b).

Každý, kdo zůstal v okupovaném území, chtěl přece žít, a proto pracoval, a proto si teoreticky mohl spolu s každodenním živobytím

vysloužit i budoucí skutkovou podstatu trestného činu: ne-li vlastizradu, tak alespoň napomáhání nepříteli. Prakticky však stačilo zaznamenat pobyt v okupovaném území pomocí určitých sérií v číslech pasů, neboť pozatýkat všechny bylo hospodářsky nerozumné – vylidňovat tak rozlehlé prostory. Ke zvýšení všeobecného uvědomění stačilo zavřít jen nějaké procento – viníky, podezřelé i nevinné včetně těch, kteří s nimi jedli z jednoho hrnce.

Vždyť i jen jedno procento z jen jednoho miliónu vydá na tucet plných lágrů. Nesmíme si však myslet, že poctivá účast v podzemní protiněmecké organizaci snad chránila před možností dostat se do tohoto proudu. Takové případy nebyly ojedinělé – jako třeba případ jednoho kyjevského komsomolce, kterého ilegální organizace poslala sloužit ke kyjevské policii, kde měl získávat zprávy. Mladík také všechno komsomolcům poctivě hlásil, ale po příchodu našich stejně dostal deset let, neboť když sloužil u policie, nemohl se prý nenakazit nepřátelským duchem a nevykonávat nepřátelské příkazy.

Přísněji a tvrději trestali ty, kteří pobyli nějaký čas v Evropě, třeba i jen jako otroci z Východu – ti totiž viděli kousek evropského života a mohli o něm vyprávět, a taková vyprávění, nám ostatně vždy nepříjemná (samozřejmě kromě cestovních zápisků uvážlivých spisovatelů), byla obzvlášť nepříjemná ve zbídačelých a rozháraných poválečných letech. A vyprávět, že v Evropě je zle a že se tam nedá vůbec žít – to každý neuměl.

Z tohoto důvodu, a vůbec ne za prosté zajetí, soudili většinu zajatců – zvláště ty z nich, kteří na Západě viděli trošku víc než vražedný německý tábor[63)]. To je zřejmé už z toho, že i internované odsuzovali stejně jako zajatce. Tak například v prvních dnech války zaneslo moře na švédský břeh skupinu našich námořníků. Celou válku pak žili svobodně ve Švédsku – tak dobře zaopatřeni a s takovým komfortem jako nikdy předtím a nikdy potom. Sovětský svaz ustupoval, postupoval, útočil, umíral a hladověl, a tihle neřádi si cpali neutrální panděra. Po válce nám je Švédové vrátili.

Zrada vlasti byla sice nepochybná – ale nějak to nešlo dohromady. Pustili je tedy domů a pak jim všem přišili protisovětskou

63) To se ovšem hned tak jednoznačně neprojevilo, takže v roce 1943 existovaly ještě jakési osamocené proudy, jež se ostatním vůbec nepodobaly, například „Afrikáni“, jak se jim na vorkutských stavbách dlouho říkalo. Byli to ruští váleční zajatci, kteří sloužili jako hiwi (Hilfswillige) v Rommelově armádě v Africe, odkud je Američané v roce 1943 odvezli na nákladních studebakerech přes Egypt, Irák a Írán zpět do vlasti. U jednoho pustého zálivu Kaspického moře je naši hned posadili za ostnatý drát, strhali jim vojenské distinkce, odebrali jim darované americké věci (samozřejmě ve prospěch spolupracovníků, nikoliv státu) a odvezli je do Vorkuty, kde měli vyčkat zvláštního nařízení, nebol z nedostatku zkušeností jim zatím nedali ani trest, ani paragraf. A tito „Afrikáni“ žili ve Vorkutě v polovičatých podmínkách: nebyli pod dozorem, ale bez propustky nemohli udělat po Vorkutě ani krok, a propustky neměli; platili jim mzdu jako smluvním dělníkům, ale nakládali s nimi jako s vězni. A zvláštní nařízení pořád nepřicházelo. Zapomněli na ně…

agitaci za vybájené vyprávění o svobodě a nadbytku v kapitalistickém Švédsku (Kadenkova skupina).[64)] Ve všeobecném proudu těch, kteří byli osvobozeni z německé okupace, se valily rychle jeden za druhým i současně proudy provinilých národností: v roce 1943 – Kalmyci, Čečenci, Inguši, Balkaři; v roce 1944 – krymští Tataři.

Kdyby orgánům nepřišly na pomoc regulérní vojenské jednotky s nákladními vozy, nebyli by tak energicky a rychle převezeni do svého věčného vyhnanství. Vojáci udatně obklíčili horské aúly, a ti, kteří se tu před staletími uhnízdili, byli během čtyřiadvaceti hodin rychlostí blesku převezeni na stanice, naloženi do vlaků a vypraveni na cestu na Sibiř, do Kazachstánu, do Střední Asie, na ruský Sever. A přesně za dalších čtyřiadvacet hodin už přešla půda s usedlostmi do rukou nových majitelů. A jako počátkem války Němce, tak i nyní posílali do vyhnanství všechny tyto národnosti šmahem podle původu – bez sepisování dotazníků tam spadli i členové strany, hrdinové práce i hrdinové ještě neskončené války.

V posledních letech války tekl samozřejmě proud německých válečných zločinců, kteří byli vybíráni ze systému normálních zajateckých táborů a přes soudy převáděni do systému Gulag.

V roce 1945, i když válka s Japonskem netrvala ani tři týdny, vzali spousty japonských zajatců na neodkladné stavební práce na Sibiř a do Střední Asie, odkud pak byli stejným postupem vybráni další váleční zločinci pro Gulag[65)].

Koncem roku 1944, kdy naše armáda vnikla na Balkán, a zvláště v roce 1945, kdy dosáhla střední Evropy, začal kanály Gulagu téci ještě proud ruských emigrantů: starců, kteří odjeli za revoluce, i mladých, kteří v cizině vyrostli. Vytáhli zpět do vlasti obvykle muže zatímco ženy a děti nechávali v emigraci. (Nebrali ovšem všechny, ale jen ty, kteří během 25 let emigrace nebo předtím za revoluce nějak vyjádřili své politické názory. Ty, kteří jen vegetovali, nechali na pokoji.) Hlavní proudy přicházely z Bulharska, Jugoslávie a Československa, méně už z Rakouska a Německa; v ostatních zemích východní Evropy Rusové skoro nežili.

Rovněž i z Mandžuska se v roce 1945 lil proud emigrantů. (Některé nezatkli hned: celé rodiny zvali do vlasti jako svobodné občany a teprve doma je rozdělili a poslali do vyhnanství nebo do vězení.)

64) S touto skupinou se pak odehrál ještě jeden anekdotický příběh. V lágru už o Švédsku raději nemluvili, nebol se báli, aby nedostali další trest. Zato ve Švédsku se nějak dozvěděli o jejich osudu a uveřejnili v tisku pomlouvačné zprávy. V té době byli naši hoši rozptýleni po nejrůznějších blízkých i vzdálených lágrech. Najednou je dali zvláštními komandy dopravit do Krest v Leningradě, dva měsíce je krmili jako na porážku a nechali jim narůst vlasy. Pak je se skromnou elegancí oblékli, odzkoušeli, kdo má co říkat, upozornili je, že každý neřád, který cekne něco jiného, dostane „devět gramů" do zátylku – a pak je přivedli na tiskovou konferenci s pozvanými zahraničními novináři a s těmi, kteří je ve Švédsku dobře znali. Bývali internovaní si čile vedli, vyprávěli jak a kde žijí, studuji a pracují, pohoršovali se nad buržoazními pomluvami, jež si nedávno přečetli v západním tisku (vždyť ten je u

nás přece k dostání na každém stánku!) – a tak že si tedy navzájem napsali a sjeli se do Leningradu (cestovní výdaje nepřivedly nikoho z nich do rozpaků). Jejich svěží a nablýskaný zjev byl nejlepším vyvrácením té novinářské kachny. Zahanbení novináři běželi hned psát omluvné články. Západní představivost nedovedla najít proto, co se odehrálo, nějaké jiné vysvětlení. Interviewované však odvedli rovnou do lázní, ostříhali je, oblékli do jejich starých hadrů a poslali zpátky do lágrů. Poněvadž si náležitě vedli, nikdo z nich nedostal další trest.

65) Ačkoliv neznám podrobnosti, jsem nicméně přesvědčen, že většina těchto Japonců nemohla být zákonně odsouzena. Byl to akt pomsty a zároveň způsob, jak si na delší dobu zajistit pracovní síly.

Po celý rok 1946 a 1946 se valil na ostrovy Gulag veliký proud tentokrát skutečných nepřátel sovětské moci (vlasovců, Krasnovových kozáků a mohamedánů z nacionálních vojenských útvarů, které se vytvořily a bojovaly na Hitlerově straně) – nepřátel někdy přesvědčených, jindy nedobrovolných.

Spolu s nimi byl postižen asi milión sovětských válečných uprchlíků, civilistů všeho věku a obojího pohlaví, kterým se podařilo utéci na území spojenců, ale které spojenecké vlády v letech 1946-47 zákeřné vydali do rukou Sovětů[66)].

Také určitý počet Poláků, příslušníků Armie Krajowe[67)] a Mikolajczykových přívrženců, prošel v roce 1945 našimi věznicemi na Gulag.

Rovněž jistý počet Rumunů a Maďarů.

Od konce války se po mnoho let bez přestávky valil vydatný proud ukrajinských nacionalistů („benderovců“).

Na pozadí tohoto ohromného poválečného přemísťování miliónů si málokdo všiml takových malých proudů, které tvořily například:

- dívky kvůli cizincům (1946-1947) – to jest ty, které chodily s cizinci. Cejchovali je paragrafem 7/35 (společensky nebezpečné elementy);

- španělské děti – tytéž, které byly za občanské války odvezeny do Sovětského svazu a z nichž se po druhé světové válce už stali

dospělí lidé. Ačkoliv byli vychováni v našich internátech, velmi těžko přivykali našemu životu. Mnozí se usilovně snažili dostat se „domů“. Dávali jim také § 7/35, jakožto společensky nebezpečným, a zvlášť vytrvalým pak § 58/6, špionáž ve prospěch… Ameriky.

(Kvůli spravedlnosti nezapomeňme ani na krátký protiproud… duchovních. Ano, stal se zázrak! V roce 1947, poprvé za 30 let, propouštěli kněze! Zvlášť je po lágrech nehledali, ale když si na ně někdo venku vzpomněl a mohl uvést jejich jména i přesné místo pobytu, pustili je na svobodu k posílení obnovované církve.) Je třeba připomenout, že tato kapitola se naprosto nesnaží vypočítat všechny proudy, jež Irohnojíly Gulag, nýbrž jen ty z nich, jež měly politický odstín. Podobně jako je při přednáškách anatomie po podrobném popisu systému krevního oběhu možno znovu začít s podrobným popisem systému lymfatického, tak je možno znovu sledovat od roku 1918 do roku 1953 proudy bytoviků a skutečných zločinců.

I tento popis by zabral nemálo místa. Museli bychom tu vyložit mnohé proslulé dekrety, dnes už zčásti zapomenuté (i když žádnym

66) Je překvapivé, že na Západě, kde nelze žádnou politickou záležitost uchovat dlouho v tajnosti – každá nutně prosákne do tisku a pronikne na veřejnost – mohlo být právě tajemství zrady britskou a americkou vládou tak výborně a pečlivě uchráněno – vskutku poslední či jedno z posledních tajemství druhé světové války. Často jsem se s postiženými setkával ve vězeních a lágrech a nemohl jsem čtvrt století uvěřit, že veřejnost na Západě neví nic o této svými rozměry grandiózní akci západních vlád, jíž byli prostí ruští lidé vydáni na soud a jistou záhubu. Teprve v roce 1973 (Sunday Oklahoman, 21. ledna) pronikla na veřejnost zpráva Julia Epsteina, jemuž si tímto dovoluji vzdát dík jménem množství zahynulých a nemnoha přeživších. Tehdy byl otištěn malý kusý dokument z dosud neuveřejněného několikasvazkového díla o násilné repatriaci do Sovětského svazu. „Po dvou letech, prožitých v rukou britských úřadů v klamném pocitu bezpečí, byli Rusové najednou zaskočeni, a než si to uvědomili, byli repatriováni… Byli to převážně prostí rolníci, zatrpkli vůči bolševikům.“ Anglické úřady s nimi jednaly „jako s válečnými zločinci: proti jejich vůli je

vydaly do rukou těch, od nichž nebylo možno očekávat spravedlivý soud". Všichni byli posláni na Souostroví Gulag k likvidaci. (Dodatečná poznámka z r. 1973.)

67) Polská zemská armáda, ozbrojená odbojová organizace za nacistické okupace, jež na rozdíl od Lidové armády, Armia Ludowa, byla řízena polskou vládou v exilu v Londýně. (pozn. překl.)

zákonem nezrušené), které dodávaly na nenasytný Gulag hojnost lidského materiálu. Tak například dekret o absenci ve výrobě. Dekret o výrobě zmetků.

Dekret o pálení samohonky (největší vina v roce 1922, ale po celá dvacátá léta zavírali podle něho hodně lidí). Dekret o trestání kolchozníků za neplnění povinné normy pracovních jednotek. Dekret o válečném stavu v železniční dopravě (v dubnu 1943, nikoliv když začala válka, ale když nastal obrat k lepšímu).

Podle staré petrovské tradice se tyto dekrety jevily vždy jako nejdůležitější z celého zákonodárství, bez jakékoliv srozumitelné návaznosti nebo jen upomínky na zákonodárství předcházející. Uvést tyto odnože v soulad příslušelo učeným právníkům, ale oni se tím nijak horlivě ani příliš úspěšně nezabývali.

Pravidelnost těchto dekretů vedla k podivnému obrazu trestných a občanskoprávních deliktů v zemi. Bylo možno pozorovat, že ani krádeže nebo vraždy, ani pálení samohonky, či znásilnění nebyly páchány jednou tu a podruhé tam, jak by k ním normálně docházelo následkem lidské slabostí, chlípnosti a vášní – nikoliv! Naopak, v trestných činech se v celé zemi jevila podivuhodná shoda a jednota. Jednou se celá země hemžila násilníky, podruhé jen vrahy, pak zas jen těmi, kteří pálili samohonku, a tak vždy pružně reagovala na poslední vládní dekret. Jako by se každý trestný čin sám postavil dekretu do rány, aby byl pokud možno rychle vymýcen! A právě ten trestný čin, který byl moudrým zákonodárstvím předvídán a vybrán, ten se také hned všude vynořil.

Dekret o podřízení železnic vojenskému velení pohnal před soudy houfy ženských a výrostků, kteří tvořili za války většinu

zaměstnanců železnic, a protože neprošli kasárenským výcvikem, většinou nenastupovali včas do práce a narušovali pořádek. Dekret o neplnění povinné normy pracovních jednotek velice zjednodušil proceduru při deportacích líných kolchozníků, kteří se nechtěli spokojit s pouhými čárkami v pracovních výkazech[68]. Jestliže dřív bylo k tomu zapotřebí soudu a paragrafu „Hospodářská kontrarevoluce", tak teď stačilo usnesení kolchozu, potvrzené výkonným výborem okresního sovětu; dokonce i kolchozníkům muselo být lehčeji na duši u vědomí, že i když byli deportováni, nejsou zařazeni mezi nepřátele lidu. (Povinná norma pracovních jednotek byla v každé oblasti jiná, nejvýhodnější u Kavkazanů – 75 jednotek, ale přesto jich nemálo šlo na osm let do Krasnojarského kraje.) My se v této kapitole nemíníme pouštět do podrobného a obsáhlého studia proudů bytoviků a kriminálních zločinců. Nemůžeme ale pomlčet, když už jsme došli do roku 1947, o jednom z nejvelkolepějších stalinských dekretů. Již při roce

1932 jsme se museli zmínit o proslulém zákoně „ze sedmého osmý" neboli „sedmi osmin", podle něhož hojně zavírali – za klásek, za okurku, za dvě brambory, za kus dřeva, za špulku nití[69] – pokaždé na deset let.

Avšak požadavky doby, jak je chápal Stalin, se změnily, a ta desítka, jež se v očekávání kruté války zdála dostačující, vypadala teď po světodějném vítězství dost nedúživě. A tak opět pohrdli zákoníkem nebo zapomněli, že už existují četné paragrafy a dekrety o rozkrádání a krádeži, a dne 4. 6. 1947 vydali nový, všechny předchozí dekrety překrývající dekret, který byl hned pohotovými vězni pokřtěn na dekret „čtyř šestin".

Předností tohoto nového dekretu byla za prvé jeho novost: již samo vyhlášení dekretu

68) Odpracované jednotky byly sice kolchozníkům připisovány, ale odměny v penězích a naturáliích se většinou nedočkali. Celá úroda byla vždy odevzdána státu a rolníci museli žít jen ze záhumenku. (Pozn. překl.)

69) V protokolu ovšem stálo „dvě stě metrů šicího materiálu“. Přece jen se styděli napsat „cívka nití“.

ony trestné činy předpokládalo a zajišťovalo tak vydatný proud nově odsouzených.

Ale jeho ještě větší předností byly výměry trestu: jestliže se na klásky vydala ze strachu ne jedna dívka, ale tři („organizovaná banda“), a na okurky nebo jablka několik dvanáctiletých kluků – dostali až dvacet let lágru; pro továrny byla horní hranice trestu zvýšena na pětadvacet let (sám tento trest, čtvrtka, byl zaveden několik dní předtím místo trestu smrti, který byl zrušen z důvodů humánních[70)].

Konečně byl napraven starý omyl, že totiž jen politické neudání je trestným činem proti státu – nyní i za neudání případů rozkrádání státního nebo kolchozního majetku přišili tři roky lágru nebo sedm let vyhnanství.

V nejbližších letech po vydání dekretu byly celé divize vesnických a městských obyvatel poslány na ostrovy Gulag, aby je obdělávaly místo pomřených domorodců.

Tyto proudy šly však přes milici a obyčejné soudy, takže nepřeplňovaly kanály státní bezpečnosti, jež byly v poválečných letech beztak přetížené.

Tato nová Stalinova linie – totiž že nyní po vítězství nad fašismem je nutno zavírat energicky, hodně a na dlouho jako nikdy předtím – měla pochopitelně hned vliv i na politické.

Léta 1948-49, jež se ve veřejném životě projevovala zesíleným pronásledováním a slíděním, se proslavila i na stalinistické soudní metody nebývale tragickou komedií opakováků.

Tak byli nazýváni v jazyce Gulagu ti nešťastníci, nezlikvidovaní hned v roce 1937, kterým se podařilo nemožné – přežít na Souostroví deset let a kteří teď v letech 1947-48, zničeni a zlomeni, vstoupili nesmělou nohou na půdu svobody – v naději tiše dožít nedlouhý zbytek života. Ale jakási divoká fantazie (nebo vytrvalá zloba či nenasytná msta) vnukla Vítěznému generalissimovi dát rozkaz: všechny tyto mrzáky znovu zavřít, bez jakéhokoliv nového provinění! Přitom bylo pro něho dokonce hospodářsky a politicky

nevýhodné cpát hltací stroj jeho vlastním odpadem. Ale právě tak to Stalin nařídil. Byl to případ, kdy historická osobnost prosadí svůj vrtoch proti historické nutnosti.

A tak všechny ty, kteří se sotva uchytili na nových místech nebo v nových rodinách, přicházeli znovu sebrat. Sbírali je se stejnou otupělostí, se kterou šli i oni.

Všechno už znali předem, celou tu křížovou cestu. Neptali se „za co?“ a neříkali příbuzným „já se vrátím“, ale vzali si nejšpinavější šaty, nasypali si do lágrového pytlíku machorku a šli podepsat protokol. (A ten byl jenom jeden: „To vy jste seděl?“

- „Ano, já.“ – „Dostanete ještě deset let.“) Najednou si však Samovládce vzpomněl, že to nestačí – zavírat jen ty, kteří zbyli ze sedmatřicátého roku! I děti jeho úhlavních nepřátel – ty přece je také nutno pozavírat! Vždyť dorůstají a ještě si usmyslí mstít se! (Třeba se moc navečeřel a zdál se mu o těch dětech ošklivý sen.) Rozvážili to, spočítali a usoudili, že děti sice zavírali, ale málo. Pozavírali děti generálů, ale zdaleka ne všechny děti trockistů! A tak začal téci proud dětí pykajících za své rodiče. (Mezi tyto děti patřila 17 letá Lena Kosarevová i 35 letá Elena Rakouská.) Po velkém evropském pomíchání se Stalinovi v roce 1948 podařilo znovu obehnat bezpečně celou zem, snížit strop a do tohoto omezeného prostoru nahustit starý vzduch sedmatřicátého roku.

A tak v letech 1948, 1949 a 1950 proudili vězeňskou kanalizací:

- domnělí špióni (před 10 lety německo-japonští, nyní anglo-američtí);

70) Avšak trest smrti odešel ze scény jen na čas: za dvaapůl roku (v lednu 1950) se vrátil a znovu ukázal své vyceněné zuby.

- věřící (tentokrát spíš sektáři);
- zbylí genetikové a šlechtitelé, vavilovci a mendelisté;
- zkrátka inteligentní a myslící lidé (zejména studenti), kteří se neodvrátili dostatečně od Západu. Bylo v módě dávat jim tyto paragrafy:

VAT – vychvalování americké techniky, VAD – vychvalování americké demokracie, PZ – poklonkování před Západem.

Proudy byly stejné jako v sedmatřicátém roce, nestejné však byly výměry trestů teď se stal normou nikoliv už patriarchální červoněc, ale nová stalinská čtvrtka.

Desítka teď už patřila k dětským trestům.

Ještě jeden nemalý proud se rozlil po vydání nového dekretu o vyzrazovatelích státního tajemství (a za tajemství platilo: úroda v okrese; jakákoliv statistika o epidemiích; výroba jakékoliv dílny či továrničky; každá zmínka o civilním letišti; tratě městské dopravy; jméno vězně sedícího v lágru). Podle tohoto dekretu dávali 15 let.

Nezapomnělo se ani na proudy národnostní. Neustále tekl proud benderovců, kteří byli v rozhořčeních bojích vyháněni z lesů. Současně dostávali deset a pět let lágru a vyhnanství všichni vesničtí obyvatelé západní Ukrajiny, kteří přišli nějak s partyzány do styku: kdo je nechal přespat, kdo jim dal jednou najíst, kdo je neudal.

Asi v roce 1950 začal i proud žen benderovců – dávali jim za neudání po desítce, aby tím rychleji dorazili jejich muže.

V té době už skončil odpor v Litvě a Estonsku. Ale v roce 1949 se odtud valily mohutné proudy nové společenské profylaxe a odpůrců kolektivizace. Ze tří pobaltských republik deportovali na Sibiř celé vlaky jak městských obyvatel tak i venkovanů. (Historický rytmus byl v těchto republikách porušen. V krátké, zhuštěné lhůtě musely nyní zopakovat cestu celého Ruska.) V roce 1948 šel do vyhnanství ještě jeden národnostní proud – proud azovských, kubáňských a suchumských Řeků. Ničím se sice za války před Otcem neprovinili, ale on se teď snad chtěl na nich pomstít za nezdar v Řecku. Zdá se, že také tento proud byl výplodem jeho osobního šílenství. Většina Řeků šla do vyhnanství ve Střední Asii, nespokojenci do politických izolátorů.

Kolem roku 1950 – ze stejné msty za prohranou válku v Řecku nebo kvůli rovnováze s už deportovanými – začali proudit na Souostroví Gulag i sami povstalci z Markosovy armády, kteří nám byli předáni Bulharskem.

V posledních letech Stalinova života se začal jasně rýsovat i proud židů (už od roku 1950 pomalu přicházeli na Gulag jako

kosmopolité). Kvůli tomu byl také inscenován proces s lékaři. Zdá se, že hodlal uspořádat velký židovský pogrom[71].

Avšak poprvé v životě se mu stalo, že se jeho záměr nevydařil. Bůh mu přikázal – pravděpodobně rukou člověka – aby opustil svou tělesnou schránku.

Předcházející vylíčení muselo snad ukázat, že vybíjení miliónů a osídlování ostrovů Gulag se dělo s chladnokrevně promyšlenou důsledností a s neochabující houževnatostí.

71) Spolehlivě se něco dozvědět, to u nás není možné a ještě dlouho nebude. Ale podle moskevských pověstí bylo Stalinovým úmyslem toto: Začátkem března měli být „lékaři-vrazi" oběšeni na Rudém náměstí. Znepokojení vlastenci pochopitelně měli rozpoutat (za vedeni instruktorů) protižidovský pogrom. A tu měla vláda velkoryse zasáhnout na záchranu židů před hněvem lidu (poznáváte Stalinův charakter, není-liž pravda) a ještě tu noc je vyvézt z Moskvy na Dálný východ a na Sibiř (kde se pro ně už chystaly baráky).

Že u nás nikdy nebyly prázdné věznice, nýbrž vždy jen buď plné nebo nadmíru přeplněné.

Že zatímco jste se vy pro své potěšení doma v teple zaobírali tajemstvím atomového jádra, studovali vliv Heideggera na Sartra, sbírali Picassovy reprodukce, cestovali v pohodlných vlakových kupé do lázní nebo dostavovali u Moskvy chaty – jezdily neustále po ulicích sem a tam vězeňské vozy a tajní zvonili u dveří.

A tímto vylíčením byl podle mého mínění také podán důkaz, že orgány nikdy nejedly chleba zbůhdarma.

3 VYŠETŘOVÁNÍ

Kdyby Čechovovým inteligentům, kteří stále hádali, co bude za dvacet, třicet, čtyřicet let, odpověděli, že za čtyřicet let bude v Rusku existovat útrpné právo, že budou vyslýchanému stahovat lebku železným kruhem[72], potápět ho do vany s kyselinami[73], mučit ho,

nahého a svázaného, mravenci či štěnicemi, strkat mu do konečníku vytěrák, rozžhavený nad primusem („tajný cejch“), pomalu mu drtit holínkou pohlaví, a jako nejlehčí stupeň, mučit ho týdny nevyspáním a žízní a mlátit ho do krve – ani jedna Čechovova hra by se nedohrála do konce, nebol by všichni její hrdinové přišli do blázince.

A nejen Čechovovi hrdinové – který normální ruský člověk včetně kteréhokoliv člena Sociálně demokratické dělnické strany Ruska by začátkem našeho století mohl tomu uvěřit, mohl by snést takovou pomluvu světlé budoucnosti? Co ještě šlo za cara Alexeje Michajloviče, co se za Petra už jevilo jako barbarství, co se za Birona mohlo použít proti deseti až dvaceti lidem a co od dob Kateřiny Veliké bylo úplně nemožné – to bylo v rozkvětu velkolepého dvacátého století ve společnosti, pojaté na socialistických zásadách, v letech, kdy už létala letadla a byl vynalezen zvukový film a rádio, pácháno nikoliv jedním zlosynem, nikoliv na jednom skrytém místě, nýbrž desetitisíci speciálně vycvičených lidských bestií na miliónech bezbranných obětí.

A je přitom tak hrozný jen ten výbuch atavismu, jemuž se teď mazaně říká „kult osobnosti“? Nebo je strašné, že jsme v týchž letech oslavovali Puškinovo výročí?

Že jsme beze studu uváděli tytéž Čechovovy hry, ačkoliv odpověď na ně už byla dána? Anebo je ještě strašnější to, že i po třiceti letech nám pořád jen říkají:

Nemluvme o tom! Bude-li se připomínat utrpení miliónů, zkreslí to historickou perspektivu! Bude-li se pátrat po podstatě našich mravů, zastíní to náš hmotný pokrok! Mluvte raději o zapálených vysokých pecích, o válcovacích tratích, o vystavěných průplavech… ne, o průplavech ne… tak tedy o kolymském zlatě, ne, o něm radši taky ne… Může se mluvit o všem možném, ale – šikovně, a uznale. Je nepochopitelné, proč proklínáme inkvizici. Cožpak kromě hořících hranic nebývaly i slavnostní bohoslužby? Je nepochopitelné, proč se nám tak nelíbí nevolnictví. Vždyť se rolníkovi nezakazovalo každodenně pracovat! Mohl také o vánocích chodit po koledě, a o svatodušních svátcích vily dívky věnce…

Výjimečnost, kterou dnes písemná i ústní legenda připisuje roku 1937, se spatřuje ve vytváření vymyšlených provinění a v mučení.

To je však nesprávné a nepřesné. Vyšetřování podle § 58 v různých letech a desetiletích

72) Doktorovi S. podle svědectví A. P. K-va.

73) C'h. S. T-e.

nebylo téměř nikdy zjišťováním pravdy, nýbrž jen nevyhnutelnou špinavou procedurou: ohnout dosud svobodného, někdy hrdého a vždy nepřipraveného člověka, protlačit ho úzkým potrubím, kde by si rval boky o háky armatury, kde by nemohl dýchat, tak aby začal žebronit o druhý konec – a ten druhý konec ho vyvrhl už jako hotového domorodce Souostroví Gulagu – přímo do zaslíbené země.

(Nechápavec se věčně vzpírá, myslí si, že z potrubí je východ i nazpátek.) Čím víc uplynulo let bez písemných dokladů, tím těžší je sebrat rozptýlená svědectví těch, kteří přežili. Ti nám však vyprávějí, že se orgány od samého začátku věnovaly vytváření vymyšlených případů – aby byla zřejmá jejich neustálá spásná a nepostradatelná činnost a aby se zánikem nepřátel nedošlo jednoho neblahého dne i k odumíráni orgánů. Jak je vidět z Kosyrevova případu[74)], byla pozice čeky otřesena již začátkem roku 1919. Když jsem pročítal noviny z roku

1918, přišel jsem na oficiální zprávu o odhalení hrozného spiknutí skupiny deseti lidí, kteří chtěli (jen chtěli!) vytáhnout děla na střechu vychovatelny (jen se podívejte, jak je to vysoko) – a ostřelovat odtud Kreml. Bylo jich deset (mezi nimi snad i ženy a výrostci), není známo, kolik měli děl – a kde je vůbec vzali? A jaké ráže? A jak je chtěli tahat po schodech na půdu? A jak je chtěli na nakloněné střeše postavit, aby při střelbě neklouzala zpět? Proč petrohradští policisté při bojích s Únorovou revolucí nebrali na střechy nic těžšího než kulomety?… Ale přitom se tento výmysl, předzvěst vykonstruovaných případů z roku 1937, četl a věřilo se mu!

…. Časem se patrně ještě prokáže, že i „Gumiljovův případ“ z roku 1921 byl vymyšlen[75)]. V témž roce nafoukla rjazaňská čeka smyšlený případ „spiknutí“ místní inteligence (ale protesty

odvážlivců mohly ještě dojít sluchu v Moskvě, takže čeka celou záležitost pozastavila). Rovněž v roce 1921 byl zastřelen celý Výbor pro využití sapropelu[76)], který byl součástí Komise pro podporu přírodních věd. Protože dostatečně známe složení i náladu ruských vědeckých kruhů té doby a protože už nesdílíme fanatismus oněch let, můžeme si snad i bez šetření domyslet, jakou cenu tento případ měl.

Takto vzpomíná na rok 1921. J. Dojarenková: Přijímací cela pro zatčené v Lubjance, 40-50 pryčen, celou noc přivádějí další a další ženy. Nikdo neví, z čeho je obviňován. Všeobecný pocit: zavírají pro nic a za nic. Jen jedna jediná v cele to ví – je eserka. První Jagodova otázka: „Tak za co jste se sem dostala?“, tj. řekni sám, pomoz nám to navléci! A absolutně totéž se vypráví o rjazaňském GPU z roku 1930! Hromadný pocit, že všichni sedí pro nic a za nic. Protože nebylo z čeho obvinit, obvinili I. D. T-va, že si zfalšoval jméno. (A ačkoliv bylo pravé, napařili mu podle OSO § 58/10 3 roky.) Když už vyšetřovatel nevěděl, čeho by se chytil, zeptal se: „Čím jste?“ – „Plánovačem.“ – „Napište stať na téma 'Plánování v podniku a jeho realizace'. Pak se dozvíte, za co jste byl zatčen.“ (Však se v té stati už něco najde.) Stejně tak tomu bylo v roce 1912 s pevností v Kovnu: bylo rozhodnuto ji jako nepotřebnou zrušit – přestala plnit bojový úkol. Znepokojené velitelství tehdy inscenovalo „noční přepad“ na pevnost – jen aby dokázali svou užitečnost a zůstali na místech!…

Ostatně i otázka viny vyšetřovaného byla od samého začátku chápána volně. Ve své instrukci k rudému teroru čekista M. J. Lacis napsal: „… nehledejte při vyšetřování

74) Viz část I, kap. 8 této knihy.

75) A. A. Achmatovová mě ujistila, že je o tom pevně přesvědčena. Dokonce mi jmenovala toho čekistu, který si ten případ vymyslel (podle všeho to byl J. Agranov).

76) Vědecká skupina, jež v letech 1920-21 zkoumala možnost využití sapropelu, tj. usazenin z odumřelých organismů na dně stojatých vod, jako palivového zdroje. (Pozn. překl.)

materiál a důkazy o tom, že obžalovaný působil slovem nebo činem proti sovětské moci. první otázka: k jaké třídě patří, jaký je jeho původ, vzdělání (tady je ten Výbor pro využití sapropelu! – A. S.), výchova. Tyto otázky musí určit osud obviněného." V dopise čece ze dne 13. listopadu 1920 se Dzeržinskij zmiňuje, že se v čece „často dává průchod pomlouvačným prohlášením".

Cožpak nás za tolik desetiletí nenaučili tomu, že odtamtud není návratu? Kromě krátkého záměrného zpětného pohybu v roce 1939 je možno jen velmi zřídka slyšet ojedinělá vyprávění, že propustili člověka na základě výsledků vyšetřování. Ale i tak: buď toho člověka brzo zavřeli znovu, nebo ho pustili, aby ho sledovali. Tak vznikla tradice, že orgány nemají při práci žádné zmetky. Ale co tedy s nevinnými?

V Dalově výkladovém slovníku se činí tento rozdíl: „Přípravné vyšetřování se liší od vyšetřování tím, že se provádí pro předběžné zjištění, zda je důvod přistoupit k vyšetřování." Ó, ty svatá prostoto! Vždyť orgány nikdy nic takového neznali!

Seznamy poslané shora nebo první podezření, udání špiclem či dokonce udání anonymní[77)], to všechno mělo za následek zatčení a pak nevyhnutelně obžalobu. A doba určená pro vyšetřování padla nikoliv na objasnění trestného činu, nýbrž v devadesáti pěti případech ze sta na to umořit, vyčerpat a utýrat vyšetřovaného tak, aby zatoužil položit hlavu třeba i na špalek, jen aby byl co nejdřív konec.

Už v roce 1919 byl hlavním vyšetřovacím prostředkem revolver na stole.

Tak probíhalo vyšetřování nejen politických, ale i bytoviků. Při procesu s Hlavní správou palivového průmyslu (1921) si obžalovaná Machrovská stěžovala že jí při vyšetřování dávali kokain. Žalobce[78)] k tomu říká: „Kdyby byla prohlásila, že s ní hrubě zacházeli, že jí hrozili zastřelením, tomu všemu by bylo bývalo jakžtakž možno věřit." Zastrašující revolver leží na stole, někdy míří na tebe, a

vyšetřovatel se nijak nenamáhá vymýšlením, čím ses provinil, nýbrž: „Vyprávěj, víš přece sám!“ Tak to také v roce 1927 vyšetřovatel Chajkin žádal od Skripnikovové, tak to také v roce 1929 žádali od Vitkovského. A nic se nezměnilo ani za čtvrt století. V roce 1952, když tatáž Anna Skripnikovová seděla už popáté, řekl jí náčelník vyšetřovacího oddělení MGB v Ordžonikidze Sivakov: „Vězeňský lékař nám dal hlášení, že máš tlak 240/ 120. To je málo, ty potvoro (jde jí na šedesátý rok), u nás ti stoupne na tři sta čtyřicet, abys zdechla, mrcho, bez modřin, bez mlácení a bez zlomenin. My tě jen nenecháme spát!“ A když Skripnikovová po noci výslechu zavírala ve dne v cele oči, vrhl se k ní pokaždé dozorce a řval: „Otevři oči, nebo tě stáhnu za nohy s pryčny a přivážu tě vstoje ke zdi!“

A noční výslechy byly v roce 1921 to hlavní. A tehdy také pouštěli do obličeje automobilové reflektory (Stělmach z rjazaňské čeky). A v Lubjance v roce 1926 (podle svědectví Berly Gandalové) používali topného systému k tomu, aby pouštěli do cel jednou studený, podruhé smradlavý vzduch. A byla také korková cela, kde i tak nebylo k dýchání, a ještě ji vytápěli. Podle doslechu v ní seděl básník Kljujev i Berta Gandalová. Vasilij Alexandrovič Kasjanov, který se v roce 1918 účastnil Jaroslavského povstání, vyprávěl, že takovou celu rozpalovali tak dlouho, dokud vyšetřovanému neprýštila z pórů krev; když to uviděli špehýrkou, položili ho na nosítka a odnesli ho podepsat protokol. Proslulé jsou i „horké“ (a „slané“) metody „zlatého“ období. A v Gruzii v roce 1926 pálili vyšetřovancům ruce cigaretami; v metěchském vězení je shazovali ve tmě do nádrže se splašky.

77) Paragraf 93 trestního řádu to také přímo říkal: „Anonymní oznámení může být důvodem k zavedení trestního soudního řízení“(!). (Slovu „trestní“ se není třeba divit, vždyť všichni političtí byli považováni za zločince.)

78) N. V. Krylenko, Za pjať let (V pěti letech), GIZ Moskva-Petrohrad 1923, str. 401.

Taková je tu jednoduchá souvislost: je-li třeba za každou cenu obžalovat, pak se nelze obejít bez výhrůžek, násilí a mučení, a čím fantastičtější je obvinění, tím krutější musí být vyšetřování, aby se vynutilo doznání. A jestliže vymyšlené případy vždy existovaly, pak také vždy existovalo násilí a mučení, to není rys roku 1937, to je průvodní znak všeobecného charakteru. Proto je divné, když teď ve vzpomínkách bývalých zeků někdy čteme, že „mučení bylo povoleno na jaře 1938[79]. Vnitřní mravní zábrany, které by mohly zadržet orgány od mučení, nikdy neexistovaly. V prvních letech po revoluci se v časopisech Týdeník YČK, Rudý meč a Rudý teror otevřeně diskutovalo o použitelnosti mučení z hlediska marxismu. A soudíme-li podle následků, vyzněla odpověď kladně, i když ne všeobecně.

Správnější by bylo říci o roce 1938 toto: jestliže do tohoto roku bylo zapotřebí k mučení nějakého schválení či povolení pro každý vyšetřovaný případ (i když se dostávalo lehce), pak v letech 1937-38 vzhledem k mimořádné situaci (kdy stanovený miliónový přísun na Souostroví Gulag musel ve stanovené krátké lhůtě projít aparátem individuálního vyšetřování, což u dosavadních masových proudů kulaků a národností neexistovalo) bylo násilí a mučení povoleno neomezeně a podle vlastního uvážení vyšetřovatelů, jak to vyžadovala jejich práce a stanovená lhůta. Nebyly žádné předpisy o způsobech mučení, byla připuštěna jakákoliv vynalézavost.

V roce 1939 bylo toto všeobecné a velkorysé povolení zrušeno, znovu se vyžadovalo písemné schválení a je možné, že je nebylo tak snadné obdržet (ostatně prosté vyhrožování, vydírání, klamání, týrání nevyspáním a korekcí se nezakazovalo nikdy). Ale už koncem války a v letech po válce byly stanoveny určité kategorie zatčených, u kterých byl předem povolen široký rejstřík mučení. Patřili sem nacionalisté, zvláště Ukrajinci a Litevci, a to zvláště v těch případech, kdy existovala nebo se předpokládala podzemní síť, kterou bylo třeba rozmotat a dostat ze zatčených všechna jména. Například ve skupině, kterou vedl Skirjus Romualdas Prano, bylo kolem padesáti Litevců. V roce 1945 byli obviněni, že vylepovali protisovětské letáky. Protože byl tehdy v Litvě nedostatek věznic, poslali je do lágru nedaleko Velsku v Archangelské oblasti. Jedny tam mučili, druzí nevydrželi dvojí režim vyšetřování a práce, a

výsledek byl tento: všech padesát se do jednoho přiznalo. Uplynul nějaký čas a z Litvy sdělili, že byli nalezeni skuteční původci letáků a že tamti s tím nemají nic společného! – V roce 1950 jsem se v průchodním vězení v Kujbyševě setkal s jedním Ukrajincem z Dněpropetrovsku, kterého – aby se dozvěděli „spojení" a osoby – mučili nejrůznějším způsobem včetně korekce, kde mohl jen stát a kam mu jednou za den a noc na čtyři hodiny prostrčili tyčku (jako opěru na spaní). Rovněž po válce týrali dopisující členku Akademie věd Levinovou – protože měla společné známé s Allilujevovými.

A také by bylo nesprávné připisovat roku 1937 onen „objev", že osobní doznání obviněného je důležitější než všechny důkazy a fakta. Ten byl učiněn již ve dvacátých letech. V roce 1937 pouze uzrálo skvělé učení Vyšinského. Tehdy však s ním byli seznámeni jen vyšetřovatelé a prokurátoři kvůli morálnímu utvrzení, my ostatní jsme se o něm dozvěděli až po dvaceti letech, kdy se začalo odsuzovat ve vedlejších větách a v podružných odstavcích novinových článků jako něco, co už je široko daleko a dávno všem známé.

Ukázalo se, že v onom hrůzně proslulém roce Andrej Januarjevič (svádí to k přeřeknutí: Jaguarjevič) Vyšinskij ve své přednášce, která se v odborných kruzích stala proslavenou,

79) J. Ginzburgová píše, že povolení „fyzických donucovacích prostředků" bylo dáno v dubnu 1938. V. Šalamov míní, že mučení bylo povoleno v polovině roku 1938. Starý vězeň M-č je přesvědčen, že existovalo „nařízení o zjednodušení výslechů a o vystřídání psychických metod fyzickými". Ivanov Razumnik zdůrazňuje, že „nejkrutější období výslechů bylo v polovině roku 1938".

v duchu nejpružnější dialektiky (kterou nedovolujeme ani občanům, ani elektronkovým počítačům, neboť pro ně ano je ano a ne je nepřipomněl, že lidstvo nemůže nikdy zjistit absolutní pravdu, nýbrž jen relativní. Odtud pak učinil krok, jehož se po dva tisíce let právníci neodvážili: že tedy i pravda zjištěná vyšetřováním a soudem nemůže být absolutní, nýbrž jen relativní. Proto když podpisujeme

trest smrti, nikdy nevíme s absolutní jistotou, že popravíme viníka, nýbrž jen s určitou mírou přibližnosti, za určitých předpokladů, v určitém smyslu[80]. Z toho plyne zcela věcný závěr: bylo by zbytečnou ztrátou času hledat absolutní indicie (všechny jsou relativní), nesporné svědky (mohou si odporovat). Důkazy viny, které jsou relativní a přibližné, může vyšetřovatel najít i bez indicií a beze svědků, aniž vyjde z pracovny, „opíraje se nejen o svůj rozum, ale i o své stranické uvědomění, o svou mravní sílu“ (to jest o výhody vyspalého, najedeného a nezmláceného člověka) „a o svůj charakter“ (to jest o sklon ke krutosti)!

Samozřejmě byla tato formulace daleko elegantnější než Lacisova instrukce.

Podstata však byla stejná.

Jen v jednom to Vyšinskij nedotáhl a odchýlil se od dialektické logiky: z neznámých důvodů ponechal kulce absolutní platnost…

Tak se závěry pokrokové jurisdikce, když prošly spirálovitým vývojem, vrátily k předantickým či středověkým názorům. Jako středověcí mistři popravčí byli naši vyšetřovatelé, prokurátoři a soudci ochotni vidět hlavní důkaz viny v doznání vyšetřovaného[81].

Prostoduchý středověk ovšem používal k vynucení žádaného doznání otázek dramatické prostředky: skřipec, kolo, koš s řeřavým uhlím, ježka, nabodnutí na kůl. Ve dvacátém století však, kdy lze využít jak nových lékařských poznatků, tak i nemalých vězeňských zkušeností (kdosi na toto téma velice vážně obhájil disertaci), shledali, že takové koncentrování mučících nástrojů je zbytečné a při masovém použití těžkopádné. Kromě toho…

Kromě toho tu byla ještě jedna okolnost: jako vždy nedořekl Stalin svou myšlenku, podřízení se museli sami dovtípit, zatímco on si ponechával pro sebe zadní vrátka, aby mohl ustoupit a napsat „Závrať z úspěchu“[82]. Plánovité mučení miliónů se přece jen provádělo poprvé v dějinách lidstva, a Stalin při vší síle své moci si nemohl být absolutně jist úspěchem. Pokus na obrovském množství mohl mít jiný průběh než na malém. Mohlo dojít k nepředvídanému výbuchu, ke geologickému zlomu nebo třeba jen k celosvětovému prozrazení. V každém případě si musel Stalin zachovat čisté ruce.

Proto je pravděpodobné, že neexistoval žádný soupis mučení a urážek, který by se v tištěné podobě předával vyšetřovatelům. Jednoduše se vyžadovalo, aby každé vyšetřovací oddělení ve stanovené lhůtě odevzdalo soudu stanovený počet králíků, kteří se ke všemu přiznali. A jednoduše se řeklo (ústně, ale často), že všechna opatření a všechny prostředky jsou dobré, slouží-li vysokému cíli; že nikdo nebude vyšetřovatele volat k odpovědnosti za

80) Třeba potřeboval tehdy Vyšinskij sám ne méně než jeho posluchači tuto dialektickou útěchu. Když s prokurátorské tribuny křičel „všechny zastřelit jako vzteklé psy", věděl – jak byl zlý, tak byl i chytrý – že odsouzení jsou nevinní. S tím větší vášní se asi on i takový velikán marxistické dialektiky jako Bucharin oddávali dialektickému zkrašlování soudní lži: Bucharinovi bylo příliš hloupé zahynout bezmocně jako úplně nevinný (on dokonce potřeboval najít svou vinu!) a Vyšinskému bylo příjemnější cítit se jako logik než jako zjevný padouch.

81) Srovnej 5. doplněk k ústavě USA: „Je zakázáno vypovídat ve svůj neprospěch." Zakázáno!… (Totéž je i v Bill of Rights z roku 1689.).

82) Tento Stalinův článek k „otázkám kolchozního hnutí" vyšel v roce 1930 a kritizoval „levičácké úchylky" při kolektivizaci. (Pozn. překl.)

smrt vyšetřovaného; že vězeňský lékař má co nejméně zasahovat do průběhu vyšetřování.

Pravděpodobně pořádali soudružské výměny zkušeností, „učili se u předních pracovníků"; a vyhlašovala se „hmotná zainteresovanost" – přídavky za noční práci, prémie za zkrácení doby vyšetřování; no a také se upozorňovalo, že vyšetřovatelé, kteří svůj úkol nezvládnou… Kdyby pak ale v nějakém oblastním NKVD došlo k maléru, zůstal by jeho náčelník před Stalinem čistý: on nedával přímé příkazy k mučení! A přitom k němu dal popud!

Část řadových vyšetřovatelů (ne ti, kteří se zběsile opíjejí) věděla, že se

nadřízení zajišťují, a tak se také snažila začínat mírnějšími metodami a při stupňování se vyhýbat těm, které zanechávají příliš zjevné stopy: vyražené oko, utržené ucho, zlomenou páteř, nebo dokonce souvislé modřiny po celém těle.

Proto tedy v roce 1937 nepozorujeme – kromě mučení nevyspáním – žádnou jednotu metod v různých oblastních zařízeních nebo u různých vyšetřovatelů jednoho zařízení[83)].

Společné bylo jen to, že se dávala přednost tak zvaným lehkým prostředkům (hned je poznáme) a že to byla spolehlivá cesta. Vždyť skutečné hranice lidské rovnováhy jsou velmi úzké, a není vůbec zapotřebí skřipce nebo žhavého železa, aby se průměrný člověk stal povolným.

Pokusíme se vyjmenovat některé nejjednodušší způsoby, které lámou vůli a osobnost zatčeného, aniž zanechávají stopy na jeho těle.

Začněme metodami psychickými. Pro králíky, nepřipravené na vězeňské útrapy, jsou to metody nesmírné, ba ničivé síly. Dokonce i když máš své přesvědčení, tak to také není lehké.

1. Začněme nocemi. Proč se právě v noci odehrává hlavní lámání duší? Proč si k tomu orgány od samého začátku vybraly noc? Protože když je vězeň vytržen v noci ze spánku (i ten, který ještě nebyl mučen nevyspáním), nemůže být tak vyrovnaný a střízlivý jako ve dne, je poddajnější.

2. Přesvědčováni v upřímném tónu. To je to nejjednodušší. Proč ta hra na kočku a myš? Zatčený. který si nějaký čas poseděl s jinými vyšetřovanci, pochopil už celkovou situaci. A vyšetřovatel k němu lenivě přátelsky hovoří: „Vidíš přece sám, že trest dostaneš tak jako tak. Jestliže se ale budeš stavět na odpor, tak tu ve vězení pojdeš přijdeš o zdraví. Když ale půjdeš do lágru, uvidíš vzduch, světlo… Tak to radši podepiš hned.“ Velice logické. A kdo je rozumný, ten souhlasí a podepíše, jestliže… Jestliže jde jen o něho samotného! To však bývá zřídka. A tak je boj nevyhnutelný.

Druhá varianta je přesvědčování straníka. „Jestliže jsou u nás nedostatky a dokonce hlad, pak jako bolševik musíte sám za sebe rozhodnout: můžete připustit že je tím vinna celá komunistická

strana? nebo sovětská moc?“ – „Ne, to jistě ne!“ spěchá s odpovědí ředitel lnářského koncernu. – „Tak tedy mějte odvahu a vezměte vinu na sebe!“ A on ji vezme!

3. Hrubé nadávky. Velmi jednoduchý prostředek, ale na dobře vychované, choulostivé a jemné lidi může výborně účinkovat. Jsou mi známy dva případy duchovních, kteří ustoupili pouhým nadávkám. U jednoho z nich (Butyrky 1944) vedla vyšetřování žena. Zpočátku si ji v cele nemohl vynachválit, jak je zdvořilá.

Jednou se však vrátil celý sklíčený a dlouho nechtěl říci, jak rafinovaně si přehodila nohu přes nohu a jak sprostě začala mluvit. (Lituji, že tu nemohu uvést některou z jejích větiček.)

83) Podle vyprávění se krutostí při mučení vyznačoval Rostov na Donu a Krasnodar, není to však dokázáno.

4. Úder psychologickým kontrastem. Nenadálé přechody: po dobu celého výslechu nebo jeho části jedná vyšetřovatel nesmírně vlídně, nazývá zatčeného i jménem po otci, slibuje všechno možné. Pak se náhle rozmáchne těžítkem: „Ty mizero! Devět gramů do zátylku!“ a hrozivě vztáhne ruce s nehty jako jehlami, jako by ho chtěl popadnout za vlasy (velmi dobrá metoda vůči ženám).

Jako varianta: střídají se dva vyšetřovatelé, jeden řádí a týrá, druhý je sympatický, téměř srdečný. Pokaždé když vyšetřovaný vstupuje do kanceláře, celý se třese – který tam bude? To zabíralo – druhému by všechno podepsal a přiznal i to, co neudělal.

5. Předběžné poníženi. V proslulých sklepeních rostovského GPU („číslo 33“) pod tlustými skly chodníku (bývalé skladiště) museli vězňové, čekající na výslech, ležet několik hodin na chodbě na podlaze tváří k zemi se zákazem zvednout hlavu a promluvit. Leželi tam tak jako modlící se mohamedáni, dokud je dozorce nevzal za rameno a neodvedl k výslechu. – Alexandra O-vová odmítla v Lubjance dát žádanou výpověď. Převezli ji do Lefortova. Tam jí při přejímání dozorkyně poručila, aby se svlékla, pod nějakou záminkou jí odnesla šaty a zavřela ji v cele nahou. V tom přišli dozorci, začali se dívat špehýrkou, smát se a posuzovat její vnady. Budeme-li se ptát

bývalých vězňů, jistě můžeme sebrat ještě mnoho takových příkladů. Ale jejich cílem bylo jen jedno: vyvolat duševní skleslost.

6. Každý způsob, který vyšetřovaného uvede do zmatku. Tak například jak byl vyslýchán F. I. V. z Krasnogorska v Moskevské oblasti (podle sdělení I. A. P-eva): Vyšetřovatelka se při výslechu sama před ním kus po kuse svlékla (striptýz!), ale pořád pokračovala ve výslechu, jako by se nechumelilo, chodila po místnosti, přistupovala k němu a nutila ho k výpovědi. Možná že to byla její osobní potřeba, možná že i chladný výpočet: vyslýchanému se zatemní rozum, a podepíše! A přitom jí nic nehrozilo: měla revolver, zvonek.

7. Zastrašováni. Nejužívanější a velmi rozmanitá metoda. Často ve spojení s lákáním a se sliby – samozřejmě že planými. „Vy se tedy nepřiznáte? Tak to budete muset na Solověcké ostrovy. Kdo se ale přizná, toho pustíme." V roce 1944: „Na mně záleží, do jakého lágru se dostaneš. Není lágr jako lágr. My teď máme i takové jako katorga. Když budeš upřímný – půjdeš do mírného, když budeš zapírat – pětadvacet let v řetězech a do dolů!" – Strašení jiným, horším vězením: „Když budeš zapírat, pošleme tě do Lefortova (jsi-li v Lubjance), do Suchanovky (jsi-li v Lefortovu), tam se s tebou takhle bavit nebudou!" Ale ty už sis zvykl: v tomhle vězení není režim podle všeho zrovna nejhorší, a jaké mučení by tě čekalo tam? A ještě k tomu ten převoz… Co tedy, ustoupit a podepsat?…

Zastrašování působí výtečně na ty, kteří ještě nebyli zatčeni, nýbrž byli do Velkého domu zatím jen předvoláni. On (ona) má ještě co ztratit, on (ona) se všeho bojí – bojí se, že ho (ji) dneska nepustí, bojí se konfiskace věcí, bytu. On je ochoten vyhovět a všechno vypovědět, jen aby zažehnal nebezpečí. Ona samozřejmě nezná trestní zákoník, takže jí na začátku výslechu přinejmenším přisunou lístek s podvrženými výňatky ze zákona: „Byla jsem upozorněna, že za křivou výpověď… 5 (pět) let vězení" (ve skutečnosti podle § 95 nejvýše dva roky), „… za odepření výpovědi 5 (pět) let…" (ve skutečnosti podle § 92 nejvýše tři měsíce). Zde k dosud vyjmenovaným už přistoupila a vždy bude přistupovat další vyšetřovatelská metoda:

8. Lež. Lhát nesmíme my, jehňata, ale vyšetřovatel lže pořád, jeho se všechny ty paragrafy netýkají. Ztratili jsme i odvahu se zeptat: A kolik dostane on za lež? On nám může předložit tolik protokolů, kolik chce, s padělanými podpisy našich příbuzných a přátel – a je to jen elegantní vyšetřovatelský trik.

Zastrašování spojené s lákáním a lží je základní metodou ovlivnění příbuzných zatčeného, kteří jsou předvoláni ke svědecké výpovědi. „Jestliže neučiníte takovou výpověď (jakou vyžadujeme), bude to s ním horší… Takhle ho úplně zničíte… (jak to má matka poslouchat?)[84) „Jenom podepsáním tohoto (podstrčeného) papíru ho můžete zachránit“ (zahubit).

9. Hraní na citu k nejbližším příbuzným – to také výtečně působí na vyšetřovaného. Je to dokonce nejúčinnější ze všech způsobů zastrašování, na lásce k rodině lze zlomit i nejstatečnějšího člověka (jak správně bylo předpověděno:

„Nepřáteli člověka jsou jeho vlastní lidé!“). Vzpomeňte si jen na toho Tatara, který všechno vydržel, muka svá i své ženy, ale muka dcery nevydržel… V roce 1930

vyšetřovatelka Rimalisová takto vyhrožovala: „Zatkneme vaši dceru a zavřeme ji do cely se syfilitičkami!“ A to byla žena!…

Vyhrožují, že zavřou všechny, které máte rádi. Někdy i se zvukovým doprovodem: tvá žena byla už také zatčena, ale její další osud závisí na tvé upřímnosti. Právě ji vyslýchají ve vedlejší místnosti, jen si poslechni! A skutečně, za stěnou ženský pláč a křik (ale vždyť všechny plačící ženské hlasy jsou si podobné, a ještě skrze stěnu, ty také jsi celý rozčilený a nejsi s to to posoudit; někdy jen přehrávají gramofonovou desku s hlasem „průměrné ženy“ – soprán nebo kontraalt, něčí zlepšovací návrh). Ale pak ti ji už nefalšovanou ukážou skrze zasklené dveře, jak mlčky jde se smutně svěšenou hlavou – ano, je to tvá žena! Na chodbě státní bezpečnosti! Tys ji přivedl do neštěstí svou tvrdohlavostí! Už ji také zatkli! (Oni však ji jen předvolali kvůli nějaké bezvýznamné formalitě a v předem smluveném okamžiku ji poslali na chodbu, ale nařídili jí: „Nesmíte zvednout hlavu, jinak odtud nevyjdete!“) – Nebo ti dají přečíst její dopis, psaný jakoby její rukou: Zříkám se tě! Po těch hanebnostech, které mi o tobě řekli, nechci tě už ani vidět! (A protože takové ženy i

takové dopisy jsou u nás docela dobře možné, zbývá ti jen srovnat si to ve svém srdci: je tvá žena taky taková?) Na V. A. Kornějevové vymáhal vyšetřovatel Goldman (1944) výpověď proti dalším lidem výhrůžkami: „Zkonfiskujeme ti dům a tvé staré rodiče vyhodíme na ulici.“ Kornějevová, pevná ve svém přesvědčení a víře, se ani trochu nebála o sebe, byla připravena trpět.

Ale Goldmanovy výhrůžky byly podle našich zákonů zcela reálné, a ona se trápila kvůli rodičům. Když po noci odmítnutých a roztrhaných protokolů začal Goldman k ránu psát čtvrtou variantu, v níž byla obviněna už jen ona sama, Kornějevová ji podepsala s radostí a s pocitem duševního vítězství. Už se nám nedaří zachovat si ani prostý lidský instinkt ospravedlnit se před křivým obviněním a postavit se proti němu. Jsme rádi, když se nám podaří vzít všechnu vinu na sebe[85)].

Tak jako žádná klasifikace na světě nemá pevně stanovené hranice, tak ani nám se tu nepodaří přesně oddělit metody psychické od fyzických. Kam například zařadit takovouto zábavu:

10. Zvuková metoda. Vyšetřovaný se posadí šest až osm metrů daleko a donutí se všechno říkat hlasitě a opakovat to. Pro vyčerpaného člověka to není lehké.

Nebo se udělají z lepenky

84) Podle „krutých“ zákonů Ruské říše mohli blízcí příbuzní zcela odmítnout vypovídat jako svědci. A jestliže při přípravném vyšetřování vypovídali, mohli podle libostí svou výpověď při soudním řízení opět odvolat. Pouhá známost nebo příbuznost s provinilcem se tehdy – jak podivné – nepovažovaly ještě za důkaz!

85) Též však Kornějevová říká: „Po 11 letech mi při rehabilitaci dali přečíst ty protokoly – a mne zachvátil pocit duševní nevolnosti. Nač jsem tehdy mohla být tak pyšná?“ – Totéž jsem při rehabilitaci pociťoval i já, když jsem slyšel výňatky ze svých starých protokolů. Ohnuli ho do duhy – byl z něho někdo druhý. Nepoznával jsem sám sebe – jak jsem to mohl podepsat a ještě si myslet, že jsem se z toho poměrně dobře dostal?

dvě hlásné trouby a spolu s dalším soudruhem vyšetřovatelem se přistoupí těsně k zatčenému a řve se mu do obou uší: „Přiznej se, ty neřáde!“ Vězeň je ohlušen, někdy ztrácí sluch. Je to však neekonomický způsob, vyšetřovatelé se prostě chtějí při své jednotvárné práci také pobavit, a tak si každý něco vymyslí.

11. Lechtáni. Také zábava. Svážou nebo drží ruce a nohy a lechtají v nose ptačím pírkem.

Vězeň se vzpíná, má pocit, jako by mu vrtali v mozku.

12. Zhášeni cigaretu o kůži vyšetřovaného (uvedeno již dříve).

13. Světelná metoda. Ve dne v noci prudké elektrické světlo v cele nebo v boxu, kde je vězeň držen, nadměrně ostrá žárovka na malou místnost a bílé stěny (elektřina, kterou ušetřili školáci a ženy v domácnosti!). Zanítí se mu oční víčka, což je velmi bolestivé. A při vyšetřování mu znova namíří do obličeje pokojové reflektory.

14. Různé výmysly. Čebotarjova v noci na 1. května 1933 v chabarovském GPU po celou noc, celých dvanáct hodin – nevyslýchali, to ne – ale vodili k výslechu!

Vězeň ten a ten – ruce za záda! Odvedou ho z cely a rychle nahoru po schodech do kanceláře k vyšetřovateli. Dozorce odejde. Vyšetřovatel nejen že mu nepoloží ani jednu otázku, ale nenechá ho ani sednout a vezme sluchátko telefonu: „Odvést z čísla 107!“ Odvedou ho, přivedou do cely. Jen si lehne na pryčnu, zarachotí zámek:

„Čebotarjov! K výslechu! Ruce za záda!“ A tam: „Odvést ze 107!“

Celkem vzato mohou ovlivňovací metody začínat daleko dřív než v kanceláři vyšetřovatele.

15. Vězení začíná boxem, což znamená něco jako bedna nebo skříň. Člověka, který byl právě zbaven svobody a je ještě plný vnitřního protestu, připraven vysvětlovat, přít se a bojovat – toho při jeho prvním kroku vězením zavřou do krabice, někdy osvětlené, kde může i sedět, někdy temné, kde může jen stát, a to ještě přimáčknutý dveřmi. Tam ho drží několik hodin, celý den, den a noc. Hodiny plné nejistoty! – Že by tu byl zazděn na celý život? Jaktěživ se s ničím podobným nesetkal, nemůže to pochopit! Tak uplynou první hodiny,

kdy se v duši ještě bouří a protestuje. Někteří poklesnou na mysli – právě když je čeká první výslech! Jiní se rozlití – tím lépe, hned urazí vyšetřovatele, dopustí se neopatrnosti – a tím snadněji se z nich udělá soudní případ.

16. Když se nedostávalo boxů, dělali to i takto: Jelenu Strutinskou posadili v novočerkasském NKVD na šest dní v chodbě na stoličku – tak aby se neopírala, nespala, nepadala a nevstávala. A to šest dní! Zkuste tak sedět šest hodin!

K tomu jako varianta: posadit vězně na vysokou stoličku, jako bývají v laboratoři, tak aby mu nohy nedosáhly na zem, pěkně mu pak otečou. Nechat ho tak sedět osm až deset hodin.

A během výslechu, když je vězeň stále na očích, posadit ho na obyčejnou židli, ale takhle: na samý krajíček, na hranu sedadla (ještě víc dopředu! ještě víc!), tak aby se sice nesvalil, ale aby ho hrana bolestně tlačila po celý výslech. A nedovolit mu několik hodin se pohnout. To je všechno? Ano, to je všechno. Zkuste to!

17. Podle místních poměrů se může box nahradit divizní jámou, jak tomu bývalo v gorochoveckých armádních táborech za Velké vlastenecké války. Do takové jámy, tři metry hluboké a dva metry široké, hodili vězně a on v ní musel strávit několik dní a nocí pod širým nebem, někdy i za deště; byla to jeho cela i jáma. A tři sta gramů chleba a vodu mu tam spouštěli na provázku. Představte si v této situaci sebe sama, a k tomu ještě jako právě zatčeného, kdy to v člověku všechno vře.

Těžko říci, zda k velkému rozšíření této metody vedly jednotné instrukce všech zvláštních oddělení Rudé armády nebo podobné táborové podmínky. Tak v 36. motorizované divizi, která se účastnila bojů u Chalchin-golu a v roce 1941 stála v mongolské poušti, dali každému zatčenému bez dlouhého vysvětlování (velitel zvláštního oddělení Samuljov) do ruky lopatu a poručili mu kopat jámu přesně tak velkou jako hrob (kombinace s psychologickou metodou!). Když zatčený vyhloubil jámu víc než do pasu, poručili mu, aby si sedl na dno: hlava mu přitom už nebyla vidět. Několik takových jam hlídal jeden strážný, a zdálo se, že je všude kolem pusto[86)]. V této poušti drželi vyšetřované, před mongolským žárem nechráněné a v nočním

chladu neoblečené, bez jakéhokoliv mučení – proč se namáhat mučením?

Denní příděl byl sto gramů chleba a jedna sklenice vody. Poručík Čulpeňov, jednadvacetiletý silák a boxer, seděl tak celý měsíc. Za deset dní jím hýbaly vši. Za patnáct dní ho poprvé zavolali k výslechu.

18. Nechat vyšetřovance klečet na kolenou – nikoliv v přeneseném smyslu, nýbrž doslova na kolenou, tak aby si nesedal na paty a záda držel zpříma. U vyšetřovatele v kanceláři nebo na chodbě lze ho tak nechat klečet 12 hodin, nebo také 24 či 48.

(Vyšetřovatel může jít domů, spát, bavit se, je to propracovaný systém: ke klečícímu člověku se postaví stráž, strážní se střídají[87).]) Koho je dobré nechat klečet?

Člověka už nalomeného, který už je ochoten se vzdát. Dobré je nechat klečet ženy.

- Ivanou-Razumnik se zmiňuje o variantě této metody: vyšetřovatel nechal mladého Lordkipanidzeho klečet a vymočil se mu do obličeje! A výsledek? Lordkipanidze, na něhož dosud nic neplatilo, byl tím úplně zlomen. Znamená to, že i na hrdé tato metoda dobře působí…

19. Nebo docela jednoduše nechat stát. Třeba jen během výslechů, to také vysílí a podlomí. Nebo je možné nechat vyšetřovaného při výslechu sedět, ale zato ho nechat stát v době od jednoho výslechu k druhému (postaví se k němu stráž, dozorce dává pozor, aby se neopřel o stěnu, a jestliže usne a svalí se, donutí ho kopáním opět vstát). Někdy stačí 24 hodiny vstoje, aby se člověk zhroutil a cokoliv přiznal.

20. Při takovém stání tři, čtyři i pět dní nedají obyčejně nic pít.

Stále jasněji se ukazuje, jak je výhodné psychologické a fyzické kombinovat.

Rovněž tak je jasné, proč se všechna předchozí opatření spojují se

21. Zákazem spaní, jenž nebyl středověkem vůbec doceněn: ten neznal úzké hranice toho rozpětí, v němž si člověk uchovává svou osobnost. Nevyspání, spojené ještě se stáním, žízní, prudkým světlem, strachem a nejistotou, vydá za mučení, zatemňuje rozum, podrývá vůli, člověk ztrácí své „já“. (Jako v Čechovově povídce

Spát…, ale tam je to daleko lehčí, tam si může děvčátko na chvíli lehnout a zakusit přestávky ve vědomí, jež v minutě blahodárně osvěží mozek.) Člověk jedná napolo nebo úplně nevědomky, takže mu jeho výpovědi nelze mít za zlé…[88] Říkali to přímo: „Nejste upřímný ve svých výpovědích, a proto se vám nepovoluje spát!“ Někdy z rafinovanosti nenařídili stát, nýbrž posadili vyšetřovaného na měkkou pohovku, jež přímo uspávala (službu konající dozorce seděl hned vedle něho a při každém zamhouření

86) Jsou to patrně mongolské vlivy. V časopise Niva z 15. 3. 1914, str. 218, je otištěna kresba mongolského vězení: každý vězeň je zavřen v jakési truhle s malým otvorem pro hlavu či potravu. Mezi truhlami chodí dozorce.

87) Leckdo takhle v mládí začínal – jako strážný u klečícího člověka. A dnes má už jistě postavení, dospělé děti…

88) A představte si v tomto zamlženém stavu ještě cizince, který nezná rusky a jemuž dají něco podepsat. Bavořan Jupp Aschenbrenner takhle podepsal, že sloužil v plynové komoře. Teprve v lágru v roce 1954 se mu podařilo dokázat, že v oné době navštěvoval v Mnichově kurs elektrického svařování.

oka ho kopl). Jeden postižený (jenž si ještě před tím odseděl čtyřiadvacet hodin v boxu se štěnicemi) popisuje své pocity po mučení takto: „Mrazení od velké ztráty krve. Oční sliznice jsou vyschlé, jako by někdo přímo před očima držel rozžhavené železo. Jazyk opuchl žízní a při sebemenším pohybu píchá jako ježek.

Polykací křeče způsobují řezavou bolest v hrdle.[89] Zákaz spaní je skvělý mučící prostředek, jenž nezanechává vůbec žádné viditelné stopy a nedává žádný důvod k stížnostem, i kdyby měla zítra propuknout nečekaná inspekce[90]. „Nenechali vás spát? Tady přece není žádné sanatorium!

Naši spolupracovníci kvůli vám taky nespali!“ (ale ve dne si to vynahradili). Lze říci, že zákaz spaní se stal pro orgány univerzálním

prostředkem, z kategorie mučení přešel přímo do vnitřního řádu státní bezpečnosti, a proto byla snaha řešit to co nejschůdněji, bez stavění nějakých stráží. V žádné vyšetřovací věznici si není možno od budíčku až do večerky ani na minutu zdřímnout (v Suchanovce i jinde se proto pryčna sklápí přes den ke zdi, v ostatních si vězeň prostě nesmí lehnout, ba ani vsedě zamhouřit oči). Avšak hlavní výslechy bývají vždy v noci. A tak se automaticky ten, kdo je ve vyšetřování, nedostane ke spaní přinejmenším pět dní v týdnu (v noci na neděli a pondělí si vyšetřovatelé sami chtějí odpočinout).

22. Vyšetřovatelský běžící pás – jako další rozvití předešlých metod. Nejen že nespíš, ale vyslýchají tě tři nebo čtyři dny a noci nepřetržitě vyšetřovatelé, kteří se střídají.

23. Štěnicový bod o němž jsme se už zmínili. V temné prkenné skříni jsou vypěstovány stovky, možná tisíce štěnic, které se na vězně bez saka nebo blůzy hned hladově vrhnou, přelézají na něho se stěn a padají se stropu. Zpočátku s nimi rozhořčeně bojuje, zamačkává je na sobě a na stěnách, dusí se jejich puchem, ale za několik hodin ochabne a bez odporu se nechá vysávat.

24. Korekce. Ať je v cele jakkoliv zle v korekci je to vždy mnohem horší, odtamtud každá cela připadá jako úplný ráj. V korekci trýzní člověka hladem a obvykle zimou (v Suchanovce však mají i horké korekce). Například lefortovské korekce se vůbec nevytápějí, topná tělesa vyhřívají jen chodbu, a v této „vytápěné“ chodbě chodí dozorci ve válenkách a vatýrkách. Vězně však svléknou do prádla, někdy i jen do spodků, a tak musí strávit v těsné korekci bez pohybu jeden až pět dní (horká zelňačka je jen třetí den). V první chvíli si myslíš: to nevydržím ani hodinu. Ale nějakým zázrakem si člověk odsedí svých pět dní, i když si třeba užene nějakou nemoc na celý život.

Korekce nebývají stejné; mají také své odrůdy (vlhko, voda). V černovickém vězení už po válce musela Máša G. stát bosa dvě hodiny po kotníky v ledové vodě: přiznej se! (Bylo jí osmnáct let: jak –jí bylo líto nohou, když věděla, jak dlouho s nimi musí ještě žít!)

25. Máme považovat za odrůdu korekce zavíráni vstoje do výklenku? Už v roce 1933 v chabarovském GPU tak mučili S. A. Čebotarjova: zavřeli ho nahého do úzkého betonového výklenku, kde

nemohl ani ohnout kolena, ani roztáhnout či přemístit ruce, ani pohnout hlavou. A to ještě nebylo všechno! Na temeno mu začala kapat studená voda (jak čítankové!) a rozlévat se v praméncích po těle.

Jemu samozřejmě neoznámili, že je to jen na čtyřiadvacet hodin. Byla to hrůza, ale pak ztratil vědomí, druhý den ho našli polomrtvého, a tak se octl v nemocniční posteli. Přiváděli ho k sobě čpavkem, kofeinem, masírovali mu tělo. Dlouho se nemohl upamatovat, jak se tam dostal a co se s ním den předtím

89) G. M-č.

90) Ostatně inspekce, to bylo něco tak nemožného a nevídaného, že když přišla v roce 1953 do cely k zavřenému ministrovi státní bezpečnosti Abakumovovi, dal se do hlučného smíchu, neboť ji pokládal za mystifikaci.

stalo. Celý měsíc nebyl schopen ani výslechu. (Můžeme předpokládat, že ten výklenek a kapací zařízení neudělali jen pro Čebotarjova. V roce 1949 seděl jeden můj spoluvězeň z Dněpropetrovsku v podobném výklenku, i když bez kapající vody.

Nemáme mezi Chabarovskem a Dněpropetrovskem a v průběhu šestnácti let předpokládat další taková místa?)

26. O hladu jsme se už zmínili při popise kombinovaného nátlaku. Není to žádný neobyčejný způsob: vynutit z vězně přiznání hladověním. Element hlad, stejně jako využívání noci, se stal v podstatě součástí všeobecného donucovacího systému.

Ubohý vězeňský příděl, v neválečném roce 1933 300 gramů, v roce 1945 v Lubjance 450 gramů, hra na povolování a zakazování balíčků nebo nákupu ve vězeňské kantýně – to platí pro všechny bez výjimky, to je univerzální. Kromě toho se však používá metody zostřeného hladu: jako třeba u Čulpeňova, kterého nechali měsíc o sto gramech – a pak když ho přivedli z jámy, postavil před něho vyšetřovatel Sokol kotlík hustého boršče a půl bochánku šikmo rozkrojeného bílého chleba (zdálo by se, že je to jedno, jak byl

rozkrojen, ale Čulpeňov ještě dnes trvá na tom, že byl rozkrojen velmi lákavě) – najíst ho však nenechal. Jak je to všechno staré, feudální, jeskynní! Nové je jen to, že se toho používá v socialistické společnosti! O podobných metodách vypravují i jiní, je to běžný jev. My však vylíčíme ještě jeden případ s Čebotarjovem, neboť je velmi rafinovaný. Nechali ho sedět 72 hodiny ve vyšetřovací kanceláři a dovolili jen – vyvádět ho na záchod. Jinak mu nedovolili ani jíst, ani pít (vedle stála karafa s vodou), ani spát. V kanceláři byli po celou dobu tři vyšetřovatelé. Pracovali na tři směny. Jeden neustále (a mlčky, aby ani trochu nerušil vyšetřovance) něco psal, druhý spal na pohovce, třetí chodil po místnosti, a jakmile začal Čebotarjov usínat, hned ho uhodil. Pak si vyměnili funkce. (Třeba byli oni sami za nějaké nepořádky z trestu přeloženi na tuto práci.) Najednou přinesli Čebotarjovovi oběd: mastný ukrajinský boršč, kotletu s opečenými brambory a v křišťálové karafě červené víno. Čebotarjov však odjakživa cítil odpor k alkoholu, a proto víno nepil, i když ho vyšetřovatel nutil (moc ho ale nutit nemohl, to by pokazilo hru). Po obědě mu řekli: „A teď podepiš, cos vypověděl před dvěma svědky!“ – to znamená, co bylo mlčky sepsáno za přítomnosti jednoho spícího a jednoho bdícího vyšetřovatele. Hned na první stránce se Čebotarjov dočetl, že byl jedna ruka se všemi významnými japonskými generály a že ode všech dostal špionážní úkoly. A tak začal stránky přeškrtávat. Zbili ho a vyhodili. Blaginin, který byl také zaměstnán u Východočínských železnic a byl spolu s ním zatčen, prožil totéž, vypil však víno, v příjemném opojeni podepsal – a byl zastřelen. (Tomu, kdo tři dny hladověl, stačí jediná skleničká. A tady byla celá karafa!)

27. Bití, jež nezanechává žádné stopy. Bijí gumovými obušky, bijí pytlíky s pískem, vrážejí štulce. Velmi bolestivé jsou údery do kostí, například vyšetřovatelskou holínkou do holeně, kde je kost skoro na povrchu. Velitele brigády Karpuniče-Bravena bili jednadvacet dní za sebou. (Dnes říká: „I po třiceti letech mě bolí všechny kosti i hlava.“) Když vzpomínal na to, co sám prožil a co slyšel od druhých, napočítal 52 druhy mučení. Bolestivé je také toto: vyšetřovanému sevřou ruce do zvláštního zařízení tak, aby dlaně ležely na plocho na stole, a hranou pravítka bijí do kloubů – můžeš

se ukřičet! Má se z bití zvlášť oddělit vyrážení zubů? (Karpuničovi jich vyrazili osm[91].) – Jak každý ví, rána pěstí do solárního plexu vyrazí dech a nezanechá nejmenší stopy. Plukovník Sidorov, který byl po

91) Tajemníkovi Karelského oblastního výboru G. Kuprijanovovi, kterého zavřeli v roce 1949, vytloukli nejen jeho vlastní zuby, jež se nepočítaly, ale i zlaté. Na ty mu nejdřív dali potvrzení, že je vzali do úschovy. Pak si to ale rozmysleli a potvrzení mu zas vzali.

válce v Lefortovu, používal zas volného kopu galoší do mužského pohlaví (fotbalisté, kteří dostali míčem do slabiny, dovedou takový kop ocenit). Tato bolest se nedá s ničím srovnat, obvykle se při ní ztrácí vědomí[92]!

28. V novorossijském NKVD vymysleli strojek na drcení nehtů. V průchodních věznicích bylo pak vidět mnoho lidí z Novorossijsku, kterým nehty slezly.

29. A co svěrací kazajka?

30. A zlomení páteře? (Opět v chabarovském GPU, 1933).

31. A uzda (vlaštovka)? Je to metoda používaná v Suchanovce, ale znají ji i v archangelském vězení (vyšetřovatel Ivkov, 1940). Dlouhý hrubý ručník se v polovině vloží do úst (jako uzda) a pak se jeho konce napnou přes záda a uvážou na paty. A takhle v oblouku s praskajícími zády si bez vody a jídla polež na břiše jen dva dny a dvě noci[93]!

Máme ve vypočítávání pokračovat? A jak dlouho? Co všechno si nevymyslí ti najezení, bezcitní zahaleči?

Bratře můj! Neodsuzuj ty, kteří byli takto postiženi, kteří nevydrželi a podepsali víc, než měli… Nehoď po nich kamenem!

Ale kdež! Ani těchto mučení, ba ani těch „nejlehčích“ způsobů není třeba, aby dostali výpovědi z většiny lidí, aby popadli do železných zubů nepřipravená jehňata, deroucí se jen ke svému teplému rodinnému krbu. Příliš nerovný je poměr sil a postavení.

Oh, v jaké nové podobě, oplývající nebezpečím – pravou africkou džunglí se nám z vyšetřovatelovy kanceláře jeví celý náš uplynulý život! A my jsme jej považovali za obyčejný, všední !

Vy, A, a váš přítel, B, kteří jste se po léta znali a jeden druhému plné důvěřovali, jste při setkáních otevřeně mluvili o politice malé i velké. Nikdo při tom nebyl. Nikdo vás nemohl poslouchat. A vy jste jeden druhého neudali, vyloučeno.

Najednou si však vás, A, z nějakého důvodu vyhlédli, vytáhli vás ze stáda za ouška a zavřeli. A z nějakého důvodu, třeba pro nějaké udání na vás, ze strachu o rodinu, z trocha nevyspání či po kraťoučké korekci jste se rozhodl udělat nad sebou kříž, ale druhé za nic na světě neprozradit! A tak jste ve čtyřech protokolech přiznal a podepsal, že jste – zapřisáhlým nepřítelem sovětské moci, neboť jste vyprávěl anekdoty o vůdci, chtěl jste dva kandidáty ve volbách a šel jste za plentu, abyste škrtl toho jediného, ale nebyl tam v kalamáři inkoust, měl jste přijímač s pásmem 16 metrů a snažil jste se přes rušení uslyšet něco ze západního rozhlasu. Desítku máte sice zaručenou, ale žebra máte celá, zápal plic jste zatím nedostal, nikoho jste nezradil, a jak se zdá, chytře jste se z toho vykroutil. A tak už v cele prohlašujete, že se vaše vyšetřování pravděpodobně chýlí ke konci.

Ale kdepak! Vyšetřovatel se beze spěchu kochá svým rukopisem a začíná vyplňovat protokol č. ~. Otázka: Přátelil jste se s B? Ano. Mluvil jste s ním otevřeně o politice? Ne, to ne, já jsem mu nedůvěřoval. Ale scházeli jste se často, že! Ne příliš. Jak to, ne příliš? Podle výpovědí sousedů byl u vás jen za poslední měsíc několikrát, tehdy, tehdy a tehdy. Je to tak? Možná. Přitom si všimli, že jste jako obvykle nepili a nehlučeli, mluvili jste velmi tiše, na chodbě nebylo nic slyšet. (Ach, pijte, přátelé! Rozbíjejte láhve! Hlasitě nadávejte! To vás činí spolehlivými!) – No a co na tom? – Vy jste u něho také byl, řekl jste přece do telefonu:

92) V roce 1918 soudil moskevský revoluční tribunál bývalého dozorce carského vězení Bondara. Jako nejvyšší příklad jeho krutosti bylo v obžalobě uvedeno, že „v jednom případě udeřil politického vězně tak silně, že mu praskl bubínek“. (Krylenko, V pěti letech, str. 16.)

93) N. K. G.

tehdy a tehdy jsme spolu strávili užitečný večer. Pak jste byli viděni na křižovatce. stál jste s ním půl hodiny v zimě, měli jste zachmuřené tváře, takový mrzutý výraz, tady vidíte, dokonce jste byli při té schůzce vyfotografováni. (Ten systém agentů, přátelé, ten systém agentů!) No tak, o čem jste spolu při těch schůzkách mluvili?

O čem?!… To je těžká otázka! První myšlenka, která vás napadne: Zapomněl jste, o čem jste mluvili. Copak jste povinen si to pamatovat? Dobrá, zapomněl jste první rozhovor. A co druhý, ten taky? A třetí? A ten užitečný večer? A – na křižovatce? A rozmluvy s C? A rozhovory s D? Ne, řeknete si, „zapomenout“ – to není řešení, s tím nevydržíš. A váš mozek, rozrušený zatčením, sevřený strachem, zatemněný nevyspáním a hladem, horečně hledá východisko: jak se z toho co nejšikovněji a nejvěrohodněji dostat a vyzrát na vyšetřovatele.

Tak o čem?!… Je dobře, jestliže jste se bavili o hokeji (to je ve všech případech to nejpohodlnější, přátelé!), o ženských, nebo dokonce o vědě – v tom případě můžete opakovat, co se povídalo (věda nemá daleko k hokeji, jenomže za našich časů je ve vědě všechno utajené, takže tě mohou nachytat na dekret o vyzrazování).

Ale co když jste skutečně mluvili o novém zatýkání ve městě? O kolchozech? (A samozřejmě že špatně, neboť kdo o nich mluví pochvalně?) O snížení úkolových mezd? A jak jste se tak mračili půl hodiny na křižovatce – o čem jste tehdy mluvili?

Je možné, že je B zatčen (vyšetřovatel vám tvrdí, že je, že už na vás vypovídal a že ho hned přivedou, aby vás s ním konfrontovali). Je také možné, že sedí spokojeně doma, ale že si ho zavolají k výslechu a porovnají si vaše výpovědi: o čem jste tehdy na křižovatce tak zachmuřeně mluvili?

Teď jste to dodatečně pochopil: Život už je takový, že jste se měli pokaždé při rozloučení domluvit a přesně si zapamatovat: O čem jsme se to vlastně dneska bavili? Pak by se při jakémkoliv výslechu vaše výpovědi shodovaly. Vy jste se ale nedomluvili! Vy jste si nedovedli představit, jaká je to džungle.

Máte snad říci, že jste se domlouvali jet spolu na ryby? A B řekne, že o žádném rybaření nebyla řeč, že jste mluvili o dálkovém

studiu. Tím si vyšetřování neulehčíte, jen si víc utáhnete uzel: o čem? o čem? o čem?

Bleskne vám nápad – šťastný nebo zhoubný? – že je třeba vypovídat tak, aby se to co nejvíc blížilo tomu, o čem jste skutečně mluvili (musí se samozřejmě uhladit všechno ostré a vynechat všechno nebezpečné). Vždyť se říká, že se má lhát vždy co nejblíž pravdě. Snad se B dovtípí a také řekne něco kolem toho, výpovědi se budou v něčem shodovat a vy budete mít od nich pokoj.

Po mnoha letech pochopíte, že to byl zcela nerozumný nápad a že je daleko lepší hrát úplného hlupáka: Nevzpomínám si ani na jeden den ve svém životě, i kdybyste mě zabili. Vy jste ale tři dny a tři noci nespal. Sotva jste schopen sledovat vlastní myšlenku a zachovávat klidnou tvář. A čas na rozmyšlení nemáte ani minutu. A dva vyšetřovatelé (rádi chodí jeden k druhému na návštěvu) se současně na vás vrhnou: o čem? o čem? o čem?

A vy vypovídáte: Mluvili jsme o kolchozech (že všechno ještě není v pořádku, ale brzy bude). Mluvili jsme o snížení mezd… Co jste konkrétně říkali? Byli jste rádi, že je snížili? Normální lidé ale nemohou něco takového říkat, to by bylo zase nepřirozené. Tak tedy aby byl člověk úplně přirozený: Trochu jsme sí stěžovali, že trochu snížili mzdy.

Vyšetřovatel však píše protokol sám a překládá vše do svého jazyka: Při našem setkání jsme pomlouvali politiku strany a vlády v mzdové oblasti.

A jednou vám to B vyčte: Ach, ty trdlo, a já jsem řekl, že jsme mluvili o rybaření…

Vy jste ale chtěl být chytřejší a mazanější než váš vyšetřovatel! Máte bystrou a rafinovanou hlavu! Jste inteligent! A prohloupil jste…

V knize Zločin a trest prohodí Porfirij Petrovič k Raskolnikovovi úžasně bystrou poznámku, na kterou mohl přijít jen ten, kdo sám tu hru na kočku a myš dobře znal – totiž že s vámi, inteligenty, si ani nemusím konstruovat svou verzi, vy ji sami zkonstruujete a hotovou mi ji přinesete. Ano, je to tak! Inteligentní člověk nemůže odpovídat tak roztomile nesouvisle jako čechovovský „zločinec“. Určitě se bude snažit vypovídat tak, aby to sice byla lež, ale znělo to logicky.

Vyšetřovatel-řezník však nehledá žádnou souvislost, nýbrž jen jednu dvě větičky. On ví, co chce. Ale my – my nejsme na nic připraveni!…

Od mládí nás vzdělávají a učí všemu, co potřebujeme ke svému povolání, k plnění občanských povinností, k vojenské službě, k péči o tělo, k slušnému chování, ba dokonce k chápání krásna (no, tomu nás moc neučí). Ale ani vzdělání, ani výchova, ani zkušenosti nás nikterak nepřipraví na největší životní zkoušku: na zatčení pro nic za nic a na vyšetřování ničeho. Romány, divadelní hry a filmy (jejich autoři by sami měli vypít číši Gulagu!) nám líčí ty, s nimiž se můžeme setkat v kanceláři vyšetřovatele, jako rytíře pravdy a lidumily, jako rodné otce. Dělají nám přednášky o všem možném, dokonce nás na ně honí! – ale nikdo nám neudělá přednášku o pravém ani rozšířeném smyslu trestního zákona, a přitom zákoníky nejsou vůbec v knihovnách, neprodávají se na stáncích, nedostanou se do rukou bezstarostnému mládí.

Připadá nám to skoro jako pohádka, že kdesi za devatero horami si může vyšetřovaný vzít na pomoc advokáta. To znamená mít po svém boku v nejtěžším okamžiku zápasu jasnou hlavu, znající všechny zákony!

Jednou ze zásad vyšetřování u nás je, že se vyšetřovanému nedá možnost, aby se obeznámil se zákony.

Je vám předložen obžalovací spis… (a zároveň: „Podepište to!“ – „Já s tím nesouhlasím.“ – „Podepište!“ – „Ale vždyť jsem se ničím neprovinil!“)… „Jste obžalován na základě paragrafu 58/10, článek 2, a paragrafu 58/I1 trestního zákona RSFSR. Podepište to!“ –“Ale co vůbec znamenají ty paragrafy? Dejte mi zákoník!“ – „Já ho nemám.“ – „Tak ho sežeňte u náčelníka oddělení!“ – „Ten ho taky nemá. Podepište to!“ – „Ale já žádám, abyste mi ukázal zákoník!“ – „Na to nemáte nárok! Zákoník je tu pro nás, a ne pro vás! Nač byste ho potřeboval? Já vám to řeknu: tyhle paragrafy znamenají přesně to, čím jste se provinil. A teď přece nepodepisujete, že s tím souhlasíte, ale že jste to četl, že vám byl obžalovací spis předložen.“

Na jednom z papírů se najednou mihne nová kombinace písmen: tr. ř. Zbystříte pozornost: Čím se liší tr. ř. od tr. z.? Je-li náhodou vyšetřovatel v tu chvíli dobře naladěn, vysvětlí vám to: tr. ř. je trestní

řád. Cože? Znamená to tedy, že nikoliv jen jeden zákoník, nýbrž hned dva jsou vám úplně neznámé, a to právě v době, kdy byl s vámi podle jejich pravidel zahájen proces?!

… Od té doby uplynulo deset, patnáct let. Hrob mého mládí zarostl hustou trávou. Odbyl jsem si trest i časově neomezené vyhnanství. A nikde – ani v „kulturně výchovných“ odděleních lágrů, ani v okresních knihovnách, ba ani ve větších městech – nikde jsem nespatřil nemohl vzít do ruky, nemohl si koupit, sehnat a dokonce ani vypůjčit sovětský zákoník![94] A stejně tak stovky mých spoluvězňů, kteří prošli vyšetřováním, soudem, a to nejednou

94) Kdo zná ovzduší naší podezíravosti, chápe, proč si nebylo možno vypůjčit zákoník u lidového soudu nebo na okresním sovětu. Váš zájem o zákoník by se byl všem zdál jako něco mimořádného: buď připravujete nějaký zločin, nebo chcete zahladit stopy!

kteří si odbyli lágr a vyhnanství – z nich také nikdo nikdy neviděl a neměl v rukou zákoník!

Teprve když oba zákoníky dožívaly poslední dny své pětatřicetileté existence a měly být každou chvíli nahrazeny novými, teprve tehdy jsem je uviděl, bratříčky brožované, na stánku v moskevském metru (rozhodli se jich zbavit, protože už nebyly k potřebě).

A tak si v nich teď s dojetím čtu. Například v trestním řádu:

§ 136 – Vyšetřovatel není oprávněn vymáhat výpověď nebo doznání obžalovaného násilím a vyhrůžkami. (Jako by to předvídali!)

§ 111 – Vyšetřovatel je povinen zjistit všechny okolnosti, které svědčí ve prospěch obžalovaného, nebo jeho vinu polehčují. („Ale vždyť já jsem v Říjnu pomáhal nastolit sovětskou moc!… Já jsem střílel na Kolčaka!… Já jsem vyvlastňoval kulaky!… Já jsem ušetřil státu deset miliónů rublů!… Já jsem byl v poslední válce dvakrát raněn!… Já jsem byl vyznamenán třemi řády!…

„Za to vás nesoudíme!“ určí dějiny ztělesněné vyšetřovatelem. „Co jste vykonal dobrého, to k věci nepatří.“) § 139 – Obviněný má

právo napsat své výpovědi vlastnoručně, nebo žádat o zanesení oprav do protokolu sepsaného vyšetřovatelem.

(Ach, kdybychom to tehdy věděli! Lépe řečeno: Kdyby tomu tak opravdu bylo! My jsme však vyšetřovatele prosili jako o milost a vždy marně, aby nepsal: „mé hnusné pomlouvačné výmysly“ místo „mé mylné výroky“, „naše ilegální skladiště zbraní“ místo „můj zrezivělý finský nůž“.) Kdyby tak vyšetřovaným přednášeli nejdřív vězeňskou vědu! Kdyby uspořádali zpočátku vyšetřování na zkoušku a pak teprve doopravdy… S recidivisty roku 1948 tu celou hru na vyšetřování přece nehráli – nač taky! Prvňáci ale nemají zkušenosti, nemají znalosti! A nemají se s kým poradit.

Osamělost vyšetřovaného – to je další podmínka úspěchu nespravedlivého vyšetřování! Na osamělou sklíčenou vůli musí drtivě dolehnout celý aparát. Od okamžiku zatčení a po celé první šokové období vyšetřování musí být vězeň pokud možno osamělý: v cele, na chodbě, na schodech, v kancelářích – nikde nesmí potkat sobě podobného, ze žádného úsměvu, ze žádného pohledu nesmí vycítit soucit, radu, podporu. Orgány dělají vše možné, aby mu vylíčili budoucnost černě a přítomnost zkresleně: předstírají, že jeho přátelé a příbuzní jsou zatčeni, že se našly pádné důkazy. Přehánějí své možnosti zničit jeho i jeho rodinu svá práva prominout trest (jež orgány vůbec nemají). Uvádějí do souvislosti „upřímnou lítost“ s mírností rozsudku a táborového režimu (taková souvislost nikdy neexistovala). Snaží se v té krátké době, kdy je vězeň otřesený, vyčerpaný a nepříčetný, z něho dostat co nejvíc nenapravitelných výpovědí a zatáhnout do toho co nejvíc zcela nevinných osob (někteří vězňové pak jsou tak zlomeni, že dokonce prosí, aby jim protokoly nepředčítali, nemají sílu to poslouchat aby jim je dali jen podepsat, jen podepsat) – a teprve potom převedou vězně ze samotky do velké cely, kde on s pozdním zoufalstvím zjistí a spočítá chyby, jichž se dopustil.

Jak se však nedopustit chyb v tomto souboji : Kdo by se jich nedopustil?

Řekli jsme „musí být pokud možno osamělý“. Při přeplněných věznicích v roce 1937 (a také 1945) však tato teoretická zásada osamělosti právě zatčeného vyšetřovance nemohla být dodržována.

Téměř od prvních hodin se vězeň ocital v hustě zalidněné společné cele.

To však mělo své přednosti, jež převažovaly nad nedostatky. Přeplněná cela, nejenže nahrazovala těsný box, projevovala se i jako prvotřídní mučení, jehož cena spočívala zvláště v tom, že trvalo celé dny a týdny, aniž se vyšetřovatelé museli nějak namáhat: vězňové byli mučeni vězni! Nacpali jich do cely tolik, aby se na všechny nedostalo místo na podlaze, aby lidé šlapali po lidech nebo aby se dokonce vůbec nemohli pohybovat a seděli jeden druhému na nohou. Tak například ve vyšetřovacím vězení v Kišiněvu v roce 1945 vecpali do ajnclíku osmnáct lidí, v Lugansku v roce 1937 patnáct[95], a s Ivanovem-Razumnikem v roce 1938 v Butyrkách ve standardní cele pro pětadvacet osob jich sedělo sto čtyřicet (záchody byly tak přetížené, že se na stranu chodilo jen jednou za čtyřiadvacet hodin, a to leckdy dokonce jen v noci, a stejně tak i na vycházku!)[96] On také vypočítal, že v Lubjance v přijímací cele, v tak zvaném „psinci“, připadali po celé týdny na jeden čtvereční metr podlahy tři lidé (zkuste se umístit tři na jednom metru![97]) V psinci nebyla okna ani ventilace, tělesným teplem a dýcháním stoupala teplota v cele na 40-45°(!), všichni seděli jen v podvlékačkách (zimní věci si položili pod sebe), jejich nahá těla byla na sebe tak natlačená, že dostávali od cizího potu vyrážku. Tak seděli celé týdny bez vzduchu a bez vody (dostávali jen trochu šlichty a ráno čaj)[98].

Jestliže přitom nebyla jiná možnost jít na stranu než na kýbl v cele (nebo naopak v době od jednoho vyvádění do druhého nebyl v cele žádný kýbl jako v některých sibiřských věznicích), jestliže jedli čtyři z jedné misky najednou a klečeli vedle sebe na kolenou, jestliže každou chvíli někoho vytáhli k výslechu a jiného zas vstrčili do cely zmláceného, vyčerpaného nevyspáním a zlomeného, jestliže pohled na tyto zlomené spoluvězně byl přesvědčivější než všechny vyhrůžky vyšetřovatelů, a jestliže se tomu, koho celé měsíce nezavolali k výslechu, zdála už jakákoliv smrt a jakýkoliv lágr lepší než takové bídné živoření, nenahrazovalo to snad plně teoreticky požadovanou osamělost? V takové lidské kaši se jen tak snadno neodhodláš někomu se svěřit a nenajdeš pokaždé někoho, s kým se poradit. A

tím spíš uvěříš v mučení a bytí, když ti to potvrdí sami lidé, než když ti tím hrozí vyšetřovatel.

Přímo od postižených se tak dozvíš, že nalejí vězni slanou vodu do krku a pak ho nechají čtyřiadvacet hodin v boxu mučit se žízní (Karpunič). Nebo mu rozedřou struhadlem záda do krve a pak je namažou terpentýnem. (Veliteli brigády Rudolfu Pincovovi udělali oboje a ještě mu vráželi jehly pod nehty a nalili do něho vodu až k prasknutí – žádali od něho, aby podepsal protokol, že chtěl při říjnové přehlídce obrátit svou tankovou brigádu proti vládě.[99)]) A od Alexandrova, bývalého vedoucího uměleckého odboru Všesvazové společnosti pro kulturní styky s cizinou, jenž se pro přeraženou páteř stále naklání na bok a stěží zadržuje slzy, se můžeš dozvědět, jak bije (v roce 1948) sám Abakumov.

Tak, tak, sám ministr státní bezpečnosti Abakumov se nijak neštítí této špinavé práce (jako Suvorov vždy v první linii!) a rád vezme někdy gumový obušek do ruky.

Ještě ochotněji

95) A vyšetřování u nich trvalo osm až deset měsíců. „To Křim (Kliment Vorošilov) jistě seděl v takovém ajnclíku sám," říkali s humorem. (A seděl vůbec?)

96) Toho roku v Byturkách proseděli zatčení (kteří již prošli lázní a boxy) několik dní a nocí na schodech a čekali, až odcházející transport vyklidil cely. T-v seděl v Butyrkách o sedm let dřív, v roce 1931, a vypráví, že i pod palandami bylo plno a že leželi na asfaltové podlaze. Já sám jsem tam seděl o sedm let později, v roce 1945, a bylo to totéž. A nedávno jsem od M. K. B-če obdržel cenné osobní svědectví o návalu v Butyrkách v roce 1918: tehdy v říjnu (v druhém měsíci rudého teroru) tam bylo tak plno, že i z prádelny udělali celu pro sedmdesát žen! Byly Butyrky vůbec někdy prázdné?!

97) Ani to není žádný div: ve vnitřním vězení ve Vladimiru bylo v roce 1948 v cele 3x3 metry neustále třicet lidí! (S. Potapov.)

98) Celkem vzato je v knize Ivanova-Razumnika mnoho povrchního osobního a dost nudně jednotvárných vtipů. Avšak život v celách v roce 1937-38 popsal velmi dobře.

99) On skutečně vedl brigádu na přehlídku, ale ne proti vládě. To se však nepočítá. Po všemocném mučení dostal přece jen – 10 let podle OSO. Sami policajti nevěřili v takový úspěch.

mlátí jeho náměstek Rjumin. Dělá to v Suchanovce v „generálské“ vyšetřovací kanceláři, kde jsou stěny obložené ořechovým dřevem, hedvábné závěsy na oknech i dveřích a na podlaze velký perský koberec. Aby se tato krása neponičila, natáhnou pro mláceného na koberec špinavý zakrvácený běhoun. Při bití pomáhá Rjuminovi ne nějaký obyčejný dozorce, nýbrž plukovník. „Tak,“ říká zdvořile Rjumin a hladí přitom gumový obušek, tlustý čtyři centimetry, „ve zkoušce nevyspáním jste obstál čestně – (Alexandr D. chytře dokázal přečkat celý měsíc bez možnosti ulehnout: spal totiž vstoje) – a tak teď vyzkoušíme obušek. U nás nikdo víc než dvě tři seance nevydrží. Spusťte si kalhoty a lehněte si tady na ten běhoun.“

Plukovník si sedne vyšetřovanému na záda. A. D. hodlá počítat rány. On ještě neví, co znamená úder obuškem do sedacího nervu, když jsou hýždě vyhublé dlouhým hladověním. V místě úderu se nic necítí, zato hlava se div nerozskočí. Po první ráně se oběť může zbláznit bolestí, zarývá nehty do běhounu. Rjumin bije a snaží se, aby rány přesně dopadaly.

Plukovník celou svou váhou tlačí mláceného k zemi – vhodná činnost pro tři velké hvězdy na náramenících asistovat všemocnému Rjuminovi! (Po seanci nemůže zbitý vůbec jít, pochopitelně že ho neodnesou, nýbrž odtáhnou po zemi. Hýždě brzy otečou tak, že není možno zapnout kalhoty, ale skoro žádné podlitiny nejsou vidět. D. dostane strašný průjem, sedí v samotce na kýblu a hlasitě se směje. Čeká ho ještě druhá a třetí seance, praskne mu kůže, Rjumin se rozzuří, začne ho bít do břicha, protrhne mu pobřišnici, obrovskou kýlou mu vyhřeznou střeva, odvezou ho do butyrské nemocnice se zánětem pobřišnice a dočasně přestanou pokusy donutit ho k podlosti

a křivému svědectví.) A takhle mohou zničit i tebe! Po tomhle ti připadá téměř jako otcovská něha, když kišiněvský vyšetřovatel Danilov bije kněze Viktora Šipovalnikova pohrabáčem do zátylku a tahá ho za dlouhé vlasy (kněze je snadné tak tahat; obyčejné lidi lze zas tahat za plnovous a vláčet je v kanceláři z rohu do rohu. A Richarda Odrolu, finského rudého gardistu, který se účastnil honu na britského agenta Sydneye Reillyho a velel rotě při potlačení Kronštadtského povstání vytahovali kleštěmi za jeho dlouhé kníry do výšky, vždy za jeden nebo druhý konec, a drželi ho tak deset minut, aby se nedotýkal nohama země).

Avšak nejstrašnější, co ti mohou udělat, je toto: svléknou tě od pasu dolů, položí na záda na podlahu, roztáhnou ti nohy, pomocníci (z proslaveného seržantského sboru) si na ně sednou, přičemž ti pevně drží ruce, a vyšetřovatel – ani vyšetřovatelky se něčeho takového neštítí – se postaví mezi tvé roztažené nohy a špičkou boty (nebo střevíčku) začne pozvolna, nejdřív mírně a pak stále silněji tisknout k podlaze to, co tě kdysi dělalo mužem, přitom se ti dívá do očí a neustále opakuje své otázky či výzvy ke zradě. Nezmáčkne-li předčasně trochu silněji, zbývá ti všeho všudy patnáct vteřin, abys vykřikl, že se ke všemu přiznáváš, že jsi ochoten poslat do vězení i těch dvacet lidí, jež po tobě chtějí, nebo pošpinit v tisku cokoliv, co ti dosud bylo svaté…

A nechť tě za to soudí Bůh, nikoliv lidé…

„Není jiné východisko! Musíme se ke všemu přiznat!“ našeptávají špiclové, nasazení do cely.

„Jaképak úvahy! Přece si nenecháme zničit zdraví!“ říkají střízlivě uvažující lidé. „Zuby ti zpět nenasadí,“ vrtí hlavou ti, kteří už o ně přišli.

„Stejně tě odsoudí, ať se přiznáš nebo ne,“ uzavírají ti, kteří pochopili podstatu věci. „Ty, co nepodepíšou, zastřelí!“ prorokuje kdosi v koutě. „Aby se pomstili. Aby zahladili stopy po tom, jak vedli vyšetřování.“

A když jim umřeš při výslechu, oznámí příbuzným: nápravný tábor se zákazem písemného styku. Ať si tě hledají.“

Jsi-li však skalní soudruh, přikrade se k tobě jiný skalní soudruh, nepřátelsky se rozhlédne, zda někdo nezasvěcený nenaslouchá, a začne ti vzrušeně hučet do ucha:

„Je naší povinností podporovat sovětské vyšetřovací orgány. Vytvořila se bojová situace. Jsme tím sami vinni. Byli jsme příliš shovívaví, proto se ta hniloba v zemi tak rozmohla. V skrytu zuří krutá válka. I tady kolem nás jsou nepřátelé, slyšíš, jak mluví?

Strana přece není povinna každému z nás skládat účty a vysvětlovat proč a nač. Když to od nás žádají, znamená to, že musíme podepsat."

A přikrade se k vám další skalní soudruh:

„Já jsem to podepsal na pětatřicet lidí, na všechny známé. A vám to taky radím: co nejvíc jmen, co nejvíc lidí se sem snažte dostat! Pak bude naprosto jasné, že je to nesmysl, a všechny nás propustí."

A to je právě to, co orgány potřebují! Uvědomělost skalního soudruha a cíle NKVD se přirozeně shodují. Orgány NKVD potřebují tento široký vějíř jmen, je to jejich rozšířená reprodukce. Je to jak známka kvality jejich práce, tak i něco jako kolíky, na něž lze házet nové smyčky. Proto ze všech tvrdě vytřásali: „Spolupachatele! Spolupachatele! Společníky!" (Říká se, že R. Ralov jmenoval jako svého spolupachatele kardinála Richereu, což zanesli do protokolu – a až do rehabilitačního výslechu v roce 1956 se tomu nikdo nedivil.) Když už jsme u těch skalních soudruhů… K takové čistce bylo zapotřebí Stalina, jistě, ale bylo k ní zapotřebí i takové strany: většina těch, kteří byli u moci, do posledního okamžiku, než sami byli zavřeni, zavírali nemilosrdně jiné, podle stejných směrnic poslušně ničili sobě podobné, poslali na smrt kteréhokoliv včerejšího přítele nebo spolubojovníka. A všichni přední bolševici, ověnčení dnes svatozáří mučedníků, stihli ještě být katy jiných bolševiků (nemluvě už o tom, že předtím byli všichni katy bezpartijních). Roku 1937 bylo snad zapotřebí také proto, aby se ukázalo, jak malou cenu má celý ten jejich světový názor, kterým se tak nadšeně vytahovali, když obraceli Rusko na ruby, rozbíjeli jeho bašty, pošlapávali jeho svatyně – Rusko, kde jim samým taková pohroma nikdy nehrozila. Oběti bolševiků od roku 1918 do 1936 se nikdy nechovaly tak uboze jako přední bolševici, když došlo na ně. Zabýváte-li se podrobně celými

dějinami zatýkání a procesů z let 1936-38, pak největší odpor nepociťujete ke Stalinovi a jeho pomocníkům, nýbrž k odpudivě poníženým obžalovaným, pociťujete hnus nad jejich duševní ubohostí, následující po jejich dřívější hrdosti a nesmiřitelnosti.

… Jak tedy může člověk vůbec obstát? Člověk, cítící bolest, slabý, s živými pouty k jiným lidem, nepřipravený?

Čeho je třeba, aby byl člověk silnější než vyšetřovatel a celá ta železná past?

Je třeba vkročit do vězení a přestat myslet na dřívější život venku. Je třeba si na prahu vězení říci: Život skončil, sice trochu brzy, ale nedá se nic dělat. Na svobodu se už nikdy nevrátím. Jsem odsouzen k záhubě – třeba hned, třeba o něco později, ale později to bude jen těžší, a tak raději dřív. Nic už na světě nemám. Moji nejbližší umřeli pro mne – a já pro ně. Mé tělo je pro mne ode dneška zbytečným, cizím tělem. Jedině můj duch a mé svědomí mají pro mne ještě význam a cenu.

Před takovým vězněm celé vyšetřování zakolísá. Jen ten zvítězí, kdo se všeho zřekl!

Jak má však člověk proměnit své tělo v kámen?

Například z členů Berďajevova kroužku udělali loutky pro soud, ale z něho samého loutku neudělali. Chtěli ho zatáhnout do procesu, dvakrát ho zatkli, vodili (1922) na noční výslechy k Uzeržinskému, byl u toho i Kameněv (což znamená, že také neměl námitky proti ideologickému boji pomocí čeky). Ale Berďajev se neponižoval a nedoprošoval, pevně jim vyložil ty náboženské a mravní zásady, které mu nedovolují uznat moc nastolenou v Rusku – a oni nejen shledali, že pro proces nemá cenu, ale dokonce ho propustili. Člověk má přece své stanovisko!

N. Stoljarovová vzpomíná na jednu stařenku, svou sousedku na palandě v Butyrkách v roce 1937. Vyslýchali ji každou noc. Před dvěma lety u ní v Moskvě na útěku z vyhnanství přenocoval bývalý metropolita. „Žádný bývalý, skutečný metropolita! Ano, poctil mě svou návštěvou.“ – „No dobře. A ke komu jel pak z Moskvy dál?“ – „To já vím, ale neřeknu!“ (Metropolita se s pomocí řetězu věřících dostal do Finska.) Vyšetřovatelé se střídali, pak přicházeli v celých houfech, mávali stařence pěstmi před očima, ale ona na to: „Se mnou

nic nepořídíte i kdybyste mě rozsekali na kousky. Vždyť vy se sami bojíte náčelníků, bojíte se jeden druhého bojíte se dokonce mě zabít. (Ztratili by první článek řetězu!) Ale já – já se nebojím ničeho! Já mohu předstoupit před Pána Boha třeba hned!“

Byli, ano, byli v roce 1937 takoví, kteří se z výslechu pro svůj uzlíček do cely už nevrátili. Kteří zvolili smrt, než by podepsali na někoho udání.

Nelze říci, že by nám dějiny ruských revolucionářů poskytovaly právě nejlepší příklady pevnosti. Těžko to však srovnávat, neboť naši revolucionáři nikdy nepoznali, co znamená skutečně dobré vyšetřování s dvaapadesáti metodami.

Šeškovskij Radiščeva nemučil. A Radiščev dobře věděl, že podle zvyklostí tehdejší doby budou jeho synové nadále sloužit jako gardoví důstojníci a nikdo jim nezničí život.

A že mu také nikdo nekonfiskuje rodové panství. A přesto se tento vynikající člověk během krátkého čtrnáctidenního vyšetřování zřekl svého přesvědčení i své knihy – a prosil o milost.

Cara Mikuláše I. nenapadlo zatknout manželky děkabristů a nutit je v sousední kanceláři ke křiku nebo podrobit mučení přímo děkabristy – neměl toho ani zapotřebí. I Rylejev „vypovídal obšírně, upřímně, nic nezatajoval“. l Pestěl se dal zviklat a jmenoval své druhy (kteří byli ještě na svobodě), jimž přikázal zakopat Ruskou pravdu[100)], a prozradil i místo, kde byla zakopána[100)]. Jen málokteří vzbudili jako Lunin pozornost svou hrdostí a pohrdáním vyšetřovací komisí. Většinou si vedli neobratně, přitěžovali jeden druhému a mnozí prosili za odpuštěni! Zavališin svaloval všechnu vinu na Rylejeva. J. P. Obolenskij a S. P. Trubeckoj se dokonce snažili křivě obvinit Gribojedova, čemuž ani Mikuláš I. nevěřil.

Bakunin ve své „Zpovědi“, kterou napsal pro Mikuláše I, poplival poníženě sám sebe a unikl tak popravě. Byla to ubohost ducha? Nebo revoluční lest?

Řeklo by se, že lidé, kteří se ujali úkolu zavraždit Alexandra III, museli ve své sebeobětavosti vynikat nad jiné. Věděli přece, do čeho jdou! Griněvickij zahynul spolu s carem, ale Rysakov zůstal naživu a dostal se do rukou vyšetřovatelů. A hned téhož dne prozradil tajné byty i účastníky spiknutí a ze strachu o svůj mladý život rychle sdělil

vládě víc informací, než by se u něho dalo předpokládat! Zalykal se kajícností a nabízel, že „odhalí všechna tajemství anarchistů“.

100) Russkaja pravda, politický program radikálnějšího křídla děkabristů, revolučních šlechtických důstojníků, kteří se v prosinci 1825 pokusili o ozbrojené povstání. (Pozn. překl.)

101) Důvod je však zčásti týž jako později u Bucharina: při vyšetřování je vyslýchají jejich stavovští druzi.

A jejich přáním je samozřejmě všechno vysvětlit.

Koncem minulého a začátkem tohoto století vzal četnický důstojník hned otázku zpět, jestliže vyšetřovaný shledal, že je nemístná nebo že zasahuje do jeho intimního života. Když v Krestách v roce 1938 starému politickému vězni carské katorgy Zelenskému stáhli kalhoty a jako klukovi mu nasekali ocelovým vytěrákem k pušce, dal se v cele do pláče: „Carský vyšetřovatel mi nesměl ani tykat!“ – Nebo – jako další příklad – z jednoho současného pojednání[102)] jsme se dozvěděli, že se carští četníci zmocnili rukopisu Leninovy stati „Nač myslí naši ministři?“, ale že nebyli s to vypátrat autora:

„Při výslechu se četníci, jak se také dalo očekávat (proloženo zde i dále mnou – A. S.), dozvěděli od studenta Vanějeva jen málo. Sdělil jim všeho všudy, že rukopisy, které byly u něho nalezeny, mu dala do úschovy několik dní před domovní prohlídkou jedna osoba, kterou si nepleje jmenovat. Vyšetřovateli nezbývalo nic jiného (jak to? žádnou ledovou vodu po kotníky? žádnou slanou vodu do krku? žádný Rjuminův obušek?…) než předat rukopis k expertize.“ A tak na nic nepřišli.

- Peresvetov si podle všeho sám odseděl několik let a snadno by si mohl vypočítat, co by dnes zbývalo vyšetřovateli, kdyby před ním seděl ten student, který vzal stať „Nač myslí naši ministři?“ do úschovy.

Jak píše S. P. Melgunov ve svých vzpomínkách: „Bylo to carské vězení, vězení blahé paměti, na něž dnes političtí vězňové

vzpomínají téměř s radostnými pocity.[103)] Teď však nastala změna v představách, teď jsou zcela jiná měřítka. Tak jako formani v předgogolovské době si nemohli představit rychlost tryskových letadel, tak nemohou pochopit skutečné možnosti vyšetřování ti, kteří neprošli přijímacím „mlýnkem na maso“ Gulagu.

V Izvěstijich ze dne 24. května 1959 čteme: Julii Rumjancevovou vzali v nacistickém koncentráku do vězeňského baráku, aby se od ní dozvěděli, kde je její muž, který z téhož koncentráku utekl. Ona to věděla, ale odmítla odpovídat! Pro neznalého čtenáře je to příklad hrdinství. Pro čtenáře s trpkou gulagovskou minulostí je to příklad neobratnosti vyšetřovatelů: Julii ani neumučili, ani nedohnali k šílenství, prostě ji po měsíci živou zas propustili!

Všechny ty myšlenky, že se člověk musí proměnit v kámen, mi byly tehdy ještě zcela neznámé. Nejen že jsem nebyl připraven přetrhat vřelá pouta se světem, ale dokonce to, že mi při zatčení sebrali stovku ukořistěných tužek značky Faber, mě ještě dlouho mrzelo. Když jsem pak z odstupu pohlížel zpět na období svého vyšetřování, neměl jsem důvod být na ně hrdý. Mohl jsem se samozřejmě lépe držet a asi se z toho obratněji vykroutit. V prvních týdnech mě však provázela zmatenost mysli a sklíčenost ducha. A jen proto mě při těchto vzpomínkách nehlodají výčitky svědomí, že jsem chválabohu unikl tomu, abych přivedl někoho do vězení. Ale moc k tomu nechybělo.

Dostali jsme se – můj spoluobviněný Nikolaj V. a já – do vězení za klukovinu, ačkoliv jsme už oba byli frontoví důstojníci. Dopisovali jsme si za války mezi dvěma úseky fronty a přes válečnou cenzuru jsme se nemohli udržet, abychom v dopisech téměř nepokrytě neprojevovali své politické rozhořčení a nenadávali na Nejmoudřejšího z Moudrých, kterého jsme průhledně zašifrovali z Otce na Fotra.

(Když jsem potom ve věznicích vyprávěl o svém případu, vyvolávala naše naivita jen smích a údiv. Říkali mi, že taková telata se hned tak nenajdou. A já jsem se také o tom přesvědčil. Posléze jsem se v jednom pojednání

102) R. Peresvetov v časopise Novyj mír (Nový svět), 1962, č. 4.

103) S. P. Melgunov, Vospominanija i dněnniki (Vzpomínky a deníky), I. vyd., Paříž 1964, str. 139.

o případu Alexandra Uljanova dočetl, že on a jeho druhové byli dopadeni stejným způsobem – totiž na základě neopatrného dopisu, který byl zachycen a to zachránilo 1. března 1877 caru Alexandrovi III. život[104].) Kancelář mého vyšetřovatele I. I. Jezepova byla vysoká, prostorná, světlá a měla velikánské okno (pojišťovna Rossia nepostavila svou budovu jako mučírnu).

Její pětimetrová výška byla plně využita – na zdi visel v nadživotní velikostí čtyři metry vysoký portrét mocného Vládce, jemuž jsem já, ubohý červíček, projevil svou nenávist. Vyšetřovatel se občas před něho postavil a teatrálně přísahal: „My jsme připraveni položit za něho život! My jsme připraveni vrhnout se za něho pod tanky!“

Před touto téměř oltářní vznešeností portrétu se mé brebtání o jakémsi očištěném leninismu vyjímalo velmi uboze, a já sám jsem jako rouhač a hanobitel zasloužil smrt.

Obsah našich dopisů poskytoval podle tehdejších měřítek přesvědčivý materiál k odsouzení nás obou. Můj vyšetřovatel si proto na mne nemusel nic vymýšlet, jen se snažil hodit smyčku na všechny, kterým jsem někdy psal nebo kteří někdy psali mně.

V dopisech svým vrstevníkům a vrstevnicím jsem odvážně a téměř lehkomyslně vyjadřoval buřičské myšlenky – a mí přátelé si se mnou z neznámých důvodů nepřestali dopisovat! Dokonce i v jejich odpovědích se našly nějaké podezřelé výroky[105]. A teď podle příkladu Porfirije Petroviče po mně Jezepov chtěl, abych to všechno souvisle vysvětlil: Jestliže jsme se tak vyjadřovali v cenzurovaných dopisech, copak jsme si asi povídali mezi čtyřma očima? Nemohl jsem mu přece namluvit, že jsme se tak ostře vyjadřovali jenom v dopisech. A tak jsem si teď ve svém zamlženém mozku musel vymyslet něco velice pravděpodobného o našich schůzkách (o těchto schůzkách byla v dopisech řeč), aby se to hodilo k dopisům, něco na samém pokraji politiky, a přesto aby to nespadalo pod trestní zákon. A ještě jsem musel myslet na to, abych toto vysvětlení vychrlil ze sebe jedním dechem a přesvědčil tak svého zatvrzelého

vyšetřovatele, že jsem prosťáček, ubožák, vtělená upřímnost. Aby – a to bylo to nejdůležitější – mého líného vyšetřovatele nenapadlo hrabat se v tom prokletém nákladu, který jsem přivezl ve svém prokletém kufru – v té spoustě notýsků mého „Válečného deníku", popsaných drobounce a místy již nečitelně bledou tvrdou tužkou. Tento deník byl plodem mých aspirací stát se spisovatelem. Nevěřil jsem v sílu naší úžasné paměti a snažil jsem se po celá léta války zaznamenat vše, co jsem viděl (to by ještě nebylo tak zlé), i vše, co jsem od lidí slyšel. Jenomže názory a vyprávění, tak přirozené na frontě, zněly zde v zázemí buřičsky a zaváněly pro mé frontové druhy vlhkým žalářem. Aby se tedy vyšetřovatel nepustil do mého „Válečného deníku" a nevydoloval tam žílu dalších obětí, kál jsem se, pokud bylo nutno, a pokud bylo nutno, jsem uznával své politické bludy. Z posledních

104) Andrejuškin, člen spiklenecké skupiny, poslal jednomu svému příteli do Charkova upřímný dopis: „Pevně věřím, že bude [u nás] nejkrutější teror, a to dokonce nikoliv v daleké budoucnosti… Rudý teror – to je můj koníček… Bojím se o svého adresáta (on mu už napsal víc takových dopisů! A. S.)… Jestliže ho vyberou, mohou mě vybrat také, což není žádoucí, neboť by se se mnou svezlo mnoho velmi užitečných lidí." Pět týdnů se vleklo pátrání spojené s tímto dopisem – přes Charkov, aby se dozvěděli, kdo jej psal v Petrohradě. Andrejuškinovo jméno bylo zjištěno teprve 28. února a 1. března byli spiklenci i s bombami zatčeni na Névském prospektu těsně před atentátem.

105) Jen tak tak že se tehdy kvůli mně nedostal do vězení ještě jeden náš bývalý spolužák. Jak se mi ulehčilo když jsem se dozvěděl, že zůstal na svobodě! Po 22 letech mi však napsal: „Z Tvých uveřejněných děl je zřejmé že posuzuješ život jednostranně… Objektivně vzato, stáváš se zástavou fašizující reakce na Západě, například v NSR a USA… Lenin, kterého – o tom jsem přesvědčen – ctíš a miluješ stále tak jako dříve, i staroušci Marx a Engels by Tě co nejpřísněji odsoudili. Přemýšlej o tom!" Taky že ano, a myslím si: Škoda že tě tenkrát nezavřeli! Přišel jsi o hodně!

sil jsem takto balancoval na ostří nože, dokud jsem neviděl, že nikoho nepřivádějí ke konfrontaci se mnou, dokud se neobjevily příznaky, že se vyšetřování blíží ke konci, dokud – čtvrtý měsíc po mém zatčení – nebyly všechny zápisníky mého „Válečného deníku“ hozeny do pekelného chřtánu lubjanské pece, nerozpadl se tam na popel další ruský román, který vzal za své dřív, než se zrodil, a nevyletěl v podobě černých sazí z nejvyššího komína.

Pod tímto komínem jsme se procházeli – v betonové krabici na střeše Velké Lubjanky ve výši pátého poschodí. Zdi se i nad pátým poschodím zvedaly do trojnásobné lidské výšky. Slyšeli jsme Moskvu – zvuky automobilových houkaček.

Viděli jsme však jen tento komín, strážného ve věži v šestém poschodí a nešťastný cár božího nebe, jehož údělem bylo rozprostírat se nad Lubjankou. Ach, těch sazí! Tehdy v tom prvním poválečném máji neustále padaly a padaly.

Bylo jich při každé naší procházce tolik, že jsme si v duchu říkali, to asi Lubjanka pálí své archívy za pěknou řádku let. Můj zaniklý deník byl také součástí těchto sazí. A já si vzpomínal na mrazivé slunečné březnové ráno, kdy jsem zase jednou seděl před vyšetřovatelem. Kladl mi své obvyklé hrubé otázky a při zapisování odpovědí překrucoval má slova. Slunce se třpytilo v tajících ledových květech obrovského okna, jež mě leckdy přitahovalo, abych z něho vyskočil, abych se alespoň svou smrtí zableskl před Moskvou, abych se skokem z pátého patra roztříštil na dlažbě, tak jako v mém dětství vyskočil jeden můj neznámý předchůdce v Rostově na Donu (z „Třiatřicítky“). V roztátých průhledech okna byly vidět moskevské střechy – a nad střechami veselé obláčky kouře. Nedíval jsem se však na ně, nýbrž na horu dosud neroztříděných rukopisů, která zabírala celý prostředek poloprázdné třicetimetrové kanceláře. V sešitech, ve složkách, v domácky vyrobených deskách ležely v sepnutých i nesepnutých svazcích a ve volných listech rukopisy jako jakýsi pomník pohřbeného lidského ducha, a tato pyramida byla vyšší než vyšetřovatelův psací stůl, divže nezakrývala přede mnou celého vyšetřovatele. Zmocnil se mne bratrský soucit s oním neznámým člověkem, kterého v noci na

dnešek zatkli, i s jeho dílem, jež po domovní prohlídce k ránu vysypali na parketovou podlahu mučírny k nohám čtyřmetrového Stalina. Seděl jsem a myslel jsem si: čí nevšední život přivezli této noci, aby jej mučili, rozsápali a nakonec spálili?

Kolik asi plánů a prací našlo v této budově svůj konec! – celá nenávratně ztracená kultura. Ach, vy saze, saze z lubjanských komínů! Nejsmutnější ze všeho je, že potomci budou považovat naši generaci za hloupější, neschopnější a mlčenlivější, než skutečně byla!

K načrtnuti přímky stačí jen dva dané body.

V roce 1920, jak vzpomíná Erenburg, postavila čeka před ním otázku takto: „Vy nám dokažte, že nejste Wrangelův agent!“

A v roce 1950 významný plukovník ministerstva státní bezpečnosti Foma Fomič Železov prohlásil k vězňům: „My se ani nebudeme namáhat dokazovat zatčenému jeho vinu. Ať dokáže on nám, že neměl nepřátelské úmysly!“

A na této krutě primitivní přímce leží nesčetné vzpomínky miliónů lidí.

Takové zrychlení a zjednodušení vyšetřování lidstvo dosud neznalo! Orgány se zcela zbavily práce s hledáním důkazů! Chycený králík, rozechvělý a bledý, jenž nemá právo nikomu napsat, nikomu zatelefonovat, nic si s sebou vzít, jenž je bez spánku, bez jídla, bez papíru, bez tužky i bez knoflíků, posazený na holou stoličku v koutě kanceláře, musí sám najít a předložit línému vyšetřovateli důkazy, že neměl nepřátelské úmysly! A jestliže je nenašel (kde je také mohl sehnat), poskytl už tím vyšetřovateli předběžné důkazy své viny!

Znal jsem případ, kdy jeden starý muž, jenž byl v německém zajetí, to přece jen svedl sedě na holé židli a zvedaje holé prsty k přísaze dokázal vyšetřovatelské zrůdě, že nezradil vlast a dokonce že to ani neměl v úmyslu! Skandální případ! No a co, propustili ho? Kdepak! Vyprávěl mi to všechno ne na Tverském bulváru, nýbrž v Butyrkách. Tehdy se k jeho hlavnímu vyšetřovateli připojil druhý, strávili se stařříkem klidný vzpomínkový večer, ale pak podepsali oba svědeckou výpověď, že toho večera hladový a usínající stařík prováděl před nimi protisovětskou agitaci! Mluvilo se sice jen tak, ale jen tak se to neposlouchalo! Starého muže předali třetímu

vyšetřovateli. Ten ho zprostil neodůvodněného obvinění z vlastizrady, vystavil mu však úplně stejnou desítku za protisovětskou agitaci během vyšetřování.

Jelikož vyšetřování přestalo být hledáním pravdy, stalo se pro vyšetřovatele samé v těžkých případech výkonem katovských povinností, v lehkých případech pak pouhým odsezením pracovní doby, za niž mu šel plat.

A lehké případy byly vždy, dokonce i v pověstném roce 1937. Například Borodko byl obviněn z toho, že před šestnácti lety jezdil ke svým rodičům do Polska bez cestovního pasu (táta s mámou bydleli jen o deset verst dál, diplomati však připsali tuto část Běloruska Polsku, lidé si ovšem v roce 1921 na to ještě nezvykli a jezdili tam jako dřív). Vyšetřování trvalo půl hodiny: „Jezdil jsi tam?“ – „Jezdil.“ – „Jak?“ – „No na koni.“ Dostal deset let za kontrarevoluční činnost!

Taková rychlost zavání už stachanovštinou, jež však mezi modrými čepicemi své přívržence nenašla. Trestní řád předepisoval pro každé vyšetřování dva měsíce, a pokud se vyskytly nějaké potíže, bylo povoleno několikrát požádat prokurátory o jednoměsíční prodloužení (a prokurátoři to samozřejmě neodmítali). Bylo by tedy hloupé si ničit zdraví, nevyužít těchto možností, a jak se říká v továrnách, zpevňovat si normy. Po prvním šokovém týdnu vyšetřování, kdy si vyšetřovatelé jen namáhali hlasivky a pěsti a namáhali svou vůli a charakter (podle Vyšinského), měli zájem pak každý případ protahovat, aby měli víc starých, klidných případů a méně nových.

Ukončit politické vyšetřování za dva měsíce bylo prostě nevhodné.

Státní systém se sám trestal za svou nedůvěřivost a nepružnost. Ani vybraným kádrům nedůvěřoval: určitě nutil i je, aby hlásili příchod a odchod, a pokud šlo o vězně přiváděné k výslechům, bylo to povinné kvůli kontrole. Co zbývalo vyšetřovatelům, když chtěli, aby jim to ve mzdové účtárně klapalo. Museli si zavolat některého ze svých vyšetřovanců, posadit ho do kouta, položit mu nějakou zastrašující otázku a hned na něho zapomenout, dlouho si číst noviny, psát konspekty k politickému školení a soukromé dopisy a

vzájemně se navštěvovat (jako hlídací psy nechali u vězňů strážné). Vyšetřovatel seděl na pohovce a klidně klábosil s přítelem, který ho přišel navštívit, občas si ale vzpomněl na vyšetřovaného, vrhl na něho hrozivý pohled a řekl:

„To je ale neřád! Takového neřáda hned tak nevidíš! No to nic, devět gramů olova pro něho nebude škoda!“

Můj vyšetřovatel navíc ještě často používal telefon. Zavolal třeba domů a říkal manželce, zatímco po mně blýskal očima, že bude dnes celou noc vyslýchat, aby na něho nečekala, že přijde až ráno (srdce se mi sevřelo: to mě bude týrat celou noc!).

Vzápětí však vytočil číslo své milenky a mazlivým tónem se s ní domlouval, že k ní přijede na noc (tak se vyspím! – spadl mi kámen ze srdce).

Bezvadný systém tak zmírňovaly jen vady vykonavatelů.

Někteří zvídaví vyšetřovatelé rádi využívali takových „prázdných“ výslechů k rozšíření svých životních zkušeností: vyptávali se vyšetřovaného na jeho zážitky z fronty (na ty německé tanky, pod které se neměli příležitost vrhnout), na zvyky v evropských a zámořských zemích, v nichž vězeň byl, na tamní obchody a zboží a zejména na to, jak to chodí v zahraničních bordelech, a na různé zážitky se ženskými.

Podle trestního řádu má nad správným průběhem každého vyšetřování bdít prokurátor. V naší době však prokurátora nikdo neviděl, dokud nešel na tak zvaný „prokurátorský výslech“, který znamenal, že se vyšetřování blíží ke konci. Také mne přivedli k takovému výslechu. Podplukovník Kotov – klidný, sytý, všední blondýn, ani zlý ani dobrý, vůbec nijaký, seděl za stolem, prohlížel si poprvé desky s mými spisy a zíval. Asi patnáct minut se mlčky ještě v mé přítomnosti seznamoval s mým případem (jelikož tento výslech byl naprosto nevyhnutelný a byl také registrován, nemělo smysl prohlížet si spisy předem v neregistrované době a pak ještě několik hodin nosit podrobnosti případu v hlavě). Potom se zadíval svýma lhostejnýma očima na stěnu a zeptal se líně, zda mám něco, co bych ke svým výpovědím dodal.

Jeho povinností bylo se zeptat, zda mám nějaké námitky proti průběhu vyšetřování, zda nedošlo k nátlaku na mne a k porušení zákonnosti. Ale prokurátoři se už dávno na to neptali.

No a i kdyby se byli ptali! Všech tisíc místností v tomto ministerstvu a pět tisíc jeho vyšetřoven v budovách, vagónech, jeskyních a zemljankách, roztroušených po celém Sovětském svazu, žilo jen z porušování zákonnosti, a my dva jsme to nemohli změnit. Vždyť všichni jen trochu vyšší prokurátoři zaujímali svá místa se souhlasem téže státní bezpečnosti, kterou… měli kontrolovat!

Jeho malátnost, mírumilovnost a únava z těchto nekonečných hloupých případů se nějak přenesla i na mne. Nezačal jsem se s ním dohadovat o pravdě. Poprosil jsem jen, aby opravil jeden příliš zřejmý nesmysl : byli jsme v tomto případě obviněni dva, ale vyšetřovali nás jednotlivě (mne v Moskvě, mého přítele na frontě), můj případ byl tedy veden jako případ jednotlivce, ale obviněn jsem byl podle odstavce 11, to jest jako skupina, organizace. Požádal jsem ho rozvážně, aby mi ten dodatek odstavce 11 škrtl.

Listoval ještě asi pět minut ve spisech, povzdechl si, rozhodil rukama a řekl: „Co chcete?

Jeden člověk je člověk, ale dva už jsou lidé."

A půldruha člověka je organizace…? Nato stiskl tlačítko, aby mě odvedli.

Brzy poté jednoho pozdního večera v pozdním máji mě zavolal můj vyšetřovatel do téže prokurátorské kanceláře s ozdobnými bronzovými hodinami na mramorové desce krbu kvůli „dvěstěšestce" – tak se podle čísla paragrafu trestního řádu říkalo proceduře, při níž si vyšetřovaný měl prohlédnout svůj spis a naposledy jej podepsat. Vyšetřovatel, který ani trochu nepochyboval, že můj podpis dostane, seděl už za stolem a sepisoval návrh žaloby.

Otevřel jsem desky tlustého spisu a hned na vnitřní straně desek jsem z tištěného textu vyčetl otřesnou věc: že jsem totiž v průběhu vyšetřování měl právo podávat písemné stížnosti na nesprávné vedení vyšetřování – a vyšetřovatel byl povinen zařadit mé stížnosti v chronologickém pořadí do spisu! V průběhu vyšetřování! A ne po jeho ukončení…

O tomto právu bohužel nevěděl ani jeden z tisíců vězňů, s nimiž jsem později seděl. Listoval jsem dál. Viděl jsem fotokopie svých dopisů a úplné překroucený výklad jejich smyslu od neznámých komentátorů (jako byl kapitán Libin). Viděl jsem hyperbolizovanou lež, do níž kapitán Jezepov oděl mé opatrné výpovědi. A nakonec ten nesmysl, že já, jednotlivec, jsem byl obžalován jako „skupina“!

„S tím nesouhlasím. Vedl jste vyšetřování nesprávně,“ řekl jsem nepříliš rozhodně.

„No dobrá, tak se do toho dáme znovu od začátku!“ stiskl zlověstně rty. „Strčíme tě tam, kde držíme kolaborantské policajty.“

A už natáhl ruku. jako by mi chtěl spis vzít. (Přidržel jsem jej okamžitě prstem.) Zapadající slunce zlatě zářilo kdesi za okny čtvrtého poschodí Lubjanky. Kdesi byl máj. Okna kanceláře stejně jako všechna vnější okna ministerstva byla pevné zavřena, dokonce zimní těsnění nebylo ještě odlepeno – aby ani vlahý závan ani vůně květů nepronikly do těchto tajných místností. Bronzové hodiny na krbu, jež opustil poslední paprsek slunce, tiše odbily.

Od začátku?… Snad by bylo lehčí zemřít než znovu začínat všechno od začátku. Vpředu se přece jen rýsoval jakýsi život. (Kdybych byl věděl – jaký!) A pak – muset jít tam, kde drží ty kolaborantské policajty! A vůbec, nesmím ho rozzlobit, vždyť na tom závisí, v jakém tónu napíše návrh žaloby…

Podepsal jsem tedy. Podepsal i s odstavcem 11. Neznal jsem tehdy jeho závažnost, říkali mi jen, že délku trestu nezvýší. Kvůli tomuto odstavci 11 jsem se dostal do katoržního lágru. Kvůli témuž odstavci 11 jsem byl po „propuštění“ poslán bez jakéhokoliv rozsudku do věčného vyhnanství.

Možná že to tak bylo lepší. Bez jednoho ani druhého bych nikdy tuto knihu nenapsal…

Můj vyšetřovatel nepoužil vůči mně žádných jiných metod kromě nevyspání, lží a zastrašování – což jsou metody naprosto zákonné. Proto neměl zapotřebí se pojišťovat jako jiní vyšetřovatelé, kteří uplatňovali i jiné metody, a nemusel mi podstrkovat k podpisu při dvěstěšestce prohlášení o zachování mlčení: že já, ten a ten, se zavazuji pod hrozbou trestu (neznámo podle jakého paragrafu), že nebudu nikdy nikomu vyprávět o vyšetřovacích metodách.

Na některých oblastních správách NKVD se toto opatření provádělo sériově: strojem p5,iné prohlášení o zachování mlčeni se podstrkovalo zatčenému spolu s rozsudkem OSO. A pak při propuštění z lágru prohlášení, že nebude nikomu vyprávět o poměrech v pracovním táboře.) Proč ne? Naše navyklá pokornost, naše ohnutá (nebo zlomená) páteř nám nedovolovaly ani odmítnout, ani se rozhořčit nad touto banditskou metodou zastírání stop.

Ztratili jsme míru svobody. Nevíme, jak máme určit, kde začíná a kde končí.

Jsme národ, který podepisuje, podepisuje a podepisuje nekonečná prohlášení o mlčenlivosti kdekomu. Už si ani nejsme jisti, zda máme vůbec právo vyprávět o svém vlastním životě…

4 MODRÉ VÝLOŽKY

Po celou tu dobu, kdy nás protahují mezi ozubenými kolečky velkého Nočního podniku, v němž se naše duše dní a maso už visí v cárech jako otrhancovy hadry, příliž trpíme ponořeni do své bolesti, než abychom se pronikavým a prorockým pohledem dívali na bledé noční katy, kteří nás týrají. Hoře, přeplňující naše nitro, nám zaplavuje oči – jakými výbornými bychom byli jinak životopisci našich mučitelů! Oni sami sebe přece pravdivě nevylíčí. Ale běda: každý bývalý vězeň si podrobně pamatuje své vyšetřování, jak ho zmáčkli a jaké svinstvo z něho vymáčkli, ale často si ani nezapamatuje vyšetřovatelovo jméno, natož aby se nad tímto člověkem zamyslel. I já mám mnohem zajímavější a obšírnější vzpomínky na kteréhokoliv spoluvězně z cely než na kapitána státní bezpečnosti Jezepova, s nímž jsem proseděl tváří v tvář v jeho kanceláři nemálo času.

Jako společná a výstižná vzpomínka nám zůstane jen jedno: vzpomínka na prohnilost. na prostor veskrze zasažený hnilobou. I po desetiletích bez jakýchkoliv záchvatů zlosti nebo roztrpčení, s vyrovnaným srdcem si uchováváme tento přesvědčivý dojem: podlí, zlovolní, zločinní a – snad zbloudilí lidé.

Je známo, že car Alexandr III, neustále pronásledovaný revolucionáři, kteří se ho sedmkrát pokoušeli zavraždit, navštívil

jednou vyšetřovací vězení ve Špalerné ulici (předchůdce dnešního Velkého domu), nechal se zavřít v samotce číslo 227 a seděl tam přes hodinu – chtěl vniknout do duševního rozpoložení těch, které tam držel.

Nelze popřít, že to byla pro monarchu mravní pohnutka, potřeba a pokus prozkoumat věc z duševní stránky.

Nelze si však představit žádného z našich vyšetřovatelů včetně Abakumova a Beriji, jemuž by se i jen na hodinu zachtělo vklouznout do vězňovy kůže a posedět a podumat v samotce.

Nemají služebně zapotřebí být vzdělaní, kulturně a názorově všestranní – a také takoví nejsou. Nemají služebně zapotřebí myslet logicky – a také tak nemyslí. Mají služebně jen zapotřebí, aby přesně plnili směrnice a byli necitliví vůči utrpení – a takoví také jsou. My, kteří jsme prošli jejich rukama, se dusíme při pomyšlení na tuto smečku, naprosto postrádající lidské cítění.

Když nikdo jiný, tak vyšetřovatelé dobře věděli, že na případech není zbla pravdy! Oni si přece kromě porad nemohli jeden druhému nebo sami sobě vážně namlouvat, že odhalují zločince! Přesto však, stránku za stránkou, psali protokoly k naší záhubě! A tak nakonec zbyla jen zásada zločinců: „Ty zdechni dnes a já zítra!“

Věděli, že případy jsou vykonstruované, a přesto pracovali dál rok za rokem. Jak je to možné?… Buď se nutili nepřemýšlet (a to už je rozklad člověka), prostě jen poslouchali.

Tak to musí být! Ten, kdo jim uděluje směrnice, se nemůže mýlit.

Pokud si však vzpomínáme, i nacisti argumentovali stejně![106) Nebo měli své Pokrokové učení, žulovou ideologii. Vyšetřovatel ve smutně proslulém Orotukanu (trestní kolymská komandýrovka v roce 1938), obměkčen tím, že ředitel Krivorožského hutního kombinátu M. Lurje hned souhlasil a podepsal, že přijímá další trest nucených prací, mu v tak ušetřené chvíli řekl: „Myslíš si, že nám dělá radost používat ovlivňování?[107) My přece musíme dělat to, co od nás strana žádá. Jsi starý člen strany – řekni, co bys dělal na našem místě?“ Zdá se, že Lurje s ním téměř souhlasil (třeba proto také tak snadno podepsal, že sám tak uvažoval?).

Je to přece přesvědčivé, že ano?

Nejčastěji to však byl cynismus. Modré výložky rozuměly provozu toho masového mlýnku a milovaly jej. Vyšetřovatel Mironěnko v džidinských lágrech (1944) řekl odsouzenému Babičovi, se zřejmou pýchou na racionálnost své úvahy: „Vyšetřování a soud, to jsou jen právní formality, ty už nemohou změnit váš osud, který vám byl předurčen. Máte-li být zastřelen, tak můžete být absolutně nevinen – a stejně vás zastřelí. Máte-li být zproštěn obžaloby (to se zřejmě týkalo jejich lidí – A. S.), tak můžete být vinen, jak chcete a stejné budete ospravedlněn a zproštěn obžaloby.“ –

Náčelník prvního vyšetřovacího oddělení západokazachstánské oblastní správy státní bezpečnosti Kušnarjov řekl Adolfu Civilkovi přímo: „Přece tě nepropustíme, když jsi Leningraďan!“ (To znamená dlouholetý člen strany.) „Hlavně když máme člověka – případ už vyrobíme!“ tak často žertovali, bylo to jejich rčení. Podle nás to bylo týrání, podle nich dobrá práce. Žena vyšetřovatele Nikolaje Grabiščenka (Volžsko-donský průplav) vyprávěla s dojetím sousedům:

„Kolja je velmi dobrý pracovník. Jeden se pořád nepřiznával, a tak ho svěřili Koljovi.

Kolja s ním celou noc prohovořil – a on se přiznal.“

Proč se jako vypuštěná smečka předháněli v počtech zpracovaných a odsouzených a kašlali na pravdu? Protože bylo pro ně nejpohodlnější nevybočovat ze společné řady. Protože tato čísla pro ně znamenala klidný život, platové přídavky, vyznamenání a povýšení i rozšíření a blahobyt samých orgánů. Při dobrých číselných výsledcích si mohli zalenošit, zalajdačit, proflámovat noc (jak to také dělali). Nízká čísla by však byla vedla k jejich propuštění a degradaci, k ztrátě dobrého bydla, neboť Stalin by nikdy neuvěřil, že v nějakém okrese, městě nebo vojenském útvaru nemá najednou žádné nepřátele.

Proto v nich nepřevážil pocit milosrdenství, nýbrž pocit dotčenosti a vzteku vůči těm umíněným vězňům, kteří nechtěli zapadnout do počtu, kteří se nepoddali ani po nevyspání, korekci a hladu. Tím, že se odmítali přiznat, poškozovali vyšetřovatelovo osobní postavení.

Jako by mu přímo chtěli podrazit nohy! Pak ovšem byla každá metoda dobrá! Když boj, tak boj! Hadicí do krku, dostaneš slanou vodu!

Druhem své činnosti a zvoleným způsobem života se služebníci Modrého podniku sami vyloučili z vyšších sfér lidského bytí, a proto tím plněji a náruživěji žili ve sféře nejnižší. A tam je ovládaly a řídily nejsilnější pudy (kromě hladu a pohlaví) této sféry: pud moci

106) Tomuto srovnání se nikdo nemůže vyhnout: příliš veliká je shoda let i metod. Ještě přirozeněji srovnávali ti, kteří sami prošli rukama gestapa i MGB, jako Alexej Ivanovič Divnič, emigrant a pravoslavný kazatel. Gestapo ho obvinilo z komunistické činnosti mezi ruskými dělníky v Německu, MGB ze styků se světovou buržoazií. Divničovy závěry nevyzněly ve prospěch MGB: mučili tam stejně jako zde, ale gestapo se přece jen snažilo zjistit pravdu, a když se obvinění nepotvrdilo, propustili ho. MGB pravdu nehledalo a nemělo v úmyslu žádného zatčeného pustit ze svých spárů.

107) Jemný výraz pro – mučení.

a pud zisku. (Zvláště pud moci. V naši době se moc ukázala důležitější než peníze.) Moc je jed, to je známo už po tisíciletí. Kéž by nikdy nikdo nezískal materiální moc nad jinými! Ale pro člověka, jenž věří, že nad námi všemi je něco vyššího, a jenž proto zná své meze, není moc ještě zdaleka zhoubná. Pro lidi bez této víry je však moc něco jako smrtelný jed. Pro ně není před touto nákazou záchrany.

Vzpomínáte si, co napsal o moci Tolstoj ve své novele Smrt Ivana Ifiče? Ivan Iljič dosáhl takového služebního postavení, že mohl zničit každého člověka, kterého zničit chtěl. Všechny lidi bez výjimky měl v rukou, kteréhokoliv nejvýznamnějšího člověka bylo možno k němu přivést jako obžalovaného. (Jako by to napsal o našich modrých výložkách! K tomu není co dodat!) Vědomí této moci („i možnost její důsledky zmírnit“, dodává Tolstoj, což se však

našich hochů už nijak netýká) tvořilo pro něho hlavní zájem a půvab služby.

Jakýpak půvab? Opojení! Vždyť to je opravdové opojení – jsi ještě mladý, jsi, krátce řečeno, usmrkanec, donedávna se rodiče s tebou trápili, nevěděli kam tě upíchnout, protože psi pitomec a nechceš se učit, ale absolvoval jsi tři roky onoho učiliště – a jak jsi najednou vysoko! Jak se změnilo tvé životní postavení! Jak se změnily tvé pohyby, tvůj pohled, tvé držení hlavy! Zasedá vědecká rada ústavu – ty vejdeš a všichni to hned zpozorují, dokonce sebou trhnou; ty se necpeš za předsednický stůl, ať se tam rozvaluje rektor, posadíš se stranou, ale všichni vědí, že ty jsi tady nejdůležitější – ty, oddělení zvláštních úkolů. Můžeš posedět jen pět minut a odejít, v tom je tvoje výhoda před profesory, můžeš mít něco důležitějšího na práci – ale potom nad jejich usnesením zvedneš obočí (nebo ještě lépe ušklíbneš se) a řekneš rektorovi: „To nejde.

Jsou tu určité důvody…“ Nic víc! A nepůjde to! – Nebo jsi kontrarozvědčík, smeršovec, pouhý poručík, ale velitel útvaru, starý zavaliti plukovník, vstane, když vstoupíš do místnosti, snaží se ti lichotit, vyhovět, bez tebe se nenapije ani s náčelníkem štábu.

Nevadí, že máš na ramenou dvě malé hvězdičky, je to dokonce zábavné: vždyť ty tvé hvězdičky mají docela jinou váhu, měří se podle docela jiného měřítka než hvězdičky obyčejných důstojníků (někdy při zvláštních úkolech si můžeš připevnit například i majorské náramenı́ky, je to jako pseudonym, jako smluvená hra). Nad všemi lidmi vojenského útvaru nebo závodu nebo okresu máš nesrovnatelně větší moc než velitel nebo ředitel nebo tajemník okresního výboru.

Oni rozhodují o zaměstnání lidí, o jejich výdělku, o dobrém jménu, ale ty – o jejich svobodě. A nikdo se neopováží mluvit o tobě na schůzi, nikdo se neopováží napsat o tobě do novin – a to nejen něco špatného! Ani dobrého se neopováží! ! O tobě jako o nejtajnějším božstvu se nelze ani zmínit! Ty existuješ, všichni tvou přítomnost vyciťují – ale přesto jako bys neexistoval! A proto stojíš nad veřejnou mocí od té chvíle, kdy sis pokryl hlavu onou nebesky modrou čepicí. Co ty děláš, to nesmí nikdo kontrolovat, avšak všichni podléhají tvé kontrole. Proto je nejvhodnější se před

takzvanými občany (pro tebe jsou to prostě pařezy) tvářit záhadně a hlubokomyslně. Vždyť jen ty znáš zvláštní důvody, nikdo jiný. A proto máš vždy pravdu.

Jen na jedno nikdy nezapomínej: i ty bys byl jen takový pařez, kdybys neměl to štěstí stát se článečkem orgánů – té pružné, jednolité a živé bytosti, žijící ve státě jako tasemnice v člověku. Teď je všechno tvoje! Všechno je tu pro tebe! Musíš za to jen zachovávat věrnost orgánům! Vždy se tě zastanou! Pomohou ti pohltit každého, kdo ti uškodí, a odstranit z cesty každou překážku. Zachovávej však věrnost orgánům! Udělej všechno, co ti poručí! Promyslí za tebe i tvé umístění: dnes jsi v oddělení pro zvláštní úkoly, zítra zaujmeš křeslo vyšetřovatele, pak třeba pojedeš jako vlastivědný pracovník k Seligerskému jezeru[108)], částečně

108) Iljin, 1931

snad také proto, aby sis dal do pořádku nervy. A potom třeba půjdeš z města, kde už ses až příliš proslavil, na druhý konec země jako pověřenec pro věci církevní[109)]. Nebo se staneš odpovědným tajemníkem Svazu spisovatelů[110)]. Ničemu se nediv: skutečné určení a skutečně hodnosti dávají lidem pouze orgány, ostatní jen nechají, aby si pohráli: nějaký zasloužilý umělec nebo hrdina socialistické práce – foukneš a je pryč[111)]!

Práce vyšetřovatele si vyžaduje samozřejmě námahy: je třeba přijít ve dne, přijít v noci, vysedávat hodiny a hodiny – a proto si nelámej hlavu s „důkazy“ (s tím ať si láme hlavu vyšetřovaný), nepřemýšlej, zda je vinen či nevinen, jednej tak, jak to orgány potřebuji a všechno bude v pořádku. Jen na tobě bude záležet, aby vyšetřování probíhalo co nejpříjemněji, aby ses příliš neunavil, pěkně sis při tom vydělal a třeba ses ještě pobavil. Sedíš, sedíš, a najednou tě napadne nový způsob ovlivněni! Heuréka! Zavolej kamarádům, choď po kancelářích a vyprávěj jim to – to je přece legrace! Pojďte to zkusit, hoši, ale na kom? Vždyť je to otrava, pořád jedno a totéž, pořád ty třesoucí se ruce, prosebné oči, zbabělá pokora – kdyby se alespoň někdo postavil na odpor! „Mám rád silné protivníky! Je

příjemné jim lámat páteř![112] Ale co když je někdo tak silný, že se nedá poddat, že všechny tvé prostředky nevedou k žádnému výsledku? Máš vztek? Tak ho nezadržuj! Je to ohromný požitek, úplný rozlet – dát svému vzteku volný průchod, neznat meze! Rozmáchni se, ruko! V takovém stavu se naplivá prokletému vyšetřovanci do otevřených úst, nebo se mu strčí obličej do plného plivátka[113]! V takovém stavu tahají kněze za vlasy, vymočí se klečícímu do obličeje! Po takovém výbuchu vzteku se cítíš jako pravý muž!

Nebo vyslýcháš „dívku pro styky s cizincem[114].“ Tak jí sprostě vynadáš a pak se jí zeptáš:

„Copak ho má ten Američan nějak nabroušený, nebo co? Copak ti ruské nestačily?“ A najednou dostaneš nápad: ona se od těch cizinců lecčemu přiučila. Nenech si to ujít, je to něco jako služební cesta do ciziny! Začneš ji tedy naléhavě vyslýchat: Jak? V jakých pozicích?… A v jakých ještě?… Podrobně! Každou maličkost! (I tobě se to bude hodit a ještě budeš mít co vyprávět kamarádům!) Holka zrudne, brečí, prý to nepatří k věci. „Ale ano! Patří! Jen mluv!“ A ejhle, co znamená tvá moc! Všechno ti podrobně poví, třeba i nakreslí, i předvede, nemá jiné východisko, v tvých rukách je rozhodnutí, zda půjde do korekce a na jak dlouho.

Zavolal sis písařku, aby zapisovala výslech; poslali ti hezkou, hned jí sáhni za výstřih v přítomnosti vyšetřovaného chlapce[115] – jeho se stydět nemusíš, jako by to nebyl člověk. A před kým by ses vůbec měl stydět? Máš-li rád ženské (a kdo je nemá rád?), byl bys hlupák, abys nevyužil svého postavení. Jedny bude přitahovat tvá síla, jiné se poddají ze strachu. Jestliže jsi potkal někde děvče a chceš je dostat – bude tvoje, nikam ti neuteče. Jestliže sis vyhlídl ženu jiného – je tvoje, protože odklidit manžela není žádný problém[116].

109) Krutý jaroslavský vyšetřovatel Volkopjalov se stal pověřencem pro věci církevní v Moldávii.

110) Jiný Iljin, Viktor Nikolajevič, bývalý generálporučík státní bezpečnosti.

111) „Co jsi?“ zeptal se generál Serou v Berlíně světoznámého biologa Timofejeva-Ressovského. „A co jsi ty '„ opáčil T.-Ressovskij se zděděnou kozáckou odvahou. „Jste vědec?“ opravil se Serou.

112) Rekl G. G-vovi lenigradský vyšetřovatel Šitou.

113) Vasiljevův případ v knize Ivanova-Razumnika.

114) Ester R., 1947.

115) Vyšetřovatel Pochilko v Kemerovu v přítomnosti žáka Míši B.

116) Už dávno mám námět k povídce „Zkažená žena“. Protože se však asi nedostanu k tomu, abych ji napsal, tady je: Když se jednou jeden podplukovník, který před korejskou válkou sloužil u letecké jednotky na Dálném východě, vrátil ze služební cesty, dozvěděl se, že jeho manželka je v nemocnici. Stalo se, že mu lékaři nic nezamlčeli: její pohlavní orgány byly poraněny následkem patologickeho styku. Podplukovník se vrhl ke své ženě a vynutil na ní přiznání, že to byl nadporučík zvláštního oddělení jejich útvaru. Podplukovník se rozzuřil, přiběhl k nadporučíkovi do kanceláře, vytáhl pistoli a vyhrožoval mu, že ho zastřelí. Velice brzo ho však nadporučík donutil k neslavnému ústupu: pohrozil mu, že ho nechá shnít v nejhroznějším lágru, kde se bude modlit, aby mohl zemřít bez mučeni. Rozkázal mu, aby přijal ženu takovou, jaká je, aby s ní žil, nerozváděl se a nestěžoval si – to byla cena toho, že zůstane na svobodě. A podplukovník všechno splnil. (Vyprávěl mi to šofér toho nadporučíka.) Podobných případů je jistě nemálo: je to oblast, kde zneužít moc je obzvlášť lákavé. Jeden estébák do nutil hrozbami (v roce 1941 dceru jednoho armádního generála, aby se za něho provdala jinak že dá zavřít jejího otce. Dívka měla ženicha, ale provdala se za estébáka, jen aby otce zachránila. Za svého krátkého manželství si vedla deník, dala jej svému milému a spáchala sebevraždu.

Ne, to se musí prožít, co znamená modrá čepice! Každá věc, kterou jsi uviděl, je tvoje! Každý byt, který sis vyhlídl, je tvůj! Každá ženská – je tvoje! Každý nepřítel – z cesty! Země pod nohama – je tvoje! Nebe nad tebou – je tvoje, je přece modré!

A ziskuchtivost je jejich společná vášeň. Proč také nevyužít takovou moc a takovou nekontrolovatelnost ke svému obohacení? To by člověk musel být svatý!…

Kdyby nám bylo dáno poznat skrytou hybnou sílu jednotlivých zatčení, s údivem bychom zjistili, že při obecné zákonitosti zavírání závisela konkrétní volba koho zatknout, osobní osud, ze tří čtvrtin případů na lidské zištnosti a mstivosti a z toho polovina na zištných plánech místního NKVD (prokurátora nebudeme samozřejmě vylučovat).

Jak například začala devatenáctiletá pouť V. G. Vlasova Souostrovím Gulag? Začala tím, že jako vedoucí okresního spotřebního družstva zorganizoval prodej textilu (který by dnes nikdo ani nevzal na sebe) pro stranický aktiv (že to nebylo pro lidi, to nikomu nevadilo), a prokurátorova manželka si nemohla nakoupit: nebyla totiž právě u toho. Prokurátor t Rusov se styděl tlačit se k pultu a Vlasova nenapadlo, aby se nabídl: „Já vám nechám něco stranou.“ (Nebylo to ani v jeho povaze.) A dále: do jídelny, vyhrazené pro stranické funkcionáře (takové jídelny existovaly ve třicátých letech), přivedl prokurátor Rusov jednoho svého přítele, který tam neměl přistup (protože měl nižší funkci), a vedoucí jídelny mu nedovolil vydat oběd. Prokurátor žádal Vlasova, aby vedoucího potrestal, ale Vlasov ho nepotrestal. A ještě zle urazil okresní NKVD. A tak ho přiřadili k pravicové opozici!…

Důvody a činy modrých výložek bývají někdy tak malicherné, že se člověk nestačí divit.

Operativní zmocněnec Senčenko vzal zatčenému armádnímu důstojníkovi pouzdro na mapy a polní brašnu a používal je v jeho přítomnosti. Jinému zatčenému sebral pomocí protokolární lsti zahraniční rukavice. (V době ofenzívy je nejvíc žralo, že nejsou u kořisti první.) – Kontrarozvědčík 48. armády, který mě zatkl, dostal zálusk na mé pouzdro na cigarety – nebylo to ani pouzdro, jen jakási

německá kancelářská krabička, jež však měla líbivou červenou barvu. Kvůli téhle hovadině si vymyslel celý manévr: nejdřív ji nezapsal do protokolu („To si můžete nechat!“), potom poručil, aby mě znovu prohledali ačkoliv dohře věděl, že v kapsách už nic jiného nemám, a řekl: „A co je tohle? Odebrat!“ A abych neprotestoval: „Do korekce s ním!“ (Který carský četník by si dovolil takto jednat s obráncem vlasti?) – Každému vyšetřovateli přidělovali jisté množství cigaret na odměny pro ty, kteří se přiznali, a pro donášeče. Byli však takoví, že všechny tyto cigarety shrábli pro sebe. Dokonce s přesčasovými hodinami nočních výslechů, za něž dostávají příplatky, dělají podfuky: všimli jsme si, že v nočních protokolech udávali dobu „od – do“ delší než ve skutečnosti. –

Vyšetřovatel Fjodorov (stanice Rešoty, poštovní schránka 235) při domovní prohlídce v bytě civilního zaměstnance Korzuchina vlastnoručně ukradl náramkové hodinky

- V době leningradské blokády řekl vyšetřovatel Nikolaj Fjodorovič Kružkov manželce svého vyšetřovance K. I. Strachoviče, Jelizavetě Viktorovně: „Potřebuji prošívanou přikrývku. Přineste mi jednu!“ Strachovičová odpověděla: „Zimní věci mám v zapečetěném pokoji.“ Jel tedy s ní domů; aby nepoškodil bezpečáckou pečeť, odmontoval celou kliku („Takhle umí pracovat NKGB!“ prohlásil vesele) a začal z pokoje brát její zimní věci, při čemž si ještě nacpal do kapes broušené skleničky. (Jelizaveta Viktorovna si také ze svých vlastních věcí nabrala, co mohla. „Nechte už toho!“ zdržoval ji vyšetřovatel, ale sám se pakoval dál[117)].) Podobných případů je nekonečná řada, bylo by možno o tom vydat tisíc „Bílých knih“ (počínaje rokem 1918), stačilo by jen systematicky vyzpovídat bývalé vězně a jejich manželky. Třeba jsou a byly i takové modré výložky, které nikdy nekradly, nikdy si nic nepřivlastnily – ale já si takového modrého rozhodně nedovedu představit! Já prostě nevím, co by ho při jeho názorech mohlo zadržet, když se mu nějaká věc zalíbila! Už začátkem třicátých let, kdy jsme my chodili ve vojenských blůzách a budovali první pětiletku, ale oni trávili večery podle aristokratickozápadního způsobu v salónech jako u Konkordije Josseové, ukazovaly se jejich dámy v zahraničních toaletách – odkud to asi braly?

Podívejte se jen na jejich jména – jako by si je podle nich vybírali! Například v oblastní správě státní bezpečnosti v Kemerovu začátkem padesátých let: prokurátor Trutněv („Darmošlap“), náčelník vyšetřovacího oddělení major Škurin („Hamoun“), jeho zástupce podplukovník Balandin („Šlichta“), vyšetřovatel Skorochvatov („Chňapal“). To by si člověk nevymyslel! A ti všichni na jednom místě!

(Volkopjalova – „Vlkovce“ – a Grabiščenka – „Lapku“ – už tu nebudu opakovat.) Nezračí se vskutku nic v lidských jménech i v takovém jejich nahromadění?

A opět ta špatná paměť bývalých vězňů: I. Kotnějev dávno zapomněl jméno onoho plukovníka státní bezpečnosti, přítele Konkordije Josseové (jak se ukázalo, jejich společné známé), s nímž seděl v izolátoru ve Vladimíru. Byl úplným ztělesněním pudu moci a pudu chamtivosti. Začátkem roku 1945, v nejlepší „trofejní“ době, si vyžádal přeložení k tomu oddělení orgánů, jež (v čele se samým Abakumovem) kontrolovalo tuto loupež, to znamená, snažilo se co nejvíc nahrabat nikoliv pro stát, nýbrž pro sebe (což se jim znamenitě dařilo).

Náš hrdina zašantročil celé vagóny a postavil několik chat (jednu v Klínu). Po válce se dostal do takové ráže, že když jednou přijel na nádraží v Novosibirsku, přikázal vyhnat všechny hosty z nádražní restaurace a nahnat tam pro sebe a své kumpány děvčata a ženské, které nutil tancovat nahé na stolech. I to by mu bylo prošlo, kdyby stejně jako Kružkov nebyl porušil jiný důležitý zákon: šel proti vlastním lidem. Kružkov sice oklamal orgány, ale náš hrdina si vedl ještě hůř: uzavíral sázky, že svede manželky ne jen tak něčí, nýbrž svých soudruhů z operativního oddělení čeky. A to mu neodpustili! Zavřeli ho do politizolátoru podle § 58! Seděl rozzlobený, jak to že se ho opovážili zavřít, a nepochyboval o tom, že si to ještě rozmyslí. (Možná že si to i rozmysleli.) Tento zlý osud – být sám zavřen – není pro modré výložky nijak vzácný, proti tomu nejsou nijak pojištěny, ale přesto si neberou poučení z minulosti. Je to zřejmě opět způsobeno tím, že jim chybí vyšší rozum a nižší jim napovídá: Zavírají jen zřídka, jen někdy a jen někoho, mně se to vyhne a naši mě stejně nenechají.

117) V roce 1954 vystoupila tato energická a neoblomná žena u soudu jako svědek proti Kružkovovi (její muž naopak jim všechno prominul, i rozsudek trestu smrti, a ještě ji od toho odrazoval). Jelikož měl Kružkov na svědomí takových případů víc, čímž utrpěly zájmy orgánů, dostal 25 let. Zda tam tak dlouho bude…

A oni se skutečně snaží nenechat vlastní lidi v nouzi, mají nepsané pravidlo: zařídit svým lidem alespoň lepší podmínky vazby (např. plukovníkovi I. J. Vorobjovovi v martinském zvláštním vězení, právě tak i V. N. Iljinovi v Lubjance – osm let). Těm, kteří jsou zavřeni jednotlivě za osobní prohřešky, se díky této kastovní ohleduplnosti zpravidla nevede špatně, což opravňuje jejich pocit beztrestnosti v době služby. Je ovšem také známo několik případů, kdy si táboroví zmocněnci museli odsedět trest v obyčejných lágrech, kde se dokonce setkali se svými bývalými podřízenými mukly a kde se jim vedlo zle (například oper[118)] Munšin, který zuřivě nenáviděl politické s § 58 a držel s kriminálníky, byl týmiž kriminálníky zahnán pod pryčny). Chybějí nám však prostředky dozvědět se podrobnosti o takových případech, abychom je mohli objasnit.

Všechno však riskují ti bezpečáci, kteří spadnou do proudu (i oni mají své proudy!). Proud je živel, je dokonce silnější než samy orgány, tady ti už nikdo nepomůže, aby sám nebyl vtažen do stejné propasti.

Máš-li dobré informace a ostrý čekistický čich, můžeš ještě v poslední minutě uniknout lavině, když dokážeš, že k ní nepatříš. Tak kapitán Sajenko (ne ten truhlář v charkovské čece v letech 1918-19, proslulý tím, že odstřeloval vězně, provrtával je šavlí, přerážel jim holeně, rozbíjel hlavy činkami a mučil je žhavým železem[119)] – ale třeba jeho příbuzný?) podlehl slabostí a oženil se z lásky s Kochanskou, zaměstnankyní Východočínských železnic. A najednou, ještě než se zvedla první vlna, se dozvěděl, že budou zatýkat všechny zaměstnance KVŽD. Byl v té době náčelníkem operativního oddělení GPU v Archangelsku. Neztrácel ani minutu a – co udělal? – dal svou milovanou ženu zavřít! A to ne jako zaměstnankyni KVŽD, dokonce z ní udělal zvláštní případ. A tak se

nejen zachránil, ještě postoupil – stal se náčelníkem NKVD v Tomsku[120)].

Proudy se rodily podle jakéhosi tajuplného zákona obnovování orgánů – na jejich oltář byly periodicky přinášeny malé oběti, aby vzniklo zdání, že ostatní jsou očištěni. Orgány se musely měnit rychleji, než probíhá normální růst a stárnutí lidských pokolení: některá hejna bezpečáků musela položit hlavy na špalek s takovou nevyhnutelností, s jakou jeseteři táhnou do záhuby v říčních peřejích, aby byli nahrazeni potěrem. Tento zákon byl pro vyšší rozum zcela zřetelný, ale modré výložky jej nechtěly za žádnou cenu uznat a předvídat. I králové orgánů, jejich esa i sami ministři kladli v hodinu určenou hvězdami hlavu pod vlastní gilotinu.

Jedno hejno stáhl za sebou Jagoda. Pravděpodobně se do tohoto hejna dostalo mnoho slavných mužů, jimž se budeme obdivovat ve vyprávěních o Bělomořskobaltském průplavu a jejichž jména byla později vyškrtnuta z básnických dìl.

Druhé hejno šlo brzy potom za odstaveným Ježovem. Leckterý z nejlepších rytířů sedmatřicátého roku zahynul v tomto proudu (není však třeba nadsazovat, zdaleka to nebyli všichni). Při vyšetřování mlátili i Ježova, vypadal žalostné. Při takových zatýkáních osiřel i Gulag. Současně s Ježovem byli například zatčeni náčelník finanční správy Gulagu, náčelník zdravotnické správy Gulagu, náčelník vojenské strážní ochrany Gulagu a dokonce náčelník operativního oddělení bezpečnosti Gulagu – náčelník všech lágrových kmotrů!

118) Z ruského operativnyj upolnomočennyj, operativní zmocněnec, důstojník státní bezpečnosti nebo ministerstva vnitra, všeobecně zvaný_ „kmotr“, jenž je pověřen politickým dozorem v lágru. Do jeho pravomoci patří také vyšetřování politických deliktů, takže funguje i jako zplnomocněný vyšetřovatel. Vlastní „operace' – zatýkání, prohlídky apod. – provádějí jemu podřízení seržanti. (Pozn. překl.)

119) Gul, Dzeržinskij, román, Paříž 1936.

120) Další námět. Kolik takových námětů tu je! Třeba se budou někomu hodit.

A potom přišlo Berijovo hejno.

Tělnatý, sebejistý Abakumov však klopýtl už předtím, sám.

Životopisci orgánů nám to jednou vylíčí krok za krokem (neshoří-li archívy) – i s číselnými údaji a v plném lesku jmen.

Chci zde jen stručně vyprávět příběh Rjumina a Abakumova, o němž jsem se náhodou dozvěděl. (Nebudu opakovat to, co jsem měl příležitost říci už jinde[121].) Rjumin, Abakumovův důvěrník, jehož Abakumov dosadil do funkce, přišel k němu koncem roku 1952 se senzační zprávou: lékař profesor Etinger se prý přiznal, že záměrně nesprávně léčil Ždanova a Ščerbakova, aby přivodil jejich smrt. Abakumov tomu odmítl uvěřit, znal tuto kuchyni příliš dobře a řekl si, že Rjumin zamířil příliš vysoko. (Rjumin však lépe vycítil, co chce Stalin!) Pro kontrolu podrobili téhož večera Etingera křížovému výslechu a došli k rozdílným závěrům: Abakumov, že žádné „spiknuti lékařů“ neexistuje, Rjumin, že existuje. Ráno by si to byli ještě jednou prověřili, avšak podivnou náhodou ve vězení Etinger téže noci zemřel! Rjumin hned ráno obešel Abakumova a bez jeho vědomí zavolal na ústřední výbor, aby požádal o přijetí u Stalina! (Podle mého názoru to nebyl jeho nejriskantnější krok. Nejriskantnějším krokem, po němž byla jeho hlava v sázce, bylo to, že večer předtím nesouhlasil s Abakumovem a že možná dal v noci zabít Etingera. Kdo se však vyzná v tajemstvích těchto kruhů? Třeba byl Rjumin ve spojení se Stalinem už dřív!) Stalin Rjumina přijal, uvedl případ lékařů do chodu a Abakumova dal zatknout. Rjumin pak vedl vyšetřování lékařů jakoby samostatně a dokonce proti vůli Beriji! (Jsou jisté náznaky, že Berija byl před Stalinovou smrtí ohrožen – a je možné, že byl Stalin jeho přičiněním odstraněn.) Jedním z prvních kroků nové vlády bylo, že zrušila případ lékařů. Tehdy byl Rjumin zatčen (ještě za Beriji), ale Abakumov propuštěn nebyl! V Lubjance zavedli nový pořádek a poprvé za celou dobu její existence překročil její práh prokurátor (D. T.

Těrechov). Rjumin se choval neklidně a podlézavě – „Já jsem nevinný, sedím tu pro nic a za nic!“ – a dožadoval se výslechu. Podle svého zvyku cucal cukrátko, a když mu to Těrechov vytkl, vyplivl je do dlaně s omluvou: „Promiňte!“ Abakumov, jak jsme se už dříve zmínili, se dal do smíchu: „To je mystifikace!“ Těrechov mu ukázal svůj průkaz opravňující ke kontrole vnitřního vězení MGB. „Takových průkazů se může natisknout pět set!“ mávl Abakumov rukou. Jeho jako „patriota úřadu“ urážělo ze všeho nejvíc nikoliv to, že je zavřen, nýbrž že se pokoušejí omezit moc orgánů, které nesmí být nikomu a ničemu na světě podřízeny. V červenci 1953 byl Rjumin v Moskvě souzen a zastřelen. A Abakumov seděl dál! Při výslechu řekl Těrechovovi: „Máš moc hezké oči", bude mi líto tě dát zastřelit! Nech můj případ, nech toho po dobrém!“ Jednou si ho Těrechov zavolal a dal mu přečíst noviny se zprávou o Berijově odhalení. Byla to tehdy senzace téměř kosmických rozměrů. Abakumov si ji přečetl, nehnul ani brvou, obrátil list a začal číst sportovní zprávy! Jindy, když byl při výslechu jeden vysoký důstojník GB, jenž byl donedávna Abakumovův podřízený, Abakumov se ho zeptal: „Jak jste mohli připustit, že vyšetřování v Berijově případě vedla prokuratura a ne ministerstvo státní bezpečnosti?! (To ho pořád hnětlo!) A ty věříš, že mne, ministra státní bezpečnosti, budou soudit?!“ – „Ano.“ – „Tak se tedy podrž, orgány už přestaly existovat!…“ (On, nevzdělaný polní čet nik, viděl samozřejmě věci příliš černě.) Když Abakumov seděl v Lubjance, nebál se soudu, bál se, že ho otráví (opět se projevil jako pravý syn orgánů!). Odmítal jakoukoliv vězeňskou stravu a jedl pouze vajíčka, která si kupoval v kantýně.

(Nedostávalo se mu technické obrazotvornosti, myslel si, že vejce nelze otrávit.) Z přebohaté vězeňské knihovny si půjčoval knihy… jen Stalinovy (který ho dal zavřít…)! Byla to ovšem spíš demonstrace nebo kalkul, že Stalinovi stoupenci se opět dostanou nahoru. Seděl dva roky. Proč ho nepropustili? To není naivní otázka.

Máme-li měřit podle zločinů proti lidskosti, vězel v prolité krvi až po uši, ale nebyl sám! A ostatním se nic nestalo. V čem je tedy háček: povídá se, že kdysi vlastnoručně zmlátil Ljubu Sedychovou, Chruščovovu snachu, manželku jeho staršího syna, jenž byl za

Stalina odsouzen k trestnímu praporu, kde zahynul. Proto také, ačkoliv byl zavřen na rozkaz Stalinův, byl za Chruščova v Leningradě souzen a 18. prosince 1954 zastřelen[122)].

Rmoutil se však zbytečně: Konec orgánů to ještě nebyl.

Lidová moudrost nám však radí: Kdo chce s vlky žít, musí s nimi výt.

Kde se toto vlčí plemeno v našem národě vzalo? Není snad z našich kořenů? Z naší krve?

Je. Abychom se hned nehalili do bílých hávů spravedlivých, zeptejme se každý sám sebe: Kdyby byl vzal můj život jiný obrat, nebyl bych se stal takovým katem i já?

Je to strašná otázka, máme-li na ni čestně odpovědět.

Vzpomínám si na třetí ročník na univerzitě na podzim roku 1938. Zavolali si nás, mladé komsomolce, na okresní výbor Komsomolu poprvé, podruhé, a aniž se příliš ptali na náš souhlas, podstrčili nám k vyplnění dotazníky: nechte prý už té fyziky, matematiky a chemie, Vlast potřebuje, abyste šli do učilišť NKVD. (To už tak přece vždycky bývá, že nás nepotřebuje jen tak někdo, nýbrž sama Vlast, za kterou všechno ví a za niž hovoří nějaký funkcionář.) Rok předtím nás tentýž okresní výbor verboval do leteckých škol. Tehdy jsme se také bránili (bylo nám líto nechat univerzity), ale ne tak důrazně jako teď.

O čtvrt století později si lze myslet: no ano, chápali jste, jak kolem dokola řádí zatýkání, jak týrají lidi ve vězeních a do jaké špíny vás zatahují. Ne! Vězeňské vozy jezdily přece v noci, a my jsme byli denní směna, ta s prapory. Jak jsme měli vědět o zatýkání a proč jsme na ně měli myslet? Že vyměnili všechny oblastní funkcionáře, to nám bylo úplně jedno. Že zavřeli dva tři profesory – do toho nám přece nic nebylo, o to to budeme mít u zkoušek lehčí. My dvacetiletí jsme pochodovali v řadách vrstevníků Října, na nás, jeho vrstevníky, čekala nejsvětlejší budoucnost.

Není snadné popsat to vnitřní a ničím neopodstatněné něco, co nám bránilo jít do učilišť NKVD. Vůbec to nepramenilo z přednášek o historickém materialismu: z těch bylo zřejmé, že boj proti vnitřnímu nepříteli je žhavý problém, čestný úkol.

Odporovalo to i našim praktickým zájmům: provinční univerzita nám tehdy nemohla nabídnout nic jiného než místo na vesnické škole v zapadlém kraji s bídným platem, zatímco učiliště NKVD slibovala zvláštní příděly a dvojnásobný až trojnásobný plat. Pro to, co jsme cítili, jsme neměli

121) V románě V prvním kruhu.

122) To je pravda. D. Těrechov je vůbec člověk neobyčejné vůle a odvahy (tu také procesy proti vedoucím stalinistům v tehdejší nejisté situaci vyžadovaly), a patrně i bystrého ducha. Kdyby Chruščovovy reformy byly bývaly důslednější, byl by se Těrechov jistě při nich vyznamenal. Tak u nás nevyrostou žádné historické osobnosti. Ještě něco o jeho panských výstřednostech: spolu s velitelem své osobní stráže Kuzněcovem se převlékal do civilu, chodil pěšky po Moskvě a z rozmaru rozdával almužny z operativních čekistických fondů. Nezavání to starým Ruskem – milodary pro ulehčení duše?

slova (a i kdybychom je byli měli, bylo by bývalo příliš nebezpečné to někomu říci). Nebyla to vůbec hlava, jež se stavěla na odpor, nýbrž srdce. Ze všech stran mohou na tebe křičet: „Musíš!“, i tvá vlastní hlava může volat: „Musíš!“, ale srdce vzdoruje: Nechci, protiví se mi to! Dělejte si, co chcete, ale beze mne!

To přicházelo z velké dálky, snad od Lermontova. Z oněch dob v ruském životě, kdy pro slušného člověka, upřímně a nahlas řečeno, nebylo horší a hnusnější služby než u četníků. Nebo z ještě hlubší minulosti. Aniž jsme to věděli, vykupovali jsme se měďáky a stříbrňáky, jež nám zbyly z rozměněných pradědovských zlaťáků z těch dob, kdy se mravnost nepovažovala za něco relativního a kdy se dobro a zlo rozeznávalo jednoduše srdcem.

Přesto se však někteří z nás dali tehdy naverbovat. Myslím, že kdyby nás byli silněji zmáčkli, byli by nás všechny zlomili. Chci si to představit: Kdybych byl už měl začátkem války čtverečky[123)] na modrých výložkách – co by se bylo ze mne stalo?

Teď se mohu samozřejmé utěšovat, že by to byla má povaha nesnesla, že bych byl nemlčel a práskl za sebou dveřmi. Když jsem však na vězeňské pryčně začal v duchu přehlížet svou skutečnou důstojnickou dráhu – zhrozil jsem se.

Dostal jsem se mezi důstojníky nikoliv rovnou jako student zblblý integrály, nýbrž jsem už měl za sebou půl roku ubíjející vojenské služby, a jak se zdálo, zažil jsem dostatečně na vlastní kůži, co to znamená poslouchat s hladovým žaludkem v jednom kuse lidi, kteří tě často ani nejsou hodni. A pak mě ještě půl roku proháněli v důstojnické škole. Měl jsem si tedy navždy zapamatovat trpkost vojenské služby, jak mi kůže omrzala a loupala se? Ne! Připíchli mi pro útěchu dvě hvězdičky na nárameníky, pak třetí a čtvrtou – a na všechno jsem zapomněl!…

Uchoval jsem si alespoň studentskou lásku ke svobodě? Ale vždyť jsme ji jaktěživi nepoznali! Znali jsme jen lásku k semknutým řadám, lásku k pochodování.

Dobře si pamatuji, že jsem právě v důstojnické škole pocítil radost z oproštění: být vojákem a nepřemýšlet. Radost z vědomí, že žiješ jako žijí všichni a jak je v našem vojenském prostředí zrnkem. Radost zapomenout na jakousi duševní jemnost, pěstovanou v sobě od dětství.

V důstojnické škole jsme byli pořád hladoví, koukali jsme, kde bychom sehnali něco na zub, žárlivě jsme jeden druhého sledovali, jestli někdo něco ulovil. Ze všeho nejvíc jsme se báli, že si nevysloužíme čtverečky (ty, kteří propadli, posílali ke Stalingradu). A cvičili nás jako mladá zvířata: abychom se co nejvíc rozzuřili a měli pak chuť si na někom vylít svůj vztek. Byli jsme nevyspalí, nutili nás po večerce jednotlivě cvičit (pod velením seržanta:) pořadový krok – za trest. Nebo probudili v noci celou četu a seřadili ji kolem jedné nevyčištěné holínky: Podívejte se, ten neřád ji bude teď čistit, a dokud se nebude lesknout, budete tu všichni stát!

V dychtivém očekávání čtverečků jsme nacvičovali tygří důstojnickou chůzi a kovový velitelský hlas.

Konečně jsme je dostali! A když jsem za nějaký měsíc sestavoval v zázemí baterii, už jsem přinutil nedbalého vojáčka Berbeňova pochodovat po večerce pořadovým krokem pod dohledem vzpurného

seržanta Metlina… (Na to jsem už zapomněl, úplně jsem na to za ta léta zapomněl! Teď nad listem papíru si na to vzpomínám…) A nějaký starý plukovník, který náhodou přišel na kontrolu, si mě zavolal a domlouval mi. Ale já (a to po univerzitě!)

123) Před zavedením nárameníků za druhé světové války nosili důstojníci Rudé armády hodnostní označení na výložkách, a to nižší důstojníci čtverečky, vyšší důstojníci kosočtverečky. (Pozn. překl.)

jsem se ospravedlňoval tím, že nás tomu tak v důstojnické škole učili. To tedy znamená: Jaképak humánní názory, když jsme v armádě! (A tírat spíš v orgánech…) Srdce obrůstá pýchou jako prase sádlem.

Házel jsem svým podřízeným suverénní rozkazy, přesvědčen, že lepší rozkazy ani nemohou existovat. Dokonce i na frontě, kde jsme si před smrti, jak se zdá, byli všichni rovni, mě má moc rychle přesvědčila, že jsem člověk vyšší kategorie.

Vsedě jsem přijímal hlášení podřízených, kteří stáli v pozoru. Přerušoval jsem je a poučoval. Otcům a dědům jsem tykal (oni mi samozřejmě vykali). Posílal jsem je pod dělostřeleckou palbou spojovat přetržené telefonní dráty, jen aby mi nadřízení nemohli nic vytknout (Andrejašin při tom zahynul). Jedl jsem své důstojnické máslo se sušenkami a neuvažoval jsem o tom, proč přísluší mně a vojákům ne. Měl jsem samozřejmě také sluhu (vznešeně řečeno ordonanci), kterého jsem všelijak proháněl a nutil, aby se staral o mou osobu a vařil zvlášť jídlo jen pro mne.

(Vyšetřovatelé v Lubjance však žádné ordonance nemají, to jim nemůžeme vytýkat.) Nutil jsem vojáky, aby se dřeli, aby mi kopali zvláštní kryt na každém novém místě a pokryli jej silnějšími kmeny, abych to měl pohodlnější a bezpečnější.

A ještě něco, s dovolením, i vězení bylo u mé baterie, ano! Cože, v lese? Byla to také jáma, ale lepší než divizní jáma v Gorochovci, protože byla krytá a vězňové měli normální vojenský příděl; seděl tam Vjuškov, že ztratil, koně, a Popkov, že neudržoval karabinu v

pořádku. A ještě na něco si vzpomínám: ušili mi pouzdro na mapy z německé kůže (ne z lidské, to ne, z automobilového sedadla), ale řemínek k němu nebyl. Mrzelo mě to. A jednou jsme takový řemínek uviděli u nějakého partyzánského komisaře – a tak jsme mu jej vzali: my jsme přece armáda, my jsme něco víc! (Vzpomínáte si na Senčenka, operativního zmocněnce?) A nakonec i to, jak jsem byl chtivý svého červeného pouzdra na cigarety, a proto jsem si tak dobře zapamatoval, jak mi je vzali…

Hle, co z člověka udělají nárameníky! A kde jsou babiččiny rady před ikonou! A kde jsou ty pionýrské sny o budoucí svaté rovnosti!

A když mi na velitelském stanovišti brigády strhli kontrarozvědčíci ty prokleté nárameníky, odebrali opasek a strkali mě k jejich autu, byl jsem i přes vážnost situace velice dotčen tím, že jsem v takovém žalostném stavu měl projít místností telefonistů – obyčejní vojáci mě přece nesměli tak spatřit!

Druhý den po mém zatčeni začal můj pěší pochod na Sibiř: Z armádní kontrarozvědky vypravili do frontové kontrarozvědky nejnovější úlovek. Z Osterode do Brodnice nás hnali pěšky.

Když mě vyvedli z korekce k nástupu, stálo tam už zády ke mně sedm zatčených, tři a půl dvojice. Šest z nich mělo ošoupané ruské vojenské pláště, které už leccos prožily a do jejichž zad se bílou nesmytelnou barvou zažrala velká písmena SU. To znamenalo Sowjet Union: už jsem znal tuto značku, viděl jsem ji nejednou na zádech našich ruských zajatců, kteří se smutně a provinile vlekli vstříc armádě osvoboditelce. Osvobodili je, ale v tomto osvobození nebyla žádná vzájemná radost: jejich krajané se na ně mračili hůř než na Němce a hned za frontou je zavírali do vězení.

Sedmý zatčený byl německý civilista v černém obleku s vestou, v černém kabátě a v černém klobouku. Byl to vysoký, pěstěný muž přes padesát s jemnou tváří, živený zřejmě jemnou stravou.

Zařadili mě do čtvrté dvojice a seržant Tatar, velitel doprovodu, mi pokynul, abych si vzal svůj zapečetěný kufr, stojící stranou. V tomto kufru byly mé důstojnické věci a všechny písemnosti, které u mne našli – podklady pro rozsudek.

Jak to – kufr? On, seržant, chtěl, abych já, důstojník, zvedl a nesl kufr, to jest neskladný předmět, jejž mi nový řád vnitřní služby

zakazuje nosit? A vedle půjde s prázdnýma rukama šest obyčejných vojáků a příslušník poraženého národa?

Tak složitě jsem to seržantovi nevyložil, řekl jsem jen: „Jsem důstojník. Ať to nese Němec!“

Nikdo ze zatčených se při mých slovech neotočil: otáčet se bylo zakázáno. Jen můj soused ve dvojici, také SU, se na mne překvapeně podíval (když naši armádu opouštěli, ještě taková nebyla).

Seržanta z kontrarozvědky to však nijak nepřekvapilo. I když jsem v jeho očích samozřejmě žádný důstojník nebyl, dostalo se nám oběma stejného školení. Vyzval Němce, který nerozuměl ani slovo z našeho rozhovoru, a nařídil mu, aby kufr nesl.

My všichni ostatní jsme dali ruce za záda (zajatci neměli ani uzlíček, s prázdnýma rukama odešli z vlasti a tak se také vraceli) a naše kolona složená ze čtyř dvojic se dala na pochod do zázemí. Se strážnými z doprovodu se mluvit nedalo a mluvit jeden s druhým bylo přísně zakázáno jak cestou, tak při zastávkách i na noclehu… Protože jsme byli vyšetřovanci, museli jsme jít jakoby odděleni stěnami, každý jakoby uzavřen do své samotky.

Bylo proměnlivé předjarní počasí. Hned padla řídká mlha a špinavá břečka čvachtala bezútěšně pod našimi holínkami i na tvrdé silnici. Hned se nebe vyjasnilo a měkce žluté slunce, dosud mdlé a nejisté, zahřívalo pahorky, zbavené už skoro sněhu, a ukazovalo nám nádherný svět, který jsme měli opustit. Hned se zas zvedl nepřátelský vítr a rval z černých mraků špinavě bílý sníh, studeně nám jej metal do tváře, do zad, pod nohy a promáčel nám pláště a boty.

Šestera záda přede mnou, stále stejná záda. Měl jsem čas znovu a znovu si prohlížet kostrbaté, ohyzdné značky SU a lesklou černou látku na Němcových zádech. Měl jsem čas, abych si promyslel minulý život a uvědomil si současný. Ale já jsem to nedokázal. Už mě praštili klackem přes hlavu – ale já jsem to ještě nepochopil.

Šestera záda. V jejich kymácení nebyl ani souhlas, ani odsudek.

Němec se brzy unavil. Přehazoval si kufr z ruky do ruky, chytal se za srdce, dával doprovodu znamení, že už nemůže. A tu jeho soused ve dvojici, zajatec, který bůhvíco zakusil právě v německém zajetí (možná že i milosrdenství), vzal z vlastní vůle kufr a nesl jej.

A pak jej nesli i ostatní zajatci, také bez rozkazu strážných. A pak zase Němec. Jen já ne.

A nikdo mi neřekl ani slovo.

Jednou jsme potkali dlouhou řadu prázdných zásobovacích povozů. Vozkové se se zájmem ohlíželi, někteří se na voze postavili a koukali. Brzy jsem pochopil, že se jejich živý zájem a zlost vztahuje na mne – odlišoval jsem se totiž nápadně od ostatních: můj plášť byl nový, dlouhý, přiléhavě šitý na postavu, výložky byly dosud neodpárané a na sluníčku, které právě vysvitlo, se leskly dosud neuřezané knoflíky laciným pozlátkem. Hned bylo vidět, že jsem důstojník, zcela čerstvě chycený.

Částečně to snad byl můj pád, který způsobil jejich příjemné vzrušení (jakýsi záblesk spravedlnosti), ale spíše si nemohli srovnat ve svých hlavách, nahuštěných politickými desetiminutovkami, že by zatčený mohl být jejich velitel roty, a proto se svorně rozhodli, že jsem – z druhé strany.

„Dostali tě, ty mrcho vlasovská!… Zastřelit ho, svini!!“ křičeli rozhořčeně vozkové v záchvatu týlového hněvu (nejsilnější vlastenectví bývá vždy v týlu) a častovali mě ještě jinými sprostými nadávkami.

Připadal jsem jim jako mezinárodní podvodník, kterého přece jen chytili – takže se teď postup na frontě ještě urychlí a válka dřív skončí.

Co jsem jim mohl odpovědět? Nesměl jsem ani otevřít ústa a kromě toho bych musel každému vysvětlovat celý svůj život. Jak jsem jim měl dokázat, že nejsem diverzant? Že jsem jejich přítel? Že jsem tady kvůli nim? Jen jsem se usmíval…

Díval jsem se jejich směrem a usmíval se na ně z vězeňské kolony! Můj letmý úsměv jim však připadal jako nejhorší výsměch a oni ještě zlostněji a urputněji vykřikovali své urážky a hrozili mi pěstmi.

Usmíval jsem se, hrdý na to, že mě zatkli nikoliv za krádež, nikoliv za zradu nebo dezerci, nýbrž za to, že jsem silou svého myšlení prohlédl Stalinova zločinná tajemství. Usmíval jsem se, protože jsem doufal, že jednou dokážu trochu zlepšit náš ruský život. Ale můj kufr zatím – nesli jiní…

A já jsem přitom necítil sebemenší výčitku svědomí! A kdyby můj soused, jehož vpadlé tváře byly zarostlé čtrnáctidenním měkkým porostem a oči naplněné utrpením a poznáním – mi teď nejsrozumitelnější ruskou řečí vytkl, že jsem jednal proti vězeňské cti, když jsem požádal strážného o pomoc, že se vynáším nad jiné a že jsem nadutec – já bych mu nerozuměl! Prostě bych mu nerozuměl – o čem to mluví? Vždyť jsem přece důstojník!… Kdyby sedm z nás mělo na cestě zemřít a osmého by mohl doprovod zachránit – co by mi bránilo tehdy vykřiknout:

„Seržante! Zachraňte mě! Jsem přece důstojník!“

Hle, co to znamená důstojník, i když jeho nárameníky nejsou modré!

A což teprve když jsou modré? Když mu vštípili, že i mezi důstojníky je on něco víc? Že je mu svěřeno víc než jiným, že ví víc než jiní a že za to všechno musí vyšetřovaného ohnout tak, aby prostrčil hlavu mezi nohama, a vrazit ho tak do potrubí?

Proč by nevrazil?…

Považoval jsem se za nezištného a obětavého. A zatím jsem byl – dobře připravený kat. Kdybych se dostal za Ježova do učiliště NKVD – třeba bych byl za Beriji na správném místě!…

Nechť na tomto místě zavře knihu ten čtenář, který očekává, že v ní najde politická odhalení.

Kdyby to bylo tak jednoduché! – že kdesi jsou lidé s černou duší, kteří ve zlém úmyslu páchají černé skutky, a že je třeba je jen rozeznat od ostatních a zničit.

Avšak čára, jež dělí dobro od zla, protíná srdce každého člověka. A kdo zničí kousek vlastního srdce?…

V průběhu života se v lidském srdci tato čára přemísťuje, jednou je zatlačena jásajícím zlem, podruhé uvolní prostor procitajícímu dobru. Jeden a týž člověk bývá v různých dobách svého života a v různých životních situacích naprosto rozdílným člověkem. Jednou má blíž k ďáblu. Jindy zas k světci. Jen jméno zůstává a pod ním se vše skryje.

Sokrates nám zanechal tento odkaz: Poznej sebe sama!

A tak před jámou, do níž jsme se už chystali shodit ty, kteří nám ublížili, se náhle zarazíme: Vždyť je to jen náhoda, že se katy stali oni, a ne my.

A kdyby byl Maljuta Skuratov[124)] povolal nás – pravděpodobně bychom byli ani my nezklamali!…

Od dobra ke zlu je jen krůček, říká přísloví. To znamená, že i od zla k dobru.

Jakmile se ve veřejnosti rozvířily zprávy o nezákonnostech a mučení, začali nám ze všech stran vysvětlovat, psát a namítat: tam (ve státní bezpečnosti) byli i dobří lidé!

124) Náčelník obávaných opričnik, zvláštního osobního vojska cara Ivana Hrozného. (Pozn. překl.)

Tyhle „dobré“ známe: jsou to tí, kteří starým bolševikům šeptali „Drž se!“ nebo jim dokonce podstrkávali mazanou housku, zatímco všechny ostatní jen kopali. Ale nebyli tam i jiní, doopravdy Dobří, kteří stáli nad stranickostí?

Ve skutečnosti by tam neměli být: nrRánvse varovaly brát takové lidi a vyřazovaly je při přijímáni. Takoví lidé sami dělali všechno možné, aby tomu unikli[125)]. A když už se tam někdo omylem dostal – buď se do toho prostředí zařadil, nebo jím byl vypuzen, vyštván nebo dokonce spadl do soukolí sám. A přesto – nezůstali tam někteří?…

V Kišiněvu přišel mladý poručík státní bezpečnosti k otci Viktorovi měsíc před tím, než ho zatkli: „Ujeďte, hned ujeďte, chtějí vás zatknout!“ (Přišel sám od sebe? Nebo ho poslala matka, aby kněze zachránil?) A když důstojného otce zatkli, stalo se, že ho právě on musel eskortovat. Naříkal: „Proč jste jenom neujel?“

Nebo: V baterii jsem měl velitele čety poručíka Ovsjannikova. Nikdo mi na frontě nebyl bližší než on. Polovinu války jsme spolu jedli z jednoho kozlíku i v palbě mezi dvěma výbuchy, aby nám polévka nevystydla. Byl to venkovský chlapec s duší tak čistou a s názory tak nepředpojatými, že ho ani učiliště ani důstojnická hodnost nijak nezkazily. I mne v mnohém umírnil. Své důstojnické pravomoci využíval jen k jednomu – aby svým vojákům (a mezí nimi

bylo mnoho starších) zachránil život a zdraví. Od něho jsem se poprvé dozvěděl, jak to vypadá na naší vesnici a co to jsou vlastně kolchozy. (Mluvil o tom bez rozčileni, bez protestu a prostě, jako lesní voda zrcadlí stromy až do nejmenších větviček.) Když mě zavřeli, byl otřesen, napsal na mne nejlepší vojenský posudek a přinesl jej veliteli divize k podpisu. Když byl demobilizován, snažil se mi prostřednictvím příbuzných pomoci (byl však rok 1947, který se příliš nelišil od roku 1937!). Často jsem se kvůli němu při vyšetřováni bál, aby nezačali číst můj „Válečný deník": zapsal jsem tam, co mi vyprávěl. Když jsem byl v roce 1957 rehabilitován, velice jsem si přál ho najít. Pamatoval jsem si jeho vesnickou adresu. Napsal jsem mu jednou, napsal podruhé – žádná odpověď. Našel jsem stopu, že absolvoval jaroslavský pedagogický ústav, odkud mi odpověděli: „Přidělen ke státní bezpečnosti." No nazdar! Ale tím zajímavější! Napsal jsem mu na jeho městskou adresu – žádná odpověď. Uplynulo několik let, vyšel Ivan Děnisovič. Teď se jistě ozve! Nic! Po třech letech jsem poprosil jednoho svého dopisovatele v Jaroslavli, aby za ním zašel a osobně mu předal můj dopis. Ten tak učinil a pak mi napsal: „Zdá se, že lvana Děnisoviče ani nečetl…" No ovšem, proč by měli vědět, jak se odsouzeným vede dál?… Tentokrát už Ovsjannikov nemohl mlčet a ozval se:

„Když jsem ukončil ústav, nabídli mi, abych šel k orgánům, a já jsem se domníval, že se i zde uplatním. (Co – uplatnim?…) Mnoho úspěchů jsem na novém působišti neměl, leccos se mi nelíbilo, ale pracuji „bez klacku" a jestli se nemýlím, mohou se na mne soudruzi spolehnout. (To je ospravedlnění: soudružství!) Teď už o budoucnosti nepřemýšlím."

Toť vše… A mé předchozí dopisy jakoby nedostal. Po setkání se mnou netouží.

(Kdybychom se setkali, myslím, že bych tuto kapitolu napsal lépe.) Poslední roky za Stalina byl už vyšetřovatelem. V těch letech, kdy jednomu po druhém dávali pětadvacet. Jak se to v jeho vědomí mohlo tak převrátit? Tak zatemnit? Když si ale vzpomenu, jaký to byl dříve čistý a obětavý mládenec, nemohu uvěřit, že je vše nenávratně pryč, že v něm nezůstalo nic živého…

125) Jeden leningradský letec, propuštěný z vojenské nemocnice, přišel za války do tuberkulózního dispenzáře v Rjazani a úpěnlivě prosil: „Najděte mi něco! Odveleli mě k orgánům!“ Rentgenologové mu tedy objevili tuberkulózní infiltrát – a hned měl od estébáků pokoj.

Když vyšetřovatel Goldman dal Věře Kornějevové podle „dvěstěšestky“ její spis k podpisu, pochopila svá práva a začala podrobně pročítat případ všech sedmnácti účastníků jejich „náboženské skupiny“. Vyšetřovatel se rozzlobil, ale odmítnout jí to nemohl. Aby se s ni neotravoval, odvedl ji do velké kanceláře, kde sedělo půl tuctu všelijakých úředníků, a sám odešel. Kornějevová ze začátku četla, pak došlo nějak k rozhovoru, asi se úředníci nudili – a nakonec se Věra dala do opravdového náboženského kázání. (Ale to byste ji museli znát. Je to zářící člověk, s jasným rozumem a živou řečí, i když byla na svobodě jen zámečnicí, děvečkou u koni a ženou v domácnosti.) Se zatajeným dechem jí naslouchali, občas ji přerušili dotazem. Pro všechny to bylo něco nového. Místnost se naplnila a přišli i ze sousedních kanceláří. I když to nebyli vyšetřovatelé – byli to jen písařky, stenografky, kancelářští pomocnici – byli však z jejich prostředí, z orgánů roku 1946. Stěží tu můžeme opakovat její monolog, podařilo se jí však říci mnoho věci. I o zrádcích vlasti – proč neexistovali za vlastenecké války v roce 1812, v době nevolnictví? Už tehdy by přirozeně měli existovat! Nejvíc však hovořila o víře a věřících. Dříve, řekla jim, jste stavěli na rozpoutaných vášních – „kraď nakradené“, a tehdy vám věřící pochopitelně vadili. Ale nyní, kdy chcete budovat a žít ve štěstí na tomto světě – proč pronásledujete své nejlepší občany? Vždyť je to pro vás ten nejcennější materiál : nad věřícím přece nemusí být kontrola, věřící nekrade a nevyhýbá se práci. Vy však chcete vybudovat spravedlivou společnost na prospěchářích a závistnících. Proto se vám všechno hroutí. Proč plijete do duší nejlepších lidí. Dejte církvi skutečnou odluku, nechte ji být, nebudete na tom tratit! Jste materialisté? Tak pozvedněte úroveň vzdělání – vždyť to prý nahradí víru. Ale proč zavírat? – Vtom vešel Goldman a chtěli ji hrubě přerušit. Ale všichni na něho volali: „Drž hubu! Mlč!… Jen

mluv, mluv, ženo!“ (Jak ji nazvat "Občanka“? Soudružka? To všechno bylo zakázáno. zkomplikovalo se to konvencemi. Ženo! Tak jak Kristus oslovoval, tak nechybíš.) A Věra pokračovala v přítomnosti svého vyšetřovatele! !

Proč na tyto posluchače v kanceláři státní bezpečnosti tak živě zapůsobilo slovo bezvýznamné vězenkyně?

D. P. Těrechov, o němž jsme se už zmínili, si dosud pamatuje svého prvního odsouzence k smrti: „Bylo mi ho líto.“ Na něčem v srdci musí přece tato vzpomínka spočívat. (Avšak od té doby si už na všechny nepamatuje a záznamy o jejich počtu si nevede[126).].) Ať byli dozorci ve Velkém domě jakkoliv bezcitní – muselo v nich přece jen zůstat nejvnitřnější jádro duše, jadérko tohoto jádra. N. P-vová vypráví, že ji jednou vedla k výslechu lhostejná, němá a nepřístupná dozorkyně, a vtom začaly někde vedle Velkého domu padat bomby; zdálo se, že každou chvíli spadnou i na ně. Dozorkyně se vrhla ke své vězeňkyni a v hrůze ji objala, hledala lidskou pospolitost a soucit.

Bylo po bombardování. A znovu předchozí nepřístupnost: „Ruce za záda! Jděte!“

Samozřejmě to není žádná velká zásluha – stát se člověkem ve chvíli smrtelného strachu. Stejně tak není důkazem dobroty láska k vlastním dětem („Je to dobrý otec rodiny,“ omlouvají často darebáky). Předsedu Nejvyššího soudu I. T. Goljakova chválí: rýpal se rád na zahradě, měl rád knihy, chodil do antikvariátů, znal dobře Tolstého, Korolenka,

126) S Těrechovem jsem zažil tuto příhodu: Když mi dokazoval správnost soudního systému za Chruščova, energicky bouchl rukou do skleněné desky na psacím stole – a o hranu skla si rozřízl zápěstí. Zazvonil, přiběhl personál a postavil se do pozoru, a dozorčí důstojník mu přinesl jódovou tinkturu a kysličník vodičitý. Těrechov pokračoval v rozhovoru a celou hodinu si bezmocně držel namočenou vatu na ráně: bylo vidět, že se mu krev špatné sráží. Tak mu Bůh jasně ukázal lidskou ohraničenost! – On však soudil a sesílal rozsudky smrti na jiné…

Čechova – a co si od nich vzal? Kolik tisíc lidi zahubil? Nebo například ten plukovník, Josseův přítel, sám už seděl v izolátoru ve Vladimíru a ještě se smál tomu, jak zavíral staré židy do sklepa s ledem – a při všech těch svých kouscích se jen bál, aby se to nedozvěděla žena: důvěřovala mu, považovala ho za šlechetného a on na tom lpěl. Můžeme však pokládat tento cit za výchozí bod dobra v jeho srdci?

Proč oni už druhé století tak tvrdošíjně lpí na barvě nebe? Za Lermontova to byly „ach, vy modré uniformy!" pak modré čepice, modré náramenníky, modré výložky, potom jim poručili, aby nebyli tak nápadní, a tak se modré plochy schovaly před vděkem lidu, omezily se na hlavy a ramena a staly se z nich jen proužky a prýmky, úzké – ale přesto pořád modré!

Je to jenom maska?

Nebo se každá čerň musí občas projasnit nebem?

Bylo by hezké kdybychom si to mohli myslet. Když se však dozvíš, jaký vztah ke svatým věcem měl například Jagoda… Jeden očitý svědek (z okruhu přátel Gorkého, který měl tehdy k Jagodovi blízko) vypráví: Na Jagodově statku u Moskvy visely v předsíni lázně ikony – to proto, že když se Jagoda a jeho soudruzi svlékli, stříleli do nich z revolveru a pak se šli koupat…

Jak tomu má člověk rozumět: Zlosyn? Co to vlastně je? Existuje něco takového na světě?

Rádi bychom řekli, že nemohou být, že neexistují. V pohádkách je dovoleno zobrazovat zlosyny – pro děti, kvůli jednoduchostí obrazu. Když však velká světová literatura minulých věků nám neustále líčí postavy černočerných zlosynů – jak Shakespeare, tak i Schiller a Dickens – připadá nám to už téměř jarmareční a pro současné chápání trapné. A hlavně: jak jsou tito zlosynové vylíčeni? Jejich zlosynové jsou si dobře vědomi toho, že jsou zlosynové a že jejich duše je černá.

Tak také uvažují: Nemohu žít, jestliže nepáchám zlo. Co kdybych poštval otce na bratra! Co kdybych se opájel utrpením oběti! Jago otevřeně nazývá své cíle a pohnutky jako černé, zrozené z nenávisti.

Ne, tak to ale nebývá! Aby člověk páchal zlo, musí ho napřed chápat jako dobro nebo jako uvědomělé zákonné jednání. Povaha člověka je naštěstí taková, že musí pro své činy hledat ospravedlnění.

Macbethovo ospravedlnění bylo chabé – a proto mu svědomí nedalo pokoj. Ale i Jago je břídil. Fantazie a duševní síly Shakespearových zlosynů neunesly víc než desítky mrtvol. A to proto, že neměli ideologii.

Ideologie! Ta dává zlosynovi kýžené ospravedlnění zločinu i nezbytnou vytrvalou tvrdost. Je to společenská teorie, která mu pomáhá, aby své činy očistil sám před sebou i před jinými a slyšel nikoliv výčitky a prokletí, nýbrž pochvaly a pocty. Tak inkvizitoři čerpali posílení v křesťanství, dobyvatelé ve vlastenectví, kolonizátoři v civilizaci, nacisté v rase, jakobíni (časní i pozdní) v rovnosti, v bratrství a ve štěstí budoucích pokolení.

Díky ideologii se dvacátému století dostalo příležitosti zakusit zločinnost v miliónovém měřítku. Tu zločinnost nelze popřít, obejít, zamlčet – jak se tedy opovažujeme tvrdit, že zlosynové neexistují? A kdo tedy ty milióny zahubil? Bez zlosynů by žádný Gulag neexistoval.

V letech 1918-20 se proslýchalo, že prý čeka v Petrohradě a Oděse nezastřelila všechny odsouzené, nýbrž že některými (za živa) krmili zvířata v městských zoologických zahradách. Nevím, zda je to pravda nebo pomluva, a jestliže se takové případy vyskytly, kolik jich bylo. Já bych však důkazy ani nevyhledával: podle obyčeje modrých výložek bych to přenechal jim, aby nám dokázaly, že tomu tak nebylo. Kde také za tehdejšího hladu sehnat potravu pro zvířata? Odtrhnout ji od úst dělnické třídě? Ti nepřátelé museli tak jako tak zemřít – proč by tedy svým tělem nemohli nasytit zvířata v Zoo a přispět k našemu startu do budoucnosti? Není to snad – účelné?

To je ta čára, kterou Shakespearův zlosyn nemůže přestoupit, zatímco zlosyn s ideologií ji překročí – a jeho svědomí zůstane čisté.

Fyzika zná prahové hodnoty nebo jevy. To jsou takové jevy, které neexistují, dokud není překročen nějaký přírodě známý, přírodou zašifrovaný práh. Můžeš osvětlovat lithium žlutým světlem, jak dlouho chceš – nebude uvolňovat elektrony; zableskneš však slabým namodralým světlem, a elektrony se hned uvolní (byl překročen práh

fotoelektrického efektu)! Můžeš ochlazovat kyslík na sto stupňů a vystavovat jej jakémukoliv tlaku – plyn zůstává stejný, nemění se. Přestoupí-li se však –183°, zkapalní.

A tak i zločin je patrně prahová hodnota. Ano, celý život člověk jen kolísá a váhá mezi zlem a dobrem, klouže padá, škrábe se nahoru, projevuje lítost a znovu hněv – dokud však nepřekročí práh zločinu, má možnost se vrátit, je ještě v dosahu naší naděje. Jestliže však početností svých zlých skutků nebo jejich stupněm nebo absolutností své moci překročí najednou práh – opustí člověčenstvo. A možná – nenávratně.

Představa, kterou mají lidé o spravedlnosti, se odjakživa skládá ze dvou polovin: dobro vítězí a zlo je potrestáno.

Měli jsme štěstí, že jsme se dožili takové doby, kdy dobro sice nevítězí, ale také není pořád pronásledováno. Zbité, neduživé dobro smí dnes ve svých cárech vstoupit dovnitř a sedět v koutku, jenom nesmí pípnout.

Nikdo se však nesmí zmínit ani slůvkem o zlu. Ano, z dobra si tropili posměch, ale zlo u toho nebylo. Ano, kolik miliónů bylo vehnáno do záhuby, ale vinen tím nebyl nikdo. A jestliže někdo jen hlesne: „Jak to že ti, kteří…“, ze všech stran se ozve vyčítavě, i když zprvu přátelsky: „Ale co, soudruzi! Proč jitřit staré rány?!“[127)] Ale pak zase s klackem: „Buďte ticho, měli vás dobít, a ne rehabilitovat!“

V západním Německu bylo do roku 1966 odsouzeno osmdesát šest tisíc nacistických zločinců[128)] – a my se zalykáme, nelitujeme novinových stránek ani vysílací doby, i po práci zůstáváme na schůzích a hlasujeme: „To je málo! 186 tisíc je málo! I dvacet let je málo! Pokračovat!“

U nás však odsoudili (podle zpráv vojenského senátu Nejvyššího soudu) – asi třicet lidí.

Co je za Odrou a za Rýnem – to nás pálí. Ale to, co je v okolí Moskvy a Soči za zelenými ohradami, to, že vrahové našich mužů a otců jezdí po našich ulicích a my jim uvolňujeme cestu – to nás nepálí, to se nás nedotýká, to znamená – „hrabat se v minulosti“.

Kdybychom však těch západoněmeckých osmdesát šest tisíc převedli v poměru k nám, činilo by to na naši zem čtvrt miliónu!

My jsme však ani za čtvrt století nikoho z nich nenašli, nikoho z nich jsme nepohnali před soud, bojíme se drásat jejich rány. A jako jejich symbol žije v Granovského ulici číslo 3 samolibý, omezený, dodnes ničím nepoučený Molotov, prosáklý naší krví, a důstojně přechází chodník, aby nastoupil do dlouhého a širokého automobilu.

127) To právě namítali modři penzisté i k Ivanu Děnisoviči: Proč jitřit rány těm, kteří seděli v lágrech?Ty prý musíme šetřit!

128) Ve východním Německu však není o nich nic slyšet; tam byli totiž převychováni a uplatnili se ve státních službách.

Je to hádanka, kterou my, současníci, nemůžeme rozluštit: Proč je Německu dáno, aby potrestalo své zločince, a Rusku ne? Jak zhoubná bude naše další cesta, jestliže se nemůžeme zbavit tohoto hnisajícího vředu na našem těle? Jaké poučení může Rusko světu dát?

Při německých procesech dochází leckdy k podivuhodnému jevu: obžalovaný se chytá za hlavu, odmítá další obhajobu a o nic soud už neprosí. Říká, že řada jeho zločinů, které mu znovu připomněli a předvedli, ho naplňuje odporem a že už nechce dál žit.

To je to nejlepší, čeho soud může dosáhnout: když je zlo do té míry odsouzeno, že se od něho odvrací i zločinec.

Země, která osmdesátšesttisíckrát odsoudila u soudu zlo (a navždy je odsoudila v literatuře a mezi mládeží), taková země se rok za rokem a stupínek za stupínkem od něho očišťuje.

Co však máme dělat my?… Jednou nazvou naši potomci několik našich generací generacemi slabochů: nejdřív jsme se odevzdaně nechali vybíjet po miliónech a pak jsme pečovali o vrahy v jejich šťastném stáří.

Co máme dělat, když velká tradice ruského pokání je jim nepochopitelná a směšná? Co máme dělat, když jejich zvířecký strach, že by museli snést jen setinu toho, co sami způsobili jiným v nich potlačuje sebemenší sklon ke spravedlnosti?

Když se zuby nehty drží úrody svého prospěchu, která vzešla z krve zahynulých?

Ti, kteří točili klikou mlýnku na maso, alespoň ti z roku 1937, nejsou už samozřejmě mladí, je jim od padesáti do osmdesáti let, a nejlepší období svého života prožili bez starostí, v nadbytku a přepychu. Pro ně jakákoliv stejná odplata přichází příliš pozdě, ta se jim už nemůže připravit.

My však budeme velkorysí, nebudeme je střílet, nebudeme do nich lít slanou vodu pouštět na ně štěnice, vázat je do „vlaštovky“, nutit je týden stát bez spánku, ani je nebudeme kopat holínkami, mlátit gumovými obušky, stahovat jim lebku železnou obručí, vtěsnávat je do cely jako zavazadla, aby leželi jeden na druhém – nic z toho, co oni dělali nám! Avšak vůči své zemi a vůči svým dětem jsme povinni je všechny najít a všechny soudit! Soudit ani ne tak je, jako jejich zločiny. Dosáhnout toho, aby každý z nich alespoň zvolal: „Ano, byl jsem kat a vrah!“

A kdyby to bylo v naší zemi proneseno jen čtvrtmiliónkrát (v poměru k západnímu Německu, abychom za ním nezůstali pozadu – pak by to možná stačilo.

Ve 20. století není přece možno po celá desetiletí nečinit rozdíl mezi soudně stíhatelným zvěrstvem a „minulostí“, v níž se nemáme „hrabat“.

Musíme veřejně odsoudit samu ideu, která opravňuje jedny, aby utlačovali druhé.

Mlčíme-li o zlu a zaháníme-li je hlouběji do těla, aby nevylezlo na povrch, tím je jen zaséváme a ono v budoucnu tisícinásobně vzejde. Jestliže zločince netrestáme, ba ani morálně neodsuzujeme, pak nejen chráníme jejich ničemné stáří, ale podrýváme tím veškeré základy spravedlnosti nových generací. Proto vyrůstají tak „lhostejní“, nikoliv pro „nedostatky ve výchovné práci“. Mladí se tak učí, že podlost se na světě nikdy netrestá, nýbrž že vždy přináší blahobyt.

A v takové zemi žít bude nepříjemné, ba strašné!

5 PRVNÍ CELA – PRVNÍ LÁSKA

Jak tomu máme rozumět? Cela – a láska?… Ach tak, asi tahle: Zavřeli tě za leningradské blokády do Velkého domu? Pak je to

jasné! Proto jsi ještě naživu, že tě strčili právě tam. Bylo to nejlepší místo v Leningradě – a to nejen pro vyšetřovatele, kteří tam i bydleli a pro případ ostřelování měli ve sklepě i kanceláře. No vážně, v Leningradě se tehdy lidé nemyli, tváře měli pokryté černou vrstvou špíny, ale ve Velkém domě měl vězeň každý desátý den horkou sprchu. Je sice pravda, že topili jen na chodbách dozorcům a v celách nikoliv, ale zato byl v cele fungující vodovod a záchod – kde to jinak v Leningradě bylo? A chleba bylo jako na svobodě, sto dvacet pět gramů. A k tomu ještě jednou denně masový vývar z poražených koní! A jednou denně kaše!

Záviděla kočka psovi živobytí! A co korekce? A co rozsudky smrti? Ne, proto ne.

Proto ne…

Sedíš a se zavřenýma očima vše znovu probíráš „: v kolika celách jsi seděl během svého trestu“. Je těžké je všechny spočítat. A v každé byli lidé a lidé… V některé jen dva, v jiné půldruhého sta. Někde jsi seděl jen pět minut, jinde celé léto.

Ale ze všech bude vždy zvláštní místo zaujímat první cela, v níž ses setkal s lidmi sobì podobnými, postiženými stejným osudem. Na ni budeš celý život vzpomínat s takovým vzrušením, s jakým vzpomínáš jen na první lásku. A na lidi, kteří se s tebou dělili o podlahu a vzduch kamenný krychle ve dnech, kdy sis celý život promýšlel od začátku – na ty lidi budeš jednou vzpomínat jako na svou rodinu.

V těch dnech skutečně jen oni byli tvou rodinou.

To, cos prožil v první vyšetřovací cele, se nepodobá ničemu v celém tvém životě před tím, ani v celém tvém životě po tom. I když vězení existovala už tisíce let před tebou a nějakou dobu budou ještě existovat i po tobě (chtěl bych věřit, že už jen nakrátko…) – jediná a neopakovatelná je právě ta cela, v níž jsi prožil dobu vyšetřování.

Třeba byla pro lidskou bytost hrozná. Zavšivená basta bez okna, bez ventilace, bez pryčen, se špinavou podlahou – krabice plná štěnic, kterou nazývali KPZ*[11] a která byla u vesnického sovětu, na stanici milic, na nádraží nebo v přístavu (KPZ a DPZ – těch bylo

---

[11] KPZ (DPZ) – cela věznice vyšetřovací vazby. Tam jsou vězňové drženi jen po dobu vyšetřováni, nikoliv k odpykáni trestu.

rozseto po celé naší zemi nejvíc a v nich také seděla většina zatčených). Byl to například „ajnclík“ v archangelském vězení, kde byla skla v oknech natřena suříkem, aby zmrzačené boží světlo k nám pronikalo jen krvavě rudé, a kde věčně svítila u stropu patnáctiwattová žárovka. Nebo „ajnclík“ ve městě Čojbalsanu, kde na šesti čtverečních metrech podlahy sedělo po celé měsíce namačkáno čtrnáct lidí a na rozkaz si měnilo skrčené nohy. Nebo jedna z „psychických“ cel v Lefortovu, jako třeba stojedenáctka, natřená černě, kde také ve dne v noci svítila dvacetiwattová žárovka, jinak vypadala stejné jako ostatní Lefortovské cely: asfaltová podlaha, uzávěr ústředního topení na chodbě, přístupný jen dozorcům; hlavní však byl ohlušující rámus trvající celé hodiny (od aerodynamického potrubí sousedního aerohydrodynamického ústavu – těžko věřit, že to nebylo úmyslné), rámus, při němž se miska a hrnek chvěji a sjíždějí se stolu, rámus, při němž je zbytečné mluvit, ale může se z plna hrdla zpívat, a dozorce nic neslyší – a když rámus ztichne, nastane větší blaho, než je svoboda.

Ty sis však nezamiloval onu špinavou podlahu, ponuré stěny ani zápach kýblu, nýbrž ty, s nimiž ses na rozkaz obracel; zamiloval sis cosi pulsujícího mezi vašimi dušemi, jejich leckdy podivuhodná slova a ony svobodné, vznášející se myšlenky, jež se právě tam v tobě zrodily a k nimž by ses donedávna nemohl ani vzepnout, ani povznést.

Než ses dostal do této první cely, co všechno jsi musel zakusit! Drželi tě v jámě, v boxu nebo ve sklepě. Nikdo ti neřekl lidské slovo, nikdo ti nevěnoval lidský pohled, jen ti železnými zobáky vyklovávali mozek a srdce, tys křičel a sténal – a oni se smáli.

Byl jsi týden nebo měsíc opuštěn a sám mezi nepřáteli a už ses loučil s rozumem a se životem; už ses vrhl s topného tělesa tak, aby sis rozrazil hlavu o litinový odtokový uzávěr[130)] a najednou ses probral k životu a zas tě přivedli k tvým druhům. A rozum se ti zase vrátil. To tedy znamená první cela!

Na takovou celu jsi čekal, snil jsi o ní téměř jako o vysvobození – ale oni tě tahali od čerta k ďáblu, z Lefortova do nějaké ďábelsky legendární Suchanovky.

Suchanovka, to je nejhroznější vězení ministerstva státní bezpečnosti.

Vyšetřovatelé nás jí straší a její jméno vyslovují se zlověstným syčením. (A kdo tam byl, od toho se nic nedozvíš: buď blekotá nesouvislé nesmysly, nebo už není mezi živými.) Suchanovka, to je bývalý Kateřinský klášter, skládající se ze dvou budov: z trestnice a z vyšetřovací věznice se 68 klášterními kobkami. Cesta vězeňským vozem trvá dvě hodiny, a přitom málokdo ví, že je toto vězení vzdáleno jen několik kilometrů od Leninských hor a od bývalého panství Zinajdy Volkonské. Kolem dokola je překrásná krajina.

Nově příchozího vězně tam otupí korekcí vstoje, tak úzkou, že jestliže nemáš sílu vydržet na nohách, zůstaneš viset jen na opřených kolenou. V takové korekci tě drží i déle než čtyřiadvacet hodin – aby se tvůj duch zkrotil. V Suchanovce krmí vězně vybraným chutným jídlem jako nikde jinde v MGB – a to proto, že jídlo přinášejí z domu oddechu architektů; nezřídili tu speciální vězeňskou vývařovnu. Ale to, co sní jeden architekt osmažené brambůrky a sekaný řízek – rozdělí tady mezi dvanáct lidí. A proto tu máš nejen věčný hlad jako všude jinde, ale i větší trýzeň.

Všechny cely-kobky jsou stavěné pro dva, ale nejčastěji tam drží jen jednoho vyšetřovance. Jsou velké jedenapůl na dva metry[131]. Do kamenné podlahy jsou zapuštěny dvě kulaté

130) Alexandr Dolžin

131) Přesně: 156 x 209 cm. Jak to víme? Je to triumf inženýrského výpočtu a silné duše, nezlomené Suchanovkou – vypočítal to AI. D. Aby se nepomátl na mysli a neklesal duchem, snažil se co nejvíc počítat. V Lefortovu počítal kroky a převáděl je na kilometry, v duchu vypočítával podle mapy, kolik kilometrů je z Moskvy na hranice, kolik pak přes celou Evropu a kolik přes celý Atlantik. Jeho stimulem bylo vracet se v duchu domů do Ameriky; po roce v lefortovské samotce se právě dostal k vypočítávání hloubky Atlantiku, když ho přeložili do Suchanovky. Zde ho napadlo, že o této věznici bude málokdo vyprávět (celé naše vyprávění o Suchanovce pochází od něho), a proto si vymyslel, jak

by přesně vyměřil celu. Na spodku vězeňské misky si přečetl zlomek 10/22 a dovtípil se že „10“ udává průměr dna a „22“ průměr celé misky. Pak vytáhl z ručníku nitku, udělal si podle misky metr a všechno změřil. Potom si začal vymýšlet, jak by se dalo spát vstoje: opřít se kolenem o židli, ale tak, aby dozorce nemohl vidět, že máš zavřené oči. Přišel na to jak – a jen proto se nepomátl. (Rjumin ho totiž měsíc nenechal spát.)

stoličky jako pařezy, a když dozorce odemkne anglický zámek ve stěně, odklopí se ze stěny na pařez prkno na dobu sedmi nočních hodin (to jest na hodiny výslechů, ve dne se tam vůbec nevyslýchá) a na prkno spadne slamníček, velký jako pro dítě.

Ve dne je stolička volná. ale sedět se na ní nesmí. Na čtyřech trubkách je položeno jakési žehlicí prkno – stůl. Větrací okénko je vždy zavřené, jen ráno pootevře dozorce štěrbinu na deset minut. Sklo v malinkém okénku je armované. Procházky nejsou nikdy, na stranu vyvádějí jen v šest ráno, kdy to ještě žádné břicho nepotřebuje, večer už nevyvádějí. Na úsek se sedmi celami připadají dva dozorci, proto tě špehýrka pozoruje tak často, jak často musí dozorce projít kolem dvou dveří ke třetím. V tom je také účel tiché Suchanovky: nenechat ti ani minutu spánku, ani minutu soukromého života – jsi pořád pod dohledem a pořád v jejich moci.

Jestliže jsi však přečkal všechny souboje se šílenstvím, všechny zkoušky samoty a jestliže jsi v nich obstál – zasloužil sis svou první celu! Teď si v ní vyléčíš svou duši.

A jestliže ses rychle vzdal, ve všem ustoupil a všechny zradil – jsi teď také zralý pro svou první celu; bylo by však pro tebe lépe, kdyby ses toho šťastného okamžiku nedožil a zemřel ve sklepení jako vítěz, aniž bys podepsal jediný list papíru.

Poprvé teď uvidíš sobě podobné. Poprvé teď uvidíš jiné živé lidi[132)], kteří s tebou sdílejí tvou cestu a se kterými se můžeš spojit radostným slovem my.

Ano, toto slovo, které jsi jako svobodný člověk možná podceňoval, když jím nahrazovali tvou osobnost („My všichni do jednoho!… My rozhodně protestujeme!

… My žádáme!… My přísaháme!…“) – toto slovo se ti teď jeví jako slast: nejsi na světě sám! Jsou tu ještě moudré oduševnělé bytosti – lidé!!

Když jsem si po čtyřech dnech a nocích svého souboje s vyšetřovatelem mohl konečně po večerce lehnout ve svém oslnivě osvětleném boxu, začal dozorce odmykat dveře. Slyšel jsem dobře, ale chtěl jsem, dříve než řekne: „Vstaňte! K výslechu!“, ležet ještě tři setiny – vteřiny s hlavou na podhlavníku a představovat si, že spím. Avšak dozorce se odchýlil od naučeného a řekl: „Vstaňte! Vezměte si lůžkoviny!“

Já, nechápající a rozmrzelý, protože to pro mne byl nejvzácnější čas, jsem si ovinul onuce, natáhl holínky, oblékl vojenský plášť a zimní čepici a vzal do náruče vězeňskou matraci.

Dozorce mi neustále dával znamení, abych nedělal hluk, a vedl mě po špičkách hrobově tichou chodbou ve čtvrtém poschodí Lubjanky kolem stolu hlavního dozorce, podél lesknoucích se čísel cel a olivově zelených štítků špehýrek a otevřel mi celu číslo 67. Vešel jsem dovnitř a on za mnou hned zamkl.

Od večerky uplynulo sotva čtvrt hodiny, ale protože pro vyšetřovance je doba spánku tak křehká a nejistá a je jí tak málo, obyvatelé cely 67 při mém příchodu už spali na kovových postelích s rukama na přikrývce[133)]. Při zvuku odmykaných dveří sebou všichni tři trhli a okamžitě zvedli hlavy. Oni také čekali, že někoho zavolají k výslechu.

132) Jestliže jsi však byl ve Velkém domě za leningradské blokády, uviděl jsi třeba i kanibaly, kteří jedli lidské maso a kšeftovali s lidskými játry z prosektury. Z neznámých důvodů je dávali dohromady s politickými.

133) Ve vnitřních věznicích GPU-NKVD-KGB si postupně vymýšleli jako doplnění starých vězeňských předpisů nejrůznější opatření, jimiž zbytečně týrali vězně. Kdo tu seděl začátkem dvacátých let, ten tato opatření neznal, dokonce i světlo tehdy na noc lidsky zhášeli. Pak začali nechávat světlo svítit s logickým odůvodněním: aby mohli dozírat na vězně každou minutu i v noci

(když ale kvůli kontrole rozsvěcovali, bylo to ještě horší). Nařízení spát s rukama na pokrývce bylo údajně nutné proto, aby se vězeň nemohl pod pokrývkou uškrtit a vyhnout se tak spravedlivému vyšetřování. Pokusné zkoušky ukázaly, že člověk chce v zimě vždy ruku schovat a zahřát – a proto bylo toto opatření zavedeno s konečnou platností.

A tyto tři polekaně zvednuté hlavy, tyto tři neholené, pomačkané a bledé tváře mi připadaly tak lidské a tak milé, že jsem stál s matrací v náruči a šťastně jsem se usmíval. Oni se také usmáli. Takový výraz tváře jsem už zapomněl – za pouhý týden!

„Odkud, z venku?“ zeptali se mne. (Obvyklá první otázka nováčkovi.) „Ne-e,“ odpověděl jsem. (Obvyklá první odpověď nováčka.) Měli tím na mysli, že jsem byl asi nedávno zatčen a že tedy přicházím z venku. A já zas po devadesáti šesti hodinách vyšetřování jsem se už nijak nepokládal za jednoho z „venku“ – cožpak už nejsem zkušený vězeň?… A přesto jsem byl z venku! Bezvousý stařík s černým, velmi živým obočím se mne hned začal vyptávat na válečné a politické novinky. Bylo to otřesné! Ačkoliv byl konec února, nevěděli ani o jaltské konferenci, ani o obklíčení Východního Pruska, ani o naši ofenzívě u Varšavy z poloviny ledna, ba ani o prosincovém žalostném ústupu spojenců. Podle nařízení neměli vyšetřovanci nic vědět a vnějším světě – a také a něm nic nevěděli!

Byl jsem ochoten jim hned a tam všem skoro celou noc vyprávět – s hrdostí, jako by všechna vítězství a obchvaty byly dílem mých vlastních rukou. Vtom však přinesl službu mající dozorce mou postel a já jsem si ji musel tiše postavit. Pomohl mi mladík v mém věku, také voják: jeho blůza a letecká čepice visely na sloupku postele. Zeptal se mne ještě dřív než stařík, jenže ne na válku, nýbrž na tabák.

Ačkoliv má duše byla otevřena mým novým druhům a ačkoliv jsme za těch pár minut prohodili jen málo slov – zavanula ke mně z tohoto mého vrstevníka a spolubojovníka cosi cizího a já jsem se vůči němu jednou provždy uzavřel.

(Ještě jsem neznal slova „násada“ ve smyslu nasazený špicl a donášeč, ani to, že takový špic) musel být v každé cele, a vůbec jsem

ještě nestačil uvážit a říci si, že se mi ten člověk, Georgij Kramarenko, nelíbí – a už ve mně zapracovalo mé duševní poznávací relé, jakýsi detektor, který mě vůči němu navždy uzavřel.

Nezmiňoval bych se o takovém případě, kdyby byl ojedinělý. Já jsem však práci tohoto svého vnitřního detektoru začal brzo s údivem, nadšením a rozechvěním pociťovat jako trvalou vrozenou vlastnost. Léta plynula, ležel jsem na stejných palandách, chodil jsem ve stejné koloně, pracoval jsem ve stejných brigádách s mnoha sty lidí a vždy se tento tajemný detektor. na jehož vzniku jsem neměl ani trochu zásluhy, zapojil, dříve než jsem si na něj vzpomněl, zapojil se při pohledu na lidskou tvář, oči, při prvních zvucích hlasu – a otevřel mě vůči tomu člověku buď dokořán, nebo jen na štěrbinku, anebo mě vůči němu tiše uzavřel. To fungovalo vždy tak dobře, že se mi všechny snahy operativních zmocněnců nasadit donášeče zdály na draka: vždyť na tom, kdo se zavázal zrazovat své druhy, se to vždy pozná ve tváři i po hlase, a i když se někteří šikovně přetvařují – něco u nich není v pořádku. A také mi naopak můj detektor pomáhal rozeznat ty, kterým od samého začátku známosti lze odkrýt nejskrytější hlubiny a tajemství, za která se sekají hlavy.

Tak jsem prošel osmi lety vězení, třemi lety vyhnanství. dalšími šesti lety psaní v ilegalitě, která nebyla o nic méně nebezpečná – a po celých těch sedmnáct let jsem se bez rozmyšlení otvíral desítkám lidí – a ani jednou jsem se nezmýlil! Nikde jsem o tomto jevu nic nečetl a uvádím jej zde pro znalce psychologie. Myslím, že mnozí z nás mají v sobě takové duševní zařízení, ale protože jsme lidé příliš technického a rozumového poletí, opovrhujeme tímto zázrakem a nedáváme mu možnost, aby se v nás rozvinul.) Postavili jsme postel – a já jsem mohl začít vyprávět (samozřejmě šeptem a vleže, aby se člověk z takového pohodlí neoctl náhle v korekci), avšak náš třetí spoluvězeň, ve středních letech, ale už s bílými nitkami šedin na ostříhané hlavě, který se na mne nedíval příliš laskavě, řekl s drsností hodnou seveřana:

„Zítra! Noc je na spaní.“

A to bylo také to nejrozumnější. Kteréhokoliv z nás v kteroukoliv minutu mohli vytáhnout k výslechu a držet ho tam do šesti do rána, kdy jde spát vyšetřovatel, ale v cele se už spát nesmí.

Jedna noc nerušeného spánku byla důležitější než celý osud naší planety!

A ještě něco jsem pocítil při prvních větách svého vyprávění, něco, co také vadilo, leč nebylo hned postižitelné; bylo ještě příliš brzy, abych to mohl pojmenovat: že nastala (se zatčením každého z nás) světová změna pólů nebo zvrat všech pojmů o sto osmdesát stupňů a že to, co jsem s takovým nadšením začal vyprávět, nebylo pro nás třeba vůbec nic radostného.

Otočili se, zakryli si oči kapesníkem před světlem dvěstěwattové žárovky, zabalili si do ručníku ramena, která jim mrzla nad přikrývkou, schovali si pod ni kradmo ruce a usnuli. A já jsem ležel, zaplněn svátečním pocitem, že jsem s lidmi. Vždyť ještě před hodinou jsem nemohl počítat s tím, že mě dají s někým dohromady. Mohl jsem skončit svůj život s kulkou v zátylku (vyšetřovatel mi to pořád sliboval) a nikoho už bych nebyl spatřil. Vyšetřování mi hrozilo stejně jako dřív, ale jak velice bylo teď ode mne vzdáleno! Zítra budu vyprávět já (samozřejmě ne o svém případě, zítra budou vyprávět oni – jaký to bude zítra zajímavý den, jeden z nejlepších v mém životě!

(Velice brzo a velice jasně jsem došel k poznání, že vězení není pro mne žádná propast, nýbrž nejdůležitější přelom v mém životě.) Každá maličkost v cele je pro mne zajímavá – kam se jen poděl můj spánek? – a když se oko ve špehýrce nedívá, prohlížím si nenápadně celu. Nahoře na jedné stěně je nevelká prohlubeň asi na tři cihly a visí na ní roleta z modrého papíru. Už předtím jsem se stačil dozvědět, že je to okno, ano, v cele je okno a roleta že je zatemnění. Zítra bude tudy pronikat slabé denní světlo a ve dne zhasnou na chvíli oslňující žárovku. Jak mnoho to znamená, žít ve dne za denního světla!

V cele je ještě stůl. Na něm, na nejviditelnějším místě, stojí čajník, šachy, sloupek knih. (Ještě jsem nevěděl proč na nejviditelnějším místě. Jak se ukázalo, šlo opět o lubjanský předpis. Dozorce se musel každou minutu špehýrkou přesvědčit, že nikdo nezneužívá těchto darů vězeňské správy: že nikdo nebourá čajníkem zeď, že nikdo nepolyká šachové figurky, aby se rozžehnal se životem a přestal být občanem SSSR a že nikdo nehodlá zapálit knihy s

úmyslem podpálit věznici. A vlastní brýle vězňů se považují za tak nebezpečnou zbraň, že v noci nesmějí ležet ani na stole a správa věznice je do rána odebírá.) Jaký pohodlný život! Šachy, knihy, pérované postele, pořádné matrace, čisté povlečeni. Nepamatuji se, že bych za celou válku někdy tak spal. Vyleštěná parketová podlaha. Skoro čtyři kroky se lze procházet od okna ke dveřím. Ne, taková ústřední politická věznice je úplné letovisko.

A žádné granáty nepadají… Vzpomněl jsem si na jejich hukot vysoko nad hlavou, na jejich zesilující se svist a na rachot výbuchu. A jak tence pohvizdují miny.

A jak se všechno otřásá při výbuchu čtyř náloží Goebbelsových minometů.

Vzpomněl jsem si na rozbředly sníh u Wormdittu, kde mě zatkli a kde teď naši šlapou v blátě a mokrém sněhu, aby nepustili Němce z kotle.

Jděte k čertu! Když nechcete, abych bojoval – tak dobrá!

Mezi mnoha ztracenými hodnotami jsme ztratili i tuto: charakterovou pevnost těch lidi. kteří před námi hovořili a psali rusky. Je divné, že se o nich v naší předrevoluční literatuře téměř nepsalo. Jen zřídka se k nám donese jejich dech – dech Cvetajevové nebo dech matky Marie[134)]. Viděli příliš mnoho, než aby si z toho mohli vybrat jen jedno.

Vzpínali se k ušlechtilosti příliš prudce, než aby mohli pevně stát na zemi. Před pádem společnosti vzniká úzká vrstva moudrých, přemýšlejících lidí – lidí, kteří jen přemýšlejí. A jak se jim posmívali! Jak je zesměšňovali! Lidem přímočarým v díle i činu byli trnem v oku. Nedostalo se jim jiné nadávky než hnilotina. Protože byli předčasným, příliš jemně vonícím květem, pokosili je.

V soukromém životě byli tito lidé obzvlášť bezmocní: nehrbili se, nepřetvařovali se, přečnívali, co slovo to mínění, nadšení, protest. Právě takové sekačka podežíná.

Právě takové řezačka rozdrcuje[135)].

Ti všichni prošli těmito celami. Avšak stěny cel – za tu dobu se už tapety strhly, stěny se omítaly, bílily a nejednou malovaly – nám nic z minulosti nepředaly (naopak nás nastraženými mikrofony poslouchaly). U dřívějších obyvatelích těchto cel, o rozmluvách,

které se tu vedly, o myšlenkách, s nimiž odtud odcházeli na popravu nebo na Solověcké ostrovy, nebylo nikde nic napsáno ani řečeno – a taková kniha, jež by měla cenu čtyřiceti vagónů naší literatury, už asi nikdy nevyjde.

A ti, kteří jsou ještě naživu, vyprávějí nám všelijaké bezvýznamnosti: že tu dříve byly dřevěné kavalce a na nich slamníky. Že dříve než dali na okna náhubky[136)], byla skla v oknech zamalovaná křídou až nahoru – už v roce 1920. Náhubky tedy existovaly už v roce 1923 (zatímco my jsme je jednomyslně připisovali Berijovi).

Ťukání se prý ve dvacátých letech ještě trpělo: z neznámých důvodů dosud přežívala nesmyslná tradice z carských věznic, že když se vězňové nemohou ťukáním dorozumívat, co tedy mají vlastně dělat? A ještě něco: po celá dvacátá léta byli všichni dozorci Lotyši (z lotyšských střeleckých pluků i odjinud), a jídlo roznášely urostlé Lotyšky.

Jsou to sice maličkostí, ale je nad čím se zamyslet.

Mně osobně přišlo velice vhod a s díky jsem kvitoval, že mě dali do této hlavní politické věznice Sovětského svazu: mnoho jsem přemýšlel o Bucharinovi a chtěl jsem si všechno na místě představit. Měl jsem však také pocit, že jdeme už prošlapanou cestou a že bychom se byli spokojili s jakýmkoliv okresním vězením státní bezpečnosti. A tady že je té cti až příliš mnoho.

Avšak s těmi lidmi, s nimiž jsem se tu setkal, jsem se nemohl nudit. Bylo komu naslouchat, bylo co srovnávat.

Ten stařík s živě pohyblivým obočím (ve svých třiašedesáti letech si vůbec nevedl jako stařík) se jmenoval Anatolij Iljič Fastěnko. Byl ozdobou naší lubjanské cely – jako ochránce starých ruských vězeňských tradic i jako živá historie ruských revolucí. To, co si uchoval v paměti, mu bylo jakoby měřítkem pro všechno, co bylo a je. Takoví lidé jsou vzácní nejen ve vězení, těch se nedostává v celé lidské společnosti.

Jméno Fastěnko jsme si přečetli přímo zde v cele v jedné knize o revoluci v roce

1905, která se nám dostala do ruky. Fastěnko byl tak dlouho sociálním demokratem, že už jím podle všeho přestal být.

134) „Matka Maria“, vl. jménem J. J. Skobcovová, Vzpomínku na Alexandra Btoka.

135) Zdá se však, i když se to neodvažuji tvrdit, že se tito lidé koncem šedesátých let opět začínají objevovat. Je to obdivuhodné. Už se v to skoro ani nedoufalo.

136) Náhubek ve vězeňském argotu znamená za prvé štít před oknem cely, který znemožňuje výhled, avšak propouští světlo: za druhé pak trest ztráty občanských práv, který navazuje na trest odnětí svobody. (Pozn. překl.)

První trest vězení dostal ještě jako mladý člověk v roce 1904, ale po vydání „manifestu“ ze dne 17. října 1905 byl hned zase propuštěn*[12] (Zajímavé bylo jeho vyprávění o okolnostech této amnestie. Tehdy samozřejmě o nějakých „náhubcích“ na oknech neměli ani ponětí, a z cel bělocerkovského vězení, kde Fastěnko seděl, viděli vězňové volně na vězeňský dvůr i na ulici a mohli se dorozumívat s lidmi na svobodě podle libostí. A tak hned dne 17. října, jakmile se lidé z telegrafických zpráv dozvěděli o amnestii, sdělili tuto novinku vězňům. Političtí vězňové začali ze samé radosti řádit, vytloukat okna a vyrážet dveře a žádali, aby je ředitel věznice okamžitě propustil. Byl někdo z nich zkopán do hlavy? Strčen do korekce?

---

[12] Kdo z nás nezná nazpaměť ze školního dějepisu a ze Stalinova „Nástinu dějin VKS“; že tento „provokativně podlý manifest“ byl výsměchem svobodě, že car přikázal „mrtvým svobodu, živým zas arest“? Tento epigram je však lživý. Manifestem byly povoleny všechny politické strany, svolána duma a vyhlášena čestná a velkorysá amnestie (jiná věc je, že byla vynucena), a to: byli propuštěni naprosto všichni političtí vězňové bez výjimky a bez ohledu na výměru a druh trestu. Jen kriminální zločinci zůstali ve vězeni. Stalinova amnestie ze dne 7. července 1945 však postupovala právě naopak: všechny politické nechala ve vězeni.

Zakázali nějaké cele číst knihy a nakupovat v kantýně? Ale kdepak! Ředitel věznice běhal bezradně od cely k cele a prosil: „Ale pánové! Snažně vás prosím! Buďte rozumní! Já přece nemám právo vás propustit na základě nějaké telegrafické zprávy. Musím dostat přímý pokyn od svého představeného v Kyjevě. Velice vás prosím: budete tu muset zůstat přes noc.“ A skutečně je tam barbarsky drželi až do příštího dne!*[13] Jakmile Fastěnko a jeho druzi byli na svobodě, vrhli se hned do revoluce. V roce 1906 dostal Fastěnko osm let katorgy, což znamenalo čtyři roky v okovech a čtyři roky ve vyhnanství. První čtyři roky si odpykával v sevastopolském centrálu, kde v té době mimochodem došlo k hromadnému útěku vězňů, který byl zorganizován zvenčí za spolupráce všech revolučních stran: eserů, anarchistů a sociálních demokratů. Výbuchem bomby byl ve zdi věznice probourán obrovský otvor, a dvě desítky vězňů (ne všichni, kteří by chtěli, nýbrž jen ti, kteří byli svými stranami k tomu určeni a kteří byli ještě ve vězení – prostřednictvím dozorců! – zaopatřeni revolvery) se vrhly k otvoru a až na jednoho všichni utekli. Anatoliji Fastěnkovi přikázala SDDSR, aby zůstal, odvracel pozornost dozorců a šířil zmatek.

Zato v jenisejském vyhnanství se dlouho nezdržel. Když porovnáš jeho vyprávění (a později vyprávění jiných) se všeobecně známým faktem, že naši revolucionáři utíkají po stovkách z vyhnanství, a to ponejvíce za hranice, dojdeš k přesvědčení, že z carského vyhnanství neutekli jen lenoši, tak to bylo snadné.

Fastěnko „utíkal“, to jest jednoduše odjel z místa vyhnanství bez pasu. Jel do Vladivostoku, kde se chtěl s pomocí nějakého známého dostat na loď. To se však z nějakého důvodu nepodařilo. A tak stále bez pasu projel klidně ve vlaku přes celou matičku Rus, až dojel na Ukrajinu, kde se přidal k bolševické podzemní skupině a kde byl také zatčen. Soudruzi mu však opatřili cizí pas a on se vydal přes rakouské hranice. Tento nápad byl tak málo nebezpečný a Fastěnko se cítil tak málo pronásledovaný, že projevil neuvěřitelnou lehkomyslnost: když dojel na hranice a odevzdal policejnímu

[13] Po Stalinové amnestii, o níž budeme ještě hovořit, dřeli amnestované další dva až tři měsíce, nutili je dřít jako předtím a nikdo to nepovažoval za nezákonné.

úředníkovi svůj pas, najednou zjistil, že si nepamatuje své nové jméno. Co říct teď? Cestujících bylo asi čtyřicet a úředník už začal vyvolávat jména. Fastěnko dostal nápad dělal, že spí. Slyšel, jak rozdali všechny pasy a jak několikrát vyvolávali jméno Makarov, ale on stále ještě nebyl přesvědčen, že je to skutečně on. Nakonec se Cerber carského režimu sklonil přímo k němu a uctivě se dotkl jeho ramene: „Pane Makarove! Pane Makarove! Tady je, prosím, váš pas!“

Fastěnko odjel do Paříže. Tam poznal Lenina, Lunačarského a ve stranické škole v Lonjumeau vykonával nějakou hospodářskou funkci. Současně se učil francouzsky, rozhlížel se – a najednou ho to táhlo dál, podívat se do světa. Před vypuknutím války odjel do Kanady, pracoval tam jako dělník, žil nějakou dobu i ve Spojených státech. Svobodný a ustálený způsob života v těchto zemích Fastěnka omráčil: usoudil, že tam nikdy žádná proletářská revoluce nebude, a dokonce dospěl k závěru, že je jí tam sotva zapotřebí.

A tu v Rusku vypukla – dříve než ji očekávali – vytoužená revoluce, všichni se vraceli, a pak přišla další revoluce. Fastěnko už nepociťoval pro tyto revoluce své dřívější nadšení. Vrátil se však domů, podřízen témuž zákonu, jenž nutí tažné ptáky k návratům[139)].

Bylo mnoho věcí, které jsem tehdy na Fastěnkovi ještě nemohl pochopit. Pro mne bylo téměř nejdůležitější a nejpodivnější na něm to, že znal osobně Lenina, ale vždy o něm mluvil zcela chladně. (Mé tehdejší rozpoložení bylo takové: Někdo v cele zavolal na Fastěnka nikoliv celým jménem, nýbrž jen jménem po otci: „Iljiči, dnes máš vynést kýbl ty!“ Já jsem se hned rozčílil a urazil, zdálo se mi to zneuctěním, a to nejen v takové souvislosti, ale vůbec – nazývat Iljičem kohokoliv jiného kromě jediného člověka na zemi!) Proto mi nemohl Fastěnko ještě mnoho věcí vysvětlit, jak by byl chtěl.

Říkal mi jasně rusky: „Nevytvářej si žádné modly!“ Ale já jsem mu nerozuměl!

Když viděl můj entuziasmus, důrazně a ne jednou mi opakoval: „Jste matematik, bylo by hříchem, abyste zapomínal na Descartovo: O všem je nutno pochybovat! O všem je nutno pochybovat!“ Jak to – „o všem“? O všem přece ne! Zdálo se mi, že jsem tak jako tak začal dost pochybovat, to už stačí!

On také říkal: „ze starých politických vězňů katorgy už skoro nikdo nezbyl – já jsem jeden z posledních. Všechny staré katoržníky vyhubili a náš svaz už ve třicátých letech rozehnali.“ – „A proč?“ „Abychom se nescházeli a nediskutovali.“

Ačkoliv tato prostá slova, pronesená klidným tónem, byla do nebe volající a měla vyrazit skla v oknech – bral jsem je jen jako další Stalinův zločin. Jako smutnou skutečnost – ale bez kořenů.

Je zcela nesporné, že ne všechno, co nám vejde do uší, vstoupí i dále do našeho vědomí. To, co se příliš rozchází s naším rozpoložením, se ztrácí – ať v uších nebo za nimi, ale ztrácí se. A tak, ačkoliv si jasně pamatuji Fastěnkova četní vyprávění, jeho úvahy mi uvázly v paměti jen mlhavě. jmenoval mí nejrůznější knihy a radil mi, abych si je někdy, až budu zas na svobodě, opatřil a přečetl. Sám vzhledem k svému věku a zdraví už nepočítal s tím. že vyjde z vězení živý, a těšil se nadějí, že si někdy ty myšlenky osvojím. Zapisovat jsem si je nemohl a k zapamatování jsem toho měl z vězeňského života i tak už dost, ale některá jména, která byla podle mého tehdejšího vkusu, jsem si přece jen zapamatoval:

139) Brzo po Fastěnkovi se vrátil do vlasti i jeden jeho známý, bývalý námořník, který sloužil na křižníku Potěmkin a po vzpouře utekl do Kanady, kde se z něho stal zámožný farmář. Prodal celou svou farmu i dobytek a s penězi a zbrusu novým traktorem přijet do rodného kraje, aby pomohl budovat vytouženy socialismus. Přihlásil se do jedné z prvních komun a věnoval jí svůj traktor…jezdil s ním kdekdo, takže jej brzo rozbili. A náš námořník začal všechno vidět úplné jinak. než si to dvacet let představoval. Rozhodovali lidé, kteří k tomu neměli žádné předpoklady, a nařizovali dělat to, co pro zdatného farmáře byl holý nesmysl. Také tu velice zhubl. roztrhal šaty a přitom mu už skoro nic nezbylo z kanadských dolarů, které vyměnil za papírové ruble. A tak si vyprosil, aby ho zas pustili i s rodinou, odjel za hranice o nic bohatší než tenkrát, když utíkal z Potěmkina, za oceán se dostal stejně jako tehdy tak, že se dal najmout na loď (na lístek už neměl peníze), a v Kanadě začal znova jako nádeník.

Nesoučasné myšlenky Gorkého (tehdy jsem si Gorkého velice považoval – vždyť převyšoval všechny ruské klasiky tím, že byl proletářský) a Rok ve vlasti od Plechanova.

A když teď u Plechanova pod datem 28. října 1917 čtu:

… události posledních dní mě roztrpčují nikoliv proto, že bych si nepřál vítězství dělnické třídy v Rusku, nýbrž právě proto, že po něm toužím celou svou duší… Je záhodno připomenout si Engelsovu poznámku, že pro dělnickou třídu nemůže být většího historického neštěstí než uchopení politické moci v okamžiku, kdy k tomu ještě není zralá; (toto uchopení moci) ji donutí ustoupit daleko za pozice, dobyté v únoru a březnu nynějšího roku …[140)], jasně se mi vybavuje v paměti že i Fastěnko byl téhož názoru.

Když se vrátil do Ruska, byl pro své dřívější zásluhy v ilegalitě velmi vyzdvihován a mohl získat důležitou funkci, ale on to nechtěl, přijal skromné místo v nakladatelství Pravdy, pak ještě skromnější a nakonec přešel do moskevského trustu pro městské plánování, kde pracoval na zcela nenápadném místě.

Divil jsem se, proč si zvolil takovou vyhýbavou cestu. Odpověděl nesrozumitelně:

„Starého psa řetězu nenavykneš.“

Pochopil, že se nedá nic dělat, a zcela lidsky chtěl prostě zůstat naživu. Odešel už do důchodu s malou penzí (nikoliv s čestnou, neboť ta by mohla připomenout, že se znal s mnohými popravenými) – a tak by to možná dotáhl až do ruku 1953. Na neštěstí však zatkli jeho souseda v bytě, věčně opilého a zhýralého spisovatele L. S-va který se někde v opilosti pochlubil revolverem. Revolver samozřejmě znamenal teror, a Fastěnko se svou sociálně demokratickou minulostí byl vyslovený terorista. A tak mu vyšetřovatel přišil teror a zároveň spolupráci s francouzskou a kanadskou rozvědkou a tedy i špiclovství pro carskou ochranku[141)]. A v roce 1945 dobře živený vyšetřovatel za svůj tučný plat listoval zcela vážně v archívech provinčních četnických správ a sepisoval zcela vážně protokoly výslechů o konspirativních krycích jménech, heslech, tajných bytech a schůzkách v roce 1903.

Fastěnkova stará žena (děti neměli) mu nosila každý desátý den, jak bylo povoleno, balíčky s tím, co měla: kousek černého chleba, asi tak tři sta gramů (vždyť byl k dostání jen na trhu a stál sto rublů kilogram!), a tucet oloupaných brambor (které ještě pří prohlídce propíchali). Pohled na tyto ubohé – vskutku svaté – boží dary rval člověku srdce.

Tolik si zasloužil člověk za třiašedesát let poctivosti a pochyb.

Čtyři kavalce v naší cele nechávaly uprostřed ještě uličku se stolem. Avšak za několik dní po mně strčili k nám pátého a postavili jeho kavalec napříč.

Přivedli ho hodinu před budíčkem, v tu nejsladší hodinu spánku, takže tři z nás ani nezvedli hlavu, jen Kramarenko vyskočil, aby získal tabáček (a třeba také nějaký materiál pro vyšetřovatele). Začali spolu mluvit šeptem, a my jsme se snažili je neposlouchat, avšak šepot nově příchozího nebylo možno neslyšet: byl tak hlasitý, rozčilený, křečovitý a dokonce blízký pláči, že bylo snadné poznat, jaké neobvyklé hoře vešlo do naší cely. Ptal se. jak často dávají trest smrti. Aniž jsem otočil hlavu, napomenul jsem je, aby se chovali tiše.

Když jsme po budíčku rychle vyskočili (zůstat ležet znamenalo korekci) uviděli jsme – generála! Neměl sice žádné distinkce, ať odpárané nebo odšroubované, ani výložky, měl

140) Plechanov, Otevření dopis petrohradským dělníkům, v deníku Jedinstvo (Jednota), 2S. Itl. 1917.

141) Oblíben Stalinův motiv: každému zatčenému komunistovi (a vůbec každému bývalému revolucionáři) připisovat službu v carské ochrance. Byla to nezřízená podezíravost? Nebo… vnitřní puto. „Nebo snad… analogie"…

však drahou blůzu měkký plášť, i takovou postavu i obličej – ne, nepochybně to byl generál, typický generál, a to nefalšovaný, ne nějaký generálmajor. Byl nevysoký, silný, široký v ramenou a značně odulý v obličeji, ale tato vypasená tloušťka mu ani trochu nedodávala přístupný a dobromyslný výraz, nýbrž výraz důležitosti a

přináležitosti k vyšším kruhům. Jeho obličej dotvářela zřetelně vystupující buldočí čelistí, v níž se soustřeďovala jeho energie vůle a panovačnost, které mu dovolily dosáhnout takového postavení už ve středním věku.

Začali jsme se seznamovat, a tak se ukázalo, že L. V. Z-v je ještě mladší, než jak vypadá, bude mu v tomto roce teprve třicet šest let („jestli mě nezastřelí"), a co bylo ještě podivnější: nebyl žádný generál, ani plukovník, dokonce žádný voják, nýbrž – inženýr!

Inženýr? Já jsem náhodou vyrostl právě v inženýrském prostředí a dobře si pamatuji inženýry dvacátých let: jejich otevřený, jiskřící intelekt, jejich upřímní dobrácký humor, jejich lehkost a šíři myšlení, nenucenost, s jakou přecházeli z jednoho inženýrského oboru k druhému a od techniky ve společnosti a k umění vůbec. A pak ještě jejich vzdělanost, jemnost vkusu, jejich ušlechtilou řeč, plynule sladěnou bez prázdných slov; některý z nich trochu muzicíroval, jiný zas trochu maloval, a všem se ve tváři zračila oduševnělost.

Počátkem třicátých let jsem s tímto prostředím ztratil spojení. Pak vypukla válka.

A teď stál přede mnou inženýr. Jeden z těch, kteří nahradili zlikvidované.

V jedné věci byla jeho převaha nepopíratelná: byl daleko věcnější a střízlivější než tamti. Uchoval si sílu v ramenou i v rukou, i když je už dávno nepotřeboval.

Nedal se omezovat zdvořilostmi, díval se přísně a mluvil suverénně, jako by ani nečekal, že by mu mohl někdo odporovat. Byl vychován jinak než tamti a také jinak pracoval.

Jeho otec ještě oral zemi v pravém smyslu slova. Leňa Z-v byl jeden z těch otrhaných a nevzdělaných venkovských chlapců, jejichž promarněné talenty rmoutily Bělinského i Tolstého. Nebyl žádný Lomonosov a sám by se na akademii nedostal, i když byl talentovaný – a kdyby nebyla přišla revoluce, musel by také obdělávat pole, ale protože byl schopný a bystrý, stal by se zámožným, třeba by z něho byl i kupec.

Za sovětů vstoupil do Komsomolu a toto jeho komsomolství zastínilo všechny jeho ostatní talenty, vytrhlo ho z bezvýznamnosti i z vesnické bídy a raketovou rychlostí ho přeneslo přes dělnickou

fakultu na průmyslovou akademii. Dostal se tam roce 1929 – právě když tamty inženýry hnali ve stádech na Gulag. Bylo zapotřebí rychle vychovat své lidi uvědomělé, oddané a stoprocentní kteří by ani tak nedělali svůj obor, jako spíš řídili výrobu, přesněji řečeno, byli by sovětskými businessmeny.

Byl to okamžik, kdy výtečná vedoucí místa v dosud nevybudovaném průmyslu byla prázdná. A jeho ročník byl předurčen do nich nastoupit.

Z-vův život se stal jediným řetězem úspěchů, girlandou stoupající k vrcholu. V oněch vysilujících letech od 1929 do 1933, kdy se občanská válka vedla nikoliv kulomety, nýbrž policejními psy, kdy se hladem umírající vlekli v dlouhých řadách k železničním stanicím v naději, že odjedou do města, kde je chléb, avšak nedostali jízdenky a jinak odjet neuměli – a s pokorou a odevzdaností, jak bývá obyčejem prostých lidí, umírali u plotů železničních stanic – tehdy Z-v nejen že nevěděl, že se chléb ve městě vydává jen na lístky, ale měl studentské stipendium devadesát rublů (pomocný dělník dostával tehdy šedesát). Pro vesnici, kterou se sebe setřásl jako prach s bot, ho srdce nebolelo: jeho nový život už byl zde, mezi vítězi a vůdci.

Ani neměl čas se stát obyčejným parťákem: hned mu byly podřízeny desítky inženýrů a tisíce dělníků, byl hlavním inženýrem velkých staveb u Moskvy. Na začátku války byl samozřejmě uvolněn z vojenské služby a evakuován se svou hlavní správou do Alma-Aty, kde řídil ještě větší stavby na řece Ili, jenomže teď u něho pracovali jen vězňové. Pohled na tyto šedivé lidičky ho tehdy velmi málo zajímal – nepřemýšlel o nich, ani si je neprohlížel. Pro jeho zářivou dráhu, po niž se vznášel, byla důležitá jen čísla plnění plánu, a tak mu stačilo potrestat určitý stavební objekt, lágr nebo stavbyvedoucí – a ti už se svými prostředky snažili splnit normu; kolik hodin tam vězňové pracovali, jaké příděly dostávali o takové maličkostí se on nestaral.

Válečná léta v hlubokém zázemí byla nejlepšími roky v Z-vově životě! Taková je věčná a všeobecná vlastnost války: čím víc žalu hromadí na jednom pólu, tím víc radosti se uvolňuje na druhém. Z-v měl nejen buldočí čelist, ale i fortel hbitého a bystrého člověka. Hned se chytře přizpůsobil novému válečnému rytmu národního

hospodářství: všechno pro vítězství, urvi a dávej, však válka všechno zaplatí!

Udělal válce jen jediný ústupek: zřekl se obleků a kravat, splynul s ochrannou barvou dal si ušít holínky z chromové kůže oblékl si generálskou blůzu – právě tu, v níž přišel teď k nám. Tak to bylo moderní, obvyklé, nevyvolávalo to podráždění u invalidů ani vyčítavé pohledy žen.

Častěji se však na něho dívaly ženy jinými pohledy: přicházely za ním, aby se najedly, ohřály a trochu pobavily. Těžké peníze procházely jeho rukama, jeho prkenice byla naditá k prasknutí, červoňce bral jako kopejky, tisícovky jako ruble. Z-v jich nelitoval, nestřádal je ani nepočítal. Počítal jen ženy, které získal, a zvláště ty, které načal toto účetnictví bylo jeho sportem. Ujišťoval nás v cele, že ho zatčení přerušilo při dvě stě devadesáté a několikáté, bylo to k zlosti, že to nedotáhl na tři sta. Jelikož byla válka, byly ženy osamělé, a on měl kromě moci a peněz ještě rasputinskou sílu, což se mu asi dalo věřit. Byl ochoten vyprávět historku za historkou, jenomže naše uši na to nebyly zvědavé. Ačkoliv mu odnikud nehrozilo žádné nebezpečí, byl jako lidé, kteří jedí raky – berou je z talíře rukou, okousávají, vysávají a hned sahají po dalším – tak také on v posledních letech chytal křečovitě ženy, tiskl je k sobě a hned je zas odhazoval.

Tak si přivykl na to, že se mu všechno poddávalo a že se jako kanec může prohánět po zemi! (V okamžicích neobyčejného rozčilení běhal po cele právě tak jako mohutný kanec, který by v rozběhu vyvrátil i dub.) Tak si zvykl na to, že mezi vedoucími jsou všichni zajedno a že lze vždy všechno dohodnout, urovnat, zatušovat. Zapomněl na to, že čím víc je úspěchu, tím víc je závisti. Jak se teď při vyšetřování dozvěděl, už od roku 1936 ho provázel v kádrovém materiálu záznam o anekdotě, kterou lehkomyslně vyprávěl v podnapilé společnosti. Pak k tomu přibyla ještě drobná udání a zprávy agentů (ženy přece musíš vodit do restaurací, a kdo všechno tě tam nevidí!). A ještě tam bylo udání, že v roce 1941 nijak nespěchal s odjezdem z Moskvy, neboť očekával příchod Němců (on se tam skutečně tehdy zdržel, asi kvůli nějaké ženské). Z-v bedlivé

dával pozor, aby jeho hospodářské machinace byly v pořádku – a zapomněl přitom, že ještě existuje § 58.

Přesto však by se byl ten balvan na něho ještě nemusel zřítit, jenomže on začal být příliš důležitý a odmítl jakémusi prokurátorovi stavební materiál na chatu. Tu se jeho případ dal do pohybu a řítil se na něho. (Další příklad, že soudní procesy začínají chamtivostí modrých…) Jeho okruh představ byl takový: domníval se, že existuje kanadština, v cele si za celé dva měsíce nepřečetl ani jednu knížku, ba ani jedinou stránku, a jestliže si přečetl odstavec, pak jen proto, aby odvedl své tíživé myšlenky od vyšetřování.

Podle rozhovorů bylo dobře vidět, že ještě méně četl, když byl na svobodě.

Puškina znal jen jako hrdinu sprostých anekdot a o Tolstém se domníval, že je asi – poslancem Nejvyššího sovětu.

Byl však zato stoprocentní? Byl zato jedním z nejuvědomělejších proletářů, které vychovali jako nástupce Palčinského a von Mecka. Je to překvapivé: nebyl! Jednou jsme s ním debatovali o průběhu války a já jsem řekl, že od prvého dne jsem ani na okamžik nezapochyboval o našem vítězství nad Němci. Ostře se na mne podíval, jako by nevěřil: „Co to povídáš?“ – a chytl se za hlavu: „Ach, Sašo, Sašo, a já jsem byl přesvědčen, že vyhrají Němci! A to mě taky přivedlo do neštěstí!“ Takhle to tedy bylo! On byl jedním z „organizátorů vítězství“ – a přitom věřil v Němce a každým dnem je očekával! Ne proto, že by je měl rád, nýbrž prostě proto, že příliš dobře znal naše hospodářství (to já jsem samozřejmě neznal, a proto mohl věřit).

My všichni v cele jsme byli v zuboženém stavu; ale jako Z-v nikdo z nás neklesl na duchu a nikdo z nás nebral své zatčení tak tragicky. Od nás se dozvěděl, že ho nečeká víc než desítka, že ty roky v lágru bude samozřejmě dělat parťáka a nepozná utrpení, tak jako je dosud nepoznal. To ho však ani trošku neutěšilo. Příliš byl otřesen tím, že jeho tak krásný život ztroskotal: jen ten ho přece celých třicet šest let zajímal, jeho život, který jen jednou žil na zemi, a nic jiného! A nejednou, když seděl na posteli za stolem a podpíral si hlavu s tučnou tváří krátkou tlustou rukou, se zamlženýma, ztracenýma očima tiše a táhle zanotoval:

„Zapomenut a opuštěn od svých mladých let zůstal jsem sirotou…“

A nikdy nemohl dál! – Tady se vždy hlasitě rozvzlykal. Všechnu sílu, kterou překypoval, ale která mu nemohla pomoci prorazit zdi, obracel v lítost nad sebou samým.

A v lítost nad svou ženou. Žena, kterou už dávno nemiloval, mu teď nosila každý desátý den (častěji to nebylo dovoleno) balíčky s množstvím jídla – nejbělejší chléb, čajové málo, červený kaviár, telecí pečeni, jesetera. Dával nám každému obložený chlebíček, špetku tabáku, skláněl se nad svým rozloženým jídlem (které hýřilo vůněmi a barvami ve srovnáni s namodralými bramborami starého ilegalisty Fastěnka) a znovu a dvojnásob se mu začaly lít z očí slzy. Nahlas vzpomínal na slzy své ženy, na celé roky, které proplakala: jednou kvůli milostným psaníčkům, která mu našla v kapsách kalhot, podruhé zas kvůli dámským kalhotkám v kapse svrchníku, které tam ve spěchu v autu strčil a pak na ně zapomněl. A když se tak rozplýval vlahou lítostí nad sebou, opadl krunýř jeho zlé energie a před námi zůstal zlomený, zřejmě však dobrý člověk. Divil jsem se, že může tak naříkat. Estonec Arnold Suzi, náš spoluvězeň s nitkami šedin, mi to vysvětlil: „Krutost se nutně pojí se sentimentalitou. To je zákon kontrastu. Například u Němců je taková kombinace dokonce národním rysem.“

A naopak Fastěnko byl v naší cele největší optimista, i když vzhledem ke svému věku byl jediný, kdo nemohl počítat s tím, že přežije a vrátí se na svobodu. Vzal mě kolem ramen a řekl mi:

„To nic není – za pravdou stát!

Ale za pravdu sedět!“ nebo mě učil zpívat svou píseň z katorgy:

„Bude-li mi zahynouti v syré kobce, v šachtě temné, po mně nové pokolení k boji se hned zase zvedne!“

Věřím, že ano! A nechť tyto stránky pomohou, aby se jeho víra naplnila!

Šestnáctihodinové dny v naši cele byly chudé na vnější události, byly však tak zajímavé, že pro mne je například čekat šestnáct minut na trolejbus daleko nudnější. Neodehrávají se tu žádné pozoruhodné události, a přesto si večer povzdechneš, že zase bylo málo času, že

zase jeden den uběhl. Jsou to nicotné události, ale poprvé v životě se naučíš je pozorovat pod zvětšovacím sklem.

Nejtěžší hodiny ve dne jsou první dvě: při zarachocení klíče v zámku (v Lubjance nejsou ve dveřích „krmítka“[142]), takže dozorce i kvůli zavolání „Budíček!“ musí otevřít dveře) vyskočíme bez meškání, usteleme postele a sedíme na nich nečinně a sklesle a beznadějně ještě při elektrickém světle. Toto násilné ranní bdění od šesti hodin, kdy je mozek ještě zlenivělý spánkem, kdy se celý svět zdá protivný a celý život zničený, kdy je v cele k zalknutí, toto bdění je zvláště nepříjemné pro ty, kteří byli v noci u výslechu a teprve před chvílí konečně usnuli. Nepokoušej se však dozorce obelstít! Jestliže si přece jen zkusíš zdřímnout, opřeš se trochu o zeď nebo se podepřeš loktem o stůl, jako bys hrál šachy, nebo se skloníš nad jakoby otevřenou knihou na kolenou – ozve se varovné zaklepání klíčem na dveře, nebo ještě hůř: dveře zamknuté hřmotným zámkem se najednou nehlučně otevřou (v tom jsou lubjanští dozorci vycvičeni), a mladší seržant jako rychlý, tichý stín, jako duch procházející zdí přejde tři kroky celou k tobě, zmlátí tě a ty půjdeš třeba do korekce, nebo odeberou všem v cele knihy, nebo zakážou vycházky – krutý nespravedlivý trest pro všechny, a další jsou uvedeny v černých řádcích vězeňského řádu – jen si jej přečti, visí v každé cele! Mimochodem, potřebuješ-li na čtení brýle, pak během těchto dvou hodin nemůžeš číst ani knihy, ba ani svatý vězeňský řád: vždyť ti brýle na noc odebrali a bylo by nebezpečné, aby ti je teď na tyto dvě hodiny dali. Tyto dvě hodiny nikdo nic do cely nepřinese, nikdo nepřijde, nikdo se na nic neptá, nikoho nezavolají – vyšetřovatelé ještě sladce spí, náčelnictvo si teprve protírá oči – jen vertuchaj[143]) bdí a každou minutu otevře štítek špehýrky.

Avšak jedna procedura se přece jen během těchto dvou hodin provádí: ranní potřeba. Už při budíčku učinil dozorce důležité prohlášení: určil toho, komu dnes z vaší cely bude svěřeno a uloženo vynést kýbl. (V některých primitivních věznicích mají vězňové tolik svobody slova a tolik samosprávy, že mohou tuto otázku řešit sami. Avšak v Hlavní politické věznici nemůže být taková událost přenechána živelnosti.) A tak se brzy vydáte husím pochodem, ruce za zády, za odpovědným kýblonosičem, který jde vpředu a nese před

sebou osmilitrový plechový kýbl s víkem. Když dojdete k cíli, znovu vás tam zavřou, ale předtím každý dostane papírek velikostí dvou železničních jízdenek. (V Ljubjance to není zajímavé: papírky jsou bílé. Jsou však také věznice poutavější, kde dostávají kousky potištěných stránek – a to je pak čtení! Uhádnout, odkud to je, přečíst si to z obou stran, zapamatovat si obsah, posoudit sloh – podle slov vytržených z kontextu toho posoudíš! – a vyměnit si útržky s ostatními. Někde dávají listy z kdysi pokrokové encyklopedie

142) Velká deska vyříznutá ve dveřích cely, která se dá sklopit jako stolek. Přes tuto sklopenou desku mluví dozorci s vězni, vydávají jídlo a dávají podepisovat různé vězeňské papíry.

143) V mé době bylo toto slovo jako přezdívka pro dozorce velmi rozšířené. Říkalo se. že vzniklo z obvyklého a častého příkazu ukrajinských dozorců: Stoj, ta ne vermchajs! (Stůj a nehýbej se!) Je však na místě připomenout také anglický výraz pro žalářníka či dozorce rurnker, což v doslovném překladu znamená „otoč klíčem", rusky verb k juč. Tak třeba je i náš vertuchaj ten, kdo otáčí klíčem v zámku.

„Granát" nebo – ó hrůzo! – z klasiků, samozřejmé že ne krásné literatury… Návštěva záchodu se tak stává aktem poznání.) Není to však nic k smíchu. Je to prostá potřeba, o níž se v literatuře obvykle nemluví (ačkoliv i tu bylo o ní řečeno s nesmrtelnou lehkostí: „Blažen ten, kdo brzy ráno…"). V tomto jakoby přirozeném začátku vězeňského dne je už políčena past na vězně na celý den – a past na jeho ducha, to je právě to nejhorší. Při vězeňském nedostatku pohybu, při chudé stravě a chatrném spánku nejste hned po budíčku ještě schopen se s přírodou vypořádat. A oni vás rychle ženou nazpátek a zavřou – až do šesti do večera (a v některých věznicích až do příštího rána.) Teď se budete znepokojovat blížící se dobou denních výslechů i běžnými událostmi dne, budete se ládovat přídělem chleba, vodou a šlichtou, ale nikdo vás už nepustí na to

příjemné místo, jehož snadnou přístupnost nedovedou lidé na svobodě dostatečně ocenit.

Trýznivé odporné nutkání může u vás vzniknout den co den velmi brzy po ranním vyvádění na stranu a pak vás celý den trápí, mučí, nedovoluje vám volně hovořit, číst, myslet, ba ani polknout sousto jídla.

Leckdy se v celách uvažuje o tom, jak se asi zrodil lubjanský a vůbec jakýkoliv vězeňský řád – zda je toto zvěrstvo úmyslné nebo jen náhodné. Já si myslím, že je to tak i tak. Budíček – to je jistě zlý úmysl, ale ostatní vzniklo zprvu zcela automaticky (tak jako mnohá jiná zvěrstva v našem životě), potom to však bylo nahoře shledáno užitečným a schváleno. Dozorčí směny se střídají v osm hodin ráno a večer, a tak je tedy nejpohodlnější vyvádět na stranu až na konci směny (ale během dne vyvádět lidi jednotlivě? – s tím jsou jen zbytečné starosti a zbytečná ostražitost, za to se neplatí). A stejné je to i s brýlemi: proč mít péči hned po budíčku? Noční směna je vězni vrátí až před předáním služby.

Už je slyšet, jak je rozdávají – dveře se otvírají. Podle toho je možno uhádnout, zda i v sousední cele nosí někdo brýle (a váš spoluobžalovaný brýle nenosil? Dorozumívat se ťukáním se neopovažujeme, na to jsou velice přísní). Přinesli brýle i našim. Fastěnko s nimi jen čte ale Suzi je nosí pořád. Vzal si je a přestal mhouřit oči. V kostěných brýlích s rovnou horní obrubou se jeho pohled stane hned pronikavý a obličej přísný jako obličej vzdělaného člověka našeho století. Ještě před revolucí studoval v Petrohradě na historickofilologické fakultě a i po dvaceti letech nezávislého Estonska si uchoval nejčistší ruštinu bez přízvuku. Potom vystudoval v Tartu práva. Kromě rodné estonštiny mluví ještě anglicky a německy.

Po všechna ta léta četl pravidelně londýnský Economist, souhrnné německé vědecké zprávy, studoval ústavy a zákony nejrůznějších zemí – a tak v naší cele důstojně a zdrženlivě zastupuje Evropu. Byl význačným estonským advokátem, říkali mu kuldsuu (zlatoústý).

Na chodbě nastal opět provoz: darmožrout v šedivém plášti – zdravý mladík, ale přesto ne na frontě – nám přinesl na podnose

našich pět přídělů chleba a deset kousků cukru. Náš špicl se kolem nich točí: i když o ně budeme hned losovat (všechno je důležité: patka, počet krajíčků na dovážení i vzdálenost kůrky od střídy – to všechno ať rozhodne osud[144)] – špicl alespoň všechno ohmatá a na dlaních mu zůstanou stopy chlebových a cukrových drobečků.

Těchto čtyři sta padesát gramů nevykynutého a nedopečeného chleba, s blátivou mokrou střídou, napůl z brambor – to byla naše berla a zlatý hřeb dne. Začíná život!

Začíná

144) Kde tomu tak nebylo? To je ta naše obecná a dlouholetá nemožnost se dosyta najíst. I každé vydávání menáže v armádě tak probíhalo. A Němci kteří to ve svých zákopech často slyšeli, nás posměšné napodobovali: „Komu? – Politruku!“

den, teď právě začíná! Každý má spoustu problémů: Rozdělil si včera správně svůj příděl chleba? Má si jej rozřezat nití? Nebo jej chtivé ulamovat? Nebo jen pomaloučku uždibovat? Má počkat na čaj nebo se na něj vrhnout hned teď? Má si nechat taky na večeři nebo jen na oběd? A kolik?

Ale kromě tohoto ubohého rozvažování podněcuje ten půlkilový kousek chleba v ruce, jenž obsahuje víc vody než mouky, další obsáhlé debaty (teď se nám i jazyky rozvázaly, s chlebem jsme už lidé!). Fastěnko nám vysvětluje, že takový chleba jedí i moskevští pracující. Je v něm vůbec obilí? A co k němu přimíchávají? (V každé cele je někdo, kdo rozumí příměskům, nebol kdo je nejedl za ta dlouhá desetiletí?) Začnou úvahy a vzpomínky, jaký bílý chléb se pekl ještě ve dvacátých letech! Měkkoučké pórovité bochníky, s červenohnědou vrchní kůrkou, pěkně vypečenou, a na spodu se zbytky popela a uhlíků z pece. Takový chléb je už nenávratně pryč! Ti, kteří se narodili v třicátém roce, už nikdy nepoznají, co je to chleba! Přátelé, to už je zakázané téma! Vždyť jsme se domluvili – o jídle ani slovo! Znova nastal na chodbě provoz – roznáší se čaj. Další chlap jako hora v šedivém plášti s dvěma vědry. Podáme mu čajník

na chodbu a on z vědra bez hubičky leje – do čajníku i vedle na běhoun. A celá chodba je vyleštěná jako v hotelu první třídy[145)].

A to je celé ranní jídlo. Teplé jídlo pak přijde jedno za druhým: v jednu hodinu a ve čtyři odpoledne, a pak jedenadvacet hodin můžeš vzpomínat. (To také není z nelidskosti: v kuchyni si to musí co nejrychleji navařit a jít.) Devět hodin. Ranní prověrka. Dlouho předtím je slyšet obzvlášť hlasité rachocení klíčů, obzvlášť zřetelné bouchání dveřmi – a jeden z poručíků, nastupující službu na poschodí, učiní dva kroky do cely, postaví se téměř do pozoru a přísně pohlédne na nás, kteří stojíme.

(Nesmí nás ani napadnout, že by političtí mohli nevstat.) Spočítat nás mu nečiní žádnou potíž, přeběhne nás očima, ale tento okamžik je pro nás zkouškou našich práv – my přece nějaká práva máme, my je však neznáme, a on je povinen je před námi tajit. Veškerá síla lubjanského výcviku spočívá v naprosté automatičnosti: žádný výraz v tváři, žádné zabarvení v hlase, žádné zbytečné slovo.

Jaká práva známe? Právo přihlásit se k opravě obuvi a k lékaři. Když tě však zavolají k lékaři – příliš se nezaraduješ, tam tě obzvlášť překvapí ta lubjanská automatičnost. Ve výrazu lékaře nejen že není žádná starostlivost, ale ani obyčejná pozornost. Nezeptá se: „Jaké máte potíže?“, protože to je příliš mnoho slov a nelze tuto větu vyslovit bez intonace, ale jen štěkne: „Potíže?“ Začneš-li příliš zeširoka vyprávět o své nemoci, přeruší tě. Je to jasné. Zub? Vytrhnout. Nebo arzén. Léčit jej? U nás se neléčí. (To by zvýšilo počet návštěv a vytvořilo skoro lidské podmínky.) Vězeňský lékař je nejlepší pomocník vyšetřovatele a kata. Zmlácený vězeň se probere na podlaze a slyší lékařův hlas: „Ještě to jde, puls je normální.“ Po pěti dnech a nocích v ledové korekci se lékař podívá na ztuhlé nahé tělo a řekne: „Ještě to jde.“ Když vězně umlátí k smrti, podepíše protokol: Smrt následkem cirózy jater, smrt následkem infarktu. Když ho naléhavě zavolají k umírajícímu do cely, nijak nepospíchá. A kdo si vede jinak, toho v našem vězení nenechají. Doktor F. P. Haas by u nás neobstál.

145) Bao sem z Berlína přivezou biologa Timofejeva-Ressovského, o němž jsme se už jednou zmínili. Nic se mu snad

nebude v Lubjance tak příčit jako ten čaj vylitý na podlahu. Bude v tom vidět do očí bijící příznak profesionálního nezájmu vězeňského personálu (stejně jako nás všech při jakékoliv práci). Znásobí 27 let existence Lubjanky 730 krát do roka a pak 111 celami – a bude se ještě dlouho rozčilovat nad tím, že bylo pro ně pohodlnější 2 188 000 krát rozlít čaj na podlahu a stejně tolikrát utřít podlahu hadrem než opatřit vědra hubičkami.

Náš špicl je však o našich právech lépe informován (podle jeho slov je ve vyšetřování už jedenáct měsíců; k výslechům ho volají jen ve dne). Předstoupí a žádá, aby byl zapsán k náčelníkovi věznice. Cože, k náčelníkovi celé Lubjanky?

Ano. A oni ho zapíšou. (A po večerce, když už jsou vyšetřovatelé na svých místech, ho zavolají a on se vrátí s machorkou. Je to samozřejmě nešikovné, ale na něco lepšího dosud nepřišli. A přejít úplně na odposlouchávací zařízení, to by bylo příliš nákladné; není přece možné odposlouchávat po celé dny všech sto jedenáct cel.

Kam by přišli? Špiclové v cele jsou levnější, proto je budou ještě dlouho používat.

Kramarenko to však s námi má těžké. Leckdy naslouchá našemu rozhovoru tak napjatě, až se potí, ale na jeho obličeji je vidět, že ničemu nerozumí.) .

Je však ještě jedno právo – svoboda podávání žádostí (místo svobody tisku, shromažďování a hlasování, které jsme spolu s naší svobodou ztratili)! Dvakrát do měsíce se ranní dozorce zeptá: „Kdo chce psát žádost?“ A bez námitek si všechny přihlášené zapíše. Během dne tě odvedou do zvláštního boxu a tam tě zamknou.

Můžeš psát, komu chceš – Otci národů, ústřednímu výboru, Nejvyššímu sovětu, ministru Berijovi, ministru Abakumovovi, generální prokuratuře, hlavní vojenské prokuratuře, vězeňské správě, vyšetřovacímu oddělení – a můžeš si stěžovat na vazbu, na vyšetřovatele, na náčelníka věznice, ale ani v jednom případě nebude mít tvá žádost žádný úspěch, nebude připojena k žádným spisům, a nejvyšší, kdo ji bude číst, bude tvůj vyšetřovatel, což se ti ale nepodaří dokázat. Nejspíš si ji však ani on nepřečte, protože to nemůže vůbec nikdo přečíst: na tom kousku papíru 7 x 10

centimetrů, o trošku větším, než ti dají ráno na záchod, rozskřípaným nebo ohnutým perem a inkoustem z kalamáře plného chlupů nebo dolitého vodou dokážeš jen naškrábat „Žád…“- a už se písmena rozpíjejí na mizerném papíru, „… ost“už se nevejde na řádek, a všechno se už prosáklo na druhou stranu.

A třeba máte ještě jiná práva, ale dozorce mlčí. Asi jste o moc nepřišli, že jste se o nich nedozvěděli.

Prověrka skončila a začíná den. Někteří vyšetřovatelé už přišli. Vertuchaj vás vyvolává velice tajemně: vysloví jen první písmeno (takhle: „Kdo je tu na es?“, „Kdo je tu na ej?“, anebo „Kdo je tu na em?“), a vy se musíte sami dovtípit a přihlásit se jako oběť. Tento způsob je zaveden jako opatření proti omylům dozorců: vyvolají jméno v nesprávné cele, a my se tak dozvíme, kdo je tu také zavřen. I když jsme izolováni od ostatního vězení, nechybějí nám vězeňské zprávy: je tomu tak proto, že ve snaze nacpat co nejvíc cely vězně neustále překládají a každý přeložený přinese do nové cely všechnu zkušenost nashromážděnou ve staré. A tak, ačkoliv sedíme ve třetím poschodí, víme o sklepních celách, o boxech v přízemí i o tmě v prvním patře, kde jsou umístěny ženy, o zvláštní galerii ve čtvrtém i o největší cele ve čtvrtém poschodí – stojedenáctce. V naší cele seděl přede mnou spisovatel knih pro děti Bondarin, který předtím seděl na ženském patře s nějakým polským novinářem, a ten polský novinář seděl předtím s polním maršálem Paulusem – a tak i my známe všechny podrobnosti o Paulusovi.

Přijde čas, kdy vyvolávají k výslechům – a pro ty, kteří zůstali v cele, začne dlouhý příjemný den, zkrášlený vyhlídkou na různé možnosti a nepříliš zkalený povinnostmi. Z povinností na nás může připadnout dvakrát do měsíce opalování postelí páječkou (zápalky jsou v Lubjance kategoricky zakázány: abychom si zapálili cigaretu, musíme trpělivě „hlasovat“ palcem při otevření špehýrky a požádat o oheň dozorce – ale páječky nám klidně svěřují). Ještě na nás může připadnout následující právo, i když je to spíš povinnost: jednou za týden nás jednotlivě vyvolají na chodbu a tam nás tupým strojkem oholí. Dále na nás může připadnout povinnost leštit parkety v cele (Z-v se vždy této práci vyhýbá, ponižuje ho jako každá jiná). Brzy jsme celí zadýchaní, protože jsme hladoví, ale jinak se dá tato

povinnost počítat k právům – taková je to veselá a zdravá práce: bosou nohou kartáč dopředu – tělo dozadu a naopak, dopředu – dozadu, dopředu – dozadu a o nic jiného se nestarej! Zrcadlové parkety! Potěmkinova věznice!

Mimo to se už nemačkáme ve své dřívější cele 67. V polovině března k nám přidali šestého, a jelikož tu neznají ani souvislé palandy, ani zvyk spát na zemi – převedli nás v plné sestavě do přepychové cely číslo 53. (Vřele doporučuji: kdo tam nebyl – ať tam posedí!) To není cela! To je zámecky pokoj, vyhrazený jako ložnice pro vzácné pocestné! Pojišťovna Rossija[146)] si v tomto křídle bez ohledu na náklady dovolila pětimetrovou výšku pokojů. (Ach, jaké čtyřpatrové palandy by tu udělal náčelník frontové kontrarozvědky, umístil by tu zaručeně sto lidí!) A okno!

Takové okno, že dozorce sotva dosáhne z jeho rámu k větracímu okénku, jedno křídlo takového okna by stačilo na celé okno v normálním pokoji. Á jen snýtované ocelové pláty náhubku, zakrývající čtyři pětiny okna, nám připomínají, že nejsme na zámku.

Za jasných slunečných dnů se i přes ten náhubek přece jen dostane k nám do studně lubjanského dvora bledé světelné prasátko. odražené nějakým oknem v pátém nebo šestém poschodí. Pro nás je to skutečné prasátko – živý milý tvor! S láskou pozorujeme, jak putuje po stěně, každý jeho krok má určitý smysl, ohlašuje dobu vycházky, odpočítává půlhodiny do oběda a před obědem od nás zmizí.

Takové jsou tedy naše možnosti: jít na vycházku, číst knihy, vyprávět si navzájem o minulosti, naslouchat a učit se, přít se a vzdělávat! A za odměnu dostaneme ještě oběd o dvou chodech! Neuvěřitelné!

Pro přízemí a první dvě poschodí Lubjanky je vycházka dost špatná: pouštějí je na dolní vlhký dvorek – na dno úzké studně mezi vězeňskými budovami. Zato vězně ze třetího a čtvrtého poschodí vyvádějí na orlí výšinu – na střechu čtvrtého poschodí. Je tu betonová podlaha, šestimetrové betonové zdi, vedle nás neozbrojený dozorce a na věži strážný se samopalem – ale opravdový vzduch a opravdové nebe!

„Ruce za záda! Do dvojic! Nemluvit! Nezastavovat se!“ – zapomínají nám však zakázat, abychom zakláněli hlavu! A ty ji samozřejmě zakláníš. Tady vidíš nikoliv odraz slunce – nýbrž skutečné slunce! Skutečné věčné živé slunce! Nebo jeho zlatisté paprsky pronikající jarními oblaky.

Jaro slibuje štěstí všem, ale vězni desateronásobně! Ó, ty dubnové nebe! To nevadí, že jsem ve vězení. Jak je vidět, nezastřelí mě. Zato se tu stanu moudřejší. Moc věcí tu pochopím, nebe! Já ještě napravím své chyby – ne před nimi, ale před tebou, nebe! Tady jsem je pochopil – a napravím je.

Z daleké hlubiny Dzeržinského náměstí k nám proniká jako z jámy neustálý chraplavý pozemní zpěv automobilových houkaček. Těm, kdo se řití za zvuku těchto houkaček, se zdá, že je to zvuk vítězných trub – ale odtud je jasně patrná jejich nicotnost.

Vycházka trvá všeho všudy dvacet minut, ale co má s ní člověk starostí, co všechno musí stihnout!

Za prvé je velmi zajímavé pochopit cestou tam a zpět prostorové řešení celé věznice, aby člověk věděl, kde jsou ty visuté dvorky, až jednou půjde jako svobodný člověk po náměstí.

146) Tato pojišťovna tu koupila kousek moskevské půdy, který měl krvavou minulost: na druhé straně Furkasovské ulice u Rostopčinova domu byl v roce 1812 na kusy roztrhán nevinný Vereščagin, a naproti ve Velkolubjanské ulici žila (a zabíjela nevolníky) vražedkyně Saltyčicha. (Po Moskve [Moskvou], redigoval N. A. Gejnike aj., Moskva 1917, str. 231.)

Cestou mnohokrát zabočujeme, a proto jsem si vymyslel tento systém: každé zabočení od cely vpravo počítat jako plus jedna, každé zabočení vlevo jako minus jedna. A ať s námi točí seberychleji, nesnažit si to představit, nýbrž jen vypočítat součet. A jestliže cestou zahlédneš nějakým okénkem na schodišti záda lubjanských naját na sloupové vížce přímo nad náměstím a zapamatuješ si ten součet, v cele si to pak všechno dáš dohromady a budeš vědět, kam vede vaše okno.

A pak je nutno na vycházce prostě jen dýchat – a to co nejsoustředěněji.

Tam však také, v osamění pod světlým nebem, si musí člověk představit svůj budoucí světlý život bez hříchů a chyb.

Tam však také je nejpříhodnější si pohovořit o nejpalčivějších otázkách. Mluvit na vycházce je sice zakázáno – to se dá obejít, musí se to jen umět – zato však právě tady vás určitě neposlouchá ani špicl, ani mikrofon.

Snažíme se spolu se Suzim, abychom se na vycházce dostali do jedné dvojice – diskutujeme spolu i v cele, ale o nejdůležitějším se nejraději domlouváme zde.

Nesblížíme se hned za jeden den, sbližujeme se pomalu, ale už mi stačil mnoho o sobě povědět. Od něho se učím jedné vlastnosti, která je pro mne nová: trpělivě a důsledně přijímat to, co nikdy nebylo v mém plánu a co zdánlivě nemá žádný vztah k jasně načrtnutým liniím mého života. Už od dětství nějak vím, že mým cílem jsou dějiny ruské revoluce a že se mne ostatní vůbec netýká. Pro pochopení revoluce jsem kromě marxismu dlouho nic jiného nepotřeboval; všechno ostatní, co se k tomu pojilo, jsem odmítal a otáčel se k tomu zády. Tu mě však osud svedl dohromady se Suzim, který mohl dýchat v docela jiném prostředí, a tam mi teď nadšeně vypráví stále o svém – a to je Estonsko a demokracie. A ačkoliv mě nikdy předtím nenapadlo se zajímat o Estonsko a tím méně o buržoazní demokracii, naslouchám teď napjatě jeho oblíbenému vyprávění o dvaceti svobodných letech tohoto skromného a pracovitého malého národa vysokých, rozvážných a důkladných mužů; naslouchám vyprávění o zásadách estonské ústavy, získaných z nejlepších evropských zkušeností, a o práci stočlenného jednokomorového parlamentu; nevím sice proč, ale začíná se mi to všechno líbit a začíná se to všechno ukládat i v mé zkušenosti[147)] Se zájmem poznávám jejich osudné dějiny: malá estonská kovadlinka, od nepaměti vržená mezi dvě kladiva, teutonské a slovanské. Střídavě na ni dopadaly rány z východu i ze západu – a konce tohoto střídání nebylo a dosud není vidět. Třeba známá (zcela neznámá…) historie, jak jsme je náhlým útokem chtěli obsadit v roce 1918, ale oni se nedali. Jak potom o nich Juděnič opovržlivě mluvil a my jsme

jim nadávali do bílých banditů, zatímco se estonští gymnazisté hlásili jako dobrovolníci. A udeřili jsme na ně ještě ve čtyřicátém roce i v jedenačtyřicátém i ve čtyřiačtyřicátém, a jedny syny odváděla ruská armáda, druhé německá a třetí utíkali do lesů. A staří tallinští intelektuálové rokovali, jak by se mohli vymanit ze začarovaného kruhu, nějak se separovat a žít si sami pro sebe (a o tom, že například ministerským předsedou by mohl být řekněme Tief a ministrem národní osvěty řekněme Suzi). Avšak ani Churchill, ani Roosevelt se o ně nezajímali, zato se o ně zajímal „strýček Joe". A hned první noc po vpádu našich vojsk do Estonska posbírali všechny tyto snílky v jejich bytech v Tallinu. Teď jich asi patnáct sedělo v moskevské Lubjance, každý v jiné cele, a byli obviněni podle § 58/2 ze zločinného přání dosáhnout národního sebeurčení.

Návrat z vycházky do cely je pokaždé něco jako malé zatčení. I v naší přepychové cele

147) Později o mně Suzi prohlásí: podivná směs marxisty a demokrata. Ano, vskutku podivně jsem to tehdy měl všechno promíchané.

se nám zdá, že je vzduch těžký. Také by po vycházce bylo dobré něco zakousnout, ale na to nesmíme ani pomyslet! Je zlé, když někdo, kdo dostává balíčky, si netaktně rozloží jídlo v nevhodnou dobu a začne jíst. Ale to nic aspoň se cvičíme v sebeovládání! Je zlé, když tě zklame autor knihy, kterou čteš, a začne dopodrobna a s chutí popisovat jídlo – pryč s takovou knihou! Gogol – pryč s ním! Čechov – taky pryč s ním! Příliš mnoho jídla! „Neměl chuť k jídlu, ale přesto snědl (prevít!) porci telecí pečeně a vypil pivo." Je třeba číst jen oduševnělou literaturu! Například Dostojevského – toho mají číst vězňové! No dovolte, copak v něm nestojí: „… děti hladověly, už několik dní neviděly nic jiného než chleba a salám"?

Knihovna v Lubjance je však její chloubou. Knihovnice je sice ošklivá – světlovlasá děva poněkud koňského typu, která dělá všechno možné, aby se zohyzdila: obličej má tak bíle napudrovaný, že se podobá voskové panně, rty má fialové a vytrhané obočí černé.

(Je, to jistě její věc, nám by však bylo příjemnější, kdyby přišla nějaká fešanda – ale třeba to tak náčelník Ljubjanky schválně zařídil.) Je to však úplný div: Když si jednou za deset dní přijde pro knihy, vyslechne naše objednávky! Vyslechne je se stejnou nelidskou lubjanskou automatičností že člověk neví – slyšela ty autory, ty názvy knih, slyší vůbec, co říkáme? A zase odejde. Prožijeme několik neklidně radostných hodin. V těch hodinách prolistovávají a kontrolují knihy, které jsme odevzdali: hledají, zda jsme pod určitými písmeny neudělali dírky nebo tečky (je to jeden ze způsobů vězeňského dopisování), nebo zda jsme neoznačili nehtem ta místa, která se nám líbí. Jsme rozčileni, i když jsme se ničím takovým neprovinili. Třeba přijdou a řeknou: objevili jsme tečky, a jako vždycky mají pravdu oni a jako vždycky nemusí mít žádné důkazy, a my zůstaneme tři měsíce bez knih, pokud nedostanou všichni v cele korekci. A strávit bez knih tyto nejlepší vězeňské měsíce, dokud ještě nezmizíme v propadlišti lágru – to by bylo velice mrzuté! My se nejenom bojíme, my se chvějeme jako zamlada, když jsme poslali milostný dopis a čekali na odpověď:

Přijde nebo nepřijde? A jaká ta odpověď bude?

Konečně knihy přijdou a rozhodují o následujících deseti dnech: věnujeme se víc čtení, nebo nám přinesli nějaký šmejd, a proto si budeme víc vyprávět? Přinesou tolik knih, kolik je v cele lidí – přístup hodný stroje, a ne knihovníka: na jednoho – jednu, na šest – šest.

Početnější cely jsou na tom lépe.

Někdy jako zázrakem splní ta děva naše objednávky! A však i v případě, že je ignoruje, je to pro nás stejně zajímavé. Protože knihovna ve Velké Lubjance je unikátní. Pravděpodobně se skládá ze zabavených soukromých knihoven; milovníci knih, kteří je sbírali, už odevzdali duši Bohu. Hlavní však je: státní bezpečnost po celá desetiletí hromadně cenzurovala a vykleštťovala všechny knihovny v zemi, přičemž zapomněla hledat sama u sebe a tak zde přímo v doupěti bylo možno číst Zamjatina, Pilňaka, Pantělejmona Romanova a kterýkoliv svazek z díla Merežkovského. (Někteří vtipkovali: považují nás za mrtvé, proto nám dávají číst zakázané knihy. Já si však myslím, že lubjanští knihovníci neměli ani ponětí,

co nám dávají – z lenosti a nevědomosti.) V dopoledních hodinách náruživě čteme. Stačí však jedna věta, aby tě nadzvedla a popohnala od okna ke dveřím a ode dveří k oknu. Máš chuť někomu sdělit, co ses právě dočetl a co z toho tedy plyne, a už se rozpoutá hádka. V tuto dobu se také náruživě dohadujeme!

Často se chytnu s Jurijem J.

Onoho březnového rána, kdy nás pět přeložili do zámecké cely číslo 53, k nám dali ještě šestého.

Vešel jako stín, zdálo se, že se ani nedotýká podlahy. Vešel a opřel se zády o rám dveří, jako by si nevěřil, že se udrží na nohách. V cele se už nesvítilo a ranní světlo bylo kalné, ale přesto nově příchozí mhouřil oči, nevydržel je mít dokořán otevřené. A mlčel.

Podle sukna jeho důstojnické blůzy a kalhot ho nebylo možno zařadit ani k sovětské, ani k německé, ani k polské nebo anglické armádě. Jeho tvář byla protáhlá, téměř neruská. A jak byl vyzáblý! A při té vyzáblosti velmi vysoký.

Zeptali jsme se ho rusky – mlčel. Suzi se ho zeptal německy – mlčel. Fastěnko se ho ptal francouzsky, anglicky – mlčel. Jen postupně se na jeho ztrhané a žluté polomrtvé tváři objevil úsměv – takový jsem dosud ve svém životě neviděl.

„Li-di…“ hlesl slabě, jako by se probíral z bezvědomí nebo jako by byl v noci na dnešek očekával popravu. A natáhl slabou vyhublou ruku, v níž držel svázaný uzlíček a rozvázal jej na stole – bylo tam asi dvě stě gramů lehkého tabáku, a hned si ubalil čtyřnásobnou papirosu.

Tak se po třech týdnech ve sklepním boxu u nás objevil Jurij Nikolajevič J.

Od dob konfliktů na Východočínské železnici v roce 1929 Se u nás zpívala písnička: „Nepřítele smete, soucit s ním nemá na stráži bdící dvacátá sedmá!“

Velitelem dělostřelectva této 27. střelecké divize, sestavené ještě za občanské války, byl carský důstojník Nikolaj J. (vzpomněl jsem si, že jsem viděl toto jméno mezi autory naší dělostřelecké učebnice). V těplušce projížděl se svou nerozlučnou ženou přes Volhu a Ural hned na východ, hned na západ. V této teplušce prožil svá prvá léta i jeho syn Jurij, narozený v roce 1917, vrstevník revoluce.

Pak se jeho otec usadil v Leningradě, učil na akademii a žil blahobytně a ctěn.

Syn zatím absolvoval velitelskou školu. Když se Jurij za finské války dožadoval, aby mohl bojovat za vlast, přidělili ho otcovi přátelé jako adjutana do armádního štábu. Jurij se nemusel plazit k finským palebným postavením, nepadl do obklíčení při průzkumném úkolu, ani nemrzl ve sněhu pod kulkami odstřelovačů – ale přesto mu brzy zdobil Řád rudého praporu jeho důstojnickou blůzu. Tak skončil finskou válku s vědomím, že byla spravedlivá a že byl v ní užitečný.

V příští válce však mu to už nešlo tak hladce. Baterie, které velel, se dostala u Lugy do obklíčení. Rozptýlili se, ale Němci je pochytali a hnali do zajetí. Jurij se dostal do důstojnického koncentračního tábora u Viina.

V každém lidském životě se vyskytne nějaká událost, která je rozhodující pro celého člověka – pro jeho osud, pro jeho přesvědčení i pro jeho vášně. Dva roky v tomto táboře Jurijem otřásly. Co tento lágr znamenal, to nešlo ani obalit slovíčky, ani obejít sylogismy v tomto lágru musel člověk umřít, a kdo neumřel – musel z toho pro sebe vyvodit závěry.

Přežít mohli jen ordneři, vnitřní táborová policie z vlastních řad. Jurij se samozřejmě ordnerem nestal. Přežívali i kuchaři. Přežít mohli ještě tlumočníci –takové hledali. Jurij utajil, že mluví plynně německy. Věděl, že tlumočník bude muset zrazovat své druhy. Také bylo možno oddálit smrt kopáním hrobů, ale tam se uchytili silnější a šikovnější. Jurij prohlásil, že je – malíř. Při své mnohostranné domácí výchově měl skutečně i hodiny malování a maloval docela dobře olejovými barvami; jen přání následovat otce, na kterého byl hrdý, mu zabránilo jít na uměleckou školu.

Spolu s ještě jedním starším malířem (lituji, že si nepamatuji jeho jméno) dostal oddělenou komůrku v baráku a tam maloval Němcům z velitelství zadarmo obrázky – Neronovu hostinu, rej skřítků – a ti mu za to dávali něco k snědku. Ta šlichta, na kterou zajatí důstojníci stáli od šesti hodin ráno v řadě s miskami, přičemž je ordneří mlátili holemi a kuchaři naběračkami – ta šlichta nemohla udržet člověka při životě. Po večerech viděl Jurij z okna jejich komůrky ten ojedinělý obraz, pro nějž mu snad osud dal schopnost vládnout štětcem:

večerní mlha nad močálovitou loukou, obehnanou ostnatým drátem, s mnoha hořícími ohni, a kolem ohňů bývalí ruští důstojníci a nyní tvorové podobni zvířatům, ohryzávající kosti mrtvých koní, pekoucí placky z bramborových slupek, kouřící zetlelé listí a plní vší. Dosud všichni tito dvounozí tvorové nezdechli. Dosud neztratili artikulovanou řeč a v krvavých odlescích ohně je vidět, jak se v jejich tvářích rodí pozdní poznání, dříve než klesnou na úroveň neandertálců.

Jaká hořkost! Život, který sí Jurij snaží zachránit, není mu už sám o sobě milý.

On není z těch, kteří jsou ochotni hned zapomenout. Ne, jemu je dáno přežit – a on z toho musí –, vyvodit závěry.

Jak už všichni vědí, nezáleží to na Němcích nebo jedině na Němcích, že ze zajatců tolika národnosti tak strašně žijí a umírají – jen sovětští – a žádní jiní.

Dokonce i Polákům a Jugoslávcům se vede mnohem slušněji, a Angličané a Norově jsou zaplavováni balíčky Mezinárodního červeného kříže a balíčky z domova, takže si ani nechodí pro německé příděly. Tam kde jsou tábory vedle sebe, házejí spojenci našim přes drát milodary, na něž se naši vrhají jako smečka psů na kost. Rusové nesou na svých bedrech veškerou tíhu války – a Rusové mají takový úděl. Proč?

Z různých stran se jim postupně dostává vysvětlení: SSSR neuznává ruský podpis haagské konvence o válečných zajatcích, to znamená, že nepřijímá žádné závazky týkajících se zacházení se zajatci a nečiní si nárok na ochranu svých vojáků padlých do zajetí-[148]). SSSR neuznává Mezinárodní červený kříž. SSSR neuznává své včerejší vojáky: není jeho úmyslem je podporovat v zajetí.

A srdce nadšeného vrstevníka Října chladne. V jejich komůrce dochází ke srážkám a hádkám (Jurij je těžko přístupný, Jurij se staví na odpor, ale starý malíř mu odkrývá jednu vrstvu za druhou). Kdo za to může? Stalin? Není to příliš svádět všechno na Stalina, na jeho kraťoučké ruce? Kdo činí závěr jenom napůl, nečiní jej vůbec. A co ti ostatní? Ti kolem Stalina a níž, ti všude ve vlasti – vůbec všichni ti, kterým vlast dovolila, aby za ni mluvili?

Jak se však máme zachovat, jestliže nás matka prodala Cikánům, nebo ještě hůř – předhodila psům? Cožpak nám zůstává i nadále matkou? Jestliže se žena peleší, cožpak jsme jí povinováni věrností? A vlast, která zradí své vojáky, cožpak je to ještě vlast? … Jak se to všechno pro Jurije změnilo! Byl nadšen otcem a teď ho proklel!

Poprvé se zamyslel nad tím, že jeho otec v podstatě zradil přísahu té armádě, v níž vyrostl – zradil. aby pomohl uskutečnit ten řád, který teď zrazuje své vlastní vojáky.

A proč má být svázán přísahou s tímto zrádcovským řádem Jurij?

Když na jaře 1943 přijeli do tábora verbíři do prvních běloruských „legií“ – našli se takoví, kteří tam šli, aby se zachránili před smrtí hladem, ale J. tam šel s pevným a jasným

148) Tuto konvenci jsme uznali až v roce 195. Ostatně Melgunov ve svém deníku z roku 1915 zaznamenal pověsti, že Rusko nepouští žádné zásilky pro své zajatce v Německu a že se jim tam vede nejhůř ze všech spojeneckých zajatců – aby nevznikaly pověsti o dobrém životě zajatců a aby se vojáci dobrovolně nevzdávali nepříteli. Jakási kontinuita idejí tu existuje. (S. P. Melgunov, Vzpomínky a donrks, I. vyd., Paříž 1914, str. 199 a 203.)

uvědoměním. V legii však dlouho nepobyl: Kdo řekne A, musí říct i B! Jurij teď přestal tajit své dobré znalosti němčiny, a brzy jeden šéf, Němec od Kasselu, který dostal za úkol vybudovat vyzvědačskou školu s urychleným výcvikem, si vzal Jurije jako svého nejbližšího spolupracovníka. Tak začal pro Jurije sestup, který nepředvídal, tak nastal zvrat. Jurij hořel pro osvobození vlasti – Němci ale měli své plány a nutili ho vycvičovat vyzvědače. Kde však byla hranice?… V který okamžik nebylo možno jít dál? Jurij se stal poručíkem německé armády. V německé uniformě jezdil teď po Německu, byl v Berlíně, navštěvoval ruské emigranty, četl dříve nedostupného Bunina, Nabokova, Aldanova, Amfitěatrova… Čekal, že u Bunina a u nich u všech bude každá stránka přetékat bolestí nad živými ranami Ruska. Co se to však s nimi stalo? Nač promrhali neocenitelnou svobodu? Zase jen ženské tělo, výbuchy vášní, západy

slunce, krásné hlavičky šlechtičen a staré zaprášené anekdoty. Psali tak, jako by v Rusku žádná revoluce nebyla, nebo jako by bylo pro ně příliš obtížné ji vysvětlit. Nechali na ruské mládeži, aby si sama hledala azimut života.

Tak se Jurij zmítal, chtěl rychle vidět a znát a přitom podle odvěkého ruského obyčeje stále častěji a hlouběji utápěl svůj zmatek ve vodce.

Jaká vlastně byla ta jejich vyzvědačská škola? Samozřejmě že vůbec ne opravdová. Za šest měsíců je mohli naučit jen zacházet s padákem, výbušninami a vysílačkou. Ani jim moc nevěřili. Vysazovali je za frontou, aby rozsévali nedůvěru. Avšak pro zmírající, beznadějně opuštěné ruské válečné zajatce byly tyto školy podle Jurijova názoru jediné dobré východisko: mládenci se tady najedli, teple se oblékli do nového, a k tomu jim ještě nacpali kapsy sovětskými penězi. Žáci (stejně jako učitelé) předstírali, že to také tak všechno bude: že budou v sovětském zázemí provádět vyzvědačskou činnost, vyhazovat do vzduchu určené objekty, vysílat šifrované zprávy a vracet se zase nazpátek. Ve skutečnosti však chtěli přes tuto školu prostě jen uniknout smrti a zajateckému táboru, chtěli zůstat naživu, ale ne za cenu toho, že by stříleli na frontě do vlastních lidí[149)]. Poslali je přes frontu a jejich další svobodná volba závisela od jejich morálky a svědomí. Trinitrotoluol a vysílačku všichni hned zahodili. Rozdíl byl jen v tom: mají se přihlásit úřadům hned (jako můj tuponosý „špión“ v armádní kontrarozvědce), nebo si nejdřív užít za darované peníze? Nikdy se však nikdo nevrátil přes frontu k Němcům.

Najednou se před novým rokem 1945 vrátil jeden bystrý mládenec, že splnil úkol (jdi si to ověřit). To bylo něco nebývalého. Šéf nepochyboval o tom, že ho poslala smerš, a rozhodl se, že ho dá zastřelit (osud svědomitého špióna!). Jurij však naléhal, že má být naopak odměněn a vyznamenán přede všemi posluchači. Vrátivší se špiónek pozval Jurije, aby se napili, pak se celý brunátný k němu naklonil přes stůl a řekl mu: „Juriji Nikolajeviči! Sovětské velitelství vám slibuje, že vám bude všechno odpuštěno, jestliže hned přejdete k našim.“ Jurij se roztřásl. Jeho dávno zatvrzelé a ode všeho oproštěné srdce roztálo teplem. Vlast?… Prokletá, nespravedlivá, a přesto tak

drahá! Odpuštění?… A může se vrátit k rodině? Projít se po Kamennoostrovském? Je to marné, jsme přece jen Rusové! Odpusťte nám, my se vrátíme, a jak budeme poslouchat!… Toho půldruhého roku, co odešel z lágru, nepřineslo Jurijovi štěstí. Nelitoval, ale ani neviděl pro sebe žádnou budoucnost.

149) Naši vyšetřovatelé samozřejmě neuznávali takové důvody. Jakým právem chtěli žít, když rodiny prominentů si i bez toho dobře žily v sovětském zázemí? Že se tak ti chlapci chtěli vyhnout tomu, aby nemuseli vzít německou karabinu do ruky, to nebrali vůbec v úvahu. Za jejich hraní na špióny jim napařovali nejtěžší § 58/6 a k tomu ještě diverzní záměr. To znamenalo: nechat je sedět tak dlouho, dokud nepojdou.

Když seděl u vodky s ostatními Rusy, právě takovými ztracenci, všichni jasně cítili: žádnou oporu nemají, stejně to není žádný opravdový život. Němci s nimi dělají, co chtějí. Teď když Němci jasně válku prohrávali, našlo se pro Jurije východisko: šéf ho měl rád a svěřil mu, že má ve Španělsku pro všechny případy statek, kde se mohou po pádu říše spolu usadit. Teď však tu seděl před ním za stolem opilý krajan, který sám riskoval život, a lákal ho: „Juriji Nikolajeviči! Sovětské velitelství oceňuje vaše zkušenosti a vědomosti, chce je od vás přejmout – organizaci německé výzvědné služby…

Dva týdny mučila J. nerozhodnost. Když však v době sovětské ofenzívy na Visle odváděl svou školu hlouběji do zázemí, dal příkaz zabočit na tichý polský dvůr, kde dal nastoupit a řekl: „Přecházím na sovětskou stranu! Každý se může svobodně rozhodnout!“ A tito nešťastní špióni s mlékem na bradě, kteří ještě před hodinou předstírali oddanost německé říši, teď nadšeně zvolali: „Hurá! My taky!“ (Volali hurá své budoucí nucené práci…) Tehdy se jejich vyzvědačská škola v plném počtu skryla až do příchodu sovětských tanků a sovětské kontrarozvědky. Od té doby už Jurij své mládence nespatřil. Odvedli ho zvlášť, deset dni musel psát všechno o historii školy, o jejích učebních osnovách, o záškodnických úkolech, a on se

skutečně domníval, že „jeho zkušenosti a znalosti…“. Dokonce už byla řeč o cestě domů k rodině.

Á teprve v Lubjance pochopil, že dokonce v Salamance by byl blíž ke své Nevě… Mohl čekat smrt zastřelením nebo přinejmenším dvacet let.

Takové věci vyvádí člověk, když uvidí kouř domova… Tak jako se zub nepřestane ozývat, dokud se neumrtví jeho nerv, tak i my asi nepřestaneme odpovídat na volání své vlasti, dokud nespolkneme arzén. Lotofágové z Odyssey měli na to jakýsi lotos…

Jurij pobyl v naší cele pouhé tři týdny. A po celé ty tři týdny jsme se spolu hádali. Já jsem tvrdil, že naše revoluce byla velkolepá a spravedlivá, hrozné bylo jen její znetvoření v roce 1929. On na mne hleděl s útrpností a tiskl nervózně rty: Než se pouštět do revoluce, měly se v zemi vyhubit štěnice! (V tom se zvláštním způsobem shodovali s Fastěnkem, ač na to šel každý odjinud.) Já jsem říkal, že po dlouhou dobu jen lidé ušlechtilých úmyslů a vysoce obětaví řídili důležité záležitosti naší země. On řekl, že to od samého začátku byli lidé Stalinova ražení. (V tom, že je Stalin bandita, jsme se nerozcházeli.) Já jsem vychvaloval Gorkého: Jaký to moudrý člověk! Jaký správný názor! Jaký veliký umělec! On namítal Bezvýznamná, nudná osoba! Všechno je jen smyšlenka, on sám, jeho hrdinové i veskrze všechny jeho knihy. Lev Tolstoj – to je car naší literatury!

Pro tyto každodenní Spisy, vedené s mladistvým zápalem, jsme se nedokázali sblížit a objevit jeden u druhého víc než to, co jsme zamítali.

Odvedli ho z cely a od těch dob, ať jsem se vyptával jak chtěl, nikdo s ním neseděl v Butyrkách a nikdo se s ním nesetkal v průchodních věznicích. I obyčejní vlasovci zmizeli někam beze stop, nejspíš do země, a zbývající dodnes ještě nemají dokumenty, aby mohli odjet ze severských pustin. Osud Jurije J. byl však i mezi nimi neobvyklý.

Konečně přišel i lubjanský oběd. Dlouho předtím jsme už slyšeli veselé cinkání na chodbě, pak nám přinesli jako v restauraci na podnose každému dva hliníkové talíře (ne misky): naběračku polévky a naběračku řídké nemastné kaše.

V prvním vzrušení nemůže vyšetřovaný nic polknout, některý se několik dní nedotkne ani chleba a neví, co s ním. Postupně se však vrací chuť k jídlu, pak se dostaví stav stálého hladu, který dosahuje hltavosti. Když se pak člověku podaří se umírnit, žaludek se scvrkne a přizpůsobí se nuzování – a zdejší chudá strava se pak zdá být dostatečná. K tomu je zapotřebí sebeovládání, odvyknout si šilhat po tom, kdo jí něco jiného, zakázat žaludku nebezpečné vězeňské rozhovory o jídle a pokud možno se vznášet ve vyšších sférách. V Lubjance se to usnadňuje dvěma hodinami povoleného ležení po obědě – také lázeňský zázrak. Lehneme si zády ke špehýrce, naoko si před sebou otevřeme knihy a drimáme. Spát je vlastně zakázáno, a dozorci vidí, že dlouho neobracíme stránky, ale v tyto hodiny obvykle neklepají. (Tato lidskost se dá vysvětlit tím, že ti, kteří nesmějí spát, jsou v této době u výslechu. Pro umíněnce, kteří odmítají podepsat protokol, je ten kontrast ještě silnější: když se vrátí z výslechu, je právě konec odpočinku.) A spánek – to je nejlepší prostředek proti hladu a proti starostem: organismus se nevysiluje a mozek nepřemílá neustále chyby, kterých ses dopustil.

A už přinášejí večeři – ještě jednu naběračku kaše. Život spěšně rozkládá před tebou své dary. Teď do večerky pět nebo šest hodin nevezmeš nic do úst, ale to už není tak hrozné, večer si člověk snadno zvykne nejíst nic – to je už dávno známé i vojenské medicíně, záložní pluky také večer nic nedostávají k jídlu.

A už je tu doba večerního vyvádění na stranu, na kterou jsi celý den ze všeho nejtoužebněji čekal. Jak se najednou stal celý svět lehčím! Jak se v něm najednou zjednodušily všechny velké otázky – všiml sis toho?

Ty poklidné lubjanské večery! (Ovšem jen tehdy poklidné, když tě nečeká noční výslech.) Beztížné tělo, uspokojené kaší právě do té míry, aby duše necítila jeho břemeno. Jaké lehké, svobodné myšlenky! Jako bychom se vznesli na výšiny Sinaje, kde se nám v plamenech zjeví pravda. Však o tom i Puškin snil:

„Chci žít, abych přemýšlel a trpěl!“

A tak trpíme a přemýšlíme, nic jiného v životě nemáme. A jak snadné je tohoto ideálu dosáhnout…

Přeme se samozřejmě i po večerech, necháme být šachovou partii se Suzim i knihy. Nejzaníceněji se potýkám opět s J., protože jde o palčivé otázky, například o konec války. Vtom beze slova a bez výrazu v tváři vešel do cely dozorce a spustil na okně modré zatemnění. Teď tam za zatemněním začíná večerní Moskva střílet vítězné salvy. Jako nevidíme nebe osvětlené salvami, tak také nevidíme mapu Evropy, ale snažíme se podrobně si ji představit a uhádnout, která města jsme dobyli. Obzvlášť Jurije vyvádějí tyto salvy z míry. Aby osud napravil chyby, kterých se dopustil on, tvrdí nám, že válka ještě zdaleka nekončí, že se teď Rudá armáda a anglo-americká vojska pustí do sebe a pak teprve začne opravdová válka. Všichni v cele projeví o tyto předpovědi žhavý zájem. A jak že ta válka skončí? Jurij tvrdí, že rychlou porážkou Rudé armády (to pro nás znamená propuštění nebo zastřelení?).

Proti tomuto tvrzení se postavím na odpor a dáme se do obzvlášť zuřivé hádky.

Jeho argumenty jsou, že naše armáda je už unavená, vykrvácená, špatně zásobená, a hlavně to, že proti spojencům už nebude bojovat s takovou tvrdostí. Já zas na příkladu jednotek, které znám, namítám, že armáda není tak unavená, ale naopak získala zkušenosti, že je teď silná a zlá, takže bude kosit spojence ještě hůř než Němce. „Nikdy!“ volá (ale pološeptem) Jurij. „A co Ardeny?“ křičím (pološeptem) já. Fastěnko nás přeruší a vysměje se nám, že ani jeden nerozumíme Západu, že se teď nikomu nemůže podařit donutit spojenecká vojska, aby bojovala proti nám.

Stejně však se nám už večer nechce hádat, spíš poslouchat něco zajímavého, ba smířlivého a pohovořit si přátelsky.

Jedním z takových vězeňských rozhovorů je rozhovor o vězeňských tradicích, o tom, jak se sedělo dřív. U nás máme Fastěnka, a proto máme toto vyprávění z první ruky. Ze všeho nejvíc nás dojímá, že dřív to byla čest být politickým vězněm, že nejen vlastní příbuzní se jich nezříkali, ale přijížděly za nimi neznámé dívky a pod záminkou, že jsou jejich nevěsty, se dožadovaly návštěv. A co dřívější běžná tradice posílat na svátky balíčky vězňům? Nikdo v Rusku nezasedl za sváteční velikonoční stůl, aniž předtím odnesl balíček neznámým vězňům na přilepšenou do vězeňské kuchyně. Na

vánoce přinášeli šunku, pirohy a pirožky plněné masem a na velikonoce mazance.

Nejchudší stařenka přinesla alespoň deset malovaných vajec a bylo jí lehčeji u srdce.

A kam se tato ruská dobrota poděla? Byla vystřídána uvědomělosti! Jak krutě a navždy zastrašili náš lid a odnaučili jej pečovat o ty, kteří trpí! Dnes je něco takového nemožné. Jestliže dnes v nějakém podniku navrhnete uspořádat před svátky sbírku ve prospěch vězňů místního vězení, bude se to považovat skoro za protisovětské povstání. Hle, jak jsme zvlčilí!

A co znamenaly tyto sváteční balíčky pro vězně! Cožpak to bylo jen dobré jídlo?

Dávaly hřejivý pocit, že lidé na svobodě na tebe myslí, že se o tebe starají.

Fastěnko nám vypráví, že i za sovětské vlády existoval Politický červený kříž – ne že bychom mu nechtěli věřit, ale nějak si to neumíme představit. Říká, že J. P. Peškovová díky své osobní nedotknutelnosti jezdila do ciziny, pořádala tam peněžní sbírky (u nás toho moc nesebereš) – a pak se zde nakupovaly potraviny pro politické vězně, kteří neměli žádné příbuzné. Pro všechny politické? Hned se to uvede na pravou míru: ne, ne pro všechny, ne pro kaery, tj. pro kontrarevolucionáře (to znamená například inženýry a duchovní), nýbrž jen pro členy bývalých politických stran. Ach tak, proč to neřeknete hned!… Ostatně také Červený kříž kromě Peškovové v podstatě zlikvidovali…

Ještě o jedné věci je příjemné si pohovořit večer, když tě nečeká žádný výslech – o propuštění. Ano, stávají se prý takové podivuhodné případy, že někoho propustí.

Tak odvedli od nás Z-va „s věcmi“ – že by na svobodu? Přece se vyšetřování nemohlo skončit tak rychle! (Vrátí se po deseti dnech: odvezli ho do Lefortova. Tam začal zřejmě rychle podepisovat, a tak ho vrátili k nám.) Jestliže tě propustí – sám přece říkáš, že tvůj případ je bezvýznamný – tak mi slib, že zajdeš za mou ženou, a na důkaz toho ať mi žena pošle v balíčku řekněme dvě jablka… – Jablka teď nejsou nikde k dostání. – Tak tedy tři preclíky. – Co když třeba nejsou v Moskvě ani preclíky?

- No dobrá, tak tedy čtyři brambory! (Tak se domluví, a pak skutečně N. odvedou s věcmi a M. dostane v balíčku čtyři brambory. Nastane ohromení a úžas! Propustili ho, a to byl jeho případ daleko vážnější než můj – takže třeba i mne brzy…? A přitom to bylo prostě tak, že se ženě M. pátá brambora v tašce rozmačkala, a N. je v lodním vězeni na cestě na Kolymu.) Tak se rozpovídáme o všem možném i nemožném, vzpomeneme si i na něco legračního – a je ti vesele a dobře mezi zajímavými lidmi, kteří vůbec nepatří do tvého života ani do okruhu tvých zkušeností – a mezitím už je po mlčenlivé večerní prověrce, odebrali už i brýle a žárovka třikrát zabliká. To znamená – za pět minut večerka!

Rychle, rychle pod deku! Tak jako na frontě nevíš, zda se za minutu vedle tebe nesnese krupobití střel, tak ani my zde nevíme, zda nás nečeká osudná noc s výslechem! Lehneme si, v strčíme jednu ruku nad deku a snažíme se pustit všechno z hlavy. Spát!

V takovýto okamžik jednoho dubnového večera, brzy po tom co jsme se rozloučili s J., zarachotil u nás v zámku klíč. Každému z nás se sevřelo srdce: Koho? Hned dozorce zasyčí: „Na es!“, „Na zet!“ Dozorce však nezasyčel. Dveře se zavřely. Zvedli jsme hlavy. U dveří stál nováček: vyzáblý, mladý, v obyčejných modrých šatech a s modrou čepicí. Neměl s sebou nic. Bezradně se rozhlížel.

„Jaké má tahle cela číslo?“ zeptal se ustrašeně. „Padesát tři.“

Trhl sebou.

„Z venku?“ zeptali jsme se.

„Ne…“ zavrtěl ztrápeně hlavou. „A kdy tě zatkli?“

„Včera ráno.“

Dali jsme se do smíchu. Měl prostou, velice jemnou tvář a téměř docela bílé obočí. „A za co?“

(To je nešťastná otázka, na tu nelze čekat odpověď.) „Ani nevím… Tak, pro hloupost…“

Tak odpovídají všichni, všichni sedí pro hloupost. A jako největší hloupost připadá celá věc právě vyšetřovanému.

„No ale jakou?“

„Já… já jsem napsal provolání. K ruskému národu.“

„Cože??“ (S takovou „hloupostí“ jsme se ještě nesetkali!) „Zastřelí mě?“ protáhl se mu obličej. Popotahoval za štítek čepice, kterou měl pořád ještě na hlavě.

„Ale ne,“ uklidnili jsme ho. „Teď už nikoho nestřílejí. Dostaneš deset bez pardonu.“

„Jste dělník? Nebo zaměstnanec?“ zeptal se sociální demokrat, věren třídním zásadám.

„Dělník.“

Fastěnko ukázal na něho rukou a vítězoslavně na mne zavolal: „Tady vidíte, Alexandře Isajeviči, náladu dělnické třídy!“

A uvelebil se ke spánku v domnění, že věc už nebude mít žádné pokračování a že už nebude co poslouchat.

Mýlil se však.

„Jak to – provolání jen tak, pro nic za nic? Jménem koho? „Mým vlastním.“

„A co jste zač?“

Nováček se provinile usmál: „Car. Car Michal.“

Jakoby do nás blesk uhodil. Zvedli jsme se na postelích a podívali se na něho. Ne, tato ostýchavá hubená tvář nebyla vůbec podobná tváři Michala Romanova. K tomu jeho věk…

„Zítra, zítra! Už spěte!“ řekl Suzi přísně.

Usínali jsme a přitom se už těšili, že zítra ráno ty dvě hodiny do snídaně nebudou nudné.

Caru přinesli také postel, a on si tiše lehl vedle kýblu.

V roce 1916 vešel do domu moskevského strojvůdce Bělova neznámý statný stařík se světlou bradkou a řekl strojvůdcově pobožné ženě: „Pelagejo! Máš jednoročního synka. Opatruj ho pro Hospodina! Až bude čas, přijdu znova.“ A odešel.

Kdo to byl, to Pelageja nevěděla, ale jeho slova byla tak důrazná a přísná, že se jim její mateřské srdce podrobilo. Opatrovala dítě jako oko v hlavě. Viktor vyrůstal, byl z něho tichý, poslušný a pobožný chlapec, často míval vidění andělů a bohorodičky. Potom stále řidčeji. Stařík se už neukázal. Viktor se vyučil řidičem, v roce 1936 ho odvedli do armády a odvezli do Birobidžanu, kde sloužil v autorotě.

Nebyl vůbec do větru a snad právě tou svou netypickou tichostí a mírností si získal náklonnost jedné dívky z civilních zaměstnankyň a zkřížil tak cestu svému veliteli čety, který se o ni také ucházel. V té době k ním přijel na manévry maršál Bliicher, a jeho šofér náhle těžce onemocněl.

Bliicher rozkázal veliteli autoroty, aby mu poslal nejlepšího řidiče, velitel roty zavolal velitele čety, a ten se hned dovtípil, že by mohl dohodit maršálovi svého soupeře Bělova. (V armádě tomu tak bývá často: je povýšen nikoliv ten, kdo si to zaslouží, nýbrž ten, koho je třeba se zbavit.) Kromě toho nebyl Bělov žádný piják, byl pracovitý, jistě nezklame.

Bělov se Bliicherovi zalíbil a zůstal u něho. Brzy byl Bliicher povolán pod určitou záminkou do Moskvy (tak ho odloučili před jeho zatčením od armády na Dálném východě, která mu byla dána) a vzal s sebou i svého řidiče. Když Viktor osiřel, dostal se do kremelské garáže a vozil napřed jednou Michajlova (Komsomol), pak Lozovského, pak další a nakonec Chruščova. Tady poznal (a mnoho nám o tom vyprávěl) jejich recepce, jejich mravy i jejich bezpečnostní opatření. Jako zástupce prostého moskevského proletariátu byl tehdy přítomen i procesu s Bucharinem v Domě odborů. Ze všech svých pánů mluvil jen o Chruščovovi s vřelostí: jen v jeho domě seděl řidič u rodinného stolu a ne odděleně v kuchyni, jen tam se v těch letech udržela dělnická jednoduchost. Optimistický Chruščov si Viktora Alexejeviče také oblíbil, a když odjížděl v roce 1938 na Ukrajinu, velice ho zval, aby jel s ním. „Nikdy jsem neměl odejít od Chruščova," říkal Viktor Alexejevič. Něco ho však drželo v Moskvě.

V roce 1941 před vypuknutím války přestal pracovat ve vládní garáži a byl tak bez ochrany hned mobilizován. Protože byl slabého zdraví, neposlali ho na frontu, nýbrž do pracovního praporu – nejdřív šel pěšky do Inzy a tam kopal zákopy a stavěl silnice. Po bezstarostném blahobytném životě posledních let bylo to pro něho teď u lopaty zlé. Vrchovatě poznal nouzi a utrpení a viděl kolem sebe, že lid nejenže nezačal po revoluci lépe žít, ale zbídačel. Sám to sotva přežil, ze zdravotních důvodů byl zproštěn služby, vrátil se do Moskvy, kde se znovu uchytil: vozil Ščerbakova[150)], pak lidového

komisaře pro palivový průmysl Sedina. Sedin však kradl (pouhých 35 miliónů), takže ho tiše odstranili, a Bělov z nepochopitelných důvodů přišel opět o práci u vedoucích pracovníků. A tak šel jako řidič k jedné automobilové základně a ve volném čase jezdil načerno až do Krasné Pachry.

Jeho myšlenky však byly už jinde. V roce 1943 navštívil matku. Právě prala a odešla pro vodu k hydrantu. Tu se otevřely dveře a do domu vešel neznámý statný stařeček s bílým plnovousem. Pokřižoval se před ikonou, přísně pohlédl na Bělova a řekl: „Buď pozdraven, Michale! Požehnej tě Pán Bůh!“ – „Já se jmenuji Viktor,“ odpověděl Bělov. „Budeš ale Michal, car svaté Rusi!“ nenechal se stařík vyrušit. Vtom vešla matka a leknutím jí podklesla kolena, že rozlila vodu z věder: byl to tentýž stařík, který přišel před dvaceti sedmi lety, zešedivěl, ale byl to on. „Bůh s tebou, Pelagejo, dobřes opatrovala syna,“ řekl stařeček. A poodešel s budoucím carem, jako když patriarcha uvádí cara na trůn. Svěřil ohromenému mladíku, že v roce 1953 dojde ke změně vlády, že se stane carem vší Rusi[151)] (proto ho tedy číslo naší cely, 53, tak udivilo!) a k tomu že musí od roku 1948 začít sbírat síly. Stařík ho nijak nepoučil, jak má ty síly sbírat, a odešel. A Viktor Alexejevič se ho neodvážil zeptat.

Teď bylo po klidu a po prostém životě! Jiný by se třeba byl ulekl takového obrovského

150) Vyprávěl, jak tlustý Ščerbakov, když přijel do svého informbyra, nechtěl nikoho ani vidět a jak jeho spolupracovníci mizeli z místností, kterými musel projít. S hekáním se shýbal a zvedal rohy koberců. Běda celému informbyru, jestliže tam našel prach!

151) Až na to, že si spletl šoféra s pasažérem, se ten jasnozřivý stařeček téměř ani nezmýlil!

záměru, ale Viktor, protože se dostal mezi nejvyšší, znal ty Michajlovy, Ščerbakovy a Sediny, slyšel různé věci od ostatních řidičů a věděl, že k tomu není zapotřebí žádné výjimečnosti, ba právě naopak.

Nově pomazaný car, tichý, svědomitý a citlivý jako Fjodor Joannovič, poslední z Rurikovců, pocítil na sobě celou obrovskou tíži Monomachovy čapky[152)]. Bída a utrpení lidu, za něž dosud nebyl odpovědný, ležely teď na jeho ramenou, a on byl vinen, že stále trvají. Zdálo se mu divné, že by měl čekat až do roku 1948, a tak už na podzim roku 1943 napsal svůj první manifest k ruskému lidu a přečetl jej čtyřem spolupracovníkům v garáži lidového komisariátu palivového průmyslu…

…Ráno jsme obklopili Viktora Alexejeviče a on sám to vše nesměle vyprávěl.

My jsme si ještě neuvědomili jeho dětskou důvěřivost, byli jsme zaujati nezvyklým vyprávěním a zanedbali jsme – byla to naše vina! – varovat jej před špiclem. Vůbec nás nenapadlo, že to, co nám tu prostodušně vyprávěl, není ještě všechno známo vyšetřovateli!… Když Viktor dovyprávěl, začal se Kramarenko dožadovat hned „k veliteli věznice pro tabák“, hned „k lékaři“, a oni ho skutečně brzy odvedli. Tam to hned píchnul na ty čtyři z komisariátu, o kterých by se byl nikdo nikdy nedozvěděl… (Když na druhý den přišel Bělov z výslechu, divil se, odkud se o nich vyšetřovatel dozvěděl. Teprve teď nás to trklo…) Ti jeho spolupracovníci z komisariátu si přečetli manifest, všechno schválili – a nikdo cara neudal! Avšak on sám si uvědomil, že je to příliš brzo. A tak manifest spálil.

Uplynul rok. Viktor Alexejevič pracoval jako mechanik v garáži automobilové základny. Na podzim roku 1944 napsal nový manifest a dal jej přečíst deseti lidem – řidičům a zámečníkům. Všichni jej schválili. A nikdo ho neprozradil! (Z deseti lidí nikdo, to byl v té udavačské době řídký zjev! Fastěnko se nemýlil ve svých závěrech o „náladě dělnické třídy“.) Car se ovšem uchyloval k nevinným lstím: naznačoval, že má na své straně jednu mocnou ruku ve vládě, a sliboval svým přívržencům služební cesty kvůli sjednocení monarchistických sil na venku.

Míjely měsíce. Car se svěřil ještě dvěma dívkám v garáži. A tady se netrefil – dívky se ukázaly ideologicky na výši! Hned se Viktorovi sevřelo srdce, neboť tušil neštěstí. V neděli po Zvěstování Panny Marie šel po trhu a manifest měl u sebe.

Jeden starý dělník z kruhu jeho přívrženců ho potkal a řekl mu: „Viktore! Měl bys zatím ten papír spálit, ne?“ A Viktor jasně pocítil: Ano, napsal ho příliš brzo! Musí to spálit! „Hned to spálím, máš pravdu.“ A šel to domů spálit. Avšak dva příjemní mladíci na něho zavolali ještě na trhu: „Viktore Alexejeviči! Pojeďte s námi!“ A v autě ho přivezli do Lubjanky. Tady ho ze samého spěchu a vzrušení ani neprohlédli podle obvyklého rituálu, takže v jedné chvíli car svůj manifest div nezničil. Pak si však řekl, že by ho mohli ještě hůř zmáčknout: kam jej schoval? Hned ho vyvezli výtahem ke generálovi a k plukovníkovi a generál mu vlastnoručně z nacpané kapsy vyrval manifest.

Stačil však jeden výslech, aby se Velká Lubjanka uklidnila: ukázalo se, že nejde o žádnou hroznou věc. Deset zatčených v garáži automobilové základny. Čtyři v garáži komisariátu. Vyšetřování předali podplukovníkovi a ten se jen chechtal, když si pročítal provolání:

„Tadyhle píšete, vaše veličenstvo: 'Svému ministru zemědělství dám příkaz, aby hned na

152) Korunovační relikvie moskevských velkoknížat a carů do roku 1724, která podle legendy pochází od kyjevského knížete Vladimíra Monomacha (1053-1125). Citát z Puškinova Borise Godunova „Ach, jak jsi těžká, čapko Monomachova!“ se stal okřídleným rčením pro tíhu moci. (Pozn. překl.)

jaře rozpustil kolchozy.' – Jak ale rozdělíte inventář? To jste nevyřešili… Pak tu píšete: 'Budu podporovat stavbu obytných domů a každému dám byt v blízkostí jeho pracoviště… Zvýším platy dělníkům…' A kde na to vezmete prachy, vaše veličenstvo? To si budete penízky tisknout? Chcete přece zrušit státní půjčky!… A dále: 'Kreml srovnám se zemí'. A kde umístíte svou vládu? Spokojil byste se například s budovou Velké Lubjanky? Nechcete si ji prohlédnout?…“

I mladí vyšetřovatelé přicházeli, aby se vysmáli caru vší Rusi. Kromě směšného v tom nic jiného neviděli.

Ani my v cele jsme se nemohli někdy zdržet úsměvu. „Doufám, že na nás ve třiapadesátém roce nezapomenete!“ prohodil Z-v a mrkal přitom na nás.

Všichni se mu smáli…

Viktor Alexejevič, plavovlasý, prostoduchý, s mozolnatýma rukama, nás vždy pohostil, když dostal od své těžce zkoušené matky Pelageji vařené brambory, neodděloval tvoje a moje: „Jezte, kamarádi, jen jezte…“

Rozpačitě se usmíval. Jasně si uvědomoval, jak je to nemoderní a směšné být carem vší Rusi. Co ale dělat, jestliže Hospodinova volba padla na něho?!

Brzy ho z naší cely odvedli[153)].

Na prvního května sundali s okna zatemnění. Válka se zřejmě chýlila ke konci.

Ten večer bylo v Lubjance ticho jako nikdy jindy, byl také druhý velikonoční den, svátky se překrývaly. Všichni vyšetřovatelé se bavili v Moskvě, na výslechy nikoho nevodili. V tichu bylo slyšet, jak někdo začal proti něčemu protestovat. Odvedli ho z cely do boxu (po sluchu jsme věděli, kde jsou které dveře) a při otevřených dveřích boxu ho tam dlouho mlátili. Ve vznášejícím se tichu bylo zřetelně slyšet každou ránu do měkkého těla i do chroptících úst.

Druhého května vypálila Moskva třicet salv, což znamenalo evropské hlavní město. Jen dvě města ještě zbývala – Praha a Berlín, hádali jsme které z nich.

Devátého května přinesli oběd zároveň s večeří, což bylo v Lubjance zvykem jen na 1. května a 7. listopadu.

Jen podle toho jsme poznali, že je konec války.

Večer vypálili zase třicet salv. Již nezbylo žádné nedobyté hlavní město. A týž večer vypálili ještě jednou – asi čtyřicet salv – a to už byl definitivní konec.

Nad náhubkem v našem okně i v ostatních celách v Lubjance i ve všech oknech moskevských věznic jsme viděli i my, bývalí zajatci a bývalí frontoví bojovníci, nebe pestře pomalované ohňostrojem a protínané světlomety.

Boris Gammerov, mladý protitankový dělostřelec, už dříve demobilizovaný pro invaliditu (nevyléčitelné zranění plic) a zatčený

se studentskou skupinou, seděl tohoto večera v plně obsazené butyrské cele, kde polovina vězňů byli zajatci a frontoví vojáci.

Poslední salvu popsal v krátkém osmiverši, v naprosto všedních řádcích: jak už leželi na pryčnách, přikrytí vojenskými plášti, jak se probudili hlukem, zvedli hlavy, podívali se na náhubek: aha, salva; lehli si „a znova se přikryli vojenskými plášti."

153) Když mě v roce 1962 seznámili s Chruščovem, svrběl mě jazyk, abych mu řekl: „Nikolaji Sergejeviči! Víte, že máme jednoho společného známého?" Řekl jsem mu však jinou, mnohem nutnější větu jménem bývalých vězňů.

Stejnými vojenskými plášti jako v blátě zákopů, v popelu ohnišť, v dešti od německých střepin.

Ne pro nás bylo to vítězství. Ne pro nás bylo to jaro.

6 TO JARO

V červnu 1945 zalétaly každé ráno i každý večer do oken butyrského vězení mosazné zvuky kapel odkudsi z nevelké dálky – z Lesní nebo Novoslobodské ulice. Byly to samé pochody a hráli je stále dokola.

Stáli jsme v cele u dokořán otevřených oken za neprůhledně zelenými náhubky z armovaného skla a poslouchali. Pochodovaly to vojenské jednotky? Nebo to byli pracující, kteří se ve volném čase s potěšením oddávali mašírování? To jsme nevěděli, ale i nám se už doneslo, že se na 22. června, čtvrté výročí vypuknutí války, chystá na Rudém náměstí velkolepá přehlídka na počest vítězství.

Kameny, které byly položeny do základů, mají úpět a zarývat se do země, těm není dáno korunovat budovu. Avšak i čestně ležet v základech bylo odepřeno těm, kteří nesmyslně opuštěni a předurčeni k zániku zachytili svým čelem a hrudí první údery této války a odvrátili cizí vítězství.

„Co jsou pro zrádce zvuky blaženosti?…"

To jaro roku 1945 bylo v našich věznicích především jarem ruských zajatců. Táhli věznicemi Sovětského svazu v nepřehledných hustých šedivých hejnech jako sledi v oceánu.

Prvním příznakem takového hejna pro mne byl Jurij J. Nyní však jsem byl ze všech stran obklopen jejich souvislým a stálým proudem, který jako by předem znal své určení.

Celami procházeli nejen zajatci – valil se proud všech těch, kteří byli v Evropě: emigrantů z dob občanské války, ostarbajtrů z hitlerovské války i důstojníků Rudé armády, kteří si utvořili příliš kritické a dalekosáhlé názory, takže se Stalin asi obával, aby je nenapadlo přinést z evropského tažení evropskou svobodu, jak už to jednou učinili před sto dvaceti lety[154)]. Většinu však přece jen tvořili váleční zajatci. A mezi těmito zajatci různých ročníků bylo nejvíc mých vrstevníků, nebo spíš vrstevníků Října – těch, kteří se narodili současně s Říjnem, kteří v roce 1937 bez jakýchkoliv pochybností pochodovali při manifestaci ke dvacátému výročí revoluce a jejichž ročník tvořil začátkem války kádr armády, rozprášené během několika týdnů.

Tak se to jaro, jež jsme trávili v úmorných věznicích za zvuku vítězných pochodů, stalo jarem zúčtování s mou generací.

To nám nad kolébkou zpívali „Všechna moc sovětům!“. To my jsme opálenou dětskou ručkou sahali po pionýrské polnici a na zvolání „Buď připraven!“ salutovali „Vždy připraven!“. To my jsme pronesli zbraně do Buchenwaldu a vstupovali tam do komunistické strany. A my jsme teď byli špatní jen proto, že jsme přese všechno zůstali naživu.[155)]

154) Povstání děkabristů, revolučních šlechtických důstojníků, v Petrohradě v roce 1825, deset let po evropském tažení ruské armády. (Pozn. překl.)

155) Buchenwaldští vězňové byli právě za to, že zůstali naživu, hned u nás zavřeni: Jak to žes mohl přežít vyhlazovací tábor? V tom musí něco být!

Už když jsme postupovali Východním Pruskem, viděl jsem smutné kolony vracejících se zajatců – kteří jediní pociťovali zármutek, když se kolem nich všichni radovali – a už tehdy jsem byl jejich smutkem ohromen, i když jsem ještě nechápal jeho důvod. Seskakoval jsem a přistupoval k těmto dobrovolným kolonám (Proč kolony? Proč se řadili do kolon? Vždyť je k tomu nikdo nenutil, zajatci všech národností se vraceli rozptýleně! Naši však chtěli přijít co nejpokorněji…). Měl jsem kapitánské nárameníky, a vzhledem k ním a k našemu postupu jsem se nemohl dozvědět, proč jsou všichni tak smutní. Avšak osud obrátil i mne na cestu za těmito zajatci, šel jsem s nimi z armádní kontrarozvědky do frontové, ve frontové kontrarozvědce jsem slyšel jejich první, dosud mně nesrozumitelné vyprávění, pak mi to všechno objasnil Jurij J. a nyní pod kopulemi cihlově červeného butyrského zámku jsem cítil, že tato historie několika miliónů ruských zajatců mnou navždy pronikla jako ostrý nůž. Můj vlastní příběh, jak jsem se dostal do vězení, mi vedle toho připadal nicotný, dávno mě už přestaly mrzet stržené nárameníky. Tam, kde byli moji vrstevníci, tam jsem jen pouhou náhodou nebyl i já. Pochopil jsem, že je mou povinností podat jim pomocnou ruku a nést s nimi břemeno, dokud mě nezavalí. Měl jsem teď pocit, že jsem i já spolu s těmito chlapci padl do zajetí na solovjovském předmostí, v charkovském kotli nebo v kerčských kamenolomech, že jsem s rukama za zády nesl svou sovětskou hrdost za ostnaté dráty koncentračního tábora, že jsem hodiny prostál na mraze na naběračku studeného náhražkového kafe a zůstal ležet v půli cesty ke kotli jako mrtvola na zemi, že jsem si v Gulagu 68 (důstojnický zajatecký tábor v Suvalkách) rukama a víčkem ešálku vyhrabal jámu v podobě zvonu (nahoře užší), abych nemusel přezimovat na otevřeném poli, a hladem zdivočelý zajatec se ke mně umírajícímu připlazil, aby se zahryzl do mého ještě nevychladlého masa pod loktem. A s každým novým dnem mého hladem zostřeného vědomí, v tyfovém baráku nebo u ostnatého drátu sousedního tábora Angličanů – pronikala mi do zmírajícího mozku jasná myšlenka: že sovětské Rusko se zřeklo svých umírajících dětí. Potřebovalo „hrdé syny Ruska“, když se vrhali pod tanky, když je ještě bylo možno

hnát do útoku. Ale vzít se o ně a živit je v zajetí? Jsou to jen zbyteční jedlíci.

A zbyteční svědkové zahanbujících porážek.

Někdy chceme lhát, ale sám jazyk se vzpěčuje. Tyto lidi prohlásili za zrádce, ale při tom se dopustili příznačné jazykové chyby – a to jak soudcové, tak i prokurátoři a vyšetřovatelé. Po nich sami odsouzení i všechen lid a noviny opakovali a zevšeobecnili tuto chybu, přičemž nechtěně vyjevili pravdu: chtěli je prohlásit za lidi zradivší vlast, ale nikdo o nich nemluvil, ba ani v soudních spisech nepsal jinak než jako o zrazených vlastí[156)].

Tak to bylo! Nebyli to zrádci, byli zrazeni. Nikoliv oni nešťastníci zradili vlast, nýbrž vypočítavá vlast zradila je a ještě k tomu třikrát.

Poprvé je zradila svou neschopností na válečném poli – když milovaná vláda dělala, co mohla, aby válku prohrála: zlikvidovala opevněné linie, vystavila letectvo úplnému zničení, dala rozebrat tanky a děla, zbavila se rozvážných generálů a zakázala armádám se bránit[157)]. Váleční zajatci – to byli právě ti, kteří svými těly jako první zachytili úder a zastavili německou wehrmacht.

156) Nepřeložitelný jazykový odstín, spočívající v tom, že se v soudobé ruštině pro označení vlastizrádce místo logicky a gramaticky správného izmennik rodině (jak je ostatně také uvedeno v „stalinské“ ústavě z roku 1936, lež ovšem pochází ještě z pera Bucharinova) běžně používá nesprávného výrazu imennik rodinu, což logicky a doslova by mělo znamenat „člověk zrazený, zaprodaný nebo opuštěný vlastí“. (Pozn. překl.)

157) Nyní po 27 letech se o tom objevila první čestná práce (P. G. Grigorenko, Dopis redakci časopisu „Otázky dějin KSSS“ Samizdat 1968) a s postupem času jich bude stále víc – neboť ne všichni svědkové zemřeli, a v brzké době nikdo nenazve Stalinovu vládu jinak než vládou šílenství a zrady.

Podruhé je vlast nemilosrdně zradila, když je nechala v zajetí chcípat.

A teď je potřetí nestoudně zradila, když je zlákala mateřskou láskou („Vlast vám odpustila! Vlast vás volá!“) a hned na hranici jim hodila smyčku na krk[158)].

Řeklo by se, že za tisíc sto let naší státní existence se událo už dost podlostí – byla však mezi nimi taková mnohamiliónová podlost: zradit své vlastní vojáky a ještě je prohlásit za zrádce?!

A jak snadno jsme je vymazali z paměti: Zradil? Hanba mu! – Odepsat! Ale ještě dřív než my je odepsal náš Otec: vrhl na jatka u Vjazmy výkvět moskevské inteligence, vyzbrojený zadovkami z roku 1866, a to ještě připadla jedna na pět mužů. (Který Lev Tolstoj nám vylíčí tohle Borodino?) A jedním tupým pohybem svého tučného krátkého prstu po mapě přepravil Velký Stratég v prosinci 1941 přes Kerčský průliv – nesmyslně, jen kvůli efektnímu novoročnímu hlášení – sto dvacet tisíc našich chlapců – téměř tolik, kolik bylo celkem Rusů u Borodina – a všechny je bez boje vydal Němcům.

A přesto, neznámo proč, není zrádce on, nýbrž – oni.

(Jak lehce podlehneme předpojatým názvům, jak lehce jsme souhlasili s tím, aby se tito zrazení považovali za zrádce! Toho jara seděl v jedné z butyrských cel starý hutník z dědmidovských závodů Lebeděv, titulem profesor, ale svým vzhledem statný řemeslník minulého nebo dokonce předminulého století. Měl široká ramena, široké čelo, pugačovský plnovous a tlapy – jen do nich chytit čtyřpudovou licí pánev. V cele nosil šedivý sepraný pracovní plášť přímo na spodním prádle, byl ušmudlaný, mohl být považován za pomocného vězeňského dělníka – dokud si nesedl ke knize a přirozená oduševnělost neozářila jeho obličej. Často se kolem něho vězňové shromáždili, o hutnictví vyprávěl zřídka, ale svým tympánovým basem prohlašoval, že Stalin je právě takový pes jako Ivan Hrozný: „Odstřelit! Zardousit! A žádné ohledy!“, že Gorkij byl mizera, žvanil a obhájce katů. Já jsem Lebeděva obdivoval: jako by se všechen ruský lid přede mnou vtělil do tohoto kostnatého těla s moudrou hlavou a s rukama a nohama oráče. Tolik už toho promyslel – učil jsem se od něho rozumět světu – a on náhle zamával sevřenou

pěstí a zaburácel, že ti odsouzení podle 1 b jsou zrádci vlasti a že se jim nesmí odpustit. A ti „1 b“ byli namačkáni na pryčnách kolem dokola. Ach, jak to bylo těm chlapcům líto! On však to prohlašoval jménem ruských rolníků a dělníků s takovým přesvědčením, že jim bylo těžko a stydno se hájit ještě na tuto stranu. A tak je hájit a hádat se s Lebeděvem připadlo na mne a na další dva chlapce, kteří měli „odstavec deset“. Jaký stupeň zaslepenosti může způsobit neustále opakovaná státní lež! Dokonce i ti nejmoudřejší z nás jsou s to pochopit jen tu část pravdy, do které si namočili vlastní čumák[159)].

Kolik válek vedlo Rusko (méně by bylo býválo lépe…) – a bylo snad ve všech těch válkách tak mnoho zrádců? Zpozoroval snad někdo, že by byla zrada zakořeněna v duši ruského vojáka? Avšak tu při nejspravedlivějším zřízení na světě nastala nejspravedlivější

158) Jeden z největších válečných zločinců, bývalý náčelník hlavní zpravodajské správy Dělnicko-rolnické rudé armády generálplukovník Golikov, řídil akci nalákání a pohlcení repatriantů.

159) O tom píše všeobecněji Vitkovskij (na základě třicátých let): Je s podivem, že pseudozáškodníci, kteří dobře věděli, že nejsou vůbec žádní záškodníci, prohlašovali, že vojáci a duchovní jsou zavíráni právem. A vojáci zas, kteří o sobě dobře věděli, že nikdy nepracovali pro cizí rozvědky a neškodili Rudé armádě, ochotně věřili, že inženýři jsou záškodníci a že duchovní si zasluhují likvidaci. Sovětský člověk ve vězení uvažoval takto: „Já osobně jsem nevinen, ale na ně, na ty nepřátele, je každá metoda správná.“ Žádné ponaučení z výslechů a z cel nepřineslo těmto lidem jasno, oni i po svém odsouzení zůstali stejně tak zaslepení, jako když byli na svobodě: stále věřili ve všeobecné spiknutí, travičství, záškodnictví a špionáž.

válka – a najednou tu byly milióny zrádců z řad prostého lidu. Jak to máme pochopit?

Jak si to máme vysvětlit?

Spolu s námi válčila proti Hitlerovi kapitalistická Anglie, kde Marx tak výřečně popsal bídu a utrpení její dělnické třídy – proč se u nich za této války našel jen jeden jediný zrádce – prodejný „lord Haf-haf“[160] ? A u nás – milióny?

Člověk má sice strach otevřít ústa – ale co když to přece jen vyplývá ze státního zřízení?…

Jedno naše prastaré přísloví ospravedlňovalo zajetí takto: „Zajatec se ozve, ale padlý – nikdy.“ Za cara Alexeje Michajloviče se za utrpení v zajetí povyšovalo do šlechtického stavu! Vyměňovat zajatce, zahrnovat je péčí a láskou bylo úkolem společnosti ve všech následujících válkách. Každý útěk ze zajetí se oslavoval jako nejvyšší hrdinství. Po celou první světovou válku se v Rusku pořádaly sbírky na pomoc našim zajatcům, naše milosrdné sestry mohly jet do Německa ošetřovat naše zajatce a noviny v každém čísle připomínaly svým čtenářům, že jejich krajané strádají ve zlém zajetí. Všechny západní národy dělaly totéž i během této války: balíčky, dopisy, nejrůznější podpory proudily volně do zajateckých táborů přes neutrální země. Západní zajatci se nesnižovali k tomu, aby jedli z německého kotle, a s německými strážnými mluvili svrchu. Západní vlády započítávaly svým vojákům, kteří padli do zajetí – služební léta, hodnostní povýšení i dokonce žold.

Jen voják Rudé armády, jediné armády na světě, se nevzdává nepříteli! – tak to stálo ve vojenském řádu („Ivan plen nicht,“ tak volali Němci ze svých zákopů) – ale kdo si uměl představit plný význam těchto slov?! Válka existuje, smrt existuje, ale zajetí neexistuje! Jaký to objev! To znamená: jdi a zemři, ale my zůstaneme naživu. A když se vrátíš ze zajetí bez nohou, o berlích, ale živý (jako Leningraďan Ivanou, velitel kulometné čety ve finské válce, který pak seděl v usťvymském lágru) – poženeme tě před soud.

Jenom náš voják, zavržený svou vlastí a nejposlednější v očích nepřátel i spojenců, stál o šlichtu pro prasata, vyvařovanou z odpadků Třetí říše. Jen pro něho byly dveře k domovu pevně zabouchnuty, i když se tomu mladé duše snažily nevěřit: prý je nějaký § 58/1b, jenž ve válečné době nepřipouští menší trest než zastřelení! Za to že voják nechtěl zemřít německou kulkou, musí po

návratu ze zajetí zemřít sovětskou! Jiní umírají cizími kulkami, ale my vlastními!

(Je ostatně naivní říkat: za to. V našich vládách všech dob nebyli nikdy žádní moralisté. Nikdy nezavírali a nepopravovali lidi za něco. Zavírali a popravovali, aby ne! Všechny tyto zajatce nepozavírali samozřejmě za vlastizradu, nebol i největšímu pitomci bylo jasné, že za zradu lze soudit jen vlasovce. Všechny je pozavírali proto, aby nevzpomínali na Evropu mezi svými spoluvesničany. Co oko nevidí, to srdce neželí…) Tak tedy – jaké cesty byly ruským zajatcům otevřené? Ze zákonných jen jedna: lehnout si a nechat se rozdupat. Zemři teď, třebas s opožděním, když už jsi neuměl umřít na válečném poli, a pak tě nebudou soudit.

„Vojáci spí. Své už řekli a navždy mají pravdu."

160) Přezdívka Williama Joyce vůdce fašistické strany v Anglii který krátce před vypuknutím války odjel do Německa a působil od září 1939 jako hlasatel a redaktor anglického vysílání říšského rozhlasu v Berlíně. Po válce byl v Londýně obžalován z velezrady a dne 3. I. 1946 popraven. (Pozn. překl.)

Všechny ostatní cesty, které si jen tvůj zoufalý mozek může představit, ty všechny vedou ke konfliktu se zákonem.

Útěk do vlasti – přes zátarasy tábora, přes půl Německa, pak přes Polsko nebo Balkán, končil v kontrarozvědce a na lavici obžalovaných: Jak to že se ti podařilo uprchnout, když ostatní uprchnout nemohou? V tom něco vězí! Řekni, ty mizero, s jakým úkolem tě sem poslali! (Michail Burnacev, Pavel Bondarenko a mnozí jiní.)[161)] Útěk k západním partyzánům, k odbojářům, jen oddaloval tíživou soudní odplatu a činil tě ještě nebezpečnějším: jestliže jsi žil svobodně mezi evropskými lidmi, mohl ses nakazit velmi škodlivými myšlenkami. A jestliže ses nebál uprchnout a pak bojovat – jsi odhodlaný člověk, a tudíž dvojnásob nebezpečný vlasti.

Přežít v táboře na účet svých krajanů a druhů? Stát se táborovým policajtem, komandantem, pomocníkem Němců a smrti? Stalinský zákon to netrestal přísněji než účast v zahraničním odboji – stejný

paragraf, stejná výměra trestu (a lze snadno uhodnout proč: takový člověk je méně nebezpečný). Avšak náš vnitřní zákon, nevysvětlitelně v nás zakořeněný, zakazoval tuto cestu ovšem kromě spodiny.

Odečteme-li tyto čtyři možnosti, nesplnitelné nebo nepřijatelné, zůstala jen pátá: čekat na verbíře, čekat, kam tě pozvou.

Někdy naštěstí přijížděli zemědělští okresní zmocněnci a najímali zajatce jako čeledíny k sedlákům; zástupci firem si vybírali inženýry a dělníky. Podle nejvyššího stalinského imperativu jsi měl i tady zapřít, žes inženýr, zatajit, žes kvalifikovaný dělník. Jako konstruktér nebo elektrikář by sis uchoval vlasteneckou čistotu jedině tehdy, kdybys zůstal v táboře, kopal jámy, hnil tam a hrabal se v odpadcích. Pak bys mohl s hrdě zvednutou hlavou očekávat, že za takovou čistou vlastizradu dostaneš deset let a pět let náhubek. Ale takhle za vlastizradu s přitěžující okolností, žes pracoval pro nepřítele a ještě k tomu ve svém oboru, jsi se svěšenou hlavou dostal – deset let a pět let náhubek!

Takovým vytříbeným smyslem pro nuance se vyznačoval Stalin!

Také však přijížděli verbíři zcela jiného druhu – Rusové, obvykle bývalí rudí politruci, bělogvardějci se na tuto práci nedávali. Verbíři svolali v táboře schůzi, nadávali na sovětskou vládu a vyzývali zajatce, aby se hlásili do vyzvědačských škol nebo vlasovských jednotek.

V naší literární kritice se stalo zvykem psát, že Šolochov ve své nesmrtelné povídce Osud člověka vyslovil „trpkou pravdu“ o „této stránce našeho života“ a že odhalil“ problém“. Jsme nuceni na to odpovědět, že v této celkem vzato velmi slabé povídce, jež obsahuje bezbarvé a nepřesvědčivé stránky o válce (autor zřejmě poslední válku nepoznal) a šablonovitě až směšně primitivní popisy Němců (jen manželka Sokolova, hrdiny povídky, se autorovi zdařila, je to však čistá křesťanka z Dostojevského), tedy že v této povídce o osudu válečného zajatce je pravý problém zajetí zatajen nebo zkreslen: a) Je zvolen nejméně „zločinný“ případ zajetí – voják v bezvědomí, aby mohl autor z něho udělat „nesporný“ případ a mohl se tak vyhnout ostří problému. (Co kdyby se byl však vzdal při vědomi, jak tomu bylo u většiny – co potom?) b) Hlavní problém

zajetí není podle autora v tom, že nás vlast opustila, zavrhla a proklela (o tom není u Šolochova ani slovo), což právě způsobilo veškerou bezvýchodnost, nýbrž v tom, že se tam mezi námi vyskytli zrádci. (Je-li však tohle to hlavní měl by autor vypátrat a vysvětlit, kde se ti zrádci vzali – čtvrt století po revoluci, kterou podporoval všechen lid?) c) Autor si vymyslel fantasticko-detektivní útěk ze zajetí se spoustou zdržujících podrobností, jen aby se nemusel dotknout povinné a nevyhnutelné procedury příjmu navrátilců ze zaletí: Smerš – prověřovací a filtrační lágr. Sokolova nejenže neposadí za ostnatý drát, jak přikazuje instrukce, ale – to je ten nejlepší vtip! – dostane od plukovníka měsíc dovolené! (Znamená to, že ho pustí, aby mohl splnit úkol od fašistické rozvědky? To se tedy dostane za drát i ten plukovník!)

Kdo nehladověl tak jako naši váleční zajatci, kdo nejedl netopýry, kteří zabloudili do tábora, kdo nevyvařoval staré podrážky, ten sotva pochopí, jakou neodolatelné vábnou se stává jakákoliv výzva, jakýkoliv argument, jestliže za ním stojí za vraty tábora kouřící polní kuchyně, z níž každý, kdo se k nim přihlásí, dostane tolik kaše, kolik dokáže sníst aspoň jednou, aspoň ještě jednou jedinkrát v životě!

Avšak kromě kouřící kaše byl ve výzvách verbířů také přízrak svobody a skutečného života – ať vyzývali kamkoliv! Do Vlasovových praporů. Do Krasnovových kozáckých pluků. Do pracovních praporů – betonovat budoucí atlantický val. Do norských fjordů. Do písku Libyjské pouště. K hiwi (Hilfswillige) – dobrovolným pomocníkům německé wehrmacht (v každé německé rotě bylo dvanáct hiwi). A konečně ještě k vesnickým policajtům, kteří honili a chytali partyzány (kterých se pak většinou vlast také zřekne). Ať tě zvali kamkoliv, bylo to jedno – jen nechcípat tady hlady jako prašivý pes.

Jestliže jsme přivedli člověka tak daleko, že ohlodával netopýry, pak jsme ho my sami zbavili veškeré zodpovědnosti nejen vůči vlasti, ale i vůči lidstvu!

A ti z našich chlapců, kteří se v zajateckých táborech nechali naverbovat na krátkodobé špióny, ti zdaleka ještě nevyvozovali krajní důsledky ze své opuštěnosti, ti se chovali ještě neobyčejně vlastenecky. Viděli v tom nejlehčí způsob, jak se dostat z tábora.

Téměř všichni bez výjimky si to představovali tak, že jakmile je Němci převedou na sovětskou stranu hned se přihlásí úřadům, odevzdají svou výstroj a instrukce a spolu s dobráckým velitelstvím se vysmějí hloupým Němcům, obléknou si rudoarmejskou uniformu a rychle se vrátí do řad vojáků. Řekněte, kdo mohl lidsky vzato očekávat něco jiného. Jak jinak to mohlo být? Byli to dobrosrdeční chlapci, mnohé z nich jsem poznal – s jednoduchými kulatými obličeji, hovořící rodným vjatským nebo vladimirským nářečím. Vesele se hlásili za špióny, a přitom měli čtyři nebo pět tříd vesnické školy a neuměli zacházet ani s kompasem, ani s mapou.

Tak si podle všeho jedině správně představovali východisko ze své situace. Tak byl podle všeho celý tento záměr jen nákladnou hloupostí německého velení. Ale kdepak! Hitler hrál do noty svému diktátorskému kolegovi! Špionomanie byla jedním ze základních rysů Stalinova šílenství. Zdálo se mu, že se Jeho země hemží špióny.

Všichni Číňané, žijící na Dálném východě, dostali jako špióni § 58/6 a šli do lágrů na severu, kde pomřeli. Stejný osud postihl Číňany, účastníky občanské války, pokud včas nezmizeli. Několik set tisíc Korejců, podezřelých se špionáže, bylo vypovězeno do Kazachstánu. Všichni sovětští občané, kteří byli někdy v cizině, kteří někdy zpomalili své kroky před hotelem Inturist, kteří se někdy dostali na fotografii s nějakým cizincem nebo sami fotografovali městské budovy (Zlatá vrata ve Vladimíru) – byli obviněni z téhož deliktu. Ti, kteří příliš dlouho zevlovali na železniční trať, silniční most, na tovární komín – byli obviněni z téhož deliktu. Všichni početní zahraniční komunisté, kteří uvázli v Sovětském svazu, všichni vyšší i nižší kominternovci bez individuálního rozdílu – byli obviněni především ze špionáže. I lotyšští střelci, nejspolehlivější vojáci prvních let revoluce, byli při hromadném zatýkání v roce 1937 obviněni ze špionáže. Stalin jako by obrátil naruby a zmnohonásobil slavný a známý výrok Kateřiny Veliké: raději nechal zdechnout devět set devadesát devět nevinných, než by propustil jednoho skutečného špióna. Jak tedy bylo možno věřit ruským vojákům, kteří skutečné byli v rukou německé rozvědky? A jaké to bylo ulehčení práce pro

161) Josip Tito tomuto osudu jen tak tak unikl. Avšak Popov a Tanev, Dimitrovovi spolubojovníci při lipském procesu, byli oba odsouzeni. Samému Dimitrovovi připravoval Stalin jívy osud.

katy MGB, když vojáci valící se po tisících z Evropy nijak netajili, že jsou dobrovolně naverbovaní špióni! Jaké překvapivé potvrzení předpovědí Nejmoudřejšího z Moudrých! Sypte, sypte, prosťáčkové! Paragraf a odměna jsou pro vás už dávno připraveny!

Je však na místě se zeptat: Nebyli snad přesto i takoví, kteří se na žádné verbování nepřihlásili, kteří nikde ve svém oboru pro Němce nepracovali, kteří se nestali táborovými ordnery, kteří celou válku proseděli v zajateckém táboře, aniž vystrčili nos, a kteří přesto neumřeli, i když je to téměř neuvěřitelné? Vyráběli například zapalovače z kovového odpadu, jako elektroinženýři Nikolaj Andrejevič Semjonov a Fjodor Fjodorovič Karpov, a tím si opatřil trochu jídla navíc. Že by ani jim neodpustila vlast jejich zajetí?

Ne, neodpustila! Se Semjonovem a Karpovem jsem se seznámil v Butyrkách, když už vyfasovali svých zákonných… kolik? důvtipný čtenář už ví: deset let a pět let náhubek! A přitom jako skvělí inženýři odmítli německou nabídku na práci ve svém oboru! A podporučík Semjonov šel v roce 1941 na frontu dobrovolně. A v roce 1942 měl ještě místo pistole prázdné pouzdro (vyšetřovatel nechápal, proč se tím pouzdrem nezastřelil). A ze zajetí utekl třikrát. A v roce 1945 po osvobození z koncentráku ho dali do trestní roty a posadili na náš tank (jako tankový výsadek) – a on dobýval Berlín, dostal Řád rudé hvězdy a teprve potom byl definitivně zavřen a potrestán. Takové je zrcadlo naší Nemesis.

Málokterý z válečných zajatců překročil sovětskou hranici jako svobodný člověk, a jestliže přes ni ve zmatku pronikl, byl chycen později, třebas až v letech 1946-47.

Některé zatkli, ale převezli je od hranic v nákladních vagónech pod vojenským dozorem do jednoho z nespočetných prověřovacích a filtračních lágrů (PFL), jež byly roztroušeny po celé zemi. Tyto lágry se ničím nelišily od táborů nápravných prací (ITL) kromě toho, že internovaní dosud neměli žádný trest a měli ho dostat až v

trestaneckém lágru. Tyto PFL byly také v podnicích, v továrnách, v dolech, na stavbách, a tak bývalí váleční zajatci viděli vlast, která jim byla vrácena, přes tentýž ostnatý drát, přes který viděli i Německo, a od prvního dne se mohli zapojit do desetihodinového pracovního dne. V době volna – po večerech a nocích – prověřované vyslýchali, k tomu bylo v PFL množství výkonných orgánů a vyšetřovatelů. Vyšetřování jako vždy vycházelo z předpokladu, že jsi zcela zřejmě vinen. A ty bez možnosti vyjít za ostnatý drát jsi musel dokázat, že jsi nevinen. K tomu ses mohl dovolávat jen svědků – jiných válečných zajatců, ti se však nemuseli dostat do vašeho PFL, nýbrž někam za devatery hory, a tak vyšetřovatelé v Kemerovu posílali dotazy do Solikamsku, tam vyslýchali svědky a posílali své odpovědi a nové dotazy, kvůli nimž tě zase vyslýchali jako svědka. Na objasnění jednoho osudu mohl sice padnout celý jeden rok nebo také dva – ale vlast tím nijak nebyla škodná: vždyť jsi každý den těžil uhlíčko. A jestliže některý ze svědků na tebe vypověděl něco jiného než ty nebo jestli už nebyl svědek mezi živými – pak můžeš naříkat sám na sebe, už jsi byl úředně schválen jako zrádce vlasti a tribunál tě při svém zasedání oštemploval desítkou. Jestliže se však přes veškeré jejich úsilí ukázalo, že jsi skutečně pro Němce nepracoval a hlavně žes na vlastní oči nezahlédl Američany a Angličany (osvobození jimi a nikoliv námi bylo silně přitěžující okolností) pak výkonné orgány rozhodly, jakého stupně izolace si zasluhuješ. Některým nařídily změnit místo bydliště (to vždy naruší spojení člověka s okolím a činí ho zranitelnějším). Jiným blahosklonně nabídly službu ve VOCHR, to znamená ve vojenské táborové strážní službě: člověk byl zdánlivě na svobodě, ale ztratil jakoukoliv osobní svobodu a musel odjet do pustiny. Dalším pak potřásly rukou, a ačkoliv by sice za prosté zajetí zasluhovali trest smrti zastřelením, humánně je pustily domů. Tito lidé se však předčasně radovali! Tajnými kanály zvláštního oddělení šel před nimi do jejich domova kádrový materiál. Tito lidé tak jako tak nebyli už nikdy považováni za naše a při prvním masovém zatýkání jako v letech

1948-49 byli pozavíráni kvůli agitaci nebo něčemu podobnému; i s těmi jsem se setkal ve vězení.

„Ach, kdybych to byl věděl!…“ – to byla písnička, která se onoho jara ve vězeňských celách neustále opakovala. Kdybych to byl věděl, že mě takhle uvítají! že mě tak oklamou! že mě čeká takový osud! Cožpak bych se byl vrátil domů? Za nic na světě! To bych se byl raději protloukl do Švýcarska nebo do Francie! ujel bych za moře! za oceán! za devatero moří![162] Ti rozvážnější to uváděli na pravou míru: chybu jsme udělali daleko dřív! Neměli jsme v jedenačtyřicátém lézt do prvních řad. Kdybych to byl věděl, do války jsem nešel. Měli jsme se od samého začátku uchytit někde v týlu, měli bychom klid jako ti, kteří tam byli a ti jsou teď hrdinové. Ale ještě lepší prý bylo dezertovat: ti z toho vyvázli ze zdravou kůží, nedostanou ani desítku, ale osm nebo sedm let; a v lágru ho z žádné příjemnější služby nevyhodí – dezertér přece není žádný nepřítel, ani zrádce nebo politický, je to náš člověk, bytovik. Se zápalem jim to vyvraceli: dezertéři si musí všechny roky odsedět a odehnít, nic jim neodpustí. Zato my dostaneme brzo amnestii a všichni půjdeme domů. (Tehdy ještě neznali, jak výhodné je být dezertér!…) U těch však, kteří se sem dostali kvůli odstavci 10 přímo ze svého bytu nebo z Rudé armády – u těch se často objevovala dokonce jakási závist: Čert to vem! Za stejné peníze (za stejných deset let) kolik mohli zajímavého vidět jako tihle chlapci, kde všude mohli být! Ale my tu takhle v lágru pochcípáme, a přitom jsme nikdy ani nevytáhli paty z domova.

(Ostatně se ti s § 58/10 nijak netajili svou radostnou předtuchou, že jako první dostanou amnestii!) Jediní, kteří nevzdychali „Ach, kdybych to byl věděl!“ (protože věděli, do čeho šli), nečekali milost a nečekali amnestii, byli – vlasovci.

Už dlouho před naším nečekaným setkáním na vězeňských pryčnách jsem o nich věděl, ale nevěděl jsem, co si mám o nich myslet.

Nejdříve to byly mnohokrát zmoklé a mnohokrát zas uschlé letáky, zapadlé do vysoké, tři roky nekosené trávy orelského frontového pásma. Oznamovalo se v nich, že v prosinci 1942 byl ve Smolensku ustaven jakýsi „ruský výbor“, o němž však nebylo jasné, činí-li si nárok být něčím jako ruská vláda nebo ne. Patrně se sami Němci ještě nerozhodli. A proto se tato nejistá zpráva zdála být

pouhým výmyslem. Na letácích byl obrázek generála Vlasova a jeho životopis. Na neostrém snímku vypadala jeho tvář vypaseně a úspěšně jako tváře všech našich generálů nového ražení. (Později mi řekli, že tomu tak nebylo, že Vlasov vypadal spíš jako západní generál – vysoký, hubený, s kostěnými brýlemi.) A jeho životopis se zdál tuto úspěšnost potvrzovat: pocházel z rolnické rodiny a jeho nadcházející kariéra nebyla přerušena rokem 1937, neboť se nijak neposkvrnil ve své funkci vojenského

162) I když to ostatně zajatci věděli, chovali se často stejně. Vasilij Alexandrou padl do zajetí ve Finsku. Tam ho vypátral jeden starý kupec z Petrohradu, ověřil si jeho příjmení i jméno po otci a řekl mu: Vašemu panu otci jsem v roce 1917

zůstal dlužen větší obnos a neměl jsem možnost mu jej splatit. Prosím, přijměte jej vy!“ A tak splatil dluh místo otci synovi! Po válce byl Alexandrou přijat do kruhu ruských emigrantů a tam si také našel nevěstu, do které se opravdu zamiloval. Budoucí tchán mu pro poučení dal přečíst všechny ročníky Pravdy od roku 1918 až do 1941 bez vynechávek a oprav. Současně mu vyprávěl příklady z historie vězeňských proudů, jak jsme to učinili ve druhé kapitole této knihy. A přesto… Alexandrou opustil nevěstu i blahobyt, vrátil se do SSSR a dostal jak snadno uhádnete, deset let a pět let náhubek. V roce 1953 ve zvláštním lágru byl rád, že se mohl zaháčkovat jako brigadýr…

poradce u Čankajška. První otřes v jeho životě nastal teprve tehdy, když jeho obklíčenou 2. údernou armádu nechalo vrchní velitelství ve své neschopnosti pomřít hladem. Avšak kterým větám tohoto životopisu bylo vůbec možno věřit?

Pokud se dá dnes zjistit, Andrej Andrejevič Vlasov nedokončil po revoluci kněžský seminář v Nižním Novgorodu, byl v roce 1919 odveden do Rudé armády a bojoval jako řadový voják. V bojích proti Děnikinovi a Wrangelovi na jižní frontě povýšil na velitele čety a

pak roty. Ve dvacátých letech absolvoval kursy Vyslrel, v roce 1930 se stal členem VKS(b) a v roce 1936, už v hodnosti velitele pluku, byl poslán jako vojenský poradce do Číny. Zřejmě nebyl nijak spjat s vyššími vojenskými a stranickými kruhy, a proto se přirozeně octl v onom stalinském „druhém sledu“, který nahradil vyvražděné velitele armád, divizí a brigád. V roce 1938 dostal divizi a v roce 1940 při prvním udílení „nových“ (čili starých) vojenských hodností se stal generálmajorem. Z dalšího lze usoudit, že v oné nové generálské směně, v níž bylo mnoho naprosto omezených a nezkušených důstojníků, patřil Vlasov k nejschopnějším. Jeho 99. střelecká divize, kterou cvičil a připravoval do léta 1940, nebyla hitlerovským útokem nikterak překvapena, naopak: za našeho všeobecného ústupu na východ pronikla jeho divize na západ, dobyla Přemyšl a držela jej šest dnů. Vlasov přeskočil funkci velitele sboru a jako generálporučík velel už v roce 1941 u Kyjeva 37. armádě. Probil se z obrovského kyjevského kotle a v prosinci 1941 velel u Moskvy 20. armádě, jejíž úspěšný protiútok na obranu hlavního města (dobytí Solněčnogorska) je zaznamenán v denním hlášení Sovinformbyra ze dne 12. prosince 1941 (generálové jsou tam jmenováni v tomto pořadí: Žukov, Leljušenko, Kuzněcov, Vlasov, Rokossovskij, Govorov).

S rychlostí, příznačnou pro ony měsíce, se stačil ještě v prosinci stát zástupcem velitele volchovského frontu (Mereckova) a převzít velení 2. úderné armády, v jejímž čele zahájil 7. ledna 1942 pokus o prolomení leningradské blokády ofenzívou severozápadním směrem přes řeku Volchov.

Měla to být kombinovaná operace z několika stran i od Leningradu, a v kooordinovaných termínech se jí měly účastnit také 54., 4., a 52. armáda.

Avšak tyto tři armády se buď vůbec nehnuly z místa, neboť ve stanovenou dobu nebyly ještě připravené, nebo se rychle zastavily (u nás tehdy ještě neuměli takové složité operace plánovat a hlavně zásobovat.) Jen 2. úderná armáda zaútočila úspěšně a v únoru 1942 pronikla za německé postavení do hloubky 75 kilometrů! A od tohoto okamžiku nemělo ani pro tuto armádu Stalinovo vrchní hazardérské velitelství ani posily ani munici. (S takovými rezervami

zahájilo ofenzívu!) Tak zůstal i Leningrad dále o hladu v blokádě, aniž se dozvěděl něco bližšího o novgorodských událostech. V březnu se ještě držely zimní cesty, ale v dubnu rozbředl celý ten bahnitý terén, v němž se pohybovala 2. úderná armáda, a tak neměla žádné zásobovací cesty ani pomoc ze vzduchu. Jeho armáda zůstala bez proviantu – a přitom Vlasovovi odmítli dát povolení k ústupu! Po dvouměsíčním hladovění a vymírání (vojáci, kteří to přežili, mi pak v butyrských celách vyprávěli, že ostrouhávali kopyta zdechlých hnijících koní, vařili to a jedli) začal 14. května soustředěný německý útok proti obklíčené armádě (a ve vzduchu byla samozřejmě jen německá letadla!). A teprve tehdy (jako na výsměch) dostal Vlasov povolení k ústupu za řeku Volchov… Beznadějné pokusy probít se zpět trvaly do začátku července.

Tak – jako by opakovala osud ruské Samsonovovy 2. armády, která byla za první světové války stejně šíleně vržena do jistého obklíčení – zanikla Vlasovova 2. úderná armáda.

Samozřejmé že to byla vlastizrada! Samozřejmě že to byla krutá, bezohledná zrada! Byla to však zrada Stalinova! Zrada neznamená nutně zaprodanost.

Když nejvyšší velitel projeví neschopnost a nedbalost při přípravách k válce, bezhlavost a zbabělost na jejím počátku, když nesmyslně obětuje armády a sbory jen pro záchranu vlastní maršálské uniformy – může se snad dopustit větší zrady?

Na rozdíl od Samsonova nespáchal Vlasov sebevraždu. Po zániku armády bloudil ještě v lesích a bažinách a dne 6. července se v okolí Siverské vzdal Němcům. Ti ho odvezli do hlavního stanu u města Ltitzen ve Východním Prusku, kde už bylo shromážděno několik zajatých generálů a brigádní komisař G. N. Žilenkov (dříve úspěšný stranický pracovník, tajemník jednoho z moskevských obvodních výborů strany). Ti všichni už projevili svůj nesouhlas s politikou Stalinovy vlády. Chyběla však skutečná vedoucí osobnost. A tou se stal Vlasov.

Podle jeho fotografie bylo těžké uvěřit, že by to byl vynikající muž nebo že by se už dávno a hluboce trápil osudem Ruska. A letáky, oznamující ustavení ROA –

„Ruské osvobozenecké armády“, byly napsány nejen špatnou ruštinou, ale i v cizím, zjevně německém duchu, dokonce bez zájmu o věc, zato s tím větší chvástavostí o hojném jídle a o veselé náladě jejích vojáků. Nechtělo se věřit, že tato armáda existuje, a jestliže skutečně existovala – jakápak tam může být veselá nálada?… Takhle lhát mohl jen Němec.

A také skutečně téměř až do samého konce války žádná ROA neexistovala. Její název i znak na rukávech si vymyslel jeden Němec ruského původu, kapitán StrikStrikfeldt z Ostpropaganda Abteilung. (Měl sice bezvýznamnou funkci, ale značný vliv, a snažil se přesvědčit hitlerovské špičky o nutnosti německoruského spojenectví a získat Rusy pro spolupráci s Německem. Byla to oboustranně marná námaha! Obě strany se jen hleděly vzájemně využít a oklamat. Němci však při tom stáli nahoře, měli moc, kdežto vlasovským důstojníkům zbývalo jen fantazírování na dně propasti.) Žádná taková armáda neexistovala, ačkoli protisovětské jednotky sestavené z nedávných sovětských občanů začaly vznikat v prvých měsících války. Jako první podpořili Němce Litevci (za jediný rok sovětské vlády jsme jim asi dali co proto!), pak byla z ukrajinských dobrovolníků vytvořena SS divize „Galizien“, pak přišly estonské oddíly, na podzim 1941 se v Bělorusku objevily strážní roty a na Krymu tatarský prapor. (A tohle všechno jsme sami zaseli! Například na Krymu stupidním dvacetiletým pronásledováním náboženství, zavíráním a bouráním mešit, zatímco prozíravá dobyvatelka carevna Kateřina dávala na stavbu a rozšiřování krymských mešit státní peníze. Také hitlerovci, když přišli na Krym, měli dost rozumu, aby je vzali pod svou ochranu.) Později se na německé straně objevily kavkazské jednotky a kozácká vojska (víc než jízdní sbor). Hned v první válečné zimě se začaly formovat z ruských dobrovolníků čety a roty, ale německé velení chovalo k ruským jednotkám silnou nedůvěru, a proto jako šikovatele a poručíky stavělo Němce (Rusové mohli být jen poddůstojníky) a zavedlo také německé povely („Achtung!“, „Halt“ atd.). Významnější a úplně ruské byly tyto jednotky: brigáda v Loktu v Brjanské oblasti od listopadu 1941 (místní profesor strojírenství K. P. Voskobojnikov vyhlásil „Nacionální ruskou stranu práce“, vydal manifest občanům země a

zavedl prapor se sv. Jiřím), útvar ve vsi Osintorf u Orši, sestavený počátkem roku 1942 pod velením ruských emigrantů (jen malá skupina ruských emigrantů se připojila k tomuto hnutí, a ani ti se netajili svým protiněmeckým postojem, nechali vojáky a dokonce celý prapor přeběhnout na sovětskou stranu, načež Němci emigranty odvolali) a konečně Gilovy jednotky u Lublinu od léta 1942 (V. V. Gil, člen VKS(b) a údajné dokonce žid, nejenže zůstal v zajetí naživu, ale ještě se s pomocí dalších zajatců stal táborovým starším v Suvalkách a navrhl Němcům ustavit „Bojový svaz ruských nacionalistů“). Všechny tyto jednotky ale neměly nic společného s nějakou „Ruskou osvobozeneckou armádu“ a ani s Vlasovem. Roty s německým velením byly na zkoušku poslány proti brjanským, oršovským a polským partyzánům.

Že proti nám opravdu stojí Rusové a že bojují zarputileji než všichni esesáci, to jsme brzy poznali. Například v červenci 1943 u Orlu hájila četa Rusů v německých uniformách ves Sobakinskije Vyselki. Bojovali tak zoufale, jako by byli tu ves sami postavili. Jednoho zahnali naši do sklepa, házeli tam za ním ruční granáty, a on vždy zmlkl; sotva se však naši připlížili, aby tam vlezli – znova vypálil dávku ze samopalu. Teprve když za ním hodili protitankový granát, přišli na to, že měl ve sklepě ještě jámu, kde se schovával před výbuchy protipěchotních granátů. Je nutno si představit, v jakém stupni ohlušení, omráčení a beznaděje pokračoval v boji.

Oni také bránili nedobytné předmostí na Dněpru jižně od Turska, kde se dva týdny bezúspěšně bojovalo o pár set metrů; boje byly kruté a mrazy rovněž (prosinec 1943). V tomto protivném mnohadenním zimním boji jsme byli my i oni v maskovacích pláštích, které zakrývaly vojenské pláště i čepice, a tehdy se udál, jak mi vyprávěli, u Malých Kozlovičů tento případ: Při přebíhání mezi borovicemi se dva spletli, lehli si vedle sebe a stříleli, aniž už věděli kam a na koho. Oba měli sovětské samopaly. Dělili se o náboje, chválili jeden druhého a sprostě nadávali na zamrzající olej v samopalech. Nakonec jim to vůbec přestalo střílet, řekli si, že si zakouří, shodili s hlav bílé kapuce – a tu viděli, že jeden má na čepici orla a druhý hvězdičku. Vyskočili, popadli samopaly – a ty nestřílely! Začali se tedy jimi mlátit jako klacky a honit se: tady už

nešlo o politiku ani o matku vlast, ale o prostou nedůvěru jeskynních lidí: Já se nad ním slituji, a on mě zabije.

Ve Východním Prusku vedli pár kroků ode mne po okraji silnice tři zajaté vlasovce, když kolem právě zarachotil T-34. Jeden ze zajatců se najednou odtrhl, skočil a vrhl se šipkou pod tank. Tank hned uhnul, ale přesto ho zachytil okrajem pásu. Přejetý se svíjel, červená pěna mu šla z úst. A člověk ho chápal! Dal přednost vojácké smrti před oprátkou v mučírně.

Neměli jinou volbu. Nemohli se bít jinak. Neměli jiné východisko, než bojovat na život a na smrt. Jestliže se pouhé „čisté“ zajetí u nás hodnotilo jako neodpustitelná vlastizrada, co teprve čekalo ty, kteří vzali do rukou nepřátelské zbraně? Jejich jednání se u nás s propagandistickou toporností vysvětlovalo za prvé zradou (biologickou? v krvi?) a za druhé zbabělostí. Tedy zbabělost to určitě nebyla!

Zbabělec hledá úlevy a shovívavost. Do „vlasovských“ oddílů wehrmachtu mohla tyto lidi přivést jen nejvyšší nouze, jen bezmezné zoufalství, jen neutuchající nenávist k sovětskému režimu, jen pohrdání vlastním životem. Oni totiž věděli, že jim nezasvitne žádný paprsek milosti! V našem zajetí je stříleli, jakmile zaslechli první zřetelné ruské slovo z jejich úst. V ruském zajetí se stejně jako v německém nejhůř ze všech vedlo Rusům.

Tato válka nám vůbec odhalila, že nejhorší ze všeho na zemi je být Rus.

S hanbou si vzpomínám, jak jsem při likvidaci (to znamená plundrování) bobrujského kotle šel po silnici mezi rozbitými a převrácenými německými auty, mezi rozházenou přepychovou kořistí, a z doliny, kde uvázly povozy a auta, kde bez cíle bloudili němečtí tažní koně a kde kouřily hromady spalované kořisti, jsem najednou zaslechl zoufalé volání o pomoc: „Pane kapitáne! Pane kapitáne!“ To se čistou ruštinou dožadoval ode mne ochrany nějaký muž v německých kalhotách, do pasu nahý a celý zakrvácený – v obličeji, na prsou, na ramenou a na zádech – a seržant kontrarozvědčík na koni jej popoháněl bičem před sebou a najížděl na něho koněm. Mrskal ho bičem po nahém těle, nedovoloval mu se

otočit ani volat o pomoc, hnal ho a bil a vysekával mu na kůži nové a nové krvavé pruhy.

A to nebyla žádná punská nebo řecko-perská válka! Kterýkoliv pravomocí vybavený důstojník kterékoliv armády na světě by byl povinen učinit konec tomuto svévolnému týrání.

Ano, kterékoliv armády – ale naší?… Přitom jak nelítostně a absolutně dělíme lidstvo? (Kdo není s námi, je proti nám atd. – a je tedy hoden jen pohrdání a zničení.) A tak jsem nenašel odvahu ochránit vlasovce před kontrarozvědčíkem, nic jsem neřekl a nic jsem neudělal, prošel jsem kolem, jako bych neslyšel – aby se tento všemi uznávaný mor nepřenesl na mne (co když je ten vlasovec nějaký obzvláštní zlosyn?… co když si ten kontrarozvědčík o mně něco pomyslí?… co když…?). Mnohem snazší pochopit to bylo pro toho, kdo znal tehdejší situaci v armádě – copak by ten kontrarozvědčík vůbec poslechl obyčejného kapitána armády?

A kontrarozvědčík s krutou tváří mrskal a hnal dál bezbranného člověka jako kus dobytka.

Tento obraz nikdy nezapomenu. Vždyť je to téměř symbol všeho násilí Souostroví Gulag.

Oni to všechno tušili a předvídali – a přesto si našívali na levý rukáv německé uniformy znak s bílomodročerveným lemem, s bílým ondřejským polem s písmeny ROA.

Tato písmena byla čím dál tím známější, i když žádná taková armáda stále ještě neexistovala. Ruské jednotky byly rozptýlené, podřízené různým velitelstvím, a vlasovští generálové hráli preferans v Berlíně-Dahlemu.

Voskobojnikovova brigáda, které po jeho smrti velel Kaminskij, měla v polovině roku 1942 pět pěších pluků po 2,5 až 3 tisících mužů s připojenými dělostřeleckými bateriemi, tankový prapor s dvěma tucty sovětských tanků a dělostřelecký oddíl s třiceti děly. (Velitelský sbor se skládal ze zajatých důstojníků a mužstvo ve značné míře z místních brjanských dobrovolníků.) A této brigádě byl dán rozkaz, aby zabezpečila oblast před partyzány… Se stejným úkolem byla v létě 1942 přeložena brigáda Gila-Blaževiče z Polska (kde se vyznamenala krutostí vůči Polákům a židům) k Mogilevu. Začátkem roku 1943 se odmítli její velitelé podřídit Vlasovovi,

jemuž vytýkali, že v jeho uveřejněném programu není obsažen „boj proti světovému židovstvu a židomilským komisařům“; a ti pak, právě tato brigáda („rodionovci“, neboť Gil si změnil jméno na Rodionov), když se v srpnu 1943 začala rýsovat Hitlerova porážka, vyměnili svůj černý prapor se stříbrnou umrlčí lebkou za rudý a vyhlásili na rozlehlém území v severovýchodním cípu Běloruska „partyzánský kraj“ pod sovětskou vládou. (O tomto partyzánském kraji se tehdy začalo psát v novinách, aniž se vysvětlilo, kde se najednou vzal. Později byli všichni zbylí rodionovci zavřeni.) A kohopak vrhli Němci proti „rodionovcům“? No přece Kaminského brigádu! (V květnu 1944 nasadili ještě 13 svých divizí, aby celý „partyzánský kraj“ likvidovali.) Tak chápali Němci všechny ty tříbarevné kokardy, svatojiřský kříž a ondřejský znak s bílým polem. Ruský a německý jazyk si byly navzájem nepřeložitelné, nesrozumitelné. A co horšího: v říjnu 1944 nasadili Němci Kaminského brigádu (spolu s mohamedánskými jednotkami) k potlačení Varšavského povstání.

Zatímco jedni Rusové zrádně podřimovali za Vislou a pozorovali zánik Varšavy dalekohledy, druzí Rusové povstání potlačovali. Zakusili snad Poláci od Rusů málo zla v 19. století – že bylo nutno do nich vrazit křivé nože ještě v dvacátém? (A je to už všechno? Je to už naposled?) – Přímější byla, jak se zdá, existence osintorfského praporu, přeloženého k Pskovu. Skládal se asi ze 600 vojáků a 200 důstojníků v ruských uniformách, s bílomodročerveným praporem a pod velením emigrantů (I. K. Sacharov, Lamsdorf). Prapor byl doplněn na stav pluku a podroben výsadkářskému výcviku, neboť měl být shozen nad skupinou lágrů na linii Vologd-Archangelsk. Po celý rok 1943 se dařilo Igoru Sacharovovi jej uchránit před nasazením proti partyzánům. Proto ho tehdy sesadili, prapor odzbrojili, zavřeli do lágru a později jej poslali na západní frontu. Němci opustili a zapomněli svůj počáteční záměr a na podzim 1943 se rozhodli poslat ruskou potravu pro děla… na atlantický val a proti francouzskému a italskému hnutí odporu. Ti z vlasovců, kteří měli dosud na mysli nějaký politický cíl nebo aspoň naději –, obě ztratili.

Obyvatelé okupovaných území pohrdali vlasovci jako německými žoldáky a Němci zas pro jejich ruskou krev. Jejich ubohé

tiskoviny skloňovaly po opracování německou cenzurní sekyrou jen dvě slova: Velkoněmecko a Vůdce. A tak zbývalo vlasovcům jen bojovat na život a na smrt, a ve volném čase vodka a zase vodka. Odsouzenost k zániku – to byl pocit, s nímž žili po všechna ta léta války a ciziny, a žádné východisko neměli.

Hitler a jeho okolí nemohli ani v předvečer zániku, kdy už všude ustupovali, překonat svou stálou nedůvěru k samostatným ruským útvarům a rozhodnout se pro čistě ruské divize, pro náznak nezávislého, jim nepodřízeného Ruska. Teprve když se vše řítilo k neodvratnému konci, bylo v listopadu 1944 povoleno uspořádat (v Praze) opožděné divadlo: byl svolán „Výbor pro osvobození národů Ruska“, který zahrnoval všechny národnostní skupiny, a vydán manifest (stejně polovičatý jako všechny předešlé, nebol ani v něm nebylo dovoleno si představit Rusko bez Německa a bez nacismu). Předsedou výboru se stal Vlasov. Teprve od podzimu

1944 se začaly formovat vlastní vlasovské čistě ruské divize[163)]. Moudří němečtí politikové se pravděpodobně domnívali, že se teď ruští „ostarbajtři“ budou hrnout pro zbraně. To už Rudá armáda stála u Visly a u Dunaje… A jako na výsměch, jako by vlasovci chtěli potvrdit prozíravost nejneprozíravějších Němců, prvním a zároveň posledním samostatným činem těchto vlasovských divizí byl úder… proti Němcům! Za všeobecného rozkladu a bez dohody s německým oberkommandem soustředil Vlasov koncem dubna 1945 své dvě a půl divize u Prahy. Tu se rozšířila zpráva, že se esesácký generál Schórner chystá zničit hlavní město Československa, dříve než je přenechá nepříteli. Vlasov dal rozkaz svým divizím, aby se přidaly k povstalým Čechům. A všechnu křivdu, trpkost a zlost, jež se za tato tři krutá a nesmyslná léta nahromadily vůči Němcům v porobených ruských duších, si teď vlasovci vylili v útoku na Němce: napadli je z nečekané

163) Byla to 1. divize (jejíž základ tvořila „Kaminského brigáda“) pod velením S. K. Buňačenka, 2. pod velením Zvereva (bývalého vojenského velitele Charkova), polovina 3., části 4. a letecký útvar Malcevův. Víc než čtyři divize nebylo povoleno.

strany a vyhnali z Prahy. (Zdali všichni Češi pak pochopili, kteří Rusové zachránili jejich město? U nás jsou dějiny překrouceny a říká se, že Prahu zachránila sovětská vojska, ačkoliv to ve skutečnosti ani nemohla stihnout.) Pak začali vlasovci ustupovat směrem k Američanům, do Bavorska: jedinou jejich nadějí byli spojenci – že se budou spojencům nějak hodit čímž jejich dlouholeté houpáni v německé smyčce získá konečně nějaký smysl. Avšak Američané proti ním postavili ozbrojenou zeď a donutili je, aby se vzdali do rukou sovětů, jak bylo dohodnuto na jaltské konferenci. Ve stejném měsíci květnu 1945 učinil v Rakousku i Churchill tentýž loajální spojenecký krok (o němž se u nás s obvyklou skromností pomlčelo): Předal sovětskému velitelství kozácký sbor o devadesáti tisících mužů i s celým trénem – se starci, dětmi a ženami, kteří se nechtěli vrátit k rodným kozáckým řekám. (Veliký muž, jehož pomníky budou později zdobit celou Anglii, nařídil také je vydat na smrt.) Samo toto předání se odehrálo zákeřným způsobem v duchu tradiční anglické diplomacie. Kozáci totiž byli odhodláni bojovat na život a na smrt nebo odjet za oceán třeba do Paraguaye nebo do Indočíny, jen se nevzdat živí. Proto je Angličané nejdřív vyzvali, aby odevzdali zbraně pod záminkou ujednocení jejich výzbroje. Potom pozvali důstojníky odděleně od vojáků na údajnou poradu o budoucím osudu jejich armády do Judenburgu v britském okupačním pásmu – ale v noci před tím postoupili Angličané tajně toto město sovětským vojskům.

Čtyřicet autobusů s důstojníky, od velitelů rot až po generála Krasnova, přejelo po vysokém viaduktu a vjelo přímo do polokruhu vězeňských vozů, vedle nichž už stál ozbrojený doprovod se seznamy v rukou. Cestu zpět zatarasily sovětské tanky.

A důstojníci neměli, čím by se mohli zastřelit nebo probodnout – všechny zbraně jim byly odebrány. Vrhali se z viaduktu dolů na dlažbu. Potom Angličané stejně úskočně předali i řadové vojáky – ve vlacích (údajně je poslali k jejich velitelům převzít zbraně). Roosevelt a Churchill jsou ve svých zemích považováni za vzor státnické moudrostí. Nám však, v našich ruských vězeňských

diskusích, byla jasně a očividně zřejmá jejich soustavná krátkozrakost, ba dokonce hloupost.

Jak si mohli od roku 1941 do 1945 nezajistit vůbec žádné záruky pro nezávislost východní Evropy? Jak mohli za směšnou hračku čtyřsektorového Berlína (jenž se později stal jejich Achillovou patou) postoupit rozsáhlá území Saska a Duryňska? A jaký vojenský a politický smysl pro ně mělo vydat do Stalinových rukou na smrt několik set tisíc ozbrojených sovětských občanů, kteří se rozhodně nechtěli vzdát? Říká se, že tím zaplatili za Stalinovu účast ve válce proti Japonsku. Ačkoliv už měli v rukou atomovou pumu, zaplatili Stalinovi za to, aby snad neodmítl obsadit Mandžusko a upevnit v Číně postavení Mao Ce-tunga a v polovině Koreje Kim Ir Sena!… Cožpak to není ubohá politická kalkulace? Když pak byl vyhnán Mikolajczyk, když nastal konec Beneše a Masaryka, když došlo k blokádě Berlína, když vzplála a utichla Budapešť, když hořela Korea a když britští konzervativci prchali od Suezu – což si ani tehdy ti s nejlepší pamětí nevzpomněli alespoň na epizodu s kozáky?

Vedle narychlo formovaných vlasovských divizí trčelo nemálo ruských pododdílů i nadále v hloubi německých vojsk, od nichž se ve svých německých uniformách nijak neodlišovaly. Tyto pododdíly končily válku na různých úsecích a různým způsobem.

Několik dnů před svým zatčením jsem se také já dostal do palby vlasovců. Byli i ve východopruském kotli, který jsme obklíčili. Jedné noci koncem ledna nastoupil jejich oddíl mlčky a bez dělostřelecké přípravy k průlomu naším postavením na západ.

Nebyla tu žádná souvislá fronta, proto rychle pronikli do hloubky a vzali do kleští mou předsunutou průzkumnou baterii, takže jsem ji sotva stačil vyvést poslední volnou cestou. Potom jsem se však vrátil pro zasažený vůz a viděl jsem, jak se před úsvitem soustředili v maskovacích pláštích na sněhu, pak najednou vyskočili, vrhli se s voláním „Hurá!“ na palebné postavení dělostřeleckého oddílu stodvaapadesátek u Adlig-Schwenkitten a zasypali granáty dvanáct těžkých děl, ani je nenechali vystřelit. Pod jejich světelnými střelami běžel poslední houf našich tři kilometry po nelnuté sněhové pláni až k mostu přes říčku Passarge. Tam se zastavili.

Brzy nato jsem byl zatčen, a teď před vítěznou přehlídkou jsme všichni společně seděli na butyrských pryčnách, dokuřoval jsem po nich a oni po mně a ve dvou jsem s některým z nich vynášel plechové vědro na šest kýblů.

Mnozí vlasovci stejně jako dočasní „špióni“ byli mladí lidé, narození tak mezi 1915 až

1922, ono „neznámé mladé pokolení“, které si přispíšil jménem Puškinovým uvítat starostlivý Lunačarskij. Většina z nich se dostala do vojenských jednotek stejně nahodile, jako se jejich kamarádi v sousedním lágru dostali mezi špióny – záleželo to jen na tom, jaký verbíř k ním přijel.

Verbíři jim zlomyslně vykládali – zlomyslně, kdyby to nebyla bývala pravda! –

„Stalin se vás zřekl!“, „Stalin na vás kašle!“.

Sovětský zákon je postavil mimo zákon ještě dřív, než se mimo něj postavili sami.

A tak se tedy hlásili… Jedni jen proto, aby unikli z tábora smrti. Druzí s úmyslem přeběhnout k partyzánům (a také přebíhali! a bojovali pak s partyzány! – ale podle stalinských měřítek to nijak nezmírňovalo jejich rozsudek). Avšak u někoho se také ozvala bolest na ostudným jedenačtyřicátým rokem, nad ohromujícími porážkami po mnohaletém vychloubání, a jiný zas přišel k závěru, že největší vinu na těchto nelidských táborech nese Stalin. Ti se také šli hlásit, aby projevili svůj názor, svou strašnou zkušenost: že jsou také částečkou Ruska a chtějí ovlivnit jeho budoucnost a nebýt už loutkou v cizích rukách.

Osud se jim však vysmál ještě trpčeji a oni se stali ještě ubožejšími figurkami ve hře. Němci jim s tupou povrchností a samolibostí dovolovali jen umírat za Jejich říši, ale nedovolovali jim uvažovat o samostatném osudu Ruska.

Ke spojencům však to bylo dva tisíce verst – a kdo ví, jací ti spojenci vůbec jsou'?

… Slovo „vlasovec“ u nás zní podobně jako slovo „hnůj“, zdá se nám, že sám tento zvuk poskvrňuje naše rty, a proto se nikdo neopovažuje ani vyslovit pár vět na toto ožehavé téma.

Takto se však dějiny nepíšou. Dnes, o čtvrt století později, kdy většina z nich už zahynula v lágrech a zbylí dožívají na dalekém severu, chtěl bych těmito stránkami připomenout, že je to ve světových dějinách dost neobvyklý jev, aby několik set tisíc mladých lidí[164)] ve věku od dvaceti do třiceti let pozvedlo zbraně proti své vlasti po boku jejího největšího nepřítele. Že je snad třeba se zamyslet nad tím, kdo má větší vinu – tato mládež, nebo šedovlasá Vlast? Že se to nedá vysvětlit lidskou povahou, nýbrž že tu musí být společenské příčiny.

Protože – jak říká staré přísloví – od dobrého krmení se koně nesplaší.

Jen si to představte: pole – a na něm splašeně pobíhají zanedbaní, vychrtlí, zdivočelí koně.

164) Tolik sovětských občanů bylo ve wehrmachtu – v předvlasovských a vlasovských útvarech, v kozáckých, mohamedánských, baltských a ukrajinských jednotkách a oddílech.

Toho jara sedělo v celách také mnoho ruských emigrantů. Vypadalo to téměř jako ve snu: návrat zapomenutých dějin. Dávno byly dopsány a zaklapnuty svazky knih o občanské válce, rozřešeny její případy, zaneseny do chronologie v učebnicích její události. Vedoucí činitelé bílého hnutí už nebyli našimi současníky, nýbrž byli přízraky rozplynuté minulosti.

Pokud příslušníci ruské emigrace, rozprášené krutěji než pokolení Judovo, dožívali podle našich sovětských představ ještě někde svůj život – pak jako pianisté v podřadných lokálech, jako sluhové, pradleny, žebráci, morfinisté, kokainisté a jako živé mrtvoly. Až do války v roce 1941 jsme si nemohli ani podle náznaků v našich novinách, v nejlepších beletristických knihách nebo v uměleckých kritikách představit (ani naši syti mistři pera nám nepomohli, abychom se to dozvěděli), že ruská cizina je velký duchovní svět, že se tam rozvíjí ruská filozofie, že je tam Bulgakov, Berďajev, Losskij, že ruské umění okouzluje svět, že je tam Rachmaninov, Šaljapin, Benois, Ďagilev, Pavlovová, kozácký pěvecký sbor Žarova, že se tam podrobně studuje dílo Dostojevského (zatímco u nás byl v té době

proklet), že existuje jedinečný spisovatel Nabokov-Sirin, že ještě žije Bunin a určitě něco za těch dvacet let napsal, že se vydávají umělecké časopisy, uvádějí se divadelní hry, svolávají se sjezdy krajanů, kde zní ruská řeč, a že se ruští emigranti nepřestali ženit s ruskými emigrantkami, které jim rodí děti, to znamená naše vrstevníky.

V naší zemi se vypěstovala natolik lživá představa o emigrantech, že kdyby se provedla masová anketa: Na čí straně byli emigranti ve španělské občanské válce? A v druhé světové válce? – všichni by jedním dechem odpověděli: Na Frankově! Na Hitlerově! V naší zemi se dodnes neví, že daleko víc bílých emigrantů bojovalo na straně republikánů. Že Vlasovovy divize i kozácký sbor von Pannewitze („Krasnovovi kozáci“) se skládaly ze sovětských občanů a vůbec ne z emigrantů – ti k Hitlerovi nešli, a pokud ano, jako například Merežkovskij a Gippiusová, odsoudili se k naprosté izolovanosti. Jako anekdota i když to žádná není – musí znít, že Děnikin se pokoušel táhnout do boje proti Hitlerovi na straně Sovětského svazu a že Stalin ho jeden čas hodlal přijmout zpět (patrně ne jako válečného odborníka, nýbrž jako symbol národního sjednocení). Za okupace Francie se spousta ruských emigrantů, starých i mladých, připojila k hnutí odporu, a po osvobození Paříže se proudem hrnuli na sovětské vyslanectví, aby si podali žádost o návrat do vlasti. Rusko je Rusko, ať je jaké chce! – to bylo jejich heslo, a oni tak dokázali, že ani dřív nelhali o své lásce k němu. (Ve věznicích v letech 1945-46 se div neradovali, že ty mříže jsou naše, ruské, stejně jako ti dozorci, a s údivem se dívali, jak se sovětští mládenci drbou za uchem:

„Proč jsme se k čertu vraceli? Copak bylo pro nás v Evropě málo místa?“) Při té stalinské logice, podle níž se musel zavřít do lágru každý sovětský člověk, který žil v cizině, nemohl tento osud minout ani emigranty. Na Balkáně, ve střední Evropě, v Charbinu, všude je zatýkali hned po příchodu sovětských vojsk, brali je z bytů i na ulicích, jako své občany. Nejdřív brali jen muže, a to také ne všechny, nýbrž jen ty, kteří se nějak politicky projevovali. (Jejich rodiny později posílali do vyhnaneckých míst v Rusku, ale některé v Bulharsku nebo v Československu nechávali.) Emigranty z Francie

přijímali s poctami a květinami do svazku sovětských občanů, s komfortem je dopravili do vlasti a tady je hned shrábli do lágru. – Zdlouhavěji se to odehrálo s emigranty v Šanghaji – tam až sovětské ruce v roce 1945 nedosahovaly. Přijel tam však zmocněnec sovětské vlády a oznámil výnos prezídia Nejvyššího sovětu: Odpuštění všem emigrantům! No jakpak tomu neuvěřit? Vláda přece nemůže lhát! (Zda takový výnos ve skutečnosti byl nebo nebyl – s tím si orgány hlavu vůbec nedělaly.) Rusové v Šanghaji projevili nadšení.

Řekli jim, že si mohou vzít věcí, kolik chtějí a jaké chtějí (brali si s sebou i auta, to se vlasti bude hodit), že se mohou v Sovětském svazu usadit, kde budou chtít, a pracovat samozřejmě v jakémkoliv oboru. Ze Šanghaje je odváželi na lodích. Už sám osud těch lodí byl různý: na některých nedostali bůhvíproč ani najíst. Různý osud je čekal také na další cestě z přístavu Nachodka (jednoho z hlavních překladišť Gulagu). Skoro všechny naložili do vlaků, sestavených z nákladních vagónů, jako vězně, jenomže dosud bez přísného ozbrojeného doprovodu a bez psů. Některé odvezli do různých obydlených míst, do měst, a skutečně je tam nechali dva tři roky žít. Jiné hned převezli vlakem do lágru, někde v Povolží je vyložili v lese na vysokém traťovém náspu i s bílými klavíry a květinovými stolky. V letech 1948-49 pak smetli všechny zbylé emigranty z Dálného východu do lágrů.

Jako devítiletý chlapec jsem raději než verneovky četl modré knížečky V. V. Šulgina, které se tehdy u nás klidně prodávaly na knižních stáncích. Byl to hlas ze světa do té míry nenávratně zmizelého, že ani v nejbujnější fantazii jsem si nemohl představit, že neuběhne ani dvacet let a autorovy a moje kroky se neviditelnou čárou zkříží v tichých chodbách Velké Lubjanky. Sice jsem se s ním osobně nesetkal tehdy, nýbrž až o dvacet let později, ale s mnoha emigranty, starými i mladými, jsem měl čas se blíže seznámit na jaře roku 1945.

S kapitánem jízdy Borščem a plukovníkem Marijuškinem jsem náhodou byl společně na lékařské prohlídce a žalostný vzhled těch nahých svraštělých tmavožlutých kostnatých těl mi nikdy nevymizí z paměti. Zatkli je na stará kolena, vezli je do Moskvy několik tisíc

kilometrů a zde s nimi v roce 1945 zcela vážně vedli vyšetřování o jejich… boji proti sovětské vládě v roce 1919!

Natolik jsme si už zvykli na hromadění bezpráví při vyšetřování a soudním řízení, že jsme přestali rozlišovat jeho stupně. Tento kapitán a tento plukovník byli důstojníky z povolání carské ruské armády. Oběma bylo už přes čtyřicet a v armádě si už odsloužili každý dvacet let, když telegraf přinesl zprávu, že v Petrohradě svrhli cara. Dvacet let sloužili pod carskou přísahou, a teď ještě s těžkým srdcem (a třeba si v duchu bručeli: „Zhyň, padni!“) přísahali Prozatímní vládě. Jinak už po nich nikdo nechtěl přísahat, protože se celá armáda rozpadla.

Nelíbily se jim poměry, kdy si vojáci strhávali nárameníky a zabíjeli důstojníky, a bylo přirozené, že se spojili s jinými důstojníky, aby proti těmto poměrům bojovali. Bylo přirozené, že i Rudá armáda je potírala a zaháněla do moře. Avšak v zemi, kde existuje aspoň zárodek právního myšlení – jaké jsou důvody postavit je před soud, a to ještě za čtvrt století?

(Celou tu dobu žili jako civilní osoby: Marijuškin až do svého zatčení, Boršč sice byl v Rakousku v kozáckém trénu, ale nikoliv v ozbrojené jednotce, nýbrž v transportu mezi starci a ženami.) Nicméně je v roce 1945 v ústředí naší jurisdikce obvinili: z činnosti namířené ke svrženi vlády dělnicko-rolnických sovětů, z ozbrojeného vpádu na sovětské území (tj. z toho, že hned neodjeli z Ruska, které bylo z Petrohradu prohlášeno za sovětské), z podpory mezinárodní buržoazie (kterou ani ve snu nikdy neviděli) a ze služby kontrarevolučním vládám (tj. těm generálům, kterým celý život podléhali). A všechny tyto odstavce (1, 2, 4, 13) paragrafu 58 patřily do trestního zákona, vydaného… v roce 1926, to jest šest až sedm let po skončení občanské války! (Klasický a nestoudný příklad zpětného působení zákona!) Kromě toho § 2 trestního zákona poukazoval na to, že se vztahuje pouze na občany, zadržené na území RSFSR.

Avšak trestající pravice státní bezpečnosti postihovala ne-sovětské občany vůbec, a to ještě ve všech zemích Evropy a Asie![165)] A o promlčení už ani nemluvme: předem

165) Tak si není ani jeden africký prezident jist, že za deset let nevydáme zákon, podle něhož ho budeme soudit za jeho dnešní činy. Číňané však určitě takový zákon vydají, jen co se k tomu dostanou.

se pružně stanovilo, že se na § 58 nevztahuje. („Proč se hrabat v minulosti?…“) Promlčení se vztahuje jen na domácí katy, kteří zahubili mnohokrát víc krajanů než celá občanská válka.

Marijuškin si alespoň na všechno pamatoval a vyprávěl podrobnosti o evakuaci z Novorossijska. Ale Boršč se jakoby vrátil do dětských let a prostoduše brebentil, jak slavil velikonoce v Lubjance: celý týden před Květnou nedělí a před velikonocemi jedl půlku přídělu, druhou dával stranou a postupně vyměňoval sedm přídělů a pak celé tři dny velikonoční hodoval.

Nevím, jakými bělogvardějci byli ti dva v občanské válce: zda patřili k těm výjimkám, k těm, kteří bez soudu věšeli každého desátého dělníka a mrskali rolníky, nebo k vojácké většině. Že je zde dnes vyšetřovali a soudili, to nebyl žádný důkaz ani důsledek. Tím spíš, že té doby po čtvrt století nežili jako důchodci s čestnou penzí, nýbrž jako vyhnanci bez domova – to nám přece snad nedává žádné morální důvody, abychom je soudili. To je ta dialektika, kterou ovládal Anatole France, která však nám není nijak jasná. Podle Anatola France je včerejší mučedník dnes už v neprávu – od oné první minuty, kdy nachová košile zahalila jeho tělo. A naopak. Jinak však je tomu v životopisech naší revoluční doby: jestliže na mně rok jezdili, když jsem byl mladý, tak mi už po celý život budou říkat jezdecký kůň, ačkoliv už dávno sloužím jako drožkářská kobyla.

Od těchto bezmocných emigrantských mumií se nápadně lišil plukovník Konstantin Konstantinovič Jasevič. Pro něho zřejmě koncem občanské války boj proti bolševismu zdaleka neskončil. Jako co v ní bojoval, kde a jak – to mi nevyprávěl. Avšak pocit, že je doposud v aktivní službě, měl podle všeho i v cele. Uprostřed zmatku pojmů, rozplizlých a pokřivených linií stanovisek, jak tomu bylo v hlavách většiny z nás, měl zřejmě přesný a jasný názor na okolní svět, a z vyhraněného životního postoje vyplývala i jeho tělesná síla, křepkost a činorodost. Bylo mu už jistě přes šedesát, hlavu měl úplně

holou, bez jediného vlásku, vyšetřování měl už za sebou (čekal jako my všichni na rozsudek) – a pomoc samozřejmě odnikud žádná – ale zachoval si mladou, dokonce zarůžovělou kůži, jediný z cely dodržoval ranní rozcvičku a omýval se pod kohoutkem (my všichni ostatní jsme šetřili kalorie z vězeňského přídělu). Nepromeškal chvíli, kdy se uvolnila ulička mezi pryčnami – a těch pět šest metrů se procházel tam a zpět rázným krokem se svým orlim profilem, přičemž zkřížil ruce na prsou a jasnýma mladýma očima hleděl kamsi mimo.

A právě proto, že my všichni jsme byli ohromeni tím, co se s námi dělo, zatímco pro něho nic z toho nebylo v rozporu s jeho očekáváním – byl v cele úplně osamocen.

Jeho chování ve vězení jsem ocenil až za rok: znovu jsem byl v Butyrkách a v jedné ze sedmdesáti cel jsem se sešel s Jasevičovými mladými spoluobžalovanými, kteří už dostali po deseti a patnácti letech. Na tenkém cigaretovém papíru byl naklepán rozsudek celé jejich skupiny, který z neznámých důvodů dostali do ruky. Na prvním místě byl uveden Jasevič a jeho rozsudek – smrt zastřelením. Tak to bylo to, co viděl, co předvídal skrze stěny svýma nestárnoucíma očima, když se procházel od stolku ke dveřím a zpět! Avšak vědomí kontinuity a věrnosti své životní cestě, mu dávalo neobvyklou sílu.

Mezi emigranty byl také můj vrstevník Igor Tronko. Spřátelili jsme se. Oba zesláblí, vyschlí, kosti potažené žlutošedou kůží. (Proč jsme se tomu jen tak snadno poddávali?

Myslím, že to bylo z duševního zmatku.) Byli jsme oba hubení a vytáhlí a kymáceli se pod nárazy letního větru na butyrských vycházkových dvorcích, kde jsme chodili vždy vedle sebe opatrnými kroky starců a porovnávali své životy. Narodili jsme se v jednom a témž roce na jihu Ruska. Oba jsme ještě měli mléko na bradě, když osud sáhl do své ošoupané brašny a vytáhl mi krátkou a jemu dlouhou slámku. A tak se jeho klubíčko zakutálelo za moře, třebaže jeho otec „bělogvardějec“ byl jen řadový nemajetný telegrafista.

Pro mne bylo vysoce zajímavé si podle jeho života představit celou mou generaci krajanů, kteří se octli v emigraci. Vyrůstali za dobrého rodinného dohledu ve velice skromných nebo dokonce

chudých poměrech. Všichni měli velmi dobrou výchovu a podle možností i dobré vzděláni. Vyrůstali, aniž poznali strach a útlak, i když se museli podřídit určité autoritě bílých organizací, pokud se neosamostatnili.

Vyrostli tak, že se jich nedotkly neřesti doby, které zachvátily celou evropskou mládež (vysoká zločinnost, lehkomyslný vztah k životu, bezmyšlenkovitost, marnotratnost) – a to proto že vyrůstali jakoby ve stínu nesmazatelného neštěstí jejich rodin. Ve všech zemích, kde vyrůstali, považovali jen Rusko za svou vlast. Jejich duchovní výchova se zakládala na ruské literatuře, kterou tím spíš milovali, že v ní nacházeli svou vlast, která ve skutečnosti už neexistovala. Současné tištěné slovo jim bylo dostupné v daleko širší a větší míře než nám ale právě sovětské publikace se jim dostávaly málokdy do rukou a oni pociťovali tento nedostatek ze všeho nejvíc, zdálo se jim, že právě proto nemohou poznat to nejdůležitější nejvyšší a nejkrásnější o sovětském Rusku a že to, co se dozvídají, je zkreslené, lživé a neúplné. Představy o našem skutečném životě měli nanejvýš matné, ale jejich stesk po vlastí byl tak velký, že kdyby je byli v roce 1941 zavolali – všichni by se byli hrnuli do Rudé armády, a bylo by pro ně bývalo sladší za vlast zemřít než zůstat naživu. Tato mládež ve dvaceti pěti – dvaceti sedmi letech už vyjádřila a tvrdě hájila své názory, které se neshodovaly s míněním starých generálů a politiků. Tak například Igorova skupina byli něpredrešenci. Vydali prohlášení, že nikdo, kdo nesdílel s vlastí těžké a složité břímě minulých desetiletí, nemá právo nic předem řešit a tak rozhodovat o budoucnosti Ruska, ani cokoliv navrhovat, nýbrž má jen jít a dát své síly k dispozici lidu.

Dlouhou dobu jsme leželi vedle sebe na pryčnách. Pokud jsem mohl, pronikl jsem do jejího světa, a toto setkání mi odhalilo (a později jiná setkání to potvrdila), že odliv značné části duchovních sil za občanské války nás ochudil o velkou a důležitou větev ruské kultury. A každý, kdo ji opravdu miluje, se bude snažit o opětné sjednocení obou větví – té domácí i té zahraniční. Jen tehdy dosáhne naše kultura úplnosti, jen tehdy projeví schopnost se všestranně rozvinout. Toužím po tom, abych se toho dne dožil.

Slabý je člověk, slabý. Konec konců i ti nejtvrdohlavější z nás si toho jara přáli, aby se jim dostalo odpuštění, a byli ochotni v mnohém ustoupit za kousek klidného života. Koloval takový vtip: „Máte poslední slovo, obžalovaný!“ – „Prosím, pošlete mě kamkoliv, jen aby tam byla sovětská vláda! A – slunce…“ Nehrozilo nám, že bychom byli zbaveni sovětské vlády, hrozilo nám, že budeme zbaveni slunce… Nikomu se nechtělo za polární kruh pro kurděje a dystrofii. A neznámo proč kvetla v celách legenda o Altaji. Ti nemnozí, kteří tam někdy byli, a zvláště ti, kteří tam nikdy nebyli, vyvolávali u svých kamarádů v cele nejlíbeznější sny: Altaj, to je země! Sibiřské dálky a mírné podnebí. Pšeničné břehy a medové řeky. Step a hory. Stáda ovcí, zvěř, ryby.

Lidnaté, bohaté vesnice…[166)] Ach, tak se schovat v té tišině! Slyšet čisté zvučné kokrhání kohouta v jasném vzduchu! Pohladit dobrou vážnou hlavu koně! Jděte k čertu, vy všechny velké problémy, ať se s vámi trápí někdo jiný, hloupější! Odpočinout si tam od nadávek vyšetřovatelů a otravného

166) Tyto sny vězňů o Altaji jsou možná pokračováním starého snu mužiků o něm. Na Altaji byly takzvané polnosti kabinetu Jeho Veličenstva, a proto byl pro přesídlování déle uzavřen než ostatní Sibiř – leč právě sem rolníci nejvíc dychtili (a také se sem stěhovali). Nepramení odtud ta nezdolná legenda.

vysvětlování celého svého života, od rachocení vězeňských zámků, od těžkého vzduchu v cele.

Jediný život je nám dán, maličký, krátký život! – a my jej trestuhodně vystavujeme čímsi kulometům, nebo s ním, dosud bezúhonným, lezeme na špinavé smetiště politiky. Tam v Altaji bych snad žil v nejnižší a nejtemnější chaloupce za vsí u lesa. Šel bych do lesa, ne na chrastí ani na houby, ale jen tak, objal bych dva kmeny: Moji milí! Nic víc už nepotřebuji!…

A to jaro samo vyzývalo k milosrdenství: jaro, kdy skončila tak obrovská válka!

Věděli jsme, že nás vězňů jsou milióny a že další milióny nás uvítají v lágrech. To přece nemůže být, aby po největším vítězství na světě nechali tolik lidí ve vězení!

Drží nás tu jen pro výstrahu, abychom si to lépe zapamatovali. Jistě přijde brzy velká amnestie a všechny nás pustí. Někdo se dokonce zapřísahal, že na vlastní oči četl v novinách, že Stalin ve své odpovědi jednomu americkému dopisovateli (A jak se jmenoval? – To už nevím…) řekl, že budeme mít po válce takovou amnestii, jakou svět neviděl. A jinému zas sám vyšetřovatel řekl, že brzy bude všeobecná amnestie. (Pro vyšetřovatele byly tyto pověsti výhodné, neboť oslabovaly naši vůli:

Čert s ním, podepíšu to, stejně to není nadlouho.) Avšak – k milosti je zapotřebí rozumu. Tak tomu bylo v celých našich dějinách a ještě dlouho tomu tak bude.

Neposlouchali jsme těch pár střízlivců mezi námi, kteří sýčkovali, že za minulé čtvrt století nebyla dosud nikdy žádná amnestie pro politické vězně – a že také nikdy žádná nebude.

(Vždy však nějaký znalec a donášeč skákal do řeči: „Ale vždyť v roce 1927 k desátému výročí Října byly všechny věznice prázdné a visely na nich bílé vlajky!“ Tato otřesná představa bílých vlajek na věznicích – proč bílých? – se nám obzvlášť zarývala do srdce.[167)]) Nedbali jsme na ty rozvážné mezi námi, kteří nám vysvětlovali, že právě proto nás sedí milióny, že válka skončila: na frontě už nás není zapotřebí, v zázemí jsme nebezpeční a na dalekých stavbách se bez nás nepoloží ani jedna cihla. (Chyběla nám vůle i chuť prohlédnout Stalinovu ne-li zlomyslnou, tak aspoň prostou ekonomickou úvahu: kdo by teď po demobilizaci chtěl opustit rodinu a domov a jet na Kolymu, Vorkutu nebo na Sibiř, kde ještě nejsou ani silnice, ani domy? To už byl spíš úkol Státní plánovací komise: dát ministerstvu vnitra směrná čísla, kolik lidí mají zavřít.) Amnestie! Velkorysá a rozsáhlá amnestie, to bylo to, na co jsme čekali a po čem jsme toužili! V Anglii je amnestie prý dokonce na výročí korunovace, to jest každý rok!

Amnestie byla udělena mnoha politickým vězňům také v den třístého výročí Romanovců, v roce 1912. Cožpak teď, kdy Stalinova vláda dobyla vítězství století nebo dokonce ještě větší, bude tak

malicherně mstivá a bude si pamatovat každé klopýtnutí a uklouznutí každého svého malého poddaného?…

Je to prostá pravda ale i tu je třeba protrét: že totiž požehnaná nejsou vítězství ve válkách, nýbrž porážky. Vítězství jsou zapotřebí vládám, porážky – lidu. Po vítězstvích se touží po dalších vítězstvích, po porážce se touží po svobodě – a obyčejně se jí dosáhne. Porážky jsou zapotřebí lidu, jako je utrpení a neštěstí zapotřebí jednotlivci: nutí jej prohloubit vnitřní život a duchovně se povznést.

Poltavské vítězství bylo neštěstím pro Rusko: přineslo s sebou dvě století velkého napětí,

167) Sborník Od věznic k výchovným zařízením udává (na str. 396) toto číslo: při amnestii v roce 1927 bylo amnestováno 7,3 % vězňů. Tomu můžeme věřit. Je to dost slabé na desáté výročí. Z politických propustili ženy s dětmi a ty, kterým zbývalo už jen několik měsíců. Například v izolátoru ve Verchně Uralsku ze dvou set zavřených propustili tucet. Avšak časem je začala i tato ubohá amnestie mrzet, a tak ji začali omezovat: někoho si nechali, jinému místo „čistého“ propuštění dali minus.

zbídačení a nesvobody – a nové, nové války. Poltavská porážka byla spásou pro Švédy: když ztratili touhu válčit, stali se nejzámožnějším a nejsvobodnějším národem v Evropě[168)].

My jsme si natolik zvykli se pyšnit svým vítězstvím nad Napoleonem, že opomíjíme jednu věc: jen díky jemu nepřišlo osvobození rolníků o půl století dřív, jen díky jemu se upevnil trůn a rozdrtil děkabristy. (Francouzská okupace nebyla pro Rusko realitou.) Avšak krymská válka, válka s Japonskem a s Německem (1914-18) – ty všechny nám přinesly svobodu a revoluci.

Toho jara jsme věřili v amnestii – ale v tom jsme vůbec nebyli originální. Když promluvíš se starými vězni, postupně se ti vyjasní: tato žízeň po milosti a tato víra v milost nikdy neopouští šedivé vězeňské zdi. Po celá desetiletí různé proudy vězňů vždy čekaly a vždy věřily: tu v amnestii, tu v nový trestní zákon, tu ve všeobecnou revizi soudních případů (a orgány záměrně tyto pověsti

podporovaly). Ke každému výročí Října, k Leninovým výročím, ke dnům vítězství, ke dni Rudé armády nebo ke dni Pařížské komuny, ke každému novému zasedání ústředního výkonného výboru sovětů, k ukončení každé pětiletky, ke každému plenárnímu zasedání Nejvyššího soudu – k čemu všemu se neupínaly představy vězňů o očekávaném sestoupení anděla svobody! A čím divočejší bylo zatýkání, čím homérštější a šílenější byla šířka vězeňských proudů – tím víc to vzbuzovalo nikoliv střízlivost, nýbrž víru v amnestii!

Všechna zřídla světla lze do určitého stupně srovnávat se sluncem. Slunce však není srovnatelné s ničím. Tak i všechna očekávání na světě lze srovnávat s očekáváním amnestie, ale očekávání amnestie nelze srovnávat s ničím.

Na jaře roku 1945 se v cele každého nově příchozího nejdřív ptali: co slyšel o amnestii?

A když dva nebo tři vězně odvedli z cely i s věcmi – znalci v celách hned porovnávali jejich případy a usuzovali, že jsou to ty nejlehčí že je samozřejmě odvedli, aby je propustili.

Už to začalo! Na záchodě i v lázni, na vězeňské poště, všude naši aktivisté hledali stopy a zprávy o amnestii. A najednou v proslulé Galové hale butyrských lázní jsme začátkem června četli obrovské proroctví napsané mýdlem na fialových dlaždičkách vysoko nad hlavami (aby to dozorci hned nesetřeli, musel se při psaní jeden vězeň postavit druhému na ramena):

„Hurá!! 17. července amnestie!“[169) To bylo u nás jásotu! („Kdyby to přece nevěděli přesně, tak by to nenapsali!“) Všechno, i co bušilo pulsovalo a proudilo v těle – se zastavilo pod úderem radosti, že se konečně otevřou dveře…

Avšak – k milosti je zapotřebí rozumu…

Uprostřed července poslal chodbový dozorce jednoho starého muže z naší cely umývat záchody tam pohlédl soucitné na jeho šedivou hlavu a mezi čtyřma očima (před svědky by se toho byl neodvážil) se ho zeptal: „Jaký máš paragraf, dědo?“ –

„Padesátý osmý!“ zaradoval se stařík, kterého doma oplakávaly tři generace. „To do toho nespadáš…,“ vzdychl dozorce. „Nesmysl!“ rozhodli jsme v cele. „Dozorce je prostě negramota.“

V cele byl také mladý Kyjevan Valentin (příjmení jsem už zapomněl) s velkýma, žensky krásnýma očima, který byl z vyšetřování celý vyděšený. Byl to bezpochyby jasnovidec. možná že jen v tom svém tehdejším vzrušení. Nejednou chodil ráno po cele a ukazoval:

168) Snad až ve dvacátém století, můžeme-li věřit tomu, co jsme slyšeli, je začalo pálit dobré bydlo.

169) Spletli se jen o jedničku, uličníci! Podrobněji o velké Stalinově amnestii ze dne 7. července 194p víc část III, kap. 6.

Dneska vemou tebe a tebe, viděl jsem to ve snu. A odvedli je! Právě je! Vězňova duše je ostatně tak náchylná k mystice, že přijímá jasnovidectví téměř bez údivu.

Dne 27. července přišel Valentin ke mně: „Alexandře! Dneska jdeme my dva.“ A vyprávěl mi sen se všemi atributy vězeňských snů: můstek přes kalný potok, kříž.

Začal jsem se chystat, a ne zbytečně: po ranním čaji nás oba zavolali. Všichni v cele nás vyprovázeli s hlučným přáním všeho dobrého, mnozí nás ujišťovali, že budeme propuštěni na svobodu (z porovnání našich lehkých případů to tak vycházelo).

Můžeš tomu upřímně nevěřit, můžeš odmítat tomu věřit, můžeš to odrážet s posměchem, ale ohnivé kleště, nad něž žhavějších není na zemi, tě najednou sevřou, sevřou najednou tvou duši: Ale co když je to pravda?…

Bylo nás asi dvacet z různých cel a odvedli nás nejdřív do lázně (při každém životním zlomu musel vězeň především projít lázní. Měli jsme tam asi půldruhé hodiny čas na to, abychom se věnovali dohadům a úvahám. Pak nás rozpařené a ochablé vedli smaragdově zelenou zahrádkou vnitřního butyrského dvora, kde hlasitě zpívali ptáci (ale nejspíš to byli jen vrabci) a kde zeleň stromů připadala odvyklým očím nesnesitelně jasná. Nikdy mé oči nevnímaly zeleň listů tak silně jako toho jara! A nikdy v životě jsem neviděl nic podobnějšího božímu ráji než byla tato butyrská zahrádka, kterou

člověk stačil přejít po asfaltovaných cestičkách za třicet vteřin![170] Dovedli nás na butyrské nádraží (místo, kde se přijímali a vypravovali vězňové; byl to velmi výstižný název vzhledem k tomu, že hlavní dvorana se tam skutečně podobala pěknému nádraží) a zahnali nás do velkého prostorného boxu. Bylo tam pološero a čistý svěží vzduch: jediné malé okno bylo vysoko a bez náhubku. Vedlo do téže prosluněné zahrádky a otevřeným větracím okénkem k nám pronikalo ohlušující ptačí štěbetání a pohupovala se za ním jasně zelená větévka, slibující nám všem svobodu a domov. (Tak! A v takovém pěkném boxu jsme ani jednou neseděli! To není náhoda!) Všichni jsme byli vedeni v seznamu OSO![171] Z toho tedy vyplývalo, že jsme všichni seděli za bezvýznamnou věc.

Tři hodiny si nás nikdo nevšímal, nikdo neotvíral dveře. My jsme chodili, chodili a chodili po boxu a uchozeni jsme si nakonec sedli na lavice. A větévka se stále a stále pohupovala za okénkem a vrabci na sebe zběsile pokřikovali.

Najednou zarachotily dveře a jednoho z nás, tichého účetního, asi pětatřicátníka, vyvolali ven. Vyšel. Dveře se zavřely. Ještě rozčileněji jsme pobíhali v naší krabici, neměli jsme stání.

Nové zarachocení. Vyvolali druhého a tamtoho vpustili dovnitř. Vrhli jsme se k němu. Ale to nebyl on! Život v jeho tváři se zastavil. Jeho široce otevřené oči byly slepé. Nejistými kroky se vratce pohyboval po hladké podlaze boxu. Byl omráčen?

Praštili ho žehlicím prknem?

„Tak co? Co?“ ptali jsme se se zatajeným dechem. (Jestliže nevstal právě z elektrického křesla, tak mu v každém případě přečetli rozsudek smrti.) Hlasem, oznamujícím konec světa, účetní hlesl:

„Pět! Pět let!!“

170) Ještě jednu podobnou zahrádku, menší, ale zato intimnější, jsem viděl o mnoho let později, už jako turista, v Trubecké baště Petropavlovské pevnosti. Výletníci se divili ponurým chodbám a celám, ale já jsem si pomyslel, že když vězňové v Trubecké baště měli k vycházkám takovou zahrádku, nebyli tak docela ztracenými lidmi. Nás vyváděli na vycházku jen na dno mrtvých kamenných šachet.

171) Ruská zkratka názvu Osoboje soveščanije pri GPU INKVD – zvláštní rada GPU, později NKVD.

A znovu zarachotily dveře – tak rychle se vraceli, jako by je vodili na záchod na malou stranu. Ten další se vrátil celý rozzářený. Zřejmě ho osvobodili.

„No tak? Co?“ shlukli jsme se kolem něha s vracející se nadějí. Mávl rukou a zalykal se smíchem:

„Patnáct let!“

Bylo to příliš nesmyslné, aby tomu člověk mohl hned uvěřit.

7 VE STROJOVNĚ

V sousedním boxu butyrského „nádraží“, v proslulé filcárně (kde se nově příchozí museli podrobit tělesné prohlídce a kde bylo dost místa, aby pět šest dozorců mohlo najednou zpracovávat až dvacet muklů), teď nikdo nebyl, hrubé filcovací stoly zely prázdnotou, jen stranou za malým stolkem seděl pod lampou pohledný černovlasý major NKVD. Trpělivá nuda – to byl výraz, který převažoval v jeho tváři. Zbytečně tu ztrácel čas, když mukly přiváděli a odváděli jednotlivě. Podpisy se přece daly získat daleko rychleji.

Pokynul mi na stoličku proti sobě před stolkem a zeptal se mne na jméno. Po obou stranách kalamáře ležely před ním vyrovnané hromádky stejných bílých lístků, velkých jako polovina kancelářského papíru; na stejném formátu vystavují na domovních správách účty za topení a v úřadech plnou moc na nákup kancelářských potřeb. Major zběžně prolistoval pravou hromádku a našel lístek, který se mne týkal. Vytáhl jej, lhostejně oddrmolil text (tolik jsem pochopil, že jsem dostal osm let) a hned začal na rubu plnicím perem poznamenávat, že jsem byl s obsahem seznámen toho a toho dne.

Všechno to bylo tak všední, že mi srdce nezabušilo ani o zlomek vteřiny rychleji. Byl to opravdu rozsudek nade mnou, rozhodující

zlom v mém životě? Byl bych se rád vzrušil a tento okamžik procítil, ale nešlo to. Major mi už přisunul ten lístek rubem navrch. A laciná školní násadka s mizerným perem, na němž se zachytil nějaký chlup z kalamáře, ležela přede mnou.

„Ne, to si musím pročíst sám.“

„Copak si myslíte, že vás chci podvést?“ namítl major lenivě. „Ale jen si to přečtěte, když chcete.“

Neochotně dal lístek z ruky. Obrátil jsem jej a naschvál jsem jej začal pomalu pročítat nejen slovo za slovem, ale i písmeno za písmenem. Byl psán na stroji, nebyl to však originál, nýbrž kopie:

VÝPIS z usnesení OSO NKVD SSSR ze dne 7. července 1945[172)], č.…

To vše bylo tečkovaně podtrženo a další text byl svislou tečkovanou čárou rozdělen na dvě části:

Předmět jednání Usnesení: Žaloba proti Jmenovaný (jméno, rok a místo narození) se odsuzuje za protisovětskou agitaci a pokus Za správnost vyhotovení: o založení protisovětské organizace k 8 (osmi) Tajemník letům nápravného pracovního tábora.

172) Zasedali i v den amnestie, aby práce nevázla.

To jsem měl opravdu jen tak podepsat a beze slova jít? Podíval jsem se na majora: Neřekne mi něco, nedá mi nějaké vysvětlení? Ne, nic takového neměl v úmyslu. Dokonce už kývl na dozorce ve dveřích, aby přichystal dalšího. Abych aspoň trochu zdůraznil význam této chvíle, zeptal jsem se ho tragicky:

„To je ale hrozné! Osm let! A za co?“

Sám jsem však slyšel, že má slova znějí falešně; nic hrozného jsem nepociťoval ani já, ani on.

„Tady,“ ukázal mi ještě jednou major, kde se mám podepsat. Podepsal jsem se.

Nenapadlo mě prostě nic, co by se dalo ještě dělat.

„Pak mi tedy dovolte, abych tu u vás napsal hned odvolání. Vždyť ten rozsudek je nespravedlivý.“

„Je podle předpisů,“ řekl major odmítavě a odložil můj lístek na levou hromádku.

„Pojďte!“ rozkázal mi dozorce.

A já jsem šel.

(Příliš mnoho pohotovosti jsem neukázal. To Georgij Tenno, kterému ovšem předložili lístek s pětadvaceti lety, odpověděl: „Vždyť to je vlastně doživotně! Když dřív někoho odsoudili na doživotí, tak to aspoň vybubnovali a svolali k tomu houfy lidí. A teď je to jako poukaz na mejdlo: tu máš pětadvacet a padej!“

Arnold Rappoport vzal pero a pečlivě na rub lístku napsal: „Kategoricky protestuji proti tomuto nezákonnému teroristickému rozsudku a žádám o okamžité propuštění.“ Úředník, který mu oznámil rozsudek, zprvu trpělivě čekal, ale když si to pak přečetl, rozzlobil se a celý papír roztrhal. Nic se nestalo, rozsudek platil dál: vždyť to byla jen kopie.

Věra Kornějevová čekala patnáct let a s radostí viděla, že na lístku stojí jen pět.

Rozesmála se svým jasným smíchem a honem podepsala, aby jí to nevzali. Důstojník se pochybovačně zeptal: „Pochopila jste vůbec, co jsem vám přečetl?“ „Ale ano, mnohokrát děkuji! Pět let nápravného pracovního tábora!“

Maďarovi Jánosi Rózsasovi přečetli rozsudek na deset let jen tak na chodbě, rusky a bez překladu. Podepsal a vůbec ho nenapadlo, že to byl rozsudek, a proto pořád čekal na soud; teprve po dlouhé době v táboře si matně vzpomněl na tuto příhodu a dovtípil se.) Vrátil jsem se do cely s úsměvem. Bylo to divné, ale minutu od minuty jsem byl veselejší a bezstarostnější. Všichni se vrátili s desítkou, i Valentin. Dětskou nejnižší výměru trestu v celé naší dnešní společnosti dostal ten vytřeštěný účetní (který stále seděl jako bez sebe). Druhý nejlehčí trest jsem měl já.

V paprscích slunce se v červencovém větříku vesele pohupovala větvička za oknem. Živě jsme klábosili. Stále častěji se tu a tam v cele ozval smích. Smáli jsme se, že to šlo všechno tak hladce; smáli jsme se zdrcenému účetnímu; smáli jsme se svým ranním nadějím i to mu, jak nás ráno vyprovázeli z cel a dojednávali s námi smluvená hesla: Čtyři brambory! Dva preclíky!

„Vždyť přece bude amnestie!“ tvrdili někteří. „To nám chtějí jen tak nahnat strachu, abychom si to dobře zapamatovali. Stalin řekl

jednomu americkému dopisovateli…“ „A jak se ten dopisovatel jmenoval?“

„To nevím…“

Potom nám poručili, abychom si vzali věci, seřadili nás do dvojstupů a zase nás vedli tou nádhernou zahrádkou, provoněnou létem. Kam? Znova do lázně!

To už jsme se tedy prohýbali smíchy: takoví tupci! S řehotem jsme se svlékli, pověsili své ubohé šatstvo na tytéž háky jako ráno a ty pak zavezli znova do téže horké dezinfekce jako ráno. S řehotem jsme vyfasovali po kousku mizerného mýdla a šli smýt své panenské hříchy do prostorné umývárny, kde se naše hlasy odrážely mnohonásobnou ozvěnou. Stříkali jsme na sebe, lili a lili na sebe horkou čistou vodu a dováděli jako školáci, kteří přišli do lázní po poslední zkoušce. Tento očistný, ulevující smích nebyl podle mého ničím chorobným, nýbrž jen přirozenou ochranou a záchranou pro organismus.

Když jsme se utírali, obrátil se Valentin ke mně a uklidňujícím způsobem zvolna řekl: „No co, jsme ještě mladí, ještě máme kus života před sebou. Hlavní je, abychom teď nešlápli vedle. Až přijedeme do lágru, s nikým ani slova, aby nám nenapařili další trest. Budeme poctivě pracovat – a mlčet, mlčet.“

A on, to nevinné zrníčko mezi stalinskými žernovy, tak věřil a doufal v tento svůj plán!

Měl jsem chuť s ním souhlasit, klidně si odsedět trest a potom tenhle úsek života prostě vymazat z paměti.

V mém nitru se však začal vzmáhat pocit: je-li třeba nežít proto, aby člověk žil – pak proč tedy vůbec…?

Nedá se říci, že OSO vymysleli teprve po revoluci. Již Kateřina II. dala nepohodlnému novináři Novikovovi patnáct let, abych tak řekl ve stylu OSO, neboť ho vůbec nepostavila před soud. A všichni carové otcovsky poslali občas někoho, kdo jim byl nepohodlný, bez soudu do vyhnanství. V šedesátých letech 19. století byla provedena radikální reforma soudnictví. Zdálo se, že se u vládců i u poddaných začalo formovat jakési právní pojetí společnosti. Nicméně zjistil Korolenko v sedmdesátých a osmdesátých letech různé případy administrativních opatření místo řádného soudního řízení. On sám

byl v roce 1876 ještě se dvěma studenty bez soudu a vyšetřování vypovězen do vyhnanství na příkaz náměstka ministra správy státního majetku (typický případ OSO). I podruhé byl se svým bratrem poslán do vyhnanství do Glazova bez soudu. Korolenko také uvádí selského mluvčího Fjodora Bogdana, který se dostal až k samému carovi a byl pak poslán do vyhnanství; dále připomíná Pjankova, který byl soudem osvobozen, ale na nejvyšší příkaz stejně musel do vyhnanství, a zmiňuje se ještě o několika dalších. Také Zasuličová ve svém dopise z emigrace vysvětlovala, že se neskrývá před soudem, nýbrž před administrativní zvůlí.

Jakási přerušovaná tradice už tu tedy existovala, byla však velmi nesoustavná, vhodná leda pro ospalou asijskou zemi, která se nevyvíjela překotně vpřed. Mimoto nebylo nikdy jasno, kdo vlastně to OSO kdy byl: jednou to byl car, jednou gubernátor, jednou náměstek ministra. A potom, co je to s prominutím za pokrok, jestliže lze vypočítávat jména a jednotlivé případy!

Pokrok a rozmach nastal teprve ve dvacátých letech, kdy jako stálé mimosoudní instituce byly zavedeny permanentně fungující trojky. Zpočátku to dokonce s hrdostí vyzdvihovali: trojka GPU! Jména přísedících nejenže neutajovali, ale ještě jim dělali reklamu! Kdo v Solovkách neznal proslulou moskevskou trojku Gleb Bokij, Vul a Vasiljev?! Už samo to slovo trojka mluví za sebe. Je v něm něco z rolniček spřežení, ze vzruchu karnevalu, ale k tomu se mísí i něco záhadného: Proč „trojka“?

Co to znamená? Soud přece také není žádná čtyřka! Trojka ale není žádný soud! A na záhadnosti jí dodává ještě to, že je neviditelná. Nebyli jsme tam, neviděli jsme nic, jen kus papíru, a – podepište to! Tak se stala trojka ještě hroznější než revoluční tribunál. A nakonec se úplně izolovala, schovala se a zamkla ve zvláštní místnosti a jména byla naprosto utajena. A tak jsme si na to zvykli, že členové trojky nepijí, nejedí a mezi obyčejnými smrtelníky se prostě nevyskytují. Jednoho krásného dne se odebrali k poradě a od té doby nám posílají prostřednictvím písařek rozsudky. (A to vždy s návratkou: takový doklad nelze totiž nechat nikomu v rukou).

Trojky (píšeme pro jistotu množné číslo, ostatně o božstvu člověk nikdy neví, kde sídlí) splňovaly jednu naléhavou potřebu, totiž

nepustit na svobodu toho, kdo byl jednou zatčen (byly tedy jakýmsi Oddělením technické kontroly při GPU, aby nevznikaly zmetky). Jestliže se ukázalo, že někdo není vinen a nelze ho postavit před soud, ať tedy dostane od trojky svých „minus dvaatřicet“ (gubernských měst)[173)] nebo vyhnanstvíčko na dva tři roky – a vidíš, už je označkovaný, už je navždy ocejchován, teď už bude pořád „recidivista“.

(Ať nám čtenář promine, že jsme opět upadli do toho pravicového oportunismu: jakýpak pojem „viny“, jaképak vinen-nevinen. Vždyť už nám to vyložili, že nejde o osobní vinu, nýbrž o společenskou nebezpečnost: je možno zavřít i nevinného, je-li sociálně cizí, a je možno propustit i provinilce, je-li sociálně blízký. To se nám bez právnického vzdělání musí odpustit, vždyť sám trestní zákon z roku 1926, který tak otcovsky řídil po pětadvacet let naše osudy, byl kritizován za „nepřípustný buržoazní přístup“, za „nedostatečný třídní přístup“, za jakási „buržoazní hlediska pro výměru trestu podle závažnosti trestného činu“[174)].) Nebude nám však bohužel dopřáno napsat poutavou historii tohoto Orgánu: jak byly trojky přeměněny v OSO, kdy byly přejmenovány, zda existovalo OSO i v oblastních městech, nebo zda bylo jen jedno v bělokamenné Moskvě, kdo z našich velkých hrdých představitelů byl jeho členem, jak často a jak dlouho zasedalo, zda s čajem nebo bez a co se k čaji podávalo, jak jednání vlastně probíhalo – mluvili při tom, nebo to šlo i bez mluvení? Nenapíšeme to, protože to nevíme. Slyšeli jsme pouze, že podstata OSO byla trojjediná, a i když nejsme s to vyjmenovat jeho přičinlivé členy, známe přece jen tři orgány, které v něm měly své stálé zástupce: jednoho delegoval ÚV strany, jednoho ministerstvo vnitra a jednoho prokuratura.

Nebylo by však divu, kdybychom se jednou dozvěděli, že se žádné zasedání nikdy nekonalo a že existovala jen početná skupina zkušených písařek, jež sestavovaly výpisy z neexistujících protokolů, a jeden vedoucí písárny. A že ty písařky skutečně existovaly, za to vám ručíme!

Do roku 1924 byla pravomoc trojek omezena na tři roky lágru, od roku 1924 byla rozšířena na pět let, od roku 1937 už OSO napařovalo desítku a od roku 1948

přišívalo s úspěchem dokonce pětadvacítku. Někteří lidé (Čavdarov) vědí, že za války odsuzovalo OSO i k trestu smrti zastřelením. To není nic mimořádného.

I když se o něm ani ústava, ani trestní zákoník nezmiňuje, stalo se OSO nejvýkonnějším mlýnkem na maso, který stále fungoval, nemusel se udržovat ani promazávat zákony. Trestní zákoník žil vlastním životem a OSO také; lehce se obešlo bez jeho 205 paragrafů, nepotřebovalo je a nezmiňovalo se o nich V lágrech se o tom vtipkuje: „Kde viny není, soudu není, ale zato je tu OSO!“

Samozřejmě že pro své pohodlí potřebovalo také jakýsi základní kód, a proto si samo vypracovalo písmenné paragrafy, které velmi ulehčovaly operativní práci (nebylo třeba si lámat hlavu a přizpůsobovat se formulacím trestního zákona) a které si mohlo vzhledem k jejich malému počtu zapamatovat každé dítě (o některých z nich jsme se už zmínili): ASA – protisovětská agitace KRD – kontrarevoluční činnost

173) Podle dosud platné sovětské právní zvyklosti zákaz pobytu v určitých městech a oblastech. (Pozn. překl.)

174) Sborník Od věznic k výchovným zařízením.

KRTD – kontrarevoluční trockistická činnost (písmenko „T“ velmi ztěžovalo život mukla v lágru) Pš – podezření ze špionáže (špionáž přesahující podezření předávali tribunálu) SVPŠ – styky vedoucí (!) k podezření ze špionáže KRM – kontrarevoluční myšlení VAS – pěstování protisovětských nálad SOE – společensky nebezpečný element SVE – společensky škodlivý element PD – zločinná činnost (tu s chutí dávali bývalým táborovým vězňům, když se nemohli chytit něčeho jiného) A nakonec velmi široké označení ČS – rodinný příslušník (odsouzeného podle některého z předchozích písmen) Nezapomeňme, že se tyto litery nerozsévaly rovnoměrně během let mezi lidi, nýbrž že je – stejně jako paragrafy trestního zákona a jednotlivé body výnosů – postihovaly nárazově jako nenadálé epidemie.

A ještě jednu výhradu musíme udělat: OSO si vůbec nečinilo nárok vynášet nad člověkem rozsudek! Žádné rozsudky nevynášelo, ukládalo jen administrativní opatření, toť vše. A proto přirozeně muselo mít i právní volnost!

I když si takové administrativní opatření nečinilo nárok na to být soudním rozsudkem, mohlo znít až na pětadvacet let a mít za následek:

- ztrátu čestných titulů a vyznamenání:
– propadnutí veškerého majetku
- odpykání trestu v žaláři
- zákaz písemného styku.

A člověk zmizel z povrchu země daleko spolehlivěji než po primitivním rozsudku u soudu. Velkou předností OSO bylo i to, že proti jeho usnesení nebylo odvolání, nebylo kde si stěžovat, neexistovala prostě žádná vyšší nebo nižší instance. Bylo podřízeno jen ministru vnitra, Stalinovi a ďáblu!

Dalším kladem OSO byla jeho rychlost: byla omezena jen kapacitou psacích strojů.

A konečně, OSO nepotřebovalo obviněného ani vidět (tím se odlehčilo dopravě mezi věznicemi), ba ani nemuselo mít jeho fotografii. V období velkého zatížení věznic tu byla ještě ta výhoda, že zatčený nemusel po skončení vyšetřování zabírat místo na vězeňské podlaze a jíst chleba zadarmo, nýbrž mohl být hned odeslán do tábora, aby poctivě pracoval. Kopii výpisu si mohl přečíst i později.

V lepších případech tomu bylo tak, že vězně vyložili z vagónů ve stanici určení, hned u náspu jim rozkázali pokleknout (aby neutekli, ale vypadalo to jako modlitba za OSO) a okamžitě jim přečetli rozsudky. Bývalo tomu ale i jinak: V transportech, které v době masového zatýkání v roce 1938 přijížděly do lágrů, neznali vězňové ani paragraf, ani délku trestu, ale písař, který je očekával, to věděl a okamžitě také našel v seznamu:

SVE – 5 let (bylo to v době, kdy bylo zapotřebí rychle sehnat množství lidí na stavbu Moskevského průplavu).

Jiní však pracovali už po mnoho měsíců v lágru a své rozsudky pořád neznali. Pak je konečně (jak vypráví J. Dobrjak) nechali

slavnostně nastoupit, a to ne jen tak někdy, nýbrž na 1. května 1938, kdy všude visely rudé vlajky, a vyhlásili jim rozsudky trojky pro Stalinskou oblast (v době přílišného pracovního zatížení se OSO přece jen muselo decentralizovat): každému deset až dvacet let. A můj táborový brigadýr Siněbrjuchov byl rovněž v roce 1938 poslán s celým transportem neodsouzených z Čeljabinska do Čerepovce. Měsíce plynuly a muklové pracovali. Jednou v zimě, když měli právě volný den (všimněte si: ve volný den; další výhoda pro OSO), je vyhnali v třeskutém mrazu na dvůr a dali jim nastoupit. Pak před ně předstoupil jeden cizí poručík a prohlásil, že jim přijel oznámit usnesení OSO. Ukázal se jako docela dobrý chlapík, neboť pohlédl na jejich chatrné boty, na mrazivé slunce a řekl:

„Ale co byste tu, hoši, měli mrznout? Podívejte, všichni jste od OSO dostali deset let, jen několik z vás osm. Jasné? Rozchod…!“

K čemu však jsou při takové zjevné mechanizaci OSO ještě soudy? Nač koňku, když máme nehlučnou moderní tramvaj, ze které nelze vyskočit? Jsou snad jen obročím pro soudce?

Ono se prostě nesluší, aby demokratický stát neměl soudy. V roce 1919 vyhlásil VIII. sjezd strany ve svém programu: Musíme usilovat o to, aby všechen pracující lid bez výjimky byl zapojen do výkonu soudnictví. Zapojit „všechen pracující lid bez výjimky“ se nepodařilo, na to je soudnictví příliš choulostivé, ale úplně bez soudů to také nejde!

Ostatně naše politické soudy – zvláštní senáty oblastních soudů, vojenské tribunály (proč vlastně v mírových dobách tribunály?) a všechny Nejvyšší soudy – se svorně snaží napodobovat OSO: také nezabředly do veřejných líčení a závěrečných řečí stran.

Prvním a hlavním jejich rysem je neveřejnost. Neveřejné jsou především proto, že je to pro ně pohodlné.

A my už jsme si na to tak zvykli, že milióny a milióny lidí jsou souzeny v neveřejném přelíčení, už jsme se s tím do té míry sžili, že některý popletený syn, bratr či bratranec odsouzeného se sám na pochybovače osopí: „A jak by to podle tebe mělo být? Víš, o co se jedná… Nepřátelé by se to dověděli! A to přece nejde!“

Ze strachu „aby se to nepřátelé nedověděli“, strkáme hlavu mezi vlastní kolena. Kdo v naší zemi kromě několika knihomolů dnes ještě

ví, že Karakazovovi, který vystřelil na cara, dali obhájce. Že Željabova a všechny národovolce[175)] soudili veřejně a vůbec se nebáli, „že se to Turci dovědí“? Že Věru Zasuličovou, která střelila, převedeme-li si to do dnešní terminologie, na náčelníka moskevské správy ministerstva vnitra (i když vedle, prostě se netrefila), nejenže nezlikvidovali v mučírnách, nejenže neodsoudili za zavřenými dveřmi, nýbrž že ji při veřejném přelíčení porotci (nikoliv trojka) osvobodili – načež ona pak triumfálně odjela v kočáře?

Tímto srovnáním nechci ještě říci, že v Rusku někdy bylo dokonalé soudnictví. Spravedlivý soud je pravděpodobně pozdním plodem zralé společnosti, nebo je třeba mít za krále Šalamouna. Ruský slovníkář Vladimír Dal si povšiml, že v předreformním Rusku „neexistovalo ani jedno pochvalné přísloví o soudech“. To už něco znamená! Také o soudních správcích zemstev, jak se zdá, nevzniklo ani jedno pochvalné rčení. Nicméně soudní reforma z roku 1864 umožnila alespoň městské části naší společnosti dát se cestou za anglickými vzory, které tak nadchly Gercena.

175) Narodnaja vola, tajná revoluční teroristická organizace, jejímž cílem bylo odstranit carství. V roce 1879 zahájila řadu atentátů na vysoké státní hodnostáře, jež vyvrcholila dne 1. 3. 1881 zavražděním cara Alexandra II. Andrej Željabov, jeden z vůdců organizace, byl spolu s jinými postaven před soud a popraven. (Pozn. překl.)

Když o tom všem mluvím, nezapomínám ani na to, co napsal Dostojevskij ve svém Denníku spisovatelově proti našim porotním soudům, například o zneužívání advokátské rétoriky („Páni porotci, co by to bylo za ženu, kdyby nezabila svou sokyni?“… „Páni porotci, kdo z vás by nevyhodil dítě z okna?“…), nebo o tom, že okamžité hnutí mysli může u porotců přehlušit vědomí občanské odpovědnosti.

Dostojevskij však ve svém nitru daleko předběhl naši dobu a nebál se toho, čeho bylo třeba se obávat. Domníval se totiž, že jsme už jednou provždy dosáhli veřejnosti soudu. (Kdo z jeho současníků mohl věřit, že vznikne OSO?) Na jiném místě také píše: „Je lépe zmýlit se v milosrdném skutku než v trestu.“ Ach ano, ano!

Zneužívání rétoriky je nemocí nejen vznikajícího soudnictví, ale z širšího hlediska i zavedené demokracie (sice zavedené, leč bez jasné představy o svých mravních cílech). I v Anglii najdeme příklady, jak se vůdce opozice ve snaze získat většinu pro svou stranu nerozpakuje připisovat vládě horší poměry v zemi, než tomu ve skutečnosti je.

Zneužívání rétoriky je jistě špatné. Jak však nazveme zneužívání neveřejnosti?

Dostojevskij snil o takovém soudu, na němž vše potřebné k obhajobě obžalovaného přednese prokurátor. Kolik století budeme muset na to ještě čekat?

Společenská praxe v naší zemi nás mezitím obohatila o takové advokáty, kteří obžalovanému ještě přitěžují („jako čestný sovětský člověk a opravdový vlastenec nemohu necítit odpor při projednávání těchto zločinů…“).

A jak je to při takovém neveřejném přelíčení hezké! Taláru není zapotřebí, i rukávy je možno si vyhrnout. Jak snadno se pracuje – bez mikrofonů, bez novinářů, bez obecenstva!

(Ale ne, někdy i s obecenstvem, jsou to však jen vyšetřovatelé. Například u Leningradského oblastního soudu si přicházeli přes den poslechnout, jak si jejich svěřenci vedou a v noci pak navštěvovali ve vězení ty, jimž bylo nutno domluvit[176].) Druhým hlavním rysem našich politických soudů je přesnost jejich práce. To znamená předem stanovené rozsudky[177]. To znamená, že se vždy předem ví, co od tebe vrchnost chce (k tomu je tu přece telefon!). Dokonce po vzoru OSO bývají rozsudky už předem napsány na stroji a ručně se pak doplňují jen jména. A když třeba jakýsi Strachovič při soudním přelíčení zvolá: „Jak mě mohl Ignatovskij naverbovat, když mi tenkrát bylo deset let!“, stačí, aby předseda (tribunálu Leningradského vojenského okruhu, 1942) jen zařval: „Nepomlouvejte sovětskou rozvědku!“ Všechno už je dávno rozhodnuto: celá Ignatovského skupina dostane smrt zastřelením. Ke skupině se připletl nějaký Lipov: nikdo ze skupiny ho nezná, on také nikoho nezná. Nu dobrá, dostane tedy deset let!

Předem stanovené rozsudky neobyčejně ulehčují soudci jeho trnitý život! Nejde ani tak o ulehčení intelektu – myslet se nemusí,

jako o ulehčení mravní: netrápíš se, že se zmýlíš v rozsudku a uděláš tak z vlastních dětiček sirotky. I takového vášnivého soudce, jako byl Ulrich – které pověstné rozsudky smrti nebyly vyhlášeny jeho ústy? – naladí předem stanovený

176) Č-nova skupina.

177) Citovaný sborník Od věznic… nám poskytuje mnoho materiálu o tom, že předem stanovené rozsudky nejsou nic nového: už v letech 1924-1929 rozhodovaly o rozsudcích soudů jen administrativně ekonomické úvahy. Počínaje rokem 1924 se v době nezaměstnanosti snížil počet odsouzení k nápravným pracím v místě bydliště a zvýšil se počet krátkodobých trestů vězení (šlo samozřejmě o bytovniky). To vedlo k přeplnění věznic krátkodobě odsouzenými (do 6 měsíců) a k nedostatečnému vytížení trestaneckých kolonií. Začátkem roku 1929 odsoudil lidový komisariát spravedlnosti SSSR oběžníkem č. 5 vynášení krátkodobých trestů a dne 6. 11. 1929 (v předvečer dvanáctého výročí Říjnové revoluce a na prahu výstavby socialismu) bylo výnosem ústředního výkonného výboru sovětů a Rady lidových komisařů jednoduše zakázáno odsuzovat na dobu kratší než jeden rok!

rozsudek k bodrostí. Píše se rok 1945 a vojenský senát projednává případ „estonských separatistů“. Předsedá malinký, kulaťoučký a dobrácký Ulrich.

Nenechá si ujít příležitost, aby nezažertoval nejen s kolegy, ale i s obžalovanými (to je přece lidskost, náš nový rys, ten se jinde nevidí!). Když se dozvěděl, že obžalovaný Suzi je advokát, řekl mu s úsměvem: „Tak vidíte, jak se vám teď vaše povolání hodí!“ Proč by se také měli hádat? Proč by se měli zlobit? Soud probíhá docela příjemně: za soudcovským stolem se kouří a v příhodnou dobu se udělá pěkně dlouhá polední přestávka. A když se schýlilo k večeru, bylo nutno odejít k poradě. Kdo by se ale radil v noci? Nechali tedy

obžalované sedět celou noc na lavicích a sami se rozjeli domů. Ráno v devět přišli pak pěkně svěží a oholení:

„Vstaňte, vchází soud!“ – a všem obžalovaným dali po desítce.

A jestli někdo namítne, že OSO alespoň není tak pokrytecké jako soudy, které dělají, jako by se radily, budeme tomu se vší rozhodností odporovat. Se vší rozhodností!

Třetím charakteristickým rysem politických soudů je konečně dialektika (dříve se tomu říkalo neomaleněji: „Kam se ojí zatočí, tam se jede!“). Trestní zákoník nesmí být pro soudce brzdou. Jeho jednotlivé paragrafy mají za sebou už deset, patnáct i dvacet let spěšně plynoucího života, a jak říkal Goethův Faust:

„Zda neproudí vše, stále proměnné, a já mám v poutech slibu žíti?“

Všechny paragrafy obrostly komentáři, pokyny a instrukcemi. Nelze-li činy obviněného postihnout trestním zákonem, ještě je ho možno odsoudit: – podle analogie (jaké možnosti!) – jednoduše za původ (7/35, příslušnost ke společensky nebezpečnému prostředí)[178). – za styky s nebezpečnými osobami a) (Pěkně široký pojem! Která osoba je nebezpečná a v čem styky tkví, to ví jen soudce.).

U vydávaných zákonů ovšem není třeba dbát na srozumitelnost. Tak dne 13. ledna 1950

byl vydán dekret o znovuzavedení trestu smrti (který stejně ze sklepení berijovských žalářů nikdy nezmizel). Píše se tam: smrtí je možno trestat záškodníky a diverzanty. Co to znamená? To už se neříká. Tak to má Josef Vissarionovič rád: nedoříci, jen naznačit. Jde tu snad jen o toho, kdo vyhodil do povětří tritolovou náloží kolejnice? To se tu nepíše. Pojem „diverzant“ známe už dávno: kdo vyrobil zmetky, je diverzant. Ale kdo je to záškodník? Například ten, kdo svými hovory v tramvaji uškodil autoritě vlády? Nebo žena, která se vdala za cizince – cožpak neuškodila velikostí naší vlasti?…

Soudce u nás nesoudí, ten jen dostává plat, soudí instrukce! Instrukce z roku 1937: deset – dvacet – zastřelení. Instrukce z roku 1943: dvacet let nucených prací – oběšení. Instrukce z roku 1945: všem bez výjimky deset let, plus pět let zbavení občanských práv (pracovní síly na tři pětiletky).[179) Instrukce z roku 1949: všem bez výjimky pětadvacet let.[180)

178) V Jihoafrické republice dosáhl v poslední době teror takového stupně, že každého podezřelého (SOE) černocha je možno bez přípravného vyšetřování a soudu držet ve vazbě tři měsíce! V tom je hned vidět ta slabost: proč ne rovnou tři až deset let?

179) To jsme nevěděli. Uveřejnil to deník Izvěstija v červenci 1957.

180) Jak jim to také Babajev, který byl sice bytovik přímo řekl: „Dejte mi náhubek třeba na tři sta let! Ale do smrti pro vás, dobrodinci, nezvednu ruku!“

181) Tak se stalo, že skutečný vyzvědač (Schulz, Berlín 1948) dostal deset let a Giinther Waschkau, který jím nikdy nebyl – pětadvacet. Protože se už svezl s novou vlnou z roku 1949.

Stroj razítkuje. Kdo je jednou zatčen, je zbaven všech práv už tehdy, když mu odřezávají knoflíky na prahu státní bezpečnosti, a trestu neunikne. A pracovníci justice si na to tak zvykli, že se v roce 1958 sami zostudili: otiskli v novinách návrh nových „Základů trestního řízení v SSSR“ a zapomněli v něm na možnost osvobozujícího rozsudku! Vládní noviny[182)] je za to jemné pokáraly: „Tím může vzniknout dojem, že naše soudy vyhlašují jen odsuzující rozsudky.“

Přijmeme-li za své stanovisko pracovníků justice, musíme se zeptat: proč má mít vlastně soud dvě možnosti, když při všeobecných volbách je také možnost volit jen jednoho kandidáta? Vždyť osvobozující rozsudek je i ekonomický nesmysl! To totiž znamená, že informátoři, výkonné orgány, vyšetřovatelé, prokuratura, vězeňská stráž i ozbrojený doprovod – ti všichni pracovali nadarmo!

Uvedeme nyní jeden jednoduchý a typický případ, projednávaný před vojenským tribunálem. Orgány zvláštních oddělení našich vojsk, která stála v roce 1941

nečinně v Mongolsku, musely také projevovat aktivitu a bdělost. Vojenský zdravotník Lozovskij, který měl důvod žárlit kvůli jednomu děvčeti na poručíka Pavla Čulpeňova, to pochopil. Položil Čulpeňovovi mezi čtyřma očima otázky: 1. Proč myslíš, že ustupujeme před Němci? (Čulpeňov: Mají víc techniky a také dříve mobilizovali. Lozovskij: Ne, to je jen manévr, lákáme je do pasti.) 2. Věříš, že nám spojenci pomohou? (Čulpeňov: Věřím, že nám pomohou, i když ne nezištně.

Lozovskij: Jen nás oklamou, ani trochu nám nepomohou.) 3. Proč byl jmenován velitelem Severozápadního frontu Vorošilov?

Čulpeňov mu na otázky odpověděl a na celou věc zapomněl. Lozovskij však napsal udání. Čulpeňov je předvolán na politické oddělení divize a vyloučen z Komsomolu: za šíření poraženeckých nálad, za poklonkování před německou technikou, za podceňování strategie našeho veleni. Nejvíc při tom řeční vedoucí skupiny Komsomolu Kaljagin (u Chalchin-golu se v Čulpeňovově přítomnosti projevil jako zbabělec a teď se chce pohodlně a navždy zbavit svědka).

Zatčení. Jedna jediná konfrontace s Lozovským. Jejich tehdejší hovor vyšetřovatel neprojednává. Jediná otázka: „Znáte toho člověka?“ – „Ano.“ –

„Svědku, můžete jít!“ (Vyšetřovatel se obává, že se celá obžaloba zhroutí.)[183)] Když si odseděl měsíc v jámě, předstoupí umořený Čulpeňov před tribunál 36. motorizované divize. Jsou přítomni: komisař divize Lebeděv a náčelník politického oddělení Slesarjov. Svědek Lozovskij není k soudu ani předvolán. (Teprve po soudním přelíčení si pod lživé výpovědi vyžádají podpis Lozovského a komisaře Serjogina.) Otázky soudu: Mluvil jste s Lozovským? Co se vás ptal? Co jste odpověděl? Čulpeňov prostomyslně vypovídá a pořád nechápe svou vinu. „Ale vždyť to říká mnoho lidí!“ zvolá naivně. Soud zpozorní: „Kdo konkrétně? Jmenujte je!“ Čulpeňov však nepatří k udavačům. Dostane poslední slovo. „Prosím soud, aby si ještě jednou ověřil mé vlastenectví a dal mi bojový úkol, spojený s nebezpečím smrti!“ A pak tento dobrosrdečný bohatýr dodá: „Mně i tomu, kdo mě pomluvil, nám oběma!“

Ale kdepak, takové rytířské manýry musíme přece mezi lidem potlačovat.

Lozovskij musí vydávat prášky, Serjogin musí vychovávat bojovníky[184)] . Cožpak je důležité, jestli zemřeš

182) Izvěstija ze dne 10. 9. 1958.

183) Lozovskij je teď kandidátem lékařských věd, lije v Moskvě a nic mu nechybí. Čulpeňov je řidičem trolejbusu.

184) Viktor Andrejevič Serjogin žije teď v Moskvě a pracuje v komunálu Moskevského sovětu. Vede se mu dobře.

nebo ne? Důležité je, že jsme my stáli na stráži. Vyšli, zakouřili si a vrátili se: deset let a tři roky ztráty občanských práv.

Takových případů bylo za války v každé divizi desítky (jinak by nestálo za to vydržovat tribunály). A kolik bylo divizí – to nechť si čtenář spočítá sám.

Skličující je, jak se zasedání tribunálů sobě navzájem podobají. Skličující je neosobnost a necitelnost soudců, kleči jsou – jako gumové rukavice. A rozsudky – jako na běžícím pásu.

Všichni zachovávají vážnou tvář, ale všichni dobře vědí, že je to fraška, a nejjasnější je to prostým vojákům, kteří vězně eskortují. V novosibirské průchodní věznici přejímá v roce 1945 ozbrojený doprovod vězně a provádí prověrku podle případů. „Odsouzený ten a ten!“ „58/1a, dvacet pět let.“ To vzbudilo zájem velitele doprovodu: „Za cos to dostal?“ – „Ale za nic.“ – „Lžeš, za nic se dává deset!“

Když tribunál spěchá, trvá „porada“ jen minutu – ven ze sálu, zpátky do sálu.

Když pracuje tribunál nepřetržitě 16 hodin denně, je vidět dveřmi v poradní místnosti bílý ubrus, prostřený stůl, mísy s ovocem. Když není spěch, libují si v „psychologickém“ vynášení rozsudků: „… odsuzuje se k nejvyšší výměře trestu!…“ Potulka. Soudce se dívá odsouzenému do očí, zajímá ho, jak to prožívá, co při tom cítí.

„Avšak vzhledem k účinné lítosti…“

Všechny stěny v soudní čekárně jsou podrápané hřebíky a počmárané tužkou: „… dostal trest smrti“, „dostal pětadvacet“, „dostal deset“. Tyto nápisy se nesmazávají, mají být poučením. Boj se, klaň se a nemysli si, že můžeš cokoliv změnit svým chováním! I když proneseš řeč jako Démosthenes na svou obhajobu v prázdném sále před hrstkou vyšetřovatelů (Olga Sliozbergová u Nejvyššího soudu, 1936) – nic si tím nepomůžeš. Ale změnit desítku na trest smrti zastřelením, to můžeš. Jestliže jim vykřikneš do tváře: „Jste fašisti! Stydím se, že jsem byl několik let ve vaší straně!“ (Nikolaj Semionovič Daskal před zvláštním senátem Azovskočernomořského kraje, předseda Cholik, Majkop 1937) – hodí ti na krk další soud a je s tebou konec.

Čavdarov vypráví o případě, kdy obžalovaní odvolali najednou u soudu všechna svá falešná doznáni, jež z nich vynutili při vyšetřování. No a? Pár vteřin zdržení, než si prokurátor a soud vyměnili pohledy. Pak požádal prokurátor o přestávku, aniž udal důvod. Z věznice se bleskově dostavili vyšetřovatelé a s nimi jejich pomocníci-zabijáci. Všechny obžalované rozdělili do boxů, tam je znovu pořádně ztloukli a pohrozili jim, že je při dalším přerušení umlátí. Přestávka skončila. Soudce je znovu vyslechl – a všichni se zas přiznali.

Velmi šikovně si vedl Alexandr Grigorjevič Karetnikov, ředitel výzkumného textilního ústavu. Těsně před tím, než mělo být zahájeno zasedání vojenského senátu Nejvyššího soudu, oznámil prostřednictvím vězeňské stráže, že by rád svou výpověď doplnil. O to byl pochopitelně zájem. Přijal ho prokurátor. Karetnikov mu ukázal hnisající klíční kost, kterou mu vyšetřovatel přerazil stoličkou, a prohlásil:

„Všechno jsem podepsal, protože jsem byl mučen.“ Prokurátor se proklínal, že chtěl mít nějakou tu „doplňující“ výpověď, ale bylo už pozdě. Každý z nich je totiž odvážný jen tehdy, pokud je nenápadnou částí společně fungující mašinérie.

Jakmile však má nést osobní odpovědnost a světlo se zaostří přímo na něho – zbledne, nebol dobře ví, že i on je nula, že i on může

uklouznout na jakékoliv slupce. Tak Karetnikov doběhl prokurátora a ten se už neodvážil zastavit řízení.

Začalo přelíčení před vojenským senátem a Karetnikov opakoval všechno i tam…

A vojenský senát se tentokrát opravdu musel odebrat k poradě! Mohl vynést jen osvobozující rozsudek, což znamenalo propustit Karetnikova ihned na svobodu. A proto… raději nevynesl žádný!

Jako by se nic nestalo, zavřeli Karetnikova znovu, nechali si ho tam tři měsíce a trochu ho vykurýrovali. Přišel nový, velice zdvořilý vyšetřovatel, vystavil nový zatykač (kdyby vojenský senát nebyl jednal tak pokrytecky, mohl být Karetnikov alespoň ty tři měsíce na svobodě!) a položil mu znova otázky, které mu dal už předešlý vyšetřovatel. Karetnikov se v předtuše svobody držel statečně a k ničemu se nepřiznal. A jak to dopadlo?… Dostal podle OSO osm let.

Tento příklad dostatečně ukázal možnosti obžalovaného a možnosti OSO. Děržavin to napsal takto:

„Horší než lupič je stranický soud, bez práva soudit holé je násilí.

Šíji svou sklání občánek – bloud, už jste ho, soudcové, už jste ho lapili.“

K podobným nepříjemnostem však před vojenským senátem Nejvyššího soudu docházelo jen zřídka, neboť senát zřídkakdy vůbec vzhlédl svýma kalnýma očima na jednotlivou cínovou figurku vězně. A. D. R., elektrotechnického inženýra, vlekli v roce 1937 dva dozorci pod paží poklusem po schodech do čtvrtého patra (výtah pravděpodobně jezdil, ale vězňů bylo tolik, že by spolupracovníci museli na výtah čekat). Když běželi do sálu, minuli se ve dveřích s jiným vězněm, který byl právě odsouzen. Vojenský senát tak spěchal, že si všichni tři soudcové ani nesedli, ale zůstali stát. Když si R. trochu vydechl (byl vyčerpán dlouhým vyšetřováním), řekl, jak se jmenuje. Něco si zabručeli, podívali se na sebe a UIrich – zase on! – oznámil: „Dvacet let!“ Nato hned vyvlekli R. poklusem ven a přivlekli poklusem dalšího.

Bylo to jako ve snu: v únoru 1963 jsem po týchž schodech stoupal i já, leč tentokrát v uctivém doprovodu plukovníka, předsedy stranické organizace. V sále s kruhovým sloupovím, kde prý zasedá plénum Nejvyššího soudu SSSR, s obrovským podkovovitým stolem,

uvnitř kterého stál ještě jeden kulatý stůl se sedmi starodávnými židlemi, mně naslouchalo sedmdesát pracovníků vojenského senátu – téhož senátu, který kdysi odsoudil Karetnikova i R. i tisíce dalších a dalších… A já jsem jim řekl: „Jaký to významný den! Ačkoliv jsem byl nejdřív odsouzen k táboru nucených prací a pak k věčnému vyhnanství – nikdy jsem na vlastní oči nespatřil jediného soudce. A teď vás vidím všechny pohromadě!“ (A oni poprvé viděli otevřenýma očima živého mukla.) Ukázalo se však, že to – nejsou oni! Ano! Teď mi říkali, že to oni nebyli. Ujišťovali mě, že tamti tam už nejsou. Někteří dostali čestnou penzi, některé odvolali (Ulrich, hlavní z těch hrdlořezů, byl odvolán ještě za Stalina v roce 1950 – pro bezpáteřnost!) Pár jich dokonce za Chruščova postavili před soud, a ti z lavice obžalovaných vyhrožovali: „Dneska soudíš ty nás, ale zítra my tebe, dej si pozor!“ Ale jako všechno, do čeho se Chruščov pustil, šlo i toto ze začátku velmi energicky, brzy však na to zapomněl a opustil to, takže nedošlo k rozhodujícímu obratu a všechno zůstalo zas při starém.

Veteráni justice si nyní společně zavzpomínali a dodali mi tak nechtěně materiál k této kapitole (kdyby se tak dali do uveřejňování svých vzpomínek! Roky utíkají, už je zas pět let pryč a ještě se nerozjasnilo.). Vzpomínali, jak se na schůzích soudcové za řečnickým pultem pyšnili tím, že se jim podařilo nepoužívat § 51 tr. z. o polehčujících okolnostech a tak že se jim podařilo dávat pětadvacet let místo deseti!

Nebo jak byly Soudy ponižujícím způsobem podřízeny Orgánům! Jeden soudce dostat k projednání tento pripad: Občan, který se vrátil ze Spojených států, tvrdil pomlouvačně, že tam mají dobré silnice. Nic víc. Ani v žalobě nebylo nic víc uvedeno. Soudce se odvážil vrátit spis k dalšímu prošetření s tím, aby vyšetřovatelé dodali „plnohodnotný protisovětský materiál“ – to znamená, aby obviněného ještě trochu pomučili a zmlátili. Oni však tento soudcův dobrý úmysl nevzali v úvahu a zlostně mu odpověděli: „Copak nevěříte našim orgánům?“ – a soudce byl poslán jako soudní tajemník na Sachalin! (Za Chruščova to bylo mírnější: z provinilých soudců dělali… hádejte co?… advokáty!)[185)] Stejně tak kapitulovala před orgány i prokuratura. Když se v roce 1942 provalily na Rjumina

do nebe volající zlořády v Severomořské kontrarozvědce, neodvážila se prokuratura zakročit, nýbrž jen uctivě oznámila Abakumovovi, že jeho mládenci dělají neplechu.

Není divu, že Abakumov považoval orgány za sůl země! (Tehdy si také předvolal Rjumina a ještě ho povýšil, čímž se sám přivedl do záhuby.) Měli jsme málo času, jinak by mi toho navyprávěli i desetkrát víc. Ale za zamyšlení stojí i to, co jsem stačil vyslechnout. Jestliže byly soudy i prokuratura jen loutkami v rukou ministra státní bezpečnosti – nestojí snad za to jim věnovat zvláštní kapitolu?

Vyprávěli mi jeden přes druhého, a já se jen rozhlížel a divil: Vždyť jsou to lidé! Opravdu lidé! A usmívají se! A upřímně vysvětlují, že chtěli vždy jen to nejlepší. Ale co kdyby se to mělo zas obrátit a kdyby mě museli znovu soudit? – v tomhle sále (ukazují mi hlavní sál).

No co, tak mě odsoudí.

Co bylo dřív – slepice nebo vejce? Lidé nebo systém?

Několik století jsme u nás měli přísloví: „Neboj se zákona, boj se soudce."

Mně se však zdá, že zákon už zašel dál než lidé a že lidé zůstali v krutosti pozadu za zákonem. Je načase toto přísloví obrátit. „Neboj se soudce, boj se zákona." Abakumovského samozřejmě.

Teď přistupují k řečnickému pultu a diskutují o Ivanu Děnisoviči. Hovoří s radostí o tom, že kniha ulevila jejich svědomí (tak to říkají…). Uznávají, že jsem vše vylíčil velmi mírně, že každý z nich zná daleko horší lágry. (Tak oni to věděli?…) Ze sedmdesáti lidí, sedících kolem podkovy, se někteří ukazují jako znalci literatury a dokonce jako čtenáři časopisu Novyj mir, prahnou po reformách, živě debatují o vředech naší společnosti, o zaostalosti vesnice…

Sedím a myslím si: Jestliže už první malinká kapka pravdy vybuchla jako psychologická bomba – co se stane v naší zemi, až se Pravda vyřítí jako vodopád?

A že se vyřítí – tomu neujdeme!

185) Izvěstija ze dne 9. 6. 1964. Je to zajímavý názor na soudní obhajobu!… V roce 1918 však Lenin žádal, aby soudcové, kteří vynášejí příliš mírné tresty, byli vyloučeni ze strany.

8 ZÁKON SE RODÍ

Zapomínáme všechno. Pamatujeme si nikoliv události, nikoliv dějiny – nýbrž jen šablonovitý obraz, který chtěli do naší paměti neustálým vtloukáním dostat.

Nevím, je-li to vlastnost celého lidstva, určitě však našeho lidu. Je to špatná vlastnost. Třeba pramení z naší dobromyslnosti, přesto však je to špatná vlastnost.

Způsobuje, že se stáváme snadnou kořistí lhářů.

Nemáme-li si pamatovat ani veřejné soudní procesy – tak si je také nepamatujeme. Bylo okolo nich hodně vzruchu, psalo se o nich v novinách, ale nevyřízli nám v mozku pro ně závit – a tak si je nepamatujeme. (Takový závit vznikne jen tím, že to denně slyšíme v rozhlase.) Nemluvím o mládeži ta to samozřejmě neví nýbrž o současnících oněch procesů. Požádejte průměrného člověka, aby vám vyjmenoval bombastické veřejné procesy, a uvidíte – vzpomene si na proces s Bucharinem a se Zinověvem. Když úporně zapřemýšlí – tak ještě s Průmyslovou stranou. A to je vše, další veřejné procesy neexistovaly.

Přitom však začaly hned po Říjnové revoluci. V roce 1918 už běžely jeden za druhým, před mnoha tribunály. Tehdy ještě neexistovaly žádné zákony a zákoníky, a jedinou směrnicí pro soudce mohly být jedině zájmy dělnicko-rolnické vlády. Tyto procesy podle tehdejšího mínění otvíraly cestu neohrožené zákonnosti. Jejich podrobnou historii jistě jednou někdo napíše, my se však nemůžeme ani pokusit ji pojmout do našeho zkoumání.

Bez stručného přehledu se však neobejdeme. I v té něžně růžové ranní mlze musíme totiž najít několik zuhelnatělých rozvalin.

V těch dynamických letech nejenže nerezivěly v pochvách šavle, ale ani nezahálely v pouzdrech revolvery odplaty. Tajné popravy v noci, ve sklepeních a kulkou do zátylku to všechno si vymysleli teprve později. V roce 1918 střílel známý čekista Stělmach vězně ve dne, na dvoře, a to tak, aby odsouzenci čekající na smrt to mohli z oken věznice pozorovat.

Tehdy se zrodil oficiální termín: mimosoudní zúčtováni. Nikoliv snad proto, že nebyly ještě soudy, nýbrž proto, že už byla čeka[186)] Proto že to bylo tak účinnější.

Soudy existovaly a soudily, dávaly i trest smrti, avšak nesmíme zapomínat, že souběžně s nimi a nezávisle na nich probíhalo mimosoudní zúčtování. V jakém se to dělo asi rozsahu? M. Lacis ve svém populárním přehledu činnosti čeky uvádí[187)] pouze za půldruhého roku (1918 a polovina roku 1919) a pouze ve dvaceti guberniích středního Ruska („čísla, která zde uvádím, nejsou zdaleka úplná“ – částečně třeba i z autorovy skromnosti): čekou bylo zastřeleno (tj. bez soudu a mimo soudní rozsudky smrti) – 8 389 (osm tisíc tři sta osmdesát devět) lidí, odhaleno

186) Toto ptáče se stále tvrdším zobákem odchoval Trockij: „Zastrašování je mocným nástrojem politiky, a kdo to nechce pochopit, je farizej.“ Také Zinovjev jásal, neboť ještě netušil, jak sám skončí: „Zkratky GPU a čeka jsou dnes nejpopulárnější na celém světě.“

187) Lacis, Dva roky boje na vnitřní frontě str. 74-76.

– 412 kontrarevolučních organizací (fantastické číslo, když si uvědomíme svou neschopnost cokoliv organizovat, jež je patrná v celých našich dějinách, a k tomu ještě tehdejší celkovou roztříštěnost a rezignaci), celkem zatčeno – 87 tisíc (toto číslo se však zdá příliš nízké).

S čím tyto údaje srovnat, abychom je mohli plně ocenit? V roce 1907 vydala skupina levicových politiků sborník Proti trestu smrti, v němž je uveden[188)] jmenný seznam všech osob, jež byly v letech 1826 až 1906 odsouzeny k trestu smrti. Autoři se omlouvají, že seznam není ještě definitivní, že je neúplný (jistě však není tak neúplný jako Lacisovy údaje, sebrané za občanské války). Seznam obsahuje 1 397

jmen, od toho je nutno odečíst 233 osoby, jejichž rozsudek byl změněn na trest vězení, a 270 osob, jež nebyly dopadeny (většinou

polští povstalci, kteří uprchli na Západ). Zbývají 894 osoby. Tento počet popravených za 80 let nesnese vůbec srovnání s Lacisovými údaji o jedenapůlleté činnosti čeky, a to ještě ne ve všech guberniích. Pořadatelé sborníku ovšem uvádějí současně ještě jednu statistiku založenou na odhadu, podle níž bylo pouze v roce 1906 odsouzeno k smrti 1 310 osob (všechny ale snad nebyly popraveny) a od roku 1826 celkem 3 419 osob. O roce 1906, kdy právě vrcholila neblaze proslulá stolypinská reakce, existuje ještě jeden číselný údaj[189)]: 950 poprav za 6 měsíců. (Pouze 6 měsíců trvaly stolypinské válečné polní soudy.) Zní to sice hrůzně, ale pro naše zocelené nervy je i to dost málo: když totiž přepočteme Lacisovu cifru na půl roku, dostaneme pořád ještě trojnásobek – a to jen pro 20 gubernií, a k tomu ještě bez soudů, bez tribunálů.

Soudy však fungovaly nezávisle na tom hned od listopadu 1917. Přes nedostatek času pro ně vydali v roce 1919 „Řídící zásady trestního práva RSFSR“ (nečetli jsme je, jelikož je není možno sehnat, ale víme, že obsahovaly „odnětí svobody na neurčitou dobu“, to znamená – až do odvolání).

Soudy byly trojího druhu: lidové soudy, okruhové soudy a revoluční tribunály.

I Lidové soudy se zabývaly občanskoprávními a trestními, nepolitickými případy. Rozsudky smrti vynášet nemohly. Až do července 1918 byla justice pod vlivem levicově eserského dědictví: je to směšné, ale lidové soudy mohly dát nanejvýše dva roky.

Jen po zvláštním zásahu vlády byly jednotlivé nepřípustně shovívavé rozsudky zvýšeny na dvacet let.[190)] Od července 1918 bylo lidovým soudům povoleno odsuzovat až do pěti let. Když v roce 1922 utichla válečná bouře, byla pravomoc lidových soudů rozšířena na deset let, přičemž jim bylo zakázáno vynášet rozsudky pod 6 měsíců.

Okruhové soudy a revoluční tribunály měly vždy právo odsuzovat k smrti, jen na krátkou dobu jim bylo odňato: okruhovým soudům v roce 1920 a tribunálům v roce

1921. Jejich historie tu probíhá v mnoha malých zákrutech, jež bude s to prozkoumat jen historik zabývající se podrobně tou dobou.

Onen historik možná najde příslušné dokumenty, zpřístupní nám folianty s rozsudky tribunálů a sestaví snad i statistiku. (I když sotva. Co nezničil čas a události, to zničili ti, kteří na tom měli zájem.) My však víme, že revoluční tribunály nespaly, že horlivě soudily. Že dobytí každého města za občanské války bylo provázeno nejen kouřem z pušek na dvoře čeky, nýbrž i nepřetržitým zasedáním tribunálu. A aby od něho člověk dostal kulku, na to nemusel být důstojník, senátor, statkář, mnich, kadet, eser nebo anarchista. K tomu tehdy

188) Sborník Protiv smertnoj kazni (Proti trestu smrti), redigoval M. N. Gernet, 2. vyd., 1907, str. 385-423.

189) Časopis Byloje (Minulost), č. 2/14, únor 1907.

190) Viz část III, kap. 1 tohoto díla.

úplně stačily jen bílé, měkké ruce bez mozolů. Není však těžké uhádnout, že za povstání v Iževsku nebo Votkinsku, Jaroslavli nebo Muromi, Kozlově nebo Tambově těžce zaplatily i ruce mozolnaté. Jestliže se jednou budeme moci probírat stránkami oněch foliantů soudních i mimosoudních – budeme ze všeho nejvíc udiveni tím, kolik tam najdeme obyčejných rolníků. Neboť selských bouří a povstání bylo v letech

1918 až 1921 bezpočet, i když nezdobí barevné stránky „Dějin občanské války“, i když nikdo nefotografoval a nefilmoval ty pobouřené davy, ozbrojené klacky, vidlemi a sekyrami, jež šly proti kulometům a pak se svázanýma rukama – deset za jednoho! – čekaly v řadách na popravu. Tak si sapožocké povstání pamatují jen v Sapožoku, a pitělinské jen v Pitělinu. V uvedeném Lacisově přehledu se také dozvíme, kolik za půldruhého roku a ve dvaceti gubernicích bylo potlačeno povstání:

344[191]. (Rolnická povstání se už od roku 1918 označovala jako „kulacká“ neboť rolníci se přece nemohli vzbouřit proti dělnicko-rolnické vládě! Jak si však vysvětlit, že se pokaždé vzbouřily nikoliv

tři chalupy ve vsi, nýbrž hned celá ves? Proč masa vesnické chudiny neutloukla svými vidlemi a sekyrami vzbouřené „kulaky“, nýbrž šla společně s nimi proti kulometům? Lacis: „Sliby, pomluvami a hrozbami donutili [kulaci] ostatní, aby se účastnili těchto povstání.[192] To tedy museli naslibovat o hodně víc než hesla výborů vesnické chudiny! A pohrozit něčím horším než kulomety zvláštních jednotek!) Kolik lidí však bylo ještě vtaženo mezi ty mlýnské kameny čirou náhodou, lidí zcela nezúčastněných, jejichž zničení tvoří nevyhnutelnou polovinu podstaty každé krvavé revoluce? Uvedeme, co nám vyprávěl očitý svědek o zasedání rjazaňského revolučního tribunálu v roce 1919 ve věci tolstojovce I. J-va.

Po vyhlášení všeobecné mobilizace do Rudé armády (rok po heslech: „Pryč s válkou! Bodáky do země! Všichni muži domů!“) bylo jen v rjazaňské gubernii do září 1919 „pochytáno a odesláno na frontu 54 697 zběhů“[193] (a kolikpak jich ještě bylo pro výstrahu na místě zastřeleno?). J-v však vůbec nezběhl, nýbrž otevřeně odmítl z náboženských důvodů sloužit se zbraní v ruce. Je proto odveden násilím, ale i v kasárnách odmítá vzít zbraň do ruky a neúčastní se cvičení. Rozhořčený komisař útvaru ho předá čece s přípisem: „Neuznává sovětskou moc.“ Výslech. Za stolem tři čekisté, před každým z nich revolver. „Takových hrdinů už jsme viděli, ale my tě brzy naučíme! Okamžitě budeš souhlasit a půjdeš bojovat, nebo tě hned zastřelíme!“ Leč J-v je neústupný. Nemůže bojovat, protože je stoupenec volného křesťanství. Jeho případ je předán revolučnímu tribunálu.

Zasedání je veřejné, v sále sedí asi sto lidí. Obhájce je milý starý pán. Učený žalobce (slovo „prokurátor“ se nesmělo do roku 1922 používat) Nikolskij je také starý právník. Jeden z přísedících se pokusí zjistit názory obžalovaného. („Jak to že vy, příslušník pracujícího lidu, můžete sdílet názory šlechtice hraběte Tolstého?“), předseda tribunálu ho však přeruší, nepřipustí otázku a vznikne spor.

Přísedící: „Vy tedy nechcete zabíjet lidi a odrazujete od toho i ostatní. Tuhle válku ale začali bílí, a vy nám chcete znemožnit, abychom se bránili. Tak my vás pošleme ke Kolčakovi, tam si hlásejte to své neodporování zlu!“

J-v: „Pojedu tam, kam mě pošlete.“

Žalobce: „Tribunál se nemá zabývat jakýmikoliv trestnými činy, nýbrž jen kontrarevoluční činností. Vzhledem ke skutkové podstatě trestného činu navrhuji postoupit tento případ lidovému soudu.“

191) Lacis, str.75.

192) Tamtéž, str. 70.

193) Tamtéž, str. 74.

Předseda: „Chacha! Trestný čin! Vida ho, právníka! My se neřídíme zákony, ale svým revolučním svědomím.“ Žalobce: „Trvám na tom, aby můj návrh byl zaprotokolován.“

Obhájce: „Připojuji se k žalobci. Tento případ patří před normální soud.“

Předseda: „Podívejte se na toho starého troubu! Kde ho vyhrabali?“

Obhájce: „Čtyřicet let působím jako advokát, ale takovouhle urážku slyším poprvé. Zaprotokolujte to!“

Předseda (se pobaveně směje): „Zaprotokolujeme, zaprotokolujeme!“

Smích v sále. Soud se odebere k poradě. Z poradní síně je slyšet hádku. Soud se vrátí s rozsudkem: trest smrti zastřelením!

V sále se ozvou výkřiky nesouhlasu.

Žalobce: „Protestuji proti rozsudku! Budu si stěžovat u komisariátu spravedlnosti!“

Obhájce: „Připojuji se k žalobci!“

Předseda: „Vykliďte soudní síň!!“

Když vedli strážní J-va do vězení, řekli mu: „Kdyby, kamaráde, byli všichni takoví jako ty, bylo by to dobré! To by nebyla žádná válka, a ani bílí, ani rudí!“ Vrátili se do kasáren a svolali schůzi rudoarmejců. Ta rozsudek odsoudila a poslala do Moskvy protest.

Tak čekal J-v 37 dní na smrt a denně pozoroval z okna popravy. Pak přišla odpověď: změnili rozsudek smrti na 15 let přísné samovazby.

Je to poučný příklad. I když revoluční zákonnost dosáhla částečného vítězství, stálo to předsedu tribunálu mnoho námahy! Co tu ještě bylo zmatku, nekázně a neuvědomělosti! Žalobce táhne za jeden provaz s obhajobou, strážní se pletou do cizích věcí a posílají rezoluci! Ach, není to snadné pro diktaturu proletariátu a nové soudnictví, aby se prosadily! Samozřejmě že všechna přelíčení nebyla tak užvaněná, ale ani takovýhle případ nebyl ojedinělý! Kolik ještě uplyne let, než se vykrystalizuje, usměrní a upevní potřebná linie, než obhajoba bude zajedno s prokurátorem a soudem a než se k ním přidá i obviněný a masy odhlasovávající rezoluce.

Prozkoumat tuto mnohaletou cestu je vděčným úkolem pro historika. Jak se však my máme orientovat v té růžové mlze? Koho se máme ptát? Popravení nám nic neřeknou, odsouzení, kteří jsou roztroušeni po celé zemi, nám také nic neřeknou. A i když někdo z obžalovaných, advokátů, strážných a diváků ještě zůstal naživu, nedovolí nám je vyhledat.

A tak nám zřejmě může pomoci jen sám žalobce.

Dostal jsem od dobrodinců jeden dochovaný výtisk obžalovacích řečí zuřivého revolucionáře, prvního dělnicko-rolnického lidového komisaře vojenství, vrchního velitele branných sil, pak zakladatele oddělení pro mimořádné soudy lidového komisariátu spravedlnosti (připravovala se pro něho osobní funkce s titulem Tribun, avšak Lenin tento název zamítl)[194)], slavného žalobce při největších procesech a nakonec odhaleného úhlavního nepřítele lidu N. V. Krylenka[195)]. Chceme-li přece jen uvést stručný přehled veřejných procesů a láká-li nás pokušení se trochu nalokat ovzduší soudů prvých porevolučních let, musíme si chtě nechtě tuto knihu přečíst.

Nic jiného netřeba. Všechno, co chybí, i všechno, co se odehrávalo mimo Moskvu, si však musíme domyslet.

Samozřejmě bychom si raději přečetli těsnopisné záznamy oněch procesů a poslechli si posmrtně dramatické hlasy oněch prvních obžalovaných i prvních obhájců z doby, kdy ještě

194) Lenin, Spisu 5. vyd., sv. 36, Moskva, str. 210.

195) N. V. Krylenko, Za pjať let (V pěti letech) 1918-1922 Obhajovací řeči při největších procesech před moskevským a Nejvyšším revolučním tribunálem, GIZ Moskva-Petrohrad 1922. Náklad 7 000 výtisků.

nikdo nemohl předvídat, jak neúprosně budou všichni po pořadě pohlceni – včetně soudců revolučních tribunálů.

Krylenko nám však vysvětluje, že uveřejnit těsnopisné záznamy „nebylo vhodné z četných důvodů technického rázu“; vhodné ale bylo vydat jen jeho obžalovací řeči a rozsudky tribunálů, které se už tenkrát plně kryly s požadavky obžaloby.

Archívy moskevského a Nejvyššího revolučního tribunálu prý nebyly (v roce 1923) „zdaleka v pořádku… U řady procesů byl těsnopisný záznam… do té míry nečitelný, že bylo třeba buď škrtat celé stránky, nebo rekonstruovat text zpaměti“ (!).

A „u řady největších procesů“ (mezi nimi i vzpoura levých eserů a proces s admirálem Ščastným) „se těsnopisný záznam vůbec nepořizoval“.[196)] To je divné. Odsouzení levých eserů nebyla žádná maličkost – po Únorové a Říjnové revoluci to byl třetí nejvýznamnější bod našich dějin, který znamenal přechod k systému jedné strany. A zastřeleno jich bylo také dost. Přesto se však těsnopisný záznam nepořizoval.

„Vojenské spiknutí“ v roce 1919 „likvidovala čeka cestou mimosoudní“[197)], čímž byla nadmíru jasně „dokázána jeho existence“[198)]. (Při tom bylo celkem zatčeno přes tisíc lidí[199)] – copak se mohl kvůli každému dělat soud?) A pak popisuj pěkně po pořádku soudní procesy oněch let…

O důležitých zásadách se však přece jen něco dozvíme. Tak například nás hlavní žalobce informuje, že VCIK[200)] má právo zasahovat do kteréhokoliv soudního řízení. „VCIK může podle vlastního uvážení a neomezeně udělovat milost a odsuzovat.“[201)] Například trest 6 měsíců změnil na 10 let (a kvůli tomu, jak čtenář jistě chápe, se nesešel VCIK na plenárním zasedání, nýbrž rozsudek opravil třeba Sverdlov ve své pracovně). To všechno, dokládá Krylenko, „je předností našeho systému ve srovnání s falešnou teorií o rozdělení moci“[202)], ve srovnání s teorií o nezávislosti soudní moci.

(Správně, vždyť i Sverdlov to řekl: „Je dobře, že zákonodárná moc není u nás jako na Západě oddělena od výkonné moci neproniknutelnou zdí. Všechny problémy je možno rychle řešit.“ Zvláště telefonem.) Ve svých řečech před zmíněnými tribunály formuluje Krylenko ještě otevřeněji a přesněji obecné úkoly sovětského soudu, jenž má být „zároveň jak tvůrcem práva (zdůrazněno Krylenkem)… tak i nástrojem politiky“[203] (zdůrazněno mnou – A. S.).

Tvůrcem práva – protože celé čtyři roky neplatily žádné zákoníky: carské zavrhli a vlastní ještě nevydali. „Ať mi nikdo neříká, že se náš trestní soud má řídit výhradně existujícími psanými normami! Žijeme v podmínkách revoluce…“[204]… „Tribunál – to není soud, kde by se měly křísit právnické finesy a chytristiky… My vytváříme nové právo a nové etické normy.“[205]… „Ať si říká kdo chce co chce o věčných zásadách práva, o spravedlnosti a tak dále – my. dobře víme… jak nás to přišlo draho!“[206]

196) Krylenko, str. 4-5.

197) Tamtéž, str. 7.

198) Tamtéž, str. 44.

199) Lacis, str. 46.

200) Všeruský ústřední výkonný výbor sovětů, nejvyšší zákonodárný, řídící a kontrolní orgán do roku 1937, předchůdce dnešního Nejvyššího sovětu. (Pozn. překl.)

201) Krylenko, str. 13, zdůrazněno mnou – A. S.

202) Tamtéž, str. 14.

203) Tamtéž, str. 3.

204) Tamtéž, str. 408.

205) Tamtéž, str. 22, zdůrazněno mnou – A. S.

206) Tamtéž, str. 505.

(Máme-li ale srovnat vaše tresty s našimi, snad vás to ani tak draho nepřišlo?

Snad s tou věčnou spravedlností to bylo přece jen pohodlnější?…) Právnických fines není zapotřebí proto, že se nemusí zjišťovat, zda je obžalovaný vinen nebo ne: pojem viny, to je starý buržoazní pojem, který jsme teď vymýtili [207)].

A tak jsme od soudruha Krylenka slyšeli, že tribunál – to není soud, jako býval! Na jiném místě od něho uslyšíme, že tribunál není vůbec žádný soud: „Tribunál je orgán třídního boje dělníků, namířený proti jejich nepřátelům“, který musí jednat „z hlediska zájmů revoluce a snažit se o dosaženi výsledků, které jsou pro masy dělníků a rolníků nejvhodnější.“[208)] Lidé nejsou lidé, nýbrž „určití nositelé určitých idejí“[209)]: „Ať má [obžalovaný] jakékoliv individuální vlastnosti, může být posuzován jen jedním způsobem – a to z hlediska třídní účelnosti.“[210)] To znamená, že můžeš existovat jen tehdy, pokud je to pro dělnickou třídu účelné. A „jestliže tato účelnost vyžaduje, aby trestající meč dopadl na hlavy obžalovaných, pak nepomůže žádné slovní přesvědčování“[211)] (jako třeba argumenty obhájců atd., že ano!). „Náš revoluční soud se neřídí paragrafy ani stupněm polehčujících okolností; náš tribunál musí vycházet z úvah o třídní účelnosti.“[212)] Mnohé to v těch letech potkalo: žili, žili – a najednou se dozvěděli, že jejich existence není účelná.

Je nutno pochopit, že obžalovaný není souzen za to, co už udělal, nýbrž za to, co by ještě mohl udělat, kdyby ho teď nezastřelili. „Chráníme se nejen před minulým, ale i před budoucím.“[213)] Deklarace soudruha Krylenka jsou jasné a všeobecně platné. Velice plasticky nám přibližují celé tehdejší soudnictví. Jarní opar mlh se náhle změní v podzimní průzračnost. A proto snad není nutné pokračovat? Probírat proces za procesem?

Vždyť ty Krylenkovy deklarace se budou neochvějně aplikovat.

Zamhuřte jen oči a představte si malou soudní síň, tenkrát ještě bez zlacených ozdob. Milovníci pravdy za soudcovským stolem mají prosté vojenské blůzy, jsou vyzáblí, dosud nevykrmení. Mocenský orgán obžaloby (jak si Krylenko s oblibou sám sobě říkal) má na sobě rozepnuté civilní sáčko, pod nímž je u krku vidět cípek námořnického tričká.

Nejvyšší žalobce se vyjadřuje tímto způsobem: „Zajímá mě problém faktu!“, „Konkretizujte moment tendence!“, „Operujeme v rovině analýzy objektivní pravdy.“

Někdy se blýskne latinským rčením (to je ovšem v mnoha procesech stále stejné, teprve po několika letech se objeví jiné). K tomu je třeba říci, že při všem tom revolučním shonu stačil absolvovat dvě fakulty. Sympatické je na něm to, že se o obžalovaných vyjadřuje od plic: „Profesionální darebáci!“ A není žádný pokrytec.

Když se mu třeba nelíbí úsměv obžalované, strašně ji sjede, ještě než je vynesen rozsudek: „My se vám, občanko Ivanovová, za ty vaše úsměšky odměníme, my už si najdeme možnost, aby vás ten smích jednou provždy přešel!“[214)]

207) Tamtéž, str. 318.

208) Tamtéž, str. 73, zdůrazněno mnou – A. S.

209) Tamtéž, str. 83.

210) Tamtéž, str. 79.

211) Tamtéž, str. 81.

212) Tamtéž, str. 524.

213) Krylenko, str. 82.

214) Tamtéž, str. 296.

Tak co, dáme se do toho?… a) Případ deníku „Russkije vědomosti“.

Tento proces, jeden z prvních, byl soudem nad slovem. Dne 24. března 1918 otiskly tyto známé „profesorské“ noviny Savinkovův článek „Z cest“. Nejraději by jistě chytili přímo Savinkova, ale ty prokleté cesty, kde ho hledat? Tak noviny zastavili a na lavici obžalovaných přitáhli stařičkého redaktora P. V. Jegorova a žádali od něho vysvětlení: Jak si mohl něco takového dovolit? Vždyť už máme čtvrtý měsíc Nové éry, dost času, aby si zvykl!

Jegorov se naivně hájí, že článek napsal „významný politik, o jehož názory se veřejnost zajímá bez ohledu na to, zda vyjadřují stanovisko redakce“. Dále: nepovažoval za pomluvu Savinkovovo tvrzení „nesmíme zapomenout, že Lenin, Natanson a spol. přijeli do Ruska přes Berlín, což znamená, že jim německá vláda pomohla se vrátit do vlasti“ – protože tomu tak skutečně bylo, bojující císařské Německo pomohlo soudruhu Leninovi, aby se vrátil.

Nato vyřkne Krylenko, že on také nemíní žalovat noviny za pomluvu (pročpak asi?…), nýbrž za pokus ovlivňovat mínění! (Copak smějí mít noviny takový cíl?!) Předmětem žaloby proti novinám není ani Savinkovova věta: „Jen hlupáci a zločinci mohou vážně tvrdit, že nás mezinárodní proletariát podpoří“ – protože nás zcela jistě podpoří…

Rozsudek je vynesen za pokus ovlivňovat mínění: noviny, vycházející od roku 1864, které přečkaly nejrůznější reakce – Lorise-Melikova, Pobedonosceva, Stolypina, Kassa a dalších – jsou nyní navždy zastaveny! A redaktor Jegorov dostane… jaká ostuda! – jako v nějakém Řecku – tři měsíce samovazby. (Není to však taková ostuda, když si uvědomíme, že máme teprve rok 1918! A jestli bude žít stařík dál – znova ho zavřou, a ne jednou!) Je to divné, ale i v těch bouřlivých letech se stejně ochotně dávaly i braly úplatky, jak to odvěků bývalo na Rusi a navždy bude v Sovětském svazu. A dokonce a obzvlášť plynuly dary do rukou soudních orgánů – a skoro se to ostýcháme říci – i do rukou pracovníků čeky.

Rudě vázané svazky dějin se zlatou ražbou o tom mlčí, leč staří pamětníci si vzpomínají, že na rozdíl od stalinského období závisel osud politických vězňů v prvých letech po revoluci do značné míry na úplatcích: Orgány je bez ostychu braly a pak zatčené poctivě propouštěly! Krylenko, který ze svého pětiletého působení vybral do knihy jen tucet případů, nám referuje hned o dvou úplatkářských procesech! Bohužel se jak moskevský, tak i Nejvyšší tribunál prodíraly k dokonalosti klikatou cestou a zabředávaly do nepřístojností. b) Případ tři vyšetřovatelů moskevského revolučního tribunálu (duben 1918).

V březnu 1918 byl zatčen jakýsi Beridze, který spekuloval se zlatými pruty. Jak to tenkrát bylo zvykem, začala jeho žena hledat cestičky, jak by ho vykoupila. Podařilo se jí s pomocí známých se dostat k jednomu z vyšetřovatelů, ten do toho zapojil další dva, na tajné schůzce pak od ní žádali 250 000 rublů, po smlouvání slevili na 60 000, z toho polovinu napřed jako zálohu, a dále měli jednat přes advokáta Grina.

Všechno by bylo prošlo hladce jako ostatně stovky podobných obchodů, a celý případ by se byl nedostal do Krylenkovy ani do naší kroniky (ba ani na pořad jednání Rady lidových komisařů!), kdyby byla Beridzová nezačala skrblit a nepřivezla Grinovi jako zálohu jen 15 000 místo 30 000. A jak už byla opatrná a žensky starostlivá, došla v noci potom k názoru, že Grin není jako advokát dost solidní, a ráno se rozjela k jinému advokátovi – právnímu zástupci Jakulovovi. Kdo to byl, to není v knize řečeno, ale zřejmě se Jakulov rozhodl shodit vyšetřovatele.

Při tomto procesu je zajímavé to, že všichni svědci, onou nešťastnou ženou počínajíc, se snaží vypovídat ve prospěch obžalovaných a zatušovat jejich vinu (což by bylo při politickém procesu nemožné!). Krylenko to vysvětluje takto: jsou to maloměšťáci, kterým je náš revoluční tribunál cizí! (Dovolíme si vyslovit jinou maloměšťáckou domněnku: nenaučili se svědkové už bát za ten půl roku diktatury proletariátu? Vždyť bylo zapotřebí velké opovážlivosti k tomu potopit vyšetřovatele revolučního tribunálu. Protože bůhví co se ti pak může stát?!…) Zajímavá je i žalobcova argumentace. Vždyť obžalovaní byli ještě před měsícem jeho

spolupracovníky, spolubojovníky, pomocníky, byli to lidé bezvýhradně oddaní zájmům revoluce, a Lejst, jeden z nich, byl dokonce „neúprosným žalobcem, schopným metat hromy a blesky proti každému, kdo se opovážil podkopávat základy“. Co má teď Krylenko o nich říci? Kde má vzít něco zostuzujícího? (Neboť úplatek sám o sobě není ještě nic tak ostudného.) To je jasné kde: v minulosti! v dotazníku!

„Podíváme-li se“ na tohoto Lejsta „trochu podrobněji, najdeme něco neobyčejně zajímavého.“ Naše zvědavost je napjatá: je to nějaký bývalý dobrodruh? Kdepak – syn profesora moskevské univerzity! A ten nebyl žádný obyčejný profesor, neboť vzhledem ke své politické lhostejnosti přečkal za dvacet let nejrůznější reakční režimy! (Ale vždyť při všech těch reakčních zvratech se i Krylenko mohl dát zapsat jako externista…) Kdo by se tedy divil, že jeho syn je obojetník?

A Podgajskij je syn soudního úředníka, určitě černosotněnce, jak jinak by mohl dvacet let sloužit caru? Synáček se také připravoval na soudní kariéru. Nastala však revoluce, a tak se uklidil do revolučního tribunálu. Ještě včera to byl ušlechtilý rys, ale teď je to odporné!

Hnusnější než oni oba je však bezesporu Gugel. Býval nakladatelem – a co asi předkládal dělníkům a rolníkům jako duševní potravu? – „krmil široké masy nekvalitní literaturou“, to znamená nikoliv Marxem, nýbrž knihami buržoazních profesorů světových jmen (s těmi profesory se už brzy setkáme na lavici obžalovaných).

Krylenko se zlobí a tváří se udiveně – co je to za ničemné lidi, kteří se vloudili do tribunálu? (I my se divíme: z koho se skládají dělnicko-rolnické tribunály? Proč svěřil proletariát boj proti svým nepřátelům právě takovému spolku?) A konečně advokát Grin, „člověk“ vyšetřovací komise, který mohl kohokoliv vysekat, je „typickým představitelem té odrůdy lidí, kterou Marx nazval pijavicemi kapitalistického systému a k níž patři kromě všech advokátů i všichni četníci, kněží… a notáři . . [215] Zdá se, že Krylenko nešetřil sil, aby dosáhl nelítostně přísného rozsudku bez ohledu na „individuální stupeň viny“, ale najednou se jinak věčně čilého tribunálu zmocnila jakási malátnost nebo strnulost, a on sotva zamumlal: vyšetřovatelům šest měsíců vězení a advokátovi pokutu.

(Jedině s pomocí VCIK, který měl právo „neomezeně trestat“, dosáhl Krylenko v hotelu Metropol toho, že vyšetřovatelům napařili deset let a pijavici advokátovi pět let a propadnutí veškerého majetku. Tak se Krylenko proslavil svou bdělostí a málem dostal titul Tribun.) Jsme si vědomi toho, že tento nešťastný proces nemohl tehdy v revolučních masách stejně jako dnes mezi našimi čtenáři otřást vírou ve svatost tribunálu. A proto s ještě větším ostychem přejdeme k dalšímu procesu, který se týká ještě vyšší instituce.

215) Krylenko, str.500.

c) Případ Kosyrevův z 15. února 1919.

F. M. Kosyrev a jeho kamarádi Libert, Rottenberg a Solovjov sloužili dříve v zásobovací komisi na východní frontě (když bojovala, ještě před Kolčakem, proti vojskům Ústavodárného shromáždění). Bylo zjištěno, že se jim tam podařilo nejrůznějšími způsoby získat pro vlastní kapsu 70 000 až 1 milión rublů, že jezdili v kočárech s klusáckými koňmi a hýřili s ošetřovatelkami. Jejich komise si opatřila dům a auto, a jejich zásobovač flámoval v restauraci „Jar“. (Máme o roce 1918 jinou představu, ale o tomhle podává svědectví sám revoluční tribunál.) Toho všeho se však soud netýká: nikoho z nich za tuto činnost na východní frontě nesoudili a dokonce jim vše prominuli. Naopak, stal se ještě větší div! Jakmile byla jejich zásobovací komise rozpuštěna, byli všichni čtyři spolu s nějakým Nazarenkem, bývalým sibiřským tulákem a Kosyrevovým kamarádem z kriminálu, vyzváni, aby vytvořili… kontrolně revizní sbor čeky!

Tento sbor byl zmocněn kontrolovat zákonnost činnosti všech ostatních orgánů čeky a oprávněn si vyžádat a přezkoumat jakýkoliv případ v jakémkoliv stadiu řízení a zrušit usnesení všech orgánů s výjimkou jejího předsednictva!![216] To nebyla maličkost! Tak byl tento sbor v hierarchii moci čeky hned po předsednictvu, v druhé řadě za Dzeržinským, Urickým, Petersem, Lacisem, Menžinským a Jagodou!

Způsob života těchto kamarádů zůstal přitom jako dřív, nijak nezpychli ani se nevytahovali: S jakýmsi Maximyčem, Ljoňkou, Rafajlským a Mariupolským, „kteří nemají nic společného s komunistickou organizací“, si vytvoří v soukromých bytech a v hotelu Savoy „luxusní prostředí…, kde se hrají karty (v banku bývá až tisíc rublů), pořádají pitky a jsou k dispozici dámy“. Kosyrev si skvěle zařídí byt (70 000 rublů) a nestydí se odtáhnout z čeky stříbrné lžičky a šálky (a kde je asi vzala čeka!…), ba dokonce obyčejné sklenice. „Tomuhle věnuje svou pozornost, nikoliv ideové stránce věci, tohle si bere pro sebe z revolučního hnutí.“ (Tento vedoucí čekista nyní popírá, že bral úplatky, a bez ostychu si vymýšlí, že má… v jedné chicagské bance

200 000 rublů dědictví!… Je to pro něho zřejmě reálná situace zároveň se světovou revolucí!) Jak nejlépe využít svého práva nadčlověka kohokoliv zatknout a kohokoliv zase propustit? Zřejmě si je nutno vyhlédnout rybku se zlatými jikrami, a takových v roce 1918 uvázlo hodně v sítích. (Vždyť revoluci dělali příliš spěšně, všechno neuhlídali a buržoazním paničkám se podařilo poschovávat spoustu drahokamů, náhrdelníků, náramků, prstenů a broží.) Pak je třeba najít spojení s příbuznými zatčených prostřednictvím nastrčených osob.

I takové postavy defilují před námi při procesu. Tak například dvaadvacetiletá Uspenská, která absolvovala petrohradské gymnázium, ale na vysokou školu se nedostala, protože přišla vláda sovětů, nabídla na jaře 1918 své služby čece jako informátorka. Svým zevnějškem se jim hodila, a tak ji vzali.

Donášečství (tehdy se tomu říkalo tajná spolupráce) komentuje Krylenko takto:

„My v tom nevidíme nic špatného, my to považujeme za svou povinnost;… sám fakt této spolupráce není žádná hanba, a jakmile člověk pozná, že tato práce je v zájmu revoluce nutná, musí ji dělat.“;[217)] Ale jak se bohužel ukáže, Uspenská nemá politické krédo – což je strašné. Ona to také řekla: „Souhlasila jsem s tím, aby mi platili určitá procenta“ ze všech odhalených případů a abych se „dělila napůl“ ještě s někým, koho tribunál šetří a jehož

216) Krylenko, str. 507.

217) Tamtéž, str. 513, zdůrazněno mnou – A. S.

jméno zakazuje uvést. Krylenko to svými slovy vyjadřuje takto: „Uspenská nebyla ve stavu systemizovaných pracovníků čeky a pracovala od kusu“[218)]Žalobce ji ostatně lidsky chápe a vysvětluje nám to: zvykla si nepočítat peníze, co je pro ni těch mizerných 500 rublů platu v Nejvyšší radě národního hospodářství, když jí všelijaké vyděračské praktiky vynesou víc (5 000 jí dá kupec, jemuž pomohla, aby mu uvolnili zapečetěný obchod, 17 000 jí dá Meščerská-Grevsová, jejíž manžel byl zatčen). Ostatně Uspenská nezůstala dlouho jen obyčejným špiclem, s pomocí vlivných čekistů se stala za několik měsíců komunistkou a vyšetřovatelkou.

Nějak se však nemůžeme dobrat podstaty tohoto případu. Zmíněné Meščerské-Grevsové vyjednala Uspenská v soukromém bytě schůzku s jakýmsi Goděljukem, důvěrným přítelem Kosyrevovým, aby se dohodli, co bude stát propuštění jejího muže (žádala na ní…, 600 000 rublů!). Ale na neštěstí se nějakým, při soudním řízení blíže neuvedeným způsobem, dozvěděl o této tajné schůzce opět náš známý právní zástupce Jakulov – který už jednou udal úplatkářské vyšetřovatelce a zřejmé choval třídní nenávist k celému systému proletářského práva i neprávа. Jakulov učinil trestní oznámení u moskevského revolučního tribunálu[219)], ale předseda tribunálu (vzpomněl si, jak se Rada lidových komisařů rozzlobila kvůli úplatkářským vyšetřovatelům?) se také dopustil třídního omylu: místo aby jednoduše na ni upozornil soudruha Dzeržinského a vyřídil to v rodině, posadil za záclonu stenografku. A tak se dostalo do těsnopisného záznamu všechno, co řekl Goděljuk o Kosyrevovi, Solovjovovi a o druhých komisařích, všechno, co řekl o tom, kdo v čece bere a kolik, i to, že Goděljuk dostal zálohu 12 000 a že dal Meščerské propustku do čeky, která už byla podepsána kontrolně revizní komisí, Libertem a Rottenbergem (tam v čece mělo jednání pokračovat). A tak Goděljuka sebrali. Ten ztratil nervy a vypovídal! (Meščerská skutečně byla u kontrolně revizní komise, která si už také vyžádala spis jejího muže ke kontrole).

Ale dovolte! Vždyť takové odhalení poskvrňuje nebeský háv čeky! Má ten předseda moskevského revolučního tribunálu všech pět pohromadě? Je to vůbec jeho záležitost? Zdá se však, že to byl rozhodující okamžik – okamžik, který nám zůstal skryt v záhybech naší slavné Historie! Zdá se, že první rok činnosti čeky zanechal poněkud odpudivý dojem i ve straně proletariátu, která tomu ještě nebyla zvyklá. Uplynul teprve prvý rok, čeka učinila teprve první krok na svém slavném pochodu, a už – jak to píše ne zcela jasně Krylenko – vznikl „spor mezi soudem a jeho funkcemi – a mimosoudními funkcemi čeky… spor, který tehdy rozděloval stranu a dělnické okrsky na dva tábory [220]. Proto také mohl Kosyrevův případ vůbec vzniknout (do té doby se to všem promíjelo) a mohl nabýt celostátního významu.

Bylo nutno zachránit čeku! Zachránit čeku! Solovjov prosí tribunál, aby ho pustil do Taganské věznice ke Goděljukovi, který je tam zavřen (bohužel ne v Lubjance), aby si s ním promluvil. Soud to zamítne. A tak se Solovjov dostane do Goděljukova vězení i bez dovolení soudu. Jaká shoda okolností: Goděljuk, který cítí, že se blíží jeho konec, se překvapivě začne kát, že tak pošpinil čeku, poprosí, aby mu dali papír, a napíše písemné

218) Tamtéž, str. 507.

219) Pro uklidnění rozhořčeného čtenáře dodáváme: Jakulov, tento had pijící krev, byl při procesu s Kosyrevem už ve vazbě, důvod už se našel. K svědecké výpovědi ho vodili strážní, a brzy potom byl, doufejme, zastřelen. (A dnes se divíme: Jak vůbec došlo k té nezákonnosti" Proč proti tomu nikdo nebojoval?)

220) Krylenko, str. 14.

odvolání: Všechno, čím pošpinil Kosyreva a ostatní komisaře, je nepravda – a nepravda je dokonce i to, co bylo těsnopisně zapsáno za záclonou![221] „Kdo mu však vystavil propustku?“ naléhá Krylenko, vždyť propustka pro Meščerskou jistě nepřilétly vzduchem! To ne, ale žalobce nechce „tvrdit, že Solovjov má s touto věcí něco

společného, protože pro takové tvrzení nejsou dostatečné podklady“, předpokládá však, že „v tom mají prsty občané, kteří jsou ještě na svobodě“ a kteří také pomohli Solovjovovi, aby se dostal do Taganky.

Soud by měl hned vyslechnout Liberta a Rottengerga, však je také předvolal – ale oni se nedostavili! Jak je to jednoduché, nedostavili se a vyhnuli se tomu. Tak by měl, s dovolením, vyslechnout Meščerskou! Ale představte si, že tahle bývalá aristokratka měla také tu drzost nedostavit se před revoluční tribunál. A není síly, která by ji přinutila! A Goděljuk odvolal – a umírá. A Kosyrev nic nepřizná. Ani Solovjov za nic nemůže!! A vyslechnout už není koho…

Zato se objevili před soudem z vlastní dobré vůle svědkové, a to ne ledajací! – náměstek předsedy čeky, soudruh Peters, a dokonce se dostavil sám znepokojený Felix Edmundovič. Jeho podlouhlý planoucí obličej fanatika je obrácen k strnulému tribunálu, když přesvědčivě vypovídá ve prospěch nevinného Kosyreva, ve prospěch jeho vysokých mravních, revolučních a pracovních kvalit. Toto svědectví se nám bohužel nedochovalo, ale Krylenko je tlumočí takto: „Solovjov a Dzeržinskij líčili v živých barvách výborné Kosyrevovy vlastnosti.“[222)] (Ach, ty neopatrný praporčíku! Za dvacet let ti v Lubjance tento proces připomenou!) Můžeme si lehce domyslet, co asi Dzeržinskij řekl: že je Kosyrev železný čekista, nelítostný k nepřátelům, že je to dobrý soudruh. Hořící srdce, chladná hlava, čisté ruce.

A tak z nánosu pomluv vyvstane před námi Kosyrev jako bronzový rytíř. I jeho životopis svědčí o jeho nevšední vůli. Před revolucí byl několikrát odsouzen – většinou za vraždu: za to, že se v Kostromi lstivě vloudil k stařence Smirnovové, aby ji oloupil, a přitom ji zardousil vlastníma rukama. Pak za pokus zabít svého otce a za vraždu kamaráda, jehož pasu se chtěl zmocnit. V ostatních případech byl Kosyrev souzen za podvody, a tak strávil celkem mnoho let v katotze (odtud jeho touha po životě v přepychu!) a vždy se dostal ven jen po carových amnestiích.

V tomto okamžiku přerušily žalobce přísné spravedlivé hlasy vedoucích čekistů, kteří poukázali na to, že všechny předešlé soudy

byly statkářsko-buržoazní, a proto je naše nová společnost nemůže brát v úvahu. Ale co se nestalo? Praporčík přestřelil a spustil v odpověď od stolu žalobce revolučního tribunálu ideologicky pochybenou tirádu, která se nám do tohoto harmonického výkladu o soudních procesech vůbec nehodí:

„Jestli bylo vůbec něco dobrého na starých carských soudech, čemu jsme mohli důvěřovat, tak to byly jen porotní soudy… Rozsudkům porotců se dalo vždy věřit, mezi nimi bylo minimum justičních omylů."

Slyšet něco takového od soudruha Krylenka je tím trapnější, že tři měsíce předtím při procesu s provokatérem R. Malinovským, bývalým oblíbencem stranického vedení, který byl bez ohledu na čtyři kriminální tresty ve své minulosti kooptován do ÚV a jmenován do dumy, zaujal žalobce Krylenko správné stanovisko:

221) Ach, kolik námětů! Kde je Shakespeare? Solovjov prošel zdmi, nejasné stíny v cele, Goděljuk odvolává slábnoucí rukou – ale nám v divadlech a v biografech předvádějí revoluční léta jen tak, jako by se bylo chodilo po ulicích a zpívala Varšavjanka.

222) Krylenko, str. 522.

„Každý trestný čin je v našich očích produktem daného společenského systému a v tomto smyslu není odsouzení za trestný čin podle zákonů kapitalistické společnosti a carského režimu v našich očích takovou skvrnou, která by se nikdy nedala smýt… Je nám známo mnoho příkladů, že byly v našich řadách osoby, kterým se v minulosti něco podobného stalo, ale my jsme nikdy z toho nedělali závěr, že takového člověka musíme ze svého středu vyloučit. Člověk, který zná naše zásady, se nemusí bát, že jeho tresty v minulosti mu znemožní zůstat v řadách revolucionářů."[223] Jak stranicky dovedl mluvit soudruh Krylenko! Ale teď byla díky jeho pochybené úvaze očerněna Kosyrevova rytířská postava. U soudu vznikla pak dokonce taková situace, že soudruh Dzeržinskij považoval za nutné říci: „Na vteřinku (jen na vteřinku! – A. S.) mě napadlo, zda občan Kosyrev není obětí politických vášní, které se v

poslední době rozpoutaly kolem čeky.“[224]) Teď se Krylenko dovtípil: „Nechci a nikdy jsem nechtěl, aby se z tohoto procesu s Kosyrevem a Uspenskou stal proces s čekou. To nejenže nemohu chtít, ale musím proti tomu ze všech sil bojovat!“… „Do čela čeky byli Postaveni nejodpovědnější, nejčestnější a nejukázněnější soudruzi, kteří vzali na sebe těžký úkol zničit nepřítele, třeba i s rizikem, že se . dopustí chyb… Za to je jim revoluce povinna vyslovit svůj dík… Zdůrazňuji tuto stránku proto, aby o mně… nikdo nemohl později říci: stal se nástrojem politické zrady.“[225]) (A to právě řeknou!…) Na takovém ostří se pohyboval hlavní žalobce! Zdá se však, že měl ještě z doby podzemní činnosti nějaké styky, od nichž se dozvídal, jak se zítra vyvine situace.

Je to vidět z několika procesů a také zde. Na začátku roku 1919 se vyskytly jakési názory, že – už je toho dost! je načase čeku zkrotit! Tento okamžik byl „skvěle zachycen v Bucharinově článku, v němž píše, že zákonná revolučnost musí být vystřídána revoluční zákonností“[226]).

Kam se podíváš, všude samá dialektika! Krylenkovi dokonce uklouzne věta:

„Revoluční tribunál musí vystřídat čeku“ (vystřídat??). Nicméně „musí… stejně hrozivě uskutečňovat celou soustavu zastrašování, teroru a hrozeb, jako to dělala čeka“.

Dělala?Copak ji už pohřbil?!… Dovolte, říkáte „vystřídat“, ale kam mají jít čekisté? Byly to hrozné dny! Proto si šéf ve svém vojenském plášti až na paty pospíšil k soudu jako svědek.

Třeba ale máte nespolehlivé prameny, soudruhu Krylenko?

V oněch dnech se nad Lubjankou zatáhlo nebe. A tato kniha by byla mohla vypadat jinak. Já se však domnívám, že si Železný Felix zajel za Vladimírem Iljičem, popovídal si s ním a vysvětlil mu to. A hned se rozjasnilo. I když dva dny poté, 17. února 1919, byla čeka zvláštním usnesením VCIK zbavena soudní pravomoci – „ne však nadlouho“![227]) Celý náš jednodenní proces se ještě zkomplikoval odporným chováním té darebačky Uspenské. Dokonce z lavice obžalovaných „hodila blátem“ i po dalších významných čekistech, kteří neměli s procesem co dělat, ba dokonce i po samotném soudruhovi Petersovi! (Zdá se, že zneužila jeho čistého jména při

svých vyděračských machinacích; byla v jeho pracovně jako doma i při jeho rozmluvách s jinými agenty.) Dělá teď dokonce narážky na nějakou Petersovu temnou předrevoluční minulost v Rize. Pěkná zmije se z ní stala

223) Tamtéž, str. 337.

224)Tamtéž, str. 509.

225) Tamtéž, str. 509-510, zdůrazněno mnou – A. S.

226) Krylenko, str. 511.

227) Tamtéž, str. 14.

za těch osm měsíců, ačkoliv je strávila mezi čekisty! Co s takovou udělat? V tom se Krylenko plně shodoval s míněním čekistů: „Dokud se nevytvoří pevný řád, k němuž máme ještě daleko (opravdu??)… v zájmu obrany revoluce… není a nemůže být pro občanku Uspenskou jiného trestu než zničení.“ Nikoliv zastřelení, on řekl přímo zničení! Vždyť je to ale, občane Krylenko, mladá dívenka! Dejte jí tedy deset let, nebo i pětadvacet, za tu dobu se nový řád už upevní, ne? Ale běda: „Jiná odpověď není a nemůže být v zájmu společnosti a revoluce – jinak nelze tuto otázku stavět. Žádná izolace, žádné odnětí svobody nepřinese v tomto případě plody!“

Ta jim ale pěkně zasolila… Zřejmě moc věděla…

Také Kosyreva bylo nutno obětovat. Zastřelili ho. Pro spásu ostatních.

Jestlipak vůbec někdy budeme číst staré lubjanské archívy? Ne, spálí je. Už je spálili.

Jak čtenář jistě poznal, byl to proces méně významný, nemuseli jsme se u něho ani zastavovat. Zato však d) Případ „klerikálů“ (11-15. ledna 1920) zaujme podle Krylenkova mínění „odpovídající místo v análech ruské revoluce“.

Nikde jinde než v análech! Kosyrevovi zakroutili krk za den, ale s těmihle se párali pět dní. Hlavní obžalovaní jsou: A. D. Samarin (známá ruská osobnost, bývalý vrchní prokurátor církevního synodu, který se snažil osvobodit církev z carského područí, nepřítel Rasputinův, na jehož podnět byl také zbaven úřadu[228)], Kuzněcov, profesor církevního práva na moskevské univerzitě, a moskevští vrchní kněží Uspenskij a Cvetkov. (O Cvetkovovi říká sám žalobce: „Významný veřejný činitel, snad nejlepší z těch, koho duchovenstvo má, lidumil.“) Jejich vina je: Založili „Moskevskou radu spojených farností“, a ta zase vytvořila (ze čtyřicetiletých až osmdesátiletých věřících) dobrovolnou osobní stráž pro patriarchu (pochopitelně neozbrojenou), která měla dnem i nocí službu na nádvoří s tímto úkolem: kdyby patriarchovi hrozilo nebezpečí ze strany úřadů, měla svolat vyzváněním a telefonem lid. V takovém případě chtěli pak všichni jít za patriarchou, ať ho povezou kamkoliv, a prosit Radu lidových komisařů, aby patriarchu propustila (to je ale kontrarevoluce!).

Jaký to obyčej staré svaté Rusi: shromáždit se za zvuku zvonů a táhnout prosebným procesím!…

Žalobce se podivuje: Jaké nebezpečí hrozí patriarchovi? Jak na to přišli, že je ho třeba chránit?

No skutečně: jen kvůli tomu, že si čeka už dva roky mimosoudně vyřizuje účty s nepohodlnými lidmi: jen kvůli tomu, že nedávno čtyři rudoarmejci zabili v Kyjevě metropolitu; jen kvůli tomu, že proti patriarchovi „je obžaloba už hotová a zbývá ji jen postoupit revolučnímu tribunálu“, a „jen ze šetrnosti k širokým masám dělníků a rolníků, jež jsou ještě pod vlivem klerikální propagandy, necháváme tyto naše třídní nepřátele zatím na pokoji“[229)] – proč tedy ty obavy věřících o patriarchu? Celé dva roky patriarcha Tichon nemlčel – posílal listy lidovým komisařům, kněžím a věřícím; jeho listy odmítaly tiskárny tisknout, a proto se opisovaly na stroji (to je začátek Samizdatu!); odhaloval v nich ničení nevinných životů a pustošení země – proč tedy ty obavy o patriarchův život?

228) Žalobce je však toho mínění, že mezi Samarinem a Rasputinem není žádný rozdíl.

229) Krylenko, str.6l.

Za druhé se klade obžalovaným za vinu: V celé zemi se sepisuje a zabavuje církevní majetek (teď už nejde o zavírání klášterů, zabírání půdy a pozemků, nýbrž o bohoslužebné náčiní, kalichy a svícny), a rada farností rozšiřovala výzvu k věřícím, aby se rekvizicím postavili na odpor a zvonili na poplach. (Vždyť je to přirozené!

Vždyť i proti Tatarům tak bránili kostely!) A jako třetí provinění: Neustálé drzé obtěžování Rady lidových komisařů stížnostmi na pronásledování církve ze strany místních úřadů, na hrubé zlehčování a porušování zákona o svobodě svědomí a vyznání. I když se těmto stížnostem nevyhovělo, přece jen vrhaly špatné světlo na místní činitele (podle výpovědi ředitele kanceláře Rady lidových komisařů Bonče-Brujeviče).

Kolik mají obžalovaní dostat za všechny ty hrozné zločiny, které jsme právě vyjmenovali? Nenapoví tady čtenáři už jeho revoluční svědomí? Jen trest smrti zastřelením! Jak to také Krylenko žádal (pro Samarina a Kuzněcova).

Zatímco se však zdržovali s tou prokletou zákonností a poslouchali předlouhé projevy přemnohých buržoazních advokátů (které se nezachovaly z technických důvodů), bylo oznámeno, že… trest smrti byl zrušen! To je ale rána! Copak je to možné jen tak? Dzeržinskij to zřejmě nařídil pro čeku (čeka – a bez střílení?…). A rozšířila Rada lidových komisařů platnost tohoto rozhodnutí i na soudy? Ještě ne.

Krylenko okřál. A žádal nadále trest smrti zastřelením s tímto odůvodněním:

„I kdybychom předpokládali, že s upevňující se pozicí republiky mizí bezprostřední nebezpečnost těchto osob, přece jen je pro mne nesporné, že v tomto období budovatelské práce… je čistka mezi starými chameleónskými veřejnými činiteli z hlediska revoluce nezbytná… Vláda sovětů je hrdá na usneseni čeky o zrušení trestu smrti zastřelením. To nás však nesmí vést k domněnce, že otázka zrušení trestu smrti je vyřešena jednou provždy… pro všechny časy vlády sovětů.“[230)] Neobyčejně prorocká slova! Trest smrti se vrátí, a to velmi brzy! Vždyť je ještě nutno odkrouhnout hezkou řádku lidí!

(I samotného Krylenka a mnoho jeho třídních bratří…) Nu co, tribunál mu vyhověl a odsoudil Samarina a Kuzněcova k trestu smrti zastřelením, ale dostali amnestii: šli do koncentračního tábora, kde měli zůstat do konečného vítězství nad světovým imperialismem! (To by tam seděli ještě dnes…) A „nejlepšímu z těch, koho duchovenstvo má“ dali 15 let, které pak změnili na 5 let.

K tomuto procesu přidali ještě další obžalované, aby měli aspoň pár konkrétních obvinění: mnichy a učitele z takzvaného zvenigorodského případu, kteří byli obviněni už v roce 1918, ale z neznámých důvodů nepřišli půldruhého roku před soud (možná že už je jednou odsoudili, ale teď je vzali ještě jednou, neboť to bylo účelné). Tehdy v létě 1918 přišli pracovníci místního sovětu do zvenigorodského kláštera za představeným Jonou[231] a poručili mu („Hněte sebou!“), aby jim vydal ostatky svatého Sávy. Nejenže přitom v kostele (i u oltáře) kouřili, ale samozřejmě nesundali ani čepice, a ten, který vzal do ruky lebku sv. Sávy, začal do ní plivat, aby tak ukázal, že nic svatého neexistuje. Dopustili se i jiných rouhavých činů. Zvony začaly zvonit na poplach, lid se srotil a zabil jednoho z pracovníků sovětu. Ostatní potom tvrdili, že se ničeho rouhačského nedopustili, ani že

230) Tamtéž, str. 81.

231) Bývalý jízdní gardista Firguf, který se „náhle duchovně přerodil, rozdal vše chudým a odešel do kláštera – nevím ovšem, zda skutečně všechno rozdal“. Kdybychom totiž připustili možnost duchovního přerodu, co by nám z naší třídní teorie zbylo?

neplivali, a Krylenko se s jejich prohlášením spokojil[232]. A tak teď soudili… ty pracovníky sovětu? Ne – ty mnichy!

Prosíme čtenáře, aby měl stále na paměti: už v roce 1918 bylo v sovětském soudnictví zvykem, že každý moskevský proces (samozřejmě kromě nespravedlivého procesu s čekou) nebyl považován za ojedinělé soudní řízení na základě náhodně se vytvořivších okolností, nýbrž to byl signál pro soudní politiku, byl to

model, jenž se šablonovitě aplikoval na venkově, byl to typ, bylo to vzorně vypracované řešení uvedené před početními příklady, podle něhož se pak žáci řídili.

Jestliže jsme tedy napsali „proces s kletikály“, musíme to chápat v mnohonásobném množném čísle. Ostatně hlavní žalobce nám to ochotně potvrzuje:

„Téměř před všemi tribunály v republice se rozjely“[233)] (to je pěkné slůvko!) podobné procesy. Nedávno se konaly před severodvinským, tverským a rjazaňským tribunálem; v Saratově, Kazani, Ufě, Solvyčegodsku a Carevokokšajsku byli souzeni duchovní, kostelní zpěváci a aktivní členové církevních obcí – představitelé nevděčné „pravoslavné církve, osvobozené Říjnovou revolucí“.

Čtenář tu asi najde rozpor: jak to že mnoho těchto procesů proběhlo před svým moskevským vzorem? To je zaviněno jen nedostatečností našeho výkladu. Soudní i mimosoudní pronásledování osvobozené církve začalo hned v roce 1918, a jak můžeme soudit podle zvenigorodského případu, dosáhlo už tehdy ostrostí. V říjnu

1918 napsal patriarcha Tichon ve svém poselství Radě lidových komisařů, že svoboda církevního kázání neexistuje, že „mnozí neohrožení kazatelé už za to zaplatili mučednickou krví… Vztáhli jste ruce na církevní majetek, nashromážděný celými generacemi věřících, a nerozpakovali jste se jednat proti jejich poslední vůli“.

(Lidoví komisaři samozřejmě toto poselství nečetli, ale vedoucí jejich kanceláří se prohýbali smíchy: To nám vyčítá opravdu pěknou věc – poslední vůli! Na předky se můžeme vys…! My pracujeme jen pro své potomky.) „Na základě paušálního obvinění z jakési nejasné a neurčité kontrarevoluční činnosti jsou popravováni biskupové, kněží, mnichové a jeptišky, kteří se ničím neprovinili.“ Tyto popravy se ovšem zastavily, když se blížil Děnikin a Kolčak, aby pravoslavný lid mohl bránit revoluci. Jakmile se však objevil na obzoru konec občanské války, znova na církev zaútočili a rozjeli zas procesy. V roce 1920 podnikli útok proti Trojicko-

Sergejevskému klášteru, dostali se až k ostatkům šovinisty Sergeje Radoněžského a převezli je do moskevského muzea[234)].

Existoval oběžník lidového komisariátu spravedlnosti (ze dne 25. srpna 1920) o likvidaci veškerých ostatků svatých, protože právě ty nám ztěžovaly osvícenou cestu k nové spravedlivé společnosti.

232) Kdo si na podobné scény nevzpomíná? První dojem mého života, když mi byly asi tři nebo čtyři roky: do kislovodského kostela vejdou lidé se špičatou hlavou(čekisté v čepicích buďonovkách), přeruší bohoslužbu a zamíří ve svých šišácích strnulým, oněmělym davem modlících se k oltáři.

233) Krylenko, str. 61.

234) Patriarcha cituje historika Ključevského: „Vrata kláštera tohoto svatého se zavřou a lampičky nad jeho kryptou zhasnou teprve tehdy, až beze zbytku promrháme veškeré duchovní a mravní bohatství, jež nám odkázali naši velcí tvůrci Ruské země, jako byl svatý Sergej.“ To si však Ključevskij nepomyslel, že k tomuto bankrotu dojde skoro ještě za jeho života! Patriarcha požádal o přijetí u předsedy Rady lidových komisařů, neboť ho chtěl přemluvit, aby nechali klášter a ostatky na pokoji, vždyť je církev od státu odloučena! Dostal odpověď, že předseda je zaneprázdněn důležitými úkoly a že k přijetí nemůže v nejbližších dnech dojít. A nedošlo k němu ani ve dnech pozdějších!

Když dále probíráme Krylenkův přehled procesů, dojdeme k případu, projednávanému před Nejtribem (tak roztomile zkracují Nejvyšší tribunál mezi sebou, kdežto na nás, ubohé červíčky, štěkají: Vstaňte! Vchází soud! Je to e) Případ „Taktického centra“ (16.-10. srpna 1920): 28 obžalovaných a ještě několik dalších, souzených v nepřítomnosti.

Hlasem, který na začátku vášnivé řeči ještě neochraptěl, a plně prodchnut třídním hlediskem nám hlavní žalobce vypráví, že mimo statkáře a kapitalisty „existovala a existuje ještě jedna společenská vrstva, nad jejíž existencí se představitelé revolučního socialismu už dávno zamýšlejí. (Jinými slovy: má být nebo nebýt? – A. S.)… Je to

vrstva takzvané inteligence… Při tomto procesu půjde o soud dějin nad činnosti ruské inteligence[235], tj. o soud revoluce nad inteligencí.

Zvláštní zaměření našeho zkoumání nám neumožňuje zachytit, jak se představitelé revolučního socialismu vlastně zamýšleli nad osudem takzvané inteligence a co vlastně pro ni přitom vymysleli. Je nám však útěchou, že tyto materiály byly uveřejněny, jsou všem přístupné a mohou být dány dohromady v libovolném rozsahu. Abychom si tedy přesněji objasnili, jak vypadala situace v republice, připomeneme si mínění předsedy Rady lidových komisařů z té doby, kdy se konala všechna tato řízení před tribunály.

Vladimír Iljič odpovídá ve svém dopise Gorkému ze dne 15. září 1919 (který jsme už citovali) na jeho obavy vyvolané zatýkáním inteligence (mezi zatčenými byla zřejmě i část obžalovaných z tohoto procesu) a píše o většině tehdejší ruské inteligence („prokadetské“): „Ve skutečnosti to není mozek národa, ale hovno.“[236] Jinde říká Gorkému: „Bude to její [inteligence] vina, jestliže rozbijeme příliš mnoho hrnků.“ Hledá-li spravedlnost proč nejde k nám? „Já jsem od inteligence už dostal kulku“[237] (tj. od Kaplanové).

Z těchto jeho pocitů pramenily jeho nedůvěřivé, nepřátelské charakteristiky inteligence: „prohnile liberální“, „pobožnůstkářská“, „šlendrián, tak běžný u ‚vzdělaných' lidí“[238]; domníval se, že inteligence jedná vždy nerozvážně a že zradila věc dělnictva. (A kdy vlastně přísahala věrnost věci dělnictva, diktatuře dělníků?) Tyto posměšné poznámky a toto pohrdání inteligencí pak suverénně převzali publicisté a noviny dvacátých let, každodenní život a nakonec i sami inteligenti, kteří proklínali svou věčnou nerozvážnost, rozpolcenost, bezpáteřnost a beznadějné zaostávání za dobou.

A to plným právem! Pod klenutými stropy Nejtribu hřmí hlas Mocenského orgánu obžaloby a vrací nás na lavici:

„Tato společenská vrstva… byla v uplynulých letech podrobena zkoušce všeobecného přehodnocení.“ Zcela správně, přehodnocení, tak se tomu tehdy často říkalo. A jak to přehodnocení dopadlo? Takhle: „Ruská inteligence vstoupila do výhně revoluce s heslem vlády lidu (přece jen něco!) a opustila ji jako spojenec černých (tedy už ani ne bílých!) generálů a žoldnéřů (!) a jako poslušný agent evropského imperialismu. Inteligence pošlapala své prapory (jako v

armádě, že?) a pošpinila je blátem.“[239] Jak bychom se neměli přetrhnout samou kajícností? Jak bychom si neměli rozdrásat vlastní hruď?

235) Krylenko, str. 34.

236) Lenin Spisy, 5. vyd. sv. 51 Moskva str. 48.

237) V. I. Lenin i A. M. Gorkij, Moskva 1961, str. 263.

238) Lenin, Spisy, 4. vyd. sv. 26, Moskva, str. 373.

239) Krylenko, str. 54.

A „není nutno dobíjet její jednotlivé představitele“ jen proto, že se „tato společenská skupina už přežila“.

A to na počátku 20. století! Jaká to věštecká schopnost! Ó, vy vědečtí revolucionáři! (Dobíjet však bylo zapotřebí. Dobíjeli je a dobíjeli po celá dvacátá léta.) Nepřátelsky si prohlížíme tváře 28 spojenců černých generálů, žoldnéřů evropského imperialismu. Zvláště nám bije do očí to centrum – máme Taktické centrum, máme Nacionální centrum, máme Pravicové centrum (a v paměti se nám vybavují z procesů dvou desetiletí další a další centra – jednou inženýrské, jednou menševické, jednou trockistickozinovjevovské, jednou pravicově bucharinské – a všechna byla rozdrcena, rozdrcena napadrť, a jen proto jsme s vámi ještě naživu).

A kde je centrum, tam je samozřejmě i ruka imperialismu.

Našemu srdci se však poněkud uleví, když se dále dozvíme, že Taktické centrum, jež nyní stojí před soudem, netvořilo žádnou organizaci a že nemělo: 1) stanovy, 2) program, 3) členské příspěvky. A co vlastně tedy dělali? Tohle: scházeli se! (Mráz běhá po zádech!) Když se tak scházeli, sdělovali si navzájem svá stanoviska! (Ledová hrůza!) Obvinění jsou velmi těžká a jsou podložena důkazy: na 28 obžalovaných 2 (dva) důkazy[240]. A to jsou dva dopisy nepřítomných činitelů (jsou v zahraničí): Mjakotina a

Fjodorova. Jsou sice nepřítomni, ale do Října působili spolu s přítomnými v nejrůznějších výborech, a to nám dává právo ztotožnit nepřítomné s přítomnými. A co je obsahem těchto dopisů: neshody s Děnikinem v tak nevýznamných“ otázkách, jako byla otázka rolnická (neříká se nám to, ale zřejmě radí Děnikinovi, aby dal půdu rolníkům), židovská (zřejmě: nevracet se k dřívějšímu útisku), federativně národnostní (to je jasné), otázka administrativní správy (demokracie, a ne diktatura) a další. A jaký plyne z těchto důkazů závěr? Velice jednoduchý: tím byla dokázána korespondence i souhlas přítomných s Děnikinem! (Vrr… haf-haf!) Existují však i přímá obvinění vůči přítomných: výměna informací se známými, žijícími v pohraničních územích (například v Kyjevě), jež nepodléhají ústřední sovětské moci! Dříve to sice bylo Rusko, ale pak jsme v zájmu světové revoluce postoupili ten kraj Německu, a lidé si i nadále posílají psaníčka: Jak tam, Ivane Ivanyči, žijete?… U nás je všechno při starém… A M. M. Kiškin (člen ÚV kadetů) to dokonce na lavici obžalovaných dne obhajuje: „Člověk nechce být slepý a snaží se dovědět se všechno, co se všude jinde děje.“

Dovědět se všechno, co se všude jinde děje?? Nechce být slepý??… A tak plným právem kvalifikuje žalobce jejich činnost jako zradu! Zradu vůči sovětské vládě!!

Teď však přijdou jejich nejhroznější činy: uprostřed občanské války… si psali vědecké práce, dělali si poznámky a plány. Ano, oni jako „znalci státního práva, finanční vědy, hospodářských vztahů, soudnictví a školství“… si psali vědecké práce! (A snadno si můžeme domyslet, že se přitom neopírali o vydaná díla Lenina, Trockého a Bucharina…) Prof. S. A. Kotljarevskij psal o federativním zřízení Ruska, V. I. Stěmpkovskij o zemědělské otázce (pravděpodobně bez kolektivizace…), V. S. Muralevič o lidovém školství v budoucím Rusku, N. N. Vinogradskij o národním hospodářství. A (slavný) biolog N. K. Kolcov (pro nějž neměla vlast nic jiného kromě pronásledováni a trestu smrti) dovolil těmto buržoazním kapacitám, aby se scházeli u něho v ústavu. (K tomu se přinatrefil i N. D. Kondraťjev, jemuž pak v roce 1931 připraví definitivní konec při procesu s Rolnickou stranou práce.)

240) Tamtéž, str. 38.

Naše srdce, plné rozhořčení, div nevyskočí z hrudi, aby už slyšelo rozsudek.

Jaký trest mají tito generálští přisluhovači dostat? Pro ně je jen jediný trest – smrt zastřelením! To není návrh žalobce – to už je rozsudek tribunálu! (Bohužel jej pak zmírnili: koncentrační tábor do konce občanské války.) V tom také tkví vina obžalovaných, že neseděli pěkně doma a nežužlali svou čtvrtku chleba, nýbrž „se scházeli a domlouvali, jak má vypadat státní zřízení po pádu sovětů". V soudobém vědeckém jazyce se to nazývá hledáním alternativ.

Žalobcův hlas burácí, ale najednou zpozorujeme jakési malé zaváhání, jako by žalobce něco rychle hledal na svém stole. Snad nějaký lísteček? Či citát? Okamžik!

To je nutno podat květnatě! Že je to z jiného procesu? To nevadí! Nebo je snad libo tenhle, Nikolaji Vasiljeviči:

„Pro nás… v pojmu mučení je už obsažen sám fakt držení politických vězňů ve věznicích…"

Tak je to tedy! Věznit politické je mučení! A to říká žalobce! Jaký je to velkomyslný názor! Stojíme na prahu nové justice. Poslouchejme dále:

… Boj proti carské vládě byl jejich [politických] druhou přirozeností, a nebojovat proti carismu nemohli!"[241] Stejně tak nemohli nehledat alternativní řešení!… Není snad myšlení prvou přirozeností inteligenta?

Proboha, nedopatřením se nám tam připletl jiný citát! To je trapné!… Leč Nikolaj Vasiljevič už chytil správnou melodii:

„A i kdyby tady v Moskvě nehnuli obžalovaní ani prstem – (ono to vypadá, že tomu také tak bylo) – je to jedno… v takových chvílích i besedy při šálku čaje, na nichž se přetřásají otázky, jaké zřízení má vystřídat zdánlivě se hroutící sovětskou vládu, jsou už kontrarevolučním činem… V občanské válce je trestná nejen činnost [proti sovětské vládě]…, ale i sama nečinnost."[242] Teď už všechno chápeme, opravdu všechno. Odsoudí je k trestu smrti zastřelením – za nečinnost. Za šálek čaje.

Petrohradští inteligenti se například rozhodli, že se v případě příchodu Juděniče „musí nejdříve postarat o svolání demokratické městské dumy“ (tj. aby ji uhájili před generálskou diktaturou).

Krylenko: „Chtělo se mi na ně vykřiknout: Vaší povinností bylo především myslet na to, abyste raději padli na bojišti, než aby se Juděnič dostal do Petrohradu!“

Ale oni – nepadli.

(Ostatně nepadl ani Nikolaj Vasiljevič Krylenko.) A dále stojí před soudem obžalovaní, kteří byli o věci informováni, a přesto mlčeli!

(Po našem: „Věděl, ale nepověděl!“) A další, u nichž už nejde o nečinnost, nýbrž o aktivní trestnou činnost: přes L. N. Chruščovovou, členku Politického červeného kříže (však taky sedí na lavici obžalovaných), pomáhali jiní obžalovaní vězňům v Butyrkách penězi (můžeme si představit ten příliv kapitálu do vězeňské kantýny!) a věcmi (dokonce snad i vlněnými?).

Jejich zločiny neznaly míru! Nechť ani proletářský trest nezná hranic!

Vidíme před sebou osmadvacet předrevolučních mužských a ženských tváří, jakoby

241) Krylenko, str. 17.

242) Tamtéž, str. 39.

zachycených šikmo na neostrém filmu padající kamerou. Jejich výraz jsme nemohli rozeznat – byli vystrašení? přezíraví? hrdí?

Jejich odpovědi neznáme, jejich poslední slova se nezachovala – z technických příčin… Aby zakryl tento nedostatek, žalobce nám namlouvá: „Bylo to vyložené sebebičování a kajícné doznání chyb. Politická nedůslednost a povaha inteligence jako mezivrstvy (zcela správně, to tu ještě chybělo: inteligence jako mezivrstva!) – odpovídaly v tomto případě plně marxistickému hodnocení, s nímž k ní bolševici vždy přistupovali.“[243)] Nevím. Třeba to sebebičování bylo. Třeba ne. Třeba už podlehli touze si zachránit život za každou

cenu. A třeba si ještě zachovali bývalou důstojnost inteligence. Nevím.

A kdo byla ta mladá žena, která se před soudem mihla?

Byla to Tolstého dcera Alexandra. Krylenko se jí zeptal, co na těch besedách dělala. Odpověděla: „Vařila jsem čaj.“ – Tři roky koncentračního tábora!

Tak vycházelo slunce naší svobody. Takový dobře živený cvalík byl už tenkrát náš Zákon, zrozený v Říjnu.

Dnes už si na to vůbec nepamatujeme.

243) Krylenko, str. 8.

9 ZÁKON DOSPÍVÁ

Náš přehled se už protáhl. A to jsme sotva začali. Všechny hlavní, všechny významné procesy nás teprve čekají. Základní linie se však už rýsují.

Provázejme tedy náš zákon i v jeho pionýrském věku.

Připomeňme dávno zapomenutý a dokonce nepolitický f) Proces s Hlavní správou palivového průmyslu (květen 1921) – a to proto, že se týkal inženýrů, tj. odborníků neboli spectl, jak se jim tehdy říkalo.

Uplynula nejkrutější ze čtyř zim občanské války, kdy už nebylo vůbec čím topit, kdy vlaky zůstávaly stát mezi stanicemi a kdy ve velkých městech byla zima a hlad a vlna továrních stávek (dnes vyškrtnutých z dějin). Kdo je vinen? – proslulá otázka: kdo je vinen?

Samozřejmě že ne ústřední vedení. Ale ani ne místní! – a to je důležité. Jestliže totiž „soudruzi, kteří dosud v oboru nepracovali“ (komunisté na vedoucích místech), neměli o něm správnou představu, pak tedy odborníci jim měli „ukázat správný přístup k věci“[244)] To znamená: „vinni nejsou vedoucí… – vinni jsou ti, kdo prováděli výpočty, kontrolovali je a sestavovali plán“ (jak obstarat potraviny a palivo z ničeho). Vinen není ten, kdo k plánu donucoval nýbrž kdo ho sestavoval! Plánovitost se ukázala jako fikce – ale vinni jsou odborníci! Že čísla plánu nesouhlasila – „to je vina odborníků a ne Rady práce a obrany“, ba dokonce „ani ne odpovědných

vedoucích Hlavní správy palivového průmyslu“.[245)] Není ani uhlí, ani palivové dříví, ani ropa – protože odborníci „vyvolali nepřehlednou chaotickou situaci“. Oni také mají vinu na tom, že nekladli dostatečný odpor Rykovovi, který je bombardoval telefonogramy, a vydávali a přidělovali palivo mimo plán.

Vším jsou vinni odborníci! Proletářský soud však k nim není nemilosrdný, rozsudky jsou mírné. Samozřejmě že proletářskému nitru jsou tito zatracení odborníci naprosto cizí, ale bez nich to prozatím nejde, všechno je v rozvalinách. A tak je tribunál nepronásleduje a Krylenko dokonce řekne, že od roku 1920 „se nedá o sabotáži mluvit“. Odborníci jsou vinni, to ano, ale oni to nedělají ze zlé vůle, jsou to prostě popletové, neumějí to líp, nenaučili se za kapitalismu pracovat, nebo jsou to jednoduše sobci a úplatkáři.

A tak na začátku údobí obnovy najdeme překvapující rysy shovívavosti k inženýrům.

Rok 1922, prvý mírový rok, byl tak bohatý na veřejné procesy, že mu budeme muset věnovat skoro celou tuto kapitolu. (Je to divné: bylo po válce – a takové oživení soudů? Ale vždyť i v letech 1945 a 1948 projevil Drakón mimořádné zvýšenou činnost. Není v tom

244) Krylenko, V pěti letech, str. 381.

245) Krylenko, str. 382-383.

nějaká velmi jednoduchá zákonitost?) Třebaže se IX. sjezd sovětů v prosinci 1921

usnesl omezit pravomoc čeky[246)] ,jež byla kvůli tomu zrušena a přejmenována na GPU, byla práva GPU již v říjnu 1922 znovu rozšířena. V prosinci pak Dzeržinskij prohlásil k jednomu dopisovateli Pravdy: „Teď musíme obzvlášť" pozorně sledovat protisovětské proudy a skupiny. GPU zmenšilo svůj aparát, ale zvýšilo jeho kvalitu.“[247)] Hned na začátku roku 1922 nesmíme přehlédnout g) Případ sebevraždy inženýra Oldenborgera, Nejtrib, únor 1912) – proces zcela nevýznamný a vůbec ne charakteristický, na který si už nikdo nevzpomene. Není charakteristický proto, že

jeho obsahem byl jen jeden jediný lidský život, a i ten už skončil. Kdyby však dobrovolně neskončil, seděl by právě tento inženýr a s ním ještě kolem desítky lidí na lavici obžalovaných před Nejvyšším revolučním tribunálem za to, že vytvořili centrum, a pak už by to byl proces zcela charakteristický. Teď však sedí na lavici obžalovaných přední stranický pracovník Sedělnikov, dále dva pracovníci Dělnicko-rolnické inspekce a dva odboráři.

Avšak jako vzdálený zvuk prasklé struny vyvolává tesknotu a sklíčenost u Čechova, tak i z tohoto procesu, který je předchůdcem Šachtinského procesu a procesu s Průmyslovou stranou, vane podobný pocit.

V. V. Oldenborger pracoval třicet let v moskevských vodárnách a stal se jejich hlavním inženýrem zřejmě už začátkem tohoto století. Minul stříbrný věk umění, zasedaly čtyři státní dumy, přešly tři války a tři revoluce – a celá Moskva stále pila Oldenborgerovu vodu. Akméisté i futuristé, reakcionáři i revolucionáři, junkeři i rudí gardisté, Rada lidových komisařů, čeka i Dělnicko-rolnická inspekce – ti všichni pili Oldenborgerovu čistou studenou vodu. Nebyl ženatý, neměl děti a v celém svém životě neměl nic jiného než tuto vodárnu. V roce 1905 nepustil do vodárny vojenský strážní oddíl, „poněvadž by vojáci mohli z neznalosti způsobit škody na potrubí nebo na strojích“. Den po Únorové revoluci řekl svým dělníkům, že revoluce skončila, že už to stačí a všichni zas na svá místa, vodovod musí fungovat. A při říjnových bojích v Moskvě měl jen jednu starost: uchovat vodárnu v pořádku. Na bolševický převrat odpověděli jeho spolupracovníci stávkou a žádali ho, aby se k nim přidal. Řekl jim:

„Promiňte, po technické stránce já nestávkuji. Ale jinak… jinak to ano, to stávkuji.“

Převzal od stávkového výboru peníze pro stávkující, vystavil na ně potvrzení, ale sám hned běžel shánět novou objímku na porouchanou trubku.

A přesto je nepřítel! Řekl totiž jednomu dělníkovi: „Sovětská moc se neudrží ani čtrnáct dní.“ (Jsou nové přednepovské směrnice, a tak si Krylenko dovolí mluvit před Nejvyšším tribunálem dost otevřeně: „To si tehdy mysleli nejen odborníci – to jsme si leckdy mysleli i my“[248]) A přesto je nepřítel! Jak nám soudruh Lenin řekl: K

ohlídání buržoazních odborníků potřebujeme hlídacího psa Dělnicko-rolnické inspekce.

Dva takové hlídací psy nasadili na Oldenborgera. (Jeden z nich, podvodník Makarov Zemljanskij, bývalý účetní moskevských vodáren, propuštěný „pro nepřípustné chování“, se dostal do Dělnicko-rolnické inspekce, „protože tam líp platí“, pak povýšil do ústředního

246) Sobranije uzakoněnij RSFSR (Sbírka zákonů RSFSR), 192, č. 4, str. 42.

247) Pravda, 17.2. 1922.

248) Krylenko, str. 439, zdůrazněno mnou – A. S.

lidového komisariátu, poněvadž „tam platí ještě víc“ – a odtud pak přišel kontrolovat svého bývalého vedoucího, který mu údajně ublížil, aby se mu jak se patří pomstil.) Samozřejmě že nespal ani místní výbor odborového svazu – ten je přece nejlepším obhájcem zájmů dělníků. A tak se vedení vodárny ujali komunisté.

„U nás musí stát v čele jedině dělníci, jedině komunisté musí plně ovládat vedení – správnost tohoto stanoviska se potvrdila i při tomto procesu.“[249)] A proto moskevská stranická organizace nespouštěla z vodárny oči. (A vzadu za ní ještě čeka.) „Budovali jsme v minulých letech svou armádu na zdravém pocitu třídního nepřátelství; v jeho jménu nesvěříme ani jedno odpovědné místo lidem, kteří nepatří do našeho tábora, aniž jim přidělíme komisaře.“[250)] Hned začali všichni hlavního inženýra opravovat, poučovat a řídit a bez jeho vědomí disponovat technickým personálem („rozehnali celé to hnízdo čachrářů“).

A vodárnu přesto nezachránili! Práce nešla líp, nýbrž hůř! Tak záludně dokázala tamní, ženýrská banda provést svůj zlý záměr. A nejen to: Oldenborger se přes svou „mezitřídní inteligentskou povahu“, která mu po celý život bránila používat ostré výrazy, odvážil označit počínání nového vedoucího vodárny Zeňuka (podle

Krylenka: „postava hluboce sympatická svou vnitřní strukturou“) – jako despotismus!

Tehdy už bylo jasné že „inženýr Oldenborger vědomě zrazuje zájmy pracujících a je přímým a otevřeným odpůrcem diktatury dělnické třídy“. Začali povolávat do vodárny kontrolní komise, ale ty shledaly, že je všechno v pořádku a že voda teče normálně. S tím se však pracovníci Dělnicko-rolnické inspekce nesmířili a posílali na inspekci jedno hlášení za druhým. Oldenborger prostě chtěl „z politických důvodů poškodit, zkazit a vyřadit z provozu vodárenskou síť“, jenže se mu to nepovedlo. Však mu házeli klacky pod nohy, kde mohli: znemožnili marnotratnou opravu kotlů nebo výměnu dřevěných nádrží za betonové.

Vůdcové dělníků začali na schůzích ve vodárně otevřeně mluvit o tom, že jejich hlavní inženýr je „duší organizované technické sabotáže“, že se mu proto nesmí věřit a ve všem se mu musí odporovat.

A přesto se práce nezlepšila, nýbrž šla ještě hůř!…

A co obzvlášť ranilo „odvěkou proletářskou psychologii“ pracovníků inspekce a odborů: že většina dělníků v přečerpávacích stanicích byla „nakažena maloburžoazní psychologií“, stála na Oldenborgerově straně a neviděla jeho sabotáže. Mimoto se ještě blížily volby do Moskevského sovětu a vodárenští dělnici navrhli jako svého kandidáta Oldenborgera, proti němuž samozřejmě stranická buňka postavila svého kandidáta. Ten však neměl žádnou naději na zvolení, protože hlavní inženýr se těšil mezi dělníky falešné autoritě. Nicméně stranická buňka přijala rezoluci, poslala ji okresnímu výboru i všem složkám a vyhlásila ji na plenární schůzi: „Oldenborger je středem a duší sabotáže a v Moskevském sovětu bude naším politickým nepřítelem!“ Dělníci na to odpověděli hlukem a výkřiky „To není pravda!“, „Lžete!“. Tu prohlásil tajemník stranického výboru soudruh Sedělnikov tisícihlavému davu proletářů přímo do tváře: „S takovými černosotněnci nechci ani mluvit!“ – to jest promluvíme si jinde.

Učinili takováto stranická opatření: vyloučili hlavního inženýra z… kolegia vodárenské správy, vytvořili kolem něho ovzduší neustálého vyšetřování, bez ustání ho předvolávali před nejrůznější

komise a subkomise, vyslýchali ho a ukládali mu termínované úkoly. Nedostavil-li se, zanesli to do protokolu „pro případ budoucího soudního řízení“. Přes

249) Krylenko, str. 433.

250) Tamtéž, str. 434.

Radu práce a obrany (předseda – soudruh Lenin) dosáhli toho, že byla pro vodárnu ustavena „mimořádná trojka“ (Dělnicko-rolnická inspekce, rada odborů a soudruh Kujbyšev).

A zatím už čtvrtý rok tekla voda bez závad vodovodní sítí, Moskvané ji pili a nic nepozorovali…

Tu napsal soudruh Sedělnikov článek do časopisu Ekonomičeskaja žizň:

„vzhledem k pověstem o katastrofálním stavu vodovodu, které znepokojují veřejné míněni“ dal do oběhu mnoho nových poplašných pověstí, dokonce že vodárna čerpá vodu pod zem a tak „záměrně podemílá základy celé Moskvy (položené ještě Ivanem Kalitou). Povolali komisi Moskevského sovětu. Ta zjistila: „stav vodárenské sítě je uspokojivý, technické vedení pracuje racionálně“. Oldenborger tak vyvrátil všechna obvinění. Sedělnikov pak klidně prohlásil: „Mým cílem bylo udělat rozruch kolem celé věci, a je záležitostí odborníků, aby tu věc vyjasnili.“

Co teď vůdcům dělníků ještě zbývalo? Jaký měli poslední, ale jistý prostředek?

Udání u čeky! To také Sedělnikov udělal! On „vidí obraz toho, jak Oldenborger záměrně ničí vodovod“ a nemá pochyb o tom, že „v srdci rudé Moskvy se ve vodárně zahnízdila kontrarevoluční organizace“. K tomu ještě přistupuje katastrofální stav Rubljovské vodárenské věže!

V té chvíli se Oldenborger dopustí netaktnosti a bezpáteřného činu, typického pro inteligentskou mezivrstvu: „škrtli“ mu objednávku nových kotlů ze zahraničí (staré se teď v Rusku nedají

opravit) – a on spáchá sebevraždu. (Příliš mnoho na jednoho, vždyť také ještě neměli tenkrát ten trénink.) Vyšetřování však nebylo zastaveno, kontrarevoluční organizaci je možno vypátrat i bez něho, a tak se pracovníci Dělnicko-rolnické inspekce dají do toho, aby ji celou odhalili. Dva měsíce probíhají jakési skryté manévry. Ovzduší začínající Nepu je však takové, že je „nutno dát ponaučení těm i oněm“. A tak začne proces před Nejvyšším tribunálem. Krylenko je uměřeně přísný. Krylenko je uměřeně neúprosný. A chápe: „Ruský dělník byl pochopitelně v právu, když v každém, kdo není našinec, viděl spíše nepřítele než přítele,“[251) ale: „při další změně naší praktické i celkové politiky budeme muset třeba udělat ještě větší ústupky, couvat i lavírovat; třeba bude strana nucena zvolit taktickou linii, proti níž se začne bouřit primitivní logika čestných obětavých bojovníků.“[252) Ty dělníky, kteří svědčili proti soudruhovi Sedělnikovi a pracovníkům inspekce, tribunál „mírně stíral“. A obžalovaný Sedělnikov neohroženě odpovídal na žalobcovy vyhrůžky: „Soudruhu Krylenko! Tyhle paragrafy já znám; zde však nestojí před soudem třídni nepřátelé, na které se tyhle paragrafy vztahují.“

Avšak i Krylenko mu to pěkně dává. Vědomě falešná udání u státních institucí… s přitěžujícími okolnostmi (osobní zášť, vyrovnávání osobních účtů)… využívání úředního postavení… politická nezodpovědnost… zneužití moci a autority sovětských pracovníků a členů komunistické strany… dezorganizace práce ve vodárně… způsobení škody Moskevskému sovětu a sovětskému Rusku, protože takových odborníků je málo… nelze je nahradit… „Nechceme už mluvit o individuální osobní ztrátě… V naší době, kdy boj je hlavní náplní našeho života, jsme si nějak přivykli málo se ohlížet na takové nenahraditelné ztráty… Nejvyšší revoluční tribunál musí říci své závažné slovo… Trest musí dopadnout se vší přísností!… Nepřišli jsme sem žertovat…“[253)

251) Krylenko, str. 435.

252) Tamtéž, str. 438.

253) Tamtéž, str. 458.

Božínku, jak to s nimi dopadne? Je to možné? Čtenář už ví a napovídá: za…

Zcela správně. Zažertovat si se všemi: vzhledem k jejich upřímné lítosti odsoudit obžalované k… veřejné důtce!

Dvojí pravda…

Sedělnikov však údajně dostal jeden rok vězení. Dovolte, abychom tomu nevěřili.

Ó, vy bardové dvacátých let, kteří je líčíte jako věk světlého, radostného klokotu!

I ten, kdo se jich jen lehce dotkl, kdo je zažil jen v dětství – ten na ně nezapomene.

Všechny ty držky, všechny ty tlamy, které dělaly štvanice na inženýry – ty se právě ve dvacátých letech tak vyžraly.

Teď však vidíme, že tomu tak bylo už od osmnáctého…

Při dvou následujících procesech si trochu oddychneme od našeho oblíbeného hlavního žalobce: je zaneprázdněn přípravou velkého procesu s esery.[254)] Jelikož tento grandiózní proces už předem vyvolal znepokojení v Evropě, vzpomněl si lidový komisariát spravedlnosti: už čtyři roky soudíme, ale trestní zákoník není, ani starý, ani nový. Zdá se, že těchto trampot se zákoníkem nezůstal ušetřen ani Krylenko: musel všechno předem zkoordinovat.

Nastávající církevní procesy byly vnitřní záležitostí, ty pokrokovou Evropu nezajímaly, a proto je bylo možno spíchnout i bez zákoníku.

Už jsme viděli, že odluku církve od státu chápal stát tak, že kostely a všechno, co v nich visí, stojí a je namalováno, připadá státu, a církvi zůstane jen ta církev, jež podle Písma svatého je uvnitř člověka. A tak když se v roce 1918 zdálo, že sověty dosáhly politického vítězství rychleji a snadněji, než se očekávalo, přistoupily k zabavování církevního majetku.

Tento náhlý útok však vyvolal příliš velké pobouření mezi lidem. V době, kdy vzplála občanská válka, bylo nerozumné vytvářet ještě další vnitřní frontu proti věřícím. Dialog komunistů a křesťanů se musel prozatím odložit.

Koncem občanské války propukl – jako její přirozený důsledek – v Povolží nebývalý hladomor. Ten příliš nezdobil věnec vítězů, a proto se o něm u nás zmiňují sotva ve dvou řádcích. Hlad byl tak hrozný, že docházelo ke kanibalismu, k tomu, že rodiče jedli vlastní děti; takový hlad nezažila Moskevská Rus ani v době zmatků na rozhraní 16. a 17. století (neboť tehdy, jak potvrzují dějepisci, zůstaly nevymlácené snopy celé roky stát pod sněhem a ledem). Jeden jediný film o tomto hladu by možná postavil do jiného světla vše, co jsme viděli a co víme o revoluci a občanské válce. Neexistují však ani filmy, ani romány, ani statistická šetření – to se má zapomenout, to nás nezdobí. Kromě toho jsme si zvykli vidět příčinu každého hladu v kulacích – a kdo byli ti kulaci uprostřed tohoto hromadného umírání? V. G. Korolenko ve svých Dopisech Lunačarskému[255)](jež nebyly u nás nikdy vydány, přestože to Lunačarskij slíbil) vysvětluje všeobecné vyhladovění a zbídačení naší země poklesem produktivity práce (pracovní síly byly ve válce) i poklesem důvěry a nadějí rolníků, že si budou moci aspoň malou část úrody nechat pro sebe. Jednou snad někdo spočítá to množství vagónů s dodávkami potravin, které po mnoho měsíců posílala vláda na základě brestlitevského míru – z Ruska, zbaveného možnosti protestovat, a dokonce i z oblastí budoucího hladu – do císařského Německa, jež dobojovávalo svůj poslední boj na západě.

254) Procesy s esery mimo hlavní města se konaly i dříve, například v Saratově v roce 1919.

255) Paříž 1922 a Samizdat 1967.

Je to přímý a krátký příčinný řetězec: proto obyvatelé Povolží jedli své děti, že jsme se nechtěli už dál piplat s Ústavodárným shromážděním.

Leč geniálnost politika je v tom, že dovede získat prospěch i z bídy lidu. Stačí okamžik osvícení – a můžeme zabít tři mouchy jednou ranou: ať' nakrmí povolžské vesničany popové! Vždyť jsou to křesťané, jsou to přece dobráci!

1. Odmítnou-li – tak celý ten hlad svedeme na ně a církev rozdrtíme;

2. budou-li souhlasit – vymeteme kostely;

3. a v obou případech si doplníme devizové zásoby.

Na tento nápad přivedla vedoucí pracovníky nejspíš sama církev svou činností. Podle výpovědí patriarchy Tichona vytvořila církev už v srpnu 1921, kdy hlad začínal, diecézní a všeruské výbory pro pomoc hladovějícím a začala se sbíráním peněz. Připustit však přímou pomoc církve hladovějícím, to znamenalo podrývat diktaturu proletariátu. Výbory tedy zakázali a peníze sebrali ve prospěch státu. Patriarcha se obrátil o pomoc k římskému papeži a k arcibiskupovi z Canterbury – ale to mu hned rázně zatrhli s odůvodněním že vyjednávat s cizinci je zmocněna jen sovětská vláda. A mimoto není proč dělat paniku: v novinách se psalo, že vláda má dostatek prostředků, aby si s hladem poradila sama.

Avšak v Povolží jedli trávu, žvýkali podrážky a ohryzávali dveře. Konečně v prosinci 1921 Pomgol (státní výbor pro pomoc hladovějícím) navrhl církvi, aby věnovala na pomoc hladovějícím kostelní poklady – ne všechny, nýbrž jen ty, jichž není zapotřebí k výkonu bohoslužeb. Patriarcha s tím souhlasil a Pomgol vypracoval instrukce: všechny dary jsou jen dobrovolné! Dne 19. února 1922 vydal patriarcha pastýřský list: radám farností se dovoluje věnovat všechny předměty, jež nemají bohoslužebný význam.

A tak se vše mohlo zas rozdrobit v kompromisu, zahalujícím vůli proletariátu, jak to už předtím zamýšleli s Ústavodárným shromážděním a jak tomu je ve všech evropských žvanírnách.

Myšlenka – úder blesku! Myšlenka – dekret! Dekret všeruského ústředního výkonného výboru sovětů ze dne 26. února: zabrat všechny kostelní poklady na pomoc hladovějícím.

Patriarcha napsal Kalininovi – ten však neodpověděl. Tu vydal 28. února nový, osudný pastýřský list: z hlediska církve je podobný akt svatokrádeží, a proto nemůžeme s konfiskací souhlasit.

Z padesátiletého odstupu je dnes snadné dělat patriarchovi výčitky. Teď je zřejmé, že se nejvyšší hodnostáři křesťanské církve neměli starat o to, zda sovětská vláda má jiné zdroje, nebo kdo hlad v Povolží zavinil, a neměli lpět na pokladech, neboť na nich nezáviselo

nové upevnění víry (pokud se vůbec dalo čekat). Je však také nutno se vžít do situace nešťastného patriarchy, zvoleného až po Říjnu do čela církve, která neznala nic než ústrky, pronásledování a popravy – a kterou měl zachránit.

V tomto okamžiku mohly noviny bez rizika rozpoutat štvavou kampaň proti patriarchovi a nejvyšším církevním hodnostářům, kteří rdousí Povolží kostnatou rukou hladu! A čím úporněji trval patriarcha na svém, tím slabší byla jeho pozice. V březnu se začal i mezi duchovenstvem šířit názor, že je třeba se vzdát pokladů a snažit se o dohodu s vládou. Obavy, jež stále zůstávaly, vyložil Kalininovi biskup Antonín Granovskij, jenž přistoupil do ÚV Pomgolu: „Věřící se obávají, že kostelních pokladů může být použito na jiné, ne tak důležité cite, jež jsou jejich srdcím cizí.“(Zkušeny čtenář, jenž zná všeobecné zásady pokrokového učení, musí uznat, že je to velmi pravděpodobné. Vždyť potřeby kominterny a osvobozujícího se Východu nebyly o nic méně naléhavé než potřeby v Povolží.) Také petrohradský metropolita Venjamin překypoval nadšením: „Tyto věci náleží Bohu, a my je všechny sami odevzdáme.“ Není však zapotřebí konfiskace, nechť je to dobrovolná oběť! Chtěl také, aby duchovenstvo a věřící kontrolovali určení kostelních pokladů: měli je provázet až do té chvíle, kdy se přemění v chléb pro hladovějící. Trápil se, aby přitom nepřekročil patriarchův odsuzující příkaz.

V Petrohradě se zdálo, že vše půjde hladce. Na zasedání petrohradského Pomgolu dne 5. března 1922 panovalo podle vyprávění očitého svědka optimistické ovzduší. Venjamin oznámil: „Pravoslavná církev je ochotna odevzdat vše na pomoc hladovějícím“ a jen násilnou konfiskaci považuje za svatokrádež.

Pak tedy nebude konfiskace zapotřebí! Předseda petrohradského Pomgolu Kanatčikov ujistil, že vzhledem k tomu zaujme sovětská vláda k církvi blahovolný postoj. (To jistě!) Ve vlahém pohnutí všichni povstali. Metropolita řekl: „Nejhorším břemenem jsou nesváry a nepřátelství. Nastane však jistě doba, kdy se i ruští lidé spojí. Já sám v čele modlících sejmu zlaté roucho s ikony Kazaňské matky Boží, opláču je sladkými slzami a odevzdám.“ Požehnal bolševickým členům Pomgolu, kteří ho vyprovázeli s obnaženými hlavami až ke vchodu.

Petrohradská pravda ze dne 8., 9. a 10. března[256)] potvrzuje smířlivý a úspěšný výsledek jednání, blahosklonně se vyjadřuje o metropolitovi a píše: „Ve Smolném bylo dohodnuto, že kostelní kalichy a obložení ikon budou roztaveny za přítomnosti věřících.“

A zase se patlá nějaký kompromis! Jedovaté výpary křesťanství otravují revoluční vůli. Tankové jednoty a takového odevzdávání kostelních pokladů nemají hladovějící v Povolží zapotřebí! Bezpáteřní členové petrohradského Pomgolu jsou vyměněni, noviny začnou štěkat na „špatné pastýře“ a „církevní knížata“ a církevním představitelům se jasně řekne: My žádné vaše oběti nepotřebujeme! My s vámi vůbec vyjednávat nebudeme! Všechno patři vládě – a ta si vezme, co pokládá za nutné.

A tak začaly v Petrohradě, jako ostatně všude, nucené konfiskace, doprovázené srážkami a konflikty.

To byly zákonné důvody zahájit církevní procesy.[257)] h) Moskevský církevní proces (26,dubna-7. května 1922) v Technickém muzeu, moskevský revoluční tribunál, předseda Bek, prokurátoři Lunin a Longinov. Obžalovaní: 17 vrchních kněží a laiků, obviněných z rozšiřování patriarchova provolání. Toto obvinění zajímá soud víc než otázka, zda odevzdali či neodevzdali kostelní poklady. Vrchní kněz A. N. Zaozerskij odevzdal ve svém kostele všechny cenné předměty, ale v zásadě hájí patriarchovo provolání a považuje násilnou konfiskaci za svatokrádež a tak se stane ústřední postavou procesu a bude hned zastřelen. (Čímž se jen potvrzuje: není důležité dát hladovějícímu najíst, nýbrž zlomit ve vhodný okamžik církev).

Dne 5. května je předvolán před tribunál jako svědek patriarcha Tichon, Ačkoliv je v sále jen pečlivě vybrané a povolané obecenstvo (v tom se rok 1922 příliš neodlišuje od roku 1937 a 1968), ukáže se, že vše sovětské je dosud jen tenkým nátěrem zakrývajícím to, co se nesmazatelně vrylo do ruské duše: jakmile se patriarcha objeví, vstane přes polovina sálu. aby přijala jeho požehnání.

Tichon vezme na sebe všechnu vinu za sestavení a rozšiřování provolání.

Předseda se

256) Články Církev a hlad a Jak budou vyvlastněny kostelní poklady.

257) Údaje pocházejí většinou z díla Anatolije Levitina Přehled dějin církevních zmatků, č. 1, Samizdat 1962, a ze Záznamů o výslechu patriarchy Tichona, sv. 5 soudních spisů.

snaží vypátrat: To přece není možné! Cožpak to psal vlastní rukou? Každou řádku?

Vy jste to patrně jen podepsal, ale kdo to psal? A kdo vám při tom radil? A pak: proč se v provolání zmiňujete o štvanici, kterou na vás pořádají noviny? (Štvou přece proti vám, proč to máme slyšet my…) Co jste tím chtěl říci?

Patriarcha: „Je třeba se zeptat těch, kdo tu štvanici rozpoutali, co s ní sledují.“

Předseda: „To přece nemá s náboženstvím nic společného!“

Patriarcha: „Má to historický charakter.“

Předseda: „Použil jste výrazu, že zatímco jste vyjednával s Pomgolem, byl za vašimi zády vydán dekret?“

Tichon: „Ano.“

Předseda: „Vy jste tedy toho názoru, že sovětská vláda postupovala nesprávně?“

To je ničivý argument! Ten nám budou ještě miliónkrát opakovat při nočních výsleších!

A my nikdy nebudeme mít odvahu odpovědět tak prostě jako patriarcha: „Ano.“

Předseda: „Považujete zákony, platné v našem státě, pro sebe za závazné nebo ne?“

Patriarcha: „Ano, uznávám je, pokud nejsou v rozporu se zásadami zbožnosti.“

(Kdyby tak byli odpovídali všichni! To by naše dějiny vypadaly jinak!) Následují otázky o církevním právu. Patriarcha vysvětluje: odevzdá-li církev cenné předměty sama, není to svatokrádež, jsou-li však konfiskovány proti její vůli, je to svatokrádež. V prohlášení se

nikde neříká, aby se vůbec neodevzdávaly, nýbrž se jen odsuzuje jejich odevzdávání proti vůli církve.

(Tím je to pro nás zajímavější – proti vůli!) Předseda soudruh Bek se diví: „Co je tedy pro vás konec konců důležitější? Církevní zákony, nebo stanovisko sovětské vlády?“

(Očekávaná odpověď ‚… sovětské vlády.“) „Budiž, podle církevního práva je to svatokrádež,“ zvolá žalobce, „ale z hlediska milosrdenství?!“

(Poprvé a v dalších padesáti letech naposledy si tribunál připomněl to ubohé milosrdenství…) Provádí se i filologický rozbor. „Svatokrádež“ má v sobě slovo „krádež“.

Žalobce: „Znamená to, že my, představitelé sovětské moci, krademe svaté předměty?“ (Dlouhotrvající hluk v sále. Jednání je přerušeno. Zasáhnou bezpečnostní orgány.)

Žalobce: „Vy tedy nazýváte zloději představitele sovětské moci, ústřední výkonný výbor sovětů?“

Patriarcha: „Cituji jen příslušné kánony.“

Dále se probírá termín „rouhačství“. Při zabavování pokladů v kostele sv. Basilia z Caesarey se obložení ikony nevešlo do bedny, a tak je tam našlapali. Byl patriarcha při tom? Žalobce: „Odkud to víte? Jmenujte kněze, který vám to vyprávěl!“ (To znamená, hned ho zavřeme!) Patriarcha nikoho nejmenuje. Je to tedy lež!

Žalobce triumfálně naléhá: „No tak, kdo rozšířil tuto hnusnou pomluvu?“

Předseda: „Uveďte jména těch, kdo našlapávali ikony do bedny! (Oni jistě nechali na místě vizitky!) Jinak vám tribunál nemůže věřit.“

Patriarcha nemůže jména uvést.

Předseda: „To znamená, že vaše tvrzení jsou bezpodstatná!“

Ještě zbývá dokázat, že patriarcha chtěl svrhnout sovětskou vládu. Dokáže se to takto: „Agitace je pokus o vytvoření nálady, aby se v budoucnu mohlo přikročit ke svržení vlády.

Tribunál se usnese zahájit proti patriarchovi trestní stíhání.

Dne 7. května je vynesen rozsudek: ze sedmnácti obžalovaných je jedenáct odsouzeno k trestu smrti zastřelením. (Zastřeleno jich bylo pět.) Jak řekl Krylenko, nepřišli jsme žertovat.

Za týden je patriarcha zbaven funkce a zatčen. (To však ještě není jeho konec. Prozatím ho odvezou do Donského kláštera, kde je držen v přísné vazbě, než si věřící zvyknou na jeho nepřítomnost. Vzpomínáte si jak se nedávno Krylenko divil: A jaképak hrozí patriarchovi nebezpečí?… Je to tak, když se připlíží, nepomůže ani zvonění na poplach, ani telefon.) Za další dva týdny je v Petrohradě zatčen i metropolita Venjamin. Nebyl to žádný vysoký církevní hodnostář, dokonce ani nebyl jmenován jako všichni ostatní metropolité. Na jaře 1917 – poprvé od dob starého Novgorodu – byl moskevský a petrohradský metropolita zvolen. Venjamin, přístupný a laskavý, častý host v závodech a továrnách, oblíbený mezi lidem í nižším duchovenstvem, si získal jejich hlasy a byl zvolen. Nerozuměl době a viděl svůj úkol v osvobození církve od politiky, „neboť ta církvi v minulosti velmi uškodila“. A právě s tímto metropolitou uspořádali i) Petrohradský církevní proces (9. června- 5. července 1922).

Před soudem stálo několik desítek obžalovaných, mezi nimi profesoři bohosloví a církevního práva, představení klášterů, kněží a laici. Byli obviněni z odporu proti konfiskací kostelních pokladů. Předsedovi tribunálu Semjonovovi bylo teprve 25 let (podle pověstí vyučený pekař). Hlavní žalobce P. A. Krasikov, člen kolegia lidového komisariátu spravedlnosti, byl Leninovým vrstevníkem a přítelem v krasnojarském vyhnanství i v pozdější emigraci, jehož hře na housle Vladimír Iljič tak rád naslouchal.

Už na Něvském prospektu i na křižovatce s boční ulicí stáli den co den lidé v hustých řadách, a když metropolita Venjamin projížděl kolem, padali mnozí na kolena a zpívali „Spas, Hospodine, svůj lid!“. (Samozřejmě že jak na ulici, tak i v soudní budově příliš horlivé hned zatkli.) Většinu obecenstva v soudní síni tvořili rudoarmejci, ale i ti pokaždé vstali, když vcházel metropolita ve své bílé mitře.

Avšak žalobce i tribunál mu říkali nepřítel lidu (všimněme si, že tenhle hezký výraz už existoval).

Postavení obhájců, jež se od procesu k procesu zhoršovalo, bylo už velmi tíživé.

Krylenko nám o tom nic nepověděl, poví nám o tom však jeden očitý svědek. Tribunál hněvivě pohrozil hlavnímu obhájci Bobriščevovi-Puškinovi, že ho zavře – a to tenkrát už tak odpovídalo mravům doby a bylo to tak reálné, že Bobriščev-Puškin honem předal svému kolegovi Gurovičovi zlaté hodinky a náprsní tašku… A svědka profesora Jegorova dal tribunál na místě zatknout, protože vypovídal v metropolitův prospěch. Ukázalo se však, že Jegorov byl na všechno připraven: měl s sebou tlustou aktovku, a v ní – jídlo, prádlo a dokonce tenkou přikrývku!

Čtenář si už jistě všiml, jak soud postupně nabývá forem, jež jsou nám důvěrně známé. Metropolitovi Venjaminovi se klade za vinu, že ve zlém úmyslu dospěl k dohodě se… sovětskou vládou a dosáhl tím zmírnění dekretu o konfiskaci cenných předmětů. Své provolání k Pomgolu rozšířil ve zlém úmyslu mezi lid (Samizdat!). A jednal v souhlase se světovou buržoazií.

Kněz Krasnickij, jeden z hlavních stoupenů Živé církve a spolupracovník GPU, vypověděl, že se duchovní dohodli využít hladu a vyvolat povstání proti sovětské vládě.

Vyslechnuti byli jen svědkové obžaloby, zatímco svědkové obhajoby nebyli vůbec připuštěni. (Jak už je to podobné!… A bude to stále víc a víc…) Žalobce Smirnov žádal „šestnáct hlav“. Žalobce Krasikov zvolal: „Celá pravoslavná církev je kontrarevoluční organizace. Měli bychom vlastně posadit do vězení celou církev!“ (Je to velmi reálný program, brzy se jej téměř podaří uskutečnit. A vhodná základna pro dialog!) Využijeme vzácné příležitosti, abychom uvedli několik dochovaných vět metropolitova obhájce S. J. Guroviče:

„Důkazy o vině neexistují, fakta neexistují a neexistuje tedy ani obvinění… Co tomu řeknou dějiny? (To se máme čeho bát! Ty to zapomenou a neřeknou nic!) Konfiskace kostelních pokladů proběhla v Petrohradě zcela pokojně, ale petrohradští duchovní sedí přesto na lavici obžalovaných a čísi ruce jim usilují o život. Hlavní zásadou, kterou zdůrazňujete, je prospěch sovětské vlády.

Nezapomínejte však, že církev roste z krve mučedníků. (U nás ale nevyroste!)…

Nemám, co bych víc řekl, ale rozloučit se se slovem je mi také zatěžko. Pokud trvá rozprava, jsou obžalovaní naživu. Až rozprava skončí, skončí i život…“

Tribunál odsoudil k trestu smrti deset obviněných. Na smrt čekali déle než měsíc, až do konce procesu s esery (jako by je chtěli zastřelit společně s nimi). Potom dal VCIK šesti odsouzeným milost, a zbývající čtyři (metropolita Venjamin, archimandrita Sergej, bývalý člen státní dumy, profesor právnické fakulty J. P. Novickij a právní zástupce Kovšarov) byli v noci z 12. na 13. srpna zastřeleni.Snažně prosíme čtenáře, aby nezapomněl násobit procesy v hlavních městech.

Tam, kde byly dva církevní procesy, tam jich bylo na venkově dvaadvacet.

Kvůli procesu s esery se velmi spěchalo s trestním zákoníkem: byl už nejvyšší čas postavit Zákon na žulové základy. Dne 12.května 1922 bylo podle plánu zahájeno zasedání ústředního výkonného výboru sovětů, ale návrh zákona nebyl stále ještě definitivní – byl teprve předložen Vladimíru Iljiči v Gorkách, aby si jej prohlédl. Šest paragrafů zákona stanovilo jako nejvyšší výměru trest smrti zastřelením. To však nebylo uspokojivé. Dne 15. května připsal Lenin na okraji návrhu dalších šest paragrafů, podle nichž byl také nezbytný trest smrti zastřelením (mezi nimi § 69: propaganda a agitace… zvláště pak vyzývání k pasivnímu odporu proti vládě, k hromadnému neplnění vojenské nebo daňové povinnosti[258)]). A ještě jeden případ trestu smrti zastřelením: nedovolený návrat ze zahraničí (jako dřív si všichni socialisté pořád jezdili sem a tam). A ještě jeden trest rovnající se smrti zastřelením: vypovězení za hranice. (Vladimír Iljič předvídal tu nedalekou dobu, kdy se proudy lidí z Evropy budou k nám chtít mermomocí dostat a kdy nebudeme moci nikoho přinutit, aby dobrovolně odjel na Západ.) Hlavní svůj závěr objasnil Lenin lidovému komisaři spravedlnosti takto:

„Soudruhu Kurskij! Podle mého názoru je nutno rozšířit použití trestu smrti zastřelením… (s možností jej zaměnit za vypovězení ze země) na jakoukoliv činnost menševiků, eserů atd.; je nutno nalézt formulaci, která tyto činy postaví do vztahu s mezinárodní buržoazií“

(zdůrazněno Leninem).[259] Rozšířit použiti trestu smrti zastřelením! – co je na tom tak těžké pochopit?

(Kolikpak jich vypověděli?) Teror – to je přesvědčovací metoda[260], to je přece jasné!

Avšak Kurskij to přece jen tak docela nepochopil. Zřejmě ho nenapadlo, jak by ta formulace měla znít a jak by se to s tím vztahem k buržoazii mělo naratičit. A tak si přijel o den později předsedovi Rady lidových komisařů pro další vysvětlení. O tomto rozhovoru nevíme nic. Vzápětí však, dne 17. května, poslal Lenin z Gorek druhý dopis:

Soudruhu Kurskij!

Dodatkem k našemu rozhovoru vám posílám náčrt dodatečného paragrafu trestního zákona… Základní myšlenka je, doufám, jasná bez ohledu na nedostatky konceptu: otevřeně vytyčit zásadní a politicky pravdivou (a nejen úzce juristickou) tezi, jež motivuje podstatu a oprávněni teroru, jeho nutnost i jeho meze.

Soud nemá teror odstranit – takový slib by byl sebeklamem nebo klamem –nýbrž jej zdůvodnit a uzákonit, principálně, jasně, bez falše a bez příkras. Formulace musí být pokud možno nejširší, neboť pouze revoluční právní povědomí a revoluční svědomí vytvoří podmínky pro jeho širší nebo méně široké použití v praxi.

S komunistickým pozdravem Lenin[261]

Nebudeme se pouštět do komentování tohoto důležitého dokumentu. Ten mluví sám za sebe.

Tento dokument je obzvlášť důležitý proto, že je jedním z posledních Leninových vezdejších příkazů z doby, kdy dosud nebyl zasažen chorobou, že je významnou částí jeho politického odkazu. Devět dní po tomto dopise dostane první záchvat, z něhož se jen částečně a nakrátko zotaví v podzimních měsících roku 1922. Je možné, že oba dopisy Kurskému napsal Lenin ve své pracovně, ve světlém rohovém budoáru v prvním patře, ozdobeném bílým mramorem, kde už stálo a čekalo jeho budoucí smrtelné lože.

A k dopisu je přiložen onen koncept, dvě varianty dodatečného paragrafu, z něhož za několik let vyroste jak odstavec 4 § 58, tak i celý ten náš paragraf 58.

Čteš a jsi nadšen: Tak tohle tedy znamená pokud možno nejširší formulace! Tak tohle tedy znamená širší použití v praxi! (čteš a vzpomínáš, jak široké bylo jeho objetí…

„… propaganda nebo agitace, nebo účast v organizaci, nebo podpora (objektivně napomáhající nebo způsobilá napomáhat) organizacím nebo osobám, jejichž činnost má povahu…“

Přiveďte mi svatého Augustýna, a já mu hned něco podle toho paragrafu najdu!

Všechno bylo patřičně doplněno, přepsáno, použití trestu smrti rozšířeno – a zasedání VCIK koncem května schválilo trestní zákon s účinností od 1. června 1922.

A tak začal na nejzákonnějším podkladě dvouměsíční j) Proces s esery 8. června-7. srpna 1912).

Nejvyšší revoluční tribunál. Jeho obvyklý předseda soudruh Karklin („Krákora“ krásné jméno pro soudce!) byl v tomto významném procesu, jejž sledoval celý socialistický svět, nahrazen mazaným Georgijem Pjatakovem. (Prozřetelný osud si rád zažertuje – ale nechá

258) Tamtéž, sv. 39, str. 404-405.

259) Tamtéž, sv. 45, str. 190.

260) To je jako Výborská výzva, za kterou carská vláda napařila autorům tři měsíce vězení.

261) Lenin, Spisy, 5. vyd., sv. 45, Moskva, str. 189.

také čas na rozmyšlenou! Pjatakova nechal přemýšlet patnáct let…) Obhájců nebylo obžalovaní, představitelé strany eserů, se hájili sami. Pjatakov si počínal hrubě a neustále přerušoval obžalované.

Kdybychom už nebyli se čtenářem dostatečně poučeni, že nejdůležitější při jakémkoliv procesu není obvinění, není takzvaná „vina“, nýbrž – účelnost, třeba bychom tento proces nepřijali hned s

plným pochopením. Avšak pojem účelnosti zapracuje bezvadně: na rozdíl od menševiků byli eseři považováni ještě za nebezpečné, nerozprášené a nerozdrcené a k upevnění nově vytvořené diktatury (proletariátu) bylo účelné je dobít.

Kdybychom však tuto zásadu neznali, mohli bychom omylem chápat celý tento proces jako stranickou mstu.

Nad obviněními, vznesenými u tohoto soudu, se člověk bezděky zamysli, když si je promítne do dlouhé a stále trvající historie států. S výjimkou několika málo parlamentních demokracií během několika málo posledních desetiletí jsou dějiny států dějinami převratů a uchvácení moci. A ten, kdo dokáže udělat převrat hbitěji a důkladněji, se od prvního okamžiku oděje bělostným hávem Spravedlnosti, a každý jeho minulý i budoucí krok je legalizován a hoden ód, zatímco každý minulý i budoucí krok jeho neúspěšných nepřátel je zločinem a podléhá soudu a zákonnému trestu.

Teprve před týdnem byl schválen trestní zákon, ale už do něho pěchují celé pětiletí porevolučních dějin. Ještě před dvaceti, před deseti, před pěti lety byli eseři revoluční stranou, která také usilovala o svržení carismu a vzala na sebe (díky své svébytné taktice teroru) hlavní břemeno katorgy, což bolševici téměř nepoznali.

Teď však jejich první obvinění zní: Eseři byli iniciátory občanské války! Ano, oni ji začali, to oni byli první! Klade se jim za vinu, že ve dnech říjnového převratu se proti němu postavili se zbraní v ruce. Když Prozatímní vláda, kterou podporovali a v níž měli také své členy, byla zákonným způsobem smetena kulometnou palbou námořníků – pokusili se eseři naprosto nezákonně ji bránit[262)], na střelbu dokonce odpovídali střelbou a povolali i junkery, kteří stáli ve službách svrhávané vlády.

Přestože byli eseři v boji poraženi, neučinili politické pokání. Nepadli na kolena před Radou lidových komisařů, která se prohlásila za vládu. Tvrdošíjně pořád opakovali, že jedinou zákonnou vládou byla předešlá vláda. Nepřiznali hned krach své dvacetileté politické linie[263)], neprosili o milost a nerozpustili stranu.[264)] Druhý bod obžaloby: Prohloubili propast občanské války tím, že 5. a 6. ledna 1918 vystoupili jako demonstranti a tudíž jako vzbouřenci proti zákonné moci dělnicko-rolnické vlády: podporovali své nezákonné

Ústavodárné shromáždění (zvolené všeobecným svobodným přímým a tajným hlasováním) proti námořníkům a rudým gardistům, kteří to shromáždění i ty demonstranty zákonně rozehnali. (K čemu taky ta klidná zasedání Ústavodárného shromáždění mohla vést? – jen k požáru tříleté občanské války. Proto taky občanská válka začala, že se všichni obyvatelé nepodrobili naráz a poslušně zákonným dekretům Rady lidových komisařů.) Třetí bod obžaloby: Neuznali brestlitevský mír – onen zákonný a spásný brestlitevský mír, který neusekl Rusku hlavu, nýbrž jen část trupu. Tím jsou dány, jak zjišťuje obžalovací

262) Jiná věc je, že to činili liknavě, váhavě a nedůsledně. Jejich vina se tím však nijak nezmenšuje.

263) A krach to jistě byl, i když se neprojevil hned.

264) Z téhož důvodu byly nezákonné i všechny vlády v krajích a v pohraničních oblastech – v Archangelsku, Samaře Ufě, Omsku na Ukrajině, Kubáni, Urale a v Zakavkazsku, neboť se ustavily až po tom, co se prohlásila za vládu Rada lidových komisařů.

spis, „všechny znaky skutkové podstaty velezrady a trestných činů, namířených k zavlečení země do války".

Velezrada! Ta se dá také vykládat, jak se to komu hodí…

Z toho vyplývá i závažný čtvrtý bod obžaloby: V létě a na podzim 1918, kdy se císařské Německo stěží drželo poslední měsíce a týdny proti spojencům a kdy sovětská vláda věrně podle brestlitevské smlouvy podporovala Německo v tomto těžkém boji vlaky potravin a měsíčními platbami ve zlatě – tehdy se eseři zrádně chystali (ani ne tak chystali, jako spíš podle svého zvyku debatovali: A co kdyby se…) vyhodit do vzduchu koleje před jedním takovým vlakem a zadržet zlato ve vlasti – jinými slovy „chystali se zločinně zničit náš lidový majetek – železnice".

(Tehdy se ještě nestyděli a nijak netajili, že se ruské zlato vyváželo do budoucí Hitlerovy říše, a Krylenka s jeho dvěma fakultami, historickou a právnickou, nenapadlo, a z jeho pomocníků

ho nikdo na to šeptem neupozornil, že když jsou ocelové kolejnice lidovým majetkem, tak jsou jím snad i ty zlaté pruty…) Ze čtvrtého bodu obžaloby je neúprosně vyvozen bod pátý: Technické prostředky k takové akci si chtěli eseři opatřit za peníze, které dostali od představitelů spojenců (aby se nemuselo dávat zlato Vilémovi, chtěli vzít peníze od Dohody) – a to už je opravdu zrada nad zradu! (Pro všechny případy zabručel Krylenko, že eseři měli spojení i s Ludendorffovým štábem, ale kdo mluví rád o provaze v oběšencově domě – a tak toho zase nechal.) Odtud pak už je jen kousek k šestému bodu obžaloby: Eseři byli v roce 1918 špióny Dohody! Včera revolucionáři, dneska špióni! To tehdy jistě vzbudilo velkou senzaci. Od té doby se z toho po tolika procesech jen zvedá člověku žaludek.

No a za sedmé až za desáté: spolupráce se Savinkovem, nebo s Filoněnkem, nebo s kadety, nebo se „Svazem obrody“ (jestliže vůbec existoval…), nebo dokonce s monarchistickými vysokoškoláky a bělogvardějci.

Celý tento řetěz obvinění přednese prokurátor[265)] velmi pěkně. Najde přitom také – ať už po dlouhém vysedáváni v pracovně nebo náhle osvícen za řečnickým pultem – onen srdečně soucitný a vyčítavě přátelský tón, kterého bude v následujících procesech používat stále sebejistěji a častěji a který v roce 1937 dosáhne ohromujícího úspěchu. Tento tón vytváří jednotu mezi soudícími a souzenými – proti celému ostatnímu světu. Tato melodie se hraje na nejcitlivější struně obžalovaného.

Žalobce říká eserům: Vždyť přece my i vy jsme revolucionáři! (My! Vy a my se rovná my!) A jak jste mohli tak klesnout, že jste se spojili s kadety? A s důstojníky? (Jistě vám to rve srdce!) Že jste učili monarchistické studenty své skvělé konspirativní technice?

Odpovědi obžalovaných nemáme. Poukázal snad některý z nich na zvláštní charakter říjnového převratu: vyhlásit válku všem stranám najednou a zároveň jim zakázat, aby se mezi sebou spojovaly („Co tě nepálí, nehas!“)? Přesto však se nějak nemůžeme zbavit pocitu, že někteří obžalovaní sklopili oči a že leckterého to skutečně vzalo u srdce: jak mohli tak hluboko klesnout`? Vždyť ta

prokurátorova soucitná slova, pronášená ve světlém sále. musí dojmout vězně, přivezeného z temné kobky.

Mimoto najde Krylenko ještě jednu takovou pěknou logickou stezičku (ta se bude velice hodit Vyšinskému proti Kameněvovi a Bucharinovi): Když jste se dali do spolku s buržoazií, přijímali jste od ní peněžitou pomoc. Zpočátku jste ji brali v zájmu věci, pouze v zájmu věci, nikdy ne pro stranické účely – ale kde je hranice? Kdo to dokáže oddělit? A není snad

265) Zase mu vrátili toto označení.

stranickým cílem i sama věc? Tak jste to dopracovali, že vás, stranu sociálních revolucionářů, vydržuje buržoazie! Kde je vaše revoluční hrdost?

Obvinění je vrchovatá míra, takže by se už mohl tribunál odebrat k poradě a napařit každému zasloužený trest smrti – ale najednou nastane zmatek:

- všechno, z čeho je strana eserů obžalována, se stalo v roce 1918;
- mezitím byla dne 27. února 1919 vyhlášena výhradně pro esery amnestie, jež jim prominula veškerý dřívější boj proti bolševikům, pokud nebudou v boji pokračovat; – A oni od té doby nebojovali!
- a teď máme rok 1922! Jak se z toho dostat?

Zamysleli se nad tím. Když socialistická internacionále požádala sovětskou vládu, aby proces zastavila a nesoudila své socialistické druhy, zamysleli se znova.

Vždyť skutečně na začátku roku 1919, kdy hrozilo nebezpečí od Kolčaka a Děnikina, odvolali eseři své výzvy k povstání a od té doby nevedou proti bolševikům ozbrojený boj. (A samarští eseři otevřeli dokonce komunistickým bratřím kousek kolčakovské fronty, což bylo odměněno zmíněnou amnestií.) A dokonce tady, při procesu, řekl obžalovaný Gendelman, člen ÚV eserů: „Dejte nám možnost využívat celé stupnice takzvaných občanských práv – a my nebudeme přestupovat zákony.“ (To tak, dát jim „celou stupnici“! Vida je, žvanily!…) A nejenže eseři už nevedou boj – oni dokonce uznali vládu sovětů (lépe řečeno zřekli se své bývalé Prozatímní

vlády i Ústavodárného shromáždění)! Žádají jen, aby se konaly nové volby do těchto sovětů se svobodnou agitaci stran.

Slyšíte? Slyšíte? To je právě ono! Tady v tom se ukázala jejich nepřátelská buržoazní zvířecí morda! Copak by to bylo možné? V této vážné chvíli! Vždyť jsme obklíčeni nepřáteli! (A tak tomu bude za dvacet, za padesát i za sto let.) A vy byste chtěli svobodnou agitaci stran, čubčí synové?".

Politicky střízliví lidé, říká Krylenko, se mohli místo odpovědi jen zasmát nebo pokrčit rameny. Právem bylo rozhodnuto: „Všemi prostředky státní represe vzít bez prodlení těmto skupinám možnost agitovat proti vládě."[266] A jako odpověď eserům na to, že upustili od ozbrojeného boje a předložili mírové návrhy – všechny členy ÚV eserů (pokud je chytili) posadili do vězení!

Tak se to dělá po našem!

Když už byli ve vězení (a to už tři roky), bylo nutno je postavit před soud, že ano!

Ale z čeho je obžalovat? „Toto období nebylo při přípravném řízení dostatečně prozkoumáno," stěžuje si náš prokurátor.

V jednom bodě měla ostatně obžaloba pravdu: V témž měsíci únoru 1919 schválili eseři rezoluci (kterou však neuskutečnili – ale podle nového trestního zákona je to jedno), že budou tajně agitovat v Rudé armádě, aby rudoarmejci odmítali se účastnit trestních expedicí proti rolníkům.

Tak byla podlá a zákeřná zrada revoluce – odrazovat je od trestních expedicí!

Dále je bylo možno obžalovat ze všeho toho, co říkala, psala a dělala (spíš jen říkala a psala) takzvaná „Zahraniční delegace ÚV eserů", to jest ti předáci, kteří upláchli do Evropy.

Ale to všechno bylo pořád trochu málo. A tak si vymysleli tohle: „Mnozí z obžalovaných,

266) Krylenko, str. 183.

kteří zde sedí, by vůbec při tomto procesu nepodléhali obžalobě, kdyby se neprovinili organizováním teroristických činu!“ Když se totiž vyhlašovala v roce 1919

amnestie, „nikoho z vedoucích pracovníků sovětské justice nenapadlo“, že eseři organizovali také teror proti osobnostem sovětského státu! (Koho to opravdu mohlo napadnout: eseři – a teror? Kdyby to bylo někoho napadlo, bylo by se to muselo zároveň i amnestovat! Anebo by se bylo nesmělo přijmout otevření kolčakovské fronty. Je to prostě štěstí, že to tehdy nikoho nenapadlo. Jakmile však toho bylo zapotřebí, hned je to napadlo.) Teď tedy toto obvinění nespadá pod amnestii (amnestován byl přece jen boj) – a tak je Krylenko hned vznese. A co všechno asi vypátrali! Co toho bylo!

Tak především: Co řekli vůdcové eserů[267)] hned v prvních dnech po říjnovém převratu?

Černov (na 4. sjezdu eserů): Strana se ze všech sil „postaví na odpor proti každému útoku na práva lidu, jako to dělala“ za carismu. (A všichni vědí, jak to dělala.) Goc: „Jestliže samovládci ze Smolného vztáhnou ruku i na [Ústavodárné shromáždění]…, strana eserů si vzpomene na svou starou osvědčenou taktiku.“

Možná že si vzpomněla, ale nerozhodla se. Avšak soudit ji za to i tak lze.

„V této oblasti vyšetřování,“ stěžuje si Krylenko, „bude [vzhledem ke konspiraci] málo svědeckých výpovědí. Tím je neobyčejně ztížen můj úkol… V této oblasti [tj. teroru] musíme chvílemi tápat v temnotách.“[268)] Krylenkův úkol je ztížen proto, že teror proti sovětské vládě se projednával na ÚV eserů v roce 1918 a byl zamítnut. A teď, po letech, je třeba dokázat, že eseři sami sebe klamali. Eseři tehdy řekli: pokud bolševici nepřikročí k popravám socialistů. Nebo v roce 1920: jestliže bolševici sáhnou na život eserských rukojmí, chopí se strana zbraní[269)].

Proč ty výhrady? Proč se teroru úplně nezřekli? Jak si jen mohli dovolit myslet na to, že se chopí zbraní? „Proč se nevyjádřili absolutně negativně?“ (Soudruhu Krylenko, co když je teror jejich „druhá přirozenost“?) Strana neprováděla žádný teror, to jasně vyplývá i z Krylenkovy obžalovací řeči. Vytáhnou však takováto

fakta: V hlavě jednoho obžalovaného se zrodil plán vyhodit do vzduchu lokomotivu vlaku, v němž se Rada lidových komisařů stěhovala do Moskvy – to tedy znamená, že ÚV je vinen terorem. A vykonavatelka Ivanovová hlídkovala celou noc s jednou pyroxylinovou náložkou u nádraží – to znamená atentát na Trockého vlak a zároveň to znamená, že ÚV je vinen terorem. Nebo: člen ÚV Donskoj varoval F. Kaplanovou, že bude vyloučena ze strany, jestliže vystřelí na Lenina. Jenom to? Proč jí to kategoricky nezakázali?

(Nebo proč ji třeba neudali u čeky?) Jen těchhle pár peříček naškubal Krylenko z mrtvého kohouta: eseři neučinili žádná opatření, aby zamezili individuálním teroristickým činům členů svých bojových skupin, které se bez práce nudily. A to byl celý jejich teror. (Ale ani ti členové bojových skupin nic nedělali. Dva z nich, Konopljovová a Semjonov, s podezřelou ochotou obohatili v roce 1922 svými dobrovolnými výpověďmi GPU a nyní i tribunál, ale jejich výpovědi se nedají přišít eserskému ÚV – a tak najednou stejně nepochopitelné propustí tyto zaryté teroristy na svobodu.) Všechny výpovědi jsou tak chabé, že je musí umělec podpírat. O jednom svědkovi Krylenko prohlásí: Kdyby si byl ten člověk chtěl vůbec něco vymyslet, sotva by si to byl

267) Co všechno tito mluvkové ve svém životě neřekli!

268) Krylenko, str. 236 (ta pěkná formulace!).

269) Ale jiné rukojmí ať třeba oddělají…

vymyslel tak, aby se náhodou trefil přímo do černého.“[270] (To je silný tabák! Tu se může říci o každé falešné výpovědi.) Nebo o jiném (o Donském): „Máme ho snad podezírat z tak mimořádné

prozíravosti, že vypověděl jen to, co žaloba potřebuje?“ O Konopljovové naopak prohlásí: Důvěryhodnost její výpovědi je právě v tom, že nevypovídá všechno to, co žaloba nutné potřebuje. (Ale na trest smrti pro obžalované to stačí.) „Položíme-li si otázku, zda si to Konopljovová všechno vymýšlí…, pak je jasné: když vymýšlet, tak vymýšlet (on to přece ví! – A. S.), když usvědčovat, tak usvědčovat“[271)] – ale ona to dělá jen polovičatě. Ale Krylenko prohlásí i toto: „Přivést Konopljovovou pro nic za nic před popravčí četu – to měl JeCmov sotva zapotřebí.“[272)] To je opět správné, opět působivé. Nebo ještě působivěji: „Mohla se tato schůzka uskutečnit? Taková možnost není vyloučena.“ Není vyloučena? – to tedy znamená, že se konala! Jen tak dál!

Pak je tu „záškodnická skupina“. Dlouho se o ní mluví, a najednou slyšíme:

„rozpuštěna pro nečinnost“. Tak co se o ní tolik mluví? Vyvlastnili párkrát peníze v sovětských úřadech (aby měli z čeho platit svou činnost, najímat byty a jezdit z města do města). Dříve to však byli elegantní ušlechtilí vyvlastňovatelé, exové, jak říkali všichni revolucionáři. Ale teď před sovětským soudem – je to loupež a přechovávání kradených věci“.

V soudních materiálech obžaloby jsou kalně žlutým strnulým světlem zákona ozářeny celé nejisté, kolísavé, klikaté dějiny této pateticky řečné a v podstatě bezmocné a dokonce nečinné strany, která nikdy neměla náležité vedení. A každé její rozhodnutí nebo nerozhodnutí, každé její zakolísání, nadšení nebo ústup – to vše se teď obrací proti ní a připisuje se jí za vinu, jedině za vinu.

A když v září 1921, deset měsíců před procesem, napsal z Butyrek zatčený ÚV eserů nově zvolenému ústřednímu výboru, že nesouhlasí s jakýmkoliv svržením bolševické diktatury, nýbrž jen s takovým, které vzejde ze sjednocení mas pracujících a z agitační činnosti (to znamená, že i když seděl ve vězení, nesouhlasil s tím aby byl vysvobozen terorem nebo spiknutím!) – tak i to se obrátí naruby a udělá se z toho hlavní obvinění: aha, oni tedy se svržením souhlasili!

No a jestliže se přes to přese všechno neprovinili ani pokusem o svržení vlády, ani terorem, provinili se sotva násilným

vyvlastňováním a za všechno ostatní jsou už dávno omilostněni? Náš milovaný prokurátor se tedy vytasí s tím, co si schovával jako poslední trumf: „V krajním případě tvoří skutkovou podstatu trestného činu i jeho neoznámení, což u všech obžalovaných bez výjimky je dáno a musí se považovat za prokázané.“[273]) Strana eserů se provinila už tím, že se sama neudala! Tohle tedy sedí! To je zjevení právnického ducha nového zákoníku, to je dlážděná cesta, po níž budou bez ustání odvážet vděčné potomky na Sibiř.

Však také Krylenko ve zlosti vychrlí: „zarytí věční nepřátelé“ – takoví jsou ti obžalovaní! A v tom případě je i bez procesu jasné, co se s nimi má udělat.

Trestní zákon je ještě tak nový, že si Krylenko nestačil zapamatovat ani čísla hlavních kontrarevolučních paragrafů – ale jak už s nimi hází! Jak hlubokomyslně je cituje a vykládá! Jako by se nůž gilotiny houpal na těch paragrafech už celá desetiletí. A ještě jedna věc je obzvlášť nová a důležitá: rozlišování mezi metodami a prostředky, které činil starý carský zákoník, to už u nás neexistuje! To nemá vliv ani na kvalifikaci obvinění, ani na trestní

270) Krylenko, str. 251.

271) Tamtéž, str. 253.

272) Tamtéž, str. 258.

273) Krylenko, str. 305.

sankci! Pro nás úmysl nebo činnost je jedno a totéž! Usnesli jste se na rezoluci – půjdete kvůli ni před soud! A to, „zda byla splněna nebo nebyla, to nemá žádný podstatný význam“.[274)] Ať jsi pošeptal ženě v posteli, že by bylo dobré svrhnout sovětskou vládu, nebo agitoval při volbách, nebo udělal pumový atentát – to všechno je jedno! Trest je stejný!!

Jako před jasnozřivým malířem z několika ostrých tahů uhlem vyvstane najednou žádaný portrét – tak i před námi vystupuje ze skic roku 1922 stále zřetelněji celé panoráma let 1937, 1945 a 1949.

Ale ne, ještě to není ono! Ještě to chování obžalovaných je jiné. Ještě nejsou poddajní jako ovce, ještě jsou to lidé! Málo, velmi málo se nám o nich řekne, ale stačí to, abychom porozuměli. Někdy uvede Krylenko nedopatřením jejich slova, která pronesli už zde před soudem. Tak například obžalovaný Berg, „obvinil bolševiky z krveprolití dne 5. ledna 1918“

(zastřelení demonstrujících na podporu Ústavodárného shromáždění). Nebo co řekl otevřeně I_i~, berou: „Uznávám svou vinu, že jsem v roce1918 příliš málo učinil pro svržení bolševické vlády.“ Také Jevgenija Ratnerová řekla totéž, a opět Berg: „Považuji se před pracujícími Ruska vinným v tom, že jsem nebyl s to bojovat ze všech sil proti takzvané dělnicko-rolnické vládě, ale doufám, že má doba ještě neminula.“[275)] (I minula, můj milý, minula.) V jejich slovech zní stará vášeň k zvučným frázím, ale i jejich pevnost!

Prokurátor argumentuje: Obžalovaní jsou nebezpeční pro sovětské Rusko, neboť považují za správné všechno, co dělali. „Třeba někteří z obžalovaných nacházejí útěchu v tom, že se jednou nějaký kronikář pochvalně vyjádří o nich nebo o jejich chování před soudem.“[276)] A usnesení ústředního výkonného výboru sovětů po soudním přelíčení: „Přímo při procesu si vyhradili právo pokračovat“ ve své dřívější činnosti.

Obžalovaný Gendelman-Grabovskij (sám právník) vynikl před soudem svými Spisy s Krylenkem o manipulacích svědeckých výpovědí a o „zvláštních metodách zacházení se svědky před procesem“ – jinými slovy o jejich zřejmém zpracování v GPU. (To všechno už tehdy existovalo! Všechno! Jen málo zbývalo k dosažení ideálu.) Ukáže se, že přípravné řízení bylo vedeno pod dohledem prokurátora (tedy Krylenka) a že se při něm vědomě zahlazovaly jednotlivé nesrovnalosti ve svědeckých výpovědích. Některé výpovědi byly uvedeny poprvé teprve před tribunálem.

No co, jsou sice nějaké ty nesrovnalosti. Jsou sice nějaké ty nedostatky. Ale konec konců „musíme se vší jasností a chladnokrevností prohlásit…, že otázka, jak „soud dějin posoudí

naše dílo, nás vůbec nezajímá.“[277] A ty nesrovnalosti – ty napříště vezmeme v úvahu a napravíme.

Mezitím si však Krylenko při svém vykrucování vzpomene – jistě poprvé a naposledy v sovětském soudnictví – na předběžné vyšetřování, na prvotní vyšetřování ještě před přípravným řízením. A jak to umí šikovně vysvětlit: to, co se konalo bez dohledu prokurátora a co jste považovali za přípravné řízení – to bylo předběžné vyšetřování! A to, co považujete za dodatečné přešetření pod dozorem prokurátora, kdy se všechno váže dohromady a zašroubovávají se šrouby – tak to je právě přípravné řízení! Chaotické „materiály vyšetřovacích orgánů, neprověřené přípravným řízením, mají daleko menší soudní průkaznost než materiály z přípravného řízení“[278], když se ovšem obratně zavede do žádaného směru.

274) Tamtéž, str. I85.

275) Tamtéž, str. 103.

276) Krylenko, str. 325.

277) Tamtéž, str. 325.

278) Tamtéž, str. 238.

Je to filuta, ze všeho se dostane.

Věcně vzato se Krylenka dotklo, že se musel na proces půl roku připravovat, dva měsíce se rafat s obžalovanými a skoro patnáct hodin se unavovat s přednášením obžaloby, když přece všichni obžalovaní už „byli nejednou v rukou mimořádných orgánů v té době, kdy tyto orgány měly mimořádnou pravomoc; ale díky těm či oněm okolnostem se jim podařilo vyváznout ze zdravou kůží“[279] – a teď je na Krylenkovi všechna práce se zákonným zastřelením.

Samozřejmě že „rozsudek musí být jen jeden – trest smrti všem bez výjimky!“[280].

Jelikož však je proces přece jen světu na očích, Krylenko velkomyslně poznamená, že prokurátorova slova „nejsou pro soud směrnicí“, kterou by byl „povinován bezprostředně respektovat nebo splnit“.[281] Pěkný soud, když se mu to musí vysvětlovat!…

A tribunál ve svém rozsudku projeví opovážlivost: nedá trest smrti skutečně „všem bez výjimky“, nýbrž jen čtrnácti. Ostatní dostanou vězení a lágr, a dalším sto lidem „je přikázána práce ve výrobě“.

A jednu věc nechť čtenář nezapomíná: Na Nejvyšší tribunál „hledí všechny ostatní soudy republiky, on jim dává směrnice“[282], jeho rozsudek je pro ně „jako závazná direktiva“[283].

Kolik lidí tak odsoudí na venkově, to si domyslete sami.

Avšak kasační rozhodnutí prezídia ústředního výkonného výboru sovětů má větší váhu než celý proces: potvrdí rozsudky smrti, ale odloží výkon trestu. A další osud odsouzených bude záviset na chování eserů, kteří zůstali na svobodě (zřejmě i těch v zahraničí). Budouli proti nám, odpravíme tyhle.

Na ruských polích už nastaly druhé mírové žně. Nikde už nestříleli, kromě na dvorech čeky (v Jaroslavu Perchurova a v Petrohradě metropolitu Venjamina. A na věky věků.). Pod blankytnou oblohou a po modrých vodách řek a moří odjížděli za hranice naši první diplomati a novináři. A ústřední výkonný výbor sovětů dělnických a rolnických zástupců si nechal jako zástavu věčné rukojmí.

Členové vládnoucí strany si přečetli, co v šedesáti číslech napsala Pravda o procesu (všichni četli noviny) – a všichni řekli jen ano, ano, ano. Nikdo neřekl ne. Čemu se pak v roce 1937 divili? Proč si stěžovali?… Copak nebyly tehdy položeny základy bezpráví – nejdřív mimosoudním zúčtováním čeky, pak těmito prvními procesy a mladým trestním zákonem? Copak sedmatřicátý rok nebyl také účelný (ve shodě s cíli Stalinovými a možná i dějin)?

Prorocká slova uklouzla Krylenkovi, když řekl, že nesoudí minulost, nýbrž budoucnost.

Těžký je jen první rozmach kosou.

Kolem 20. srpna 1924 překročil Boris Viktorovič Savinkov sovětskou hranici. Byl hned zatčen a odvezen do Lubjanky.[284)]

279) Tamtéž, str. 322.

280) Tamtéž, str. 326.

281) Tamtéž, str. 319.

282) Tamtéž, str. 407.

283) Tamtéž, str. 409.

284) O tomto návratu kolovalo mnoho dohadů.

Nedávno se však ozval jakýsi Ardamatskij (mající zcela jasně přístup k archívům a funkcionářům KGB) a uveřejnil historku v nabubřele strojeném slohu, která má zřejmě blízko k pravdě (časopis .Věva, 1967, č. 11). Když si GPU koupilo několik Savinkovových agentů a další obelstilo, hodilo přes ně spolehlivou návnadu: v Rusku je připravena velká podzemní organizace, chybí však patřičný vůdce! Lákavější návnadu si nemohli vymyslet! Pro Savinkova bylo přece nemožné, aby svůj rozháraný život dožil tiše v Nizze. Musel se ještě jednou pokusit o štěstí v boji a vrátil se sám do Ruska pro smrt.

Přípravné řízení se skládalo z jediného výslechu – jen z dobrovolných výpovědí a ze zhodnocení činnosti. Dne 23. srpna byl už odevzdán obžalovati spis. (Je to neuvěřitelná rychlost, která však patřičně zapůsobila. Kdosi správně kalkuloval: kdybychom vyždímali ze Savinkova ubohé lživé výpovědi, to by jen porušilo obraz věrohodnosti.) V obžalovacím spise, vypracovaném už převrácenou terminologií, byl Savinkov obviněn z nejnemožnějších věci: že je „důsledným nepřítelem nejchudšího rolnictva“, „pomáhal ruské buržoazii uskutečňovat její imperialistické choutky“ (byl totiž pro pokračování ve válce proti Německu), „stýkal se s představiteli spojeneckého velitelství“ (to když byl vedoucím úředníkem ministerstva války!), „provokativně se stal členem vojenských

výborů“ (byl tam totiž zvolen vojenskými zástupci), a jako vrchol směšnosti – „sympatizoval s monarchií“.

To všechno už je staré a obehrané. Objeví se však i nová obvinění, která se stanou módou ve všech budoucích procesech: peníze od imperialistů, špionáž pro Polsko (Japonsko vynechali!…) a – pokus otrávit cyankálim celou Rudou armádu (neotrávil však ani jednoho rudoarmejce).

Dne 26. srpna začal proces. Předsedou byl Ulrich (poprvé se tu s ním setkáváme), ale úplně chyběl žalobce, stejně jako obhájce.

Savinkov se hájil málo a s nechutí a k důkazům se skoro nevyjadřoval. Bral tento proces jaksi lyricky: bylo to jeho poslední setkání s Ruskem i poslední možnost vyjádřit nahlas své názory. A kát se. (Nikoliv za přičítané hříchy, nýbrž za jiné.) (A ona melodie, která mátla obžalovaného, se sem velmi dobře hodila: Vždyť my i vy jsme Rusové!… Vy a my, to jsme přece my! Vy milujete Rusko, o tom není pochyb, a my máme vaši lásku v úctě – ale cožpak my je nemilujeme? Cožpak my dnes nepředstavujeme moc a slávu Ruska? A vy jste chtěl proti nám bojovat? Měl byste se kát…) Nejpodivnější však byl rozsudek: Ochrana revolučního právního pořádku nevyžaduje použití nejvyšší výměry trestu a vzhledem k tomu, že motivy msty nemohou určovat právní vědomí proletářských mas“ – mění se trest smrti zastřelením na deset let odnětí svobody.

To byla tenkrát senzace, která mnohým popletla hlavu: Je to měkčí linie? Je to obrat? Ulrich dokonce v Pravdě vysvětloval a omlouval se, proč Savinkova omilostnili. Vždyť po sedmi letech je sovětská moc tak silná, že se nějakého Savinkova nemusí bát! (Ve svých dvaceti letech ale tak zeslábne, že pak nám nesmíte mít za zlé, když postřílíme statisíce.) Považujeme-li Savinkovův návrat za první záhadu a tento mírný trest za druhou, není to nic proti záhadě třetí z května 1925: v depresivním rozpoložení vyskočil Savinkov z nezamřížovaného okna na vnitřní dvůr Lubjanky a jeho strážní andělé z GPU prostě nestačili zachytit jeho velké těžké tělo a zachránit ho. Na jejich ospravedlnění (aby neměli služební nepříjemnosti) jim však Savinkov zanechal doklad, v němž rozumně a logicky vysvětlil, proč spáchal sebevraždu – a to tak věrně v Savinkovově duchu a stylu, že dokonce jeho syn Lev Borisovič tomu

plně věřil a všem v Paříži potvrzoval, že nikdo kromě otce nemohl ten dopis napsat a že jeho otec spáchal sebevraždu, protože si uvědomil svůj politický bankrot.

A my, hloupí lubjanští vězňové pozdějších let, jsme důvěřivě papouškovali, že ocelové pletivo kolem schodiště je tam od té doby, co Savinkov vyskočil z okna. Tak se poddáváme krásné legendě a zapomínáme, že žalářníci sbírají zkušenosti po celém světě! Vždyť takové pletivo bylo v amerických věznicích už začátkem tohoto století – jak by mohla sovětská technika zůstávat pozadu?

Když v roce 1937 umíral v lágru na Kolymě bývalý čekista Artur Šrjubel, řekl jednomu ze spoluvězňů, že byl mezi těmi čtyřmi, kteří vyhodili v Lubjance Savinkova z okna ze čtvrtého patra na dvůr! (To není v rozporu s nynějším vyprávěním Ardamatského: nízký parapet spíš jako u balkónových dveří než u okna – nevybrali si místnost špatně! Jenomže podle Ardamatského nedávali strážní andělé pozor, kdežto podle Šrjubela přiložili ruku společně.) A tak druhá záhada – neobyčejně mírný rozsudek – je vysvětlena tragickou záhadou třetí.

Byla to tajená zpráva, avšak ke mně se přece jen dostala, a já jsem ji v roce 1967 předal M. N. Jakubovičovi. Ten se svou mladickou živostí, kterou si zachoval, a s lesknoucíma se očima zvolal: „Tomu věřím! To souhlasí! A já jsem Bljumkinovi nevěřil a myslel jsem si, že se jen chvástá!“ Vysvětlil mi to: koncem dvacátých let řekl Bljumkin Jakubovičovi pod pečetí hlubokého tajemství, že on, Bljumkin, napsal z příkazu GPU takzvaný Savinkovův dopis před smrtí. Jak se ukázalo, byl Bljumkin jedinou osobou, která měla k Savinkovovi do cely vždy volný přístup měl ho po večerech „bavit“. (Zdali Savinkov vůbec cítil, že byla u něho stálým hostem smrt – plíživá, přátelská smrt, na níž nijak neuhádneš, jaký konec ti připravila?) A to právě Bljumkinovi pomohlo, aby si osvojil Savinkovův způsob vyjadřování a myšlení a vžil se do okruhu jeho posledních myšlenek.

Vyskytne se otázka: A proč z okna? Nebylo by bývalo lehčí ho otrávit?

Pravděpodobně někomu ukazovali nebo hodlali ukázat jeho tělesné pozůstatky.

Kde jinde, ne-li zde, musíme dovyprávět i osud Bljumkina, kterého přes jeho čekistickou všemohoucnost jednou Mandelštam neohroženě usadil. Erenburg začal o Bljumkinovi vyprávět – a najednou zahanbeně přestal. A ono je opravdu co vyprávět! Po porážce levých eserů v roce 1918 tento Mirbachův vrah nejenže nebyl potrestán a nesdílel úděl ostatních levých eserů, nýbrž byl Dzeřcinským ušetřen (právě tak jako chtěl ušetřit i Kosyreva) a obrácen vnějškově na bolševickou víru. Zřejmě si ho drželi aby za ně vyřizoval důležitou „špinavou práci“. Někdy začátkem třicátých let jet tajně do Paříže, aby zavraždil Baženova (uprchlého pracovníka Stalinova sekretariátu) – a úspěšně ho vyhodil jedné noci z vlaku.

Avšak jeho dobrodružný duch nebo nadšení pro Trockého zavedly Bljumkina na Princovy ostrovy, snad aby se zeptal katechety nového náboženství, nechce-li vyřídit něco v SSSR. Trockij mu dal balíček pro Radka. Bljumkin jej přivezl a odevzdal, a celý jeho zájezd za Trockým by byl zůstal v tajnosti, kdyby oslňující Radek už tehdy nebyl donášečem. Radek prásknul Bljumkina a ten se tak dostal do chřtánu netvora, kterého sám pomáhal vykrmit krví prvních obětí.

Nicméně všechny hlavní a významné procesy jsou stále ještě před námi…

10 ZÁKON DOZRÁL

Kde však zůstaly ty poblázněné davy, přelézající ostnatý drát na našich západních hranicích, jež bychom podle § 71 tr. z. stříleli za nedovolený návrat do RSFSR? Navzdory všem vědeckým předpovědím tyto davy neexistovaly a paragraf nadiktovaný Kurskému byl zbytečný. Jediný podivín tohoto druhu v celém Rusku byl Savinkov, ale ani jeho si netroufli soudit podle onoho paragrafu. Zato opačný trest – vypovězení za hranice místo zastřelení – byl vyzkoušen často a bez prodlení.

V oněch dnech, kdy se narychlo vymýšlel trestní zákon, nezapomněl Vladimír Iljič na svůj nápad a dne 19. května napsal:

„Soudruhu Dzetžinskij! K otázce vypovězení spisovatelů a profesorů napomáhajících kontrarevoluci. To se musí připravit

pečlivěji. Bez přípravy se dopustíme hlouposti… Věc je třeba zařídit tak, abychom tyto „vojenské špióny“ pochytali, abychom je systematicky lovili a posílali za hranice. Prosím Vás, abyste tento dopis nerozmnožoval a ukázal jej tajně členům politbyra.[285)] Tajnost byla v tomto případě zcela přirozená vzhledem k důležitosti a poučnosti tohoto opatření. Průzračně jasné rozdělení třídních sil v sovětském Rusku bylo porušováno jen touto rosolovitou beztvarou skvrnou staré buržoazní inteligence, která v ideologické oblasti hrála skutečně úlohu vojenských špiónů – a proto nebylo možno přijít na nic lepšího než tuto myšlenkovou usazeninu vymést co nejrychleji za hranice.

Soudruh Lenin sám byl už připoután na lůžko, ale členové politbyra návrh zřejmě schválili, a tak soudruh Dzeižinskij provedl lov a koncem roku 1922 bylo asi tři sta nejvýznačnějších ruských humanitních vědců posazeno na… vlečnou loď?… nikoliv, na parník a odvezeno na evropské smetiště. (Mezi těmi, kteří tam zapustili kořeny a proslavili se, byli filozofové N. O. hosskij, S. N. Bulgakov, N. A.

Berďajev, F. A. Stěpun, B. P. Vyšeslavcev, L. P. Karsavin, S. L. Frank, I. A. lljin, dále historikové S. P. Melgunov, V. A. Mjakotin, A. A. Kizevetter, I. I. Lapin a spisovatelé a publicisté J. I. Ajchenvald, A. S. Izgojev, M. A. Osorgin, A. V. Pešechonov. V menších skupinách byli někteří odvezeni ještě dodatečně začátkem roku 1923, například sekretář Lva Tolstého V. F. Bulgakov.

Pod záminkou podezřelých známostí se tam dostali i matematici jako D. F.

Selivanov.) Avšak s tím systematickým lovením to nevyšlo. Snad z křiku emigrantů, že je to pro ně „dárek“, si uvědomili, že ani toto opatření není nejlepší a že si jen zbytečně nechávali ujít materiál dobrý k zastřeleni, který navíc mohl na tom smetišti dějin vykvést jedovatými květy. A tak od tohoto opatření upustili. A všechny další čistky vedly buď ke konci, který potkal Duehonina, nebo na Souostroví Gulag.

Zdokonalený trestní zákon, schválený v roce 1926 (a platný až do Chruščovovy éry),

285) Lenin, Spisy. 5. vyd., sv. 54, Moskva, str. 265-266.

propletl všechny předchozí provazy politických paragrafů v jedinou pevnou síť paragrafu padesátého osmého, jehož se pak používalo k tomuto výlovu. Lovení se rychle rozšířilo na inženýrsko-technickou inteligenci – tím nebezpečnější, že zaujímala silnou pozici v národním hospodářství, a těžko ji bylo kontrolovat jen za pomoci Pokrokového učení. Teď bylo jasné, že chybou byl soudní proces ve věci Oldenborgerovy sebevraždy (jak pěkné centrum se tam mohlo dát dohromady!) a ukvapené že bylo Krylenkovo závěrečné prohlášení: „O sabotáži inženýrů se v letech 1920-21 nedalo mluvit.“[286)] Jestliže to nebyla sabotáž, bylo to něco daleko horšího, totiž – škůdcovstvi (tento výraz vynalezl, jak se zdá, jeden řadový vyšetřovatel v Šachtách).

Sotva se pochopilo, co se má hledat: škůdcovství – hned se, přes absenci tohoto pojmu v dějinách lidstva, začalo bez obtíží odhalovat ve všech odvětvích průmyslu i ve všech jednotlivých závodech. Avšak tyto drobné nálezy postrádaly celistvost koncepce a dokonalost provedení, o něž jasné usilovala Stalinova povaha i hloubavá část naší justice. Nakonec však náš zákon dozrál a mohl světu ukázat něco skutečně dokonalého – jednotný, velký, dobře koordinovaný proces, tentokrát s inženýry. Tak začal k) Šachtinský proces (18. května-15. července 1928).

Zvláštní senát Nejvyššího soudu SSSR, předseda A. J. Vyšinskij (tehdy ještě rektor 1. Moskevské státní univerzity), hlavní žalobce N. V. Krylenko (pamětihodné setkání! – jako by to bylo předávání právnické štafety)[287)], 53 obžalovaných, 56 svědků. Jak velkolepé!!

Avšak běda, ve velkoleposti tohoto procesu spočívala i jeho slabost: jestliže se pro každého obžalovaného měly natáhnout jen tři nitky, bylo jich dohromady už 159, a Krylenko i Vyšinskij měli však jen po deseti prstech. Samozřejmě že „se obžalovaní snažili odhalit před společností své těžké zločiny“ – ale ne všichni, jen šestnáct. Třináct se jich vytáčelo. Čtyřiadvacet vůbec vinu nepřiznalo[288)]. To způsobilo nepřípustný nesoulad, což masy vůbec nemohly pochopit. Vedle kladů (dosažených ostatně už při předešlých procesech) – jako byla bezmocnost obžalovaných a obhájců, jejich neschopnost

posunout nebo odstrčit balvan rozsudku – bily do očí nedostatky tohoto nového procesu, což v případě zkušeného Krylenka bylo neodpustitelné.

Na prahu beztřídní společnosti jsme konečně byli s to uskutečnit i bezkonfliktní soudní proces (odrážející vnitřní bezkonfliktnost našeho řádu), proces, při němž svorně spějí k témuž cíli soud, prokurátor, obhajoba i obžalovaní.

Avšak rozsah Šachtinského procesu, v němž šlo jedině o uhelný průmysl a z něho jen o Donbas, nebyl přiměřený době.

Krylenko začal kopat novou hlubokou jámu zřejmě hned toho dne, kdy skončil Šachtinský proces (spadli do ní dokonce dva jeho kolegové – veřejní žalobci v Šachtinském procesu Osadčij a Šejn). Je zbytečné se zmiňovat o tom, s jakou ochotou a dovedností mu pomáhal veškerý aparát OGPU, který už přecházel do pevných rukou Jagody. Bylo třeba vytvořit a odhalit organizaci inženýry, rozvětvenou po celé zemi. Do čela této organizace bylo nutno najít několik silných škůdcovských postav. Kdo v inženýrských kruzích neznal

286) Krylenko, V pěti letech, str. 437.

287) Přísedícími však byli dva staří revolucionáři Vasiljev-Južin a Antonov-Saratovskij. Už samo lidové znění jejich jmen vzbuzovalo sympatie. Snadno se zapamatují. A v roce 1962 jsme najednou četli v Izvěstijích nekrology na oběti represálii – podepsané kým? Věčně žijícím Antonovem-Saratovským!

288) Pravda, 24. 5. 1928, str. 3.

bezesporu silnou a nepoddajně hrdou postavu Pjotra Akimoviče Palčinského? Už na začátku století byl význačným důlním inženýrem a za první světové války pak místopředsedou Výboru pro válečný průmysl, to znamená, že řídil celou válečnou výrobu ruského průmyslu, který musel průběžně napravovat chyby carské přípravy.

Po Únoru se stal náměstkem ministra obchodu a průmyslu. Za cara byl pronásledován za revoluční činnost, po Říjnu byl vězněn třikrát (1917, 1918, 1922) a od roku 1920 byl profesorem Báňského institutu a poradcem Státní plánovací komise. (Podrobněji o něm viz část III, kap. 10.) Tohoto Palčinského tedy určili za hlavního obžalovaného v novém velkolepém procesu.

Při vstupu na neprobádanou půdu inženýrského světa se lehkomyslný Krylenko přes svou desetiletou věhlasnou činnost prokurátora nejen nevyznal v pevnosti materiálu, ale neměl vůbec ani zdání o možném odporu duší. Ukázalo se, že Krylenkova volba byla chybná.

Palčinskij odolal všem metodám, které OGPU znalo, nevzdal se a zemřel, aniž podepsal jakýkoliv nesmysl. Spolu s ním prošli stejným vyšetřováním N. K. von Meck a A. F. Veličko, kteří se zřejmě také nevzdali. Zda zahynuli při mučení nebo byli zastřeleni, to dosud nevíme; dokázali však, že lze vzdorovat a že lze nepodlehnout – a tak se stali všem dalším významným obžalovaným vzorem i výčitkou.

Jagoda zatajil svou porážku a uveřejnil dne 24. května 1924 stručnou zprávu OGPU o popravě těchto tří obžalovaných za škůdcovství obrovských rozměrů a o odsouzení mnoha dalších nejmenovaných osob.[289)] Kolik času se však zbytečně promrhalo! Téměř celý rok! Kolik nocí výslechů, kolik fantazie vyšetřovatelů – a to vše nadarmo! Krylenko musel začít všechno zas od začátku a hledat osobnost, skvělou a silnou – a zároveň zcela slabou a zcela poddajnou. On však rozuměl této zatracené inženýrské rase do té míry špatně, že ztratil ještě jeden rok neúspěšnými pokusy. Od léta 1929 se páral s Chrennikovem, ale ani ten nesouhlasil s takovou hanebnou rolí a zemřel. Zpracovali starého Fedotova, ale ten byl zase příliš starý a k tomu ještě textilák, což nebylo právě efektní odvětví. A tak opět ztratili rok! Země čekala na rozhodující proces se škůdci, čekal na něj soudruh Stalin – ale Krylenkovi se pořád práce nedařila.[290)] Teprve v létě 1930 přišel kdosi s návrhem: ředitel Ústavu tepelné techniky Ramzin! Zatkli ho – a za tři měsíce bylo připraveno a inscenováno velkolepé divadlo, originální výtvor našeho soudnictví a nedostižný vzor pro světovou justici:

1) Proces s Průmyslovou stranou (25. listopadu-7. prosince 1930).

Zvláštní senát Nejvyššího soudu, opět Vyšinskij, opět Antonov-Saratovskij a opět náš oblíbený Krylenko.

Teď už se neobjeví „technické důvody“, které by nedovolovaly předložit čtenářům úplný těsnopisný záznam procesu[291)] nebo by bránily zahraničním dopisovatelům v přístupu. Záměr byl velkolepý: posadit na lavici obžalovaných celý průmysl země, všechna jeho odvětví a plánovací orgány. (Jen oko pořadatele vidí skuliny, kterými proklouzl báňský průmysl a železniční doprava.) Zároveň se však příliš šetřilo materiálem: obžalovaných bylo pouze osm (chyby Šachtinského procesu byly vzaty v úvahu).

Jistě zvoláte: Cožpak osm lidí může představovat celý průmysl? Proč ne – pro nás je i to moc! A tři z osmi jsou jen z textilního průmyslu jakožto nejdůležitějšího odvětví pro

289) Izvěstiia, 24. 5. 1929.

290) Je velmi dobře možně, že tento jeho neúspěch utkvěl ve Vůdcově neblahé paměti a vedl k symbolickému zániku hlavního prokurátora pod touž gilotinou.

291) Process Prompartii (Proces s Průmyslovou stranou), Moskva 1931.

obranu země. To tedy jisté existují zástupy svědků? Sedm lidí, právě takoví škůdci, a také ve vazbě. Pak ale jistě existuji hromady usvědčujícího materiálu? Nákresy?

Projekty? Směrnice? Zprávy? Úvahy? Hlášení? Soukromé poznámky? Ne, nic! Ani kousek papíru! Jak mohlo GPU něco takového dopustit? Tolik lidí zatklo a ani kus papíru neukořistilo? „Bylo jich hodně“, ale „vše bylo zničeno“. Protože „nebylo kde umístit archív“. Při procesu je předloženo jen několik novinových článků z emigrantského a našeho tisku. Jak ale zaměřit obžalobu?…

Vždyť je tu přece Nikolaj Vasiljevič Krylenko. Vždyť tu není první den. „Nejlepším důkazem je za všech okolností přece jen přiznání obžalovaných“.[292] Avšak jaké přiznáni: nikoliv vynucené, nýbrž upřímné, kdy lítost vyplavuje z hrudi celé monology a kdy člověk cítí potřebu mluvit a mluvit, odhalovat se a bičovat.

Starého Fedotova (66 let) vyzvou, aby se posadil, že to už stačí – ale ne, on se vnucuje s dalšími výklady a prohlášeními. Po pět zasedání nemusí soud ani klást otázky: obžalovaní mluví a mluví, vysvětlují a ještě dodatečně žádají o slovo, aby doplnili, co zapomněli. Bez jakýchkoliv otázek vykládají deduktivně všechno, co obžaloba potřebuje. Ramzin po obšírných prohlášeních připojuje pro jasnost ještě krátká shrnutí jako pro těžko chápavé studenty. Největší obavy mají obžalovaní z toho, že by něco mohlo zůstat nevysvětleno, někdo neodhalen, něčí jméno neuvedeno, něčí škůdcovský záměr nevyložen. A jak se sami špiní! – „Jsem třídní nepřítel“, „dal jsem se podplatit“, „naše buržoazní ideologie“. Prokurátor: „Byla to vaše chyba?“ Čarnovskij odpoví: „A také zločin!“ Krylenko nemá zkrátka co dělat, po celou dobu pěti zasedání popíjí čaj a přikusuje sušenky, nebo co mu právě přinesou.

Jak mohou obžalovaní vydržet takový emocionální výbuch? Magnetofonové záznamy neexistují, ale obhájce Ocep to líčí takto: „Řeči obžalovaných plynuly věcně, chladně a profesionálně klidně.“ To se podívejme! Taková zpovědní vášeň – a přitom věcně? A chladně? A k tomu ještě asi soukají ze sebe svůj kajícný a učesaný text tak mdle, že je Vyšinskij musí často požádat, aby mluvili hlasitěji a zřetelněji, protože není nic slyšet.

Harmonický průběh procesu nikterak nenarušuje ani obhajoba: souhlasí se všemi návrhy prokurátora, jeho obžalovací řeč označí za historickou, své argumenty za malicherné a pronášené proti vlastním citům, neboť „sovětský obhájce je především sovětským občanem“ a „spolu se všemi pracujícími pociťuje rozhořčení“ nad zločiny svých mandantů [293] Při soudním řízení klade obhajoba nesmělé skromné otázky a okamžitě od nich upouští, jakmile Vyšinskij zasáhne. Obhájci obhajují jen dva neškodné textiláky a nediskutují ani o skutkové podstatě ani o kvalifikaci trestných činů, nýbrž jen o tom,

je-li možné, aby mandant unikl trestu smrti. Je užitečnější, soudruzi soudci, „jeho tělo, nebo jeho práce“?

A jaké hnusné zločiny vůbec spáchali tito buržoazní inženýři? Tady je máte:

Plánovali snížené tempo hospodářského rozvoje (například roční přírůstek výroby všeho všudy jen 20-22 %, zatímco pracující byli ochotni je zvýšit o 40 i 50 %). Zpomalovali tempo těžby místních paliv. Nedostatečné rychle budovali Kuzněckou uhelnou pánev. Využívali teoreticko-ekonomických diskusí (Má se zásobovat Donbas elektrickým proudem z Dněprogesu? Má se postavit magistrála Moskva-Donbas?), aby zdržovali řešení důležitých problémů. (Když inženýři diskutují, práce stojí!) Zdržovali projednávání stavebních projektů (neschvalovali je okamžitě). V přednáškách o pružnosti a pevnosti materiálu zastávali protisovětskou linii. Nechávali instalovat zastaralé strojní zařízení. Blokovali finanční prostředky (investovali je do drahých a dlouhotrvajících staveb). Prováděli zbytečné (!) opravy. Špatně používaly kovy (vzhledem k neúplnému sortimentu železa). Vytvářeli disproporce mezi jednotlivými cechy v továrnách i mezi množstvím surovin a možnostmi jejich zpracování (to se zvlášť projevilo v textilním průmyslu, kde postavili o jednu až dvě továrny víc, než odpovídalo sklizni bavlny). Pak udělali skok od minimalistických plánů k maximalistickým. Tak došlo k jasně škůdcovskému urychlení rozvoje téhož neblahého textilního průmyslu. A co nejdůležitější: plánovali (avšak ani jednou neuskutečnili) diverzní akce v energetice. Jejich záškodnictví se tedy neprojevovalo v poruchách nebo v ničení strojů, nýbrž v plánování a řízení průmyslu, a mělo vést k všeobecné krizi a dokonce v roce 1930 k hospodářskému ochromení! Ale nevedlo k tomu – jen díky průmyslově finančním protiplánům pracujících mas (zdvojnásobení směrných čísel!).

„No ale…,“ tak nějak začne skeptický čtenář.

Cože? To je vám málo? Jestliže však budeme u soudu každý bod opakovat a přežvykovat pětkrát nebo osmkrát – nebude toho snad víc?

„No ale," vede dál svou čtenář šedesátých let, „nemohlo to všechno vzejít právě z těch protiplánů? Bodejť by nevznikly disproporce, když každá odborářská schůze může bez souhlasu Státní plánovací komise předělat všechny proporce, jak chce."

Ach, trpký je chleba prokurátorův! Vždyť každé slovo se má uveřejnit! To znamená, že to budou číst také inženýři. Kdo se ale dá na vojnu, musí bojovat! A tak se Krylenko neohroženě vrhne do technických detailů. Vnitřní stránky a přílohy novin velkého formátu se plní drobně tištěným textem o technických podrobnostech.

Počítají s tím, že každý čtenář z toho otupí, že mu nestačí večery ani neděle, aby to všechno přečetl, a že si jen všimne refrénu, který se opakuje každých pár odstavců:

Škodili! Škodili! Škodili!

Ale co když se přece jen do toho dá a bude číst každou řádku?

Pak z té spleti hloupě a nešikovně sestavených obvinění pozná že se lubjanští zabijáci pustili do práce, které vůbec nerozumějí. Že jim z hrubé sítě unikl nespoutaný duch století. Vězňové jsou sice přemožení, povolní a zdeptaní, ale jejich duch se nedá spoutat.

Dokonce i vyděšené znavené jazyky obžalovaných nám dokážou všechno vyjmenovat a povědět.

Podívejme se, v jakém ovzduší pracovali. Kalinnikov: „U nás se vytvořila nedůvěra k technikům." Laričev: „Ať jsme chtěli nebo ne, měli jsme ty 42 milióny tun naftu vytěžit (to jest na příkaz shora)… ale to se stejně za žádných podmínek vytěžit nedá."[294] Mezi takové dvě nemožnosti byla vtěsnána veškerá činnost nešťastné generace našich inženýrů. – Ústav tepelné techniky se pyšní svým nejdůležitějším objevem. koeficient využití paliva byl podstatně zvýšen; vzhledem k tomu se v perspektivním plánu stanoví nižší potřeba paliva – a to znamená, že škodili, nebol snížili palivovou bilanci! – Do dopravního plánu dali vybavení všech vagónů automatickými spřáhly – a to znamená, že škodili, neboť zmrazovali finanční prostředky! (Vždyť automatická spřáhla se vyplatí teprve za dlouhou dobu, ale my chceme výsledky u zítra!) – Aby se lépe využilo jednokolejných tratí, rozhodli se zvětšit lokomotivy a

292) Proces s Průmyslovou stranou, str. 453.

293) Tamtéž, str. 488.

294) Proces s Průmyslovou stranou, str. 325.

vagóny. Je to modernizace? Ne, škůdcovství, neboť se budou muset vynakládat prostředky na zesílení mostů a tratí! – Po zralé ekonomické úvaze, že v Americe je kapitál laciný a pracovní síly drahé, zatímco u nás je tomu naopak, a proto se nemůžeme po nich opičit, přišel Fedotov k tomuto závěru: My teď nepotřebujeme kupovat drahé americké stroje na pásovou výrobu, pro nejbližších deset let je pro nás výhodnější nakoupit laciněji méně dokonalé anglické stroje a postavit k nim víc dělníků, protože za deset let bude tak jako tak nutné stroje vyměnit, ať jsou jakékoliv, a pak nakoupíme ty dražší. Takové škůdcovství! Pod záminkou hospodárnosti nechce, aby sovětský průmysl měl moderní stroje! – Začali stavět nové továrny ze železobetonu místo mnohem levnějšího obyčejného betonu s tím, že se za sto let velice vyplatí: opět škůdcovství! Zmrazování finančních prostředků, plýtvání nedostatkovou armovací ocelí! (Má se snad nechat jen na zuby?) Fedotov na lavici obžalovaných ochotně připouští: „Jistě, jestliže se dnes počítá s každou kopejkou, pak se to může považovat za škůdcovství.

Angličané říkají: Nejsem tak bohatý, abych mohl kupovat laciné věci…“

Pokusí se to opatrně vysvětlit tvrdohlavému prokurátorovi: „Z jakýchkoliv teoretických postupů vyplývají normy, které se konec konců mohou jevit (a budou považovány!) jako škůdcovství…“[295] Může se zastrašený obžalovaný vyjádřit jasněji?… To, co je pro nás teorie, je pro vás škůdcovství! Vy přece musíte mít všechno dnes a nemyslíte vůbec na zítřek… Starý Fedotov se snaží vysvětlit, kde všude se kvůli zběsilému spěchu pětiletky mrhá statisíci a milióny rublů: Bavlna se netřídí na místě, aby se každé továrně dodal ten druh, který odpovídá jejímu výrobnímu programu, nýbrž ji rozesílají lajdácky a bez třídění. Prokurátor to však neposlouchá! S umíněností zabedněnce se během procesu desetkrát znova a znova vrací k názornější otázce, kterou si sestavil z kostek dětské stavebnice: Proč

začali stavět továrny jako paláce – s vysokými halami, širokými chodbami a příliš dobrou ventilací? Cožpak to není jasné škůdcovství? Vždyť je to nenávratné zmrazování finančních prostředků!

Buržoazní škůdci mu vysvětlují, že lidový komisariát práce chtěl, aby se v zemi proletariátu stavěly pro dělníky prostorné továrny s dobrým vzduchem (to tedy znamená, že v komisariátu práce sedí také škůdci, zapište to!), lékaři vyžadovali devítimetrovou výšku hal, Fedotov ji snížil na šest metrů – proč ji ale nesnížil na pět? Zase škůdcovství! (A kdyby ji byl snížil na čtyři a půl metru, bylo by to už vysloveně drzé škůdcovství: to by byl chtěl vytvářet pro svobodné sovětské dělníky hrůzné pracovní podmínky kapitalistických továren.) Vysvětlují Krylenkovi, že při celkových nákladech na stavbu celé továrny í se zařízením jde o pouhá tři procenta – leč marné, znova a znova se vrací k výšce hal! A dále: Jak to že si dovolili montovat tak silné ventilátory?

Byly propočteny na nejteplejší letní dny… Proč právě na nejteplejší? V nejteplejších dnech se snad mohou dělnicí trochu zpotit!

Mezitím však je slyšet: „Disproporce byly zcela přirozené… Má je na svědomí bezhlavá organizace ještě před Inženýrským centrem“ (Čarnovskij)[296)].

„Žádné škůdcovské činnosti není ani zapotřebí… stačí jednat předepsaným způsobem a všechno přijde samo od sebe“ (opět Čarnovskij)[297)] Nemůže se vyjádřit jasněji

295) Tamtéž, str. 365.

296) Proces s Průmyslovou stranou, str. 204.

297) Tamtéž, str. 262.

po mnoha měsících v Lubjance a na lavici obžalovaných! Stačí jednat předepsaným způsobem (to znamená podle směrnic nadřízených zmatkařů) – a nesmyslný plán se sám od sebe zhroutí. Hle, jejich škůdcovství: „Mohli jsme vyrobit dejme tomu tisíc tun,

ale měli jsme vyrobit (tj. podle idiotského plánu) tři tisíce. a přitom jsme neučinili žádná opatření, abychom tuto výrobu zajistili."

Jistě budete souhlasit, že to na oficiální, zkontrolovaný a zcenzurovaný stenografický záznam z oněch let není právě málo.

Často nutí Krylenko své herce, aby do únavy opakovali hlouposti a nesmysly, až je jim hanba za autora, leč musí hrát dál pro kousek vlastního života.

Krylenko: „Souhlasíte s tím?"

Fedotov: „Souhlasím… i když celkem vzato nemyslím…"[298)]Krylenko: „Potvrzujete to?"

Fedotov: „Vlastně… v některých věcech… celkem vzato… ano."[299)] Pro inženýry (pro ty na svobodě, dosud nezatčené, kteří i po soudním zostuzeni celého stavu musí dál vesele pracovat) – pro ty není východiska. Všechno dělají špatně. Špatné je ano, špatné je i ne. Špatné je dopředu, špatné je i dozadu. Když spěchali – byl to škodlivý špěch, když nespěchali – škodlivé zpomalování tempa rozvoje. Když rozvíjeli některá odvětví opatrně – bylo to záměrné zdržování, sabotáž; když se podřídili rozmarným skokům plánu – způsobili škodlivou disproporci. Opravy, zlepšování výroby, investiční příprava – to bylo zmrazování finančních prostředků; provoz do úplného opotřebování strojního zařízení – diverze! (A to všechno se vyšetřovatelé dozví od nich samých: nepovolení spánku, korekce – a teď sami uveďte přesvědčivé příklady, kde a jak jste mohli škodit.) „Uveďte jasný příklad! Uveďte jasný příklad svého škůdcovství!" vybízí netrpělivý Krylenko.

(Uvedou vám jasné příklady, uvedou! Brzy se najde někdo, kdo napíše i dějiny techniky těchto let! Ten vám uvede všechny možné i nemožné příklady. Zhodnotí všechny křeče a záchvaty té vaší pětiletky za čtyři roky. Pak se dozvíme, kolik národního bohatství a sil jste zbytečně promrhali. Dozvíme se, jak všechny nejlepší projekty byly zavrženy a místo nich provedeny horši projekty a horším způsobem. Inu, jestliže skvělé inženýry vedou ruda gardisté jako za čínské kulturní revoluce, co dobrého z toho může vzejít? Nadšení diletanti – ti napáchali víc škod než zabednění vedoucí.) Avšak uvádět příliš podrobností není vhodné. Čím víc podrobností, tím méně by zločiny zasluhovaly trest smrti.

Ale počkejte, to není všechno! Nejhorší zločiny teprve přijdou! Tady jsou – srozumitelné a pochopitelné i negramotnému! Průmyslová strana 1. připravovala intervenci. 2. přijímala peníze od imperialistů, 3. prováděla špionáž, 4. rozdělovala ministerská křesla v příští vládě.

A konec! Všichni sklapli ústa. Všichni namítající sklonili hlavu. Je slyšet jen dupot demonstrantů a řev za okny: „Smrt! Smrt! Smrt!“

A podrobněji to nejde? – K čemu by vám to bylo?… Nuže dobrá, prosím, ale bude to ještě horší. Všechny řídil francouzský generální štáb. Francie přece nemá žádné starosti ani potíže, ta neví, co je to stranický boj, té stačí jen zapískat – a už pochodují divize připravené

298) Tamtéž, str. 4 – 5.

299) Tamtéž, str. 356.

k intervenci! Nejdříve ji naplánovali na rok 1928. Nedošlo však k dohodě a koordinaci. Dobrá, odložili ji tedy na rok 1930. Opět se nedohodli. Dobrá, tak tedy na rok 1931. Je to totiž takhle: Francie sama bojovat nebude, jen si zabere pro sebe (za celkovou organizaci intervence) část Ukrajiny na pravém břehu Dněpru. Anglie – ta tím spíš nebude bojovat, ale na zastrašení vyšle flotilu, jak slibuje, do Černého a Baltského moře (za to dostane kavkazskou naftu). Hlavními válečníky bude sto tisíc emigrantů (ti se sice už dávno rozprchli a rozjeli do celého světa, ale na zapísknutí se hned seběhnou). Pak Polsko (dostane polovinu Ukrajiny). Rumunsko jeho skvělé úspěchy v prvé světové válce jsou všeobecně známé, je to hrozný protivník). A Lotyšsko! A Estonsko! (Tyto dvě malé země ochotně zapomenou na starosti se svým mladým státním zřízením a vší silou se vrhnou do boje.) Ale ještě hroznější je směr hlavního úderu. Cože, ten už je znám? Ano! Vyjde z Besarábie, bude se opírat o pravý břeh Dněpru a povede pak – přímo na Moskvu![300)] A v ten osudný okamžik dojde na všech železnicích… k výbuchům? – ne, k zácpám! A Průmyslová strana přitom ještě ve třech elektrárnách

vyšroubuje pojistky, takže se celý Sovětský svaz pohrouží do tmy a zastaví se všechny stroje včetně textilních. Pak propuknou diverze. (Obžalovaní, pozor! Pokud se nebude jednat s vyloučením veřejnosti, neuvádět diverzní metody! Neuvádět továrny! Neuvádět zeměpisné názvy míst!

Neuvádět jména ani cizinců, ba ani našich lidí!) K tomu připočtěte smrtelný úder, který v té době bude zasazen textilnímu průmyslu. Je nutno dodat, že se v Bělorusku se škůdcovským záměrům stavějí dvě či tři textilní továrny, které mají posloužit interventům jako opěrné základny![301)] Jakmile je interventi obsadí, vyrazí neúprosně na Moskvu. Avšak nejzákeřnější spiknutí spočívá v tom, že chtěli (ale nestačili) vysušit kubáňské záplavové louky spolu s močály v běloruském Polesí a kolem Ilmeňského jezera (Vyšinskij sice zakáže uvádět přesné názvy míst, ale jeden svědek se podřekne) – a tak se měla interventům otevřít nejkratší cesta do Moskvy, aniž si zmáčí nohy a jejich koně kopyta. (Proč to měli Tataři tak těžké?

Proč se Napoleon nemohl dostat do Maskvy? No přece kvůli poleským a ilmeňským močálům. Kdyby je byli vysušili, byli by odkryli přístup do bělokamenné matičky Moskvy!) A ještě nutno dodat, že pod záminkou stavby pil (místa neuvádět, je to tajemství!) postavili hangáry, aby letadla interventů nestála na dešti a mohla tam pěkně zarolovat. A rovněž postavili (místa neuvádět!) ubikace pro interventy! (Kde asi našli přístřeší okupanti za všech předchozích válek?…) Všechny instrukce k tomu dostávali obžalovaní od dvou tajemných cizinců K. a P. (v žádném případě neuvádět jejich jména ani jména států!).[302)] Poslední dobou dokonce přistoupili k „přípravě zrádcovských akcí jednotlivých útvarů Rudé armády“ (neuvádět druh vojsk, neuvádět útvary, neuvádět jména!). Nic z toho sice neuskutečnili, zato však zamýšleli (což rovněž neuskutečnili) v jednom ústředním armádním úřadě vytvořit buňku finančních odborníků, bývalých důstojníků bílé armády. (Cože, bílé armády? Zapište to, zatknout!) A buňky protisovětsky naladěných studentů… (Cože, studentů? Zapište to, zatknout!) Přitom se to ale nesmí přehnat. Aby pracující nezmalomyslněli, že už je všechno v tahu, že to už sovětská vláda projela. Hned se to uvede na správnou míru:

Mnoho věci plánovali. ale málo udělali! Ani jedno průmyslové odvětví neutrpělo podstatné škody.

Proč ale vlastně k té intervenci nedošlo? Z různých komplikovaných důvodů.

Jednou nebyl ve Francii zvolen Poincaré, jindy se zas naši průmyslníci v emigraci domnívali, že

300) Kdo nakreslil tuto šipku Krylenkovi na krabičku od cigaret: Nebyl to ten, kdo vymyslel naši obranu v roce 1941?

301) Proces s Průmyslovou stranou, str. 356. To je míněno vážně.

302) Tamtéž, str.469.

bolševici ještě neobnovili úplně jejich bývalé podniky – ať se bolševici víc činí! A také s Polskem a Rumunskem se nikterak nemohla dohodnout.

Dobrá, k intervenci sice nedošlo, avšak existovala Průmyslová strana! Slyšíte ten dupot" Slyšíte to dunivé volání pracujících mas: „Smrt! Smrt! Smrt!“ To pochodují „ti, kteří v případě války budou muset za činnost těchto osob zaplatit svými životy, strádáním a útrapami“.[303)] (Jako by to byl Krylenko předvídal: Tito důvěřiví demonstranti vskutku zaplatí v roce 1941 svými životy, strádáním a útrapami za činnost těchto osob! Na koho to ale ukazujete, prokurátore? Na koho to ukazujete?) Proč však Průmyslová strana? Proč strana – a ne Inženýrsko-technické centrum? My jsme zvyklí na centrum.

Existovalo i centrum, ano. Oni se ale rozhodli, že se přemění v politickou stranu. Je to solidnější. Tak se bude lépe bojovat o ministerská křesla v budoucí vládě. To „zmobilizuje inženýrsko-technické kádry k boji o moc“. K boji s kým? No s ostatními stranami! Za prvé s Rolnickou stranou práce, ta přece má 200 tisíc členů! Za druhé se stranou menševiků. A centrum? Tyhlety tři strany dohromady měly právě vytvořit Spojené centrum. GPU je však

rozdrtilo! A je dobře, že nás rozdrtili. (Všichni obžalovaní jsou tomu rádi.) (Stalinovi lichotí, že mohl rozdrtit další tři strany. Tolik slávy tři „centra“ nemohou přinést!) A když už strana – tak s ÚV, ano, s vlastním ÚV! Je sice pravda, že se žádné konference ani volby nikdy nekonaly. Kdo chtěl, ten se stal členem ÚV, bylo jich asi pět. Všichni si dávali navzájem přednost. I předsednictví si vzájemně nabízeli. Žádná zasedání se nikdy nekonala – ani ústředního výboru (nikdo si nevzpomíná, zato Ramzin si to dobře pamatuje a také to poví!), ani oborových skupin. Jakési liduprázdno… Čarnovskij: „K formálnímu ustavení Průmyslové strany nikdy nedošlo.“ A kolik že má členů? Laričev: „Spočítat členy je obtížné, přesný stav neznáme.“ A jak škodili? Jak si předávali směrnice? Zcela jednoduše, když jeden potkal druhého v podniku, vyřídili to ústně. A dál pak každý škodil, jak dovedl. (Ramzin s jistotou mluví o dvou tisících členů. Kde jsou dva tisíce, tam se jich dá zatknout i pět tisíc. Podle údajů soudu je v SSSR celkem 30-40 tisíc inženýrů. To znamená, že každý sedmý se zavře a zbývajících šest se tak zastraší.) A co styky s předáky Rolnické strany práce? S těmi se setkávali ve Státní plánovací komisi nebo v Nejvyšší radě národního hospodářství – a „plánovali systematické akce proti vesnickým komunistům“…

Kde jsme jen tohle už viděli? No ovšem, v Aidě! Radames táhne do boje, orchestr burácí, osm vojáků stojí v přilbách a s kopími – a dva tisíce jejich namalováno na zadní kulise. Tak je to i s Průmyslovou stranou.

Ale to nic, hraje se dál! (Dnes by už nikdo ani neuvěřil, jak to tehdy hrozivě a vážně vypadalo.) Neustálým opakováním se to vtlouká do hlav, každá epizoda se ještě několikrát přehrává. Tím se jen násobí hrůzostrašné představy. A aby to nebylo tak fádní, obžalovaní najednou také trošku „zapomenou“, „pokoušejí se o vytáčky“, načež je hned „vezmou do křížového výslechu“ – a všechno vypadá opravdově a živě jako na scéně Mchatu, Moskevského uměleckého akademického divadla.

Krylenko to však přehnal. Chtěl ukázat Průmyslovou stranu z dalšího zorného úhlu: odhalit její sociální základnu. Jde přece o třídní živel, takový rozbor jistě nezklame, a proto

303) Tamtéž, str. 437. Citát z Krylenkovy řeči

se Krylenko odchýlil od Stanislavského metody, nerozdělil úlohy a pustil se do improvizace: Nechť každý vypráví o svém životě, o svém poměru k revoluci i o tom, co ho přivedlo ke škůdcovské činnosti.

A toto neuvážené meziaktí, jediná lidská scéna, pokazilo najednou všech pět dějství. První, co se s překvapením dozvíme, je, že všech těchto osm sloupků buržoazní inteligence pochází z chudých rodin. Syn rolníka, syn úředníka s početnou rodinou, syn řemeslníka, syn vesnického učitele, syn podomního obchodníčka… Všech osm studovalo za pár grošů, sami si museli vydělávat na své vzdělání od svých dvanácti, třinácti nebo čtrnácti let, ať už kondicemi nebo jako topiči na lokomotivě. Neuvěřitelné přitom je, že jim nikdo nebránil v cestě vzdělání.

Všichni normálně absolvovali reálku, pak techniku a stali se významnými a znamenitými profesory. (Jak je to možné? Neřekli nám snad, že za carismu mohli… jen děti statkářů a kapitalistů? Copak mohou nástěnky lhát?…) Zato teď, za sovětů, mají inženýři velké potíže: je pro ně téměř nemožně, aby dali svým dětem vyšší vzdělání (nezapomínejme, že děti inteligence jsou ta nejhorší odrůda!) Soud to nepopírá. Ani Krylenko ne. (Obžalovaní sami rychle ujišťují, že to pochopitelně na pozadí celkových vítězství není důležité.) Ponenáhlu začínáme rozeznávat rozdíl i mezi obžalovanými (doposud všichni mluvili téměř stejně). Věkové hranice která je dělí, je zároveň i hranicí jejich slušnosti. Výpovědi těch, jimž je kolem šedesátky a víc, vzbuzují účast. Drze a nestoudně si však počíná 43 letý Ramzin i stejně starý Laričev a 29 letý Očkin (ten, který v roce 1921 udal Hlavni správu palivového průmyslu), od nich také pocházejí všechny hlavní výpovědi o Průmyslové straně a o intervenci. Ramzin se choval tak (přes své dřívější mimořádné úspěchy), že mu nikdo z ostatních inženýrů nepodal ruku – ale on si z toho nic nedělal. Nyní při přelíčení reaguje na Krylenkovy narážky dřív, než je sám Krylenko stačí vyslovit, a dává přesně formulované odpovědi. Všechna obvinění spočívají jen na Ramzinově paměti. Umí se tak ovládat a chová se tak energicky, že by byl skutečně mohl

vést v Paříži jako zplnomocněnec jednání o intervenci (samozřejmě z pověření GPU). Úspěšný byl také Očkin: ve svých 29 letech už „požíval bezmezné důvěry Rady práce a obrany i Rady lidových komisařů“.

O 62 letém profesoru Čarnovském se to říci nedá: anonymní studenti štvali proti němu na nástěnných novinách; po 23 letech přednášení byl předvolán před plenární studentskou schůzi, „aby se zodpovídal ze své činnosti“ (on tam však nešel).

A profesor Kalinnikov vedl v roce 1921 otevřený boj proti sovětské vládě – a to stávku profesorů. Bylo to tak, že Moskevské vysoké technické učení si už v letech stolypinské reakce vybojovalo akademickou autonomii (obsazování profesorských míst, volbu rektora atd.). V roce 1921 zvolili profesoři MYTU Kalinnikova rektorem na další období, avšak lidový komisariát jej neschválil a jmenoval svého kandidáta.

Profesoři tedy zahájili stávku za podpory studentů (tehdy ještě nebylo opravdových proletářských studentů), a tak zůstal Kalinnikov celý rok rektorem proti vůli sovětské vlády! (Teprve v roce 1922 zakroutili krkem jejich autonomii, což se určitě neobešlo bez zatýkání.) Fedotovovi je 66 let a jeho inženýrská tovární praxe je o jedenáct let starší než SDDSR. Pracoval ve všech přádelnách a textilních továrnách v Rusku (takové lidi mají ostatní v nenávisti a chtějí se jich co nejrychleji zbavit). V roce 1905 odešel z místa ředitele u l~torozova a vzdal se svého vysokého platu – raději šel při „rudém pohřbu“ za rakvemi dělníků, které kozáci zastřelili. Teď však už je nemocen, špatně vidí. po večerech už nevycházel z domu, nemohl chodit ani do divadla.

A tito lidé že připravovali intervenci? Hospodářský rozvrat?

Čarnovskij neměl po mnoho let volný večer, tak byl zaměstnán přednáškami a pracemi v nových vědních oborech (organizace výroby, vědecké základny racionalizace). Má dětská paměť si uchovala obraz profesorů oněch let, myslím, že právě takoví vskutku byli: po večerech jim nedali pokoj studenti s diplomovými pracemi, projektanti a aspiranti, takže se k rodině vraceli až po jedenácté hodině.

Vždyť jich bylo na začátku pětiletky jen třicet tisíc na celou zemi – byli přímo na roztrhání!

A tito lidé že připravovali krizi? A prováděli špionáž za cizí milodar?

Jednu pravdivou větu pronesl Ramzin před soudem: „Škůdcovství je cizí vnitřnímu ražení inženýrů."

Po dobu celého procesu nutí Krylenko obžalované, aby se ponižovali a omlouvali za to, že jsou „polovzdělanci" a „analfabeti" v politice. Politika je přece daleko těžší a vyšší věda než nějaká nauka o kovech nebo stavba turbín – v politice ti není nic platná ani hlava, ani vzdělání. Jen řekněte, obžalovaný, s jakým pocitem jste uvítal Říjnovou revoluci? – Se skepsí. – Tak tedy od začátku nepřátelsky, ano!? A proč? Proč!? Proč?

Krylenko na ně dotírá svými teoretickými otázkami – a z jejich prostých lidských podřeknutí, jež nejsou v roli, se nám poodhalí jádro pravdy – o co vlastně šlo, z čeho tu celou bublinu nafoukli.

První, co inženýři v Říjnové revoluci viděli, byl rozvrat. (A po dobu tří let to skutečně rozvrat byl.) Dále v ní spatřovali ztrátu nejzákladnějších lidských svobod. (A ty se už nikdy nevrátily.) Copak si mohli nepřát demokratickou republiku? Jak mohli přijmout diktaturu dělníků, svých podřízených v průmyslu, kteří neměli dostatečnou kvalifikaci, nezvládli ani fyzikální ani ekonomické zákony výroby – a přesto zaujali vedoucí místa, aby řídili inženýry? Proč neměli inženýři považovat za mnohem přirozenější takové společenské zřízení, v jehož čele by stáli ti, kteří jsou schopni rozumně usměrňovat jeho činnost? (Což právě k tomu, kromě mravního řízení společnosti, nevede celá dnešní sociální kybernetika? Což nejsou profesionální politikové vředy na krku společnosti, které jí brání volně pohybovat hlavou a rukama?) A proč by inženýři neměli mít vlastní politické názory? Vždyť politika není žádný vědní obor, je to empirická oblast, kterou nelze definovat žádnými matematickými vzorci a která je nadto ještě podřízena lidskému egoismu a slepým vášním. (Čarnovskij to řekne i před soudem: „Politika se do určitého stupně musí přece jen řídit podle závěrů techniky.") Divoký nápor válečného komunismu se mohl inženýrům jen potvrdit, inženýr se nemůže účastnit nesmyslného

počítání, a proto jich většina do roku 1920 nečinně zahálí, ačkoliv musí třít bídu s nouzí. Když začal Nep, pustili se inženýři ochotně do práce: pokládali Nep za příznak toho, že se vláda umoudřila. Bohužel však podmínky už nejsou jako dřív:

na inženýry se nejen pohlíží jako na společensky podezřelou mezivrstvu, která nemá ani právo poslat své děti na studie; inženýři nejenže jsou nepoměrně hůř placeni, než odpovídá jejich přínosu výrobě, ale vyžadují od nich úspěch a kázeň při výrobě – a přitom je zbavili práv tuto kázeň vyžadovat. Kterýkoliv dělník může teď nejen nesplnit inženýrův příkaz, ale může ho i beztrestně urazit, ba dokonce udeřit – a jako představitel vládnouti třídy je vždy v právu.

Krylenko namítne: „Pamatujete se na proces ve věci inženýra Oldenborgera?"

(Čili. jak jsme ho jako ujali?) Fedotov: „Ano. Aby se obrátila pozornost na postavení inženýrů, musel jeden z nich ztratit život."

Krylenko (zklamané): „No, tak otázka nebyla míněna."

Fedotov: „On zemřel, ale nebyl sám. On zemřel dobrovolně, ale mnoha jich bylo zabito."[304] Krylenko mlčí. Je to tedy pravda. (Prolistujte ještě jednou Oldenborgerův případ a představte si tu štvanici. A k tomu závěr: „Mnoho jich bylo zabito.") A tak je inženýr vším vinen ,ještě dřív, než se vůbec něčím provinil! A jestliže se v něčem skutečně dopustí chyby – je přece taky jen člověk –pak ho rozsápou, pokud ho kolegové nebudou krýt. Copak oni ocení upřímnost?… Proto jsou leckdy inženýři nuceni stranickému vedení i trochu zalhal.

Aby si inženýři obnovili autoritu a prestiž, je jim vskutku zapotřebí se sjednotit a pomáhat si navzájem – všichni jsou přece ohroženi. K takovému sjednoceni není však zapotřebí žádné konference a žádných členských legitimací. Dosáhne se ho stejně jako každého vzájemného pochopení mezi rozumnými a přesně myslícími lidmi výměnou několika tichých a dokonce jen náhodně prohozených slov – hlasování jsou naprosto zbytečná. Rezoluce a stranický karabáč potřebují jen omezenci. (To však nemohl nikterak pochopit ani , Stalin, ani vyšetřovatelé, ani ta celá jejich parta! S takovými lidskými vztahy nemají žádné zkušenosti, v celých dějinách strany nic takového nikdy nepoznali!) Taková jednota

ruských inženýrů už však dávno existuje ve velké negramotné zemi despotů, už se osvědčila v několika předcházejících desetiletích – avšak teď si jí nová vláda všimla a polekala se. Přijde rok 1927. Kam se poděla rozvážnost Nepu? – Ukáže se, že celý Nep nebyl nic jiného než cynický podvod. Vytyčují se pošetilé a nereálné projekty obrovského průmyslového skoku, vyhlašují se nemožné plány a úkoly. Co má za těchto podmínek dělat kolektivní rozum inženýrů – inženýrská hlava Státní plánovací komise a Rady národního hospodářství? Mají se podřídit šílenství? Mají ustoupit? Jim to osobně nevadí, papír snese jakákoliv čísla – avšak „bude to nad síly našich soudruhů v praxi, aby splnili tyto úkoly“. Musí se tedy vynasnažit, aby tyto plány snížili, rozumně je zkorigovali a přemrštěné úkoly vůbec vyškrtli. Musí si vytvořit jakousi vlastní inženýrskou plánovací komisi, aby opravili hlouposti vedoucích pracovníků. – a nejsměšnější je, že je to v zájmu právě těchto vedoucích. A v zájmu celého průmyslu a lidu, neboť inženýři budou vždy odvracet zkázonosná usnesení a sbírat ze země promrhané a vyhozené milióny. Uprostřed všeobecného volání po kvantitě, po plánu a nadplánu, budou hájit „kvalitu – duši techniky“. A tak budou vychovávat i studenty.

A to je ono jemné a křehké předivo pravdy – jak to skutečně bylo.

Říci to však nahlas v roce 1930 znamenalo smrt zastřelením. Ale pro rozzuřený dav je to příliš málo, aby si toho všiml.

Proto se musí to tiché a pro celou zem spásné spojení inženýrů překroutit v hrubé škůdcovství a intervenci.

Tak se nám ve vloženém meziaktí ukázal mlhavý a marný obraz pravdy. Práce režisérova dostala trhliny, už se Fedotov podřekl o bezesných nocích (!) během své osmiměsíční vazby i o jakémsi důležitém činiteli GPU, jenž mu stiskl ruku (?) před nedávnem (šlo snad o dohodu? Splňte svou úlohu a GPU splní svůj slib?). A už se začínají plést i svědci, ačkoliv mají nepoměrné menší úlohy.

Krylenko: „Účastnil jste se schůzek této skupiny?“

Svědek Kirpotěnko: „Dvakrát nebo třikrát, když se projednávaly otázky intervence.“

To právě chceme slyšet! Krylenko (povzbudivé): „A dál?“

Kirpotěnko (po chvíli): „Kromě toho mi není nic známo.“

304) Proces s Průmyslovou stranou, str. 228.

Krylenko povzbuzuje a upomíná.

Kirpotěnko (tupě): „Kromě intervence mi už není nic známo.[305] A při konfrontací s Kuprjanovem poplete i fakta. Krylenko se na zmatené vězně rozzlobí a zvolá:

„Musíte přece vypovídat tak, aby odpovědi byly stejné!“[306] Během přestávky se však v zákulisí uvede všechno znovu do pořádku. Všichni obžalovaní jsou opět na šňůrkách a každý čeká na zatáhnutí. A Krylenko zatáhne za šňůrky u všech osmi současně: Průmyslníci v emigraci uveřejniti článek, že s Ramzinem a Laričevem nikdy nejednali, že o žádné Průmyslové straně nic nevědí a že vypovědí obžalovaných byly nejspíš vynuceny mučením. Co na to řeknete?

Ach Bože! Jak jsou obžalovaní pobouřeni! Bez ohledu na pořadí žádají soud, aby se k tomu mohli co nejdřív vyjádřit. Kam se poděla ta odevzdanost, s niž po několik dnů ponižovali sebe i své kolegy? Teď z nich úplně tryská kypící rozhořčení proti emigrantům.

Domáhají se, aby mohli napsat písemné prohlášení do novin – kolektivní písemné prohlášení obžalovaných na obhajobu metod GPU! (No není to snad perla, úplný briliant!) Ramzin: „Že jsme nebyli mučeni a týráni, pro to je dostatečným důkazem naše přítomnost zde!“ (K čemu by ale bylo takové mučení, po němž by nemohli přivést obžalovaného před soud!) Fedotov: „Uvěznění přineslo užitek nejen mně… Já se cítím ostatně líp ve vězení než na svobodě.“ Očkin: „Já také, já se také cítím líp!“

Krylenko a Vyšinskij už z čiré šlechetnosti odmítnou takové písemné kolektivní prohlášení. Ale obžalovaní by je byli napsali a podepsali!

Má snad ještě někdo v skrytu duše pochybnosti? Soudruh Krylenko je odstraní duchaplností své logiky: „Máme-li třeba jen na vteřinu připustit, že tito lidé mluví nepravdu –pak tedy proč byli právě oni zatčeni a proč najednou začali vypovídal?“[307] To je ale síla ducha! Za celých tisíc let ještě nepřišli žalobci na to, že zatčení samo

o sobě je už důkazem viny! Jsou-li obžalovaní bez viny – tak proč je vůbec zatkli? A jestliže je zatkli – znamená to že jsou vinni!

A opravdu: proč by začali vypovídat?

„Ponecháme stranou otázku mučení!… Postavme však otázku psychologicky:

Proč se přiznávají? A já se ptám: Co jiného jim zbývá?“[308] Jak správné! Jak psychologické! Vy, kteří jste kdy seděli v tomto zařízení, vzpomeňte si: Co jiného nám zbývalo!…

(Ivanou-Razumnik píše[309], že v roce 1938 seděl v Butyrkách s Krylenkem v jedné cele a že Krylenkovo místo bylo pod palandou. Dovedu si to velmi živě představit, sám jsem tam lezl: jsou tam tak nízko u země, že pod ně může člověk vlézt jen po břiše po špinavé asfaltové podlaze, ale nováček to hned neumí a leze po čtyřech. Hlavu tam strčí, ale zvednutý zadek mu zůstane venku. Myslím, že hlavnímu prokurátorovi bylo obzvlášť zatěžko se tomu přizpůsobit a že jeho dosud nezhublý zadek často trčel zpod palandy k větší slávě sovětské justice. Já, hříšný člověk, si ten trčící zadek zlomyslně představuji a tato představa mě při všech dlouhých popisech procesů nějak uklidňuje.) A kromě toho, pokračuje prokurátor, kdyby to všechno byla pravda (o tom mučení,

305) Proces s Prùmyslovou stranou, str. 354.

306) Tamtéž, str. 358.

307) Tamtéž, str. 452.

308) Proces s Průmyslovou stranou, str. 454.

309) Ivanou-Razumnik, Ťurmv i .rsv/ki (Vězení a vyhnanství), Chekhov Publishing House, New York 1953.

pak je nepochopitelné, co mohlo všechny obžalované přimět k tomu, aby se tak jednohlasně a sborově přiznávali bez jakýchkoliv

odchylek a rozporů!?… Kde se mohli tak úžasně a dokonale domluvit? Vždyť během vyšetřování neměli mezi sebou žádný styk!?

(O několik stránek dále nám jeden svědek, který to přežil, poví kde…) Teď nebudu já vysvětlovat čtenáři, ale nechť čtenář vysvětlí mně, v čem spočívá ona neblahá „záhada moskevských procesů třicátých let“ (nejdříve se lidé divili Průmyslové straně a pak se přenesla záhada na procesy se stranickými představiteli).

Postavili přece před soud nikoliv ony dva tisíce zapletených inženýrů, ani dvě nebo tři sta, nýbrž pouze osm lidí. Dirigovat osmičlenný sbor není nic nemožného.

Krylenko si mohl vybrat mezi tisíci, a také dva roky vybíral. Palčinského nezlomili – a zastřelili ho (a posmrtně ho prohlásili za předáka Průmyslové strany, tak se o něm také hovoří ve výpovědích, i když se od něho nezachovalo ani slůvko). Pak doufali, že to co potřebují, vytlučou z Chrennikova – ale Chrennikov se nepoddal. V poznámce pod čarou stojí petitem: „Chrennikov zemřel během vyšetřování.“ Pište petitem pro hlupáky, my však víme a napíšeme dvojnásobně velkými písmeny: byl umučen během vyšetřování! (Posmrtně jej také prohlásili za předáka Průmyslové strany. Ani jeden fakt, ani jedna výpověď zapadající do chóru, nic takového od něho neexistuje. Protože jim nic takového neposkytl.) A najednou učinili objev – Ramzin!

Vtělená energie a fortel! Aby si zachránil život, je všeho schopen. A jaký je to talent!

Zatkli ho koncem léta, krátce před procesem – a on se nejen vžil do své úlohy, ale jako by sám celou hru napsal, přičemž zvládl celou horu s tím souvisejícího materiálu, a všechno přednese přesně do puntíku, jakékoliv jméno, jakýkoliv fakt. A někdy prohlásí s lenivou vyumělkovaností zasloužilého umělce: „Činnost Průmyslové strany byla tak rozvětvená, že ani při jedenáctidenním přeučení není možné odhalit všechny podrobnosti.“ (To znamená: hledejte! hledejte dál!) „Jsem pevně přesvědčen, že se v inženýrských kruzích ještě zachovala nevelká protisovětská vrstva.“ (Na ně, chyťte je!) A jak je nadaný: ví, že jde o záhadu a že záhadu je třeba umělecky vysvětlit. Ačkoliv je sám bezcitný jako kámen, najde v sobě najednou „rysy ruského zločinu, jenž nachází očistu ve všelidovém pokání“.[310]

Veškerá obtíž tedy spočívala pro Krylenka a GPU jen v tom, aby se nedopustili chyby při výběru osob. Toto riziko však nebylo velké: zmetky, které se objeví při vyšetřování, je vždy možno odklidit do hrobu. A ty, kteří projdou řešetem i sítem – ty dej v nemocnici do pořádku, vykrm je a předveď před soud!

V čem tedy spočívá ta záhada? V tom jak je zpracovat? No přece takhle: Chcete žít? (Kdo nechce žít kvůli sobě, ten chce žít kvůli dětem nebo vnukům.) Chápete snad že by nám nečinilo potíže zastřelit vás přímo tady na dvoře GPU? (O tom není pochyb. A kdo to ještě nepochopil, dostane pár lekcí lubjanského mučení.) Bude však výhodnější pro nás i pro vás, jestliže sehrajete trochu divadlo, k němuž si sami jako odborníci napíšete text, a my, prokurátoři, se mu naučíme nazpaměť a vynasnažíme se zapamatovat si technické termíny. (Krylenko se u soudu leckdy splete a mluví o nápravě vagónu místo o nápravě lokomotivy.) Vystoupení před soudem vám bude nepříjemné, budete se stydět, ale musíte to vydržet! Vždyť život je nade vše! – A jakou máme záruku, že nás potom nezastřelíte? Proč bychom se vám měli mstít? Jste skvělí odbornicí, ničím jste se neprovinili, vážíme si

310) Ramzin je naší pamětí nezaslouženě opomíjen. Myslím, že si plně zasloužil, aby se stal záporným typem cynického a oslňujícího zrádce. Bengálsky oheň zrady! Nebyl sice v této době sám, byl však na očích všem.

vás. Jen se podívejte, kolik už bylo procesů se škůdci, a všechny, kteří se chovali slušně, jsme nechali naživu. (Ušetření životů poslušných obžalovaných při předcházejícím procesu je důležitou podmínkou úspěchu budoucího procesu.

Řetěz takto předávané naděje vede až k Zinovjevovi a Kameněvovi.) Musíte však jen splnit všechny naše podmínky. Proces musí přinést užitek socialistické společnosti!

A tak obžalovaní splní všechny podmínky…

Veškerou jemnost intelektuální inženýrské opozice předkládají jako špinavé škůdcovství, jež je přístupné chápání i toho nejposlednějšího bývalého analfabeta.

(Chybí ještě rozemleté sklo, nasypané pracujícím do talířů – na to ještě ani prokuratura nepřišla.) Pak následuje ideová motivace. Proč začali škodit? Z nepřátelské ideovosti. Ale proč se teď svorně přiznávají? Zase z ideovosti, okouzlil je (ve vězení) plamenný obraz vysokých pecí třetího roku pětiletky! Když jim bylo uděleno poslední slovo, prosí sice o milost, ale to není pro ně to hlavní. (Fedotov: „Pro nás není odpuštění! Žalobce má pravdu!“) Pro tyto podivné obžalované je teď, na prahu smrti, nejdůležitější přesvědčit lid a celý svět o neomylnosti a prozíravosti sovětské vlády. Ramzin obzvlášť opěvuje „revoluční uvědomělost proletářských mas a jejich vůdců“, kteří „dokázali nalézt nesrovnatelně správnější cesty ekonomické politiky“ než vědci a daleko přesněji vypočítali tempo rozvoje národního hospodářství. Nyní „jsem pochopil, že je třeba vyrazit, učinit skok[311] a vzít všechno útokem…“ atd. Laričev: „Sovětský svaz je pro odumírající kapitalistický svět nepřemožitelný.“ Kalinnikov: „Diktatura proletariátu je nevyhnutelnou nutností… Zájmy lidu a zájmy sovětské vlády splývají v jedno a směřují k jednomu cíli.“ A mimochodem i na vesnici „generální linie strany – likvidace kulaků – je správná“.

O tom všem si mohou poklábosit, až budou čekat na popravu… A z úst kajících se inteligentů lze slyšet i takovéto předpovědí: „Postupně s rozvojem společnosti se musí soukromý život omezovat… Kolektivní vůle je vyšší forma.“[312] Tak je společným úsilím tohoto osmispřežení dosaženo všech cílů procesu:

1. Všechny nedostatky v zemi, hlad, zima, nouze o šatstvo, zmatky i zřejmé hlouposti to vše se připíše na účet inženýrů škůdců.

2. Lid je vystrašen hrozící intervencí a připraven k novým obětem. 3. Levicové kruhy na Západě jsou upozorněny na pikle svých vlád.

4. Solidarita inženýrů je narušena, všechna inteligence je vystrašená a rozdělená. A aby nezůstaly žádné pochybnosti, Ramzin tento cíl procesu ještě jednou jasně formuluje: „Chtěl jsem, aby v důsledku nynějšího procesu s Průmyslovou stranou se mohl za

temnou a hanebnou minulostí celé inteligence učinit jednou provždy kříž.“[313)] Stejně tak i Laričev: „Tato kasta musí být zničena. Mezi inženýry není a nemůže být žádná loajálnost!“[314)] A Očkin: Inteligence „je jakési bahno, nemá páteř, jak řekl státní žalobce, znamená naprostou bezpáteřnost… O co neporovnatelně výše stojí zdravé cítění proletariátu.“[315)] Proč by měli tyto šplhavce zastřelit?…

Tak se po celá desetiletí psala historie naší inteligence – od klatby ve dvacátém roku.

311) Proces s Průmyslovou stranou, str. 504.

To se u nás říkalo už v roce 1930, kdy Mao byl ještě mladík.

312) Tamtéž, str. 510.

313) Tamtéž, str. 49.

314) Tamtéž, str. 508.

315) Tamtéž, str. 509.

U proletariátu je z neznámých důvodů vždy hlavní – nos…

Všechno zvětří.

(nechť si čtenář vzpomene: Inteligence „není mozek národa, ale hovno“, „spojenec černých generálů“, „žoldnéři imperialismu“) až po klatbu třicátého roku.

Můžeme se pak divit, že se slovo „inteligent“ u nás vžito jako nadávka?

Takhle se tedy inscenují veřejné procesy! Stalinův hloubavý duch dosáhl konečně svého ideálu. (Břídilové Hitler a Goebbels mu budou jen závidět, s tím svým požárem Reichstagu si uříznou ostudu…) Vzor je hotov – a můžeme se teď po mnoho let používat a opakovat třeba každou sezónu – jak přikáže hlavní režisér. A tomu se uráčí stanovit následující představení už za tři měsíce. Je sice málo času na zkoušky, ale to nevadí. To musíte vidět a slyšet! Pouze v našem

divadle! Premiéra! m) Proces se Všesvazovým byrem menševiků (2-9. března I93I).

Zvláštní senát Nejvyššího soudu, předsedou je z neznámých důvodů Švernik, jinak jsou všichni na místě: Antonov-Saratovskij, Krylenko i jeho asistent Roginskij. Režie si důvěřuje (však také nejde o technický materiál, nýbrž o stranický, důvěrně známý) – a tak uvedla na scénu 14 obžalovaných.

Vše probíhá nikoliv pouze hladce – přímo opojně hladce.

Bylo mi tehdy 12 let a už jsem třetí rok pozorně pročítal všechny články o politice ve velkých Izvěstijích. Řádek za řádkem jsem také přečetl těsnopisné záznamy z těchto dvou procesů. Dětské srdce jasně cítilo to přehánění, lživost a podvodnost už v procesu s Průmyslovou stranou, ale při tom procesu byly alespoň velkolepé dekorace – všeobecné intervence, ochromení celého průmyslu, rozdílení ministerských křesel! Při procesu s menševiky zůstaly tytéž kulisy, jenomže už vybledlé, herci přednášeli své úlohy nevýrazně a celé představení bylo k uzívání nudné, nepovedená a nevkusná repríza. (Nevycítil to i Stalin přes svou hroší kůži?

Jak jinak se dá vysvětlit, že odvolal proces s Rolnickou stranou práce a že po několik let se žádné procesy nekonaly?) Bylo by nudné probírat proces opět podle těsnopisného záznamu. Mám však k dispozici novější svědectví jednoho z hlavních obžalovaných v tomto procesu, Michaila Petroviče Jakuboviče, jehož žádost o rehabilitaci s vylíčením všech vynucených výpovědí se nyní dostala našemu zachránci – do samizdatu, takže si lidé už mohou přečíst, jak to ve skutečnosti bylo.[316)] Jeho vyprávění nám názorně objasňuje celý řetěz moskevských procesů třicátých let.

Jak vůbec vzniklo ono neexistující „Všesvazové byro“? GPU dostalo plánovaný úkol: dokázat, že menševici se šikovně vetřeli s kontrarevolučním úmyslem do státního aparátu a zmocnili se v něm důležitých pozic. Toto schéma se však neshodovalo se skutečnou situací: opravdoví menševici nezaujímali žádné důležité funkce. Takoví se proto také před soud vůbec nedostali. (Říká se, že V. K. Ikov byl skutečně členem nelegálního, tiše dožívajícího a nečinného moskevského byra menševiků – avšak u soudu se o tom nevědělo, octl se v druhé garnituře a dostal osm let.) GPU připravilo takovéto

schéma: dva obžalovaní měli být z Nejvyšší rady národního hospodářství, dva z lidového komisariátu obchodu, dva ze Státní banky, jeden z Ústředního svazu družstev a jeden ze Státní plánovací komise.

316) Jeho žádost o rehabilitaci byla zamítnuta: vždyť jejich proces je zvěčněn ve zlatých deskách našich dějin. Ani jeden kámen nelze vyjmut – jinak by se všechno zřítilo! Jakubovičovi zůstane trest v trestním rejstříku, ale pro útěchu je mu přiznán čestný důchod za revoluční činnost. Jaké zrůdnosti se u nás mohou dít!

(Jak uboze nevynalézavé! Už v roce 1920 nadiktovali, že v Taktickém centru mají být dva ze Svazu obrody, dva z Rady veřejných pracovníků, dva z…) Proto zatýkali vhodné lidi podle funkcí. A zda to jsou opravdu menševici – k tomu stačilo, co se povídalo. Někteří se mezi ně dostali a přitom vůbec menševiky nebyli, ale GPU jim přikázalo, aby se za ně vydávali. Skutečné politické názory obviněných GPU vůbec nezajímaly. Někteří obžalovaní se dokonce navzájem ani neznali. Jako svědky posbírali kdejaké menševiky, které našli [317)] (Všichni svědkové byli pak také odsouzeni.) Také úslužný a mnohomluvný Ramzin vystoupil jako svědek. Avšak největší naději vkládalo GPU do hlavního obžalovaného Vladimíra Gustavoviče Gromana (že jim pomůže tento případ vytvořit a bude za to amnestován) a do provokatéra Petunina. (Podle Jakubovovičova líčení.) Nyní představíme čtenářům M. P. Jakuboviče. Začal svou revoluční činnost tak brzy, že ani nedokončil gymnázium. V březnu 1917 byl už předsedou sovětu zástupců ve Smolensku. Vzhledem k síle svého přesvědčení (které ho bez ustání někam hnalo) byl výborným a úspěšným řečníkem. Na sjezdu zástupců západní fronty neuváženě nazval nepřáteli lidu ty novináře, kteří vyzývali k dalšímu vedení války – bylo to v dubnu 1917 – a div ho za to přítomní nestáhli s tribuny; omluvil se a vzápětí přednesl takové argumenty a tak zaujal posluchače, že ke konci své řeči je znovu nazval nepřáteli lidu, tentokrát však už za bouřlivého potlesku – a byl zvolen členem delegace, vyslané do Petrohradského sovětu.

Sotva tam přijel, hned byl s lehkostí příznačnou pro onu dobu kooptován do vojenské komise sovětu, měl vliv na jmenování armádních komisařů[318)], na konec sám odjel jako komisař armády na jihozápadní frontu a ve Vinnici osobně zatkl Děnikina (po Kornilovově puči) a velice litoval (i při procesu), že ho na místě nezastřelili.

Byl světlooký, vždy velmi upřímný a vždy plně zaujatý svou ať už správnou nebo nesprávnou myšlenkou a patřil ve straně menševiků k mladým, neboť mladý vskutku byl. To mu však nijak nebránilo předkládat drze a se zápalem vedení strany návrhy, jako například na jaře 1917 vytvořit sociálně demokratickou vládu, nebo v roce 1919 přistoupit ke Kominterně (Dan a ostatní předáci všechny jeho varianty neustále a poněkud přezíravě zamítali). V červenci 1917 se ho bolestně dotklo a pokládal za osudnou chybu, že socialistický Petrohradský sovět schválil rozhodnutí Prozatímní vlády povolat vojsko proti jiným socialistům, kteří se chopí zbrani. Sotva bylo po říjnovém převratu, navrhl Jakubovič své straně, aby plně podporovala bolševiky a svou účastí a vlivem zlepšovala státní zřízeni; které bolševici vytvářeli. Martov ho nakonec proklel, a tak Jakubovič v roce 1920 definitivně opustil menševické řady, když se přesvědčil, že je nemůže přivést na cestu bolševiků.

Popisuji to všechno proto tak podrobně, aby bylo jasno: Jakubovič po dobu celé revoluce nebyl menševikem, nýbrž bolševikem, a to nejupřímnějším a naprosto nezištným. Navíc byl v roce 1920 komisařem výživy ve smolenské gubernii (jediný nebolševik mezi ostatními komisaři) a dokonce jej lidový komisariát výživy ohodnotil jako nejlepšího (tvrdí, že se obešel bez trestních oddílů: nevím, před soudem se však zmínil, že vytvořil ozbrojené oddíly k zabránění spekulace s potravinami). Ve dvacátých letech redigoval hospodářský deník

317) Jedním z nich byl Kuzma A. Gvozděv, člověk pronásledovaný osudem, tentýž Gvozděv, jenž jako předseda dělnické skupiny Výboru pro válečný průmysl byl carskou vládou z přemíry hlouposti zatčen v roce 1916 a jehož Únorová revoluce udělala ministrem práce. Gvozděv se stal jedním z nejdéle

vězněných mučedníků na ostrovech Gulag. Nevím, kolik let si odseděl do roku 1930, avšak od třicátého roku seděl nepřetržitě a ještě v roce 1952 ho mí přátelé viděli ve Spasském lágru v Kazachstánu.

318) Nesmíme jej zaměňovat s plukovníkem generálního štábu Jakubovičem, jenž ve stejné době na týchž zasedáních zastupoval ministerstvo války.

Torgovaja gazeta a zaujímal i jiné významné funkce. Když pak v roce 1930 bylo zapotřebí podle plánu GPU pozavírat právě takové menševiky, kteří se vetřeli do státního aparátu byl zatčen.

A tehdy si ho předvolal k výslechu Krylenko, který jako vždy – a čtenář to už ví – organizoval z chaosu materiálu předběžného vyšetřování logický sled přípravného řízení.

Ukáže se, že se navzájem velice dobře znají, neboť Krylenko v týchž letech (mezi prvními procesy) často jezdil rovněž do smolenské gubernie zlepšovat zásobovati morálku. A teď mu Krylenko řekl:

„Michaile Petroviči, řeknu vám to přímo: pokládám vás za komunistu! (To Jakuboviče velice povzbudilo a dodalo mu to sebevědomí.) Nepochybuji o vaší nevinně. Ale my i vy máme stranickou povinnost připravit tento proces. (Krylenko dostal příkaz od Stalina, ale Jakubovič se pro ten nápad rozhoří jako netrpělivý kůň, který chce sám co nejdřív strčit hlavu do ohlávky.) Prosím vás, abyste nám všemožně pomáhal a vycházel při vyšetřováni vstříc. A v případě nepředvídaných potíží při přelíčení požádám v nejtěžší okamžik předsedu, aby vám udělil slovo.“ A.Jakubovič to slíbil. Slíbil to u vědomí své povinnosti. Takový zodpovědný úkol mu sovětská vláda snad ještě nikdy nesvěřila!

A tak by se nebyli museli při vyšetřování dotknout Jakuboviče ani prstem! To by však bývalo bylo pro GPU příliš jemné. Jako všichni ostatní se i Jakubovič dostal do rukou vyšetřovatelů řezníků, kteří vůči němu použili celou stupnici – ledovou korekci i horkou, neprodyšně uzavřenou korekci i bití do pohlavních orgánů. Mučili ho tak, že si Jakubovič a jeho spolutrpitel Abram Ginzburg ze zoufalství

podřezali žíly. Když je dali opět do pořádku, už je nemučili ani nebili, jen je dva týdny nenechali spát. (Jakubovič říká: „Nic než spát! Už pro mne neexistovalo ani svědomí, ani čest…“) A k tomu přistoupily ještě konfrontace s ostatními, kteří se už vzdali a kteří ho vybízeli, aby se také „přiznal“. Dokonce vyšetřovatel mu říkal: „Já vím, já vím, že nic nebylo! Ale oni to od nás žádají!“

Když byl Jakubovič jednou předvolán k vyšetřovateli, zastihl tam utýraného vězně.

Vyšetřovatel se usmál: „Tady Mojsej Isajevič Tejtelbaum vás prosí, abyste ho přijal do své protisovětské organizace. Porozprávějte si nerušeně beze mne, já zatím půjdu pryč.“ A odešel. Tejtelbaum ho skutečně začal úpěnlivě prosit: „Soudruhu Jakuboviči!

Prosím vás, přijměte mě do toho Všesvazového byra menševiků! Obviňují mě, že jsem bral úplatky od zahraničních firem, a vyhrožují mi zastřelením. Já ale raději umřu jako kontrarevolucionář než jako zločinec!“ Neslíbili mu spíš, že mu jako kontrarevolucionáři darují život? Nemýlil se: dostal úplně dětský trest, pět let. (Jak bídně na tom s menševiky muselo GPU být, když verbovali obžalované z řad dobrovolníků!… A přitom očekávala Tejtelbauma důležitá úloha, totiž spojení s menševiky v emigraci a s Druhou internacionálou! Dodrželi však slovo a tak dostal podle dohody jen pět let.) Se souhlasem vyšetřovatele přijal Jakubovič Tejtelbauma do Všesvazového byra.

Několik dnů před procesem byla do pracovny hlavního vyšetřovatele Dmitrije Matvejeviče Dmitrije svolána první organizační schůze Všesvazového byra menševiků: aby se dohodli a aby každý pochopil lépe svou úlohu. (Stejně tak zasedal i ústřední výbor Průmyslové strany! A Krylenko se divil, kde že se obžalovaní „mohli scházet“!) Bylo to však tolik lží, že si je účastníci nemohli zapamatovat, pletli se, nenaučili se jim za jednu zkoušku a museli se sejít podruhé.

S jakými pocity předstoupil Jakubovič před soud? Měl za všechna ta vytrpěná muka, za všechny ty lži, které mu vtloukali do hlavy, vyvolat před soudem světový skandál? V tom případě 1. by to znamenalo ránu do zad sovětské vládě! To by znamenalo popření

celoživotního cíle, pro nějž Jakubovič žil, popření celé oné cesty, po níž se prodíral od chybného menševismu ke správnému bolševismu;

2. po takovém skandálu by ho nenechali zemřít, nezastřelili by ho jen tak jednoduše, nýbrž by ho znova mučili, tentokrát ze msty, a dohnali by ho k šílenství; jeho tělo je už bez toho utýráno dosavadním mučením. A kde pro takové další mučení nalézt morální sílu" Kde načerpat odvahu?

(Tyto jeho argumenty jsem si zapsal, když mi ještě doznívaly v uších – je to jeden z mála případů, kdy člověk slyší jakoby „ze záhrobí“ vysvětlení účastníka takového procesu.

Myslím si, že je to totéž, jako by nám vysvětlovali důvody pro svou záhadnou pokoru před soudem Bucharin nebo Rykov: táž upřímnost, táž oddanost straně, táž lidská slabost, týž nedostatek mravní síly k boji proto, že neměli vlastní přesvědčení.) A Jakubovič při procesu nejen poslušně opakoval celý ten nenápaditý spletenec lží, neboť na nic jiného se nezmohla fantazie ani Stalinova, ani jeho pomocníků, ani usoužených obžalovaných, ale sehrál i svou roli nadšence, jak slíbil Krylenkovi.

Takzvaná Zahraniční delegace menševiků (ve skutečnosti celé vedení menševického ÚV) se v deníku Porwúrts od obžalovaných distancovala. Napsali, že je to nejhanebnější soudní komedie, postavená na výpovědích provokatérů a nešťastných obžalovaných, kteří k ním byli donuceni terorem. Že převážná většina obžalovaných už před více než deseti lety odešla ze strany menševiků a nikdy se do ní nevrátila. A že při procesu figurují směšně vysoké částky peněz, jimiž celá strana nikdy nedisponovala.

Po přečtení článku požádal Krylenko Švernika, aby udělil obžalovaným slovo (opět se opakovalo totéž zatahání za všechny šňůrky najednou, stejně jako u Průmyslové strany). A všichni před soudem opět vystoupili. A všichni obhajovali metody GPU proti menševickému ÚV…

Co ale říká dnes Jakubovič o své „odpovědi“ a o svém posledním slovu? Že nemluvil jen proto, že to slíbil Krylenkovi, ani že nevstal jen tak, nýbrž že ho jako nějaké peříčko uchvátilo rozhořčení a potřeba vymluvit se. Rozhořčení nad čím? On, který zakusil mučení, podřezal si žíly a byl už několikrát na umření, se teď upřímně

rozhořčil nikoliv na prokurátora, nikoliv na GPU – ne! – ale na Zahraniční delegaci!! Tomu se říká psychologické přepólování! Jak to že oni tam v emigraci, v bezpečí a pohodlí (i žebrácká emigrace je ve srovnání s Lubjankou samozřejmě komfort), jak to že si oni bezohledně a samolibě dovolili nemít s nimi soucit za vytrpěná muka a strádání? Jak se mohli zříci tak drze těchto nešťastníků a nechat je na pospas jejich osudu? (Byla to působivá odpověď a strůjci procesu triumfovali.) Při líčení těchto událostí se Jakubovič ještě v roce 1967 rozpálil hněvem na Zahraniční delegaci za její zpronevěru, za to, že opustila a zradila socialistickou revoluci, jak jim to vytýkal už v roce 1917.

Při tomto rozhovoru jsme neměli těsnopisný záznam procesu. Později jsem jej dostal a byl jsem překvapen: Jakubovičova paměť, neuvěřitelně přesná co do podrobností, dat a jmen, jej v tomto případě podvedla: při procesu totiž vypovídal, že jim Zahraniční delegace na příkaz Druhé internacionály dávala direktivy k škůdcovské činnosti – ale teď si to už nepamatuje. Zahraniční menševici nepsali ani bezohledně, ani samolibě, oni naopak litovali nešťastné oběti procesu, poukazovali však na to, že už to dávno nejsou menševici což byla pravda. Proč se Jakubovič tak umíněně a upřímně rozzlobil? Cožpak mohli mít zahraniční menševici vliv na to, aby obžalované nepostihl jejich osud?

Rádi se zlobíme na ty, kteří jsou slabší a kteří se nemohou hájit. To už je v člověku. A argumenty, že jsme v právu, se nám nabízejí jaksi automaticky.

V obžalovací řeči nazval pak Krylenko Jakuboviče fanatickým nositelem kontrarevolučních idejí a žádal proto pro něho – trest smrti zastřelením!

A Jakubovičovi vystoupily do očí slzy vděčnosti nejen tehdy, nýbrž i teď, když prošel mnoha lágry a izolátory, ještě dnes je vděčen Krylenkovi za to, že ho neponižoval, neurážel a nevysmíval se mu, když byl na lavici obžalovaných, ale že ho správně nazval fanatikem (i když opačné ideje) a žádal pro něho trest prostým a vznešeným zastřelením, které mělo ukončit všechno jeho utrpení! Jakubovič při svém posledním slovu sám s návrhem souhlasil: Zločiny, ke kterým jsem se přiznal (přikládá velký význam této podařené formulaci „ke

kterým jsem se přiznal“; chápaví z toho přece musí vyrozumět: a ne – kterých jsem se dopustil!), si zasluhují nejvyššího trestu – a já neprosím o milost! Neprosím o svůj život! (Groman, který s ním seděl na lavici obžalovaných, se vylekal: „Zbláznil jste se? Nemáte právo tak mluvit už kvůli kamarádům!“) Což to nebyl pro prokuraturu objev?

Cožpak se tím nevysvětlily procesy z let 1936-38?

A nebyl to právě tento proces, při němž Stalin pochopil a uvěřil, že se takto zbaví i svých úhlavních nepřátel – žvanilů a že s nimi zorganizuje právě takové divadlo? Nechť se shovívavý čtenář nade mnou smiluje! Dosud mé pero klidně psalo, srdce se mi nesvíralo, proklouzávali jsme bezstarostně, protože jsme celých patnáct let byli pod spolehlivou záštitou buď zákonné revolučnosti nebo revoluční zákonnosti. Avšak od nynějška to bude pro nás bolestivé: Jak si čtenář pamatuje a jak nám bylo, počínaje Chruščovem nesčíslněkrát vysvětleno, „začalo přibližně od roku 1934 porušování leninských norem zákonnosti“.

A jak máme teď sestoupit do této propasti nezákonnosti? Jak se máme přebrodit ještě touto trpkou bažinou?

Díky vynikajícím jménům obžalovaných se k následujícím procesům obracela pozornost celého světa. Všichni je pozorně sledovali, psali ó nich a vysvětlovali je.

A ještě je budou i v budoucnu vysvětlovat. A my se chceme jen trochu dotknout jejich záhady.

Předem však musíme poznamenat, že uveřejněné těsnopisné záznamy se nekryjí plně s tím, co bylo během procesu řečeno. Jeden spisovatel, který patřil k vybranému obecenstvu a měl tudíž propustku, si činil zběžné poznámky a později se přesvědčil o těchto nesrovnalostech. Všichni dopisovatelé si všimli nehody s Krestinským, kdy bylo nutno přerušit jednání, aby jeho výpovědi byly uvedeny opět na správnou míru. (Představuji si to takto: Před procesem se vypracoval nouzový plán; v první rubrice bylo uvedeno jméno obžalovaného, ve druhé rubrice metoda. jíž se má po přerušeném jednání použít, jestliže se při přelíčení odchýlí od daného textu, ve třetí rubrice – jméno čekisty, zodpovědného za určenou metodu. Jestliže se Krestinskij náhle splete, tak už se předem ví, kdo

k němu má běžet a co má dělat.) Nepřesnosti záznamu však na věci nic nemění a nic neomlouvají. Svět v úžasu sledoval tři po sobě jdoucí divadelní hry, tři dlouhá a drahá představení, v nichž význační vůdcové neohrožené komunistické strany, která změnila a vzrušila celý svět, vystupovali teď jako malomyslné poslušné ovce a blekotali vše, co jim bylo přikázáno, plivali na sebe i na své přesvědčení, otrocky se ponižovali a přiznávali ke zločinům, které vůbec nemohli spáchat. To bylo v dějinách lidstva něco neslýchaného. Překvapovalo to obzvlášť svým kontrastem k nedávnému procesu s Dimitrovem v Lipsku: Dimitrov se bránil nacistickým soudcům jako podrážděný lev, zatímco zde jeho soudruzi z téže nesmiřitelné kohorty, před níž se třásl celý svět, a ještě k tomu ti nejvýznačnější, kterým se říkalo „leninská garda" – měli teď před soudem plné kalhoty.

I když se zdá, že se od té doby mnoho věcí objasnilo (obzvlášť dobře se to podařilo Arthuru Koestlerovi) – záhada přece jen zůstala.

Psalo se o tibetské bylině, jež ochromuje vůli, i o použití hypnózy. Nic z toho se při vysvětlování nesmí zavrhovat: jestliže NKVD mělo v rukou takové prostředky, pak není jasné, jaké morální důvody by mu byly mohly zabránit v jejich použití.

Proč by se vůle neměla oslabit a ochromit? Je známo, že ve dvacátých letech známí hypnotizéři odvolávali svá pohostinská představení a vstupovali do služeb GPU. Ví se naprosto spolehlivě, že ve třicátých letech existovala při NKVD škola pro hypnotizéry. Kameněvova žena dostala povolení navštívit muže těsně před procesem a shledala, že to už není on. (Stačila to rozhlásit dříve než byla sama zatčena.) Proč však Palčinského nebo Chrennikova nezlomili ani tibetskou bylinou, ani hypnózou? Ne, bez náročnějšího, psychologicky podloženého rozboru se zde neobejdeme. Rozpaky panují zvláště proto, že šlo o samé staré revolucionáře, které nezlomily carské mučírny, že to byli zocelení, zkušení, prohnaní atd. bojovníci. V tom však právě tkví zásadní omyl. To přece nebyli žádni staří revolucionáři; jejich slávy se jen zmocnili, zdědili ji nebo ji vzali svým kolegům narodnikům, eserům a anarchistům. Tito atentátníci a spiklenci poznali sice katorgu a poznali tresty – ale pravé neúprosné vyšetřovací metody nepoznali ani oni (protože tehdy v Rusku vůbec neexistovaly). Zato naši noví revolucionáři

nepoznali ani výslechy, ani dlouhé tresty. Bolševici nikdy neviděli zvláštní „mučírny“, ani zvláštní jakutskou katorgu, ani Sachalin. O Dzeržinském se říká, že to měl ze všech nejtěžší, strávil celý život ve vězení. Ale podle našich měřítek si odpykal normální desítku, obyčejný červoněc, jako za našich časů kterýkoliv kolchozník; v té desítce si sice odseděl tři roky v káznici, ale ani to není pro nás nic zvláštního.

Vůdcové strany, kteří nám byli předvedeni při procesech v letech 1936-38, absolvovali ve své revoluční minulosti krátké a mírné tresty ve vězení, vyhnanství, jež nebylo možno prodloužit a ke katorze si ani nepřičichli. Bucharin byl několikrát krátce zatčen, ale bylo to spíš pro legraci; podle všeho si nikde v jednom kuse neodseděl ani jeden rok a jen chvilku pobyl ve vyhnanství na Oněze.[319)] Kameněv, dlouholetý agitátor, který projezdil všechna města Ruska, byl dva roky ve vězení a jeden a půl roku ve vyhnanství. To za nás dávali už šestnáctiletým výrostkům hned pět let. Zinovjev – je k smíchu se o tom zmiňovat – neseděl ani tři měsíce a nebyl ani jednou odsouzen! V porovnání s řadovými domorodci našeho Souostroví to byli úplní kojenci, kteří nepoznali, co je to vězení. Rykov a I. N. Smirnov byli několikrát zatčeni, seděli každý pět let, ale jejich tresty proběhly jaksi lehce, z každého vyhnanství bez obtíží utekli nebo se dostali pod amnestii. Do svého uvěznění v Lubjance si nedovedli vůbec představit skutečné vězení ani kleště nespravedlivého vyšetřování. (Není důvodu předpokládat, že kdyby se byl octl v těchto kleštích Trockij, že by se nebyl choval

319) Všechny zde uvedené údaje pocházejí z naučného slovníku Granar, sv. 41, jenž obsahuje věrohodné životopisy bolševických funkcionářů.

stejně poníženě a že by byl měl pevnější páteř: proč by ji měl mít pevnější? On také poznal jen lehká vězení bez opravdových výslechů a dva roky vyhnanství v Usť-Kutu. Strach, který Trockij šířil jako předseda revolučního vojenského sovětu, dal vzniknout pověsti o

tvrdém muži. Trockij k tomu přišel lacino a nic nesvědčí o jeho skutečné tvrdostí: kdo dal postřílet mnoho lidí, ten se přece může třást jako osika před vlastní smrtí. Tyto dva různé druhy tvrdostí spolu nijak nesouvisí.) A Radek, to byl provokatér (a nebyl sám ve všech těch třech procesech!). A Jagoda vyložený zločinec.

(Tento vrah miliónů nedovedl pochopit, že by se v srdci jeho představeného nejvyššího Vraha neozval v poslední chvíli pocit solidarity. Jagoda přesvědčivě a naléhavě prosil o milost přímo jeho, jako by Stalin seděl v sále: „Obracím se na Vás! Pro Vás jsem vybudoval dva velké průplavy!…“ A jeden účastník procesu vypráví, že v tomto okamžiku za okénkem v prvním patře vzplála v přítmí, jakoby za závěsem, zápalka, a než dohořela, bylo vidět stín dýmky. – Kdo byl v Bachčisaraji, jistě si vzpomene na tento orientální obyčej: V zasedací síni státní rady krymského chána je v úrovni prvního poschodí řada oken, zakrytých plechovými tabulemi s malými otvory, a za okny je neosvětlená galerie. Ze síně není nikdy vidět, zda tam někdo je nebo ne. Chán je neviditelný a státní rada vždy zasedá jakoby za jeho přítomnosti. Vzhledem ke Stalinovu vysloveně orientálnímu charakteru jsem ochoten věřit, že přihlížel komediím v Říjnovém sále. Nemohu připustit, že by si byl nechal ujít požitek z této podívané.) Veškerý náš úžas pramení jen z toho, že věříme v neobyčejnost těchto lidí. Při obyčejných protokolech obyčejných občanů se přece nijak nezabýváme záhadou, proč v nich sebe i druhé tolik pomlouvají. Bereme to jako pochopitelnou věc: člověk je slabý tvor a snadno se vzdává. Avšak Bucharina, Zínovjeva, Kameněva, Pjatakova a I. N. Smirnova považujeme předem za nadlidi – a jen z toho v podstatě pramení náš úžas.

Režiséři představení měli tentokrát s výběrem herců zdánlivě větší potíže než při předchozích inženýrských procesech: tehdy mohli vybírat z velkého množství sudů, zatímco teď jde o malý soubor, hlavní představitele všichni znají a obecenstvo si přeje, aby hráli jen oni a nikdo jiný.

Přesto však byl určitý výběr i zde. Ti nejpředvídavější a nejodhodlanější mezi předem odsouzenými se jim nevydali do rukou a spáchali ještě před zatčením sebevraždu (Skrypnik, Tomskij a Gamarnik). Zatknout se však dali ti, kteří chtěli žít. A s tím, kdo chce

žít, si můžeš dělat, co chceš… Ale i z nich se někteří pak při vyšetřování začali chovat jinak, vzpamatovali se, trvali na svém a zahynuli v tichostí, leč bez hanby. Z jakých jiných důvodů nepřivedli k veřejným procesům Rudzutaka, Postyševa, Jenukidze, Čubara, Kosiora a dokonce ani Krylenka, ačkoliv jejich jména mohla být ozdobou těchto procesů?

Předvedli před soud jen ty nejpovolnější. Výběr tedy přece jen existoval.

Výběr byl sice menší, ale zato kníratý Režisér každého dobře znal. Věděl, že jsou to celkem vzato slaboši, a znal i slabé stránky každého z nich zvlášť. V tom také spočívala jeho neblahá nadprůměrnost, jeho hlavní psychologické zaměření i jeho životní úspěch: uměl objevovat slabostí lidí v kořenech jejich bytí.

I toho, kdo se nám s odstupem času jeví jako nejlepší a nejjasnější duch mezi zhanobenými a zastřelenými vůdci (a jemuž Koestler zřejmě věnoval své vynikající pojednání) i N. I. Bucharina prohlédl Stalin skrz naskrz, až do kořenů jeho bytí, kde se člověk spojuje se zemí, svíral ho dlouho ve smrtelném objetí, jež občas i trochu povolil, jako když si kočka pohrává s myší. Bucharin napsal slovo od slova celou naší platnou (neplatnou), na poslech tak krásnou ústavu – tam se volně vznášel v oblačných výšinách a myslel, že převezl Kobu320)**,** podstrčil mu ústavu, která ho přinutí uvolnit diktaturu. Sám však byl už v pasti. Buchatin neměl rád Kameněva ani Zinovjeva, a už když je soudili poprvé, po zavražděni Kirova, řekl svým nejbližším přátelům: „No co? Jsou to takoví divní lidé. Něco asi na tom bude…“ (To byla klasická fráze šosáka oněch let: „Něco asi na tom bude… U nás se pro nic za nic nezavírá.“ A to v roce 1935 řekne první teoretik strany!…) V době druhého procesu s Kameněvem a Zinovjevem v létě 1936 byl Bucharin na lovu v Ťan-šanu a o ničem nevěděl. Když se vrátil z hor do Frunze, přečetl si v novinách rozsudek smrti nad oběma a další články, z nichž bylo zřejmé, že učinili o Bucharinovi zničující výpovědi. Rozběhl se snad, aby jejich popravu zadržel?

Dovolával se strany, že se děje něco nestvůrného? Ne, poslal jen Kobovi telegram: nechť se odloží vykonání rozsudku nad

Kameněvem a Zinověvem, aby… mohl Bucharin přijet ke konfrontaci a ospravedlnit se.

Příliš pozdě! Kobovi stačily právě ty protokoly, k čemu by mu byly živé konfrontace? Buchatina však ještě dlouho nesebrali. Ztratil místo šéfredaktora Izvéstijí, přišel o všechny funkce a pozice ve straně a žil ve svém bytě v Kremlu v paláci mladého cara Petra půl roku jako ve vězení. (Na podzim jezdil mimochodem na daču a kremelské stráže ho zdravily, jako by se nic nestalo.) Nikdo k ním však už nechodil, ani jim netelefonoval. A po všechny tyto měsíce psal Bucharin nekonečné množství dopisů: „Milý Kobo!… Milý Kobo!… Milý Kobo!…“, jež zůstaly bez jediné odpovědi.

Stále hledal srdečný kontakt se Stalinem!

Ale milý Koba si už s přimhouřenýma očima představoval divadelní zkoušky…

Koba si už před mnoha lety vyzkoušel představitele rolí a věděl, že Bucharin tu svou sehraje znamenitě. Vždyť se už zřekl svých uvězněných a vypovězených žáků a přívrženců (mimochodem nesčetných) a připustil, aby byli rozdrceni.[321)] Připustil rozdrcení a zostuzení svého dosud jaksepatří nezrozeného a nedonošeného myšlenkového směru. A nyní, ještě jako šéfredaktor Izvěstiji a jako člen politbyra, připustil jako něco zákonného popravu Kameněva a Zinovjeva.

Nebouřil se proti tomu ani hlasitě ba ani šeptem. A to všechno byly právě zkoušky pro jeho roli!

A ještě dříve, už dávno, když mu Stalin hrozil (jako všem v různou dobu) vyloučením ze strany, Bucharin (jako všichni ostatní) se zřekl svých názorů, jen aby mohl zůstat ve straně! I to byla zkouška pro role! Jestliže se tak chovají ještě na svobodě, na vrcholu slávy a moci, pak se bez odporu podrobí textu dramatu, až jejich těla, potrava a spánek budou v rukou lubjanských nápovědu.

Čeho se Buchatin během těchto měsíců před zatčením nejvíc obával? To je spolehlivě zjištěno; obával se, že bude vyloučen ze strany! Že ztratí stranu! Že zůstane naživu, leč mimo stranu! A právě na tento jeho rys (stejně jako všech ostatních) mistrně hrál milý Koba od té doby, kdy se sám stal Stranou. Bucharin a všichni ostatní neměli své vlastní stanovisko, neměli svou skutečně opoziční

ideologii, jež by je byla mohla oddělit a upevnit. Stalin je prohlásil za opozici dříve, než se jí vůbec stali, a tím je zbavil jakékoliv moci. A jejich veškeré úsilí se soustředilo na to, aby se udrželi ve straně. A aby přitom straně neuškodili!

Příliš mnoho nezbytných ohledů, aby si mohli zachovat nezávislost!

Bucharinovi byla v podstatě přisouzena hlavní úloha – a nic se nesmělo zpackat nebo zapomenout, když na něm pracoval Režisér spolu s časem a když se on sám vžíval do své úlohy. Dokonce i Bucharinova cesta do Evropy loni v zimě pro Marxovy rukopisy byla ne

320) Stalinovo krycí jméno v ilegalitě. (Pozn. překl.)

321) Jen Jefima Cejtlina uhájil, ale ani toho ne nadlouho.

nejen vnějškově nutná pro síť obvinění z navázaných kontaktů, ale i nespoutanou svobodou života v cizině tím neodvratněji předurčovala jeho návrat na hlavni jeviště.

A když teď pod mračny temných obvinění nastalo dlouhé nekonečné čekání na zatčení, pak tato mučivá trýzeň nejistoty rozkládala vůli oběti lépe než přímý tlak Lubjanky. (Ale ani jemu neujde, i toho si užije – celý rok!) Jednou zavolal Kaganovič Bucharina a za přítomnosti vedoucích čekistů ho konfrontoval se Sokolnikovem. Ten vypovídal o „paralelním pravicovém centru“ (tj. souběžném s trockistickým centrem) a o Bucharinově ilegální činnosti. Kaganovič rázně provedl výslech, pak dal Sokolnikova odvést a řekl Bucharinovi přátelsky:

„Lže jako když tiskne, neřád !“

Noviny však nadále otiskovaly zprávy o rozhořčení mas. Bucharin telefonoval ústřednímu výboru. Bucharin psal dopisy: „Milý Kobo!“ – s prosbou, aby byl veřejně zproštěn těchto nařčení. Tehdy bylo uveřejněno nejasné prohlášení prokuratury:

„Pro obvinění Bucharina nebyly nalezeny žádné objektivní důkazy.“

Radek mu na podzim zatelefonoval a chtěl se s ním sejít. Bucharin odmítl: Jsme oba obviňováni, proč bychom měli na sebe vrhat nový stín? Avšak jejich dači v Izvestinu stály vedle sebe, a tak jednou večer k němu Radek přišel. „I kdybych později říkal cokoliv, pamatuj si, že jsem se ničím neprovinil. Ty se ostatně z toho dostaneš: neměl jsi přece s trockisty žádné kontakty."

A Bucharin věřil, že se z toho dostane, že ho ze strany nevyloučí – to by bylo přece hrozné! Trockisty neměl skutečně nikdy v lásce: Postavili se mimo stranu – a co z toho vzešlo! Je nutné držet spolu s ostatními, a když chybovat – tak rovněž spolu s ostatními.

Při listopadově manifestaci (bylo to vlastně jeho rozloučení s Rudým náměstím) přišel se ženou na redakční propustku na tribunu pro hosty. Náhle k ním přistoupil ozbrojený rudoarmejec. Hrůzou strnul. Zde? V takový okamžik? Ale nikoliv, rudoarmejec zasalutoval:

„Soudruh Stalin se diví, proč jste zde. Prosí vás, abyste zaujal své místo na tribuně mauzolea."

Tak ho celého půl roku koupali střídavě v horké a studeně lázni. Dne 5. prosince byla s jásotem přijata Bucharinova ústava a pojmenována na věky po Stalinovi. Na prosincové plénum ÚV byl přiveden k nepoznání zřízený Pjatakov s vyraženými zuby. Za jeho zády stáli němí čekisté (Jagodovi lidé, ačkoliv Jagoda sám byl už také vybrán a připravován pro svou roli). Pjatakov pronášel hanebné výpovědi proti Bucharinovi a Rykovovi, kteří zde seděli mezi ostatními vůdci. S dlaní přiloženou k uchu se Ordžonikidze (byl nedoslýchavý) tázal: „Řekněte mi, jsou vaše výpovědi dobrovolné?" (Zaznamenat! Ordžonikidze dostane také svou kulku.) „Naprosto dobrovolné," zakolísal Pjatakov. O přestávce řekl Rykov Bucharinovi: „Ten Tomskij, ten měl vůli! Už v srpnu pochopil, oč jde, a udělal konec. A my hlupáci jsme zůstali naživu!"

Pak s hněvivým odsuzujícím projevem vystoupil Kaganovič (tolik chtěl věřit v nevinnost milého Bucharina – ale nešlo to…) a po něm Molotov. A Stalin! Jaká velkorysost! Jak si pamatuje dobré skutky! „Já se přesto domnívám, že Bucharinova vina není prokázána. Rykov je možná vinen, avšak Bucharin nikoliv." (Zřejmě někdo proti jeho přání začal příliš brzo hromadit obvinění proti

Bucharinovi.) Z ledové sprchy do horké. Tak se podrývá vůle. Tak se člověk vžívá do role ztraceného hrdiny.

Pak začali Bucharinovi bez přestání nosit domů protokoly výslechů s bývalými posluchači z Ústavu rudé profesury, s Radkem a se všemi ostatními – a všichni uváděli nejtěžší důkazy o Bucharinově černé zradě. Nosili mu to domů nikoli jako obžalovanému, to ne! – jako členovi ÚV, pouze pro informaci…

Když dostal Bucharin nové materiály, řekl nejčastěji své 22 leté ženě, která mu právě na jaře porodila syna: „Přečti to ty, já nemohu!“ – a sám strčil hlavu pod polštář. Měl doma dva revolvery (a Stalin mu poskytl dost času!) – ale život si nevzal.

Nevžil se snad do přidělené role?

A znovu se konal další veřejný proces – a další várku postříleli… Ale Bucharina ušetřili, pro Bucharina si pořád nešli…

Začátkem února 1937 se rozhodl vyhlásit domácí hladovku – ať ÚV přešetří jeho případ a zprostí ho obvinění. Ohlásil ji v dopise milému Kobovi a poctivě ji dodržoval. Nato bylo svoláno plénum ÚV, na jehož pořadu bylo jednání: 1. o zločinech Pravicového centra; 2. o protistranickém chování soudruha Bucharina, jež se projevilo vyhlášením hladovky.

Bucharin zakolísal. Co když skutečně stranu nějak urazil?… Neoholený, pohublý, už svým vzhledem vězeň, se dovlekl na plénum. „Co tě to napadlo?“ zeptal se ho vlídně milí Koba. „Jak by ne, když mě tak obviňují! Chtěli mě vyloučit ze strany…“ Stalin se zamračil nad takovým nesmyslem: „Nikdo tě přece ze strany nevyloučí!“

A Bucharin mu uvěřil, oživl, ochotně se kál před plénem a hned přerušil hladovku.

(Doma řekl ženě: „Rychle, uřízni mi kus salámu! Koba řekl, že mě nevyloučí.“) Kaganovič a Molotov však během zasedání pléna (jaká drzost, vůbec se neohlížejí na Stalina!)[322)] označili Bucharina za fašistického zaprodance a žádali jeho smrt.

Bucharin znovu klesl na duchu a během svých posledních dnů začal sepisovat „dopis budoucímu ÚV“. O tomto dopise, který se uchoval tak, že se jej kdosi naučil nazpaměť, se pak dozvěděl celý svět. Neotřásl jím však.[323)] Neboť jaké dědictví se tento bystrý a

skvělý teoretik rozhodl ve svém posledním dopise odkázat potomkům? Znovu jen nářek, aby byl přijat zpět do strany (za tuto oddanost draze zaplatil!). A nové ujišťování, že „naprosto schvaluje" všechno, co se událo do roku 1937 i v jeho průběhu. A to znamená nejen všechny předchozí ostudné procesy, nýbrž i všechny páchnoucí proudy naší velké vězeňské kanalizace!

Tím potvrdil, že si zaslouží, aby ho do nich také ponořili…

Konečně byl tento silák, lovec a zápasník zcela zralý pro předání do rukou nápovědů a mladších režisérů. (Při zápasech z žertu mnohokrát za přítomnosti ostatních členů ÚV položil Kobu na lopatky. Ani to mu asi Koba nemohl odpustit.) Když byl připraven a podlomen tak, že nepotřeboval ani mučení – v čem bylo jeho postavení lepší než postavení Jakubovičovo v roce 1931? Neplatí pro něho oba někdejší argumenty stejnou měrou? Jeho postavení bylo dokonce horší, nebol Jakubovič toužil po smrti, kdežto Bucharin se jí bál.

Zbýval už jen snadný dialog s Vyšinským podle známého schématu:

„Je pravda, že jakákoliv opozice proti straně je vlastně bojem proti straně?" –

„Celkem vzato ano. Ve skutečnosti ano." – „Avšak boj proti straně musí přece nutně vyústit ve válku proti straně." – „Podle logiky věcí ano." – „Neznamená to tedy, že opoziční názory by mohly nakonec vést k jakýmkoliv hanebnostem proti straně (vraždy, špionáž, zaprodání vlasti)?" – „Dovolte však, žádné spáchány nebyly." „Ale mohly by být?" – „Teoreticky vzato ano…" (Jsou přece oba teoretici!…) –

„Zůstávají pro vás zájmy strany i nadále

322) O jak zajímavé výpovědi se připravujeme z respektu před Molotovovým úctyhodným stářím!

323) A „budoucím ÚV" také ne.

nejvyššími zájmy?“ – „Ano, samozřejmé, samozřejmě!“ – „Pak zde zůstává jen nepatrná nesrovnalost: musíme realizovat eventualitu, musíme předem v zájmu vykořenění jakékoliv opoziční ideje považovat za spáchané vše, co se teoreticky mohlo spáchat. Vždyť se mohlo, ne?“ – „Mohlo…“ – „Pak tedy musíme možné považovat za skutečné, toť vše. Je to malá filozofická přesmyčka. Domluveni?…

Ještě něco! Nemusím vám to přece vysvětlovat dvakrát: jestli před soudem couvnete a budete říkat něco jiného, pak jistě chápete, že byste svým postojem jen nahrával světové buržoazii a škodil straně. A rozumí se samo sebou, že by pak vaše smrt nebyla lehká. Když vše proběhne hladce, tak vás samozřejmě necháme žít: tajně vás odvezeme na ostrov Monte Christo, kde budete moci pracovat na ekonomii socialismu.“ – „Po předešlých procesech jste však odsouzené popravili, ne?“ – „Ale, ale, jak se můžete s nimi srovnávat! A kromě toho jsme jich mnoho nechali naživu, to se psalo jen v novinách.“

Je to pořád ještě taková neproniknutelná záhada?

Slyšíme stále jednu a tutéž triumfální melodii, která se v různých obměnách ozývá při všech procesech: Vždyť my i vy jsme přece komunisté! Jak jen jste se mohli dát strhnout a vystupovat proti nám? Kajte se! Vždyť vy a my dohromady – to jsme přece my!

Historické pochopení zraje ve společnosti pomalu. Když však jednou dozraje, ukáže se, jak je prosté. Ani v roce 1922, ani v roce 1924, ani v roce 1937 nemohli obžalovaní ještě zastávat tak neochvějné stanovisko, aby na tuto hypnotizující a ochromující melodii hrdě odpověděli:

„Ne, s vámi nechceme být revolucionáři!… Ne, s vámi nechceme být Rusy!…

Ne, s vámi nechceme být komunisty!“

Zdá se, že by bylo stačilo vykřiknout – a už by se byly zhroutily kulisy, odlepilo se líčidlo, režisér by byl prchl zadním schodištěm a nápovědové zalezli do krysích děr. A venku by se psal rok 1967!

Ale i zcela podařená divadelní představení byla drahá a stála mnoho námahy.

Stalin proto od veřejných procesů upustil.

Přesněji řečeno, zabýval se v roce 1937 myšlenkou rozsáhlé akce veřejných procesů v okresech, aby masy poznaly černou duši opozice. Byla však nouze o dobré režiséry, nebylo možné zaručit všude stejně pečlivou přípravu a ani obžalovaní neměli patřičnou úroveň – takže z toho měl Stalin ostudu, jenže o tom málokdo ví. Několik procesů se nepodařilo – a tak toho nechali.

Bylo by záhodno se zde zmínit o jednom takovém procesu, a sice o kadyjském případu, o kterém se už začaly otiskovat podrobné zprávy v ivanovských oblastních novinách. Koncem roku 1934 byl v odlehlém koutu Ivanovské oblasti na hranicích s Kostromskou a Nižněnovgorodskou oblastí utvořen nový okres, jehož středem se stala stará poklidná vesnice Kadyj. Nové vedení tam bylo posláno z různých míst a všichni se seznámili teprve na místě. Našli tu zapadlou, smutnou a chudou krajinu, vyčerpanou dodávkami obilí, která potřebovala finanční pomoc, stroje a rozumné hospodaření. Náhoda tomu chtěla, že první tajemník okresního výboru Fjodor Ivanovič Smirnov byl člověk s vyhraněným smyslem pro spravedlnost, a vedoucí zemědělského odboru Stavrov, pravý mužik, byl jedním z rolníků, kteří hospodařili „intenzivními metodami“, čili byl jedním z těch pečlivých a vzdělaných rolníků, kteří ve dvacátých letech vedli svá hospodářství na základě vědeckých poznatků (sovětská vláda je v tom tehdy podporovala; rozhodnutí o budoucí likvidaci všech „intenzívně hospodařících“ ještě nepadlo). Vstup do strany zachránil Stavrova před rozkulačením (nerozkulačoval potom sám jiné?). Na svém novém působišti se pokoušeli nějak pomoci rolníkům, shora se však valily direktivy a všechny byly zaměřeny proti jejich počínání, jako by si tam nahoře úmyslně vymýšleli jak mužikům ztrpčovat a ztěžovat život. Jednoho dne napsali kadyjští na oblastní vedení, že je nezbytně nutné snížit plán výkupu obilí – okres jej nemůže splnit, jinak by došlo k dalšímu zbídačení. Abychom mohli odhadnout, o jaké rouhání proti plánu a o jakou vzpouru proti vládě šlo, musíme si připomenout ovzduší třicátých let (opravdu jen třicátých?). Podle tehdejšího zvyku nebyla patřičná opatření provedena shora, nýbrž se přenechala místní lidové tvořivosti. Za Smirnovova pobytu na dovolené sepsal jeho zástupce, druhý tajemník Vasilij Fjodorovič Romanov, tuto rezoluci: „Úspěchy

okresu by byly mnohem lepši (?), kdyby nebylo trockisty Stavrova.“ Tak vznikl „případ Stavrov“. (Typický postup: dosáhnout v prvé řadě rozkolu! Nejdřív Smirnova vystrašit, zneutralizovat a přinutit k ústupu, potom na něho budeme mít dost času – to je v malém stalinská taktika v ÚV). Na bouřlivých stranických schůzích vyšlo najevo, že Stavrov je asi takový trockista jako římský jezuita. Vedoucí okresního spotřebního družstva Vasilij Grigorjevič Vlasov byl člověk s nesoustavným a neuceleným vzděláním, měl však ony svérázné schopnosti, které na Rusech tolik překvapují. Byl družstevník, samorostlý talent, výborný řečník a pohotový diskutér, který se dokázal rozpálit do běla, když šlo o něco, co pokládal za správné. Na stranické schůzi vystoupil s požadavkem, aby byl Romanov za své pomluvy vyloučen ze strany. Romanov dostal důtku! Jeho poslední slova jsou naprosto typická pro tento druh lidí a pro jejich instinkt odhadnout správně situaci: „Ačkoliv zde bylo prokázáno, že Stavrov trockista není, jsem stále přesvědčen, že jím je. Strana si v tom zjedná pořádek totéž se týká mé důtky.“ A strana si pořádek vskutku zjednala: okresní NKVD téměř okamžitě zatklo Stavrova, za měsíc nato také předsedu okresního výkonného výboru Estonce Univera, jehož funkci převzal Romanov. Stavrova odvezli na oblastní NKVD, kde se přiznal, že je trockista, že se paktoval celý život s esery a že je ve svém okrese členem ilegální pravicové organizace (také výplod hodný své doby, scházelo už jen přímo spojení s mocnostmi Dohody). Možná že se Stavrov ani nepřiznal, ale to se nikdo nikdy nedozví, protože byl v ivanovské věznici umučen. Protokoly však byly sepsány. Brzy nato zatkli i tajemníka okresního výboru Smirnova, vůdce domnělé pravicové organizace, dále vedoucího finančního odboru Saburova a další.

Je zajímavé, jak se utvářel další Vlasovův osud. Před časem chtěl nového předsedu okresního výkonného výboru Romanova vyloučit ze strany. Jak smrtelně urazil okresního prokurátora Rusova, o tom jsme už psali (v kap. 4). Předsedu okresního NKVD N. I. Krylova si rozzlobil tím, že zabránil, aby byli pro domnělé škůdcovství zatčeni dva jeho nejschopnější družstevníci pochybného sociálního původu (Vlasov rád zaměstnával různé tzv. „bývalé lidi“ – ovládali výborně svou práci a navíc byli snaživí, kdežto „noví lidé“ z řad proletariátu

nic neuměli a hlavně nechtěli nic dělat). Přesto však bylo NKVD ochotné se s družstvem usmířit.

Zástupce okresního NKVD Sorokin se dostavil osobně do družstva a navrhl Vlasovovi, aby dal NKDV zadarmo („Později to nějak odepíše") látky v hodnotě sedmi set rublů (Hadráři! Ale pro Vlasova to byly dva měsíční platy a on si nevzal nikdy ani o kopejku víc, než mu patřilo). „Nedáte-li, budete litovat!" Vlasov ho vyhodil: ‚"Jak se opovažujete dělat mně, komunistovi, takovou nabídku!" Na druhý den se v družstvu objevil Krylov, tentokrát už jako zástupce okresního výboru strany (tato maškaráda a podobné špinavé triky byly duší roku 1937!), a nařídil svolat stranickou schůzi s tímto pořadem: „O škůdcovské činnosti Smirnova a Univera ve spotřebním družstvu", referent soudruh Vlasov. Co trik, to perla! Nikdo přece zatím Vlasova neobviňuje! Stačí však, aby pronesl pár slov o škůdcovské činnosti bývalého tajemníka okresního výboru v družstvu a už jej NKVD přeruší: „A kde jste byl vy? Proč jste nepřišel hned k nám?"

V takové situaci ztratili mnozí hlavu a chytili se. Ale Vlasov nikoliv! Okamžitě odpověděl: „Referát dělat nebudu! Ať referuje Krylov – on přece dal zatknout Smirnova a Univera a vede vyšetřování!" Krylov odmítl: „Nejsem o tom tak informován!" Vlasov: „Jestliže ani vy nejste informován, pak byli zatčeni bezdůvodně!" A schůze se jednoduše nekonala. Kolik však bylo takových, kteří se odvážili a ozvali se? Líčení ovzduší roku 1937 by nebylo úplné a opomíjeli bychom silné osobnosti a odvážná rozhodnutí, kdybychom se nezmínili v tom, že téhož dne pozdě večer přišli za Vlasovem s deseti tisíci rubly hlavní účetní družstva T. a jeho zástupce N. a řekli mu: „Vasiliji Grigorjeviči, utečte ještě dnes v noci! Musíte ale hned, jinak jste ztracen!" Avšak Vlasov byl přesvědčen, že se nehodí, aby komunista utíkal. Druhý den byla v okresních novinách otištěná ostrá poznámka o práci družstva (je třeba podotknout, že v roce 1937 byl tisk vždy jedna ruka s NKVD) a navečer byl Vlasov vyzván, aby podal okresnímu výboru zprávu o své činnosti (každý krok se prováděl podle všesvazového vzoru!).

Psal se rok 1937, byl to druhý rok takzvané Mikojanprosperity v Moskvě a ostatních velkých městech. Ještě dnes si někteří

spisovatelé a novináři občas vzpomenou, že se lidé poprvé mohli dosyta najíst. Tak toto období vešlo do dějin a hrozí nebezpečí, že tam už zůstane. Ve skutečnosti však bylo v listopadu 1936, dva roky po zrušení lístků na chléb, vydáno v Ivanovské oblasti (a i jinde) tajné nařízení o zákazu prodeje mouky. Tehdy ještě mnoho hospodyň v malých městech a obzvlášť na vesnicích peklo chléb doma. Zákaz prodeje mouky tedy znamenal, že nebude chleba. V okresním městě Kadyji vznikaly nekonečné a do té doby nevídané fronty na chléb (nebyly ostatně trpěny dlouho: v únoru 1937 byl vydán zákaz pečení černého chleba v okresních městech, směl se prodávat pouze drahý bílý chléb). V kadyjském okrese nebyla žádná jiná pekárna kromě okresní, a proto se sem teď valily zástupy lidí z vesnic nakoupit černý chléb. Ve skladech okresního spotřebního družstva bylo mouky dost – ale jejímu prodeji stály v cestě dva zákazy!

Vlasov si však našel cestu a přes přísná státní nařízení nasytil toho roku celý okres: objel kolchozy a v osmi z nich se domluvil, že zřídí v prázdných „kulackých“ chalupách veřejné pekárny (přivezou jednoduše dřevo a ženské se postaví k hotovým ruským pecím, nikoliv už soukromým, nýbrž veřejným), a okresní spotřební družstvo se zavazuje dodávat jim mouku. Řešení bývá vždy prosté, jen ho najít.

Aniž stavěl pekárny (na které neměl prostředky), zřídil jich Vlasov za jeden den osm. Aniž obchodoval s moukou, expedoval ji nepřetržitě ze skladu a objednával na oblasti novou. Aniž v okresním městě prodával černý chléb, přece jím zásoboval celý okres. Litery nařízení se sice držel, porušil však jeho ducha – šetřit mouku a mořit lidi – a pro okresní výbor to byl důvod, aby ho za to kritizoval.

Po této kritice zůstal Vlasov na svobodě jen jednu noc a na druhý den byl zatčen.

Bojovný kohoutek Vlasov (byl malé postavy a vypadal stále trochu vyzývavě, neboť chodil s hlavou zakloněnou dozadu) odmítl vrátit stranickou legitimaci (na včerejší schůzi okresního výboru žádné rozhodnutí o jeho vyloučení nepadlo!) a poslanecký průkaz (byl zvolen lidem a výkonný výbor okresního sovětu ho nezbavil poslanecké imunity!). Příslušníci milice však neměli pochopení pro takové formality, vrhli se na něho a odebrali mu je násilím. Z

okresního spotřebního družstva ho odváděli ve dne kadyjskými ulicemi na NKVD a jeden jeho zaměstnanec, mladý komsomolec, to viděl z okna okresního výboru. Lidé tehdy ještě nebyli zvyklí neříkat, co si myslí (z prostomyslnosti zvláště na vesnici). Mladík zvolal: „Lumpové! Teď sebrali i mého šéfa!“ Aniž opustil místnost, byl hned vyloučen jak z okresního výboru, tak i z Komsomolu a po známé cestě putoval do jámy.

V porovnání se svými spoluobžalovanými zůstal Vlasov poměrně dlouho na svobodě. Celý případ byl už téměř uzavřen a právě se prováděly poslední úpravy pro veřejný proces. Odvezli ho do ivanovského vnitřního vězeni NKVD, a protože byl poslední, nebyl už na něj vykonáván velký nátlak, byl předvolán jen ke dvěma krátkým výslechům, vyslýchán nebyl ani jeden svědek; spokojili se s tím, že k vyšetřovacímu spisu přidali různé zprávy okresního spotřebního družstva a výstřižky z okresních novin. Obžaloba proti Vlasovovi obsahovala: 1. způsobení front na chléb; 2. nedostatečný výběr zboží (jako by to zboží někde jinde bylo a jako by je někdo okresnímu spotřebnímu družstvu v Kadyji nabízel); 3. nadbytečné množství skladované soli (to ale byla povinná „mobilizační“ zásoba, neboť v Rusku panuje odjakživa strach, že v případě války zůstanou bez soli).

Koncem září byli obžalovaní odvezeni do Kadyje k veřejnému procesu. Nebyla to krátká cesta (člověk si vzpomene, jak laciné jsou OSO a neveřejné procesy): z Ivanova do Kiněšmy se jelo ve stolypinském vagónu, z Kiněšmy do Kadyje 110 km na nákladních autech. Neobvyklá kolona aut – bylo jich víc než deset – se plazila po staré liduprázdné okresní cestě a vyvolávala ve vsích údiv a strach z brzké války. Za hladký průběh procesu a jeho zastrašující účinek zodpovídal Kljugin (náčelník zvláštního tajného oddělení oblastní správy NKVD pro boj proti revolučnímu organizacím). Obžalovaní byli střeženi 40 muži se zálohy jízdní milice, kteří je od 24. do 27. září denně vodili s vytasenými šavlemi a odjištěnými pistolemi z budovy okresního NKVD do nedostavěného klubu a zpět přes celou Kadyj, kde obžalovaní ještě před nedávnem vládli. Okna v klubu už byla zasazena, ale jeviště bylo ještě nedodělané, nebyl elektrický proud (jako v celé Kadyji), a večer zasedal soud za svitu

petrolejových lamp. Obecenstvo sváželi z kolchozů podle rozpisu. Také celá Kadyj se dostavila hromadně. Lidé seděli na lavicích a na oknech, stáli hustě vedle sebe v uličkách mezi řadami, a tak se tam pokaždé vešlo až 700 osob (podívaná tohoto druhu je na Rusi vždy oblíbená). Přední lavice byly stále rezervovány pro komunisty, aby v nich měl soud vždy oporu.

Byl sestaven zvláštní senát oblastního soudu, jenž se skládal ze zástupce předsedy oblastního soudu Šubina a z přísedících Biče a Zaozerova. Obžalobu vedl absolvent dorpatské univerzity oblastní prokurátor Krasik (ačkoliv všichni obžalovaní odmítli obhájce, byl jím vnucen advokát ex offo). Slavnostně hrozivý a dlouhý obžalovací spis vycházel z toho, že v kadyjském okrese řádila ilegální pravicová bucharinská skupina, založená v Ivanovu (zatýkání tam nedá na sebe dlouho čekat), která záškodnickými akcemi chtěla svrhnout sovětskou vládu v obci Kadyj (větší Zapadákov si už pravičáci na začátek nemohli ani vybrat!).

Ačkoliv Stavrov ve věznici zemřel, požádal prokurátor soud, aby svolil k přečtení jeho výpovědí a pokládal je za výpovědi učiněné před soudem (celá žaloba spočívala právě jen na Stavrovových výpovědích). Soud souhlasil: nechť se výpovědi zemřelého připojí k ostatním materiálům, jako by byl naživu (má to arci tu přednost, že mu nikdo z obžalovaných nebude moci odporovat).

Kadyjští burani však na takovou učenou rafinovanost nestačili a čekali, co přijde dál. Výpovědi Stavrova, umučeného při vyšetřování, jsou tedy přečteny a znova se protokolují. Pak začne výslech obžalovaných, a už je ostuda! – všichni odvolávají svá doznání, učiněná při vyšetřování.

Kdo ví, jak by si byli v tomto případě počínali organizátoři v Říjnovém sále moskevského Domu odborů – zde se tato maličkost přešla bez uzardění. Soudce vytýká obžalovaným: Jak jste mohli u výslechů vypovídat něco jiného? Zesláblý Univer odpoví sotva slyšitelně: „Jako komunista nemohu při veřejném přelíčení mluvit o metodách výslechů NKVD.“ (To je přesný model bucharinského procesu! A právě to jim svazuje ruce: dbají nejvíc o to, aby lidé nezačali špatně smýšlet o straně. Jejich soudcové si tuto starost už dávno odpustili.)

O přestávce obejde Kljugin cely obžalovaných. Vlasovovi řekne: „Slyšel jsi, jak to Smirnov a Univer zkurvili? Neřádi! Musíš přiznat svou vinu a povědět celou pravdu!“ „Jen pravdu!“ souhlasí ochotně Vlasov, jenž není zesláblý výslechy. „Jen pravdu, že se ničím nelišíte od německých fašistů!“ Kljugin se rozzuří: „Jen počkej, ty hajzle, to nám draze zaplatíš!“[324)] Od této chvíle dostane Vlasov při procesu hlavní úlohu – jako ideový inspirátor celé skupiny.

Davu lidí, kteří se tísní v uličkách mezi lavicemi, začne svítat v okamžiku, kdy se soud neuváženě rozhovoří o frontách na chléb. Je to bolavé místo pro všechny (před procesem se chléb samozřejmě prodával v neomezeném množství, takže dnes nejsou žádné fronty). Otázka obžalovanému Smirnovovi: „Věděl jste, že v okrese jsou fronty na chléb?“ – „Samozřejmě, táhly se od prodejny až k budově okresního výboru.“ – „A co jste podnikl?“ Smirnov je rozložitý plavovlasý muž s prostým obličejem, má přes všechno mučení zvučný hlas a jistotu člověka, který je v právu. Mluví rozvláčně a v sále je rozumět každému slovu: „Když všechny mé intervence u oblastních organizací nepomohly uložil jsem Vlasovovi, aby napsal hlášení soudruhu Stalinovi“ – „A proč jste je nenapsali?“ (Ještě to tedy nevědí!… Zaspali to!) – „My jsme hlášení napsali a já je poslal polní poštou přímo na ÚV, a ne přes oblast. Kopie musí být ve spisech okresního výboru.“

Sál přestal dýchat. Soud je vyveden z míry a nejraději by se už dál na nic neptal, ale někdo se přece jen zeptá:

„A co bylo dál?“

Tuto otázku mají v sále všichni na jazyku: „A co bylo dál?“

Smirnov se nerozvzlyká, neoplakává ztracený ideál (to právě chybělo moskevským procesům!). Odpoví hlasitě a klidně:

„Nic. Odpověd nepřišla. „

V jeho unaveném hlase je slyšet: To jsem ostatně čekal.

Odpověď nepřišla! Od Otce a Učitele odpověď nepřišla! Veřejný proces dosahuje svého vrcholu! Odhalil masám černou duši Lidojeda! Už by se soud mohl skončit! Ale ne, k tomu jim chybí takt a pochopení, a proto budou ještě tři dny přešlapovat na jednom místě.

Prokurátor se rozlití: „Obojetnici! Na jedné straně sabotujete, a na druhé straně se opovažujete psát soudruhu Stalinovi. A ještě čekáte

od něho odpověď! Nechť nám obžalovaný Vlasov vysvětlí, jak ho napadla tak hrozná škůdcovská myšlenka přestat prodávat mouku a zakázat pečení žitného chleba v okresním městě!“

Rozkohoutěného Vlasova není třeba povzbuzovat, sám hned vyskočí a pronikavě vykřikne na celý sál:

„Jsem ochoten zodpovědět se z toho ze všeho před soudem, když vy, prokurátore Krasiku, opustíte tribunu žalobce a posadíte se vedle mne!“

Nikdo ničemu nerozumí. Nastane křik a hluk. Zjednejte pořádek, co to má znamenat?…

Když si Vlasov takto vybojoval slovo ochotně vysvětluje:

324) Brzy však přijde řada i na Kljugina. Brzy uvázne v síti s ježovským hejnem gébistů a dostane se do lágru, kde ho zabije špicl Gubajdulin.

„K zákazu prodeje mouky a k zákazu pečení chleba došlo z nařízení prezídia výkonného výboru oblastního sovětu. Oblastní prokurátor Krasik je stálým členem prezídia. Jestliže to bylo škůdcovství – proč jste to z moci svého úřadu nezakázal?

Neznamená to, že jste se stal škůdcem dřív než já?“

Prokurátor zalapá po dechu, úder ho zasáhl přesně a jistě. Soudce je také vyveden z míry a zakoktá:

„Bude-li třeba (?), budeme soudit i prokurátora. Dnes ale soudíme vás!“ (Dvě pravdy – podle hodnosti!) „Já žádám, aby Krasik opustil tribunu prokurátora,“ trvá na svém nezkrotný a neúnavný Vlasov.

Jednání je přerušeno…

Jaký výchovný význam má pro masy takový proces?

Soud si však vede po svém. Po výslechu obžalovaných začne výslech svědků. Na řadě je účetní N.

„Co víte o Vlasovově škůdcovské činnosti?“ „Nic.“

„Jak to, nic?“

„Byl jsem v místnosti pro svědky a nemohl jsem slyšet, o čem se zde mluvilo.“

„To jste také slyšet neměl! Vašima rukama prošlo mnoho dokladů, nedělejte tedy, že o ničem nevíte.“

„Všechny doklady byly v pořádku.“

„Tady je hromada okresních novin, dokonce i v nich se píše o Vlasovově škůdcovské činnosti. A vy o ničem nevíte?“

„Tak vyslechněte ty, kdo ty články napsali.“ Na řadě je vedoucí prodejny chleba.

„Povězte nám, má sovětská vláda dost chleba?…“

(No prosím, co na to odpovědět?… Kdo najde tu odvahu, aby řekl: Já jsem ho nepočítal?) „Dost…“ „Proč tedy jsou u vás fronty?“ „Nevím…

„Na kom to závisí?“ „Nevím…“

„Jak to že nevíte? Kdo byl vaším nadřízeným?“ „Vasilij Grigorjevič.“

„K čertu, jakýpak Vasilij Grigorjevič! Obžalovaný Vlasov přece! Záviselo to tedy na něm.“

Svědkyně mlčí.

Předseda soudu nadiktuje sekretářce: „Odpověď: V důsledku Vlasovovy škůdcovské činnosti docházelo k frontám na chléb, přestože má sovětská vláda obrovské zásoby.“ Prokurátor, jenž přehlušoval vlastní obavy, přednesl dlouhou řeč plnou hněvu. Obhájce obhajoval převážně sám sebe a zdůrazňoval, že mu zájmy vlasti leží na srdci právě tak jako kterémukoliv jinému čestnému občanovi.

Smirnovovo poslední slovo neobsahovalo žádné prosby a žádná pokání. Pokud to lze dnes posoudit, byl to neoblomný a příliš přímý člověk na to, aby přežil rok 1937.

Když Saburov požádal o milost – „darujte mi život ne kvůli mně, ale kvůli mým malým dětem“ – Vlasov ho zlostně zatahal za sako: „Jsi hlupák!“

Sám Vlasov si nenechal ujít poslední příležitost, aby jim neřekl pár drzostí:

„Nepokládám vás za soud, ale za herce, kteří hrají soudní komedii podle napsaných rolí. Jste vykonavateli odporné provokace NKVD. Ať řeknu co řeknu, stejně mě odsoudíte k smrti. Věřím však, že přijde čas, kdy budete stát na našich místech!“[325] Od sedmi hodin

večer do jedné hodiny v noci sestavoval soud rozsudek; v klubovním sále hořely petrolejky, stráže stály s vytasenými šavlemi u obžalovaných, lidé tlumeně hučeli, nikdo neodešel.

Jak dlouho psali rozsudek, tak dlouho jej také četli – není divu při tom množství všemožných nejfantastičtějších škůdcovských činů, styků a plánů. Smirnov, Univer, Saburov a Vlasov byli odsouzeni k trestu smrti zastřelením, dva další dostali deset let, jeden osm. Kromě toho závěry soudu odhalily v Kadyji i komsomolskou záškodnickou organizaci (zatýkání na sebe nedalo dlouho čekat; pamatujete se ještě na toho mladého komsomolce?) a v Ivanově pak centrum ilegálních organizací, jež samozřejmě zas podléhalo Moskvě (už podkopávali Bucharina).

Po slavnostních slovech „k trestu smrti zastřelením“ udělal soudce přestávku pro potlesk, avšak v sále panovalo hrozivé napětí, bylo slyšet vzdechy a pláč cizích lidí, nářek příbuzných, kteří omdlévali – a že se žádný potlesk neozval ani z dvou prvních řad, kde seděli členové strany, bylo už naprosto nepřístojné. „Ach, lidi, co děláte?!“ volali na soudce ze sálu. Univerova žena zoufale vzlykala. Davem v šeru sálu proběhl záchvěv. Vlasov vykřikl na první řady:

„Jak to že netleskáte, neřádi? Komunisti!“

Politruk strážní čety k němu přiskočil a začal mu strkat před tvář revolver. Vlasov už mu chtěl revolver vytrhnout, když tu přiběhl jeden milicionář a odtrhl od Vlasova svého politruka, který se dopustil chyby. Náčelník ozbrojeného doprovodu zavelel:

„Připravit zbraň!“ – a třicet karabin milice spolu s pistolemi místního NKVD zamířilo na obžalované a do davu (zdálo se, že se dav vrhne k obžalovaným a začne je osvobozovat).

Sál byl osvětlen jen několika petrolejovými lampami a šero zvyšovalo všeobecný zmatek a strach. Nebyl-li dav přesvědčen silou argumentů soudního procesu, karabiny, které na něj teď mířily, jej přesvědčily s konečnou platností. Lidé se v panice vrhli nejen ke dveřím, ale i k oknům. Bylo slyšet praskot dřeva a řinčení skla.

Univerova žena, téměř ušlapaná, zůstala ležet v bezvědomí pod židlemi až do rána.

Potlesk tedy žádný nebyl…[326)] Odsouzení nejenže nesměli být hned zastřeleni, ale museli být ještě lépe střeženi, protože už neměli co ztratit, a museli být k popravě převezeni do oblastního města.

S prvním úkolem – odvést je noční ulicí do NKVD – si poradili takto: každého odsouzence doprovázelo pět mužů. Jeden nesl lucernu. Druhý šel vpředu s napřaženou pistolí. Další dva drželi na smrt odsouzeného pod paží a v druhé ruce měli také pistoli. Pátý šel vzadu a mířil odsouzenci do zad.

325) Celkem vzato – jedině v tom se zmýlil.

326) Věnujme malou poznámku osmileté holčičce Zoje Vlasovové. Měla strašně ráda svého tatínka. Brzy nemohla do školy (děti se ji posmívaly: „Tvůj táta je škůdce!“, a ona se s nimi prala: „Můj tatínek je hodný!“). Po procesu žila jen jeden rok (předtím nikdy nestonala), za celý ten rok se ani jednou nezasmála, chodila stál se sklopenou hlavou, a babky předpovídaly: „Dívá se do země, dlouho tu nebude.“ Umřela na zánět mozkových blan a do poslední chvíle volala: „Kde je můj tatínek? Dejte mi tatínka!“Když počítáme milióny těch, kteří zahynuli v lágrech, zapomínáme je násobit dvěma, třemi…

Zbývající milicionáři byli rozestavěni podél cesty, aby odvrátili útok davu.

Každý rozumný člověk teď uzná, že by NKVD nikdy nebylo mohlo splnit svůj velký úkol, kdyby se bylo páralo s veřejnými procesy.

Proto se veřejné politické procesy v naší zemi neujaly.

11 NEJVYŠŠÍ VÝMĚRA

Historie trestu smrti v Rusku je plná zákrutů. Zákoník cara Alexeje Michajloviče jej ukládal v padesáti případech. Petrův vojenský řád už ve dvou stech artikulech.

Carevna Jelizaveta Petrovna sice zákony ukládající trest smrti nezrušila, ale nepoužila jich ani jednou: říká se že při nastoupení na trůn slíbila, že nikoho smrtí nepotrestá – a také skutečně nikoho za celých dvacet let své vlády k smrti neodsoudila, přestože vedla sedmiletou válku! Na polovinu 18. století, padesát let před jakobínským sekáním hlav, je to jistě překvapivý fakt. My jsme si ovšem zvykli vysmívat se celé naší minulosti: nenecháme na ní nic dobrého, ani jediný čin nebo úmysl. Tak i Jelizavetu je možno pěkně očernit: trest smrti nahradila bičováním, vytrháváním chřípí, vypalováním cejchu „zloděj“ a věčným vyhnanstvím na Sibiři.

Leč promluvme i na její obranu: Jak jinak mohla proti tehdejším společenským představám dosáhnout radikálnějšího obratu? Třeba by si dnešní odsouzenec k smrti dobrovolně zvolil celý tento komplex trestů, jen aby pro něho slunce definitivně nezhaslo, ale my mu takovou naději při své humánnosti nenabídneme. A třeba sám čtenář při čtení této knihy dojde k názoru, že dvacet nebo i jen deset let v našich lágrech je horší než Jelizavetina poprava.

Řečeno v naší nynější terminologii, zastávala Jelizaveta názor všeobecně lidský, kdežto Kateřina II. třídní (a tudíž správnější). Vůbec nikoho nepotrestat smrtí jí připadalo jak něco hrozného co se nijak nedá ospravedlnit. Pro obranu sebe, trůnu a státního zřízení považovala v politických případech (Mirovič, vzpoura za moskevského moru, Pugačov) trest smrti za plně oprávněný. Ale pro zločince, pro bytoviky – proč by se nemohl trest smrti pokládat za zrušený?

Za cara Pavla I. bylo zrušení trestu smrti potvrzeno. (Válek bylo sice dost, ale přesto neměly pluky vlastní soudy.) A za celého dlouhého panování Alexandra I. byl trest smrti zaveden jen pro vojenské trestné činy, spáchané při válečném tažení v roce 1812. (Někteří nám jistě hned namítnou: A běhání uličkou snad neznamenalo smrt? To se nedá popřít, tiché vraždy samozřejmě existovaly, ale právě tak je možné přivodit člověku smrt i odborářskou schůzí! Ale aby vzali člověku život, daný Bohem na základě hlasování soudců- to bylo půl století od Pugačova do děkabristů v naší zemi dokonce i u zločinů proti stáru neznámou věcí.) Krev pěti děkabristů našemu státu zachutnala. Od té doby se

trest smrti za trestné činy proti státu už nezrušil a nezapomínalo se na něj až do Únorové revoluce, byl potvrzen zákoníky z let 1845 a 1904 a navíc doplněn trestními zákony ve vojsku a námořnictvu.

Kolik lidí bylo vlastně za tuto dobu v Rusku popraveno? Už jsme uvedli (v kap. 8) výpočty liberálních činitelů z let 1905-07. Doplníme je ověřenými údaji znalce ruského trestního práva N. S. Taganceva.[327)] Do roku 1905 byl trest smrti v Rusku výjimečným opatřením. Za třicet let od roku 1876 do roku 1905 (to bylo období narodovolců a teroristických činů, nikoliv úmyslů, projevených před sousedy ve společné kuchyni, období hromadných stávek a selských bouří, období kdy vznikly a upevnily se všechny politické strany budoucí revoluce) bylo popraveno 486 lidí, to znamená asi 17 lidí za rok v celé zemi. (A to včetně poprav za kriminální zločiny!)[328)] V letech první revoluce a po jejím potlačení počet poprav prudce stoupl, což ohromilo ruskou veřejnost, vyvolalo slzy u Tolstého a rozhořčení u Korolenka a mnoha dalších: od roku 1905 do roku 1908 bylo popraveno přibližně 2 200 lidí (čtyřicet pět lidí za měsíc!). Byla to, jak píše Tagancev, epidemie poprav. (Hned však skončila.) Když se Prozatímní vláda ujala moci, trest smrti úplně zrušila. V červenci 1917 jej obnovila pro armádu v poli a pro frontové oblasti, a to za vojenské trestné činy, vraždy, znásilnění, loupeže a plenění (tyto trestné činy se totiž v oněch oblastech velmi rozmnožily.) To bylo jedno z nejnepopulárnějších opatření, jež Prozatímní vládě zlomila vaz. Heslem bolševiků při přípravě převratu bylo: „Pryč s trestem smrti! Pryč s Kerenským, který jej obnovil!“

Podle dochovaných zpráv se ve Smolném ještě v noci z 25. na 26. října rozpoutala diskuse: Neměl by se jedním z prvních dekretů navždy zrušit trest smrti? Lenin se tehdy zcela oprávněně vysmál utopismu svých druhů, neboť velmi dobře věděl, že cesta k nové společnosti není bez trestu smrti možná. Když však bolševici sestavovali koaliční vládu s levými esery, ustoupili jejich falešným představám, a trest smrti byl dnem 28. října 1917 přece jen zrušen. Takové „dobrácké“ stanovisko nemohlo samozřejmě přinést nic dobrého. (A jak to s tím zrušením ve skutečnosti vypadalo? Počátkem roku 1918 přikázal Trockij, aby odsoudili nově jmenovaného admirála Alexeje Ščastného za to, že odmítl potopit

baltskou flotilu. Předseda Nejvyššího tribunálu Karklin svou lámanou ruštinou rychle vynesl rozsudek: „Zastřelit do čtyřiadvaceti hodin!“ V soudní síni nastalo vzrušení: Trest smrti byl přece zrušen! Prokurátor Krylenko to vysvětlil: „Co se rozčilujete? Trest smrti byl zrušen. Ale my neodsuzujeme Ščastného k trestu smrti – my ho zastřelíme.“ A také ho zastřelili.) Máme-li soudit podle úředních dokladů, trest smrti byl plně obnoven v červnu 1918 ne, nikoliv „obnoven“, spíš zaveden jako nová éra trestu smrti. Máme-li předpokládat, že Lacis[329)] své údaje záměrně nesnížil, nýbrž jen neměl k dispozici úplné poklady, a že revoluční tribunály udělaly přinejmenším tolik soudní práce jako čeka mimosoudní, dojdeme k závěru, že ve dvaceti guberniích Ruska bylo za 16 měsíců (červen 1918 – říjen 1919) zastřeleno přes 16 000 lidí, to jest přes tisíc měsíčně[330)] (Tehdy byl mimochodem zastřelen předseda prvního ruského sovětu (ustaveného v roce 1905 v Petrohradě) Chrustajlov-Nosar a také onen umělec, který navrhl pro občanskou válku rudoarmejský stejnokroj podle bohatýrů ze staroruských bylin.) Ostatně to však nebyly jen tyto jednotlivé popravy, vykonané na základě nějakého rozsudku nebo bez něho a znásobené pak do tisíců, které v roce 1918 v nastupující éře poprav zmrazily i opojily Rusko.

Ještě hrůznější se nám zdá móda válčících stran a pak jen vítězů – potápět vlečné nákladní

328) N S. Tagancev, Smertnaja kazen (Trest smrti), Petrohrad 1913.

329) V Šlisselburské pevnosti bylo v letech 1884-1906 popraveno celkem… 13 lidí. Strašné množství… ale tak na Švýcarsko.

330) V citovaném přehledu Dva roku boje na vnitřní frontě, str. 75. Jsme-li už při srovnávání, uveďme deště jedno: Za 80 let vrcholné inkvizice (1420-1498) bylo v celém Španělsku odsouzeno k trestu smrti upálením deset tisíc lidi, tj. asi 10 lidí měsíčně.

lodi se stovkami lidí, které nikdy nikdo nespočítal, nezapsal, ba ani nezkontroloval.

(Tak utopili námořní důstojníky ve Finském zálivu, v Bílém, Kaspickém a Černém moři a ještě v roce 1920 rukojmí v Bajkalském jezeře.) To sice nepatří do našich úzce pojatých dějin soudnictví, jsou to však dějiny mravů, z nichž pak pramení vše další. Najdeme v minulosti Ruska od prvního Rurika období takových krutostí a tolika vražd, jako byla občanská válka po říjnu 1917?

Vynechali bychom jeden charakteristický zákrut dějin trestu smrti, kdybychom neuvedli, že byl tento trest zrušen… ano, zrušen v lednu 1920. Leckteré badatele může přivést do rozpaků taková důvěřivost a bezbrannost diktatury, která se zbavila trestajícího meče v době, kdy na Kubáni byl ještě Děnikin a na Krymu Wrangel a kdy polská jízda sedlala do boje. Ale za prvé byl onen dekret velmi rozvážný: nevztahoval se na vojenské tribunály (nýbrž jen na mimosoudní činnost čeky a na soudy v zázemí). Za druhé byl vydán po předchozí čistce ve věznicích (hromadně byli postříleni ti vězňové, kteří mohli spadat „pod dekret“). A za třetí, což bylo nejpotěšitelnější, jeho platnost byla velmi krátká – čtyři měsíce (dokud se věznice opět nezaplnily). Dekretem ze dne 28. května 1920 dostala čeka znova právo trestat smrtí zastřelením.

Revoluce všechno rychle přejmenovává, aby se každá věc zdála nová. Tak i „trest smrti“ byl přejmenován na nejvyšší výměru, a to nikoliv trestu, nýbrž společenské ochrany. Základy trestního zákonodárství z roku 1924 uvádějí, že tato nejvyšší výměra byla zavedena dočasně, než ji VCIK definitivně zruší. A v roce 1927 ji také skutečně začali rušit: nechali ji v platnosti pouze pro trestné činy proti státu a armádě (§ 58 a vojenské paragrafy) a ještě ovšem pro banditismus. (Víme však. že „banditismus“ byl tehdy a je i dnes z politických důvodů vykládán velmi široce: od „basmače“ ve Střední Asii až po partyzána v litevských lesích každý ozbrojený bojovník za národní nezávislost, nesouhlasící s ústřední vládou, je „bandita“ – jak bychom se tedy mohli obejít bez toho paragrafu? „Bandita“ je i ten, kdo se účastní vzpoury v lágru nebo nepokojů ve městě.) U paragrafů, jež chránily soukromé osoby, byl však trest smrti k desátému výročí Října skutečně zrušen.

Ale k patnáctému výročí Října byl trest smrti opět zaveden podle zákona ze sedmého osmí – onoho nejdůležitějšího zákona nastupujícího socialismu, který sliboval občanům kulku za každý drobeček státního majetku.

Jako vždy na začátku se na tento zákon hned vrhli a v letech 1932-33 podle něho obzvlášť horlivě stříleli. V tomto mírovém období (kdy byl Kirou ještě naživu…) čekalo v prosinci 1932 jen v leningradských Krestách na smrt dvě stě šedesát pět odsouzenců[331)] a za celý rok jich muselo být jen v Krestách jistě kolem jednoho tisíce.

A co to bylo za zločince? Kde se vzalo tolik spiklenců a rozvratníků? Sedělo tam například šest kolchozníků z okolí Carského Sela, kteří se dopustili tohoto zločinu: když kolchoz posekal (rukama obžalovaných) svou louku, vrátili se tam a na hrbolcích si ještě nasekali trávu pro své krávy. Ani jednomu z těchto šesti mužiků nedal VCIK milost a rozsudek byl vykonán!

Která Saltyčicha, který nejodpornější a nejhnusnější feudál by se byl mohl opovážit zavraždit šest mužiků za trochu trávy?… Kdyby je byl jen párkrát přetáhl lískovkou, už bychom to dnes věděli a ve školách by ho dodnes proklínali.[332)] Ale teď – ticho po pěšině.

331) Podle svědectví B., jenž po celách odsouzených na smrt roznášel jídlo.

332) Ve školách se ovšem nemluví o tom, že Saltyčicha si za svá zvěrstva podle rozsudku (třídního) soudu odseděla 11 let v podzemním žaláři Ivanovského kláštera v Moskvě. (Prugavin, Monastvrskije túrmr (Klášterni žaláře), str. 39.)

musíme jen doufat, že se jednou potvrdí vyprávění mého živého svědka písemnými důkazy. I kdyby byl Stalin kromě nich už nikoho nikdy nezavraždil – pak jen za těchto šest mužiků z Carského Sela měl být podle mého názoru rozčtvrcen zaživa!

A to si ještě dovolují na nás vřískat (z Pekingu, z Tirany, z Tbilisi i dost starých tlusťochů z okolí Moskvy): „Jak jste se mohli opovážit ho tak odhalit?“… „Nechte velký stín na pokoji!“ . . „Stalin patří

světovému komunistickému hnutí!“ – podle mého však patří jen do působnosti trestního zákona. „Lid na celém světě na něho vzpomíná se sympatiemi…“ – ale ne ti, na kterých jezdil a které mlátil bičem.

Vraťme se však k vyrovnanému a nestrannému líčení. VCIK by byl samozřejmě jistě nejvyšší výměru „plně zrušil“, jak to bylo slíbeno – ale háček byl v tom, že v roce 1936 Otec a Učitel „plně zrušil“ sám VCIK. A Nejvyšší sovět připomínal spíš dobu carevny Anny Ivanovny. Začalo se zase mluvit o „nejvyšší výměře“ trestu a ne o nejvyšší výměře jakési nepochopitelné „ochrany“. Popravy z let 1937-38 se ani pro Stalinovo ucho nedaly srovnat s pojmem „ochrany“.

Který právní vědec, který historik trestního práva nám sestaví hodnověrnou statistiku těchto poprav? Kde je onen zvláštní archiv, kde bychom našli tyto údaje?

Takové údaje nejsou a nebudou. Proto si dovolím zopakovat jen ta čísla z doslechu, jež tehdy v letech 1939-40 kolovala pod klenbami Butyrek a pocházela od vysokých i nižších Ježovových spolupracovníků, kteří upadli v nemilost a prošli těmito celami (a ti to dobře věděli!). Podle nich bylo za tyto dva roky zastřeleno v celém Sovětském svazu půl miliónu „politických“ a 480 000 kriminálních živlů (ty postříleli podle § 59/3 za „podporování Jagody“; tím byl zlomen vaz „starému a vznešenému zločineckému“ podsvětí).

Do jaké míry jsou tyto údaje pravdivé? Za předpokladu, že se nepopravovalo celé dva roky, nýbrž jen rok a půl, činilo by to (jen u odsouzenců podle § 58) v průměru 28 000 lidí měsíčně. A to v celém Sovětském svazu. Kolik však bylo popravišť? Budeme-li počítat velice málo, tak asi sto padesát. (Bylo jich samozřejmě víc. Například v Pskově si NKVD zřídilo mučírny a popraviště v bývalých poustevnických kobkách pod mnoha kostely. Ještě v roce 1953 nepouštěli do těchto kostelů žádné návštěvníky: prý jsou tam „archívy“. Pěkné „archívy“, nevymetaly se tam pavučiny po desetiletí! Před započetím restaurátorských prací odtud vyváželi kosti na nákladních autech.) To tedy znamená, že na jednom místě postříleli za den 6

lidí. Copak je to tak fantastické? Naopak, spíš je tento výpočet příliš nízký! (Podle jiných pramenů bylo do 1. ledna 1939 popraveno

1 700 000 lidí.) Za druhé světové války bylo použití trestu smrti z nejrůznějších důvodů rozšířeno (například převedení železnic do vojenské pravomoci) a jeho výkon obohacen novými formami (výnos z dubna 1943 o trestu smrti provazem).

Všechny tyto události opět poněkud oddálily slíbené úplné, konečné a definitivní zrušení trestu smrti, avšak náš lid si svou trpělivostí a oddaností ono zrušení přece jen vysloužil: v květnu 1947 si vyzkoušel Josif Vissarionovič před zrcadlem novou naškrobenou náprsenku, sám se sobě líbil – a tak nadiktoval prezídiu Nejvyššího sovětu zrušení trestu smrti v době míru (a jeho nahrazení novým trestem – 25 let: dobrá záminka k zavedení pětadvacítky).

Ale náš lid je nevděčný, zločinný a neumí si vážit velkomyslnosti. Naši vládci se těžce protloukali dva a půl roku bez trestu smrti a dne 12. ledna 1950 vydali nový výnos opačného obsahu: „Vzhledem k žádostem národních republik (snad Ukrajina?…), odborů (ty milé odbory vždy vědí, co je třeba), rolnických organizací (to u toho někdo spal, vždyť rolnické organizace rozdrtil náš Dobrodinec už v roce velkého přelomu) a rovněž kulturních

pracovníků (to je zcela pravděpodobné)…“ znovu zavedli trest smrti pro „vlastizrádce, špióny, podvratníky a diverzanty“, kterých se za tu dobu přece jen už pár nashromáždilo. (Ale zrušit pětadvacítku zapomněli, a tak už zůstala.) A jakmile znova zavedli u nás tak běžné sekání hlav, šlo všechno jako na drátku: od roku 1954 byl trest smrti také za úkladnou vraždu, od května 1961 také za rozkrádáni státního majetku, za penězokazectví a za teror v nápravných zařízeních (když někdo zabije donášeče a ohrozí správu tábora), od července 1961 za porušení valutových předpisů, od února 1962 za ohrožení života příslušníků milice a pomocné stráže (když se po nich někdo ožene rukou) a také za znásilnění a za úplatkářství.

Ale to všechno jen dočasně, dokud se trest smrti definitivně nezruší. Tak to stojí dodnes černé na bílém.[333)] Z toho plyne, že jsme bez trestu smrti nejdéle vydrželi za carevny Jelizavety Petrovny.

V našem spokojeném a slepém bytí se nám odsouzenci na smrt jeví jako osudem poznamenaní nepočetní jedinci. Instinktivně jsme přesvědčeni, že my se do cely smrti nikdy nemůžeme dostat, neboť k

tomu je zapotřebí ne-li těžkého provinění, pak v každém případě výjimečného života. Musíme si v hlavě přebrat mnoho věcí, abychom si dovedli představit, že v celách smrti seděla spousta docela obyčejných lidí za docela běžná provinění a když neměli štěstí, velmi často nedostali milost, nýbrž výšku (tak nazývají vězňové „nejvyšší výměru“, neboť nemají rádi vznešená slova a všechno pojmenovávají jaksi drsněji a kratčeji).

Jeden agronom okresního zemědělského odboru byl odsouzen k smrti za chybný rozbor kolchozního obilí (nebo se snad nehodila jeho nadřízeným?). To bylo v roce 1937. Předseda řemeslnického družstva (jež vyrábělo cívky na nitě!) Melnikov byl odsouzen k smrti za to, že v dílně došlo k požáru od jiskry parního stroje! To bylo v roce 1937.

(Omilostnili ho však a dali mu deset let).

Ve zmíněných Krestách čekali v roce 1932 na popravu: Feldman za to, že u něho našli valuty, posluchač konzervatoře Fajtělevič za to, že prodal páskovou ocel na výrobu per. Obchod, který byl odjakživa obživou a potěšením židů, se také stal předmětem zájmu.

Máme se pak divit, že trest smrti dostal také ivanovský vesnický chasník Geraska, který na jarní svátek svatého Mikuláše šel do sousední vsi, pěkně si přihnul a praštil klackem přes zadek nikoliv milicionáře, nýbrž – jeho koně? (K tomu ovšem ještě milici na vztek odtrhl prkno na budově vesnického sovětu, přetrhl vedení úředního telefonu a křičel: „Bijte je, čerty!…“) Náš osud, zda se octneme v cele smrti, nezávisí na tom, zda jsme něco udělali nebo zda jsme nic neudělali – to závisí na otáčkách velkého kola, na mocných vnějších okolnostech. Vezměme si například Leningrad v době blokády. Co si má myslet jeho nejvyšší představitel soudruh Ždanov, když se za takových těžkých měsíců neobjeví ve spisech leningradské státní bezpečnosti žádné rozsudky smrti?

Že orgány nic nedělají, není-liž pravda? Neměla by se odhalit velká spiknutí, řízená Němci zvenčí? Jak to že za Stalina v roce 1919 byla taková spiknutí odhalena, ale za Ždanova v roce 1942 ne? Usneseno a provedeno: odhalí se hned několik široce rozvětvených spiknuti! Vy spíte ve svém nevytopeném leningradském pokoji a už se po vás sápe černá ruka s dlouhými drápy. Co bude dál, to na

333) Vedomosti Verchovnogo Soveta SSSR (Zprávy Nejvyššího sovětu SSSR), 1959, č. I – Základy trestního zákonodárství SSSR, str. 22.

vás nezávisí. Vyhlédnou si jistého generálporučíka Ignatovského – má okna na Něvu a jednou vytáhl bílý kapesník, aby se u okna vysmrkal – a to byl signál! A kromě toho je Ignatovskij jako inženýr rád baví s námořníky o technice. To se o něm ví! Je zatčen. Přišel čas zúčtování! Jmenujte nám čtyřicet členů vaší organizace! Jmenuje je. Jste-li uvaděčem v Alexandrinském divadle, je málo pravděpodobné, že budete mezi jmenovanými, jste-li však profesorem na technice, budete jistě v seznamu (zase ta prokletá inteligence!) – a záviselo to nějak na vás?

Kdo se však octne v takovém seznamu, je zastřelen.

A všichni také jsou zastřeleni. Jak to že zůstane naživu Konstantin Ivanovič Strachovič. významný ruský profesor hydrodynamiky? Stalo se to takto: Někteří vyšší činitelé státní bezpečnosti jsou nespokojeni s tím, že seznam je příliš malý a poprav málo. Proto si Strachoviče vyhlédnou jako vhodnou ústřední postavu v nově odhalené podzemní organizaci. Kapitán Altšuller si ho dá předvolat a zeptá se ho:

„A co vy? Schválně jste všechno co nejrychleji přiznal a chtěl jste se tak dostat na onen svět, abyste nemusel prozradit ilegální vládu! Jakou jste v ní měl funkci?“ A tak Strachovič sedí dál v cele odsouzenců na smrt. ale dostane se do nového vyšetřování. Navrhne jim, aby ho třeba považovali za ministra osvěty (chce to mít co nejrychleji za sebou), ale Altšullerovi to nestačí. Vyšetřování pokračuje a skupinu Ignatovského mezitím zastřelí. Při jednom z výslechů se Strachovič rozzuří: ne snad že by chtěl žít, ale už je unaven tím pomalým umíráním a hlavně se mu zprotivilo to věčné lhaní. A tak při křížovém výslechu před nějakým vysokým funkcionářem bouchne do stolu: „Vás by měli všechny zastřelit! Já už dál lhát nebudu! Odvolávám všechno, co jsem vypověděl!“ A

tento jeho výbuch mu pomůže. Nejenže ho přestanou vyšetřovat, ale zapomenou ho nadlouho v cele kandidátů smrti.

Uprostřed všeobecné povolnosti takový zoufalý výbuch asi vždy pomůže.

Tolik lidí bylo zastřeleno – zpočátku tisíce, pak statisíce. My ta čísla dělíme a násobíme, zatracujeme a proklínáme. A přitom jsou to jen čísla. Zprvu omráčí, ale pak upadnou v zapomenutí. Kdyby však jednou příbuzní všech popravených přinesli do jednoho nakladatelství jejich fotografie a bylo by vydáno album těchto fotografií, několik svazků a při posledním pohledu do těchto vyhaslých očí získat mnoho pro svůj další život. Taková četba, četba v lidských očích, by zanechala v našem srdci věčnou stopu.

V jedné rodině mých známých bývalých vězňů si zavedli tento obřad: 5. března, v úmrtí den Nejvyššího Vraha vystaví na stolech fotografie těch, kteří byli popraveni nebo zahynuli v lágru – několik desítek, které se jim podařilo shromáždit. Celý den panuje v bytě slavnostní nálada – napůl jako v kostele, napůl jako v muzeu. Smuteční hudba. Přicházejí přátelé, prohlížeje si fotografie, mlčí, naslouchají, tiše rozprávějí; pak odcházejí bez rozloučení.

Kéž by tomu tak bylo všude… Snad bychom si odnesli aspoň malou jizvičku v srdci jako památku na tyto mrtvé.

Aby to všechno nebylo nadarmo!

Mám také několik takových náhodných fotografií.

Jak to všechno probíhá? Jak čekají lidé na smrt? Co cítí? Na co myslí? K jakému rozhodnutí dospívá? A jak je odvádějí z cel? Co pociťují v posledních minutách? A jak vůbec… je pak…?

Je přirozená chorobná touha lidí nahlédnout za závěs (i když to samozřejmě nikoho z nás nikdy nepostihne). Je přirozené i to, že ti, kteří přežili, nevyprávějí o tom nejposlednějším – vždyť byli přece omilostněni.

Co se děje dál vědí jen kati. Ale kati o tom nemluví. (Například strýček Ljoša, známý z Krest, který kroutil odsouzencům ruce dozadu, dával jim pouta a zacpával ústa roubíkem, když některý z odváděných vykřikl v noci na chodbě: „Sbohem, přátelé!“ – proč by vám měl něco vyprávět? Ještě teď asi chodí po Leningradě, vždy pečlivě oblečen. Potkáte-li ho v pivnici na něvských ostrovech nebo

na kopané, tak se ho zeptejte!) Ale ani kat neví všechno až do konce. Když při nějakém doprovodném burácení motorů neslyšně střílí z pistole vězně do týla, je sám při své tuposti odsouzen nechápat nic z toho, co koná. Až do konce to neví ani on. To vědí jen zavraždění – a tedy nikdo.

Leda ještě umělec, i když nejasně a nepřesně, ale přece jen něco může vytušit až do poslední chvilky před kulkou nebo provazem.

A tak podle výpovědí omilostněných a představivosti umělců jsme si učinili přibližný obraz cely smrtí. Víme například, že v noci odsouzenci nespí, ale čekají. A že uklidnění jim přinese teprve ráno.

Narokov (Marčenko) ve svém románu Domnělé veličiny[334)], který značně pokazil svým předsevzetím napsat všechno jako Dostojevskij a působit přitom ještě rozdíravěji a dojímavěji, popsal nicméně celu smrti i vlastní popravčí scénu podle mého názoru velmi dobře. Ověřit se to nedá, ale lze tomu věřit.

Domněnky dřívějších spisovatelů, jako například Leonida Andrejeva v jeho Povídce o sedmi oběšených, připomínají dnes nechtěně svou zastaralostí Krylovovu dobu před stopadesáti lety. Ale jaký fantasta si vůbec mohl představit třeba cely smrti v roce 1937? Jistě by byl spřádal svou psychologickou nit: Jak čekají? Jak napjatě naslouchají při každém zvuku?… Kdo mohl předvídat a popsat nám takovéto neočekávané pocity odsouzenců na smrt:

1. Odsouzenci trpí zimou. Musí spát na betonové podlaze, pod oknem bývají tři stupně pod nulou (Strachovič). Než tě zastřelí, zmrzneš.

2. Odsouzenci trpí nedostatkem místa a vzduchu. Do samotky je nacpáno sedm (méně jich nikdy nebývá), deset, patnáct nebo dokonce dvacet osm odsouzených k smrti (Strachovič, Leningrad 1942). A tak jsou na sebe natlačeni celé týdny i měsíce! Co je proti tomu hrůzná představa nějakých sedmi oběšených? Lidé už nemyslí na popravu, už se nebojí zastřelení – myslí na to, jak by si natáhli nohy, jak by se obrátili z boku na bok, jak by se nadýchli vzduchu.

V roce 1937, kdy v ivanovských věznicích – vnitřní, č. 1, č. 2 a KPZ – sedělo najednou skoro 40 000 lidí, ačkoliv byly postaveny sotva na 3 až 4 tisíce, tehdy ve věznici č. 2 dali dohromady vyšetřovance, vězně odsouzené k lágru i k smrti, omilostněné

kandidáty smrti i obyčejné zloděje – a ti všichni stáli několik dnů ve velké cele tak těsně namačkáni jeden na druhého, že nemohli zvednout nebo dát dolů ruku a že tomu, kdo byl přitisknut na palandu, mohli tlakem přelomit míchu. Bylo to v zimě a vězňové museli vyrazit okenní tabulky, aby se nezalkli. (V této cele také čekal na smrt bělovlasý Alalykin, člen SDDSR od roku 1898, který vystoupil z bolševické strany v roce 1917 po vyhlášení dubnových tezí.)

3. Odsouzenci trpí hladem. Po rozsudku smrti čekají tak dlouho, že jejich hlavním pocitem už není strach z popravy, nýbrž mučivý hlad: Kde vzít něco k jídlu?

Alexandr Babič strávil v roce 1941 v krasnojarské věznici v cele smrti plných sedmdesát pět dní! Už se úplně smířil s osudem a čekal na popravu jako na jediné možné ukončení svého zmařeného života. Z hladu opuchl – a právě tehdy mu změnili trest smrti na deset let, a tak se vydal na

334) Chekhov Publishing House, New York, 1952.

svou pouť po lágrech. – A jaký je vůbec rekord v délce pobytu v cele smrti? Kdo to ví?… Vsevolod Petrovič Golicyn, starosta (!) cely smrti, v ní seděl 140 dní (1938) – je to však rekord? Akademik N. I. Vavilov, chlouba naší vědy, čekal na popravu několik měsíců, ne-li celý rok; jako odsouzenec na smrt byl evakuován do saratovského vězení, kde seděl ve sklepní cele bez okna, a když ho v létě 1942 omilostnili a předvedli do společné cely, nemohl chodit a spoluvězňové ho nosili na vycházku na rukou.

4. Odsouzenci na smrt trpí nedostatkem lékařského ošetřeni. Ochrimenko během dlouhého pobytu v cele smrti (1938) těžce onemocněl. Nejenže ho nedali do nemocnice, ale i lékařka nechala na sebe dlouho čekat. Když konečně přišla, ani nevešla do cely, pacienta si neprohlédla, na nic se ho nezeptala a podala mu zamřížovanými dveřmi nějaké prášky. Strachovič začal trpět vodnatostí nohou, a když to oznámil dozorci, poslali mu… zubaře.

Ale když už lékař zasáhne, má k smrti odsouzeného léčit a prodlužovat mu tak čekáni na smrt, nebo z humánních důvodů trvat na tom, aby byl rozsudek co nejdřív vykonán? Strachovič popisuje tento výjev: Do cely vejde lékař, rozmlouvá s důstojníkem ve službě a ukazuje na odsouzence: „Umírá!… Umírá!… Umírá!…“ (Vybírá vězně trpící dystrofií a trvá na tom, že není možné lidi tak trápit a že je načase je zastřelit!) A proč je vůbec nechávali tak dlouho čekat? Bylo málo katů? Mělo by se vzít v úvahu, že velmi mnohým odsouzencům navrhovali a dokonce je žádali, aby podepsali žádost o milost, a když se zdráhali a nechtěli dělat žádné kompromisy, podepisovali jejich jménem žádosti sami. A cesta žádostí byrokratickou mašinérii nemohla trvat kratší dobu než několik měsíců.

Bylo to asi tím, že na sebe narážely dva různé resorty. Vyšetřovací a soudní resort (jak jsme slyšeli od členů vojenského kolegia, byl to jeden jediný resort) se ze všech sil snažil jen o odhalení hrůzostrašných případů a viníkům musel dát zasloužený trest – trest smrti.

Jakmile však byly rozsudky smrti vyhlášeny a zapsány jako aktivum vyšetřovacích orgánů a soudů, přestali je tito strašáci, zvaní odsouzenci, zajímat: ve skutečnosti přece žádné spiknutí neexistovalo, a proto se v životě státu nemohlo nic změnit, jestliže zůstanou odsouzenci naživu nebo ne. A tak o nich rozhodovala jen vězeňská správa. Ale vězeňská správa, patřící ke Gulagu, pohlížela na vězně z hospodářského hlediska. Jejím směrným číslem nebylo co nejvíc poprav, nýbrž co nejvíc pracovních sil pro Souostroví Gulag.

Tak pohlížel náčelník vnitřní věznice Velkého domu Sokolov i na Strachoviče, který se nakonec začal v cele smrti nudit a žádal o papír a tužku k vědecké práci.

Nejdřív napsal sešitek „O interakci kapaliny a tuhého tělesa, jež se v ní pohybuje“, pak „Výpočet listových per, pružin a tlumičů“ a potom „Základy teorie stability“; to už ho dali do samostatné „vědecké“ cely, dostával lepší jídlo, pak začaly přicházet objednávky od Leningradského frontu, pro nějž zpracovával otázky „objemové střelby protivzdušné obrany“ – a skončilo to tak, že mu Ždanov změnil trest smrti na 15 let (ale pošta z Velké země šla příliš pomalu:

vzápětí mu přišlo z Moskvy normální omilostnění, které bylo štědřejší než Ždanovovo –dostal všeho všudy desítku).[335] V cele smrti seděl také N. P., docent matematiky, kterého se vyšetřovatel Kružkov (ano. ano, o tom neřádovi jsme se už zmínili) rozhodl v poslední chvíli ještě využít ke svým osobním cílům: studoval totiž dálkově; Dával si ho vyvolávat z cely smrti – aby mu řešil

335) Všechny vězeňské sešitky má Strachovič schované dodnes. To byl však jen začátek jeho „vědecké kariéry“ za mřížemi. Později stál v čele kolektivu, který zkonstruoval první sovětský proudový motor.

úlohy z teorie funkcí komplexní proměnné pro jeho (a nejspíš i pro cizí) kontrolní písemné práce.

Co ví světová literatura o předsmrtných mukách!…

Nakonec (podle vyprávění Č-va) může být cely smrti použito i jako vyšetřovacího prvku, jako prostředku nátlaku. Se dvěma obžalovanými, kteří se nepřiznali, uspořádali (v Krasnojarsku) narychlo „soud“, „odsoudili“ je k trestu smrti a odvedli je do cely na smrt odsouzených. (Č-v se zmýlil, když řekl, že „s nimi inscenovali soud“.

Jak ale v situaci, kdy každé soudní přelíčení je inscenované, nazvat takový pseudosoud? Snad divadlo na divadle, nebo představení v představení?) Tam jim dali plně okusit, co to znamená čekat na smrt. Pak k ním nasadili špicly, kteří byli údajně také odsouzeni k smrti. A ti začali najednou litovat, že byli při vyšetřování tak tvrdohlaví, a prosili dozorce aby vyřídil vyšetřovateli, že jsou ochotni všechno podepsat. Přinesli jim výpovědi k podpisu a pak je odvedli z cely ve dne, to znamená, že je neodvedli na popravu.

A skuteční odsouzenci k smrti, kteří se stali živým materiálem při této vyšetřovatelské komedii, ti také jistě něco cítili, když se před nimi jiní káli a dostali milost. To ale jde na vrub režie.

Vypráví se, že pozdějšího maršála Konstantina Rokossovského odvezli v roce 1939 dvakrát v noci do lesa na údajnou popravu, namířili na něho pušky, pak nechali hlavně opět klesnout a odvezli ho zase zpátky do věznice. To byla také nejvyšší výměra, použitá jako vyšetřovatelský trik. Rokossovskému se nic nestalo, zůstal živ a zdráv a nezlobí se.

Člověk se nechá zabít téměř vždy bez odporu. Proč působí rozsudek smrti takovým hypnotizujícím účinkem? Omilostnění si většinou ani nevzpomínají, že by se byl někdo v jejich cele postavil na odpor. Přesto však bývají i takové případy. V roce

1932 v leningradských Krestách vzali na smrt odsouzení dozorcům revolvery a začali střílet. Proto se později používalo této techniky: dozorci se nejdřív podívali špehýrkou, koho mají odvést, pak se jich pět beze zbraně najednou vřítilo do cely a vrhlo se na určeného vězně. V cele bývalo vždy osm až deset na smrt odsouzených, ale každý z nich poslal odvolání Kalininovi, každý čekal na milost, a proto platilo: „Ty umři dnes, ale já až zítra!“ Ochotně se rozestupovali a nezúčastněně přihlíželi, jak odváděnému poutají ruce za zády a jak mu cpou do úst dětský míček, když křičel o pomoc. (Když se člověk podívá na dětský míček – napadnou ho všechny možnosti, jak se dá použít?… Jak je to pěkný příklad pro přednášku o dialektické metodě!) Naděje! Dáváš člověku posilu, nebo jej oslabuješ? Kdyby v každé cele na smrt odsouzení společně zardousili přicházející katy – nebylo by snad méně poprav než po všech odvoláních k ústřednímu výkonnému výboru? Když člověk stojí na okraji hrobu, proč by se neměl postavit na odpor?

Což nebylo všechno předurčeno už při zatčení? Ale přesto všichni zatčení lezli po kolenou jako na amputovaných nohách cestičkou naděje.

Vasilij Grigorjevič Vlasov si vzpomíná, že když ho v noci po rozsudku odváděli temnou Kadyjí a ze čtyř stran na něho mířili čtyřmi pistolemi, myslel jen na jedno: aby ho nezastřelili demonstrativně hned teď jakoby při pokusu o útěk. To znamená, že ještě nevěřil ve svůj rozsudek! Ještě doufal, že bude žít…

Na milici ho dali do jedné místnosti. Tam ho uložili ke spaní na kancelářském stole a za svitu petrolejky ho bez přestání hlídali dva nebo tři milicionáři. Přitom si povídali:

„Čtyři dni jsem pořád jen poslouchal a poslouchal, ale stejně jsem nepochopil, proč ho vlastně odsoudili." – „Ale co je nám do toho!"

V této místnosti strávil Vlasov pět dní: čekali totiž na potvrzeni rozsudku, aby ho mohli zastřelit přímo v Kadyji, neboť bylo velmi obtížné převážet odsouzence jinam.

Kdosi poslal jeho jménem telegram se žádostí o milost: „Necítím se vinen, prosím o zachování života." Odpověď nepřišla. Vlasovovi se v těch dnech tak třásly ruce, že nemohl udržet lžíci a srkal z talíře. Přišel za ním Kljugin, aby se mu vysmíval. (Brzy po kadyjském procesu ho přeložili z Ivanova do Moskvy. Toho roku na nebi Gulagu vysvitlo náhle mnoho krvavých hvězd a některé z nich opět prudce zapadly. Hrozivě se blížila doba, aby spadly do téže jámy, kterou kopaly jiným, ale zatím to ještě nevěděly.) Nepřišlo ani potvrzení rozsudku, ani omilostnění, a tak přece jen museli čtyři odsouzené odvézt do Kiněšmy. Vezli je na čtyřech nákladních autech, v každém byl jeden odsouzenec a sedm milicionářů.

V Kiněšmě je dali do podzemních kobek kláštera (klášterní architektura, osvobozená od mnišské ideologie se nám velmi hodila!). Tam k nim přidali další odsouzence na smrt a vezli je ve vězeňském vagónu do Ivanova.

Na nákladovém nádraží v Ivanovu oddělili tři vězně: Saburova, Vlasova a ještě jednoho z připojené skupiny, a zbývající hned odvedli na popravu, aby se zbytečně nepřeplňovala věznice. Tak se Vlasov rozloučil se Smirnovem.

V sychravém říjnovém vlhku je posadili na dvoře věznice č. 1 a nechali je tam asi čtyři hodiny, zatímco odváděli, přiváděli a prohlíželi jiné transporty. Stále ještě neměli žádnou jistotu, že je téhož dne nezastřelí. Čtyři hodiny seděli na zemi a přemýšleli. Pak v jednu chvíli se Saburovovi zdálo, že už je chtějí odvést na popravu, zatímco je vedli do cely. Nevykřikl sice, ale zaryl se tak křečovitě do sousedovy ruky, že ten vykřikl bolestí. Strážní vlekli Saburova dál a popoháněli ho bodáky.

Ve věznici byly čtyři cely smrti – a to na jedné chodbě s dětskými a nemocničními celami! Cely smrti měly dvoje dveře. obyčejné dřevěné se špehýrkou a ocelové zamřížovan a každé dveře měly dva zámky (jeden klíč měl dozorce a druhý náčelník bloku, takže je mohli otevřít jen společně). Cela č. 43 sousedila s kanceláří vyšetřovatelů, a tak byli vězňové v noci, kdy čekali na popravu, ještě trýzněni nářkem mučených vyšetřovanců.

Vlasov se dostal do cely č. 61. Byla to samotka: pět metrů dlouhá a něco přes metr široká. Dvě železné postele byly napevno zapuštěny do podlahy a na každé z nich leželi hlavami proti sobě dva vězňové. A dalších čtrnáct leželo porůznu na betonové podlaze.

Každému odsouzenci čekajícímu na smrt nechali půl čtverečního metru! Přitom se už dávno ví, že i nebožtík má právo na dva metry – a i to se Čechovovi zdálo málo… Vlasov se zeptal, zda se popravuje hned. „My tu sedíme už dlouho a pořád jsme ještě naživu…“

A tak začalo čekání – takové, jaké už známe: celou noc nikdo nespí, do úplného vyčerpání všichni čekají, kdy je odvedou na smrt, napjatě sledují zvuky na chodbě (také tímto prodlužujícím se čekáním upadá schopnost člověka stavět se na odpor!…).

Obzvlášť rozčilující jsou noci po dni, kdy byl někdo omilostněn: ten s výkřikem radosti odešel a v cele zavládl ještě větší strach – vždyť spolu s omilostněním jistě přišlo shora i zamítnutí, a to znamená, že si v noci pro někoho přijdou…

Někdy zarachotí v noci zámek a srdce každého odsouzence se sevře úzkostí:

Jdou pro mne? Dozorce však otevřel dřevěné dveře kvůli nějaké hlouposti: „Ty věci na okně musí zmizet!“ Toto otevření stálo možná všech čtrnáct vězňů rok života; možná že stačí otevřít tak padesátkrát dveře – a už není zapotřebí plýtvat kulkami!

Teď jsou mu ale vděční, že to prošlo tak hladce: „Hned to uklidíme, občane náčelníku!“

Po ranní tělesné potřebě konečně usnuli, zbaveni strachu. Pak přinesl dozorce kotel šlichty a pozdravil: „Dobré jitro!“ Podle předpisu se měly druhé, mřížové dveře otvírat jen za přítomnosti důstojníka konajícího službu. Avšak lidé, jak všichni víme, jsou lepší a také línější než předpisy a nařízení – a tak dozorce přicházel ráno

do cely sám bez důstojníka a docela lidsky – nikoliv, vzácně lidsky – zdravil vězně:

„Dobré jitro!“

Komu jinému na zemi se zdálo ono jitro lepší než jim! Vězňové, vděční za tento teplý hlas i za tuto teplou břečku, usínali a spali až do poledne. (Jen ráno dokázali jíst. Když se ve dne probudili, mnozí z nich už jíst nemohli. Když někdo dostal balíček – příbuzní mohli, ale nemuseli vědět o rozsudku smrti – patřil teď tento balíček všem, ale zůstal ležet a plesnivěl v zatuchlém vlhku.) Přes den nastalo v cele trochu oživení. Přicházel náčelník bloku – buď zamračený Tarakanov nebo vlídnější Makarov – vydával papíry na žádosti a ptal se, zda si ten, kdo má ještě peníze, nechce dát koupit ve vězeňské kantýně nějaké kuřivo. Tyto otázky se zdály buď nesmyslné nebo neobyčejně lidské: vytvářelo se tím snad zdání, že nejsou odsouzeni na smrt?

Odsouzenci vylamovali dýnka z krabiček od zápalek, pomalovali je jako domino a hráli s nimi. Vlasov se rozptyloval tím že vyprávěl nějakému spoluvězni o družstvu, což u něho vždy mělo komickou příchuť.[335)] Jakov Petrovič Kolpakov, předseda okresního výkonného výboru v Sudogdě, bolševik od jara 1917, kdy byl na frontě, seděl celé týdny bez hnutí, hlavu opřenou o ruce, lokty opřené o kolena, a stále hleděl na jedno místo na zdi. (Jistě se mu teď ve vzpomínkách zdálo jaro v roce

1917 jako veselé a bezstarostné!…) Vlasovova hovornost ho dráždila: „Jak můžeš pořád tak povídat?“ – „Připravuješ se snad do ráje?“ odpověděl mu kousavě Vlasov.

„Já jsem si předsevzal jen jedno. Řeknu katovi: Ty jediný jsi vinen mou smrtí, žádní soudcové, žádní prokurátoři, ale jen a jen ty! S tím pomyšlením teď žij! Kdyby nebylo vás, dobrovolných katů, nebylo by ani rozsudků smrti! A pak ať mě zabije, dobytek jeden!“

Kolpakov byl zastřelen. Zastřelili i Konstantina Sergejeviče Arkaďeva, bývalého vedoucího okresního zemědělského odboru v Alexandrovsku (ve Vladimirské oblasti). Loučení s ním bylo obzvlášť těžké. Uprostřed noci se pro něho přiřítilo šest strážných, hrubě ho popoháněli, a on, mírný a dobře vychovaný, dlouho kroutil a mačkal čepici v rukou, aby oddálil okamžik, kdy opustí navždy

živé lidi. A když chtěl říci poslední „Sbohem“, nevypravil ze sebe ani hlásku.

V první okamžik, kdy strážní ukážou na oběť, se ostatním uleví („Já to nejsem!“), ale jakmile oběť odvedou, není jim nijak lehčeji než odvedenému. Celý příští den pak odsouzení nemluví a nejedí.

Jan Geraska, který tak řádil na vesnickém sovětu, spokojeně a mnoho jedl a spal a jako venkovan si i tady přivykl. Nějak se mu nechtělo věřit, že by ho mohli zastřelit. (A také ho nezastřelili: změnili mu rozsudek na deset let.) Někteří vězňové před očima ostatních za tři čtyři dny úplně zešedivěli.

Když se tak dlouho čeká na smrt – dorůstají vlasy, a tak odvedou vězně k holiči a do umývárny. Vězeňský život jde dál, rozsudek nerozsudek!

Jeden z vězňů ztratil řeč, jiný přišel o rozum – ale přesto zůstali v cele a čekali dál na svůj osud. Kdo v cele smrti zešílel, byl také jako šílenec zastřelen.

335) Jeho historky o spotřebním družstvu jsou vskutku pozoruhodné a zasloužily by si zvláštního vyprávění.

Omilostněni přicházelo dost často. Na podzim 1937 zavedli poprvé od revoluce patnáctileté a dvacetileté tresty, na něž změnili mnoho rozsudků smrti. Někdy je změnili i na deset let, ba dokonce i na pět – v zemi zázraků jsou možné i takovéto zázraky: včera v noci jsi ještě zasluhoval zastřelit, a dnes ráno dostaneš přímo dětský trest a jako lehký provinilec máš naději, že se budeš v lágru pohybovat bez ozbrojeného doprovodu.

V cele s nimi seděl také V. N. Chomenko, šedesátiletý kubáňský kozák, bývalý kapitán, „duše cely“, pokud cela smrti může mít vůbec duši: žertoval, usmíval se do vousů a nedával na sobě znát, jak je mu těžko u srdce. Už po ruskojaponské válce odešel z činné služby, věnoval se chovu koní, sloužil na guberniálním zemském úřadu a v třicátých letech byl u ivanovské oblastní zemědělské správy „inspektorem fondu koní Dělnicko-rolnické rudé armády“, to jest dohlížel, aby nejlepší koně dostala armáda. Byl zatčen a odsouzen k smrti za to, že škůdcovsky doporučoval kastrovat hříbata nejpozději

do tří let, čímž „podrýval bojeschopnost Rudé armády“. Chomenko podal odvolání. Za 55 dní přišel náčelník bloku a ukázal mu, že stížnost napsal na nesprávnou instanci. Chomenko si od něho hned vypůjčil tužku, položil žádost na stěnu, přeškrtl adresu a napsal místo ní jinou, jako by šlo o žádost o krabičku cigaret. Žádost s kostrbatě opravenou adresou byla na cestě dalších šedesát dní, takže Chomenko už čekal na smrt plné čtyři měsíce (A mohl čekat rok i dva –vždyť my všichni čekáme na Zubatou celá léta! Což není náš svět jedinou velkou celou odsouzenců na smrt?…) Pak mu přišla odpověď – úplná rehabilitace! (Mezitím totiž Vorošilov nařídil, aby se hříbata kastrovala do tří let.) Inu, jednou žalost, podruhé radost!

Omilostnění přicházelo dost často a tím rostla i naděje mnohých odsouzenců. Když však si Vlasov srovnal svůj případ s druhými a hlavně když uvážil své chování u soudu, došel k názoru že je na tom mnohem hůř. Někoho přece zastřelit musí možná že polovinu odsouzených. Byl přesvědčen, že ho zastřelí. Jediným jeho přáním bylo nesklonit hlavu. Znova se mu vrátila ztřeštěná odvaha, vlastní jeho charakteru, a on si umínil, že jim bude vzdorovat až do konce.

Brzy se mu naskytla příležitost. Když byl na obchůzce věznicí náčelník vyšetřovacího oddělení ivanovské státní bezpečnosti Činguli, z jakéhosi důvodu (nejspíš aby polechtal nervy odsouzenců) nařídil, aby mu otevřeli jejich celu. Zůstal stát na prahu, začal o něčem mluvit a pak se zeptal:

„Kdo z vás tu je kvůli tomu kadyjskému případu?“

Měl na sobě hedvábnou košili s krátkými rukávy, jaké se tenkrát zrovna začaly nosit a vypadaly spíš žensky. Linula se z něho nebo z té jeho košile nasládlá vůně voňavky, které za chvíli byla plná cela.

Vlasov vyskočil hbitě na postel a pronikavě vykřikl:

„Co je to za koloniálního oficíra?! Vypadni ven, vrahu!“ a svrchu plivl prudce Čingulimu do obličeje.

A trefil se!

Činguli se otřel a odešel. Zřejmě proto, že směl vstoupit do této cely jen se šesti dozorci, pokud k tomu vůbec měl právo.

Rozvážný králík se takhle ovšem chovat nemá. Co když právě u tohoto Činguliho leží tvůj spis a právě na něm záleží, zda tvou žádost

o milost postoupí dál? Jistě se neptal jen tak nadarmo: „Kdo z vás je tu kvůli tomu kadyjskému případu?“ Proto asi také přišel.

Nastane však chvíle, kdy se už člověku nechce a kdy se mu už zprotiví být opatrným králíkem. Kdy králičí hlavu osvítí poznání, že všichni králíci jsou pěstováni jen na maso a na kožky a že je možné získat jen odklad a ne život. Kdy se člověku chce vzkřiknout:

„Jděte k čertu, zastřelte mě co nejdřív!“

Během jednačtyřiceti dnů čekání na popravu se tento pocit pobouřeni začal Vlasova stále víc zmocňovat. V ivanovské věznici mu dvakrát navrhli, aby si napsal žádost o milost ale on pokaždé odmítl.

Dvaačtyřicátý den si ho zavolali do boxu a oznámili mu, že prezídium Nejvyššího sovětu mu změnilo nejvyšší výměru trestu na dvacet let nápravného pracovního tábora a dalších pět let ztráty občanských práv.

Bledý Vlasov se křivě usmál a dokonce ani v takovou chvíli si neodpustil poznámku „To je divné. Mne odsoudili proto, že nevěřím ve vítězství socialismu v jedné zemi. A cožpak Kalinin tomu věří, když si myslí, že ještě za dvacet let u nás budu muset být pracovní tábory?… „ Tenkrát se to zdálo neuvěřitelně – za dvacet let!

Podivné je, že je jich zapotřebí i po třiceti letech…

12 TREST VĚZENÍ

Ach, jak pěkné slovo pro věznici má stará ruština: ostrog! Jaké je pevné, jako vytesané! Je v něm jakoby sama pevnost zdí, z nichž nelze uniknout. V těchto šesti hláskách je obsaženo všechno: strohost, ostraha, ostrost (ostrost ježčích bodlin, píchajících do tváře, ostrost vánice, bodající do očí ve zmrzlé tváři, ostrost přitesaných kůlů zakázaného pásma a znova ostrost ostnatého drátu), i ostražitost (vězňů) má k tomu všemu blízko.

A co roh" Ten roh tu přímo trčí a vyčnívá, je namířen přímo na nás!

Jestliže však nepřehlédneme veškeré ruské vězeňské zvyky a obyčeje a vůbec celé vězeňské zařízení za posledních dejme tomu devadesát let, nespatříme jen jeden roh, nýbrž hned dva: narodovoici

začínali se svými tresty na špičce rohu – tam, kde je nejostřejší, kde mu nelze čelit hrudní kostí – a pak se to všechno postupně zakulacovalo a zaokrouhlovalo, spadávalo ke kořeni a dostávalo to už takový tvar, jako by to vůbec nebyl roh, spíš srstnatá otevřená plošinka (počátkem

20. století) – ale pak (po roce 1917) se rychle zvedaly prvé hrbolky druhého kořene, a po nich, přes jejich rozsochatost, přes „Nemáte právo!“, začalo to všechno opět vyrůstat, zužovat se, zostřovat a zahrocovat v nový roh – a ten se kolem roku 1938 vbodl člověku do jamky klíční kosti pod krkem: tůrzak![336] A jako úder znovu v noci na vzdálené strážní věži – jediný úder v roce: TON-n-n!…[337] Kdybychom chtěli tuto parabolu sledovat na některém z vězňů Šlisselburské pevnosti[338], připadalo by nám to zprvu hrozné: vězeň má číslo a nikdo ho neosloví jménem; četníci jakoby se vyučili v Lubjance: sami od sebe neřeknou ani slovo. Když vězeň hlesne: „My bychom…“

- ozve se: „Mluvte jen sám za sebe!“ Hrobové ticho. V cele je věčné přítmí, neprůhledná skla v oknech, asfaltová podlaha. Větrací okénko se otvírá jen jednou denně na čtyřicet minut. K jídlu je vodová zelná polévka a kaše. Vědecké knihy se z knihovny nepůjčují. Dva roky nevidíš ani člověka. Teprve po třech letech dostaneš číslované listy papírů.[339] Potom se to však ponenáhlu rozšiřuje a zakulacuje: je bílý chléb, je i čaj s cukrem pro každého; když máš peníze můžeš si jídlo přikoupit; kouřit se nezakazuje; v oknech je průhledné sklo, větrací okénko je stále otevřené, stěny světleji natřené; i knížky si můžeš dát posílat z petrohradské knihovny; mezi dvorky jsou mříže, lze si přes ně povídat, ba dokonce vést disputace. A už vězňové naléhají na vězeňskou správu: Ještě nám dejte trochu půdy!

336) Zkratka oficiálního ruského názvu túremnoje zaključenije. (V sovětském soudnictví existují dva druhy trestu odnětí svobody: trest vězení v trestnici a trest nápravných prací v pracovním táboře. Pozn. překl.)

337) Zkratka ruského názvu tůrma osobogo naznačelnija, trestnice se zvláštním určením.

338) V. Fignerová Zapečatlennij trud (Životní dílo ve vzpomínkách).

339) Podle údajů M. Novorusského spáchali v letech 1884-1906 v Šlisselburské pevnosti tři vězňové sebevraždu a pět se jich zbláznilo.

A tak rozdělili dva velké vězeňské dvory na záhony. Květin a zeleniny je hned na 450 druhů! A už vznikají vědecké sbírky, truhlárna, kovárna, vyděláváme peníze, kupujeme knihy, dokonce i ruské politické[340)], a zahraniční časopisy. A píšeme si s příbuznými. Vycházka: Můžeš se procházet třeba celý den.

A postupně, vzpomíná Věra Fignerová, „nekřičel už dozorce na nás, ale my na něho“. V roce 1902 odmítl dozorce odeslat její stížnost, a ona mu za to strhla náramenik! Důsledkem toho bylo, že za ní přijel vězeňský vyšetřovatel a omluvil se jí za hrubého dozorce!

Jak vůbec došlo k tomuto uvolnění a zlepšení? Některé věci vysvětluje Fignerová lidskostí jednotlivých velitelů, jiné pak tím, že „se četníci sžili s vězni“, že si na ně zvykli. Nemálo vyplynulo z pevného postoje vězňů, z jejich důstojnosti a vystupování. Já si však přesto myslím, že rozhodující bylo ovzduší tehdejší doby, ona všeobecná vlahost a svěžest, která předcházela bouřkovým mračnům, onen větérek svobody, který vál společností. Bez něho by byli mohli dávat četníkům každé pondělí politické školení jak utužovat kázeň a šikanovat lidi. A Věra Nikolajevna Fignerová, místo možnosti psát Životni dílo ve vzpomínkách, by byla dostala za stržené nárameníky – devět gramů do zátylku ve sklepě.

Uvolnění a oslabení carského vězeňského systému nenastalo pochopitelně samo od sebe, nýbrž proto, že jej celá společnost spolu s revolucionáři rozleptávala a zesměšňovala, jak jen mohla. Carismus neprohrál svou hlavu v pouličních přestřelkách za Únorové revoluce, nýbrž už několik desítek let předtím: Když mládež ze zámožných

rodin začala považovat za čest pobyt ve vězení a armádní (a dokonce gardoví) důstojníci za pohanu podat ruku četníkovi. A čím víc se oslaboval vězeňský systém, tím zřetelněji vystupovala do popředí vítězná etika politických vězňů a tím jasněji pochovali členové revolučních stran svou sílu a silu svých vlastních, nikoliv státních zákonů.

A tak přišel do Ruska sedmnáctý rok a po něm osmnáctý. Proč přistupujeme hned k roku osmnáctému: Předmět našeho zkoumání nám nedovoluje, abychom se zdržovali u sedmnáctého – od února se totiž všechny politické trestnice, vyšetřovací věznice i katorgy vylidnily a je s podivem, jak ten rok dozorci přežili; asi se protloukli pěstováním zeleniny a brambor. (Od roku 1918 se jim opět dařilo o mnoho lépe a ve věznici na Špalerné dosluhovali novému režimu ještě v roce 1928 jakoby nic.) Už v posledním měsíci roku 1917 začalo být jasné, že to bez věznic nepůjde, že leckteré nelze dát nikam jinam než za mříže (viz kap. 2) – prostě jen proto, že v nové společnosti pro ně není místo. Tak přešli po hmatu plošinku mezi rohy a začali nehmatávat druhý roh.

Hned pochopitelně prohlásili, že se hrůzy carských věznic už nebudou opakovat, že k nápravě nemohou být užívány žádné prostředky mučení, žádné vězeňské mlčeni, žádné samotky, oddělené vycházky s husím pochodem, ba dokonce ani zamknuté cely[341)]. Jen se navštěvujte, milí hosté, vyprávějte si, jak chcete, stěžujte si jeden druhému na bolševiky! Pozornost nových úřadů vězeňské správy byla soustředěna na bojovou službu vnější ochrany věznic a na převzetí vězeňského fondu z carského dědictví (to právě nepatřilo k té státní mašinérii, která se měla rozbít a znovu vybudovat). Naštěstí se ukázalo, že občanská válka nezničila všechny centrální věznice neboli žaláře. Bylo jen nutné se zbavit těchto pošpiněných starých názvů. Proto je teď nazvali politizolárory, přičemž tímto složeným slovem

P. A. Krajkov jenž později odsoudil k smrti metropolitu

340) enjuminul si četl v Petropavlovské pevnosti Knpirriit pouze však jeden rok, neboť ho propustili.

341) Sborník Od věznic k výchovním zařízením.

vyjádřili, že uznávají členy bývalých revolučních stran za politické odpůrce, a zdůraznili nikoliv kárný charakter mříží, nýbrž jen nutnost izolovat (zřejmě jen dočasně) tyto staromódní revolucionáře od nastupující nové společnosti. A tak staré centrální věznice (a suzdalská podle všeho už od občanské války) začaly opět přijímat zákazníky – esery, sociální demokraty a anarchisty.

Ti všichni se sem vrátili s vědomím svých vězeňských práv i s dávnou osvědčenou tradicí jak je uhájit. Za své zákonné právo (vydobyté na carovi a potvrzené revolucí) považovali zvláštní politický příděl (včetně půl krabičky cigaret denně), nákup na trhu (tvaroh, mléko), volné vycházky několik hodin denně, vykání ze strany dozorců (oni sami však před úředníky vězeňské správy nemuseli vstávat), společné umístění manželů v jedné cele, noviny, časopisy, knihy, psací potřeby a osobní věci včetně břitvy a nůžek v cele, třikrát do měsíce odesílat a přijímat dopisy, jednou za měsíc návštěvu; okna v celách nebyla samozřejmě ničím zahrazena tehdy (ještě neměli ponětí o náhubcích); mohli nerušeně chodit z cely do cely; vycházkové dvorky se zelení a šeříky; mohli si volně zvolit druha k vycházce a přehazovat pytlíky s vězeňskou poštou z jednoho dvorku na druhý; těhotné ženy[342] byly dva měsíce před slehnutím přeloženy z vězení do vyhnanství.

Takový byl ovšem jen režim pro politické vězně. Avšak političtí ve dvacátých letech si dobře pamatovali ještě něco víc: samosprávu politických vězňů a z toho vyplývající pocit, že jsou ve věznici částí celku, článkem společenství. Samospráva (svobodná volba předsedů, zastupujících před vězeňskou správou veškeré zájmy všech vězňů) zmírňovala tlak vězení na jednotlivce, když jej všichni společně nesli na svých ramenou, a zesilovala každý protest spojením všech hlasů.

A to všechno si političtí chtěli uhájit! Avšak vězeňská správa je o to všechno chtěla připravit! A tak nastal tichý boj, při němž nevybuchovaly dělostřelecké granáty, jen zřídka zazněly výstřely z pušek a řinčení rozbitých oken nebylo slyšet dál než na půl versty. Vedl se tichý boj o zbytky svobody, o zbytky práva na vlastní názor,

vedl se tichý boj téměř dvacet let – ale nebyly o něm vydány žádné tlusté ilustrované svazky knih. A všechny jeho výkyvy, seznamy vítězství i porážek jsou nám dnes téměř nedostupné, neboť na Souostroví Gulag neexistují písemné památky a ústní podání končí smrtí lidí. A jen někdy se k nám dostanou náhodné úlomky tohoto boje, osvětlené nezřetelným odleskem měsíčního svitu.

Ale i my na to hledíme od těch dob povýšeně! Poznali jsme tankové bitvy, poznali jsme atomové výbuchy – co je to pro nás za boj, jestliže byly cely zavřeny na zámek a vězňové tedy uskutečňují své právo na spojení tím, že se otevřeně dorozumívají ťukáním, volají z okna do okna, spouštějí na provázku lístečky z poschodí do poschodí a trvají na tom, aby alespoň předsedové stranických frakcí mohli svobodně navštěvovat cely? Co je to pro nás za boj, když při vstupu náčelníka lubjanské věznice do cely anarchistka Anna G-vová (1926) nebo eserka Kaťa Olická (1931) odmítnou vstát! (Tento hrubec si vymyslí trest: zbaví ji práva .. . chodit z cely na stranu.) Co je to za boj, když dvě dívky, Šura a Věra (1925), na protest proti lubjanskému příkazu hovořit jen šeptem, v němž vidí potlačení osobnosti, začnou v cele hlasitě zpívat (jen o šeříku a jaru) – a náčelník věznice Lotyš Dukes je vleče za vlasy po chodbě na záchod. Nebo když studenti ve vězeňském vagónu na cestě z Leningradu (1924) zpívají revoluční písně a ozbrojený doprovod jim proto nedá příděl vody? Studenti začnou křičet: „Doprovod za cara by to neudělal!“ – a doprovod je zmlátí. Nebo

342) Od roku 1913 se nestyděli zavírat do vězení i těhotné eserky

když eser Kozlov v tranzitní věznici v Kemi nadává hlasitě dozorcům do katů – a ti jím za to smýkají po zemi a zmlátí ho?

My jsme si totiž zvykli rozumět statečnosti jen vojenskou statečnost (nebo statečnost těch, kteří létají do vesmíru), jen tu, jež zvoní řády. Zapomněli jsme na jinou statečnost – na občanskou – a jen té, jen té je zapotřebí naší společnosti! Jenomže tu my nemáme…

V roce 1913 se ve vjatské věznici eser Stružinskij se svými druhy zabarikádovali v cele (Kolik jich bylo? Jak se jmenovali? Proti čemu protestovali?), polili slamníky petrolejem a upálili se, zcela v tradici Šlisselburské pevnosti, abychom nešli hlouběji do minulosti. Kolik však bylo tehdy kolem té šlisselburské události rozruchu, jak se vzrušila celá ruská veřejnost! Ale teď se o činu Stružinského nedozvěděla ani Vjatka, ani Moskva, ani dějiny. A přitom stejné jako tehdy shořela v ohni lidská těla!

Z toho také vyplynula myšlenka na Solověcké ostrovy: že dobré je takové místo, které nemá půl roku žádné spojení s ostatním světem. Ze Solověckých ostrovů se nedovoláš, tam se můžeš třeba i upálit. V roce 1923 sem převezli uvězněné socialisty z Pertominska (na Onéžském poloostrově) – a rozdělili je do tří osamělých pousteven.

Například Savvatěvská poustevna: dvě budovy bývalého útulku pro poutníky, a k tomu část jezera. První měsíce se zdálo, že je všechno v pořádku: je dodržován režim pro politické vězně, několik příbuzných se sem přece jen dostane na návštěvu a tři předsedové tří politických stran vedou všechna jednání s vězeňskou správou. A území poustevny je územím svobody, tady mohou vězňové bez omezeni mluvit, myslet i dělat, co chtějí.

Avšak už tehdy, na úsvitě Souostroví Gulag, se začínají šířit tíživé a neodbytné pověsti, kterým se tehdy ještě neříkalo latrínové povídačky: režim pro politické chtějí zlikvidovat… chtějí jej zlikvidovat…

A skutečně. když v polovině prosince byla přerušena lodní doprava a tím i veškeré spojení se světem, náčelník solověckého lágru Ejchmans[343)] oznámil: Ano, dostal nové nařízení o vězeňském řádu. Nevzali jim samozřejmé všechna práva, to ne! Omezuje se dopisování a ještě nějaké drobnosti, ale nejcitlivější omezení je toto: dnem 20. prosince 1923 se nedovoluje opouštět budovy v noci, nýbrž jen ve dne do 6 hodin večer.

Frakce se rozhodnou protestovat, eseři a anarchisté pošlou dobrovolníky, aby v první den zákazu šli na vycházku právě od šesti hodin večer. Ale náčelníka poustevny Nogťova tak svrbí dlaně na pažbě pušky, že ještě před určenou šestou hodinou (třeba se mu

předcházely hodinky, tehdy si je ještě podle rádia nemohl nařídit) pošle strážné s puškami do obvodu poustevny, a ti spustí palbu na ty, kteří se ještě plným právem procházejí. Tři salvy. Šest mrtvých, tři těžce zranění…

Druhý den přijel Eichmans: „Je to smutné nedorozumění, Nogťov bude odvolán (přeložen a povýšen). Pohřeb zastřelených. Sbor vězňů zpívá v solověcké pustině:

„Vy v oběť jste padli v osudové bitvě …“

(Není to naposledy, kdy bylo povoleno zpívat tuto táhlou melodii nad rakvemi zahynulých?) Na jejich hrob přivalili veliký balvan a vytesali do něho jména zabitých.[344)]

343) Nepřipomíná vám to Eichmanna?

344) V roce 1925 ten balvan převrátili, aby nebyl nápis vidět. Kdo se dnes toulá po Solovkách, může jej najít a podívat se.

Nemůžeme říci, že by tisk tuto událost zatajil. V Pravdě byla uveřejněna petitem zpráva, že vězňové napadli strážné a že bylo zabito šest osob. A početné noviny Rote Fahne psaly o vzpouře na Solovkách.[345)] Avšak vězňové svůj režim uhájili. A celý rok se nikdo ani slůvkem nezmínil o jeho změně.

Ano, celý rok 1924. Avšak koncem toho roku se znovu začaly šířit zprávy, že v prosinci opět hodlají zavést nový vězeňský řád. Drak už měl hlad a chtěl nové oběti.

Tu se tři poustevny socialistů – Savvatěvská, Trofická a Muksalmská – ač rozházené na různých ostrovech, dokázaly konspirativně domluvit a v jeden a týž den podaly všechny stranické frakce všech tří pousteven žádost s ultimátem Moskvě a správě Solověckých ostrovů: Buď je do zastavení plavby odtud všechny odvezou, nebo zachovají dosavadní řád. Lhůta ultimáta – dva týdny, jinak všechny poustevny vyhlásí hladovku.

Taková jednota došla sluchu. Takového ultimáta nelze nedbat. Den před koncem lhůty navštívil Ejchmans každou poustevnu a oznámil: Moskva ultimátum odmítla. A tak ve stanovený den ve

všech třech poustevnách (které už začaly ztrácet spojení) začala hladovka (nikoliv suchá, vodu mohli pít). V Savvatěvské hladovělo asi dvě stě osob. Nemocní byli od hladovění osvobozeni. Lékař z řad vězňů navštěvoval denně hladovějící. Kolektivní hladovka se vždy dodržuje hůř než osobní: musí se totiž řídit podle nejslabších, nikoliv podle nejsilnějších. Hladovět má smysl jen tehdy, když jsou všichni pro a když každý osobně dobře zná ostatní a důvěřuje jim.

Při různých stranických frakcích a při několika stech lidí jsou rozpory nevyhnutelné stejně jako výčitky svědomí kvůli ostatním. Po patnácti dnech museli v Savvatěvské poustevně provést tajné hlasování (nosili urnu po celách): Má se pokračovat v hladovce, nebo se má ukončit?

Moskva a Ejchmans vyčkávali: oni přece nehladověli, a noviny v hlavním městě o hladovce nepsaly, ani se nekonaly studentské demonstrace u Kazaňského chrámu. Utajování už tiše a s jistotou.formovalo naše dějiny.

Poustevny ukončily hladovku. Nevyhráli ji. Jak se však ukázalo, ani ji neprohrály: vězeňský řád zůstal i v zimě stejný jako doposud, jen přibyla povinnost připravovat dříví v lese, ale v tom byla i určitá logika. Na jaře roku 1925 se naopak ukázalo – že hladovku vyhrály: Vězně ze všech tři pousteven odvezli ze Solověckých ostrovů!

Na pevninu! Už nebudou žádné polární noci, žádné půlroční odloučení od světa!

Dostali však velmi přísný (na tehdejší dobu) ozbrojený doprovod a velmi malý příděl na cestu. A brzy je záludně oklamali – pod záminkou, že pro předsedy frakcí bude pohodlnější se ubytovat ve „štábním“ vagónu spolu s hospodářskou částí, zbavili vězně jejich vedení: vagón s předsedy odpojili ve Vjatce a odvezli je do tobolského izolátoru. Teprve teď, začalo být jasné, že hladovka z minulého podzimu je prohraná: odstranili jejich pevné a schopné vůdce, aby mohli přitáhnout ostatním režim. Jagoda a Kataňan osobně řídili převezení bývalých vězňů ze Solovětských ostrovů do dávno už stojícího, ale dosud nepoužívaného izolátoru ve Verchně-Uralsku, který byl takto jimi „otevřen“ na jaře 1925 (náčelník Dupper) a který se měl stát obzvláštním postrachem na mnoho desetiletí.

Na novém místě zbavili hned bývalé solověcké vězně svobody pohybu: cely zamykali na zámek. Vězňům se sice podařilo zvolit předsedy, avšak ti neměli právo volně navštěvovat

345) Mezi esery e Savvatěvské poustevně byl také Jurij Podbelskij. Sesbíral lékařské doklady o tomto krveprolití, aby je jednou uveřejnil. Po roce však při prohlídce ve sverdlovské tranzitní věznici objevili v jeho kufru dvojité dno a skrýš mu vybrali. Tak klopýtají ruské dějiny…

cely. Bylo zakázáno dosud neomezené předávání peněz, věcí a knih mezi celami.

Když se vězňové dorozumívali voláním z okna do okna, začal strážný na věži střílet do cel. Vězňové na to odpověděli zorganizováním obstrukcí – rozbíjeli okna, ničili vězeňský inventář. (Avšak v našich věznicích si to musíš dobře rozmyslet, než rozbiješ okna, neboť jsou s to je nechat i v zimě nezasklená, což není nic neobvyklého. To jen za cara hned přiběhl sklenář.) Boj pokračoval, ale už jen ze zoufalství a za nevýhodných podmínek.

V roce 1928 (podle vyprávění Petra Petroviče Rubina) došlo z jakéhosi důvodu k nové společné hladovce celého verchně-uralského izolátoru. Teď však už chybělo ono dřívější slavnostní ovzduší, přátelského povzbuzování a vlastní lékař. Po několika dnech vtrhli žalářníci v přesile do cel a začali zesláblé vězně jednoduše mlátit holemi a kopat holínkami. Ztloukli je – a hladovka skončila.

Naivní víru v moc hladovek jsme čerpali ze zkušeností a z literatury minulosti.

Avšak hladovka je čistě morální zbraní, ta předpokládá, že věznitel ještě neztratil veškeré ohledy. Nebo že se věznitel obává veřejného mínění. Jedině tehdy je mocnou zbraní.

Carští věznitelé byli úplní zelenáči: když u nich začal vězeň hladovku, ztratili hlavu, bědovali, pečovali o něho a poslali jej do nemocnice. Takových příkladů je celá spousta, ale jim není věnováno toto dílo. Je dokonce směšné připomenout, že Valentinovovi stačilo

hladovět dvanáct dní, aby dosáhl ne nějaké úlevy ve vězeňském řádu, nýbrž úplného propuštění z vyšetřovací vazby (načež odjel do Švýcarska k Leninovi). I v orelské káznici hladovějící vězňové obvykle vyhráli. V roce 1912 dosáhli ulehčení vězeňského řádu; dalších úlev dosáhli v roce 1913, včetně povolení společných vycházek pro všechny politické vězně, při nichž nebyli zřejmě nijak omezováni, takže mohli sepsat a předat na veřejnost provolání „K ruskému lidu“ (trestanci centrální káznice!). Toto provolání bylo také uveřejněno (Člověk nevěří svým očím! Kdo se z nás zbláznil?) v roce 1914 v úředním Věstníku káznic a vyhnanství, č. 1 [346)] (Není tento Věstník příklad sám pro sebe? Neměli bychom jej zkusit vydávat i my?) – V roce 1914 po pouhých pěti dnech hladovky, sice bez vody, dosáhli Dzeržinskij a jeho čtyři druhové splnění všech svých četných požadavků na zlepšení vězeňských podmínek.[347)] Hladovka v těch letech nepředstavovala pro vězně kromě mučivého hladu žádné jiné nebezpečí nebo potíže. Za hladovku je nesměli ani zmlátit, postavit znovu před soud, zvýšit trest, ani zastřelit nebo přeložit. (To všechno zakusili vězňové později.) Za revoluce 1905 a v následujících letech se vězňové cítili do té míry pány věznic, že se ani nenamáhali vyhlašovat hladovky, nýbrž jen ničili státní majetek (obstrukce), nebo si vymysleli vyhlašovat stávky, ačkoliv to pro vězně, jak by se mohlo zdát, nemá vůbec žádný smysl. Tak v Nikolajevu v roce 1906 vyhlásilo 197

vězňů místní věznice „stávku“, samozřejmě po dohodě s lidmi venku. Ti vydali o jejich stávce letáky a začali dělat před věznicí každodenní demonstrace. Tyto demonstrace (vězňové se jich samozřejmě účastnili v oknech bez náhubků) donutily správu věznice přijmout požadavky „stávkujících“ vězňů. Pak lidé na ulici i vězňové v zamřížovaných oknech zpívali společně revoluční písně. Tak to šlo (nerušeně – a to bylo v roce porevoluční reakce!) osm dní! Devátý den byli všechny požadavky vězňů splněny. K podobným událostem došlo tehdy také v Oděse, v Chersonu a v Jelizavetgradě. Jak snadné bylo tehdy dosáhnout vítězství!

346) M. N. Gernet, lstorija carskich turem (Dějiny carských věznic), Moskva 1963, sv. 5, kap. 8

347) Tamtéž.

Při této příležitosti by bylo zajímavé porovnat, jak probíhaly hladovky za Prozatímní vlády, avšak těch několik bolševiků, kteří od července do Kornilova seděli ve vězení (Kameněv, Trockij a trochu déle Raskolnikov), nemělo zřejmě žádný důvod hladovět.

Ve dvacátých letech pak přitažlivost hladovek poklesne (podle toho, z jakého hlediska se na ně díváme…}. Tento všeobecně známý a podle všeho výborně osvědčený způsob boje převezmou samozřejmě nejen ti vězňové, kteří jsou uznáváni za „politické“, nýbrž i ti, kteří za ně uznáváni nejsou – jako kaeři (podle § 58) a všelijaké jiné náhodné osazenstvo. Leč tyto šípy, dříve tak průrazné, nějak ztupěly, nebo je už při výstřelu zachycovala čísi železná ruka. Ještě se sice přijímají písemná vyhlášení hladovek a nic podvratného se v nich dosud nevidí.

Jsou však vypracována nepříjemná nová pravidla: Hladovějící musí být izolován ve zvláštní samotce (v Butyrkách v Pugačovské věži), o hladovce se nesmí dozvědět nejen veřejnost, schopná venku demonstrovat, a nejen sousední cely, ale dokonce ani ta cela, v níž hladovějící dosud seděl – to je přece také veřejnost, i od ní je ho nutno odloučit.

Toto opatření se odůvodní tím, že správa věznice musí mít jistotu, že se hladovka čestně dodržuje – že spoluvězňové nedávají hladovějícímu potají nějaké jídlo. (A jak se kontrolovalo dříve? Na „čestné“ slovo!…) Přesto se však v těchto letech mohlo hladovkou dosáhnout splnění alespoň osobních požadavků.

V třicátých letech dochází k nové změně v názoru státu na hladovku. Jde sice už jen o oslabené, izolované a přidušené hladovky – ale k čemu vlastně státu jsou?

Není ideálnější si představit, že vězňové nemají vůbec žádnou vůli, že nemohou učinit žádná rozhodnutí, že za ně myslí a rozhoduje správa věznice? Jen takoví vězňové mohou zřejmě existovat v nové společnosti. A tak v třicátých letech přestali přijímat oficiální vyhlášení hladovek. „Hladovka jako způsob boje už neexistuje“ – oznámili v roce 1932 Jekatěriné Olické i mnoha dalším. Úřady zrušily ty vaše hladovky – a basta! Olická však neposlechla a začala

hladovět. Nechali ji tak v její samotce patnáct dní. Pak ji dali do nemocnice a postavili před ní jako lákadlo mléko a suchary. Ona však vydržela a devatenáctý den zvítězila: byly jí povoleny prodloužené vycházky, noviny a balíčky od Politického červeného kříže (tak musel člověk skoro pojít, aby dostal, na co měl právo). Celkem to však bylo nicotné, příliš draze zaplacené vítězství. Olická vzpomíná, že i jiní vyhlašovali takové nesmyslné hladovky: Hladověli dvacet dni, aby dostali došlý balíček nebo jiného společníka při vycházkách. Stálo to za to?

Vždyť ve vězení nového typu ztracené síly nemůžeš obnovit. Koloskov, člen jedné sekty, hladověl takto 25 dní a zemřel. Může si člověk vůbec dovolit hladovět ve věznici nového typu? Vždyť noví žalářníci mají vzhledem k neveřejnosti a utajení takovéto mocné prostředky proti hladovce:

1. Trpělivost vězeňské správy. (S tou jsme se dostatečně seznámili na předešlých příkladech.)

2. Podvod. Ten je také možný jen díky neveřejnosti. Když každý krok roznesou na veřejnost novináři, moc se podvádět nemůže. Ale u nás – proč by se nepodvádělo? V roce 193v hladověl S. A. Čebotarjov v chabarovské věznici 17 dní, neboť žádal, aby sdělili jeho rodině, kde vůbec je (vrátil se od Východočínských železnic a najednou „zmizel“; měl obavy. že jeho žena o něm nic neví). Sedmnáctý den za ním přišli náměstek náčelníka krajského OGPU Zapadnyj a chabarovský krajský prokurátor (z těchto funkcí je zřejmé, že dlouhodobé hladovky už nebyly tak časté) a ukázali mu potvrzenku, že odeslali telegram (prosím. sdělili jsme to vaší ženě) – a tak ho přesvědčili, aby snědl masový vývar. Potvrzenka však byla zfalšovaná! (Proč si takoví funkcionáři dělali starost? Jistě ne kvůli Čebotarjovou životu. Zřejmě existovala v první polovině třicátých let ještě nějaká osobní zodpovědnost za dlouhotrvající hladovky.)

3. Násilná umělá výživa. Tento způsob byl bezesporu převzat ze zoologické zahrady. A může existovat jen při utajení před veřejností. Kolem roku 1937 byla umělá výživa zřejmě už velmi rozšířená. Tak například při skupinové hladovce socialistů v ústřední věznici v Jaroslavli začali patnáctý den všechny uměle vyživovat.

Tento postup má v sobě velmi mnoho ze znásilnění – a také jím v podstatě je:

Čtyři silní chlapi se vrhnou na jednu slabou bytost a musí zlomit její rozhodnutí – jen jednou je zlomit, a co s ní bude dál, to není důležité. Ze znásilnění je tu tento rys: zlomit vůli – nebude po tvém, nýbrž po mém, lež a podřiď se! Destičkou rozevřou ústa, násilím rozšíří škvíru mezi zuby a strčí do úst hadici: „Polykejte!" Když nepolykáš, strkají hadici dál a tekutá potrava teče přímo do jícnu. Pak ještě masírují břicho, aby se vězeň nepokusil všechno vyzvracet. Pocit: morální zhanobení, nasládlá chuť v ústech, příjemně se naplňující žaludek.

Věda se nezastavila a vynalezla i jiné způsoby vyživování: klystýrem do konečníku, kapkami do nosu.

4. Nový názor na hladovky: Hladovky jsou pokračováním kontrarevoluční činnosti ve vězení a musí být potrestány dalším trestem. Tento aspekt sliboval, že dá vzniknout nové, bohatší větvi v praxi vězení nového typu, avšak zůstal spíš jen v oblasti vyhrůžek. Bránil mu v tom pochopitelně nikoliv smysl pro humor, nýbrž asi jen prostě lenost: Nač to všechno, když máme trpělivost. Trpělivost a ještě jednou trpělivost nasyceného vůči hladovému.

Přibližně uprostřed roku 1937 přišla nová směrnice: Vězeňská správa není napříště nijak zodpovědná za vězně, kteří zemřou následkem hladovky! Tak zmizela poslední osobní zodpovědnost žalářníků. (Teď by už k Čebotarjovovi krajský prokurátor nepřišel!…) A nadto ještě, aby ani vyšetřovatelé nebyli vyvedeni z míry, bylo nařízeno: Dni ztracené hladovkou vyšetřovaného je nutno vyškrtnout z vyšetřovací vazby, to znamená nejen považovat, jako by hladovky vůbec nebylo ale dokonce jako by vězeň byl v těch dnech na svobodě! Nechť jediným citelným následkem hladovky je vězňovo vysílení!

To znamenalo: Chcete chcípnout? Tak chcípněte!!

Arnold Rappoport měl tu smůlu, že vyhlásil hladovku v archangelské vnitřní věznici právě v době, kdy přišla tato směrnice. Držel obzvlášť přísnou hladovku, řeklo by se tím důležitější, že při ní ani nepil, po celých třináct dní (porovnej s tím pět dní stejné hladovky Dzeržinského ve společné cele a její naprosté vítězství). A

za těch třináct dní v samotce, kam ho strčili, se na něho párkrát podíval jen felčar, nepřišel ani lékař, ani nikdo ze správy věznice, aby alespoň projevili zájem, čeho vlastně svou hladovkou chce dosáhnout. Nikdo se ho na to nezeptal… Jedinou pozorností, kterou mu dozorci prokázali, bylo, že mu důkladně prohlédli samotku a vyhodili schovanou machorku a několik sirek. Rappoport chtěl dosáhnout toho, aby ho vyšetřovatel přestal týrat. Na hladovku se připravoval vědecky: když předtím dostal balíček, snědl jen čajové máslo a pečivo, černý chléb přestal jíst už týden před hladovkou. Hladověním tak zhubl, že mu ruce zprůstvitněly. Vzpomíná, že měl přitom pocit lehkostí a jasnou hlavu. Hodná, usměvavá dozorkyně Marusja k němu jednou přišla a pošeptala mu: „Skončete tu hladovku, ta vám nijak nepomůže, takhle jen zemřete! Měl jste začít o týden dřív…“ Poslechl ji, skončil hladovku, a tak ničeho nedosáhl. Přesto mu však dali horké červené víno se žemlí a pak ho dozorci odnesli do společné cely. A za několik dnů začaly znova výslechy. (Jeho hladovka však nebyla úplně nadarmo: vyšetřovatel pochopil, že Rappoport má dostatečně silnou vůli a že je připraven zemřít, a proto se vyšetřování zmírnilo. „Podle všeho jsi něco jako vlk!“ řekl mu vyšetřovatel. „Ano vlk.“ potvrdil mu Rappoport, „psem pro vás nikdy nebudu!“) Rappoport vyhlásil pak ještě jednou hladovku v průchodním vězení v Kotlasu, avšak ta měla spíš komický průběh. Prohlásil, že žádá nové vyšetřování a že nepůjde do transportu. Třetí den k němu přišli: „Připrav se na transport!“ – „Na to nemáte právo! Držím hladovku!“ Tu ho čtyři chlapíci zvedli, odnesli a hodili do lázně. Po koupeli ho zase na rukou odnesli na strážnici. Nedalo se nic dělat, Rappoport tedy vstal a šel za odcházející kolonou. neboť za zády už měl psy a bodáky.

A tak vězení nového typu zvítězilo nad buržoazními hladovkami.

Ani silnému člověku nezůstala žádná možnost bojovat proti vězeňské mašinérii, leda snad sebevražda. Je však sebevražda boj? Není to spíš podrobení?

Eserka J. Olická se domnívá, že význam hladovky jako metody boje velmi snížili trockisté a pak komunisté, kteří za nimi následovali do vězení. Vypráví, že i jejich vůdce I. N. Smírnov držel před zahájením moskevského procesu hladovku čtyři dny, rychle se zas

vzdal a hladovku přerušil. Říká se, že do roku 1936 odmítali trockisté dokonce ze zásady jakoukoli hladovku proti sovětské vládě a nikdy nepodporovali hladovějící esery a sociální demokraty.[348)] Nechť posoudí dějiny, do jaké míry je tato výčitka oprávněná nebo ne. Je však jisté, že nikdo nezaplatil za hladovku dráž než trockisté (k jejich hladovkám a stávkám v lágrech dospějeme v části III).

Lehkomyslnost při vyhlašování a odvolávání hladovek je pravděpodobně zcela příznačná pro prudké povahy, které rychle projevují své city. A takové povahy byly i mezi starými ruskými revolucionáři a jistě i jinde, v Itálii a ve Francii, ale nikde, ani v Rusku, ani v Itálii, ani ve Francii nedokázali vězně tak odradit od hladovek jako nás v Sovětském svazu. Hladovky ve druhé čtvrtině našeho století pravděpodobně vyžadovaly ne méně fyzických obětí a pevnosti ducha než v první. V zemi však už neexistovalo veřejné mínění, proto se mohlo upevnit vězení nového typu, a tak místo lehce dosažených vítězství si odnášeli vězňové jen draze zaplacené porážky.

Uplynula desetiletí a čas vykonal své. Hladovka, první a nejpřirozenější právo vězně, se stala už i vězňům cizí a nepochopitelnou zbraní a jejích kandidátů bylo stále méně. A žalářníci na ni začali pohlížet jako na hloupost nebo jako na svévolný přestupek.

Když v roce 1960 bytovik Gennadij Smelov vyhlásil v leningradské věznici dlouhodobou hladovku, přišel k němu do cely z jakéhosi důvodu prokurátor (je možné, že byl právě na obvyklé obchůzce) a zeptal se ho: „Proč se sám tak týráte?“

Smelov mu odpověděl: „Pravda je mi dražší než život!“

Tato věta tak překvapila prokurátora svou nesouvislostí, že druhého dne odvezli Smeluva do leningradské zvláštní vězeňské nemocnice (do blázince). Lékařka mu sdělila:

„Je podezření, že trpíte schizofrenií.“

Po závitech rohu, o němž jsme hovořili na začátku této kapitoly, vystoupily k jeho zúžené části bývalé ústřední věznice, nyní – počátkem roku 1937 – zvláštní izolátory.

Už je vymýtily poslední slabiny i poslední zbytky vzduchu a světla. A hladovka prořídlých

348) Sami však od eserů a sociálních demokratů vyžadovali vždy podporu. Ve vězeňském transportu z Karagandy a na Kolymu v roce 1936 prohlásili za „zrádce a provokatéry“ všechny ty, kteří odmítly podepsat jejich protestní telegram Kalininovi „proti vypovězení avantgardy revoluce (tj. jich trockystů) na Kolymu“. (Podle vyprávění Makotinského.)

a unavených socialistů v jaroslavském kárném izolátoru počátkem roku 1937 byla jedním z posledních zoufalých pokusů.

Žádali všechno, co bylo dříve – volby předsedů i volný pohyb mezi celami – žádali to, ale sami v to už sotva doufali. Patnáctidenní hladovkou, i když násilně ukončenou umělou výživou, uhájili zdánlivě některé části svého bývalého režimu: hodinovou vycházku, oblastní noviny, sešity na psaní. To si uhájili, ale věznitelé jim zato hned odebrali jejich vlastní věci a hodili jim jednotnou vězeňskou uniformu zvláštních izolátorů. Neuplynula dlouhá doba – a zkrátili jim vycházku o půl hodiny. A pak ještě o patnáct minut.

Byli to stále titíž lidé, které podle pravidel Velké pasiáns neustále tahali řadou věznic a vyhnanstvím. Leckteří z nich už deset i patnáct let neznali obyčejný lidský život, nýbrž jen chudou vězeňskou stravu a hladovku. Dosud nepomřeli všichni ti, kteří si před revolucí navykli vítězit nad žalářníky. Tehdy ovšem byl jejich spojencem čas, a oni šli s ním proti slábnoucímu nepříteli. Teď však se proti nim spojil čas se sílícím nepřítelem. Byli mezi nimi i mladí lidé (nám se to dnes zdá divné), takoví, kteří se hlásili k eserům, sociálním demokratům nebo anarchistům až po tom, co tyto strany byly rozmetány a přestaly existovat – a jejich nové stoupence nečekalo nic jiného než vězení.

Kolem osamoceného, rok od roku beznadějnějšího boje socialistů ve věznicích se nakonec vytvořilo úplné vakuum. Bylo to už jiné než za cara: tehdy stačilo otevřít brány vězení – a už je společnost zahrnula květinami. Když nyní rozevřeli noviny, viděli, jak na ně chrlí nadávky a špínu (neboť právě socialisty považoval Stalin pro svůj socialismus za nejnebezpečnější) – avšak lid mlčel. A nic

neopravňovalo k domněnce, že pociťuje soucit k těm, pro něž ještě před nedávnem hlasoval při volbách do Ústavodárného shromáždění. Pak i noviny jim přestaly nadávat – do té míry byli už ruští socialisté považováni za neškodné, bezvýznamné, ba dokonce neexistující. Na svobodě se o nich mluvilo už jen v minulém a předminulém čase a mládež si ani nemohla představit, že kdesi ještě existují živí eseři a menševici. V čimkentském a čerdynském vyhnanství i v temných samotkách s náhubky ve verchně-uralském a vladimirském izolátoru museli už s hrůzou tušit, že se jejich program i vůdcové možná mýlili a že chybnou byla i jejich taktika a praxe. A všechny jejich činy se jim začaly zdát úplnou nečinností. A život, zasvěcený jedině utrpení, osudným omylem.

Jejich osamocený boj ve vězeních byl v podstatě bojem za nás budoucí vězně (i když oni sami to ani nemohli tak myslet a chápat), bojem za to, jak my budeme později sedět a jak s námi budou zacházet. A kdyby byli zvítězili, nebylo by asi existovalo nic z toho, co se s námi pak dělo a o čem jedná tato kniha ve všech svých sedmi částech.

Byli však poraženi a neubránili ani sebe, ani nás.

Stín osamocení se nad námi rozprostřel částečně i proto, že v prvých porevolučních letech, když přijali do GPU s úplnou samozřejmostí zasloužilý titul politických vězňů, s touž samozřejmostí souhlasili s GPU, že všichni stojící „napravo“ od nich[349)], počínajíc kadety, nejsou političtí, nýbrž kaeři, kontrarevolucionáři, odpadky dějin. I ti, kteří trpěli za víru Kristovu, se také stali kaeři.

I ti, kteří nerozlišují „napravo“ a „nalevo“ (a to budeme my, my všichni!), se také stanou kaeri. Tím že se tak socialisté částečně dobrovolně a částečně nedobrovolně izolovali a oddělili od ostatních, posvětili budoucí § 58 do jehož propasti sami později spadli.

349) Já tohle „nalevo“ a napravo“ nemám rád: jsou to konvenční slova, jimiž se dá libovolně házet a jež postrádají jakoukoliv podstatu.

Předměty a činy mění zcela svou tvářnost podle toho, z které strany se na ně díváme. V této kapitole popisujeme postoj socialistů ve vězení z jejich stanoviska – a ten je osvětlen tragickým čistým paprskem. Kaeři, jimž se političtí na Solovkách pohrdavě vyhýbali, ti kaeři však vzpomínají: „Cože, političtí? Ti byli pěkně protivní: všechny přezírali, stranili se na svém písečku ostatních, domáhali se pořád jen přídělů a výsad. A mezi sebou se ustavičně hádali.“ Nelze přehlédnout, že je v tom také kus pravdy. Ty jejich neplodné a nekonečné diskuse byly až směšné. A to jejich vymáhání přídavků k přídělům před davem hladových ubožáků? V letech sovětské vlády se čestný titul politických vězňů projevil jako otrávený dar. A tu je další výtka:

Proč socialisté, kteří za cara tak bezstarostně unikali, najednou v sovětském vězení tak změkli? Kde zůstaly jejich útěky? Celkem vzato bylo nemálo útěků – kdo si však pamatuje, že utekl nějaký socialista?

A ti vězňové, kteří byli ještě „levější“ než socialisté – trockisté a komunisté – ti se zas stranili socialistů jakožto kaeři a uzavírali tak příkop jejich osamocení v neprostupný kruh.

Trockisté a komunisté, z nichž jedni i druzí stavěli svůj směr a názor nad ostatní, přezírali a dokonce nenáviděli socialisty (i sebe navzájem), kteří seděli za mřížemi ve stejné budově a procházeli se po stejných vězeňských dvorech. J. Olická vzpomíná, že když se v tranzitní věznici v zálivu Vanino v roce 1937 socialisté z mužského oddělení dorozumívali voláním přes plot se socialistkami z ženského oddělení, aby našli své známé a sdělili si novinky, byly komunistky Liza Kotiková a Marija Krutikovová pobouřené, že takovým nezodpovědným chováním mohou přivolat na všechny trest správy věznice. Říkaly: „Všechno naše neštěstí způsobily tyhle socialistické potvory. Zasluhovaly by uškrtit!“ ·Jaké hlubokomyslné a dialektické vysvětlení!) – A ony dvě dívky v Lubjance v roce 1925 zpívaly písničku o šeříku jen proto, že jedna z nich byla eserka a druhá komunistická úchylkářka, takže nemohly najít žádnou společnou politickou píseň, ba dokonce se komunisticky úchylkářka vůbec nesmála spojit s eserkou ke společnému protestu.

A jestliže se v carském vězení politické strany často sdružovaly ke společnému boji (vzpomeňme jen na útěk vězňů ze sevastopolského centrálu), pak v sovětském vězení každý politicky proud zachovával čistotu svého praporu tím, že se nespojoval s ostatními. Trockisté bojovali odděleně od socialistů i komunistů a komunisté nebojovali vůbec, neboť jak si mohli dovolit bojovat proti vlastní vládě a vlastnímu vězení?

A tak se stalo, že komunisté v izolátorech a trestnicích byli vystaveni útisku mnohem dřív a víc než ostatní. Komunistka Naděžda Suroycevová chodila v roce

1928 v jaroslavské centrální věznici při vycházce v „husím“ pochodu bez práva mluvit s ostatními, zatímco socialisté si ještě mohli hlasitě vyprávět ve svých skupinkách. Už ji nebylo dovoleno pečovat o květiny na dvorku – květiny po předešlých vězních, kteří ještě bojovali. Ani noviny tehdy už nesměla číst. (Zato jí tajné politické oddělení GPU povolilo mít v cele všechny spisy Marxe, Engelse, Lenina a Hegela.) Návštěvu matky jí povolili skoro v úplné tmě, a nešťastná matka z toho brzy zemřela (co si asi pomyslela o režimu, v němž věznili její dceru").

Dlouholetý rozdíl v postoji vězňů se později promítl i do rozdílného zacházení: v letech 1937-38 přece seděli i socialisté a také dostávali po deseti letech. Avšak nikdo je zpravidla nenutil. aby sami sebe očerňovali: vždyť oni nijak netajili své zvláštní názory, které stačily k odsouzení,ale komunista nikdy nemá zvláštní názory – a za co se tedy má odsoudit, ne-li za vynucené sebeobvinění?

Ačkoliv se už rozšířilo obrovské Souostroví Gulag, nechřadly nijak ani věznice.

Stará vězeňská tradice byla horlivě nesena dál. Všechno to nové a neocenitelné, co přinášelo Souostroví pro výchovu mas, nebylo ještě úplné. Tato úplnost nastala připojením věznic se zvláštním určením a vůbec všech věznic.

Ne každý, koho tato velká mašinérie pohltila, mohl být dán dohromady s domorodci ostrovní říše. Významní cizinci, příliš známé osobnosti, tajní vězňové i vlastní degradovaní příslušníci bezpečnosti – ti se nemohli v žádném případě otevřeně ukazovat v lágrech: jejich práce s trakařem by nevyvážila morálně politické[350)]

škody způsobené prozrazením. Stejně tak socialisté, neustále bojující za svá práva, nemohli být dáni dohromady s masou – nýbrž byli, právě pod záminkou svých výsad a práv, drženi a likvidováni odděleně. Mnohem později, v padesátých letech, jak ještě uvidíme, se věznice se zvláštním určením budou hodit také k izolaci lágrových vzbouřenců. Stalin v posledních letech svého života, když byl zklamán „nápravou“ zlodějů, přikázal, aby i náčelníky zlodějských band posílali k odpykání trestu do věznic a nikoliv do lágrů. A nakonec byli nuceni brát k bezplatnému státnímu zaopatření i takové vězně, kteří by při svém chatrném zdraví hned v lágru umřeli a vyhnuli by se tak výkonu trestu. A také ty, kteří se v lágrech už nehodili k žádné práci jako například slepý Kopejkin, sedmdesátiletý stařec, který neustále seděl v povolžském městě Jurevci na trhu: jeho písničky a průpovídky mu vynesly deset let z KRD (kontrarevoluční činnost), ale lágr mu museli změnit na věznici.

V souhlase s požadavky se starý vězeňský fond, zděděný po dynastii Romanovců, pečlivě udržoval, obnovoval, upevňoval a zdokonaloval. Některé centrální věznice, jako například jaroslavská, byly tak důkladně a dobře vybavené (okované dveře a v každé cele pevně do podlahy zapuštěný stůl, stolička a pryčna), že se musely jen připevnit na okna náhubky a přehradit vycházkové dvory na dvorky ve velikostí cely (v roce 1937 vykáceli ve věznicích všechny stromy, překopali záhony a trávníky a zalili je asfaltem). Jiné věznice, jako například suzdalskou, museli přestavět z bývalého kláštera; ježto však uzavření těla v klášteře a jeho uvěznění podle zákona ve věznici sleduje po fyzické stránce shodné cíle, je vždy snadné takové budovy přizpůsobit. Rovněž tak bylo přestavěno na věznici jedno křídlo Suchanovského kláštera – musely se přece také doplnit ztráty fondu:

Petropavlovská a Šlisselburská pevnost byly uvolněny pro turistické návštěvníky.

Vladimirská centrální věznice byla rozšířena a dobudována (za Ježova k ní přibylo další velké křídlo), velmi se v uplynulých desetiletích používala a pobrala mnoho lidí.

Už jsme se zmínili, že byla v provozu centrální věznice v Tobolsku a v roce 1925 byla otevřena k nepřetržitému a hojnému používání také věznice ve Verchně-Uralsku. (K naší smůle všechny

tyto izolátory dosud existují a pracují i ve chvíli, kdy píšeme tyto řádky.) Z Tvardovského poemy Za dálkou dálka lze usoudit, že za Stalina nezahálel ani alexandrovský centrál. Méně zpráv máme o orelském: je třeba se obávat, že byl za Velké vlastenecké války silně poškozen. Ten se však vždy výborně doplňoval dobře vybavenou věznici v sousedním Dmitrovsku.

Ve dvacátých letech byla v politizolátorech (vězňové jim také říkají politbasy) velmi slušná strava: každý den bylo k obědu maso, vařili čerstvou zeleninu, v kantýně se dalo koupit mléko. V letech 1931-33 se strava prudce zhoršila, avšak tehdy to nebylo lepší ani na svobodě. V té době nebyly v politizolátorech kurděje a závratě z hladu žádnou zvláštností. Později se jídlo zlepšilo, ale stejně už to nebylo ono. V roce 1947 ve vladimirské věznici se zvláštním určením trpěl I. Kornějev neustále hladem: 450 gramů chleba, 2 kostky cukru, 2

350) Takový výraz vskutku existuje!… Nebeskobahenní květ.

teplé, leč nevydatné příkrmy – ‚jen horké vody na čaj bylo, co se do břicha vešlo.

(Opět se může říci, že to není charakteristický rok, že tehdy byl hlad i na svobodě. V tom roce však, velkoryse povolili, aby lidé na svobodě živili uvězněné: nijak neomezovali balíčky.) Světlo v celách bylo vždy jako na příděl, a to i ve třicátých i ve čtyřicátých letech: náhubky a armované neprůhledné sklo neustále vytvářely v celách přítmí (tma je důležitým faktorem duševního útlaku). Nad náhubky bylo často ještě nataženo drátěné pletivo, které se v zimě zaneslo sněhem a zakrylo tak poslední přistup světla.

Při čtení se jen kazily a bolely oči. Ve vladimirské trestnici tento nedostatek světla vynahrazovali v noci: celou noc svítilo prudké elektrické světlo a rušilo ve spánku. A v dmitrovské věznici (N. A. Kozyrev) svítily v roce 1936 večer a v noci lampičky čadilky na poličce u stropu a spalovaly poslední zbytky vzduchu; v roce 1939 se objevily žárovky, které pod polovičním napětím červeně svítily.

Vzduch byl také normován, větrací okénka byla na zámek a otvírala se jen v době vyvaděni na stranu, jak vzpomínají věžňové dmitrovské a jaroslavské věznice.

(J. Ginzburgos" Chleba od rána do oběda zplesnivěl, lůžkoviny byly stále vlhké a zdi pokryté zelenou plísní.) Zato ve Vladimíru v roce 1948 nebyl žádný nedostatek vzduchu, větrací okénko bylo stále otevřené.

Vycházky se v různých věznicích a v různých letech pohybovaly v rozmezí od 15 do 45 minut. Již neexistoval žádný šlisselburský nebo solověcký styk s půdou. všechno rostoucí vytrhali, zadupali a zalili betonem a asfaltem. Při vycházce dokonce zakázali zvedat hlavu k nebi – „Dívat se jen k nohám!“ – vzpomínají Kozyrev a Adamovová (kazaňska věznice).

Návštěvu příbuzných zakázali v roce 1937 a už je neobnovili. Písemný styk s blízkými příbuznými byl téměř ve všech letech povolen. dvakrát do měsíce se mohly odesílat a přijímat dopisy (v Kazani se však musel dopis po přečtení odevzdat do 24

hodin dozorci). Také nákup ve vězeňské kantýně byl povolen za určitý omezený obnos, který směl být vězňům zasílán.

Dosti významnou součástí vězeňského režimu je také nábytek. Adamovová píše procítěně, s jakou radostí po všech těch sklápěcích pryčnách a napevno zapuštěných stoličkách uviděla a ohmatala v cele (Suzdal) jednoduchou dřevěnou postel se slamníkem naplněnym senem a prostý dřevěný stůl.

Ve vladimirské věznici se zvláštním určením zažil I. Kornějev dva různé režimy při prvním (v letech 1947-48) neodebírali osobní věci, smělo se ve dne ležet a vertuchaj se jen zřídkakdy podíval do cely špehýrkou. Při druhém (v letech 1949-53) zamykali cely na dva zámky (jeden zámek vertuchaj a druhý službu mající důstojník), bylo zakázáno ležet a hlasitě mluvit (v Kazani se smělo mluvit jen šeptem), odebírali všechny osobní věci a dávali vězňům pruhovanou uniformu z látky na matrace; písemný styk povolen dvakrát v roce. a to jen ve dnech, které nečekaně určil náčelník věznice (kdo promeškal den, už psát nemohl), a pouze na lístku, který byl dvakrát menší než dopisnice; velmi časté byly tělesné prohlídky, při nichž náhle přepadli vězně, vyvedli je ven a vysvlékli do naha. Spojení

mezi celami pronásledovali tak přísně, že po každém použití záchodu jej dozorci prohledávali a svítili baterkou do každé díry.

Za nápis na zdi napařili všem v cele korekci. Korekce byla bičem ve věznicích se zvláštním určením. Do korekce se mohl vězeň dostat za kašel („Překryjte si hlavu dekou, když kašlete!“), za chozeni po cele (Kozvrev: pokládali to za výtržnost), za hluk způsobený obuví (v Kazani vydali ženám mužské boty číslo 44). Ginzburgová ostatně správně usuzuje, že korekci dávali nikoliv za provinění, nýbrž podle rozvrhu: všichni se tam museli po řadě vystřídat, aby poznali, co to je. A ve vězeňském řádu byl ještě tento velice pružný bod: V případě, že vězeň projeví v korekci neukázněnost (!), náčelník věznice má právo prodloužit trest pobytu v korekci do dvaceti dní. Co to však znamená, „neukázněnost“?… Takhle to například bylo s Kozyrevem (popis korekce i mnohých rysů jejího režimu se u všech tak shoduje, jako by měly společnou výrobní značku): Za chození po cele mu dali pět dní korekce. Byl podzim a v nevytápěné korekci byla velká zima. Svlékli ho do spodního prádla a vzali mu boty.

Podlaha byla hliněná, prašná (někdy tam bývalo bláto, v Kazani voda). Kozyrev měl stoličku (Ginzburgová žádnou neměla). Hned mu bylo jasné, že tam zahyne, že zmrzne. Ponenáhlu se v něm začalo rozlévat jakési tajemné vnitřní teplo a to ho zachránilo. Naučil se spát vsedě na stoličce. Třikrát denně mu dávali hrnek horké vody, z které byl jako opilý. Do třistagramového přídělu chleba mu jeden dozorce potají strčil kousek cukru. Kozyrev měřil čas podle přídělů chleba a podle světla z jakéhosi okénka v labyrintu chodeb. Jeho pět dní skončilo – ale nepustili ho. Jeho zostřený sluch zachytil v chodbě jakési šeptání – šlo buď o šest dnů, nebo o šestí den. Byla to totiž provokace: čekali, že se přihlásí, že jeho pět dní minulo a že ho mají pustit – a za takovou neukázněnost by mu korekci prodloužili. On si však poslušně a bez řečí odseděl další den – a tak ho pak pustili jako by se nic nestalo.

(Zkoušel snad takto náčelník věznice poslušnost všech vězňů? Korekce je totiž pro ty, kteří se ještě nepoddali.) Po korekci připadala Kozyrevovi cela jako palác. Na půl roku ohluchl a v krku se mu začaly dělat vředy. Avšak jeho spoluvězeň se z častých korekcí pomátl, a tak Kozyrev seděl déle než rok v jedné cele se šílencem.

(Naděžda Surovcevová vzpomíná na mnoho případů šílenství v politických izolátorech – na víc, než jich napočítal Novorusskij v kronice Šlisselburské pevnosti.) Nezdá se už čtenáři, že jsme se postupně dostali na špičku druhého rohu – a že je snad vyšší než první? A ostřejší!

Názory se však rozcházejí. Staří vězňové pracovních táborů jednomyslně uznávají, že vladimirská věznice se zvláštním určením byla v padesátých letech úplným lázeňským místem. To si myslí Vladimír Borisovič Zeldovič. kterého tam poslali ze stanice Abez, i Anna Petrovna Skripnikovová, jež se tam dostala (v roce 1951) z kemerovských lágrů, Skripnikovová byla obzvlášť udivena pravidelným odesíláním stížností každých deset dní (ona sama začala psát… na OSN) a výbornou knihovnou s cizojazyčnými knihami: přinesli do cely úplný katalog a vězen si mohl napsat objednávky na celý rok.

Nezapomeňte však na pružnost našeho zákona: Odsoudili tisíce žen (manželek) k trestu vězení. Najednou zapískali – všem změnit trestnici na lágr (na Kolymě nesplnili plán těžby zlata)! A tak to změnili. Bez jakéhokoliv soudu.

Existují tedy vůbec ještě trestnice! Nebo jsou to jen předsíně lágrů!

Teprve teď, teprve tady měla začít tato naše kapitola. Měla zachytit ono mihotavé světlo, jež jako svatozář světce začne jasem vystupovat z duše osamělého vězně. Osamělý vězeň, naprosto vytržený ze životního shonu. takže se mu i počínání uplývajících minut stane intimním stykem s vesmírem, se musí očistit od všeho nedokonalého, co jej v jeho předešlém životě trápilo a co mu nedovolovalo. aby se ustálil do průzračné čistoty. Jak ušlechtile dychtí jeho prsty kypřit a přehrabávat hroudu na zahrádce (ale tam je ostatně asfalt!…). Jak se jeho hlava sama zaklání k věčnému nebi (ale to je ostatně zakázáno!…). Jak něžnou pozornost v něm vzbuzuje ptáček poskakující na okenní římse (ale tam je ostatně náhubek, drátěné pletivo a větrací okénko na zámek…). A jaké jasné myšlenky, jaké leckdy překvapivé úvahy zapisuje na přidělený kus papíru (ostatně jen tehdy, dostane-li jej v kantýně, a když jej popíše, musí jej navždy odevzdat ve vězeňské kanceláři…).

Nějak nás však ty naše mrzuté námitky matou. Plán kapitoly praská a hroutí se, a my sami už nevíme: Ve vězení nového typu, ve věznici se zvláštním (ale jakým vlastně!) určením se lidská duše očišťuje – nebo navždy hyne" Když každé ráno to první, co spatříš, jsou oči tvého pomateného spoluvězně –čím se ty sám máš zachránit v nadcházejícím dni! Nikolaj Alexandrovič Kozyrev, jehož skvělá kariéra astronoma byla přerušena zatčením, se zachraňoval jen přemýšlením o věčnosti a nekonečnosti: o uspořádání vesmíru a o jeho Nejvyšším Duchu, o hvězdách a o jejich vnitřní struktuře i o tom, co je čas a jeho běh.

A tak se před ním začala otvírat nová oblast fyziky. Jen to mu pomohlo přežít dmitrovské vězeni. Avšak při svých úvahách došel k číselným údajům, které už zapomněl. Nemohl dál pokračovat, neboť potřeboval mnoho údajů. Kde je však vzít v této samotce s noční lampičkou čoudilkou, kam ani ptáček nemůže vletět! A tak vědec začal úpěnlivě prosit: „Pane Bože! Udělal jsem všechno, co jsem mohl. Pomoz mi! Pomoz mi dál!“

V té době směl dostávat jen jednu knihu na deset dní (byl už v cele sám). V nevelké vězeňské knihovně bylo několik vydání Rudého koncertu od Děmjana Bědného, jež mu pořád nosili do cely. Uplynula půlhodina od jeho modlitby – přišli mu vyměnit knihu a jako vždy bez ptaní mu hodili – učebnici astrofyziky! Kde se tady vzala? Nikoho nemohlo ani ve snu napadnout, že taková kniha je ve vězeňské knihovně! Jako by byl tušil, že toto setkání nebude dlouho trvat, vrhl se Kozyrev na knihu a začal se učit nazpaměť všechno, co potřeboval vědět dnes i co by se mu mohlo hodit později. Uplynuly jen dva dny, ještě osm dní mu zbývalo na knihu – a v tom přišel na obchůzku náčelník věznice. Hned ji zpozoroval. „Vy jste přece povoláním astronom, ne?“ – „Ano.“ – „Odeberte mu tu knihu!“ Její mystické objevení mu však uvolnilo cestu k další práci, v níž pokračoval v norilském lágru.

Teprve teď jsme měli začít kapitolu o protikladu duše a mříží.

Ale co to?… Náhle zarachotí ve dveřích dozorcův klíč. Objeví se zamračený náčelník bloku s dlouhým seznamem: „Příjmení? Křestní jméno a jméno po otci!

Rok narozeni : Paragraf! Délka trestu? Konec trestu! . .. Seberte si věci! Rychle!“

To je transport, kamarádi! Transport!… Kampak asi půjdeme! Požehnej nám Pán Bůh! Dostaneme se z toho se zdravou kůží!…

Víte co? Jestli to přežijeme – dovyprávíme to jindy. Ve čtvrté části. Jestli to přežijeme…

ČÁST II

Věčný pohyb Soukolí také nestojí, soukolí…
Dokola spolu točí se žernovy…
Wilhelm Müller

1 LODI SOUOSTROVÍ

Od Beringova průlivu téměř až k Bosporu jsou roztroušeny tisíce ostrovů začarovaného Souostroví. Jsou neviditelné, leč jsou, a stejně neviditelně a přitom neustále je nutno převážet z ostrova na ostrov neviditelné otroky, kteří mají tělo, objem a váhu.

Jak je však převážet "Čím" Na to jsou veliké přístavy – průchodní věznice, i menší přístavy – tranzitní tábory.

Na to jsou ocelové uzavřené lodi – vězeňské vagóny, zvané vagón-zak. A na rejdách je místo člunů a kutrů očekávají rovněž ocelové uzavřené a mrštné vězeňské vozy, zvané Berní harrauř. Vězeňské vagóny jezdí podle jízdního řádu.

Avšak v případě potřeby se vypravují z přistavu do přístavu napříč Souostrovím navíc celé karavany – soupravy červených nákladních dobytčích vagónů.

Je to všechno dobře zorganizovaný systém. Vytvářeli jej lidé celé desítky let – a beze spěchu. Dobře živení, uniformovaní a klidní lidé. Kiněšemský ozbrojený doprovod musí v liché dny v 17.00 převzít na Severním nádraží v Moskvě transporty z vězeňských vozů z Rutyrek,

Presni a Taganky. Ivanovský ozbrojený doprovod musí v sudé dny v šest hodin ráno být na nádraží, převzít a střežit transporty přestupující do Něrechty, Bežecka a Bologoje.

To všechno se odehrává vedle vás, těsně u vás, ale pro vás je to neviditelné (třeba i proto, že zavíráte oči). Na velkých nádražích se nakládání a vykládání zatčeních děje daleko od nástupišť, vidí je jen výhybkáři a traťmistři. Na menších stanicích si obvykle zvolí slepou kolej mezi dvěma skladišti a vězeňský vůz zacouvá schůdky ke schůdkům vagónu. Vězeň ani nemá kdy se rozhlédnout po nádraží, podívat se na vás a podél vlaku. vidí jen schůdky leckdy mu první schůdek sahá k pasu a nemá ani sil se na něj vydrápat a strážné z doprovodu, kteří obstoupí úzkou uličku od auta k vagónu, řvou a hulákají: „Rychle! Rychle!… Davaj! Davaj!…“ a k tomu ještě šermují bodáky.

A vy, kteří spěcháte po nástupišti s dětmi, kufry a nákupními taškami, nemáte čas pátrat. proč připojili k vlaku další zavazadlový vagón. Není na něm žádný nápis a vypadá úplné jako zavazadlový vagón – také má šikmé mříže na oknech a tmu za nimi. Jenomže v něm bůhvíproč jedou vojáci, obránci vlasti, a na zastávkách chodí dva z nich po obou stranách vagónu, popiskují a dívají se pod něj.

Vlak se dá do pohybu – a stovka namačkaných vězeňských osudů a zmučených srdcí ujíždí po týchž vinoucích se kolejích. za týmž dýmem. kolem týchž polí, sloupů a stohů jako vy. dokonce o několik vteřin dříve než vy. leč pohoří. jež prolétlo za okny vašeho vagónu, zůstane ve vzduchu měně stop než po prstech na hladině vody. A v dobře známém a vždy stejném životě ve vlaku – ; rozděláváním ložního prádla a s čajem. roznášeným ve sklenicích – což si můžete vůbec představit, jaká temná svíravá hrůza se tři vteřiny před námi přehnala tymž bodem Euklidova prostoru: Vy. kteří jste nespokojeni, že jste v oddělení čtyři a nemáte dostatek místa – byli byste ochotni uvěřit, uvěříte vůbec při čtení těchto řádek, že ve stejném oddělení se právě před vámi přehnalo – čtrnáct lidí? A možná že dvacet pět? Možná že i třicet?…

Vagon-zak – jaká ohavná zkratka! Jako ostatně všechny zkratky, které kati vytvořili. Chtějí říci, že je to vězeňský vagón. Avšak nikde,

kromě vězeňských papírů, se toto slovo neudrželo. Vězňové mu obvykle říkají stolypinský vagón nebo krátce stolypin.

Podle toho jak se v naší vlasti rozšiřovala železniční doprava, měnila svou formu i přeprava vězňů. Ještě do devadesátých let minulého století šly transporty na Sibiř pěšky nebo jely na koňských povozech. Lenin v roce 1896 už jel do sibiřského vyhnanství v normálním vagónu třetí třídy (s normálními cestujícími) a křičel na průvodčího, že je tam k nevydržení málo místa. Všem známý Jarošenkův obraz „Všude je život“ nám ukazuje osobní vagón čtvrté třídy, velmi naivně přestavěný k přepravě vězňů: všechno zůstalo, jak bylo, vězňové cestují stejně jako ostatní lidé, jen na oknech jsou z obou stran mříže. Tyto vagóny ještě dlouho jezdily po ruských tratích a někteří lidé si vzpomínají, že je ještě v roce 1927 převáželi v právě takových vagónech, jen muže oddělili od žen. Eser Trušin si naopak vzpomíná, že už za cara ho převáželi ve „stolypinu“, jenomže jich jelo – zní to opět jako z doby Krylovových bajek – šest lidí v jednom oddělení.

Je možné, že tento vagón skutečně začal jezdit poprvé za Stolypina, to jest před rokem 1911, a že mu společné kadetsko-revoluční rozhořčení dalo tuto přezdívku.

Příslušné obliby se však tento vagón dočkal teprve ve dvacátých letech a všeobecného a výlučného použití teprve v letech třicátých, kdy všechno v našem životě začalo být jednotné, a proto by bylo spravedlivější říkat mu nikoliv stolypin, nýbrž Stalin. Nebudeme však trvat na takových maličkostech.

Stolypin je obyčejný osobni vagón pouze s tím rozdílem, že z devíti oddělení je pět určeno pro vězně (i tady jako všude na Souostroví připadá polovina obsluze!) a odděleno od chodby nikoliv souvislou stěnou, nýbrž mřížemi, aby bylo do oddělení vidět. Tyto mříže jsou šikmo zkřížené pruty, jaké bývají kolem zahrádek na železničních stanicích. Sahají až nahoru ke stropu vagónu, a proto není z oddělení přístup k prostoru pro zavazadla nad chodbičkou. Okna v chodbě jsou normální, avšak zvnějšku jsou opatřena také takovými šikmými mřížemi. Oddělení pro vězně zato nemají žádná okna, jen malinké, rovněž zamřížované otvory ve výšce prostřední

pryčny (a tak bez oken vypadá vagón jako zavazadlový). Dveře do oddělení jsou posuvné: železný, rovněž zamřížovaný rám.

Z chodby to všechno dohromady velice připomíná zvěřinec: za souvislou mříží se na podlaze a na pryčnách krčí jakési ubohé bytosti, podobné člověku, smutně na vás hledí a žadoní o vodu a něco k jídlu. Jenomže ve zvěřinci nebývají zvířata nikdy tak těsně namačkána jedno na druhé.

Podle výpočtu inženýrů, žijících na svobodě, může v jednom oddělení stolypinského vagónu sedět šest lidí dole, tři mohou ležet na střední pryčně (která vytváří jakousi souvislou palandu, v níž je u dveří výřez, aby se mohlo lézt nahoru a dolů) a dva mohou ležet nahoře v zavazadlových policích. Jestliže se mimo těchto jedenáct lidí nacpe do oddělení dalších jedenáct (poslední z nich vtlačí dozorci za zavírané dveře přímo nohama) – pak půjde o zcela normální vytížení vězeňského oddělení. Na horních policích pro zavazadla se po obou stranách vpolosedě krčí dva vězňové, pět jich leží na spojené střední pryčně (a to jsou ti nejšťastnější, tato místa se musí vybojovat, a jsou-li v oddělení kriminální zločinci, leží tam především oni) a na spodek zbude třináct lidí: ti sedí po pěti na každé lavici a tři v uličce mezi jejich nohama. Kdesi mezi lidmi, na nich a pod nimi leží jejich věci. A tak se stlačenýma a skrčenýma nohama musí vězňové sedět celé dny a noci.

Ne, to není naschvál, aby lidi mučili. Proč by měli mučit odsouzeného – to je přece voják na pracovní frontě socialismu, toho je nutno využít k budování. Jistě však s námi budete souhlasit, že nejede na návštěvu ke tchyni a že o něho nebudou pečovat tak, aby mu lidé na svobodě záviděli. Máme sice s dopravou potíže, ale on dojede, nechcípne.

V padesátých letech, kdy se jízdní řády už uvedly do pořádku, nemuseli vězňové dlouho cestovat – tak půldruhého dne nebo dva dny a dvě noci. Za války a krátce po válce to bývalo horší: z Petropavlovska (v Kazachstánu) do Karagandy jel stolypin třeba i sedm dní a nocí (a v oddělení bylo pětadvacet lidí), z Karagandy do Sverdlovska osm dní a nocí (a v oddělení jich bylo šestadvacet!). Dokonce z Kujbyševa jen do Čeljabinska v srpnu 1945 jel Suzi ve stolypinu několik dní a nocí – a bylo jich v oddělení pětatřicet, leželi

prostě jeden na druhém, váleli se po sobě a bojovali o kousek místa.[351] A na podzim 1946 jel N. V. Timofejev-Ressovskij z Petropavlovska do Moskvy v oddělení, kde bylo šestatřicet lidí! Několik dní a nocí visel mezi lidmi a nohama se nedotýkal podlahy. Pak začali někteří umírat –vytahovali je stojícím vězňům zpod nohou (ovšemže ne hned, nýbrž až druhý den) – a tak měli trochu víc místa. Jeho cesta do Moskvy trvala celkem tři týdny.[352] Je šestatřicet lidí snad limit? O sedmatřiceti v jednom oddělení sice svědecké výpovědi nemluví, avšak budeme-li se řídit jedinou vědeckou metodou a bojem proti „limitářům“, musíme odpovědět: Ne a ještě jednou ne! Neexistuje žádný limit!

Třeba někde existuje, ale u nás ne! Pokud v oddělení zůstane alespoň pod lavicemi nebo mezi rameny, nohama a hlavami pár krychlových decimetrů nevytlačeného vzduchu, může oddělení přijmout další vězně. Konvenčně lze stanovit jako limit počet mrtvol spořádaně naskládaných a vyplňujících celý krychlový objem oddělení.

V. A. Kornějevová jela z Moskvy v oddělení, kde bylo třicet žen – většina z nich byty vetché stařenky, které šly do vyhnanství pro svou víru (po příjezdu musely všechny kromě dvou hned do nemocnice). Žádná z nich cestou nezemřela, nebol bylo mezi nimi několik mladých, rozumných a hezkých dívek, odsouzených „za styk s cizinci“. Ty začaly strážným domlouvat: „Copak se nestydíte je takhle vézt? Vždyť by to mohly být vaše matky!“ Nebyly to ani tak jejich morální argumenty jako spíš jejich svůdný zjev, který se setkal u doprovodu s odezvou, a tak několik stařenek přemístili… do korekce. Korekce ve stolypinu není vlastně žádný trest, nýbrž blaho. Z pěti vězeňských oddělení se jen čtyři používají jako společné cely a páté je rozděleno na dvě poloviny – na dvě úzká půloddělení s lavici dole a s lůžkem nahoře, jaká bývají pro průvodčí. Tyto korekce slouží jako izolace; při cestování ve třech nebo čtyřech je tam pohodlí a dostatek místa.

Nikoliv proto, že by chtěli vězně naschvál mučit žízní, krmí je celou cestu. po všechny ty dny strávené ve vagónu ve vysilující mačkanici, místo vařeného jídla jen slanečky nebo sušenými rybami (tak tomu bylo po všechna ta léta, třicátá i padesátá, v zimě i v létě,

na Sibiři i na Ukrajině, a není tu ani nutno uvádět příklady). Nikoliv proto, že by je chtěli mučit žízní, avšak řekněte sami – čím mají tu sebranku cestou živit? Na teplou stravu nemají během transportu nárok (v jednom oddělení stolypinu je sice kuchyně, ale ta je jen pro doprovod), nevařené kroupy ani syrovou tresku jim dát nemůžeš, a masové konzervy aby se rozežrali? Nic lepšího než slaneček s kusem chleba nevymyslíš – co by taky chtěli víc?

351) K uspokojení těch, kteří se diví a vězňům vytýkají, proč prý nebojovali

352) V Moskvě však. podle zákonů země divů, vynesli Timofejeva-Ressovského důstojníci na rukou z vagónu a odvezli ho osobním autem: Jel totiž pomáhat rozvoji věd!

Vem si, jen si vem tu svou půlku slanečka, dokud dávají, a buď rád! Jsi-li však chytrý, tak toho slanečka hned nesněz, vydrž to, schovej si ho do kapsy a slupni ho v tranzitní věznici, kde je voda. Horší je, když vydávají mokré azovské sardele, naložené v hrubé soli, ty v kapse nevydrží, a tak si je hned vem do šosu vatýrky, do kapesníku nebo do dlaně a sněz je. Sardele rozdělují na něčí vatýrce, ale sušené ryby vysypou v oddělení přímo na podlahu a rozdělují je na lavicích nebo na kolenou.[353)] Když už ti však dali rybu, dají ti i chleba a třeba přisypou i trochu cukru. Horší je, když strážní přijdou a oznámí: Dneska žádné jídlo nebude, příděl na vás jsme nedostali. I to je možné že jej skutečně nedostali: v nějaké vězeňské účtárně nezanesli správně náš počet. Je však také možné, že jej dostali, ale že doprovodu vlastní příděl nestačí (vždyť ani oni se dosyta nenajedí) a že se rozhodli náš chleba .wnpit – a vydat jen půl slanečka, to by bylo podezřelé.

A samozřejmé nikoliv proto, že by vězně chtěli mučit, mu po slanečku nedají žádnou vodu, ani horkou na čaj (ta není nikdy), ale dokonce ani studenou. Musíme to chápat: počet strážných je omezený, jedni stojí na stráži v chodbě a na plošině, ve stanicích lezou pod vagónem a po střeše a dívají se, zda vězňové někde

neprolomili díru. Druzí čistí zbraně a někdy se také musí zabývat politickým školením a vojenskými řády. A třetí směna spí, osm hodin musí mít podle zákona, je už přece po válce. A pak – tahat se s vodou z dálky je obtížné a také urážlivé: proč by se měl sovětský voják vláčet s vodou jako mezek pro nepřátele lidu? Někdy při posunování nebo při přepojování zaženou stolypinský vagón na půl dne cesty od stanice (aby nebyl na očích). takže ani pro vlastní rudoarmejskou kuchyni si vodu nepřinesou. Je ovšem jedno východisko: načerpat vodu z tendru lokomotivy – žlutou, kalnou a s olejem, i tu pijí =ekovés chutí, to přece nevadí, však v polotmě oddělení ani není příliš vidět, žádné okno tam není, žárovka také ne, světlo jde jen z chodby. A pak také rozdávání vody trvá strašně dlouho – vězňové nemají vlastní hrnky, kdo jej měl, tomu jej vzali, musíš je tedy napájet ze dvou erárních hrnků, a než se všichni napijí, musíš stát vedle nich, nabírat a nabírat a podávat jim. (A ještě se vězňové mezi sebou dohadují: Dávejte nejdřív zdravým, pak tuberkulózním a potom teprve syfilitikům! Jako by to v sousedním oddělení nezačínalo stejně: Nejdřív zdravým…) Všechno by však strážní vydrželi, i tahat vodu a dávat jim pít, jen kdyby ty svině, když se nachlemstají, nechtěly pak ještě na záchod. Už je to tak: nedáš jim čtyřiadvacet hodin vodu – a na záchod nechtějí; jednou jim dáš napít – a chtějí jednou na záchod; slitueš se nad nimi a dáš jim dvakrát napít – a chtějí dvakrát na záchod.

Z toho plyne: žádnou vodu jim nedávat.

Strážné nemrzí vyvádět je na stranu proto, že by jim bylo líto záchodu – nýbrž proto, že je to zodpovědná a dokonce bojová operace: zaměstná na delší dobu jednoho svobodníka a dva vojíny. Ti se postaví na stráž, jeden u dveří na záchod, druhy v chodbě na opačné straně (aby tamtudy neutekli), a svobodník musí otvírat a zavírat dveře oddělení, nejdřív pustí dovnitř vězně vracejícího se ze záchodu a pak pustí ven dalšího. Podle řadu je smí pouštět ven jen po jednom, aby neutekli nebo aby nezačali vzpouru. A tak se tedy stane, že jeden člověk puštěný na záchod zdržuje třicet vězňů ve svém oddělení, sto dvacet vězňů v

353) P. F. Jakubovič (Ve.sréré rrrr_enrr3, sv. I, Moskva 1964) píše o hrozných dobách devadesátých let minulého století, kdy dávali vyhnancům při transportu na Sibiř na stravu deset kopejek na člověka a den, přičemž bochník pšeničného chleba – asi tříkilový – stál pět kopejek a krajáč mléka – asi dvoulitrový – tři kopejky. „Vězňové si žijí," více. Zato v Irkutské gubernii jsou ceny vyšší, libra masa stojí deset kopejek a „vězňové živoří". Libra masa na člověka a den – je to snad půl slanečka?…

celém vagónu a ještě celou směnu strážných ve službě! A proto ho po cestě svobodník s vojínem popohánějí: „Davaj! Davaj!… Rychleji! Rychleji!" – a on pospíchá, klopýtá, jako by ten záchod chtěl státu ukrást. (V roce 1949 ve stolypinu Moskva-Kujbyšev byl jednonohý Němec Schulz, který už rozuměl ruskému pobízení, a tak skákal na záchod a zpátky po jedné noze, strážní se chechtali a popoháněli ho, aby skákal rychleji. Jednou do něho strčil strážný na plošině před záchodem a Schulz upadl. Strážný se rozzlobil, začal ho mlátit, a protože se Schulz nemohl pod jeho ranami zvednout, doplazil se na špinavý záchod po břiše. Všichni strážní se tomu smáli.)[354)] Aby se během těch pár vteřin na záchodě nepokusil vězeň o útěk a aby se rovněž rychleji vystřídali, dveře na záchod se nezavírají, strážný na plošině sleduje proces vyměšování a popohání: „Tak davaj, davaj!… Už dost, to stačí!" Někdy hned na začátku vydají rozkaz: „Jen na malou!" – a pak ti strážný na plošině nic jiného nepovolí. A ruce si vězňové samozřejmě nikdy neumyjí. Vody v nádrži je málo a času také. Jakmile se vězeň jen dotkne kohoutku umyvadla, strážný na plošině křikne: „Nech toho a běž!"

(Jestliže někdo má ve svém ranci mýdlo nebo ručník, ani je ze samého studu nevyndá: vypadal by jako kořen.) Záchod je celý zaneřáděný. Rychle, rychle! A tak se vězeň se špínou ze záchoda na botách vecpe do oddělení, vyleze přes ostatní, přes jejich ruce a ramena nahoru, a pak jeho zasviněné boty visí s třetí pryčny na druhou a špína z nich kape dolů.

Když jdou na stranu ženy, řád strážní služby i zdravý smysl velí, aby se dveře záchodu rovněž nezavíraly, ale všichni strážní na tom netrvají, někteří dovolí:

Dobrá, tak si zavřete. (Pak ještě musí jedna žena záchod umýt a zase musíš vedle ní stát, aby neutekla.) I při takovém rychlém tempu padnou na to dvě hodiny, než se sto dvacet lidí na záchodě vystřídá – a to je víc než čtvrtina směny tří strážných! A stejně to není nic platné! Stejně se za půl hodiny bude nějaký vetchý stařík plačtivě doprošovat, aby ho pustili na záchod, ti ho pochopitelně nepustí, a tak se tedy vykadí přímo v oddělení a zase má svobodník starost: musí ho přinutit, aby to vlastníma rukama sebral a vynesl ven.

A proto tedy: méně často vyvádět na záchod! A to znamená – méně vody. A jídla také – aspoň si nebudou stěžovat na průjem a kazit vzduch, vždyť jak to také vypadá – ve vagónu je k nedýchání!

Méně vody! Ale přídělový slaneček se musí vydat! Když nevydáš vodu, je to rozumné opatření, když však nevydáš slanečka, je to přestupek!

Nikdo, nikdo si nepředsevzal nás mučit! Počínání stráží je naprosto rozumné. My tu však sedíme v kleci jako první křesťané a naše raněné jazyky sypou solí.

Právě tak strážní ozbrojeného doprovodu nesledují žádný záměr (někdy jej však sledují) tím, že dávají v oddělení dohromady „osmapadesátníky“ s bytoviky a se zločinci, nýbrž je tomu prostě tak: vězňů je příliš mnoho, vagónů a oddělení v nich málo, času jen tak tak kdy je mají rozdělovat! Jedno ze čtyř oddělení je vyhrazeno pro ženy, a když už vězně ve třech zbývajících třídit, tak podle stanic určení, aby bylo snadnější je vykládat.

Což ukřižovali Krista mezi dvěma lotry snad proto, že ho chtěl Pilát ponížit? Byl prostě den, kdy se měli ukřižovat, Golgata byla jen jedna a času málo. A tak ho přidali k zločincům.

Bojím se i jen pomyslet na to, co bych byl musel prožít, kdybych byl býval v situaci obyčejného vězně… Stráže i důstojníci z doprovodu jednali se mnou a s mými druhy s úslužnou

354) Tomuhle se tedy říká „kult Stalinovy osobnosti“.

laskavostí… Jako politický jsem jel na katorgu s poměrným komfortem – v průchodních věznicích jsem byl umístěn odděleně od kriminálních zločinců, měl jsem povoz a na druhém vezli má zavazadla…

Vynechal jsem u předcházejícího odstavce uvozovky, aby mohl čtenář lépe vniknout do jeho smyslu. Uvozovky přece vždy znamenají ne-li ironii, tak určitý odstup. Ale takhle bez uvozovek zní ten odstavec bezprostředně, ne?

Napsal to P. F. Jakubovič o devadesátých letech minulého století. Kniha byla nyní znovu vydána pro poučení o oné chmurné době. Dozvíme se v ní, že i na vlečné nákladní lodi měli političtí vězňové zvláštní kajutu a na palubě zvláštní oddělení na vycházky. (Totéž se dočteme i v Tolstého zkřišení, kde kníže Nechljudov může jako cizí osoba navštěvovat politické vězně a bavit se s nimi.) A jen proto že v seznamu vězňů u Jakubovičova jména „vypadlo ono magické slovo politický“ (jak o tom sám píše), byl v Usť-Karu „přivítán inspektorem katorgy… jako obyčejný kriminálník – hrubě, vyzývavě a drze“. Hned se to ostatně vysvětlilo.

Jaká to byla neuvěřitelná doba, kdy zaměnit politické s kriminálníky bylo téměř zločinem! Zločince hnali na nádraží po ulici v zahanbujícím zástupu, zatímco političtí mohli jet v kočáře (Olminskij 1899). Političtí nejedli ze společného kotle, dostávali stravné a dávali si nosit jídlo z hostince. Bolševik Olminskij odmítal dokonce i nemocniční stravu – zdála se mu příliš sprostá.[355)] Náčelník bloku v Butyrkách se omluvil Olminskému za dozorce, který mu tykal: „U nás nebývají političtí tak často, a proto dozorce nevěděl…“

V Butyrkách nebývají političtí tak často!… Je to sen? A kde tedy bývají?

Lubjanka a tím spíše Lefortovo ještě neexistovaly!…

Radiščeva vezli do vyhnanství v okovech, a protože bylo chladno, hodili na něho „hnusný ovčí kožich“ jednoho strážného. Kateřina však neprodleně dala příkaz: sejmout mu okovy a opatřit všechno potřebné na cestu. Zato Annu Skripnikovovou vezli v listopadu 1927 z Butyrek na Solověcké ostrovy v slaměném klobouku a letních šatech (byla totiž zatčena v létě, od té doby byl

její pokoj zapečetěn a nikdo jí nechtěl povolit, aby si z něho vzala své zimní věci).

Rozlišovat politické od zločinců znamená považovat je za sobě rovné odpůrce, to znamená přiznat, že lidé mohou mít vlastní názory. Tak i zatčený politický pociťuje politickou svobodu!

Avšak od těch dob, kdy jsme se my všichni stali kaery a socialisté si neuhájili režim politických vězňů – od těch dob můžeš svým protestem, aby tě jakožto politického neházeli do jednoho pytle se zločinci, vyvolat jen smích spoluvězňů a údiv dozorce. „U nás jsou všichni zločinci," odpovídali upřímně dozorci.

K tomuto smíchání, k tomuto prvnímu ohromujícímu setkání dojde buď ve vězeňském voze čili černém havranu, nebo ve vězeňském vagónu čili stolypinu. Ať tě do nynějška jakkoliv týrali, mučili a trápili výslechy – to všechno pocházelo od modrých čepic, které jsi nezaměňoval s člověčenstvem, ale v nichž jsi viděl jen hrubé slouhy. Zato tví spoluvězňové. i když se od tebe lišili svým vzděláním a zkušenostmi, i když ses s nimi hádal, i když na tebe donášeli – ti všichni byli z téhož obvyklého, hříšného, obyčejného lidského pokolení, v němž jsi prožil celý svůj život.

355) Proto také kriminálníci nazývali profesionální revolucionáře „prašivým panstvem". (P. F. Jakubovič.)

Když tě vecpou do oddělení ve stolypinu, očekáváš, že se i tu setkáš jen s druhy v neštěstí. Všichni tví nepřátelé a mučitelé zůstali před mřížemi, a ty nečekáš, že se s nimi setkáš i za mřížemi. Náhle zvedneš hlavu ke čtvercovému výřezu v prostřední palandě, k tomuto jedinému nebi nad tebou, a spatříš tam tři nebo čtyři – nikoliv tváře, nikoliv opičí tlamy, ty se alespoň něčím musí podobat obličeji, spatříš tam kruté odporné držky, v nichž se zračí chtivost a výsměch. Dívají se na tebe jako pavouk, visící nad mouchou. Jejich pavučinou je tato mříž a ty ses do ní chytil! Křiví huby, jako by tě chtěli zákeřně kousnout, když mluví, syčí a kochají se tím sykotem víc než samohláskami a souhláskami řeči – a sama jejich řeč připomíná

ruštinu jen koncovkami sloves a podstatných jmen, jinak je to hatmatilka.

Tito podivní goriloidní tvorové jsou nejčastěji v tričkách – v stolypinu je totiž dusno, jejich žilnaté zarudlé krky, jejich široká ramena, jejich tetovaná osmahlá prsa nikdy nezakusila vězeňské vysílení. Co je tu za tvory? A odkud jsou? Najednou si všimneš, že na jednom z těch krků visí – křížek! Ano, hliníkový křížek na šňůrce. V tvém překvapeni je trochu úlevy: jsou mezi nimi věřící, je to až dojemné; nic strašného se tedy nemůže stát. Avšak právě tento „věřící“ začne najednou nekřesťansky klít (částečně rusky) a vyrazí dvěma roztaženými prsty přímo proti tvým očím – nevyhrožuje ti a hned ti je chce vypíchnout. V tomto pohybu „Vypíchnu ti voči, ty svině!“ je obsažena jejich veškerá filozofie a víra!

Jestliže jsou schopni ti rozmáčknout oči jako plže – ušetří snad to, co máš na sobě . a při sobě? Křížek se houpá, ty se díváš ještě nevypíchnutýma očima na tuto divokou maškarádu a ztrácíš pojem věcí: Kdo se z vás zbláznil? Kdo se ještě zblázní?

V jediném okamžiku se zhroutí a rozpadnou všechny zvyklosti lidského dorozuměni, s nimiž jsi doposud žil. V celém svém minulém životě – zvláště do zatčení, ale i po něm a dokonce zčásti i při vyšetřování – jsi říkal ostatním lidem slova a oni ti slovy odpovídali, tato slova působila, mohla přesvědčit, odmítnout nebo souhlasit. Vzpomeneš si na různě lidské vztahy – prosbu, příkaz, vděčnost – ale to, co tě postihlo zde, je mimo latu slova i mimo tyto vztahy. Jedna z těch oblud se spustí dolů, nejčastěji to bývá ošklivý výrostek, jehož rozjívenost a drzost je trojnásob protivná, a tento všivák ti hned rozváže ranec a leze ti do kapes – ne ze zvědavosti, nýbrž jako do vlastních. Od tohoto okamžiku ti už nic nepatří a ty sám jsi jen gutaperčový panák, na němž visí zbytečné věci, které z něho lze sundat. Ani tomuto malému zlému tchoři, ani těm držkám nahoře není možné něco slovy vysvětlit, odmítnout, zakázat, ani se jich doprošovat! Že to nejsou lidé, to jsi hned pochopil. Ty můžeš jen bít! Nečekat, neztrácet čas, nenamáhat si jazyk – a jen je bít, buď toho kluka nebo ty velké obludy nahoře.

Ale jak bys ty tři mohl zdola nahoru praštit? A toho kluka, i když je to hnusný tchoř, také nemůžeš vlastně zmlátit, můžeš ho leda

trochu odstrčit… Ale ani odstrčit ho nemůžeš, protože by ti hned ukousl nos, nebo ti nahoře by ti hned rozbili hlavu (mají i nože, ale nebudou je vytahovat, aby si je od tebe neumazali).

Pohlédneš na sousedy, na své druhy – pojďte, budeme se bránit nebo protestovat! avšak všichni tví druzi „osmapadesátníci“, které postupně okradli ještě před tvým příchodem, sedí pokorně a přikrčeně a dívají se v nejlepším případě stranou, ale nejčastěji přímo na tebe, jako by se nic nestalo, jako by to nebylo žádné násilí ani loupež, nýbrž přírodní jev: tráva roste, deštíček padá.

A je tomu tak proto, že jste, pánové, soudruzi a bratři, promeškali pravý okamžik!

Kde jste, to jste si měli uvědomit už tehdy, když se Stružinskij upálil ve své cele ve Vjatce, nebo ještě dřív, když vás prohlásili za „kaery“.

A tak je tedy necháš, aby z tebe stáhli kabát, v tvém saku nahmatají zašitou dvacku a vytrhnou ji i s kusem podšívky, tvůj ranec hodí nahoru a prohrabou jej, všechno, co ti tvá sentimentální žena dala po rozsudku na dalekou cestu, zůstane nahoře a tobě hodí dolů ranec jen s kartáčkem na zuby…

I když se ve třicátých a čtyřicátých letech každý vězeň takovému násilí nepoddal, pak devadesát devět ze sta jistě [356)] Jak k tomu mohlo dojít? Šlo přece o muže, důstojníky, vojáky, frontové bojovníky!

Aby mohl člověk odvážně bojovat, musí být na tento boj připraven, očekávat jej a chápat jeho smysl. Zde však nebyly tyto podmínky dány: člověk, který nikdy předtím nepoznal zločinecké prostředí, neočekával tento boj, a co je nejdůležitější, naprosto nechápal jeho nutnost, neboť se doposud domníval (nesprávně), že jeho nepřáteli jsou jen modré čepice. Musí se ještě dlouho učit, než pochopí, že tetovaná prsa jsou vlastně zadnicemi modrých čepic, že jsou vlastně oním odhalením, jež modré výložky nevyslovují nahlas: „Ty zdechni dnes ale já až zítra!“ Vězeňský nováček se chce považovat za politického, to znamená: je pro lid, a proti němu a lidu stojí stát. Ale tu ho neočekávaně zezadu a z boku napadne jakási úskočná pakáž, všechny rozdíly se stírají a jasná představa je rozbita na střepy. (A vězeň brzo pochopí a porozumí, že ta pakáž je vlastně

se žalářníky zajedno.) Aby mohl člověk odvážně bojovat, musí cítit, že má krytá záda, podporu z boku a pevnou zem pod nohama. Všechny tyto podmínky však nejsou pro „osmapadesátníka" splněny. Po tom, co prošel masovým strojkem politického vyšetřování, je člověk tělesně zlomen: hladověl, nespal, mrzl v korekcích, ležel zbitý na zemi. Kdyby však jen tělesně! Je zlomen i duševně. Vtloukali mu do hlavy a dokazovali mu, že jeho názory, jeho životní postoj i jeho vztahy k lidem – že to všechno bylo nesprávné, neboť ho to přivedlo k porážce. V tom klubku, vyhozeném ze strojovny soudu do transportu, zůstala jen žízeň po životě, jinak nic nechápe.

Definitivně zlomit a definitivně izolovat – to je úkolem vyšetřování podle § 58.

Odsouzení musí pochopit, že jejich největší vina na svobodě spočívala v pokusu se nějak s ostatními dorozumět nebo spojit bez vědomí vedoucího stranické skupiny úsekového důvěrníka a vedení závodu. Ve vězení se to pak vystupňuje ve strach před jakoukoliv kolektivní akcí: přednést jednu a tutéž stížnost dvěma hlasy nebo podepsat ve dvou jeden a týž papír. Protože pseudopolitickým přešla nadlouho chuť k jakémukoliv spojování, nejsou ochotni se spojit ani proti kriminálníkům. Ani jim nepřijde na mysl, že by si mohli do vagónu nebo průchodní věznice opatřit zbraň – nůž nebo okovanou hůl. Za prvé: Proč vůbec? Proti komu? Za druhé: Použiješ-li ve svým neblahým paragrafem 58 nějakou zbraň, můžeš přijít znovu před soud a dostat i smrt zastřelením. Za třetí: Když u tebe ještě předtím najdou nůž při prohlídce, potrestají tě přísněji než kriminálníka: ten má u sebe nůž jen z uličnictví, tradice nebo nevědomosti, kdežto ty – kvůli teroru.

A nakonec většina odsouzených podle § 58 jsou mírumilovní lidé (často i staří a nemocní), kteří celý život vystačili se slovy a bez pěstí – a nejsou ochotni se k ním uchylovat ani teď stejně jako se bez nich obešli dříve.

Kriminálníci však podobným vyšetřováním neprošli. Celé jejich vyšetřování – to byly dva výslechy, lehký soud, lehký trest, a ani ten lehký trest si nemusí celý odsedět, pustí je dřív: dostanou amnestii, nebo utečou.[357)] Nikdo neodňal žádnému kriminálníkovi právo

356) Vyprávěli mi o několika případech, kdy se tři (mladí a zdraví) muži spojili a postavili se zlodějům na odpor – nikoliv však proto, aby hájili spravedlnost vůbec a bránili všechny ty, kteří byli okrádáni. nýbrž jen sebe: ozbrojená neutralita.

357) V. I. Ivanov (nyní v Uchté) dostal devětkrát § 162 (krádež) a pětkrát § 82 (útěk), celkem 37 let vězení – a odseděl si všeho všudy pět nebo šest let.

dostávat balíky ani v době vyšetřování – velké balíky z podílů jejich kamarádů zlodějů, kteří zůstali na svobodě. Kriminálník nehubl a netrpěl hladem ani jediný den – i tady cestou si přilepšuje na účet kořenů.[358)] Ze svých paragrafů o loupeži a banditismu si vůbec nic nedělá, naopak se jimi chlubí a v tom ho podporují všichni náčelníci s modrými nárameníky nebo s modrými prýmky: „To nic, i když jsi bandita a vrah, nejsi žádný zrádce vlasti, jsi přece náš člověk, jistě se polepšíš." Zlodějské paragrafy neobsahují žádný odstavec 11 o spolčování a organizaci. Organizování není kriminálníkům zakázáno – proč také? Nechť podporuje výchovu v duchu kolektivnosti, tak potřebném člověku naší společnosti. A že jim odebírají zbraně, to je jen hra, za to je nijak netrestají – ctí jejich zákon („oni jinak nemohou"). A nová vražda v cele neprodlouží nijak trest vrahovi, jen ho ověnčí vavřínem.

(To vše sahá hluboko do minulosti. V knihách z minulého století se lumpenproletariátu vytýkala jen určitá nevyrovnanost a nestálost. A Stalin vždy tíhl k lupičům – kdo jiný pro něho vylupoval banky? Už v roce 1901 ho jeho druzi ve straně i spoluvězňové obvinili, že používá zločinců proti svým politickým odpůrcům.

Ve dvacátých letech se zrodil nový termín: sociálně blízcí. Na této platformě stojí i Makarenko: Takové je možno napravit. Podle Makarenka[359)] je pramenem zločinnosti jen „kontrarevoluční podzemí". A to už nelze napravit – inženýry, duchovní, esery a menševiky.) Proč nekrást, když tomu nikdo nebrání? Tři čtyři spolčení a drzí kriminálníci ovládají několik desítek vystrašených a utlačených pseudopolitických vězňů.

Se souhlasem náčelníků. Na základě pokrokové teorie.

Když už se oběti nebrání pěstmi – proč si nestěžují? Každý zvuk je přece slyšet na chodbě a tam se za mříží pomalu prochází strážný.

Ano, to je otázka. Je slyšet každý zvuk i žalostné chroptění, ale strážný se pořád prochází – proč nezasáhne? Na metr od něho v šeré jeskyni železničného oddělení okrádají člověka – proč nezakročí vojín státní strážní služby?

Důvod je tentýž. Má stejné přesvědčení.

A navíc ještě proto, že po dlouholetém napomáhání se sami strážní ozbrojených doprovodů postavili na stranu zlodějů. Doprovod se sám stal zlodějem.

Od poloviny třicátých do poloviny čtyřicátých let, v tomto desetiletí největší zvůle lupičů a nejkrutějšího útlaku politických vězňů, nikdo nepamatuje případ, že strážní zabránili okradení politického vězně v cele, ve vagónu nebo ve vězeňském voze.

Budou vám však vyprávět spoustu případů, kdy strážní vzali od zlodějů nakradené věci a přinesli jim za to vodku, jídlo (lepší než z přídělu) a kuřivo. Tyto příklady se už staly čítankovými.

Seržant ozbrojeného doprovodu také přece nic nemá: jen zbraň, bandalír, misku a vojenský příděl. Bylo by kruté žádat po něm, aby doprovázel nepřátele lidu v drahých kožiších či v holínkách z chromové kůže nebo se spoustou městských luxusních věcí – a aby se s touto nerovností smířil. Vzít jim tento přepych – cožpak to není také forma třídního boje? A jaké jiné normy ještě existují?

Když v letech 1945-46 přicházeli vězňové ne jen tak odněkud, ale z Evropy, a nevídané evropské věci měli na sobě i ve svých rancích – nevydrželi to ani důstojníci ozbrojených doprovodů. Tato služba, která je uchránila před frontou, je koncem války „uchránila“ i před možností kořistit – cožpak to bylo spravedlivé"

358) Kořen, to není zloděj. a tedy ani „Člověk“ (s velkým Č). Krátce řečeno: kořeni, to je ostatní, nezlodějské lidstvo.

359) A. S. Makarenko. Fiagi na bašriach (Vlajky na větvích).

A tak to nebylo jen náhodou nebo z nedostatku času či místa, nýbrž z vlastní chtivosti – že dávali strážní dohromady kriminálníky s politickými v každém oddělení svého stolypinu. A kriminálníci je nijak nepodváděli: brali věci bobrům[360)] a odevzdávali je do kufrů strážným.

Co však dělat, jestliže naložili do vagónu bobru, vlak už jede a žádní zloději tu nejsou, prostě je dnes nepřevážejí ani nenakládají na žádné stanici. Je známo i několik takových případů.

V roce 1947 vezli z Moskvy do Vladimíru k odpykání trestu v tamním centrálu skupinu cizinců, kteří měli mnoho luxusních věcí, jak se ukázalo při prvním otevření kufrů. Tehdy sami strážní jim začali systematicky zabírat věci. Aby jim nic neušlo, svlékli je do naha, posadili je na podlahu vedle záchodu a mezitím jim prohledávali a brali věci. Strážní si ale neuvědomili, že je nevezou do lágru, nýbrž do řádné věznice. Po příjezdu podal I. A. Kornějev písemnou stížnost, v níž to všechno vylíčil. Vyhledali strážné toho doprovodu a udělali u nich prohlídku. Část věcí ještě našli a vrátili majitelům, co jim vrátit nemohli, to jim zaplatili. Říkalo se, že strážní dostali 10 i 15 let. Ověřit si to však nemůžeme, ostatně šlo o zlodějský paragraf, takže jistě nemuseli dlouho sedět.

To byl však výjimečný případ, a kdyby byl náčelník doprovodu včas potlačil svou chtivost, byl by si uvědomil, že v tomto případě je lépe si nic nezačínat. Uvedeme jeden jednodušší případ, u něhož lze tím spíš očekávat, že nebyl ojedinělý. Ve stolypinu Moskva-Novosibirsk v srpnu 1945 (v němž byl převážen A. Suzi) také nebyli žádní zloději. Čekala je dlouhá cesta, stolypiny se tehdy jen vlekly. Náčelník doprovodu klidně vyhlásil v příhodnou dobu prohlídku – jednotlivě s věcmi na chodbě. Vyvolávané sice vysvlékali podle vězeňských předpisů, ale.v tom nebyl smysl prohlídky, neboť vězňové se po prohlídce vraceli do své přeplněné cely a mohli jakýkoliv nůž nebo cokoliv zakázaného předávat z ruky do ruky. Skutečný smysl spočíval v prohlídce všech osobních věcí, které měli vězňové na sobě i v rancích. Po celou dlouhou dobu prohlídky stál u ranců, aniž se nudil, s povýšenecky nepřístupným výrazem náčelník doprovodu, důstojník, i jeho pomocník, seržant.

Hříšná touha prosakovala na povrch, ale důstojník ji maskoval hraným nezájmem.

Byl jako starý chlípník, který si prohlíží malá děvčátka, ale stydí se před kolemjdoucími i před děvčátky a neví, jak se k ním má přiblížit. Nutně by tu byl potřeboval několik zlodějů! Žádní zloději však v transportu nebyli.

V transportu sice zloději nebyli, ale byli tam takoví, které zasáhlo a nakazilo zlodějské ovzduší věznic. Vždyť příklad zlodějů je poučný a svádí k napodobení: ukazuje, že i ve vězení existuje cesta jak pohodlně žít. V jednom oddělení jeli dva bývalí důstojníci, Sanin (námořník) a Merežkov. Oba byli odsouzeni podle § 58, ale už se začali přeorientovávat. Sanin se za Merežkovovy podpory prohlásil starostou oddělení a požádal prostřednictvím strážného o přijetí u náčelníka doprovodu (prohlédl jeho povýšenost, která potřebovala jen prostředníka!). Stalo se něco nevídaného, Sanina zavolali a někde došlo k rozhovoru. Podle Saninova příkladu požádal také o přijetí kdosi z druhého oddělení. I ten byl přijat.

A druhého dne ráno vydávali nikoliv 550 gramů chleba, což byl v té době cestovní příděl, nýbrž – dvě stě padesát.

Když rozdali příděl, začalo tiché reptání. Političtí sice reptali, ale protože měli strach před „kolektivními akcemi“, nijak se neozvali. Našel se jen jeden, který se hlasitě zeptal rozdávajícího:

360) Bobři jsou bohatí muklové, kteří s sebou mají veteš čili pěkné hadry a bacily čili kvalitní futro.

„Občane náčelníku! Kolik váží ten příděl?“ „Tolik, kolik je předepsáno,“ odpověděl mu.

„Žádám o převážení, jinak si ho nevezmu!“ prohlásil hlasitě ten troufalec.

Všichni ve vagónu se hrůzou přikrčili. Leckteří se nedotkli přídělu, neboť očekávali, že jej převáží i jim. A tu přišel v celé své bezúhonnosti sám důstojník.

Všichni mlčeli a tím důrazněji a neodvolatelněji dopadala jeho slova:

„Kdo se tu postavil proti sovětské vládě?“

Srdce všech ztuhla. (Může se namítnout, že je to běžný způsob, že se i na svobodě kdejaký náčelník vydává za sovětskou vládu, ale běž a hádej se s ním!

Avšak pro vyděšené vězně, kteří byli právě odsouzeni za protisovětskou činnost, je to tím hroznější.) „Kdo tu začal vzpouru kvůli přídělu?“ naléhal důstojník.

„Občane poručíku, já jsem jen chtěl…“ ospravedlňoval se vším vinný buřič.

„Tos byl tedy ty, neřáde? Nelíbí se ti sovětská vláda?“

(Proč se vůbec bouřit? Proč se přít? Což není jednodušší sníst ten maličký příděl, strpět to a mlčet?… Ten si to teď nadrobil…) „Ty mrcho kontrarevolucionářská! Ty sám bys zasloužil pověsit – a ne ti převažovat chleba! Ty svině, sovětská vláda ti dává jíst a pít – a tobě se to ještě nelíbí! Víš co tě čeká?…

A rozkáže strážným: „Odveďte ho!“ Zarachotí zámek. „Pojď ven, ruce za záda!“

A nešťastníka odvedou.

„Je tu ještě někdo nespokojen? Máme ještě někomu převážit příděl?“

(Jako by bylo možno něco dokázat! Jako by bylo kde si postěžovat, kde by ti uvěřili, že to bylo jen 250 gramů, zatímco poručíkovi by neuvěřili, že to bylo přesně

550.) Bitému psu stačí ukázat karabáč. Nikdo jiný neprojevil svou nespokojenost a tím byl potvrzen trestní příděl pro všechny dny dlouhé cesty. A cukr také přestali dávat, ten si bral doprovod.

(Stalo se to v létě po dvou velkých vítězstvích – vítězstvích nad Německem a nad Japonskem, která proslavila dějiny naší vlasti a o nichž se naši vnuci a pravnuci budou učit.) Hladověli den, hladověli dva dny, někteří zmoudřeli a Sanin řekl svému oddělení: „Podívejte se, chlapci, takhle pochcípáme. Kdo máte nějaké pěkné věci, dejte je sem – já je vyměním a přinesu vám nažrat.“ S velkou sebejistotou některé věci bral, jiné odmítal (ne všichni s tím souhlasili, ale nikoho k tomu nikdo nenutil!). Potom požádal spolu s Merežkovem, aby mohli jít ven, a co bylo podivné – strážní je pustili. Odešli s věcmi do oddělení strážných a vrátili se s nakrájenými bochníky chleba a s

machorkou. Byly to tytéž sedmikilové bochníky, které měli vydávat na oddělení a den, jenomže teď nebyly rozděleny všem stejným dílem, nýbrž jen těm, kteří dali nějaké věci.

A bylo to zcela spravedlivé: všichni přece souhlasili i s menším přídělem. A bylo to spravedlivé proto, že věci přece něco stojí, musí se za ně zaplatit. A bylo to také spravedlivé z dalšího hlediska: byly to přece příliš pěkné věci do lágru, kde je nečekalo nic jiného, než aby jim je vzali nebo ukradli.

A machorka byla strážných. Ti se dělili s vězni o své vlastnictví – ale i to bylo spravedlivé, protože oni také jedli chleba vězňů a pili čaj s jejich cukrem, kterého bylo škoda pro nepřátele. A nakonec bylo spravedlivé i to, že Sanin a Merežkov, kteří žádné věci nedali, si brali víc než majitelé věcí – protože bez nich by se to bylo nezařídilo.

A tak seděli namačkáni v přítmí a někteří z nich žvýkali krajíce chleba, které patřily sousedům, a ti se na ně jen dívali. Strážní nedovolovali vězňům, aby si zakouřili jednotlivě, nýbrž jednou za dvě hodiny – a celý vagón se pak ztrácel v kouři, jako by hořelo. Ti, kterým bylo zpočátku věcí líto, nyní litovali, že je Saninovi nedali, a prosili ho, aby si je vzal, avšak Sanin řekl že později.

Tato operace by nebyla proběhla tak hladce a až do konce cesty, kdyby nebylo šlo o pomalé vlaky a pomalé stolypiny poválečných let, kdy je stále přepojovali a zdržovali na stanicích – a bez poválečné doby by rovněž nebylo bývalo všech těch věciček, které stály za tu námahu. Do Kujbyševa jeli týden – a celý týden dostávali od státu jen 250 gramů chleba (ostatně to byla dvojnásobná norma z doby blokády), sušené ryby a vodu. Ostatní chléb si museli koupit za své věci. Brzo byla nabídka větší než poptávka a strážní už jen neochotně brali věci a vybírali si.

V Kujbyševu je odvezli do průchodní věznice, kde se vězňové mohli umýt, a pak je odvezli zas nazpět v témž složení do téhož vagónu. Převzal je nový doprovod, jemuž bylo zřejmě štafetou vysvětleno, jak může získat věci vězňů – a tak týž systém nákupu vlastních přídělů pokračoval až do Novosibirska. (Snadno si můžeme představit, že tato nakažlivá zkušenost se čile rozšířila ve všech doprovodných jednotkách.) Když je v Novosibirsku vysadili na trať a

přišel k ním nějaký nový důstojník, který se jich zeptal: „Jsou nějaké stížnosti na doprovod?“ – všichni zrozpačitěli a nikdo neodpověděl.

Správně uvažoval ten první náčelník doprovodu.

Cestující ve stolypinu se od ostatních cestujících ve vlaku liší také tím, že nevědí, kam vlak jede a na které stanici mají vystoupit: žádné jízdenky nemají a tabulky na vagónech nečtou. V Moskvě je někdy odstaví tak daleko od nástupiště, že ani Moskvané nevědí, na kterém z osmi moskevských nádraží vlastně jsou.

Hodiny a hodiny sedí vězňové v nedýchatelném vzduchu v těsném oddělení a čekají na posunovací lokomotivu. Když pak lokomotiva přijede, odtáhne vězeňský vagón k připravené vlakové soupravě. V létě bývá slyšet nádražní tlampače: „Vlak do Ufy odjíždí z třetího nástupiště… Nastupujte na prvním nástupišti do vlaku do Taškentu…“ To tedy znamená. že jsou na Kazatiském nádraží. a znalci zeměpisu Souostroví i jeho cest vysvětlují nyní svým druhům: Vorkuta a Pečora odpadají, tam se jezdi z Jaroslavského nádraží; tím odpadají i lágry v Kirovu a Gorkém.[361)] Do Běloruska, na Ukrajinu a na Kavkaz nikdy vězně z Moskvy nevozí, tam nemají dost místa ani pro své vlastní. Posloucháme dál. Vlak do Ufy už vypravili – a náš se nepohnul. Do Taškentu už také odjel – a my stojíme dál. „Do odjezdu vlaku do Novosibirska… Žádáme doprovázející… jízdenky cestujícím…“ Hnuli jsme se.

„Je to tedy náš vlak! Co to však dokazuje" Zatím nic. Pro nás to může znamenat střední Povolží i jižní Ural. Nebo i Kazachstán a jeho doly na měď v Džezkazganu.

Nebo také Tajšet s jeho továrnou na impregnování pražců (kde prý proniká lidem kreozot kůží do kosti a jeho výpary v plicích znamenají smrt). Může to pro nás znamenat celou Sibiř až do Sovětské Gavaně. I Kolymu. A také Norilsk.

V zimě však, když je vagón zabedněn, není tlampače slyšet. A když se ozbrojený doprovod drží předpisů, pak ani od něho neuslyšíš žádnou zmínku o směru cesty.

Tak se tedy hneme z místa, usneme ve spleti těl za nárazů kol a nevíme, zda zítra uvidíme oknem lesy

361) Tak se dostane plevel do žatvy slávy. Je to ale skutečně plevel. Vždyť neexistuji puškinovské, gogolovské nebo tolstojovské lágry – ale gorkijské ano, a kolik! A zvlášť ještě katorga „Zlaty důl Maxima Gorkého“(40 km od Elgenu na Kolymě)!

Ano, Alexeji Maximoviči… „s vašim srdcem a jménem, soudruhu…“ Jestliže se nepřítel nevdá… Stačí jediné zlé slůvko, jediný pohled – a hned vypadneš z literatury…

nebo stepi. Oknem, které je na chodbě. Z prostřední pryčny je přes mříže, chodbu, dvě skla a další mříže přece jen vidět koleje na stanicích a kus prostoru, ubíhajícího kolem vlaku. Nejsou-li skla zamrzlá, lze někdy přečíst i názvy stanic, jakési Avsjunino nebo Undol. Kde jsou ty stanice? Nikdo v oddělení to neví. Někdy se dá určit podle slunce, zda vás vezou na sever nebo na východ. Ale pak v jakémsi Tufanově vám strčí do oddělení otrhaného bytovika, který vám řekne, že ho vezou do Danilova k soudu a že se bojí, aby mu nedali dva roky. Tak se dozvíte, že jste v noci přejeli Jaroslavi a že tedy první tranzitní věznice na cestě je ve Vologdě. A určitě se v oddělení najdou znalci, kteří chmurně pronesou proslulou průpovídku: „S bachaři ve Vologdě nejsou žádné špásy!“

I když jste se však dozvěděli směr cesty, nedozvěděli jste se vlastně ještě nic: jako uzlíky na nitce vaší cesty vás čekají nesčetné tranzitní věznice a z kterékoliv z nich vás mohou poslat jiným směrem. Ani do Uchty, ani do Jnty, ani do Vorkuty tě to nijak zvlášť netáhne – i myslíš si, že bude lepší stavba 501 – železnice v tundře na severu Sibiře.Tam je to horší · než kde jinde.

Pět let po válce, když vězeňské proudy už jakž takž plynuly svými řečišti (zvýšilo snad ministerstvo vnitra stav zaměstnanců?) a na ministerstvu se už vyznali v haldách miliónů spisů, začali s každým odsouzeným posílat zapečetěnou obálku s jeho vězeňským spisem, v jejímž okénku bylo pro doprovod napsáno místo určení (kromě místa určení neměl doprovod nic jiného znát, neboť obsah spisů mohl mít neblahý vliv). A tak když ležíte na prostřední pryčně a když se seržant zastaví právě u vás a když umíte číst i vzhůru

nohama, třeba stačíte přečíst, že jednoho vezou do Kňaž-Pogostu a vás do Kargopolu.

-Teď nastane ještě větší vzrušení! Kargopol, co je to za lágr? Kdo o něm slyšel?

… Jaké jsou tam společné? (Společné práce mohou někdy člověka udřít k smrti, ale někdy bývají i lehčí.) Vyhlazovák, ne?

A jak to že jste ve spěchu při odjezdu nedal vědět svým příbuzným, kteří se stále ještě domnívají, že jste ve stalinogorském lágru u Tuly? Jestliže jste velmi nervózní i vynalézavý, možná že se vám podaří rozřešit i tuto otázku: u někoho se jistě najde centimetrový kousíček tuhy z tužky a u jiného zas kousek zmačkaného papíru.

Opatrně se skrčíte a odvrátíte, aby to nezpozoroval strážný z chodby (nohama k průlezu se ležet nesmí, pouze hlavou), a mezi otřesy vagónu napíšete příbuzným, že vás najednou odvezli ze starého místa a vezou vás teď jinam, a aby se připravili na to, že z nového místa se bude možná smět psát jen jednou ročně. Dopis složený do trojúhelníku musíte s sebou vzít na záchod: třeba vás na záchod vyvedou před stanicí nebo po ní, třeba se strážný na plošině někam zakouká pak tedy co nejrychleji nešlápněte pedál, aby se otevřel odpadový otvor, zakryjte mísu tělem a hoďte dopis do otvoru. Sice se zmáčí a umaže, ale může propadnout mezi koleje. Nebo také propadne suchý, vítr pod vagónem s ním zakrouží, dopis zavíří ve větru, padne pod kola nebo je mine a zvolna zalétne na svah železničného náspu. Třeba tam tak bude ležet do dešťů, do sněhu, do zničení, ale třeba ho zvedne ruka člověka.

A jestliže tento člověk nebude politicky příliš uvědomělý – pak opraví adresu, doplní nečitelná písmena nebo vloží váš dopis do jiné obálky – a ejhle, dopis dojde. Leckdy takové dopisy dojdou bez. známky, se setřeným písmem, omoklé a zmačkané, avšak se zřetelným záchvěvem lidského hoře…

Bude však nejlépe, když přestanete co nejdřív být takovým kořenem – směšným nováčkem, kořistí a obětí. Z devadesáti pěti procent je jisté. že váš dopis nedojde.

Ale i když dojde, nepřinese radost do domu. A přestaňte hledět na hodiny a dny, když jste vkročil do země eposu. Příchod a odchod zde

oddělují desetiletí, čtvrti století. Nikdy se už nevrátíte do svého předešlého světa! Čím dřív si odvyknete svým nejbližším doma a oni si odvyknou vám – tím lépe. Tím lehčeji.

A mějte co nejméně věcí, abyste se o ně nemuseli strachovat! Nemějte kufr, aby vám jej strážní nerozbili hned při nástupu do vagónu (a když je v oddělení na pětadvacet lidí –napadlo by vás na jejich místě něco jiného?). A nemějte nové boty, nemějte módní polobotky a nemějte vlněný oblek: ve stolypinu, ve vězeňském voze nebo při příjmu v tranzitní věznici vám to stejně ukradnou, odeberou, vezmou nebo vymění. Když to vydáte bez boje, bude ponížení trápit vaše srdce. Když vám to vezmou po boji – zbudou vám místo vašeho majetku jen zkrvavená ústa. Jsou vám odporné ty drzé huby, ty jejich výsměšné způsoby, ta dvounohá sebranka, ale když máte nějaký majetek a strachujete se o něj, nepřipravujete se tím o vzácnou příležitost pozorovat a chápat? Myslíte si snad, že bukanýři, piráti a slavní kapitáni, které nám tak pěkně vylíčil Kipling a Gumiljov, nebyli lupiči? Ti přece také byli lidmi tohoto druhu .

. . Jestliže byli tak okouzlující v romantických scénách – proč jsou vám najednou zde tak odporní?

Musíte je také pochopit. Vězení je pro ně vlastně domov. Jakkoliv se s nimi úřady mazlí, jakkoliv jim ulehčují tresty, jakkoliv je amnestuji, jejich sudba je sem znovu a znovu přivádí… Nepřísluší jim tedy proto první slovo v zákonodárství ostrovní říše?

Jeden čas se u nás i na svobodě úspěšně potíralo právo na soukromý majetek (pak se však i pronásledovatelům zalíbilo něco vlastnit) – tak proč by se mělo trpět ve vězení?

Zakoukáš se, nesníš hned svůj příděl sádla, nepodělíš se s kamarády o cukr a tabák – a hned ti zloději vysypou tvůj ranec, aby napravili tvou morální chybu. Dají ti místo tvých moderních holínek sešmajdané boty, místo tvého svetru špinavou halenu, ale stejně u nich tyto věci dlouho nevydrží: tvé holínky jsou dobrý důvod k tomu, aby je pětkrát prohráli a vyhráli v kartách, a tvůj svetr zítra střeli za litr vodky a kus salámu.

Příští den nebudou zase nic mít stejně jako ty. To je druhý princip termodynamiky: hladiny se musí navzájem vyrovnávat…

Nic nemějte! – učili nás Buddha i Kristus, stoikové i cynikové. Proč se my, chtivci, neřídíme tímto prostým přikázáním? Což nechápeme, že majetkem hubíme vlastní duši? Slaneček se ti může hřát v kapse až do tranzitní věznice, abys tu nemusel žadonit o vodu. Ale když chleba a cukr vydají na dva dny najednou – sněz to naráz!

Tak ti to nikdo neukradne. A máš po starostech. A buď jak ptáče nebeské!

Měj jenom to, co můžeš stále s sebou nosit: Nauč se znát jazyky, nauč se znát země, nauč se znát lidi! Tvým cestovním vakem budiž tvá paměť! Všechno si zapamatuj! Jen tato hořká semena snad někdy vzklíčí.

Rozhlédni se – všude kolem tebe jsou lidé. Možná že budeš na jednoho z nich celý život vzpomínat a budeš trpce litovat, že ses ho na všechno nevyptal. Méně mluv – víc uslyšíš. Z ostrova na ostrov Gulagu se táhne jemné předivo lidských životů. Vinou se, dotýkají se navzájem jedné noci v právě takovém hlomozícím polotemném vagónu a pak se opět navždy rozcházejí – a ty nakloň ucho k jejich tichému šepotu a zaposlouchej se do pravidelného klepání pod vagónem. Vždyť to klepe vřeteno života.

Jaké jen podivuhodné historky tu nevyslechneš, čemu všemu se tu nezasměješ!

Například ten malý neposedný Francouz vedle mříží – proč se pořád tak vrtí? Čemu se diví? Co pořád ještě nechápe? Je třeba mu to vysvětlit! Ale mezitím se ho i zeptat, jak se sem dostal. Našel se někdo, kdo mluví francouzsky, a tak se to dovíme: Max Santer, francouzský voják. Takhle bystrý a zvědavý byl i na svobodě ve své sladké Francii. Říkali mu po dobrém: Nemotej se tady! – ale on pořád okouněl kolem sběrného tábora pro ruské repatrianty. Jednou ho Rusové pohostili, dali mu napít a od určitého okamžiku si už nic nepamatuje. Přišel k sobě až na podlaze letadla. Spatřil na sobě rudoarmejskou blůzu a kalhoty a nad sebou holínky strážného. Teď mu dali 10 let lágru, ale to je jistě jen špatný vtip, to se vysvětlí .. . Jó, vysvětlí, můj milý, jen čekej[362)] (Takovým případům se v letech 1945-46 nikdo nedivil.) To byl námět francouzsko-ruský a nyní si poslechněte rusko-francouzský. Ale ne, spíš čistě ruský, neboť kdo kromě Rusa může udělat takový zmatek? Ve všech dobách byli u nás

lidé, kterým tu bylo těsno jako Menšikovovi ve vyhnanství v malé chalupě v Berjozovu, jak nám to namaloval Surikov[363)]. Tak třeba Ivan Koverčenko – je sice hubený a střední postavy, ale přesto je mu všude příliš těsno. Protože byl chlapík krev a mléko, tak mu čert pěkně zavařil. Ochotně a vesele to o sobě vypráví. Takové historky jsou úplný poklad, ty si musíme poslechnout. Dlouho se sice nemůžeš dovtípit, proč ho zatkli a proč je politický. Ale s tím „politickým“ si člověk nesmí zdobit festivalový odznak. Copak to není jedno, jakými hráběmi tě shrábli?

Jak je všem dobře známo, na chemickou válku se potají připravovali Němci, nikoliv my.

Proto nám po ústupu z Kubáně bylo velice nepříjemné, že jsme kvůli nějakým nemehlům z muničního zásobování nechali na jednom letišti stohy chemických pum – a Němci z toho mohli udělat mezinárodní skandál. Tehdy nadporučíku Koverčenkovi, rodem z Krasnodaru, dali dvacet výsadkářů a shodili je do týlu Němců, aby všechny nebezpečné pumy zakopali do země. (Posluchači se už dovtípili a znuděně zívají: Pak se dostal do zajetí a teď je tedy zrádce vlasti. Ale kdepak, nic takového!) Koverčenko skvěle splnil svůj úkol, se všemi dvaceti muži se beze ztrát probil frontou nazpět a byl navržen na hrdinu Sovětského svazu.

Než však potvrzení přijde, trvá to jeden nebo dva měsíce – ale co když se do rámce takového hrdiny také nevejdeš? „Hrdinu“ obvykle dávají hodným chlapečkům, nejlepším v bojové a politické přípravě – ale ty, když ti plamen spaluje duši, chceš se napít a nemáš čeho. Když však už jsi hrdinou celého Svazu, proč jsou ty potvory tak skoupé a nepřidají ti k tomu litr vodky? A tak Ivan Koverčenko sedl na koně, a ačkoliv o Caligulovi opravdu nikdy neslyšel, vjel na koni do prvního patra k náčelníkovi městské posádkové správy: „Dej poukaz na vodku!“ (Napadlo ho, že to tak bude působivější a podobnější hrdinovi a že ho těžko budou moci odmítnout.) Kvůli tomu ho tedy zavřeli? – Ale ne, co vás napadá! Byl za to degradován, místo hrdiny dostal pouhý Řád rudé zástavy.

Koverčenkovi se moc chtělo pít, ale často neměl co, a tak si vždy musel vymyslet jak na to. V Polsku zabránil Němcům vyhodit do vzduchu jeden most – proto jej k němu vázaly pocity vlastnictví a

dokud nepřišlo naše velitelství, vymáhal od Poláků poplatek za přechod nebo přejezd mostu: Vždyť byste ho beze mne už neměli, vy otravové! Celý den vybíral mostné (na vodku), pak ho ale omrzelo tam trčet – a tak navrhl Polákům z okolí spravedlivé řešení: ať si od něho ten most koupí. (Za to tedy šel za mříže? Ale ne!) Nežádal za něj příliš mnoho, ale Poláci škudlili a nepřistoupili na to. Pan kapitán nechal tedy most mostem – vem vás čert, choďte si po něm zadarmo!

V roce 1949 byl v Polocku náčelníkem štábu výsadkového pluku. Na politickém oddělení divize neměli majora Koverčenka příliš v lásce, protože nedbal na politickou výchovu.

362) čeká ho ještě lágrový,trest 25 let a bude propuštěn z Ozerlagu teprve v roce 1957.

363) Surikov namaloval Alexandra Menšikova, bývalého oblíbence cara Petra I., v jeho vyhnanství v Berjozovu. (Pozn. překl.)

Jednou je požádal o posudek k přijetí na vojenskou akademii, ale když mu jej dali, podíval se na něj a hodil jim jej na stůl: „S takovým posudkem můžu jít ne na akademii, ale k benderovcům!“ (Za to tedy?… – Za to mu mohli klidně napařit desítku, ale prošlo mu to.) Pak se k tomu ještě přidružilo, že pustil jednoho vojáka načerno na dovolenou. A že sám v opilosti řídil nákladní vůz a naboural jej. A tak mu dali deset… dní na strážnici. Hlídali ho však jeho vlastní vojáci, kteří ho měli velmi rádi, a pouštěli ho z basy na procházku do vsi. Tu basu by byl ještě snesl, ale politické oddělení mu začalo vyhrožovat soudem. Tahle vyhrůžka Koverčenka ranila a urazila: Takhle pumy zakopávat – k tomu se Ivan hodí, a za mizerný náklaďák – do vězení? V noci vylezl oknem, utekl ke Dvině, kde věděl, že má jeho přítel schovaný motorový člun, a ujel s ním.

Jak se ukázalo, nebyl žádný ochmelka s krátkou pamětí: teď se chtěl pomstít za všechno, co mu politické oddělení udělalo. V Litvě nechal člun člunem, šel k Litevcům a prosil je: „Odveďte mě k

partyzánům, přátelé! Vemte mě, nebudete litovat, my jim dáme co proto!“ Avšak Litevci si mysleli, že je špicl.

Ivan měl v kabátě zašitý akreditiv. Koupil si jízdenku na Kubáň, ale ještě před Moskvou se v jídelním voze pořádně opil. Když pak vyšel z nádraží, zamžoural na Moskvu a poručil taxíkáři: „Dovez mě na vyslanectví!“ – „Na jaké?“ – „To je fuk, na jaké chceš.“ A tak ho šofér dovezl. „Jaké je to vyslanectví?“ – „Francouzské.“ – „No dobrá!“

Je možné, že si to v hlavě nějak popletl a že měl původně v úmyslu s tím vyslanectvím něco jiného než teď, ale jeho šikovnost a síla ani trochu neochably: aby nepolekal milicionáře u vchodu, potichu ho obešel postranní uličkou a vyhoupl se přes hladký čtyřmetrový plot. Na dvoře vyslanectví to šlo ještě lehčeji: nikdo ho neobjevil a nezastavil, vešel dovnitř, prošel jedním pokojem, pak druhým a spatřil prostřený stůl. Bylo na něm všechno možné, ale nejvíc ho překvapily hrušky, zatoužil po nich a tak si je nacpal do všech kapes u blůzy i u kalhot. Vtom přišli páni domu večeřet. „Hej, vy Francouzi!“ začal na ně hned Koverčenko dotírat a křičet.

Napadlo ho, že Francie za posledních sto let nic dobrého nevykonala. „Proč neděláte revoluci? Proč necháváte de Gaulla u vlády? A my vás máme krmit kubáňskou pšenicí? Tak to leda ne!“ – , Kdo jste? A odkud?“ divili se Francouzi.

Koverčenko si hned věděl rady a nasadil k odpovědi správný tón: „Major MGB.“

Francouzi zneklidněli: „Stejně jste sem ale neměl vniknout. O co vám jde?“ – „Já vám jednu vrazím!“ prohlásil Koverčenko bez obalu a od plic. Ještě se před nimi trochu vytahoval, až si všiml, že ve vedlejším pokoji někam telefonují. Byl ještě natolik střízlivý, aby se dal na ústup, ale hrušky mu začaly padat z kapes – a zahanbující smích ho vyprovázel na cestu…

Měl však tolik síly, že se mu bez úhony podařilo utéci nejen z vyslanectví, ale i dál do města. Druhého dne ráno se probudil na Kyjevském nádraží (hodlal snad odjet na západní Ukrajinu?) – a tam ho brzy sebrali.

Při vyšetřování ho mlátil sám Abakumov tak, že mu záda naběhla na tloušťku ruky. Ministr ho samozřejmě nemlátil pro ty hrušky nebo

pro ty oprávněné výtky Francouzům, nýbrž chtěl z něho vytlouci, kdo a kdy ho naverboval. A za trest mu samozřejmě napařili pětadvacet let.

Je mnoho takových vyprávění, ale v noci jako každý vagón ztichne i stolypin. V noci nebudou žádné ryby, ani voda, ani vyvádění na záchod.

Tehdy se jako každý jiný vagón naplní stejnoměrným hukotem kol, nerušícím nijak ticho. A když ještě odejde strážný z chodby, může se z třetího mužského oddělení tiše povídat se ženami ve čtvrtém.

Rozhovor se ženou ve vězeni je něco docela zvláštního. Bývá v něm něco ušlechtilého, i když mluvíš o paragrafech a trestech.

Jeden takový rozhovor trval celou noc za okolností, o nichž teď uslyšíte. Bylo to v červenci 1950. Ženské oddělení bylo téměř prázdné, jedinou cestující byla jedna mladá dívka, dcera moskevského lékaře, odsouzená podle § 58/10. Zatím však v mužských odděleních nastal rozruch: strážní začali nahánět všechny vězně ze tří oddělení do dvou (a po kolika je tam nacpali, na to se ani neptejte!). A pak přivedli jakéhosi provinilce, který se vůbec nepodobal vězni. Především nebyl ostříhaný – a jeho vlnité plavé vlasy, úplné kučery, mu vyzývavě pokrývaly velkou ušlechtilou hlavu. Byl mladý, urostlý a měl anglickou vojenskou uniformu. Vedli ho chodbou jakoby s nádechem úcty (sami strážní se zřejmě ulekli instrukce, napsané na obálce s jeho spisy) – a dívka to všechno mohla pozorovat. On ji však nezahlédl (a pak toho velice litoval!).

Podle hluku a zmatku poznala, že pro něho uvolnili oddělení hned vedle ní. Bylo zřejmé, že nesmí přijít s nikým do styku. Tím víc zatoužila s ním promluvit. Z oddělení do oddělení se ve stolypinu nemohou vězňové navzájem vidět, ale mohou se v tichu slyšet. Pozdě večer, když všechno utichlo, sedla si dívka na samý konec lavice těsně u mříže a potichu na něho zavolala. (Je však také možné, že nejdřív tichounce zazpívala. Za oboje by ji byl musel strážný potrestat, jenže ti všichni toho měli za celý den dost, a tak v chodbě nikdo nebyl.) Neznámý ji uslyšel a posadil se tak, jak mu poradila. Seděli teď zády k sobě, tiskli se k třícentimetrové dřevěné stěně a mluvili potichu kolem ní přes mříž. Měli hlavu a rty tak blízko u

sebe, jako by se líbali, avšak nemohli se jeden druhého ani dotknout, ba ani se na sebe podívat.

Erik Arvid Andersen rozuměl už docela slušně rusky, a i když mluvil s mnoha chybami, dovedl vyjádřit, co si myslí. Vyprávěl dívce svůj podivný příběh (uslyšíme jej ještě v tranzitní věznici) a ona jemu zas prostinký příběh moskevské studentky, odsouzené podle § 58/10. Arvid byl však jejím vyprávěním zaujat, vyptával se jí na sovětskou mládež a na sovětský život – a přitom se dozvídal něco úplně jiného, než co dříve věděl z levicových západních novin nebo co tu poznal za svého oficiálního pobytu.

Prohovořili celou noc – a ta noc přinesla Arvidovi nové zážitky: nezvyklý vězeňský vagón v cizí zemi, rytmické nárazy vlaku, nacházející v našem srdci ozvěnu, a dívčin melodický hlas, její šepot a dech u jeho ucha – přímo u ucha, avšak on se nemohl na ni podívat! (A ženský hlas už neslyšel půldruhého roku.) A přes tuto neviditelnou (a asi, nebo pravděpodobné, ale nejspíš jistě překrásnou) dívku začal teď poznávat Rusko – a hlas Ruska mu po celou noc vyprávěl pravdu. I tak lze poprvé v životě poznat zemi… (Druhý den ráno pak ještě uviděl oknem její tmavé slaměné střechy – a tajený smutný šepot mu přitom byl průvodcem.) Vždyť toto všechno je Rusko: i vězňové na kolejích, kteří se už neodváží si na něco stěžovat, i dívka za stěnou stolypinského oddělení, i strážný, který šel spát, hrušky padající z kapes, zakopané pumy i kůň, s nímž jezdec vyjel do prvního patra.

Četnicí! Četníci! – volali radostně vězňové. Byli rádi, že je na další cestě už nebude eskortovat vojenský doprovod, nýbrž četníci.

Zase jsem zapomněl připojit uvozovky. Tohle totiž napsal Korolenko[364)]. My jsme

364) V. G. Korolenko. Istorja mojego suvremennika (Historie mého vrstevníka), sv. 3, Moskva 1955, str. 166.

naopak z modrých čepic žádnou radost neměli. Přesto se však někdy stane, že i z nich máš radost – totiž když se dostaneš se svým stolypinem do kyvadla.

Normálnímu cestujícímu je na malé zastávce obtížné nastoupit ale vystoupit? To je velice snadné: vyhodí věci a seskočí. U vězně je to jiné. Jestliže nepřijde místní vězeňská stráž nebo milice jej převzít nebo se o dvě minuty opozdí, pak se vlak se zahoukáním dá do pohybu – a onoho hříšného vězně odvezou do následující tranzitní věznice. A to není tak zlé, když tě do té tranzitky odvezou – tam totiž zase začneš dostávat jíst. Horší ale je, když tě odvezou až do konečné stanice – tam tě totiž nechají sedět v prázdném vagónu tak osmnáct hodin a pak tě vezou nazpět s novým nákladem; a může se stát, že si pro tebe zase nepřijdou a zase jsi v koncích, zase sedíš a po celou tu dobu nedostaneš nic k jídlu! Vždyť na tebe brali příděl jen do doby, kdy tě měli poprvé převzít, účtárna za to nemůže, že tě věznice promeškala teď jsi už přece zanesen ve stavu v Tulunu. A strážní nejsou povinni tě krmit vlastním chlebem. A když tak pendluješ sem tam šestkrát (i to se stávalo!): Irkutsk-Krasnojarsk, a když pak spatříš na nástupišti v Tulunu strážného v modré čepici jsi ochoten se mu vrhnout kolem krku: Děkuji ti, přítelíčku, žes mě zachránil!

Už po dvou dnech a nocích ve stolypinu jsi tak vyčerpaný, napolo zadušený a umořený, že před větším městem sám nevíš, co je lepší: aby ses ještě trochu potrápil a dojel co nejdřív na místo, nebo aby tě pustili ven a aby ses trochu protáhl v tranzitní věznici.

Najednou se však objeví celý doprovod a začne běhat sem a tam. Strážní jsou v pláštích a bouchají pažbami. To znamená, že budou vykládat celý vagón.

Nejdřív se strážní rozestaví do půlkruhu kolem schůdků vagónu, a sotva se s nich skulíš a svalíš a zase vyskočíš – hned na tebe začnou všichni najednou řvát ze všech stran (jak jsou naučeni): „Sednout! Sednout! Sednout!“ Když se to ozve z mnoha hrdel, zapůsobí to na tebe tak, že se ani neodvážíš pozvednout oči. Nechtěně se přikrčíš jako v palbě granátů, tiskneš se k zemi a spěcháš (proč vlastně spěcháš?) se posadit k těm, kteří vystoupili před tebou.

„Sednout!“ – to je velice jasný povel, ale pokud nejsi ostřílený vězeň, tak mu ještě nerozumíš. V Ivanově jsem po tomto povelu

přeběhl slepou kolej s kufrem v náručí (je-li kufr vyroben na svobodě a nikoliv v lágru, pak se mu vždy utrhne držadlo, a to vždy v nevhodnou chvíli), postavil jej úzkou stranou na zem, a aniž jsem se podíval, jak sedí ostatní, sedl jsem si na kufr – v důstojnickém plášti, který ještě nebyl úplně špinavý a neměl ustřižené šosy, jsem si přece nemohl sednout přímo na pražce, na černý zaolejovaný písek! Náčelník doprovodu, ruměná dobrácká ruská tvář, se ke mně rozeběhl – nestačil jsem si ani uvědomit kvůli čemu a proč – a zřejmě chtěl svou posvěcenou holínkou kopnout do mého zatraceného hřbetu, ale něco ho zadrželo, a aniž litoval nablýskané špičky své holínky, kopl do kufru a prorazil víko. „Sednout! !“ vysvětlil mi důrazně. Teprve teď se mi ujasnilo, že mezi ostatními vězni vyčnívám jako věž, á aniž jsem se stačil zeptat: „A jak mám vlastně sedět?“, pochopil jsem jak a posadil se ve svém pečlivě opatrovaném plášti jako všichni ostatní, tak jak sedí psi u vrat a kočky u dveří.

(Ten kufr mám ještě dnes, a když na něj teď někdy náhodou přijdu, přejedu prsty po jeho proražené díře. Taková rána se nemůže zacelit jako rány na těle nebo na srdci. Věci mají lepší paměť než my.) A jak si mají vězňové sednout – to je také promyšlené. Sedíš-li přímo na zemi tak, že ti kolena trčí nahoru, máš těžiště vzadu, zvedneš se jen stěží a vyskočit nemůžeš vůbec. A ještě nás posadí tak těsně k sobě, abychom jeden druhému co nejvíc překáželi. Kdybychom se všichni najednou chtěli vrhnout na strážné, pak by nás postříleli dřív, než bychom se pohnuli.

Vsedě čekáme na vězeňský vůz (odváží vězně po skupinách, všechny najednou nepobere) nebo na odchod pěšky. Snaží se nás posadit někde na skrytém místě, aby nás svobodní lidé co nejméně viděli, ale někdy nás nešikovně posadí přímo na nástupišti nebo na otevřeném prostranství (jako například v Kujbyševě). V takovém případě to bývá pro svobodné lidi zkouška: my na ně hledíme plným právem zpříma svýma počestnýma očima, ale jak mají na nás hledět oni? Nenávistně? Svědomí jim to nedovolí (vždyť jen Jermilovovi věří, že lidé sedí „za něco“). Soucitně? Nebo soustrastně? Ale co když si je zapíšou? A podají trestní oznámení, to je přece jednoduché. A tak naši hrdí, svobodní občané („Jen čtěte, můžete mi

závidět, jsem občan!“) sklánějí provinile hlavu a snaží se nás vůbec nevidět, jako by to místo bylo prázdné. Mnohem odvážnější jsou babičky: těm už nemohou nic udělat, ty ještě věří v Boha – a tak odlomí skývu chleba ze svého nuzného přídělu a hodí ji nám. Také se nebojí bývalí lágerníci, samozřejmě bytoviki. Ti dobře vědí: „Kdo tam nebyl, ten tam přijde, a kdo tam byl, ten nezapomene.“ A tak hodí krabičku cigaret, aby jim lidé později také hodili, až budou zase sedět. Stařenčin kousek chleba z její slabé ruky k nám nedoletí, spadne na zem, ale krabička cigaret prolétne vzduchem až do našeho středu, a strážní hned zacvakají závěry pušek na stařenku, na její dobrotu, na její chléb: „Běž svou cestou, babko!“

A odlomený boží chléb zůstane ležet v prachu, dokud nás nepoženou dál. Celkem vzato jsou však tyto minuty, strávené na železniční stanici sezením na zemi, jedny z nejlepších.

Vzpomínám si, jak nás v Omsku posadili na pražce mezi dvěma dlouhými nákladními vlaky. Nikdo tam nepřišel (zřejmě poslali na oba konce jednoho vojáka: „Vstup zakázán!“, a našinec je i na svobodě zvyklý uposlechnout člověka ve vojenském plášti). Stmívalo se. Byl srpen. Nádražní zaolejovaný štěrk, rozžhavený sluncem, ještě nevychladl a hřál nás při sezení. Nádraží jsme neviděli, bylo však kdesi velmi blízko za vlaky. Ozývala se odtamtud veselá hudba z gramofonových desek a bez ustání šuměly davy lidí. A z jakéhosi neznámého důvodu se nám nezdálo ponižující sedět v namačkaném špinavém houfu na zemi v nějakém koutku, nezněla nám nijak výsměšně hudba k tanci pro neznámé mladé lidi, hudba, při níž už nikdy nebudeme tančit, ani nás neurážela představa, že právě teď někdo někoho na nástupišti vítá nebo vyprovází, snad dokonce i s květinami. Bylo to dvacet minut skoro svobody: večerní soumrak houstl, rozsvěcovaly se první hvězdy, červená a zelená světla na tratích, zněla hudba. Život jde dál bez nás – a nám to dokonce už ani není líto.

Když si oblíbíš takové chvilky, i vězení se ti stane lehčím. Jinak ti srdce pukne vzteky.

Je-li nebezpečné hnát vězně od vagónu do vězeňského vozu, když jsou kolem dokola cesty a lidé, pak ještě existuje jeden pěkný povel v řádu strážní služby: „Vzít se pod paží!“ To přece není nic

ponižujícího vzít se pod paží! Starci s mladíky, děvčata se stařenkami, zdraví s mrzáky. Máš-li v jedné ruce věci, vezmou tě pod tuto paži a ty se chytneš druhou. Teď jste k sobě namačkáni dvakrát tak těsně než v normální řadě, všichni jste najednou jako neohrabaní a chromí a pod nevyváženou tíhou věcí se ve své nešikovnosti zmítáte ze strany na stranu. A tak vy, špinavé, šedivé, nevzhledné bytosti, jdete jako slepci se zdánlivou něžností jeden k druhému – úplná karikatura lidstva!

A vězeňský vůz třeba vůbec nepřijede. A náčelník doprovodu je třeba zbabělec a bojí se, že vás v pořádku nedovede na místo určení – a tak se budete motat pod tíhou věcí, otloukat se o ně a potácet se městem až do věznice.

Existuje ještě jeden povel, který je parodií na husy: „Vzít se za paty!“ To znamená že kdo má volné ruce, musí se každou rukou vzít za nohu u kotníků. A teď – „Pochodem v chod!“ (Zkuste to, čtenáři, odložte knihu a projděte se tak po pokoji!… Tak co? Jak rychle jste mohl jít? Co jste kolem sebe viděl? A jak by to asi bylo s útěkem?) Dovedete si představit řadu třiceti čtyřiceti takových hus? (Kyjev 1940.) Nemusí to být nutné v srpnu, nýbrž třeba v prosinci roku 1946, kdy vás ženou pěšky bez vězeňského vozu za čtyřicetistupňového mrazu do Petropavlovské tranzitní věznice. Snadno se lze dovtípit, že v posledních hodinách před příjezdem na nádraží se strážní už neobtěžovali vyvádět na záchod, už jim to nestálo za to.

Zeslábli po vyšetřování, promrzlí na kost, to už teď nemůžete vydržet, obzvlášť ženy. No a? To jen kůň se musí zastavit a roztáhnout nohy, to jen pes musí odběhnout a zvednout nožičku u plotu. Ale vy jste lidé, vy to můžete udělat i při chůzi, koho se máme stydět ve své vlasti? Ve vězení to uschne… Věra Kornějevová se sehnula, aby si zavázala botu, o krok se opozdila – a strážný na ni hned poštval vlčáka, který ji skrze zimní oblečení kousl do hýždí. Nezůstávat pozadu! Jeden Uzbek upadl – a tak ho zmlátili pažbami a zkopali. To nic, nikdo to přece pro Daily Express nevyfotografuje. A náčelníka doprovodu za to do jeho nejvyššího stáří nikdo nikdy nepožene před soud.

I vězeňské vozy jsou pozůstatkem historie. Čím se liší vězeňský povoz, jak jej popsal Balzac, od dnešního vězeňského auta? Jen tím, že se vlekl pomaleji a že jej tak nepřecpávali. Ve dvacátých letech ovšem ještě honili vězně pěšky v kolonách přes města, dokonce i v Leningradu, a na křižovatkách zdržovali dopravu. („Už máte po kradení!“ volali na ně chodci. Tehdy ještě nikdo nic nevěděl o velkolepém záměru vězeňské kanalizace…) Gulag však měl živé pochopení pro technické novoty a bez otálení zavedl vězeňské vozy, zvané černi havrani. Vyjely na dlážděné vozovky našich ulic ve stejnou dobu jako první nákladní automobily. Měly špatné pérování, všechno se v nich otřásalo – avšak ani vězňové nebyli ze skla. Zato bednění kolem dokola bylo už tehdy, v roce 1927, bez vady: ani jediná škvírka, ani elektrická žárovka uvnitř, nebylo tam možno ani dýchat, ani se dívat. A už tehdy je přecpávali stojícími vězni až po okraj. Nebylo to samozřejmě naschvál, nedostávalo se však kol.

Po dlouhá léta byly tyto ocelové vozy šedivé, nezakrytě vězeňské. Ale po válce si to ve velkých městech uvědomili a začali je zvenčí natírat veselými barvami a opatřovat nápisy: „Chléb“ (vězňové vskutku byli chlebem staveb), „Maso“

(správnější by bylo napsat „Kosti“) a také „Pijte sovětské šampaňské!“

Takový vězeňský vůz může mít prostě jen pancéřovou korbu – holou ohradu pro dobytek. Může mít lavice podél stěn. To není žádné pohodlí, ale naopak: nacpou tam tolik lidí, kolik se jich tam vstoje vejde, jednoho na druhého jako zavazadla, jako balík na balík. Vězeňské vozy mohou také mít vzadu box- úzkou ocelovou skříň pro jednoho vězně. A mohou se také celé skládat ze samých boxů: po pravé i levé straně jsou oddělené skříně, které se zavírají jako cely, a mezí nimi je chodbička pro vertuchaje.

Takové složité včelí zařízení nemůže nikdo tušit, když vidí smějící se dívku se sklenkou: „Pijte sovětské šampaňské!“

Když vás strážní ozbrojeného doprovodu zahánějí do vězeňského vozu, opět na vás pokřikují ze všech stran: „Davaj! Davaj! Rychle!“ – abyste neměli kdy se rozhlédnout a pomyslet na útěk; zahánějí vás tam za stálého strkání a cpaní, abyste uvázli s rancem v úzkých

dveřích, abyste se praštili hlavou o rám dveří. S námahou zabouchnou zadní dveře a jedeme!

Ve vězeňském voze samozřejmě vozí vězně jen zřídkakdy celé hodiny, nýbrž jen dvacet třicet minut. Vůz však vámi tak hází, div vám kosti nepoláme, za půl hodiny máte otlučené boky, a jste-li vyšší postavy, musíte mít hlavu stále sehnutou – a vzpomenete si asi na útulný stolypin.

A dále vězeňský vůz znamená nové pomíchání vězňů, nová setkání, z nichž nejpozoruhodnější jsou samozřejmě setkání se zloději. Třeba jste s nimi dosud nemusel být v jednom oddělení vagónu, třeba vás v tranzitním vězení nedají s nimi do jedné cely, tady ale jste jim vydán na pospas.

Leckdy je ve vězeňském voze tak těsno, že ani urkům se nepodaří vás oškubat.

Vaše nohy a ruce jsou mezi těly sousedů a mezi ranci sevřeny jako v kládách.

Jenom na výmolech, kdy to se všemi hází, div se jim neutrhnou játra, se vám také změní poloha rukou a nohou.

Jindy je ve voze víc místa, a pak urkové za půl hodiny stačí prozkoumat obsah všech ranců a zabrat si pro sebe bacily a lepší kusy veteše. Od rvačky s nimi vás ze všeho nejspíš odradí zbabělé a rozumné úvahy (po špetkách už začínáte ztrácet svou nesmrtelnou duši, neboť se stále domníváte, že největší nepřátele a nejdůležitější věci máte ještě před sebou a musíte si na ně šetřit síly). Je však také možné, že se jen jednou rozmáchnete – a že vám vrazí nůž do žeber. (Vyšetřování z toho žádné nebude, a i kdyby bylo – kriminálníkům nic nehrozí: nejspíš zůstanou viset v tranzitní věznici a nepojedou do dalekého lágru. Jistě souhlasíte, že při potyčce sociálně blízkého se sociálně cizím se stát nemůže zastat toho druhého.) Plukovník ve výslužbě Lunin, funkcionář Osoaviachimu, vyprávěl v roce 1946 v butyrské cele, že byl 8. března svědkem toho, jak urkové v moskevském vězeňském voze při převozu od městského soudu do Taganské věznice po pořadě znásilnili jednu dívku (za mlčenlivé nečinnosti všech ostatních vězňů). Tato dívka, která měla krátce před svatbou, přišla ráno téhož dne svátečně oblečena k soudu ještě jako svobodný člověk (soudili ji za svévolné opuštění pracoviště – a to

ještě na falešné udání jejího vedoucího, jenž se jí chtěl pomstít za to, že s ním nechtěla chodit). Odsoudili ji podle dekretu na pět let, půl hodiny před tím, než ji vstrčili do vězeňského vozu, v němž z ní teď – uprostřed bílého dne někde na Sadové třídě („Pijte sovětské šampaňské!“) – udělali lágrovou prostitutku. Máme říci, že to udělali kriminálníci? Anebo na tom mají vinu žalářníci? A ten její vedoucí?

Zločinecká něžnost! Znásilněnou dívku na místě ještě okradli: vzali jí sváteční střevíčky, jimiž chtěla ohromit soudce, blůzičku, dali to strážným, ti zastavili, zašli koupit vodku, dali ji dozadu kriminálníkům a ti si ještě přihnuli na účet děvčete.

Když přijeli do Taganské věznice, dívka hlasitě plakala a stěžovala si. Důstojník ji vyslechl, zívl a řekl jí:

„Stát nemůže každého vězně jednotlivě transportovat. Takové možnosti nemáme.“ Ano, ovšem, vězeňské vozy – to je „úzký profil“ Souostroví. Jako ve stolypinech není možné oddělovat politické vězně od kriminálníků, tak ve vězeňských vozech není možné oddělovat muže od žen. Proč by si tedy urkové cestou mezi dvěma věznicemi „neužili“?

Kdyby to však nekazili ti kriminálníci, museli bychom vězeňským vozům poděkovat za tato krátká setkání se ženami! Kde jinde bychom je ve svém vězeňském životě viděli, slyšeli a tiskli se k ním, ne-li zde?

Jednou v roce 1950 nás vezli z Butyrek na nádraží velmi pohodlně – čtrnáct lidí ve voze s lavičkami. Všichni si sedli, a najednou k nám vstrčili jako posledního vězně jednu ženu. Sedla si těsně u zadních dveří, zprvu dost vystrašená – se čtrnácti mužskými v temné bedně, bez jakékoliv ochrany. Ale po několika slovech se ukázalo, že všichni jsou tu mezi svými, všichni podle § 58.

Představila se: Repinová, manželka plukovníka, zatčená krátce po něm. A tu se náhle jeden zamlklý voják, takový mladý a hubený, že mohl být nejspíš poručík, zeptal:

„Povězte, neseděla jste s Antoninou I.?“ – „Jak to? Jste snad její muž: Oleg?“

„Ano!“ „Podplukovník I.?… Z Akademie Frunze?“ „Ano!“

Jaké to bylo „ano“! Vyšlo ze sevřeného hrdla a bylo v něm víc strachu z toho, co se dozví, než radosti. Přesedl si k ni. Dvěma

malými zamřížovanými okénky ve dvou zadních dveřích padaly dovnitř nejasné skvrny letního soumraku a míhaly se při jízdě po tváři ženy a podplukovníka. „Byla jsem s ní ve vyšetřovací vazbě čtyři měsíce v jedné cele.“ – „Kde je teď?“ „Celý ten čas žila jedině vámi! Neměla obavy o sebe, ale o vás. Zpočátku –aby vás nezatkli. Pak – abyste dostal mírnější trest.“ – „Co je s ní ale teď?“ „Dávala si vinu, že vás zatkli. Bylo jí tak těžko!“ – „Kde je teď?“ –

„Nelekněte se.“ Repinová mu položila ruce na ramena jako bratrovi. „Ona to napětí nevydržela. Odvezli ji pryč. Trochu se jí to v hlavě… pomíchalo… Rozumíte?…“

A tato malá tragédie, uzavřená ocelovými pláty vozu, jede pomalu v šestiproudové koloně aut, zastavuje před světly na křižovatkách a ukazuje každé odbočení.

S tímto Olegem I. jsem se krátce předtím seznámil v Butyrkách, a to za těchto okolností: Nahnali nás do „nádražního“ boxu a přinášeli nám z úschovny naše věci.

Nás dva vyvolali současně ke dveřím. Za otevřenými dveřmi prohlížela na chodbě dozorkyně v šedivém plášti obsah jeho kufru a při tom jí upadl na zem zlatý podplukovnický nárameník, který jako jediný z páru bůhvíjak všechno přežil; dozorkyně si toho nevšimla a šlápla na jeho velké hvězdy.

Dupala po něm botama jako ve filmovém záběru.

Upozornil jsem ho na to: „Podívejte se, soudruhu podplukovníku!“ Zamračil se.

Stále ještě ho neopustil smysl pro řádnou službu.

A teď ještě k tomu ta zpráva o jeho ženě. A to všechno musel prožít v necelé hodině.

2 PŘÍSTAVY SOUOSTROVÍ

Rozprostřete na velkém stole podrobnou mapu naší vlasti. Označte tlustou černou tečkou každé oblastní město, každý železniční uzel i každé překladiště, kde končí koleje a začíná řeka, nebo kde se řeka obrací a začíná pěší cesta. Co je to?

Je snad celá mapa poseta morovými mouchami? Nikoliv, to máte majestátní mapu přístavů Souostroví.

Nejsou to ovšem ony bájné přístavy, kam nás vodil Alexandr Grin, kde v krčmách pijí rum a namlouvají si krasotinky. A také tu není teplé azurové moře (vody na koupání je tu jeden litr na osobu, a aby to bylo pohodlnější, čtyři litry na čtyři do jednoho umyvadla a myjte se najednou!). Ale ostatní přístavní romantiky – špína, hmyz, nadávky, zmatek, Babylón jazyků a rvačky – té je tady habaděj.

Málokterý zek nepoznal tři nebo pět tranzitních věznic, mnozí si jich pamatují desítky a synové Gulagu jich bez námahy vyjmenují i půl stovky. Jen se jim v paměti pletou vším tím, čím se navzájem podobaly: negramotnými strážnými, zmateným vyvoláváním podle paragrafů, dlouhým čekáním na parném slunci nebo v podzimním mrazíku, nekonečným filcováním se svlékáním do naha, nehygienickým stříháním vlasů, studenými kluzkými lázněmi, páchnoucími záchody, zatuchlými chodbami, vždy přeplněnými a dusnými a téměř vždy tmavými a vlhkými celami, teplotou lidských těl po tvých obou stranách na podlaze nebo na palandě, bedněním v záhlaví, sbitým z prken, syrovým, skoro tekoucím chlebem a šlichtou, uvařenou jakoby ze siláže.

Kdo však má dobrou paměť a uchová si každou vzpomínku zvlášť, ten teď nemusí ani cestovat po zemi, celý zeměpis si jasně uložil v paměti podle tranzitních věznic. Novosibirsk? Ten znám, byl jsem tam. Takové pevné baráky, sroubené ze silných klád. Irkutsk? Tam přece několikrát zazdívali okna na menší, bylo vidět, jaká byla za cara i jak je postupně zazdívali a jaké otvory nakonec zůstaly.

Vologda? Ano, starobylá budova s věžemi. Záchody jsou tam nad sebou, dřevěné podlahy jsou prohnilé, takže z horních zatéká do spodních. Usmaň? Jak bych neznal! Zavšivená smradlavá basa, starobylá stavba s klenbami. A tak ji přecpávají, že když začnou vypravovat transport vězňů, nechce se ti ani věřit, jak se tam všichni mohli vejít – je to zástup na půl města.

Takového znalce neurážejte tvrzením, že znáte město, kde není tranzitní věznice. On vám hravě dokáže, že taková města neexistují, a bude mít pravdu.

Salsk? Tam dávají vězně z transportů do KPZ k vyšetřovancům. A nejsou snad tranzitní věznice i v každém okresním městě? V Solilecku například: Samozřejmě že je tam tranzitka! V Rybinsku?

Copak tam není věznice č. 2, bývalý klášter. Je taková poklidná, pusté dlážděné dvory, staré kameny zarostlé mechem, v lázni čistá dřevěná vědra. A v Čité? Věznice č. 1. V Nauškách? Tam sice není věznice, nýbrž tranzitní tábor, ale to je jedno a totéž. A co v Toržku? Tam je přece na kopci, také v bývalém klášteře.

Pochop, můj milý, že nemůže být město bez tranzitní věznice! Soudy přece pracují všude! A jak odvážet odsouzené do lágru – vzduchem?

Samozřejmě že není tranzitka jako tranzitka. Některá je lepší, jiná horší – těžko se o to hádat. Když se sejdou tři čtyři vězňové, jistě každý z nich pochvalně promluví o té „své“:

I když ivanovská není žádná vyhlášená tranzitka, zeptej se těch, kteří tam seděli v zimě 1937-38. Ve věznici se netopilo – a lidi tam nejen že nemrzli, ale na horních palandách leželi úplně svlečení. Vytloukli všechna skla v oknech, aby se tam neudusili. V cele č. 21 byli místo předepsaných dvaceti vězňů tři sta dvacet tři! Pod palandami stála voda, a tak na vodu položili prkna a leželi i na nich. A z vytlučených oken sem právě mrazivě táhlo. Pod palandami byla úplná polární noc: ani trochu světla tam nebylo, stínili ti, kteří leželi na palandách a stáli v uličkách mezi nimi. Ke kýblu se nedalo projít, muselo se lézt po okraji paland. Jídlo nevydávali jednotlivě, ale po desítkách. Jestliže někdo z desítky umřel, strčili ho pod palandu a nechali ho tam tak dlouho, dokud nezačal zapáchat. A brali na něho příděl. A to všechno by se bylo dalo vydržet, ale vertuchajové lítali jako zběsilí a v jednom kuse honili vězně z cely do cely. Sotva ses usadil – a už zas: „Vzlyk! Odchod do druhé cely!“ A znovu ses musel prát o místo. Ale proč tam vlastně nastalo takové přeplnění? Tři měsíce se vězňové nemohli koupat, rozšířily se vši, od vší vředy na nohách a tyfus. A kvůli tyfu vyhlásili karanténu a čtyři měsíce nešel žádný transport.“

„Ale to, hoši, nezáleželo přece na ivanovské tranzitce, ale na roku. V roce 37 a 38 samozřejmě nenaříkali jen zekové, ale i kameny v tranzitkách. V Irkutsku nebyla taky žádná zvláštní tranzitka, ale v osmatřicátém si tam lékaři netroufali do cel ani nakouknout, šli jen po chodbě a vertuchaj křičel do dveří: „Kdo je v bezvědomí. ať vyjde ven!“

„V sedmatřicátém se všechny transporty táhly přes Sibiř na Kolymu a zůstaly viset u Ochotského moře a ve Vladivostoku. Parníky stačily odvézt na Kolymu jen třicet tisíc lidí měsíčně – ale z Moskvy hnali další a další, ani je nepočítali. A tak se jich tam nashromáždilo sto tisíc, chápete?“

„A kdo to spočítal?“ „Ten kdo měl.“

„Jestli to byla vladivostocká tranzitka tak tam v únoru 1937 nebylo víc než čtyřicet tisíc.“

„A zůstali tam viset několik měsíců. Štěnic bylo na palandách jako kobylek! A vody půl hrnku denně: nestačila a nebylo, kdo by ji vozil. Celý jeden blok byl plný Korejců a všichni pomřeli na úplavici, všichni do jednoho! Z našeho bloku vynesli každé ráno sto lidí. Stavěli márnici – vězňové se museli zapřáhnout do vozů a vozit kámen. Dneska vezeš ty, zítra sem povezou tebe. A na podzim ještě k tomu vypukl skvrnitý tyfus. I u nás se to tak dělalo: mrtvé jsme nedali odnést, dokud nezačali zapáchat – a brali jsme na ně příděl. Léky žádné nebyly. Přilezli jsme k drátům kolem bloku – Dejte nám léky! – a z věží na nás spustili palbu. Pak onemocnělé sbírali a dávali je do zvláštního baráku. Nestačili je tam nosit, a stejně se odtamtud málokdo vrátil živý. Byly tam patrové palandy, ti nahoře nemohli v horečce slézt dolů a jít na záchod – a tak močili na ty dole! Leželo tam půldruhého tisíce lidí. Jako ošetřovatelé tam byli kriminálníci, kteří mrtvým vytloukali zlaté zuby. Ostatně ani živým se nijak nerozpakovali…“

„Co melete pořád jen o sedmatřicátém? Vypadalo to snad jinak v devětačtyřicátém v zálivu Vanino na pátém bloku? Tam bylo pětatřicet tisíc lidí! A několik měsíců! Taky je nestačili odvážet na Kolymu. A každou noc bůhvíproč honili vězně z jednoho baráku do druhého a z jednoho bloku na druhý. Stejné jako u fašistů: Pískání, křik:

„Všichni ven, bez posledního[365)]!“ A všichni poklusem! Jen poklusem! Stovku vězňů ženou pro chleba –

365) Tím chtěli říci: Kdo se opozdí, toho umlátíme k smrti.(Pozn. překl.)

poklusem! Pro šlichtu – poklusem! A nádobí žádné! Šlichtu si vem, do čeho chceš – do šosu nebo do dlaně! Vodu přiváželi v cisternách, ale nebylo do čeho ji nalévat, a tak tedy polévali vězně proudem z hadice, kdo nastavil ústa, ten se napil. Když se začali u cisterny rvát, spustili na ně z věží palbu! Přesně tak jako u fašistů. Když jednou přijel generálmajor Děrevjanko, náčelník Správy severovýchodních (tj. kolymských) táborů nápravných prací, vystoupil ze zástupu vězňů jeden vojenský letec, roztrhl na sobě vojenskou blůzu a řekl: „Mám sedm válečných vyznamenání! Kdo vám dal právo, abyste stříleli do bloků?“ Děrevjanko mu odpověděl: „Stříleli jsme a budeme střílet, dokud se nenaučíte slušnému chování.“[366)]

„Ale, hoši, to všechno nic není. To v Kirovu – to byla tranzitka! Nemusíme brát žádný zvláštní rok, vemte si třeba sedmačtyřicátý – tehdy tam dva vertuchajové tlačili lidi do cel botama, aby vůbec mohli zavřít dveře. Na třípatrových palandách seděli v září všichni nazí, jaké tam bylo horko (a Kirov není u Černého moře!) – a seděli proto, že k ležení nebylo dostatek místa: jedna řada seděla na palandě v hlavách, druhá v nohách. I v uličce na podlaze seděli ve dvou řadách, mezi nimi další stáli a střídali se. Rance drželi v rukou nebo na kolenou, nebylo kam je položit.

Jen kriminálníci leželi pohodlně na svých místech, která jim právem příslušela, na prostřední palandě u okna. Štěnic tam bylo tolik, že kousaly i ve dne a vrhaly se na vězně přímo se stropu. A takhle tam někteří museli vydržet týden, jiní měsíc.“

Rád bych se také vmísil do rozhovoru a vyprávěl o Krasné Presni[367)] v srpnu 1945, v létě Vítězství, ale stydím se: tam jsme si přece jen v noci mohli nějak natáhnout nohy, ani štěnice nebyly tak krvežíznivé, jenom celou noc při prudkém světle žárovek nás, nahé a zpocené, kousaly mouchy – ale to není nic tak strašného a je mi hanba se vytahovat. Při každém pohybu nás polév al pot a po jídle z nás prostě lilo. V cele, která byla o málo větší než normální obývací pokoj, bylo sto lidí a všichni byli tak natlačeni, že si nebylo kam stoupnout. A dvě malá okénka na jižní stranu byla zahrazena

náhubky ze železných plátů, které nejen bránily pohybu vzduchu, ale rozpalovaly se sluncem a sálaly do cely.

Jak jsou všechny tranzitky nesmyslné a zmatené, tak zmatený je i rozhovor o nich a tak zmateně vyzní asi i tato kapitola: člověk neví čeho se dřív chopit, o které tranzitce a co o ní má nejdřív vyprávět. Čím víc lidí se v jedné tranzitce nahromadí, tím je to ještě zmatenější. Je to nesnesitelné pro člověka, nevýhodné i pro Gulag – ale přesto tam zůstávají lidé měsíce. Z tranzitní věznice se tak stává jakási továrna: příděl chleba roznášejí na zednických nosítkách, na jakých se nosí cihly. A kouřící šlichtu nosí v šestivěderních dřevěných kádích, jejichž uchy prostrčí klacek.

Mnohem víc přeplněná, ale i méně utajená než četné jiné byla tranzitka v Kotlasu. Víc přeplněná byla proto, že z ní vedly cesty do celého severovýchodu evropského Ruska, a méně utajená proto, že ležela hluboko v Souostroví a nebylo před kým se skrývat. Byl to prostě kus země, rozdělený ploty na jednotlivá pole, jež se dala uzavřít. Ačkoliv zde usadili velký počet mužiků při deportacích ve třicátém roce (musíme si představit, že tehdy neměli žádnou střechu nad hlavou, jenomže teď už není nikoho, kdo by o tom vyprávěl), nenašli v osmatřicátém ještě zdaleka všichni místo v chatrných přízemních barácích, sbitých z neohoblovaných

366) Co takhle „Tribunál válečných zločinů ' Bertranda Russella'! Proč si nevezme také takovýhle materiál!! Nebo se mu snad nehodí!

367) Tuto tranzitní věznici se slavným revolučním jménem znají Moskvané velmi málo: žádné výpravy se tam nevodí, a jaképak také výpravy když věznice je stále v provozu! A je to docela blízko, nemusí se daleko jezdit. Od NovochorĎševské silnice je to okružní dráhou, co by kamenem dohodil.

prken pokrytých celtou. Za podzimních mokrých sněhů a za mrazů žili tu lidé prostě tak, že měli nebe nad hlavou a holou zem

pod nohama. Pravda je, že je nenechali bez pohybu mrznout, pořád je jen počítali, pozdvihovali jim morálku prověrkami (bývalo tam najednou i dvacet tisíc lidi) nebo nenadálými nočními prohlídkami. Později v některých z těchto ohrazených polí postavili stany, v jiných zase sruby – vysoké na jedno patro, ale aby se rozumně zlevnila stavba, nepoložili uvnitř žádné stropy, nýbrž tam hned sbili šestipatrové palandy se svislými postranními žebříky, po nichž ti chcípáci museli lézt jako námořníci (zařízení hodící se spíš na loď než do přístavu). V zimě 1944-45, když všichni byli pod střechou, se tam vešlo jen sedm a půl tisíce lidí, z nichž padesát každý den umřelo, takže nosítka, jimiž je nosili do márnice, nikdy nezahálela. (Lze namítnout, že úmrtnost nižší než jedno procento denně je docela únosná, za takové situace to může člověk vydržet i pět měsíců. Jistě, ale to ještě vůbec nezačala hlavní žeň smrti – lágrová práce. Tento úbytek dvou třetin procenta za den znamenal čistou ztrátu vysušením, jež v této míře nebývá přípustná ani ve skladech zeleniny.) Čím hlouběji se dostaneme do Souostroví, tím víc nás udiví přechod od betonových přístavů k přístavištím na kůlech.

Přes Karabas, tranzitní lágr u Karagandy, jehož jméno se stalo příslovečným, prošlo za několik let půl miliónu lidí (Jurij Karbe tam byl v roce 1942 zaregistrován už v 433. tisícovce). Tento lágr se skládal z nízkých baráků z vepřovic s hliněnou podlahou. Každodenní zábavou bylo vyhánění všech vězňů i s věcmi ven – a malíři pak bílili podlahy a dokonce na ně malovali koberečky; večer si pak zekové na podlahy lehli a setřeli boky jak vápno, tak i koberečky.[368)] Tranzitní středisko v Kňaž-Pogosti (na 63° severní šířky) se skládalo z chatrčí, postavených na bažinách. Přes kostru z tyčí byla napnuta potrhaná celtovina, která nedosahovala k zemi. V chatrčích byly dvojité palandy také z tyčí (s neosekanými suky), v uličkách byla podlaha z tyček naskládaných vedle sebe. Ve dne přes ně prosakovalo řídké bláto, které v noci zamrzalo. Na různých místech byly v lágru přechody také z úzkých vratkých tyček, a lidé, kteří byli ze slabostí neohrabaní, padali občas do vody a do bláta. V roce 1938 krmili vězně stále jedním a týmž jídlem: kaší z trhaných krup a rybích kostí. Bylo to pohodlné, protože v lágru neměli žádné misky, hrnky ani lžíce, tím méně je měli vězňové. Zaháněli je po

desítkách ke kotli a nakládali jim kaši sběračkou do čepice nebo do šosu kabátu.

Zato v tranzitním středisku ve Vogvozdinu (několik kilometrů od Usť-Vymy), kde bylo současně zavřeno pět tisíc lidí (kdo o něm slyšel do této řádky? Kolik existuje takových neznámých lágrů? A ještě je znásobte pěti tisíci!) – tak tedy ve Vogvozdinu vařili řídkou šlichtu, ale misky tam také neměli, ale přišli jak na to (na co všechno nepřijde náš důvtip!) – vydávali šlichtu v umyvadlech pro deset lidí najednou a nechali je chlemstat o závod.[369)] Je ale také pravda že ve Vogvozdinu nikdo neseděl déle než jeden rok. (Rok tam pobyl jen ten, kdo byl na chcípnutí a koho všechny lágry odmítly.) Fantazie spisovatelů je příliš chabá, aby si mohla představit každodenní život na Souostroví. Chtějí-li napsat o vězení něco vrcholně otřesného a nechutného, soustředí vždy své

368) Karabas by si ze všech tranzitek nejvíc zasloužil, aby z něho udělali muzeum, bohužel však už neexistuje: na jeho místě stojí továrna na železobetonové výrobky.

369) Galino Serebrjakovowá! Borisi Ďjakove! Aldane-Semjonove! Vy jste nikdy nechlemstali po deseti z jednoho umyvadla. Nebo byste se ani v takových okamžicích nesnížili k „živočišným potřebám“ Ivana Děnisoviče? A v tlačenici nad tím umyvadlem byste mysleli jen na rodnou stranu? (Uvedení jsou autory knih o lágrech, jež mohly v patřičné úpravě za Chruščova vyjít. Pozn. překl.)

výtky na záchodový kýbl. Kýbl – ten se stal v literatuře symbolem vězení, symbolem ponížení a zápachu. Ach, jaká naivnost! Copak je kýbl pro vězně nějakým zlem?

Ten je přece to nejmilosrdnější, co žalářníky napadlo. Veškerá hrůza začíná tím okamžikem, kdy kýbl v cele není.

V sedmatřicátém roce v některých sibiřských věznicích kýbly nebyly, nebylo jich dost! Nebylo jich včas vyrobeno dostatek, sibiřský průmysl nestačil širokému vězeňskému rozvoji. Ukázalo se,

že pro nově postavené cely nejsou kýbly na skladě. Ve starých celách kýbly byly – leč prastaré a malé, které teď museli právem vyhodit, neboť pro nové, početnější osazenstvo cel nebyly k ničemu. Jestliže například věznice v Minusinsku byla kdysi zařízena pro 500 lidí (Vladimír Iljič v ní nebyl, projel kolem ní do vyhnanství jako svobodni lidé) a teď do ní dali deset tisíc – znamená to, že i každý kýbl by se musel zvětšit dvacetkrát! Ale on se nezvětšil…

Naše ruská pera píšou jen s velkým rozmachem, prožili jsme sice spoustu věcí, ale popsáno a pojmenováno nebylo skoro nic, leč pro západní autory, kteří zkoumají pod drobnohledem buňku bytí a protřepávají lékárnickou lahvičku ve světelném paprsku projektoru, je to přece úplná epopej, je to dalších deset svazků Hledáni ztraceného času: vyprávět o rozháranosti lidské duše, když je cela dvacetinásobně přeplněna, ale kýbl v ní není a na záchod vyvádějí jen jednou za čtyřiadvacet hodin! Je tu samozřejmě mnoho skutečností, které neznají: nenapadne je, že je východisko vymočit se do kapuce z celtoviny a vůbec už nepochopí sousedovu radu vymočit se do holínky – a přitom je tato rada výsledkem dlouholeté zkušené moudrostí, neznamená nikterak, že holínka dojde úhony, a nesnižuje holínku na kýbl. Holínku je třeba vyzout, obrátit naruby, přetáhnout holeň – a tak se hned utvoří kruhová, vytoužená nádržka! A kolika psychologickými zátočinami by západní autoři obohatili svou literaturu (bez jakéhokoliv rizika, že by banálně opakovali proslavené mistry), kdyby jen znali zvyklosti v téže minusinské věznici: na jídlo vydávají jednu misku pro čtyři lidi a pitnou vodu jeden hrneček na osobu a den (hrnky tu mají). A tu se jeden ze čtyř rozhodne použít společnou misku, aby ulevil svému vnitřnímu tlaku, ale před obědem odmítne dát svou zásobu vody na její umytí. Jaký je to konflikt! Jaká srážka čtyř charakterů! Jaké jemné odstíny! (A to nežertuji. Tímto způsobem se obnaží lidské hlubiny. Jenomže ruské pero nemá kdy to popsat a ruské oko nemá čas to číst. Nežertuji, neboť jen lékaři mohou říci, jak měsíce strávené v takové cele zničí na celý život zdraví člověka, kterého za Ježova nezastřelili a za Chruščova rehabilitovali.) A my jsme tak toužili po přístavu, abychom si v něm odpočinuli a rozhýbali se!

Tak jsme toužili po tranzitce po několika dnech a nocích, které jsme strávili namačkáni a skrčeni v oddělení stolypinského vagónu! Toužili jsme, že se tu protáhneme a narovnáme. Že se tu do sytosti napijeme vody i čaje! Že nás tu nebudou nutit, abychom své vlastní příděly platili strážným svými věcmi. Že tu dostaneme teplé jídlo. A konečně že nás tu zavedou do lázně, že se necháme spláchnout horkou vodou a přestaneme se škrábat. A ve vězeňském autu jsme si otloukli boky, zmítali jsme se ze strany na stranu a pak na nás strážní křičeli: „Vzít se pod paží!“, „Vzít se za paty!“ a my jsme si dodávali odvahy: to nic, to nic, brzy už jsme v tranzitce, támhle už je…

Ale i když se tu něco z našeho snění uskuteční, stejně to bude něčím pokáleno.

Co nás čeká v lázni? To člověk nikdy neví. Najednou třeba začnou vězeňkyně stříhat dohola (Krasnaja Presňa, listopad 1950). Nebo nás řadu nahých mužských nechají stříhat od holiček. V parní lázni ve Vologdě tlustá teta Moťa křičí: „Postavte se do řady, chlapi!“ a na celou řadu pustí páru. A v irkutské tranzitce se dohadují o tom, je-li spíš v souladu s přírodou, aby všechna obsluha v lázni byla mužská a aby ženské mezi nohama natíral dezinfekčním prostředkem muž. Nebo v novosibirské tranzitce teče v zimě ve studené umývárně z kohoutku jen studená voda; vězňové se odhodlají stěžovat si u náčelníka; kapitán přijde a nerozpakuje se strčit ruku pod kohoutek:

„Ale já vám říkám, že ta voda je horká, jasný?“ A vůbec už nás nebaví vyprávět, že bývají také lázně, kde neteče žádná voda, že v horké dezinfekci vám skoro spálí věci, nebo že po koupeli musíte běžet bos a nahý ve sněhu pro své šaty (kontrarozvědka 2. Běloruského frontu, Brodnice 1945).

Hned při prvním kroku v tranzitce zpozoruješ, že tu budou nad tebou vládnout nikoliv dozorci, nárameníky a uniformy, kteří se přece jen jakž takž drží nějakého psaného zákona. Tady nad vámi vládnou – pridurci[370)] Ten zamračený lázeňský, který přijde k vašemu transportu: „Tak se jdem mejt, páni fašisti!“, i ten panák s překližkovou destičkou, který si obhlíží vaši kolonu a popohání vás, i ten vyholený vychovatel s čupřinou, který klepe složenými novinami do nohy a přitom také pošilhává po vašich rancích, a další, vám

neznámí poskokově, kteří svýma rentgenovýma očima propalují vaše kufry – jak jsou si všichni navzájem podobní! A kde všude jste je už viděli na své krátké cestě s transportem? Třeba ne takové čisté, ne takové vymydlené, ale také takové dobytčí držky s vyceněnými zuby.

A jéje! Vždyť jsou to zase kriminálníci! Jsou to zase urkové, o nichž tak často zpíval Uťosov. Je to zase Žeňka Žogol, Serjoga-Zvíře a Dimka-Kiškeňa, jenomže už nejsou za mřížemi, umyli se, přestrojili se za důvěrníky státu a s předstíranou vážností dozírají na kázeň už ale na naši. Zahledíme-li se s fantazií do těchto ksichtů, můžeme si docela dobře představit, že pocházejí z našeho ruského kořene, že kdysi to byli vesničtí chasníci, jejich otcové se jmenovali Klim, Prochor nebo Gurij a že mají stejná ústrojí jako my: dvě dírky do nosu, dvě duchovky v očích a růžový jazyk, aby mohli polykat potravu a vyslovovat ruské hlásky, které však skládají v úplně nová slova.

Každý náčelník tranzitky přijde na to, že za všechny systemizované práce lze vyplácet plat příbuzným, kteří sedí doma, nebo jej rozdělovat mezi vězeňské náčelnictvo. A že na sociálně blízké stačí jen písknout – a hned bude libovolný počet dobrovolníků dělat tyto práce jen za to, že se zaháčkují v tranzitce a nepůjdou na šachtu, do dolů nebo do tajgy. Všichni ti panáci, písaři, účetní, vychovatelé, lázeňští, holiči, skladníci, kuchaři, umývači nádobí, pradleny, krejčí, kteří zašívají prádlo – to jsou věční obyvatelé tranzitek, dostávají svůj vězeňský příděl, jsou zapsáni ve stavu cel a další přilepšení ke stravě si seženou sami bez náčelníků, buď ze společného kotle, nebo z ranců transportovaných vězňů. Všichni tito pridurci jsou právem přesvědčeni, že v žádném jiném lágru se jim lépe nepovede. Když k ním přijdeme, nejsme ještě úplně oškubaní, a proto nás s chutí oblbují. Začnou nás filcovat místo dozorců a před prohlídkou nám řeknou, abychom si dali peníze do úschovu, s vážnou tváří to zapíšou do nějakého seznamu – a to je naposledy, co jsme viděli jak ten seznam, tak i své peníze! „Peníze jsme odevzdali!“ – „Komu?“ diví se důstojník, který k nám přijde. – „Byl tu jeden od toho!“ – „Kdo přesně?“ Pridurci nic neviděli… „Proč jste mu je odevzdali?“ – „My jsme mysleli…“ – „Jeden myslel… Máte míň myslet!“ A to je všechno. – Pridurcí nám řeknou, abychom

nechali své věci v předsíni lázně: „Nikdo vám je přece nevezme! Kdo by je potřeboval!“ My je tam tedy necháme, přece je

370) Toto slovo, odvozené od slovesa pridurjutsjn – dělat ze sebe hloupého, označuje v lágrové řeči pomocníky z řad vězňů nebo, jak bychom česky řekli, poskoky, kteří se uchytili při nejrůznějších službách, aby se vyhnuli těžké manuální práci. (Pozn. překl.)

nebudeme brát s sebou do lázně. Když se vrátíme, svetry jsou pryč a kožešinové rukavice také. „Jaký byl ten svetr?“ – „Takový šedivý… „Asi se šel taky umejt!“ –

Pridurci berou od nás někdy věci i zaslouženě: za to, že nám odnesou kufr do skutečné úschovy do skladiště, že nás strčí do cely bez zlodějů, že nás co nejdřív zařadí do transportu, nebo že nás co nejdéle nechají v tranzitce. Neokrádají nás tedy jen přímo.

„To ale nejsou kriminálníci!“ vysvětlují nám znalci mezi námi. „To jsou přece suki[371)], kteří se dali do služeb vězeňské správy. To jsou nepřátelé poctivých zlodějů.

A poctiví zloději, ti zeli v celách.“ To se ale vymyká našemu králičímu chápání.

Způsoby mají stejné, tetování také. Možná že jsou to nepřátelé tamtěch, ale naši přátelé to také nejsou, tak je to…

A mezitím nás posadili na dvůr přímo pod okna cel. Na oknech jsou náhubky, takže dovnitř nevidíš, ale odtamtud se ozve chraplavý hlas, který nám dobrácky radí: „Mládenci! Tady vám podle nařízení vemou při filcování všechno, co se sype – čaj i tabák. Jestli něco takového máte, hoďte nám to sem do okna, my vám to potom vrátíme!“ Co my víme? Jsme přeci kořeni a králíci. Třeba tu opravdu odebírají čaj a tabák. Četli jsme přece ve velké literatuře o vězeňské solidaritě, že vězeň nemůže oklamat spoluvězně! A oslovují nás tak sympaticky – „Mládenci!“. A tak jim tedy hodíme pytlíky s tabákem. Čistokrevní zloději je chytnou a chechtají se nám: „Ach, jste vy ale pitomí fašisti!“

A takovýmihle hesly, i když nevisí na stěnách, nás tranzitka vítá: „Pravdu tu nehledej!“ – „Všechno, co máš, musíš odevzdat!“

Všechno musíš odevzdat! – to ti opakují dozorci, strážní i kriminálníci. Na tebe doléhá tvůj nesnesitelný trest a tak myslíš na to, jak by sis oddechl, zatímco všichni kolem tebe myslí na to, jak by tě okradli. Všechno přispívá k tomu, aby politický vězeň, který je už i tak dost sklíčen a opuštěn, byl co nejvíc zdeptán. „Všechno musíš odevzdat…“ pokyvuje bezútěšně hlavou dozorce v gorkijské tranzitce a Ans Bernštejn mu s úlevou odevzdá svůj důstojnický plášť – ale ne jen tak, nýbrž za dvě cibule. Proč si stěžovat na kriminálníky, když vidíš všechny dozorce v Krasné Presni v holínkách z chromové kůže, které nevyfasovali? To všechno šlohli kriminálníci v celách vězňům a pak to střelili dozorcům. Proč si stěžovat na kriminálníky, když vychovatel kulturně výchovného oddělení je sám kriminálník a píše kádrové posudky na politické vězně (tranzitní středisko Kemerovo)? Jak chceš hledat zastání proti kriminálníkům v rostovské tranzitce, která je odjakživa jejich domovem?

Vypráví se, že v roce 1942 se v gorkijské tranzitce vězňové důstojníci (Gavrilov, vojenský technik Ščebetin a další) přece jen vzepřeli, zmlátili zloděje a donutili je, že zkrotli. Ale to se vždy bere jen jako legenda: Zkrotili je jen v jedné cele? A na jak dlouho? A kam se dívaly modré čepice, když sociálně cizí mlátili jejich blízke? A když vám budou vyprávět, že v kotlaské tranzitce v roce 1940 vytrhávali kriminálníci peníze z rukou politických vězňů, stojících ve frontě u kantýny, a ti je pak začali mlátit tak, že je nemohli odtrhnout a že tedy na ochranu kriminálníků přiběhla na blok stráž s kulomety – tak o tom nemusíte pochybovat, to je do písmene pravda.

Jak jsou ti příbuzní pošetilí! Mohou si na svobodě nohy uběhat, půjčují si peníze (protože doma žádné nejsou) a posílají ti do vězení nějaké věci a potraviny – poslední vdovin groš! Je to však jedovatý dar, neboť z tebe, sice hladového, leč volného, činí neklidného a zbabělého člověka a zbavuje tě poznání a tvrdostí, které se v tobě rodí a kterých je ti jedině

371) Doslova čubky; označení kriminálních zločinců, kteří porušili zákon podsvětí tím, že se stali poskoky táborové či vězeňské správy. (Pozn. překl.)

zapotřebí, aby ses zachránil před pádem do propasti. Jak moudré je přirovnání o velbloudu a uchu jehly! Ty věci ti zabrání vstoupit do nebeského království osvobozeného ducha. I u ostatních, s nimiž jsi sem přijel ve vězeňském voze, vidíš stejné rance. „Pakáž mizerná," vrčeli na nás už ve vězeňském voze kriminálníci, byli však jen dva a nás půl sta, a tak nás zatím nechali na pokoji. A teď už druhý den sedíme na špinavé podlaze přijímacího nádraží ve věznici v Presni, mačkáme se tam se skrčenýma nohama, ale nikdo z nás si toho nevšímá a všichni se starají jen o to jak dát kufry do úschovy. Ačkoliv dát věci do úschovy patří k našim právům, pridurci nám vyhoví jen proto, že jde o moskevskou věznici a my jsme ještě neztratili své moskevské vzezření.

Jaká úleva! Věci jsou konečně v úschově (to znamená, že o ně nepřijdeme už v této tranzitce, nýbrž v další). Jen uzlíčky s nešťastným proviantem nám ještě visí na rukách. Sešlo se nás příliš mnoho bobrů na jednom místě. Začnou nás rozdělovat do cel. Mne a Valentina, s nímž jsem v jeden den podepsal rozsudek OSO a který dojatě navrhoval, abychom začali nový život, vstrčí do jedné cely. Ještě není úplně přeplněná: ulička je volná a pod palandami dost místa. Podle klasického pořádku jsou horní palandy obsazené kriminálníky: starší leží hned u oken, mladší o kus dál.

Na dolních se mačká neutrální šedivá masa. Nikdo se na nás nevrhne. Ani se nerozhlédneme a už ve své nezkušenosti neuváženě lezeme po asfaltové podlaze pod palandu – vypadá to tam docela útulně.. Palandy jsou nízké, takže se tam vzrostlý muž může uplazit jen po břiše. Vlezli jsme tam. Budeme tam tiše ležet a tiše si vyprávět. Ale kdepak! V přítmí nízkého prostoru se k nám s tlumeným šramotem ze všech stran přikradou po, čtyřech jako velké krysy nezletilí chlapci – jsou to ještě úplné děti, někteří sotva dvanáctiletí, ale i takoví spadají pod trestní zákon, všichni už mají za sebou soud za krádeže a zde pokračují v učení u zlodějů. Vypustili je na nás!

Mlčky k nám lezou ze všech stran, tucet rukou se k nám natahuje a rve nám všechno, co máme při sobě nebo pod sebou. A to všechno naprosto mlčky, jen se zlostným supěním. Jsme tu jako v pasti,

nemůžeme se ani zvednout, ani pohnout. V okamžiku mi vyrvali raneček se sádlem, cukrem a chlebem – a už jsou pryč, a my tu hloupě ležíme dál. Bez boje jsme si nechali vzít živobytí a teď tu můžeme třeba zůstat ležet – ale to by přece nešlo! Směšně se pozadu vysoukáme zpod palandy.

Jsem snad zbabělec? Dosud jsem myslel že ne. Vrhl jsem se do přímé dělostřelecké palby v otevřené stepi. Odvážil jsem se projet polní cestou, i když jsem věděl, že je zaminovaná protitankovými minami. Chladnokrevně jsem vyvedl baterii z obklíčení a ještě jsem se vrátil pro poškozený „gazik“. Proč teď nepopadnu jednu z těchto lidských krys a neotluču jí růžovou hubu o černý asfalt? Že je to ještě dítě?

Opovážilo se ale na starší. Ne… Na frontě nás posiluje ještě jakési dodatečné vědomí (třebas i naprosto falešné): Vědomí naší jednoty? Vědomí vlastní odpovědnosti nebo povinnosti? Zde však nemáme žádný úkol, žádný vojenský řád a všechno musíme objevovat po hmatu.

Vstal jsem a obrátil se k jejich staršímu, k náčelníkovi bandy. Na horní palandě u okna leží před ním všechny ukradené potraviny: nezletilé krysy nevzaly do úst ani drobeček, znají kázeň. Je vidět, že tu přední část jeho hlavy, která se u dvounožců obvykle nazývá obličej, uplácala příroda s odporem a neláskou; třeba však jí sám dravý život dodal takové vzezření: celá zkřivená, nízké čelo, prastará jizva a moderní kovové korunky na předních zubech. Svýma očkama, jež mu právě tak stačí vidět odjakživa známé předměty, nikoliv se však obdivovat krásám světa, hledí na mne jako divoký kanec na jelena a ví, že mě kdykoliv může srazit k zemi.

Čeká. A co já? Vyskočím snad nahoru, abych mu alespoň jednou dal pěstí do držky a seskočil zas dolů do uličky? Běda, ne!

Jsem snad tedy padouch? Dosud jsem myslel že ne. Příčí se mi však, abych se okraden a ponížen znovu plazil po břiše pod palandu. A proto vzrušeně řeknu náčelníkovi bandy, že když už nám ukradl živobytí, mohl by nám aspoň dát místo na palandě. (Není to snad pro městského člověka a důstojníka docela přirozená žádost?) No a? Náčelník bandy souhlasí. Vždyť mu tím vlastně odevzdávám sádlo, uznávám jeho vyšší moc a projevuji shodu s jeho názory – on by také

vyhnal slabší než je sám. Přikáže dvěma ze šedivé neutrální masy, aby opustili dolní palandu u okna a uvolnili nám místo. Poslušně odejdou. Lehneme si na lepší místa. Nějaký čas ještě litujeme své ztráty (mé důstojnické kalhoty kriminálníky nezajímají, to není jejich uniforma, ale jeden ze zlodějů už ohmatává Valentinovy vlněné kalhoty, líbí se mu). Teprve navečer zaslechneme vyčítavý šepot sousedů: jak že jsme mohli prosit kriminálníky o ochranu a zahnat své dva místo sebe pod palandy? Teprve teď mnou náhle pronikne poznání vlastní podlosti a zaplaví mě stud (a ještě dlouhá léta se budu červenat, když si na to vzpomenu). Šediví vězňové na dolních palandách jsou přece mí bratři, § 58/1 b, jsou to zajatci. Cožpak jsem si nedávno nepřísahal, že na sebe beru jejich osud? A už je zaháním pod palandy?

Sice se ani oni nás nezastali před kriminálníky, ale proč měli vůbec bojovat o naše sádlo, když my sami o ně nebojujeme? Zažili už dost krutých bojů v zajetí, aby ztratili víru v ušlechtilost. Přesto přese všechno mi oni neudělali nic špatného, ale já jim.

Tak dostáváme ze všech stran rány do žeber a do čenichu, abychom se alespoň po letech stali lidmi… Abychom se vůbec stali lidmi…

Avšak i pro nováčka, z kterého stahuje kůži, je tranzitní věznice velice potřebná!

Umožňuje mu postupný přechod do lágru. Přechod rovnou tam by srdce člověka nevydrželo. V tom temném neznámu by se jeho vědomí vůbec nevyznalo. Musí se to dít postupně.

Tranzitka mu kromě toho dává zdání, že jeho spojení s domovem nebylo ještě přerváno. Odtud napíše svůj první povolený dopis: Někdy píše o tom, že ho nezastřelili, jindy zase, kam směřuje jeho transport – pokaždé však jsou to první nezvyklé vzkazy domů od člověka, kterého vyšetřování úplně změnilo. Doma si ho ještě pamatují, jaký byl dřív ale on už nikdy takový nebude – a to se také náhle jako blesk projeví v nějaké jeho kostrbaté řádce. Kostrbaté proto, že i když je psaní dopisů v tranzitce dovoleno a na dvoře visí poštovní schránka, nelze tu dostat ani papír, ani tužku a tím méně něco, čím by se dala ořezat. Vždy se však najde nějaký uhlazený pytlík od machorky nebo od cukru a někdo v cele přece jen u sebe

má kus tužky, a tak může vězeň naškrábat pár nečitelných řádků, které pak vnesou klid nebo neklid do rodiny.

Pošetilé ženy se leckdy po takovém dopise ukvapeně vydají na cestu, aby zastihly muže ještě v tranzitce – i když jim návštěvu nikdy nepovolí a nanejvýše se jim podaří pověsit mu další věci na krk. Jedna taková žena dala podle mého názoru námět na pomník všem ženám vězňů a určila dokonce místo, kde by měl stát.

Bylo to v kujbyševské tranzitce v roce 1950. Tranzitka ležela v údolí (z něhož však bylo vidět Žigulevská vrata Volhy) a přímo nad ním se na východní straně táhlo vysoké a dlouhé travnaté návrší. Zvedalo se hned za zónou tranzitky, ale kudy se na ně šlo, to jsme zezdola neviděli. Zřídkakdy se na něm někdo objevil, jen někdy se tam pásly kozy a běhaly děti. A tu se jednoho letního zamračeného dne objevila na vršku nějaká městská žena. Zaclonila si oči dlaní, pomalu otáčela hlavou a prohlížela si shora náš lágr. Na několika dvorech se v tu dobu právě procházelo množství vězňů ze tří cel – a ona chtěla v této spoustě anonymních mravenců zahlédnout toho svého! Doufala snad, že jí srdce napoví? Asi jí nepovolili návštěvu – a tak se vydala na tento vršek. Na dvorech si jí všichni všimli a všichni se na ni dívali. U nás dole v kotlině bylo bezvětří, ale tam nahoře foukal pořádný vítr. Províval a vzdouval její dlouhé šaty, kabát i vlasy a odhaloval tak všechnu lásku i obavy, které v ní byly.

Myslím si, že pomník takové ženy, stojící právě tam na návrší nad tranzitkou tváří k Žigulevským vratům, kde stála ona, by mohl našim vnukům aspoň něco objasnit.[372)] Z neznámých důvodů ji dlouho nikdo neodehnal – asi se nechtělo stráži jít nahoru. Pak tam vylezl jeden voják, začal na ni křičet a mávat rukama – a vyhnal ji.

Tranzitka také rozšiřuje vězňův obzor. Jak se říká – i když není co jíst, je veselo žít. Ve zdejším neutichajícím pohybu, ve střídání desítek a stovek nových tváří, v upřímném vyprávění a rozhovorech (v lágru už vězňové tak nemluví, tam se všude bojí, že narazí na chapadla operativců) – v tom všem najdeš osvěžení, poučení i objasnění a začneš lépe rozumět tomu, co se děje s tebou, s lidem, ba dokonce i se světem. Jeden podivín v cele ti odhalí takové věci, o nichž by ses nikdy v knihách nedočetl.

Najednou k nám do cely vstrčí jakýsi div: vysokého mladého vojáka s římským profilem, s neostříhanými vlnitými plavými vlasy, v anglické uniformě – jako by k nám přišel důstojník invazní armády přímo z pobřeží Normandie. Vejde tak hrdě, jako by vysloveně očekával, že před ním všichni vstanou. Jak se pak ukázalo, on prostě nečekal, že přijde mezi přátele: sedí už dva roky, ale ještě nebyl v žádné společné cele a i sem do tranzitky byl tajně přivezen ve zvláštním oddělení stolypinského vagónu – a teď ho nečekaně, buď omylem nebo úmyslně, přivedou do naší společné konírny. Obejde celu, spatří jednoho důstojníka wehrmachtu v německé uniformě, dá se s ním německy do rozhovoru a už se zuřivě hádají, jako by se chtěli chopit zbraní, kdyby nějaké měli. Od konce války uplynulo pět let a nám se stále tvrdí, že na Západě se válčilo jen tak naoko, a nám je to divné, když vidíme jejich vzájemnou nenávist: jak dlouho už s námi tento Němec ležel, a my Rusové jsme se s ním nijak nebavili, nanejvýš jsme se mu smáli.

Nikdo by nebyl uvěřil vyprávění Erika Arvida Andersena, kdyby nebyl měl hlavu ušetřenou nůžek – úplný div v Souostroví Gulag – a kdyby nebyl měl takové cizí vzezření a dokonalé znalosti angličtiny, němčiny a švédštiny. Podle vlastních slov byl synem švédského nikoliv milionáře, nýbrž dokonce miliardáře (připusťme, že přeháněl), a po matce synovcem anglického generála Robertsona, velitele anglického okupačního pásma v Německu. Ačkoliv byl švédským státním příslušníkem, sloužil za války dobrovolně v anglické armádě, vylodil se skutečně v Normandii a po válce se stal švédským důstojníkem z povolání. Avšak sociální problémy stály ve středu jeho zájmu a touha po socialismu byla v něm silnější než pouta k otcovým penězům. S hlubokým porozuměním sledoval sovětský socialismus a dokonce se na vlastní oči přesvědčil o jeho rozkvětu, když jako člen švédské vojenské delegace přijel do Moskvy, kde pro ně pořádali bankety a vozili je na dači.

Vůbec

372) Jednou se i v pomnících budou zračit utajované a téměř zapomenuté dějiny našeho Souostroví. Já si například stále představuji ještě jeden pomník: někde na Kolymě, na kopci,

obrovský Stalin, tak veliký, jak se sám toužil vidět, s několikametrovými kníry, s vyceněným šklebem velitele lágru, držící v jedné ruce opratě a v druhé rozmáchnutý bič, aby švihl spřežení, v něm jsou po pěti zapřažený stovky lidí.

Také někde na břehu Čukotky u Beringova průlivu by se velmi dobře vyjímal. (Tato poznámka už byla napsaná když jsem si přečetl knihu od Aldana-Semjonova Reliéf na skále. Něco tedy na tom nápadu musí být!… Říká se také, že nad Volhou na žigulevské hoře Mogutova, asi kilometr od lágru, byl na skále namalován olejovými barvami obrovský Stalin, aby jej z projíždějících lodí viděli.)

jim nebyl znemožňován kontakt s prostými sovětskými občany, s hezoučkými herečkami, které do žádné práce nepospíchaly a ochotně s nimi trávily čas, dokonce i mezi čtyřma očima. A Erik, definitivně přesvědčen o vítězství našeho zřízení, vystoupil po návratu v západním tisku, kde hájil a oslavoval sovětský socialismus. Tím však všechno přehnal a sám sebe zahubil. Právě v těch letech 1947-48 přetahovali ze všech koutů světa pokrokové mladé lidi, ochotné se veřejně zříci Západu (měli dojem, že když jich seženou jednu nebo dvě desítky, Západ se zachvěje v základech a rozpadne se). Po svých článcích v novinách byl Erik shledán v tomto ohledu za vhodného člověka. Tehdy sloužil v Západním Berlíně, manželku nechal doma ve Švédsku a z omluvitelné mužské slabostí navštěvoval jednu svobodnou mladou Němku ve východním Berlíně. Jednou v noci si pro něho k ní přišli. (Nevzniklo snad proto také přísloví „Zašel k děvčici, skončil ve věznici“?

Tak tomu asi bývalo odjakživa, on nebyl první.) Přivezli ho do Moskvy, kde Gromyko, jenž se kdysi seznámil s Erikem ve Stockholmu při obědě v domě jeho otce, mu nyní oplatil pohostinnost a navrhl mu, aby veřejně proklel celý kapitalismus i svého otce, za což mu u nás slíbili – plné kapitalistické zabezpečení do konce života. Ačkoliv by si byl Erik nijak hmotně nepohoršil, ke Gromykovu údivu se rozčílil a řekl mu pár urážlivých slov. Nevěřili jeho neústupnosti, zavřeli ho v jedné dače u Moskvy, hostili ho jako prince v pohádce (někdy použili „hrozných represálií“: přestali od

něho brát objednávky na zítřejší menu a místo požadovaného kuřátka mu z ničeho nic přinesli roštěnku), obložili ho díly Marxe-Engelse-Lenina-Stalina a rok čekali, že se změní. K jejich údivu však k tomu nedošlo. Posadili tedy k němu jednoho bývalého generálporučíka, který si už dva roky odkroutil v Norilsku. Zřejmě se domnívali, že generálporučík svým vyprávěním o hrůzách v lágru dosáhne toho, aby se Erik poddal. Splnil však svůj úkol špatně, nebo jej ani nechtěl splnit. Za deset měsíců společného sezení naučil Erika jen lámaně rusky a posílil jeho odpor vůči modrým čepicím. V létě roku 1950 pozvali znovu Erika tentokráte k Vyšinskému a on znovu odmítl (zcela proti všem pravidlům popřel svým vědomím bytí!). Nato mu sám Abakumov přečetl usnesení: dvacet let vězení (za co?). Sami už litovali, že si vůbec začali s tímto mladíkem, ale na Západ ho pustit nemohli. A tak ho tedy odvezli ve zvláštním oddělení stolypinského vagónu, kde naslouchal přes stěnu vyprávění dívky z Moskvy a ráno spatřil oknem shnilou slaměnou rjazaňskou Rus.

Tyto dva roky ho velice posílily v jeho oddanosti Západu. Slepě mu věřil, nechtěl uznat jeho slabostí a považoval západní armády za neporazitelné a jeho politiky za neomylné. Nevěřil nám, když jsme mu vyprávěli, že v době jeho vazby se Stalin rozhodl k blokádě Berlína a že se mu to naprosto podařilo. Jeho mléčně bílé tváře rudly hněvem, když jsme se vysmívali Churchillovi a Rooseveltovi. Také byl přesvědčen o tom, že Západ nepřipustí, aby jej, Erika, drželi ve vězení, že se teď rozvědka dozví ze zpráv z kujbyševské tranzitní věznice, že se Erik neutopil ve Sprévě, nýbrž že sedí v Sovětském svazu, a že ho tedy vykoupí nebo vymaní. (Touto vírou ve zvláštnost svého osudu mezi ostatními vězeňskými osudy připomínal naše oddané skalní straníky.) Přes naše prudké potyčky zval jednoho mého přítele a mne, abychom ho příležitostné navštívili ve Stockholmu („Tam nás každý zná," říkal s unaveným úsměvem, „můj otec skoro vydržuje celý dvůr švédského krále"). Zatím se však syn miliardáře neměl čím utírat, a tak jsem mu tedy daroval jeden svůj přebytečný chatrný ručník. Brzy ho zařadili do transportu[373].

373) Od té doby jsem se ptal všech Švédů, s nimiž jsem se náhodou sešel, i všech známých, kteří jeli do Švédska: Jak by se

taková rodina dala najít? Neslyšeli něco o nějakém Andersenovi, který náhle zmizel. Odpovídali mi s úsměvem: Andersen ve Švédsku, to je takové jméno jako Ivanov v Rusku, a žádný miliardář toho jména neexistuje. A teprve teď, po 22 letech, když jsem naposledy pročítal tuto knihu, mi blesklo v hlavě: vždyť mu jistě zakázali, aby používal své skutečné jméno! Jistě ho Abakumov varoval, že ho jinak zničí! A tak on procházel tranzitkami jako švédský Ivanov. A jen nezakázanými vedlejšími podrobnostmi svého životopisu zanechal v paměti náhodných posluchačů stopy svého zničeného života. Přesněji řečeno, stále doufal v záchranu – jako každý člověk, jako milióny králíků v této knize: zatím si nějaký čas posedí, ale pobouřený Západ ho osvobodí. Nechápal tvrdost Východu. A nechápal, že takového svědka, který projevil lakovou pevnost, neuvěřitelnou na změkčilý Západ, nikdy nepustí. A tak možná žije ještě dnes. (Poznámka z roku 1972.)

A přesunování vězňů pokračuje stále dál! Přivádějí je a odvádějí po jednom i hromadně a neustále někam ženou transporty. Navenek to vypadá jako věcný a plánovitý pohyb a nikdo neuvěří, kolik je v něm nesmyslnosti.

V roce 1949 zřídí zvláštní tábory – a podle jakéhosi nejvyššího usnesení ženou spousty žen z lágrů na evropském severu a v Závolží přes sverdlovskou tranzitku na Sibiř, do Tajšetu a do Ozjorlagu. Ale už v roce 1950 shledá kdosi za výhodnější soustředit vězněné ženy nikoliv v Ozjorlagu, nýbrž v Dubrovlagu – v Temnikách v Mordvinsku. A tak tytéž ženy, které už zakusily veškeré pohodlí gulagovského cestování, zase táhnou přes tutéž sverdlovskou tranzitku na západ. V roce 1951 jsou zřízeny nové zvláštní tábory v Kemerovské oblasti (Kamyšlag) – a právě tam, jak se ukáže, je obzvlášť zapotřebí ženské práce! A tak ty nešťastné ženy teď znova ženou přes tutéž prokletou sverdlovskou tranzitku do kemerovských lágrů. Přijde čas propuštění – ale ne pro všechny! A ty ženy, které i za všeobecného chruščovovského uvolnění zůstaly v lágrech, aby si odkroutily trest až do konce, ženou zase ze Sibiře přes sverdlovskou tranzitku – do Mordvinska: bude lepší soustředit je na jednom místě.

Inu, ostatně je to naše domácnost, ostrůvky jsou také všechny naše a vzdálenosti nejsou pro ruského člověka už tak veliké.

Totéž leckdy zakusili i chudáci jednotliví vězňové. Šendrik, veselý silný mladík s prostoduchou tváří, poctivě pracoval, jak se obvykle říká, v jednom kujbyševském lágru a netušil neštěstí, které mu hrozilo. To ho však přece jen postihlo. Do lágru přišel spěšný příkaz a ne jen tak od ledakoho, nýbrž od samotného ministra vnitra (jak se vůbec mohl ministr dozvědět o Šendrikově existenci?) – aby jej okamžitě poslali do Moskvy do věznice č. 18. Tak ho vzali, hnali ho do kujbyševské tranzitky a odtud bez zdržování do Moskvy, ale ne do jakési věznice č. 18, nýbrž se všemi ostatními vězni společně do proslulé tranzitní věznice v Krasné Presni. (Šendrik sám vůbec nevěděl, že má jít do nějaké osmnáctky, jemu to samozřejmě neřekli.) Jeho neštěstí však neskončilo: neuplynuly ani dva dny – a jeho zase vrazili do transportu a vezli na Pečoru. Příroda za oknem byla stále chudší a smutnější. Mladík se polekal: věděl, že jde o ministrův příkaz, a jestliže ho tak rychle ženou na sever, znamená to, že ministr musí mít na Šendrika nějaký strašný materiál. Ke všem útrapám transportu mu ještě ukradli cestou třídenní příděl chleba, takže když přijel na Pečoru, sotva se držel na nohách. Pečora ho přivítala nepřívětivě: hladového a bez pořádného oblečení jej hnali v mokrém sněhu do práce. Za dva dni si nestačil ani usušit košili a slamník si ještě nenacpal jedlovým chvojím, když mu přikázali, aby všechno erární zase odevzdal, znovu ho smetli do transportu a vezli ještě dál – na Vorkutu. Z toho všeho bylo zřejmé, že se ministr rozhodl nechat Šendrika zahynout a spolu s ním celý transport. Na Vorkutě ho nechali měsíc na pokoji. Chodil na společné práce, ještě se nezotavil po všech těch převozech, ale už se začal smiřovat se svým polárním osudem. Náhle ho však během dne vyvolali ze šachty, hned ho hnali nazpátek do lágru, sotva popadal dech, všechno erární musel odevzdat a za hodinu ho vezli na jih. To už zavánělo osobní pomstou! Přivezli ho do Moskvy, do věznice č. 18. Měsíc ho drželi v cele. Pak si jej zavolal nějaký podplukovník a zeptal se ho: „Kdepak jste se ztratil? Jste přece strojírenský technik?“ Šendrik přitakal. A tak ho poslali… na Rajské ostrovy! (Ano, i takové ostrovy jsou v našem Souostroví!) Toto rychlé střídání lidí, jejich

osudů i jejich vyprávění velmi zpestřuje pobyt v tranzitní věznici. A zkušení lágernici kladou každému na srdce: Lež a do ničeho se nemíchej! K jídlu tu dostaneš garantovanou denní normu[374)], ale zato se taky nenadřeš. A když je dost místa, můžeš se i do sytosti vyspat. Natáhni se a lež od šlichty do šlichty. Sice se moc nenajíš, zato si však poležíš. Jen ten, kdo zakusil v lágru společné práce, pochopí, že tranzitka je dům oddechu, že je to štěstí na naší cestě. A je tu ještě jedna výhoda: když ve dne spíš, trest rychleji utíká. Jen když nějak zabijeme den, v noci stejně nic nevidíme.

Náčelníci tranzitních věznic nezapomínají ovšem na to, že člověka stvořila práce a že jen práce může napravit zločince, a proto když někdy mají nějaké pomocné práce a jindy si potřebují zlepšit po straně svou finanční situaci, zaženou do práce i tuto ulejváckou pracovní sílu.

V kotlaské tranzitce nebyly před válkou tyto práce ani o trochu lehčí než v lágru.

V zimě zapřáhli šest sedm zesláblých vězňů k traktorovým (!) saním a ti je museli táhnout dvanáct kilometrů po zamrzlé Dvině k ústí Vyčegdy. Bořili se a padali a saně zůstávaly vězet ve sněhu. Jak se zdá, nebylo možno si vymyslet úmornější dřinu.

Ale to ještě nebyla práce, to byla jen rozcvička. U ústí Vyčegdy museli naložit na saně deset krychlových metrů dřeva a v téže sestavě se znova zapřáhli do saní (Repin už neexistuje a pro nové malíře to není žádný námět, nýbrž jen hrubé kopírování skutečnosti) a museli je dotáhnout do rodné tranzitky. Kam se na to hrabe nějaký lágr! Můžeš pojít ještě dřív, než se do něho dostaneš! (Brigadýrem při této práci byl Kolupajev a tažnými koníky elektroinženýr Dmitrijev, podplukovník intendanční služby Beljajev, nám už známý Vasilij Vlasov, ale na všechny si nelze teď už vzpomenout.) V tranzitní věznici v Arzamasu krmili za války vězně řepným chrástem, zato však práci tam měli dobře zorganizovanou. Byly tam krejčovské dílny a obuvnický cech na výrobu válenek (kde se v horké vodě s kyselinami musely valchovat plstěné svršky).

Z dusných a zatuchlých cel v Krasné Presni jsme v létě roku 1945 chodili dobrovolně na práci, abychom mohli celý den dýchat čerstvý vzduch, abychom mohli nerušeně a klidně posedět za pokojného

bzukotu osamělé včely v tichém dřevěném záchodě (takový povzbuzovací prostředek se často zanedbává!), prohřátém srpnovým sluncem (byly to dni Potsdamu a Hirošimy) a abychom nakonec večer dostali přídavek sto gramů chleba. Vodili nás do přístavu na řece Moskvě, kde se vykládalo dřevo. Museli jsme kutálet klády z jedné hranice dolů, přenášet je a ukládat do druhé. Vynakládali jsme daleko víc sil, než jsme dostali v náhradu. Ale přesto jsme tam chodili rádi.

Často se musím červenat, když si vzpomenu na svá mladá léta (a ta jsem tam právě prožíval!). Co však přináší zármutek, přináší i poučení. Jak se ukázalo, z důstojnických náramenîků, které se mi všeho všudy jen dva roky natřásaly a houpaly na ramenou, napadal mi zlatý jedovatý prach do dutiny mezi žebra. V tomto říčním přístavu – byl to také malý lágr, obehnaný pásmem s hlídacími věžemi – byli jsme jen přivandrovali a dočasní pracanti a nebylo ani řeči o tom, že by si nás mohli v tomto malém lágru nechat na odpykání celého trestu. Když nás tam ale nechali poprvé nastoupit a parťák vykročil podél řad, aby si očima

374) Základní příděl, zaručený i nepracujícím vězňům.

vybral dočasné brigadýry – mé ubohé srdce div nevyskočilo zpod soukenné vojenské blůzy: Mne! Mne! Mne vyber!

Nevybral mě. Proč jsem to ale chtěl? Byl bych jen nadělal ještě víc hanebných chyb. Ach, jak je těžké vzdát se moci!… To je nutné pochopit.

Byla doba, kdy Krasnaja Presňa se téměř stala hlavním městem Gulagu – totiž v tom smyslu, že ať se jelo kamkoliv, nebylo možné se jí vyhnout, stejně tak jako Moskvě. Tak jako z Taškentu do Soči a z Černigova do Minsku se tehdy člověk nejpohodlněji dostal přes Moskvu, tak také vězně odkudkoliv a kamkoliv vláčeli přes Presňu. V té době jsem se tam dostal i já. Presňa praskala, jak byla přeplněná.

Přistavovali k ní další křídlo. Jen přímé dobytčí soupravy s vězni, které odsoudily kontrarozvědky, míjely Moskvu po okružní trati v

těsné blízkostí Presni, a je možné, že ji lokomotivy zdravily houkáním.

Když přijedeme do Moskvy, abychom tam přestoupili, máme přece jen jízdenku a očekáváme, že dřív nebo později budeme pokračovat v cestě svým směrem. Avšak v Presni koncem války a hned po ní nejen noví příchozí, ale ani ti nejvýše postavení, ba dokonce ani samy hlavy Gulagu nemohli předpovědět, kdo a kam nyní pojede.

Vězeňský pořádek se tehdy ještě nevykrystalizoval tak jako v padesátých letech, nikdo nemá s sebou spis s předepsaným směrem a cílem cesty, leda jen papír se služebními poznámkami: „Přísně střežit!“, „Použít jen na společné práce!“ Balíky vězeňských spisů v potrhaných deskách, převázaných někdy starým provázkem nebo jeho papírovou náhražkou, nosili seržanti ozbrojených doprovodů do zvláštního dřevěného baráku, kde byly vězeňské kanceláře, a házeli je na police, na stoly, pod stoly, pod židle a prostě všude na podlahu (tak jako jejich předlohy ležely v celách); spisy se rozvazovaly, rozsypávaly a pomíchaly. Jedna, pak druhá a třetí místnost se zaplnily těmito pomíchanými spisy. Civilní sekretářky vězeňské kanceláře, vypasené a líné ženské v pestrých šatech, se potily vedrem, ovívaly se a flirtovaly s důstojníky vězeňské správy a ozbrojených doprovodů. Žádná z nich nechtěla ani neměla sílu se přehrabávat v tomto chaosu. Ale vlakové transporty bylo třeba vypravovat několikrát do týdne jednu červenou soupravu. A každý den vypravit sto lidí na nákladních autech do blízkých lágrů. A spisy vězňů se měly posílat spolu s nimi. Kdo by se však s tím mořil, třídil spisy a sestavoval transporty?

Pověřili tím pridurky z tranzitní věznice, několik parťáků, suků nebo polobarevných [375)]. Ti se volně pohybovali po chodbách věznice, chodili do kancelářského baráku a na nich záviselo, zda desky s tvými spisy strčí do špatného transportu nebo zda budou dlouho hrbit hřbet při hledání na podlaze a strčí je do dobrého transportu. (Že jsou úplné vyhlazovací lágry, v tom se noví vězňové nemýlili, ale že existují nějaké dobré – to byl omyl. „Dobré“ mohou být nikoliv lágry, nýbrž jen los, který tě v těchto lágrech potká, ale to se rozhodne až na místě.) Že veškerá budoucnost vězňů závisela na

jiném rovněž vězňovi, s kterým se případně muselo ve vhodnou chvíli promluvit (třebas prostřednictvím lázeňského) a kterému se případně muselo něco podstrčit (třebas prostřednictvím skladníka) – to bylo ještě horší, než kdyby o jejich osudu rozhodovala slepá náhoda vržením kostky. Tato neviditelná možnost, kterou si člověk často nechal ujít – za koženou bundu jet do Nalčiku místo do Norilska a za kilo sádla do Serebrjanného Boru místo do Tajšetu (ale také se třeba zbavit své kožené bundy a sádla úplně zbytečně) – ta jen bodala a zneklidňovala naše unavené

375) Polobarevní jsou ti, kteří svým smýšlením patří k zlodějskému podsvětí a snaží se do něho dostat, i když je zákon podsvětí dosud nepřijal.

duše. Třeba se to i někomu tak podařilo, třeba si to někdo tak skutečně zařídil – avšak blažení byli ti, kteří neměli, co by dali, nebo kteří se uchránili tohoto rozčilení.

Odevzdanost osudu, naprosté vyloučení vlastní vůle z utváření vlastního života a poznání, že nelze předvídat, co je lepší nebo horší, ale že je snadné učinit krok, který si budeš vyčítat – to vše osvobozuje vězně od části jeho pout a činí jej spokojenějším a dokonce ušlechtilejším.

Tak leželi vězňové namačkáni jeden na druhého v celách, zatímco jejich osudy leželi v neproniknutelných haldách na podlaze vězeňských kanceláří, avšak parťáci brali spisy z toho koutu, který byl nejpřístupnější. A tak se stávalo, že někteří zekové trčeli dva i tři měsíce v této proklaté Presni, zatímco jiní jí proletěli rychlostí meteoru.

Při takovém přeplnění, shonu a zmatku ve spisech docházelo leckdy v Presni (stejně jako i v jiných tranzitkách) k záměně trestů. Odsouzeným podle § 58 to nehrozilo, neboť jejich tresty byly, řečeno s Gorkým, tresty s velkým písmenem, samy o sobě už byly naplánovány jako velké, a když se stalo, že už měly vypršet, stejně nevypršely. Ale pro velké zloděje a vrahy to stálo za to vyměnit si

trest s nějakým prosťáčkem bytovičkem. Proto se oni sami nebo jejich pomocníci k takovému nenápadně přitočili a soucitně se ho vyptávali; ten nevěděl, že odsouzenec s krátkým trestem nemá v tranzitce o sobě nic říkat, a prostodušně jim vyprávěl, že se jmenuje dejme tomu Vasilij Parfjonyč Jevraškin, narozený v roce 1913 a že žil v Semidubje, kde se také narodil. A že dostal jeden rok podle § 109, za lajdáctví. Pak tento Jevraškin spal nebo třeba také nespal, ale v cele byl takový hluk a u otevřeného okénka ve dveřích taková mačkanice, že se k němu člověk vůbec nemohl protlačit a uslyšet, jak za ním na chodbě rychle drmolí seznam jmen vězňů, určených do transportu. Nějaká jména potom ještě volali ode dveří do cely, ale Jevraškinovo jméno nevyvolávali, neboť jakmile toto jméno vyslovili v chodbě, kriminálník úslužně (oni to umějí, když je zapotřebí) vystrčil ven svou hubu a rychle potichu odpověděl: „Vasilij Parfjonyč, narozený 1913, vesnice Semidubje, § 109, jeden rok“ – a běžel si pro věci. Skutečný Jevraškin zívl, lehl si na palandu a trpělivě čekal, že ho vyvolají druhý den, za týden nebo za měsíc, až se nakonec osmělil obtěžovat náčelníka bloku: proč ho neberou do transportu? (A jakéhosi Zvjagu vyvolávají po všech celách každý den.) A když si za další měsíc nebo půlrok najdou čas, aby všechny vězně probrali prověrkou podle spisů, zůstane jim jeden spis, a to Zvjaga, recidivista, odsouzený za dvojnásobnou vraždu a vyloupení obchodu na deset let – a jeden plachý vězeň, který se vydává za Jevraškina, ale na fotografii se to nepozná, a tak je tedy Zvjaga a musí se poslat do kárného lágru Ivděllag – jinak by se muselo přiznat, že se trarizitka zmýlila. (A ten Jevraškin, kterého poslali s transportem, se už nenajde, neboť se teď ani neví, kam šel, seznamy žádné nezůstaly. Protože se se svým ročním trestem dostal někam do pracovní kolony v zemědělství, mohl se pohybovat bez ozbrojeného dozoru, počítaly se mu tři dny za jeden nebo utekl – a dávno už je doma, nebo spíš zase sedí ve vězení s novým trestem.) Našli se i takoví podivíni, kteří své malé tresty prodávali za jednu nebo dvě kila sádla. Počítali s tím, že na to potom stejně přijdou a že se jejich totožnost zjistí. Někdy tomu tak opravdu bylo[376)].

V letech, kdy ve vězeňských spisech nebylo uvedeno místo určení, změnily se tranzitní věznice v trhy na otroky. Vítanými hosty

v tranzitkách se pak stali nákupčí, toto slovo bylo slyšet stále častěji ve vězeňských chodbách i v celách, a to bez jakéhokoliv posměchu. Stejně

376) Ostatně prodej nízkých trestů, jak píše P. Jakubovič, byl běžnou věcí i v minulém století; je to starý vězeňský trik.

jako všude v průmyslu se nevyplácelo klidně čekat, co dodají podle rozdělovníku z ústředí, nýbrž bylo nutné vyslat vlastní lidi, aby na příslušných místech zatlačili a potřebné věci vymohli tak tomu bylo i v Gulagu: domorodci na ostrovech vymírali, a ačkoliv noví nestáli ani rubl, počítalo se s nimi a vedení se muselo samo postarat a přivézt je, aby se splnil plán. Nákupčí museli být bystří a všímaví, museli se dobře dívat, co berou, a nesměli si nechat dát do počtu hlav chcípáky a invalidy. Špatní nákupčí byli ti, kteří převzali transport jen podle spisů, kdežto svědomití kupci vyžadovali, aby jim zboží předvedli živé a nahé. Tak se také bez jakéhokoliv úsměvu říkalo – zboží. „No tak jaké zboží jste přivezli?“ zeptal se nákupčí na nádraží v butyrské věznici, když uviděl sedmnáctiletou Iru Kalinovou.

Jestliže se lidská povaha vůbec mění, pak jistě ne o mnoho rychleji než geologický vzhled Země. A ten pocit zvědavosti, požitkářství a chtivosti, který před pětadvaceti staletími zakoušeli otrokáři na trhu s otrokyněmi, ovládl nakonec i gulagovské funkcionáře v usmanské věznici v roce 1947, kdy se asi dvacet mužů v uniformě ministerstva vnitra posadilo za několik stolů pokrytých prostěradly (bylo to kvůli vážnosti okamžiku, jinak by to přece jen bylo nevhodné), zatímco se v sousedním boxu všechny vězeňkyně svlékly a nahé a bosé se musely před nimi procházet, otáčet se, zastavovat a odpovídat na otázky. „Ruce dolů! přikazovali těm, které zaujaly ochranný postoj antických soch (důstojníci přece vybírali zcela vážně souložnice pro sebe a okruh svých přátel).

Tak tíživý stín zítřejšího lágrového boje zastiňuje novému vězni v různých formách nevinné duchovní radosti tranzitní věznice.

Na dvě noci k nám v Presni strčili do cely parťáka odborníka, který si lehl vedle mne. Cestoval se zvláštním příkazem, to jest ústřední správa mu vystavila průvodku, která šla s ním z lágru do lágru a v níž bylo uvedeno, že je stavební technik a že na novém místě může být použit jen ve svém oboru. Parťák odborník jezdí v obyčejných stolypinech a sedí ve společných celách tranzitek, ale jeho duše se nechvěje: je chráněn průvodkou, jeho nepoženou kácet stromy.

Tvrdý a rozhodný výraz se zračil ve tváři tohoto lágerníka, který si už odseděl větší část svého trestu. (Tehdy jsem ještě nevěděl, že právě takový výraz je charakteristickým národním rysem gulagovských ostrovanů. Lidé s měkkým a povolným výrazem rychle na ostrovech umírají.) Na naše dětské batolení pohlížel s úsměvem, s jakým se díváme na dvounedělní štěňata.

Co nás čeká v lágru? Soucitně nás poučoval:

„Od prvního kroku v lágru bude každý hledět, jak by vás oklamal a okradl. Nevěřte nikomu kromě sebe! Ohlížejte se, aby se za vámi někdo neplížil a nevrhl se na vás.

Před osmi lety jsem přijel do lágru v Kargopolu právě tak naivní jako vy. Vyložili nás z vlaku a ozbrojený doprovod se připravil, aby nás vedl do lágru: deset kilometrů v kyprém hlubokém sněhu. Vtom přijely troje saně. Nějaký zdravím kypící strejc, kterému náš doprovod nijak nebránil, prohlásil: „Chlapci, naložte si věci, my vám je odvezem!“ Vzpomněli jsme si: četli jsme přece v knihách, že věci vězňů vozí na povozech. Myslíme si: tak docela nelidské to v lágru není, starají se o nás. Naložili jsme věci na saně. Saně odjely. A to bylo všechno. Už jsme své věci nikdy neviděli.

Ani prázdné kufry.“

„Jak je to možné'! Copak tam zákon neplatí?“

„Neptejte se tak pitomé. Zákon tam samozřejmě platí. Zákon tajgy. A pravda nikdy v Gulagu nebyla a nebude. Ten kargopolský případ je symbolem Gulagu. A ještě si zvykněte na jedno: v lágru nikdo nic neudělá zadarmo, nikdo nic neudělá z dobrého srdce. Za všechno se musí zaplatit. Jestliže vám něco nezištně nabídnou, pamatujte si, že je to nějaká lest nebo provokace. A to nejdůležitější je: Vyhýbejte se společným pracím!

Vyhýbejte se jím od prvního dne. Když se hned první den dostanete na společné práce – je s vámi konec, a to navždy.“

„Společné práce?…“

„společné práce, to jsou hlavni a základní práce, které se v příslušném lágru provádějí. Na nich dělá osmdesát procent vězňů. A všichni pojdou. Všichni. A za ně přivezou nové zase na společné práce. Tam necháte své poslední síly. A pořád budete mít hlad. A pořád budete promočení. A bez bot. A při všem vás vemou na hůl. Budete v nejhorších barácích. A nebudou vás léčit. V lágru může přežit jedině ten, kdo nedělá na společných. Za každou cenu se snažte, abyste se jim vyhnuli! Od samého začátku!“

Za každou cenu!

Z-a každou cenu?…

V Krasné Presni jsem si osvojil a zapamatoval tyto dobře míněné rady drsného parťáka odborníka, ale zapomněl jsem se jen zeptat: Kde je míra této ceny? Kde je její hranice"

3 KARAVANY OTROKŮ

Jízda ve stolypinu je otravná, ve vězeňském voze k nevydržení, pobyt v tranzitce se brzo stane trýzní – nejlepší by bylo se tomu všemu vyhnout a jet přímo do lágru v červených vagónech.

I v tom se jako vždy zájmy státu i zájmy jednotlivce shodují. Pro stát je také výhodnější dopravovat odsouzené přímo do lágru a nezatěžovat městské tepny, automobilovou dopravu a personál tranzitek. V Souostroví Gulag to už dávno pochopili a výtečně to zvládli: mají k tomu karavany červenek (červených dobytčích vagónů), karavany nákladních lodí, a kde už nejsou koleje ani voda – pěší karavany (využívat koní a velbloudů se vězňům nepovoluje).

Červené vlakové soupravy jsou zvláště výhodné tehdy, když v některém městě pracují soudy na plné obrátky nebo když je místní tranzitka přeplněná – to se dá najednou transportovat velké množství vězňů. Tak převáželi milióny rolníků v letech

1929-31. Tak deportovali Leningrad z Leningradu. Tak osídlovali ve třicátých letech Kolymu: každý den vychrlilo hlavní město naší vlasti Moskva jeden takový vlak do Sovětské Gavaně a do přístavu

Vanino. I každé oblastní město vypravovalo červené soupravy, jenomže ne denně. Takto vysídlili v roce 1941 republiku povolžských Němců do Kazachstánu a později i ostatní národnosti. V roce 1945

vozili v takových soupravách ruské marnotratné syny a dcery z Německa, Československa, Rakouska a vůbec ze západních hranic všechny, kteří tam sami přijeli. V roce 1949 tak sváželi „osmapadesátníky“ do zvláštních lágrů.

Stolypiny jezdí podle obyčejných jízdních řádů, zatímco červené vlaky jen podle důležitého rozkazu, podepsaného důležitým generálem Gulagu. Stolypin nemůže jet do nějaké pustiny, na konci jeho cesty je vždy nádraží, i když jen nějaké ubohé městečko, a pár KPZ pod střechou. Červená vlaková souprava zato může jet i do pustiny: kam přijede, tam se hned vedle ní vynoří z moře stepi nebo tajgy nový ostrov Gulagu.

Vězně však nemůže hned převážet jakýkoliv červený vagón – k tomu se musí nejdřív připravit. Ovšem nikoli v tom smyslu, jak by čtenáře mohlo napadnout: že se musí zamést a vyčistit od uhlí nebo vápna, které v něm vezli před lidmi – to se dělá jen zřídka. Ani v tom smyslu, že se musí, je-li to v zimě, dobře utěsnit a opatřit kamny. (Když postavili železniční úsek z Kňaž-Pogostu do Ropči, který ještě nebyl napojen na celkovou železniční síť, hned na něm začali vozit vězně ve vagónech, v nichž nebyla kamínka ani palandy. Zekové leželi v zimě na promrzlé zasněžené podlaze a nedostali ani teplou stravu, protože vlak projel tento úsek za kratší dobu než čtyřiadvacet hodin. Kdo dovede v duchu prožít těchto osmnáct až dvacet hodin – nechť je prožije!) Vagón se musí připravit takto: překontrolovat, zda jsou podlahy, stěny a stropy vagónů celé a pevné, opatřit malá okénka bezpečnými mřížemi, vyříznut v podlaze odpadový otvor a olemovat jej obzvlášť pevně plechem pobitým hřebíky, rozmístit pravidelně mezi vagóny dostatečný počet vozových plošin (na nichž stojí stráže s kulomety), a je-li plošin málo, opatřit další, připevnit žebříky vedoucí na střechy, promyslet rozmístění světlometů a zajistit spolehlivý zdroj elektrického proudu, vyrobit dřevěná kladiva s dlouhými násadami, připojit štábní osobní vagón pro náčelníka doprovodu, operativního zmocněnce a strážné, a není-li osobní vagón

k dispozici, pak pro ně připravit dobře vybavené a utěsněné těplušky, a zařídit kuchyně pro doprovod a pro vězně. Teprve potom se může jít podél vlaku a na každý vagón křídou napsat: „Technické zařízení“ nebo „Zboží podléhající zkáze“. (Jevgenija Ginzburgová ve své knize Sedmy vagón velmi živě vylíčila transport v červené vlakové soupravě, takže se tu nemusíme pouštět do dalších podrobností.) Příprava vlakové soupravy je skončena – a teď nás čeká složitá bojová operace nakládání vězňů do vagónů. Přitom je nutno respektovat dva důležité a bezpodmínečné nutné cíle:

- utajit nakládání před lidmi a – terorizovat vězně.

Nakládání vězňů je třeba utajit před obyvateli zvláště proto, že se do vlakové soupravy vejde najednou kolem tisíce osob (přinejmenším pětadvacet vagónů), a to není malá skupinka ze stolypinu, kterou lze vodit i před lidmi. Všichni samozřejmě vědí, že se zatýká každý den i každou hodinu, ale nesmí se připustit, aby se lidé zhrozili při pohledu na tolik odsouzenců najednou. V Orlu v roce 1938 se nedalo utajit, že ve městě není jediný dům, kde někoho nezatkli, a náměstí před orelskou věznicí bylo ucpané selskými povozy s plačícími ženskými jako na Surikovově obraze znázorňujícím popravu střelců. (Ach, kdo nám to ještě někdy namaluje? Toho se nedočkáme: to už není v módě…) Není ale nutné ukazovat našim sovětským lidem, že se taková vlaková souprava vypravuje každých čtyřiadvacet hodin (a v Orlu to tak šlo celý rok). A zvláště mládež to nesmí vidět – mládež je přece naše budoucnost. A proto jen v noci – noc co noc po několik měsíců – ženou z věznice na nádraží černou pěší kolonu vězňů (vězeňské vozy jsou plně zaměstnány při dalším zatýkání). Ženy se však o tom vždy nějak dozvědí a z celého města se v noci přikradou na nádraží, vyslídí tam vlak na slepé koleji, běží podél vagónů, klopýtají o pražce a koleje a u každého vagónu volají: „Není tu ten a ten?… Není tu ten a ten?…“ A běží k následujícímu, zatímco k prvnímu přiběhnou další: „Není tu ten a ten?“ Najednou se ozve ze zaplombovaného vagónu: „Tady! Tady jsem!“ Nebo: „Hledejte ho dál! Ten je v jiném vagónu.“ Nebo: „Ženské, poslyšte! Moje bydlí hned tady vedle nádraží, skočte tam a řekněte jí!“

Takové scény, nedůstojné naší současnosti, svědčí jedině o neodborné organizaci při nakládání vlaku. Chyby se vezmou na vědomí a od určité noci napříště je vlak v širokém okruhu obklíčen kordónem stráží s vrčícími a štěkajícími vlčáky.

Také v Moskvě se nakládání vězňů ať už ze staré sretěnské tranzitky (kterou si nynější vězňové už nepamatují) nebo z Krasné Presni děje jedině v noci, to je přímo zákon. Protože doprovod nemá zapotřebí zbytečného slunečního jasu, používá noční slunce světlomety. Jsou výhodné tím, že se dají soustředit na potřebné místo – tam, kde v poděšeném hloučku sedí vězňové na zemi a očekávají povel: „Dalších pět – vztyk! K vagónu – poklusem!“ (Stále jen poklusem! Aby vězeň neměl kdy se rozhlédnout, rozmyslet se, aby běžel jako štvaný psy a jen se bál, aby neupadl.) Dají se zamířit i na nerovnou cestu, po níž vězňové běží, i na schůdky, na něž se drápou.

Nevraživé a strašidelné kužele světlometů nejen osvětlují, ale jsou i důležitou teatrální součástí zastrašení vězňů spolu s příkrým vyhrožováním a ranami pažbou, které dopadají na opozdilce, spolu s povelem „Sednout na zem!“ (a někdy jako v uvedeném Orlu na prostranství u nádraží: „Kleknout!“ a tisíc vězňů jako novodobí poutníci padnou na kolena), spolu s oním úplně zbytečným, avšak pro zastrašení velmi důležitých přebíháním k vagónu, spolu se zuřivým štěkotem psů a spolu s namířenými hlavněmi (pušek nebo samopalů podle toho, v kterém desetiletí). Nejdůležitější je zlomit a rozdrtit vůli vězňů, aby se v jejich hlavě nezrodila myšlenka na útěk a aby si dlouho neuvědomili svou novou výhodu: že z věznice s kamennými zdmi se nyní dostali do vagónu s tenkými stěnami.

Aby se však přesně splnil úkol naložit do vagónu tisíc lidi, musí je dozorci už od samého rána začít vyvádět z cel a připravovat k transportu, zatímco ozbrojený doprovod je musí po celý den důkladně přejímat z vězení a přejaté musí držet po dlouhé hodiny nikoliv už v celách, nýbrž na dvoře, na zemi, aby se nepomíchali s vězni zůstávajícími ve věznici. A tak je noční nakládání pro vězně jen úlevou, která ukončí den plný útrap.

Kromě běžných prověrek, kontrol, stříhání, dezinfekce a koupele je hlavní částí přípravy k transportu generální filcování (tělesná prohlídka). Prohlídku provádí nikoliv věznice, nýbrž přejímací

ozbrojený doprovod. Ten musí podle instrukcí o červených transportech i podle vlastních operativně bojových úvah provést tuto prohlídku tak, aby se vězňům neponechalo nic, co by jim mohlo napomáhat k útěku: musí jim odebrat všechno, co bodá a řeže, musí jim odebrat všechno, co je sypké (zubní prášek, práškový cukr, sůl, tabák, čaj), aby tím nemohli oslepit strážné, musí jim odebrat všechny provázky, motouzy, opasky i jiné řemeny, protože to všechno by mohli použít při útěku (to znamená i řemínky – a tak tedy odříznou i řemínky, jimiž má jednonohý připevněnou protézu, načež si mrzák vezme svou dřevěnou nohu přes rameno a skáče po jedné noze, podpírán svými sousedy). Ostatní věci, cennosti a také kufry musí být podle instrukcí odevzdány do úschovy do zvláštního vagónu, odkud jsou vráceny majiteli až po skončení transportu.

Moc moskevských instrukcí je příliš slabá a nedosáhne na doprovod ve Vologdě nebo v Kujbyševu, zatímco osobní moc doprovodu nad vězni je velmi silná. A tím je vyřešen třetí cíl nakládací operace:

- odebrat spravedlivě pěkné věci nepřátelům lidu ve prospěch jeho synů.

„Sednout na zem!“, „Kleknout!“, „Svléknout do naha!“ – v těchto předpisových povelech ozbrojeného doprovodu je obsažena základní moc, s níž se nemůžeš dohadovat. Nahý člověk ztrácí přece svou jistotu, nemůže se hrdě napřímit a mluvit s oblečeným jako rovný s rovným. Začíná tělesná prohlídka (Kujbyšev, léto 1949).

Přistupují nazí vězňové, v rukou si nesou věci a vlečené šaty a kolem nich stojí plno ozbrojených vojáků. Je to takové ovzduší, jako by je vedli nikoliv do transportu, nýbrž na popravu nebo do plynových komor – takové rozpoložení, kdy se člověk přestává starat o své věci. Doprovod dělá všechno úmyslně zostra a hrubě, ani slovo prostým lidským hlasem, neboť jeho úlohou je zastrašit a zdeptat. Vytřepávají z kufrů věci na zem a prázdné kufry házejí na zvláštní hromadu. Odebírají vězňům pouzdra na cigarety, náprsní tašky i všechny ostatní ubohé „cennosti“ a anonymně je házejí do přistaveného sudu. (A právě to, že to není žádný trezor, ani truhla, ba ani bedna, nýbrž sud – to obzvlášť deptá nahé vězně do té míry, že jim připadá zbytečné protestovat.) Nahý vězeň sotva stačí sesbírat se

země své prohlédnuté hadry a strčit je do rance nebo svázat do deky. A co válenky? Můžeš je odevzdat, hoď je sem a podepiš se do výkazu! (Tobě nedají žádné potvrzení, nýbrž ty musíš podepsat, žes je hodil na hromadu!) A když z vězeňského dvora odjíždí už za soumraku poslední nákladní vůz s vězni, stačí vězňové ještě zahlédnout, jak se strážní vrhnou, aby se zmocnili nejlepších kožených kufrů z hromady a vybrali si nejlepší cigaretová pouzdra ze sudu. Pak se vrhnou na kořist dozorci a po nich vězeňští pridurci.

To všechno jste museli prožít za den, než jste se dostali do dobytčího vagónu!

Teď už jste v něm a s úlevou sebou hodíte na ošoupaná prkna palandy. Ale jaképak ulehčení, jakápak těpluška?! Znovu se vězeň octne v kleštích mezi chladem a hladem, mezi žízní a strachem, mezi kriminálníky a strážnými.

Jsou-li ve vagónu zloději (ani v červených soupravách je samozřejmě neoddělují od ostatních), zaujímají svá tradiční nejlepší místa na horních palandách u okna. To když je léto. A uhodnete, kde jsou jejich místa v zimě? Samozřejmě kolem kamínek, v úzkém kruhu kolem kamínek. Jak vzpomíná bývalý zloděj Minajev[377)], v roce 1949 jim za krutých mrazů vydali na těplušku na celou cestu z Voroněže do Kotlasu (která trvala několik dní a nocí) – tři kbelíky uhlí! Tehdy zloději nejen obsadili místa kolem kamínek a nejen vzali kořenům všechny teplé věci, které si oblékli na sebe, ale neštítili se ani vytáhnout jim z bot onuce, jimiž si omotali své zlodějské nohy. Ty chcípni dnes, ale já až zítra! A ještě horší je to s jídlem – příděl na celý vagón přejímají zloději, kteří si vezmou to nejlepší a tolik, kolik chtějí. Loščilin vzpomíná na transport Moskva-Perebory v roce 1937, který trval tři dny a tři noci. Kvůli pouhým třem dnům se nevařili s teplou stravou a vydávali jen studený příděl.

Zloději si vzali všechen cukr, chleba a slanečky nechali rozdělit ostatním; to znamená, že neměli hlad. Když je teplá strava a zloději ji přejímají, rozdělují šlichtu sami (třítýdenní transport Kišiněv-Pečora v roce 1945). Přitom se cestou neštítí ani sprosté loupeže: když u jednoho Estonce uviděli zlaté zuby – povalili ho na zem a vytloukli mu je pohrabáčem.

Za přednost červených vlaků považují vězňové teplou stravu: vlaky zastaví na opuštěných stanicích (zase aby je nikdo neviděl) a do vagónů se roznáší šlichta a kaše. Avšak i teplou stravu dovedou podávat takovým způsobem, aby jednomu přešla chuť. Buď (jako při uvedeném kišiněvském transportu) nalijí šlichtu do stejných kbelíků, v nichž vydávají uhlí.

A vymýt je není čím – neboť i pitná voda se ve vlaku odměřuje a šetří se s ní ještě víc než se šlichtou. Tak tedy jíš šlichtu a mezi zuby ti skřípe uhlí. Nebo přinesou do vagónu šlichtu a kaši, ale misek vydají málo, nikoliv čtyřicet, nýbrž pětadvacet – a hned přikazují: „Rychle, dělejte rychle! Máme ještě ostatní vagóny, nejste tu sami!“ Jak máme takhle jíst? „Jak máme jídlo rozdělit? Spravedlivě rozdělit všechnu šlichtu do misek nejde, musí se tedy od oka nalévat trochu méně, aby zbylo i na poslední. (První křičí: „Míchat, míchat!“, ale poslední mlčí: ať radši zůstane to husté na dně.) První jedí, poslední čekají – už mají hlad, už aby to bylo, zatímco šlichta stydne v kbelíku a zvenčí hartusí: „No tak, hotovo? Bude to?“ Teď se musí nalít druhým – a porce nesmí být ani větší, ani menší, ani hustší, ani řidší než předtím. A musí se správně odhadnout zbytek a rozdělit jej, aspoň po jedné misce na dva vězně. Po celou tu dobu čtyřicet lidí ani ne tak jí, jako spíše se dívá na rozdělování a mučí se při tom.

Vězňové se v červených vlacích neohřejí, nejsou uchráněni od zlodějů, nenapijí se a nenajedí – a k tomu se ani nevyspí. Ve dne vidí strážní dobře celý vlak i trať za vlakem, že nikdo nevyskočil a nelehl si mezi koleje, avšak v noci musí prokazovat bdělost. Na každé

377) V dopise adresovaném mně, Gitěraturnaja gazeta, 29. 11. 1962.

stanici proklepávají v noci dřevěnými kladivy s dlouhými násadami (normovaný výrobek v celém Gulagu) každé prkno vagónu, zda se vězňům nepodařilo je přeříznout. Na některých zastávkách otevřou dveře vagónu. Objeví se světlo lamp nebo dokonce kužel světlometu: „Prověrka!“ To znamená, že musíš

vyskočit a být připraven přeběhnout na tu stranu, na kterou ukážou – nalevo nebo napravo.

Strážní s kladivy skočí dovnitř (zatímco ostatní s naježenými samopaly stojí v polokruhu venku u dveří) a ukážou: Nalevo! To znamená, že vězňové na levé straně zůstanou na svých místech a vězňové z pravé strany tam rychle přeskočí jako blešky, jeden přes druhého, kam se dá. Kdo není dostatečné rychlý a opozdí se, dostane ránu kladivem do boku nebo do zad – strážní tak povzbuzují k čilosti. A už vojenské holínky dupou po vašem žebráckém loži, strážní rozhazují vašich pět švestek, svítí si a proklepávají kladivy podlahu, není-li někde vyříznuté prkno. Není.

Nato se strážní postaví doprostřed vagónu a začnou vězně pouštět zleva napravo, přičemž je počítají: „První!… Druhý!… Třetí!…“ Stačilo by jen počítat, jen ukazovat prstem, ale to by tak nenahánělo strach; jde to mnohem přesvědčivěji, přesněji, čileji a rychleji, když při odpočítávání vás tím dřevěný kladivem praští do boku, do ramene nebo do hlavy, kam se jim zamane. Spočítali všechny, je jich čtyřicet. Teď zbývá ještě přehrabat, prosvítit a proklepat levou polovinu vagónu.

Hotovo, odejdou a zamknou vagón. Do příští zastávky můžete spát. (Nelze říci, že by obavy strážných byly úplně zbytečné – šikovní utečou i z těchto červených vagónů. Tak strážní proklepávají prkno a zjistí, že už je někdo nařízl. Nebo jednou ráno při rozdělování šlichty spatří mezi neoholenými tvářemi pár oholených. Hned strážní se samopaly obstoupí vagón: „Odevzdat nože!“ Je to malicherná marnivost zlodějů a jejich přítelíčků: omrzelo je mít neholené tváře a tak teď musí odevzdat břitvu.) Od ostatních přímých dálkových vlaků se červená vlaková souprava liší tím, že kdo do ní nastoupí, neví – zda vůbec z ní vystoupí. Když v Solikamsku vykládali (1942) transport z leningradských věznic, byl celý násep pokryt mrtvolami, jen málokteří dojeli živí. V zimě 1944-45 a 1945-46 přijížděly do osady Železnodorožnyj (Kňaž-Pogost) i do všech hlavních železničních uzlů na severu vězeňské vlaky z osvobozených území – baltských, polských i německých – a vezly s sebou jeden nebo dva vagóny plné mrtvol. To tedy znamená, že cestou vynášeli pečlivě mrtvoly z vagónů živých do umrlčích. Vždy tomu tak nebylo.

Na stanici Suchobezvodnaja se mnohokrát stalo, že když po příjezdu otevřeli vagóny, zjistili teprve, kolik dojelo živých a kolik mrtvých: kdo nevystoupil, byl mrtvý.

Strašná a smrtelně nebezpečná je cesta v zimě, neboť strážní se pro samou bdělost nemohou tahat s uhlím pro pětadvacet kamínek. Avšak ani v horku není cesta nijak příjemná: ze čtyř malých okének jsou dvě zatlučená, střecha vagónu rozpálená a strážní se nepřetrhnou, aby nosili vodu pro tisíc lidí, když nedokázali dát vodu ani vězňům v jednom stolypinu. Proto vězňové považují za nejlepší měsíce pro transport duben a září. Avšak ani nejlepší sezóna nestačí, je-li vlak na cestě tři měsíce (Leningrad-Vladivostok 1935). A když už se počítá s tak dlouhou cestou, je v transportu naplánována i politická výchova pro vojáky ozbrojeného doprovodu i péče o duše vězňů: s takovou soupravou jede ve zvláštním vagónu kmo~neboli operativní zmocněnec. Ten připravoval transport už ve věznici, a proto nejsou vězňové nastrkáni do vagónů jen tak náhodně, nýbrž podle seznamů, které schválil a vidoval. On také určí starostu každého vagónu a do každého vagónu nasadí donášeče, kterého předtím vyškolil. Na dlouhých zastávkách si je oba pod nějakou záminkou vyvolá z vagónu a vyptává se jich, o čem se v jejich vagónu hovoří. Takový operativník by se styděl ukončit cestu bez konkrétních výsledků, a tak už cestou pověsí někomu na krk vyšetřování, a vida – než dojede vězeň do cíle, dostane další trest.

Ale co, budiž proklet i tento přímý a dálkový červený dobytčí vlak! Kdo v něm jednou jel ten na něj nezapomene. Už abychom byli v lágru! Už abychom byli na místě!

Člověk se skládá z naděje a netrpělivosti. Jako by v lágru byl operativník lidštější nebo donášeči méně bezohlední! Naopak! Jako by nás po příjezdu se stejnými vyhrůžkami i psy nezahnali na zem: „Sednout!“ Jako by sněhu, jejž nám vítr navál do vagónu, nebyly na zemi ještě vyšší závěje. Jako bychom teď po vyložení už byli na místě, jako by nás nevezli dál po úzkokolejce na otevřených plošinách. (A jak vězně převážet na otevřených plošinách? Jak je eskortovat? To je odpovědný úkol pro ozbrojený doprovod. Strážní to udělají takhle: Poručí nám, abychom se skrčili a lehli si jeden přes druhého, a pak přes nás přehodí velkou plachtu jako přes námořníky

na Potěmkinu před zastřelením. Za tu plachtu však musíme být vděční.

Oleňov se svými druhy musel v říjnu na severu prosedět celý den na otevřené plošině, neboť je naložili dřív, než poslali lokomotivu. Nejdříve začalo pršet, pak přituhlo a hadry na vězních zmrzly.) Vláček sebou hází za jízdy ze strany na stranu, postranice plošin začnou praskat a lámat se a brzy někdo při větším otřesu spadne pod kola. Dáme vám hádanku: Z Dudinky se musí jet úzkokolejkou sto kilometrů za polárního mrazu na otevřených plošinách – kde se usadí kriminálníci? Odpověď: Uprostřed každé plošiny, aby je dobyteček hřál ze všech stran a aby sami nemohli spadnout pod kola. Správně. A další otázka: Co uvidí vězňové na konečné stanici této úzkokolejky (1939)? Budou tam baráky? Ne, ani jeden. Tak tedy zemljanky?

Ano, ale už plné, ne tedy pro ně. Začnou si tedy hned kopat zemljanky? Ne, copak je mohou kopat v polární zimě? Místo toho půjdou do dolů dobývat rudu. A kde budou bydlet? – Cože, bydlet?… No ovšem, bydlet… Budou tedy bydlet ve stanech.

Ale to nemusí být vždy jen úzkokolejka… Samozřejmě že ne. Například příjezd na místo určení, stanice Jercovo, únor 1938. V noci otevřou vagóny. Podél vlaku zapálí ohně a při jejich světle vězně vykládají, počítají, seřazují do kolon a opět počítají. Je mráz dvaatřicet stupňů pod nulou. Transport přijel z Donbasu, všichni byli zatčeni ještě v létě, proto mají jen polobotky, střevíce a sandály. Chtějí se zahřát u ohňů, ale stráží je odeženou: na to tu ohně nejsou, jsou tu kvůli světlu. Od prvního okamžiku mají prsty na nohou ztuhlé. Sníh se jim dostal do lehkých bot a ani netaje. Bez slitování dostanou povel: „Nastoupit! Vyrovnat!… Úkrok vpravo… úkrok vlevo… Střílí se bez výstrahy… Pochodem v chod!“ Psi na řetězech zavyli, když přišel tento vzrušující okamžik a uslyšeli svůj oblíbený povel. Vykročili strážní v krátkých kožíšcích – a vězňové odsouzení k záhubě vykročili ve svých letních šatech hlubokým a neprošlapaným sněhem kamsi do temné tajgy. Před nimi ani jedno světélko. Svítí jen polární záře – naše první a asi i poslední… Smrky praskají mrazem. A vězňové bez bot se boří sněhem se ztuhlými chodidly a holeněmi.

Nebo příjezd na Pečoru v lednu 1945. („Naše vojska obsadila Varšavu!… Naše vojska odřízla Východní Prusko!“) Pustá zasněžená pláň. Vězně vyhnali z vagónu, posadili je na sníh v řadách po šesti a dlouho je počítali, pletli se a znovu je počítali.

Pak zaveleli vzlyk a hnali je šest kilometrů po netknuté sněhové pláni. Transport byl také z jihu (z Moldavska), všichni měli jen kožené boty. Vlčáky pustili tak blízko zezadu ke koloně, že vyskakovali tlapami na záda vězňů v poslední řadě a funěli jim do zátylků svůj horký psí dech (v té řadě šli dva duchovní, starý šedovlasý kněz Fedor Florja, kterého podpíral mladý kněz Viktor Šipovalnikov). Divíte se takovému použití vlčáků? Ne, spíš jejich sebeovládání vždyť se jim jistě chtělo kousnout!

Konečně došli do cíle. A rovnou do přijímací lágrové lázně: všichni se musí svléknout v jednom baráku, přeběhnout nazí přes dvůr a umýt se v druhém. Teď se však dá všechno snést, to nejhorší mají za sebou. Teď už jsou na místě. Setmělo se. A najednou přijdou na to, že v lágru není místo, že lágr není připraven převzít transport. A tak po koupeli nechají transport znovu nastoupit spočítají je, obklíčí psy – a vězňové se táhnou se svými ranci opět šest kilometrů, tentokrát už ve tmě, a šlapou ve sněhu zpátky ke svému vlaku. Avšak dveře vagónů zůstaly po celou dobu otevřené, těplušky vychladly a nezůstalo v nich ani trochu předchozího ubohého tepla, uhlí se do konce cesty všechno spálilo a jiné teď není kde vzít. Tak vymrzli celou noc, ráno jim dali k jídlu sušené ryby (a kdo má žízeň, ať si vezme sníh) a vedli je zase do lágru.

A to ještě byl šťastný případ – neboť lágr existoval, a jestliže je nepřijal dnes, přijme je zítra. Avšak vzhledem k zvyklostem červených vlaků přijet do úplné pustiny se den příjezdu transportu nezřídka stane i dnem otevření nového lágru: mohou vězně jednoduše nechat v tajze pod polární září a přibít na smrk prkénko s nápisem „První pobočka toho a toho tábora“. Tam budou týden žvýkat suché ryby a zadělávat mouku sněhem.

A jestliže byl lágr založen aspoň před dvěma týdny – to už je úplný komfort, už se vaří teplé jídlo, a i když nejsou misky, dají první i druhý chod dohromady pro šest lidí najednou do umyvadla, šestice se postaví do kruhu (stoly a židle také nejsou), dva z nich drží

levou rukou umyvadlo a pravou rukou po pořadě jedí. Že se opakuji? Ale ne, to bylo v Pereborech v roce 1937, jak o tom vypráví Loščilin. To se opakuje Gulag, nikoliv já.

Pak dají nováčkům brigadýry – zkušené lágerníky, kteří je rychle naučí žít, naučí je v tom chodit a ulejvat se. A hned od prvního rána budou chodit na práci, neboť hodiny naší Epochy jdou a nečekají. U nás to není jako v carské katorze Akutaj, kde dávali nově příchozím tři dny volna, aby si odpočinuli-[378)] Hospodářství Souostroví Gulag postupně vzkvétá, vznikají nové železniční tratě a už přivážejí vězně ve vlacích do mnoha míst, kam ještě nedávno se dostali jen po vodě. Ještě však žijí domorodci, kteří vyprávějí, jak se plavili po řece Ižmě v úplných staroruských korábech, v každém bylo sto lidí a sami museli veslovat. A jak putovali po řece Uchtě, Use a Pečoře k rodnému lágru v rybářskych bárkách. Také na Vorkutu vozili vězně na nákladních lodích: do Adzvavu, kde bylo překladiště vorkutského lágru, na velkých lodích a odtud pak dál – do Usť-Usy bylo, co by kamenem dohodil – na lodích s malým ponorem. Plavba trvala deset dní, celá loď se hýbala vešmi, takže strážní pouštěli vězně po jednom na palubu, aby mohli vytřepat parazity do vody. Ani lodní transporty nebyly přímé, nýbrž často přerušované: vězňové museli přestupovat na jiné lodi, přenášet je po souši nebo pokračovat v cestě pěšky.

A byly tam vlastní tranzitní tábory – z chatrčí nebo stanů – jako Usť-Usa, Pomozdino, Ščelja-Jur. Platily tam zvláštní říční předpisy, zvláštní řád pro strážné ozbrojených doprovodů a samozřejmě zvláštní přísné povinnosti pro vězně. Je však jasné, že sotva můžeme vylíčit všechnu tu exotiku, a proto se o to ani nepokusíme.

Severní Dvina, Ob a Jenisej si pamatují, kdy začali převážet vězně na nákladních lodích – bylo to v době rozkulačování. Tyto řeky míří přímo na sever, lodě byly břichaté a prostorné – a jen tak se jim mohlo podařit vyhnat tuto šedivou masu z živé Rusi na neživý sever. Házeli lidi do objemného nitra vlečných lodí, a ti tam leželi na hromadě a hýbali se jako raci v košíku. A vysoko na palubě jako na skále stály hlídky. Někdy vezly vězně v

378) P. F. Jakubovič, Ve světě vyvrženců, Moskva 1964.

otevřeném podpalubí, jindy je zakryli velkou plachtou – to aby je nebylo vidět nebo aby je lépe uhlídali, a ne aby je uchránili před deštěm. Převoz v takové lodi nebyl už ani transport, nýbrž smrt na splátky. K tomu jim skoro ani nedávali jíst, a když je vyhnali do tundry, nedali jim už vůbec nic k jídlu. Nechali je pomřít o samotě v přírodě.

Lodní transporty po severní Dvině (a stejně i po Vyčegdě) neustaly ani v roce 1940: v jednom takovém transportu jel například A. J. Oleňov. Vězňové stáli v podpalubí jeden vedle druhého – a to ne pouhých čtyřiadvacet hodin. Močili do sklenic, podávali si je z ruky do ruky a vylévali je z kulatého okénka, a když na ně přišlo něco vážnějšího, udělali to do kalhot.

Lodní převoz po Jeniseji se vžil a fungoval bez ustání po celá desetiletí. Na břehu v Krasnojarsku postavili ve třicátých letech přístřešky, pod nimiž za studených sibiřských jarních dnů křehli jeden nebo dva dny vězňové čekající na transport.[379)] Jenisejské nákladní lodi jsou natrvalo přizpůsobené k transportu vězňů – mají tříposchoďové tmavé podpalubí. Jen šachtou se žebříkem proniká dolů rozptýlené světlo. Ozbrojený doprovod má zvláštní domek na palubě. Strážní střeží východy z podpalubí a pozorují vodu za lodí, zda se na hladině nevynoří nějaký vězeň. Do podpalubí nejdou, i kdyby se odtamtud ozýval jakýkoliv nářek nebo volání o pomoc. A nikdy nevyvádějí vězně nahoru na vycházku. V transportech v letech 1937-38 a 1944-45 (a snadno uhádneme, že i v mezidobí) se dole v podpalubí neposkytovala vězňům žádná lékařská pomoc. Vězňové leží na „poschodích“ jeden vedle druhého ve dvou řadách: jedna řada hlavou k lodnímu boku a druhá k jejich nohám. Ke kýblům na poschodích je přístup jen po ležících vězních. Není vždy dovoleno je včas vynést (tahat sud s výkaly po strmém žebříku nahoru – to je třeba si představit!), přetékají, nečistota se rozlévá po podlaze a teče na spodní patra. A lidé v tom leží. V době jídla roznášejí pomocníci, také vězňové, šlichtu v sudech po poschodích a tam ji ve věčné tmě (dnes už tam možná mají elektřinu) rozdávají při světle baterek. Takový transport do Dudinky trval někdy i celý měsíc. (Dnes

samozřejmě stačí jeden týden.) Pro mělčiny a jiné překážky se plavba často prodlužovala, zásoby potravin nestačily, takže několik dní nedostali vězňové k jídlu vůbec nic (a to jim pak už nikdo nevynahradil).

Chápavý čtenář si teď už i bez autora snadno domyslí, že kriminálníci vždy obsadí horní poschodí co nejblíž k průlezu – ke vzduchu a světlu. Tam mají nejblíž k rozdávanému chlebu a vezmou si ho, kolik chtějí a nedostává-li se při transportu jídla, pak beze studu odhodí beránčí roucho (čili vezmou příděl celému šedivému stádu). Dlouhou cestu si zloději krátí hrou v karty; karty si vyrobí sami[380] a to, oč hrají, seberou kořenům, přičemž důkladně prohledají všechny, ať už leží v tom či onom sektoru lodi. Ukradené věci mění při hře nějaký čas neustále majitele a nakonec přistanou nahoře u strážných. Ano, čtenář to už uhádl: strážní jsou sehraní se zloději, ukradené věci si buď nechají, nebo je prodají na břehu a přinesou za ně zlodějům něco k jídlu.

A co odpor? I ten bývá, ale velmi zřídka. Uvedeme jeden případ, o němž se dochovaly zprávy. Udál se v roce 1950 na jedné podobné a podobně vybavené nákladní lodi, jenomže větší, námořní; v transportu z Vladivostoku na Sachalin se sedm neozbrojených „osmapadesátníků“ postavilo na odpor kriminálníkům, kterých bylo asi osmdesát (a jako vždy měli nože). Tito Bukové prohledali celý transport ještě ve vladivostocké tranzitce „Tři-deset“, oni vždy prohledávají spoluvězně velmi důkladně, ne hůř než dozorci, znají všechny skrýše,

379) Lenin se v roce 1897 nalodil na „Svatého Nikolaje“ v osobním přístavu jak všichni ostatní cestující.

380) O tom píše podrobně V. Šalamov v knize Očerki presrupnogo míra (Črty ze světa zločinu).

vždyť při jakémkoliv filcování se nikdy nenajde všechno. Protože to vědí, už ve věznici lstivě prohlásili: „Kdo má peníze, může si

koupit machorku.“ Míša Gračev vytáhl tři ruble, které měl schované ve vatýrce. Zloděj Voloďka, zvaný Tatar, na něho vzkřikl: „Copak, ty hajzle, daň platit nebudeš!“ A skočil na něho, aby mu je vzal. Ale armádní staršina Pavel (jeho příjmení se nám nezachovalo) ho odstrčil.

Voloďka Tatar proti němu vyrazil rukou s roztaženými prsty, aby mu vypíchl oči, ale Pavel ho srazil k zemi. Hned k ním přiskočilo asi dvacet až třicet sukti, ale kolem Gračeva a Pavla se postavili bývalí vojáci Voloďa ~pakov, armádní kapitán, Serjoža Potapov, Voloďa Reunov, Voloďa Treťjuchin, všichni armádní staršinové, a Vasja Kravcov. A co se stalo? Dali si několik ran a tím věc skončila. Projevila se tu snad odvěká a skutečná zbabělost kriminálníků (která se vždy skrývá za jejich hranou útočností a siláctvím), nebo jím snad vadila blízkost strážného (odehrávalo se to hned pod průlezem do podpalubí), nebo snad tomu bylo proto, že se šetřili pro mnohem důležitější společenský úkol – chtěli se ještě před poctivými zloději zmocnit vedení alexandrovské tranzitky (kterou nám už vylíčil Čechov) a sachalinské stavby (pochopitelně nikoliv proto, aby ji stavěti) – ať už tomu bylo jakkoliv, ustoupili a omezili se na vyhrožování: „Počkejte na pevnině, tam vás rozmlátíme na kaši!“(K bitvě však nedošlo a na kaši je nerozmlátili. A v alexandrovské tranzitce je čekala nepříjemnost: jejího vedení se už zmocnili poctiví.) Na parnících, plujících na Kolymu, je všechno zařízeno podobně jako na nákladních člunech, jenomže je všechno větší. Ještě dnes, jakkoliv se to zdá divné, zůstalo naživu několik vězňů z kolymského transportu, který byl při slavné plavbě ledoborce Krasina na jaře 1938 přepravováni na několika starých parnících-galoších Džurma, Kulu, Něvostroj a Dněprostroj, jimž Krasin prorážel cestu jarními ledy. Také na těchto parnících byla ve studeném špinavém podpalubí postavena tři patra a na každém patře dvouposchoďové palandy z tyčí. Všude nebyla úplná tma: tu a tam svítily čadilky a lampy. Podle úseků vypouštěli vězně po pořadě na palubu na vycházku. Na každé lodi vezli tři až čtyři tisíce lidí. Plavba trvala déle než týden, za tu dobu zplesnivěl chléb, který vezli z Vladivostoku, a proto snížili cestovní normu za 600 na 400 gramů. K jídlu byly sušené ryby, ale pitná voda… Inu, všechno v dobrém, ale s

vodou byly přechodné těžkostí. Ve srovnání s říčními transporty to bylo ještě horší, byly tu bouře, mořská nemoc, zesláblí a umoření lidé zvraceli a neměli už sílu z toho vstát, a všechny podlahy byly pokryté touto odpornou vrstvou.

Cestou se udála jedna politická epizoda. Lodi musely proplout Lapérousovým průlivem v samé blízkostí japonských ostrovů. Hned zmizely kulomety na lodních nástavbách, strážní se převlékali do civilu, zavřeli podpalubí a zakázali vyjít na palubu. A v lodních dokladech bylo už ve Vladivostoku předvídavě uvedeno, že vezou nikoliv vězně, bůh uchovej, nýbrž najaté dělníky na Kolymu. Kolem lodí kroužilo množství japonských bárek a člunů, aniž je napadlo sebemenší podezření.

(A jindy zas, v roce 1939, došlo s Džurmou k této příhodě: Kriminálníci se dostali z věznice v podpalubí do skladiště, které vykradli a pak zapálili. Stalo se to právě v blízkostí japonských břehů. Z Džurmy se začal valit dým, Japonci nabídli svou pomoc – ale kapitán odmítl a neotevřel dokonce ani příklopy do podpalubí! Když se pak vzdálili od Japonska, naházeli do moře mrtvoly vězňů, kteří se udusili kouřem, a ohořelé a napolo zkažené potraviny odvezli v lágru do vězeňské kuchyně.[381]) Před Magadanem uvázl konvoj v ledu, ani Krasin nepomohl (pro plavbu bylo příliš brzo,

381) Od té doby uplynuly desítky let a stále dochází k případům, že se sovětští občané na sovětských mořích, kde už podle všeho vězně nevozí, octnou v nouzi – avšak pro totéž utajování, jež vydávají za národní hrdost, odmítnou jakoukoliv pomoc. Ať nás třeba sežerou žraloci, ale vaši pomocnou ruku nepřijmeme! Utajování – to je naše rakovina.

avšak oni spěchali, aby co nejdřív dovezli pracovní síly). Druhého května vylodili vězně na led daleko od břehu. Nové příchozím se otevřel neveselý pohled na tehdejší Magadan: vyhaslé sopky, ani jeden strom, ani keř, ani ptáček, jen několik dřevěných baráků a patrová budova Dulstroje. Přitom si ale neustále hráli na

převýchovu: předstírali, že nepřivezli kosti na vydláždění zlatonosné Kolymy, nýbrž dočasně izolované sovětské občany, kteří se později vrátí k tvořivému životu, a tak je přivítali s hudbou. Orchestr Dalstroje hrál pochody a valčíky, zatímco utýraní a polomrtví vězňové se potáceli po ledové ploše v dlouhé šedivé řadě, vlekli své moskevské věci (tento obrovský transport politických vězňů se cestou téměř ještě nesetkal s kriminálníky) a nesli na zádech jiné polomrtvé vězně – revmatiky nebo beznohé (ani beznohé neminul trest).

Nyní si však uvědomuji, že se začínám opakovat, že bude nudné psát i nudné číst, neboť čtenář zná už všechno napřed: teď je odvezou náklaďáky stovky kilometrů a pak je ještě poženou pěšky další desítky. A tam na konci cesty zřídí vězňové nové lágrové pobočky a od první chvíle budou chodit do práce a budou jíst ryby a mouku, kterou budou zajídat sněhem. A spát budou ve stanech.

Ano, tak to bude. Zatím však je několik dní nechají zde v Magadanu, rovněž v polárních stanech, a budou je předvolávat před komisi, to znamená, že je budou nahé prohlížet a podle zadků určovat, zda jsou schopni práce (a všichni, jak se ukáže, budou schopni). A také je samozřejmě zavedou do lázně a poručí jim, aby si v předsíni nechali své kožené kabáty, romanovské krátké kožíšky, vlněné svetry, obleky z jemné látky, vysoké plstěné boty, holínky a válenky (neboť to nepřijeli zaostalí mužíci, nýbrž stranické špičky – redaktoři novin, ředitelé trustů a závodů, pracovníci oblastních výborů strany, profesoři politické ekonomie, kteří už začátkem třicátých let věděli, co to je kvalitní oblečení). „A kdo nám to tu ohlídá?" ptají se nováčci s pochybami. – „Kdo by ty vaše věci potřeboval?" odseknou jim uraženě lázeňští. „Jen jděte a klidně se umyjte." A tak oni tedy jdou. Pak ale vyjdou druhými dveřmi a tam dostanou černé bavlněné kalhoty a blůzy, táborové vatýrky bez kapes a bagančata z vepřovice. (Och, to není žádná maličkost! To je rozloučení se svým předchozím životem, s tituly, s postavením a se samolibostí!) „Kde jsou naše věci?!" ptají se rozčileně. – „Co, vaše věci? Ty zůstaly doma!" zařve na ně jakýsi náčelník. „V táboře není nic vaše! U nás v táboře je komunismus! Odchod!

Jestliže šlo o „komunismus“ – co mohli namítnout? Vždyť mu přece zasvětili svůj život…

Kromě toho existují také transporty na povozech i prostě pěšky. Vzpomeňte si, jak v Tolstého vzkříšení hnali vězně za slunečného dne z vězení na nádraží. V Mimusinsku však v roce 194…, když po celý rok nevyvedli vězně ani na vycházku, takže si odvykli chodit, dýchat a dívat se na svět, najednou je vyvolali z cel, nechali nastoupit a hnali pětadvacet kilometrů do Abakanu. Asi deset lidí cestou umřelo.

Žádný velký román, ba ani kapitolu o tom nikdo nenapíše: kdo žije na hřbitově, nemůže všechny mrtvé oplakat.

Pěší transport, to je dědeček železničního transportu, dědeček stolypinu i dědeček červených vlakových souprav. Za našich časů se používá stále méně, a to jen tam, kde dosud není možný mechanizovaný transport. Tak například z obleženého Leningradu posílali odsouzené pěšky kus cesty po zamrzlém Ladožském jezeře k červeným vlakům. (Ženy vedli dohromady se zajatými Němci, zatímco naše muže odehnali od žen bodáky, aby jim nebrali chleba. Kdo upadl, tomu hned stáhli boty a hodili ho na náklaďák – ať byl živý nebo mrtvý.) Tak také posílali ve třicátých letech každý den z kotlaské tranzitní věznice transport sto lidí do Usť-Vymy (asi tři sta kilometrů) a někdy i do Čibji (přes pět set).

Jednou v roce 1938 tak hnali i transport žen. Tyto transporty ušly za den 25 kilometrů. Ozbrojený doprovod šel s jedním nebo dvěma psy a popoháněl opozdilce pažbami pušek. Věci vězňů, kotel a proviant však vezli vzadu na povozech, čímž takový transport připomínal klasické transporty minulého století.

Existovaly i tranzitní chalupy – zpustošená stavení rozkulačených sedláků s vytlučenými okny a vyraženými dveřmi. Účtárna kotlaské tranzitky vydala vždy pro transport příděl potravin na teoreticky propočtenou dobu za předpokladu, že všechno půjde cestou hladce, a nikdy ani o den víc (to je všeobecná zásada všech našich účtáren). Když došlo cestou ke zdržení, nastavovali potraviny a dávali vězňům řídkou kaši z žitné mouky bez soli, anebo také vůbec nic. Tím se tyto transporty poněkud lišily od klasických.

V roce 1940 hnali Oleňovův transport po vylodění pěšky tajgou (z Kňaž-Pogostu do Čibji) – a vůbec jim nedali nic jíst. Vězňové pili vodu z močálů, takže se mezi nimi rychle rozšířila úplavice. Padali vysílením a psi s nich trhali šaty. V Ižmě chytali ryby do kalhot a jedli je syrové. (A na jedné pasece jim řekli: Tady začnete stavět železniční trať Kotlas Vorkuta!) I v ostatních místech našeho evropského severu putovaly pěší transporty až do té doby, dokud po týchž cestách po náspech, které první vězňové sami navršili, nezačaly jezdit veselé červené vagóny přivážející další vězně.

Pěší transporty mají svou techniku, kterou vypracovali tam, kde musí honit vězně častěji a ve větším množství. Když vedou transport lesní cestou v tajze z Kňaž-Pogostu do Vesljany a najednou jeden vězeň upadne a nemůže dál – co s ním dělat? Uvažujme rozumně co? Přece kvůli němu nezastaví celý transport. U každého, který upadne a opozdí se, nemohou přece nechat jednoho vojáka – vojáků je málo, vězňů mnoho. Co tedy?… Voják u něho chvíli zůstane, pak rychle dožene ostatní, ale už sám.

Dlouho se udržely stálé pěší transporty z Karabasu do Spassku. Je to všeho všudy 35-40 kilometrů, ale ty musí transport ujít za jeden den – tisíc lidí najednou a mezi nimi mnoho zesláblých. V takovém případě se dá čekat, že mnoho vězňů klesne a zůstane ležet s onou předsmrtnou nechutí a lhostejností, kdy do nich můžeš třeba i střílet, ale oni dál nepůjdou. Smrti se už nebojí – ale co klacku?

Neúnavného klacku, který je stále mlátí hlava nehlava? Takového klacku se zaleknou a půjdou. To je vyzkoušené, je tomu skutečně tak. Proto je kolona vězňů obklíčena nejen obvyklým kordónem samopalníků, kteří jdou ve vzdálenosti padesáti metrů, ale i vnitřním kordónem vojáků beze zbraní, zato však s klacky. Ti opozdilce bijí (jak to ostatně prorokoval sám soudruh Stalin), bijí a bijí – a oni, ač u konce svých sil, přece jen jdou a mnozí z nich jako zázrakem dojdou! Oni nevědí, že je to prověrka klackem a že ty, kteří se už ani pod ranami nezvednou a nejdou, sebere povoz, který jede vzadu. Je to organizační zkušenost. (Někdo se může zeptat: A proč je všechny hned nenaloží na povozy?… Prosím vás, kde ty vozy vzít, a ještě k tomu koně? My přece máme jen traktory. A vůbec, víte, co dneska stojí oves?…) Takové transporty často putovaly v letech 1948-50.

Avšak ve dvacátých letech byl pěší transport jedním ze základních. Byl jsem malý chlapec, ale dobře si vzpomínám, jak je bez ostychu hnali rostovskými ulicemi. Tehdy ostatně onen proslulý povel „Střílet bez výstrahy!“ zněl jinak, a to vzhledem k jiné technice: doprovod byl často ozbrojen pouze šavlemi. Proto veleli takto: „Při vybočení z řady – střílej a řež.“ To zní strašně – „střílej a řež!“ To si hned představíš, jak ti zezadu rozseknou hlavu.

A dokonce ještě v únoru 1936 hnali po Nižním Novgorodu pěší transport zavolžských starců s dlouhými plnovousy, v domácky tkaných halenách, v laptích a onucích –

„mizící Rus“… Najednou jim zkřížily cestu tři automobily s předsedou VCIK Kalininem. Transport se zastavil. Kalinin projel, nijak ho to nezajímalo.

Zavřete oči, čtenáři! Slyšíte ten hluk kol? To jedou stolypiny. To jedou červené vlaky. Každou minutu, dnem i nocí. Každý den v roce. A voda šplouchá – to plují vězeňské nákladní lodi. A burácejí motory vězeňských vozů. Neustále někoho zavírají, nakládají a přikládají. A co to hučí? Přeplněné cely v tranzitkách. A co ten křik? To je nářek okradených, znásilněných a zbitých.

Viděli jsme v přehledu všechny způsoby přepravy vězňů – a zjistili jsme, že všechny jsou jen špatné. Prohlédli jsme tranzitní věznice – ale dobrou jsme neviděli.

Dokonce i poslední lidská naděje, že to pak v lágru bude lepší, je planou nadějí.

V lágru to bude ještě horší.

4 Z OSTROVA NA OSTROV

V Souostroví Gulag však převážejí vězně z ostrova na ostrov i v jednotlivých člunech. Tomu se říká zvláštní doprovod To je nejméně obtížný způsob převozu, který se téměř neliší od cestování svobodných lidí. Takového převozu se dostane jen málokterým. Mně však byl za mého vězeňského života dopřán třikrát.

Zvláštní doprovod nařizují vysoce postavené osobnosti. Nesmí se zaměňovat se zvláštním příkazem, který také může podepsat jen někdo nahoře. Vězeň odborník se zvláštním příkazem cestuje

většinou ve společných transportech, ačkoliv i jemu je někdy dopřáno prožít podivné (a tím překvapivější) úseky cesty. Tak například jede Ans Barnštejn se zvláštním příkazem ze severu k dolní Volze na zemědělské práce. Vezou ho tak, jak jsme už popsali, v mačkanici, za neustálého ponižování, za štěkotu psů, pod bodáky a za řevu „Úkrok vpravo, úkrok vlevo…“ – a najednou ho vysadí na malé zastávce Zanzevatka, kde ho očekává jediný klidný dozorce beze zbraně. Zívne: „No dobrá, přespíš u mne, zatím se můžeš jít procházet a zítra tě dovezu do tábora.“ A tak se Ans prochází. Chápete vůbec, co to znamená procházet se pro člověka, který je odsouzen na deset let, který se už častokrát rozžehnal se životem který ještě dnes ráno seděl ve stolypinu a zítra bude v lágru – ale teď chodí a dívá se, jak slepice hrabou na staniční zahrádce a jak se ženské, které neprodaly cestujícím ve vlaku máslo a melouny, připravují k obchodu. Odbočí tři, čtyři i pět kroků a nikdo na něho nezakřičí „Stůj!“, dotýká se nevěřícími prsty lístků akátů a je mu skoro do pláče.

Zvláštní doprovod však bývá takovým zázrakem od začátku až do konce. Při něm nepoznáš, co jsou to společné transporty, nemusíš dávat ruce za záda, svlékat se do naha, sedat si na holou zem a dokonce nezažiješ ani žádnou prohlídku.

Strážní se k tobě chovají přátelsky a dokonce ti vykají. Upozorní tě: „Samozřejmě že při pokusu o útěk obvykle střílíme. Máme v kapsách nabité pistole. Pojedeme ale normálně, chovejte se přirozeně, nedávejte najevo, že jste vězeň.“ (Prosím, abyste si všimli, že i tu se jako vždy zájmy jednotlivce ztotožňují se zájmy státu.) V mém lágrovém životě nastal obrat toho dne, kdy jsem se se svými zkroucenými prsty (které jsem od neustálého držení nářadí už nemohl narovnat) tlačil při ranním rozvodu do práce v tesařské brigádě, z níž mě parťák odvedl a s nebývalou úctou mi řekl: „Víš, na příkaz ministra vnitra…“

Strnul jsem. Brigáda odešla a kolem mne se shlukli pridurci. Někteří mínili, že mi napaří trest, zatímco jiní tvrdili, že budu propuštěn. Všichni se ale shodovali v tom, že se ministru Kruglovovi nebudu moci vyhnout. I já jsem v duchu kolísal mezi novým trestem a propuštěním. Úplně jsem zapomněl, že před půl rokem přijel do

našeho lágru jakýsi člověk a dal nám vyplnit evidenční kartičky Gulagu (tuto práci začali po válce v nejbližších táborech, ale pochybuji, že ji dovedli do konce).

Nejdůležitější rubrika na kartičce byla „odbornost".

A vězňové, aby zvýšili svou cenu, tam psali nejžádanější gulagovské obory: „holič", „krejčí", „skladník", „pekař". Já jsem se ale zamračil a napsal: „jaderný fyzik".

Jaderným fyzikem jsem jakživ nebyl, jen jsem před válkou chodil na nějaké přednášky na univerzitě, znal jsem názvy atomových částic a jejich parametry – a tak jsem se rozhodl, že to tam napíšu. Byl rok 1946 a atomová puma byla ve vysokém kursu. Sám jsem však té kartičce žádný význam nepřikládal a brzy jsem na ni zapomněl.

Je to planá, naprosto nespolehlivá a nikým nepotvrzená legenda, kterou v lágrech každou chvíli uslyšíš: že prý kdesi v tomto Souostroví existují malinké Rajské ostrovy. Nikdo je neviděl, nikdo tam nebyl, a kdo tam byl, ten mlčí a nic neřekne. Na těchto ostrovech prý tečou řeky mléka mezi medovými břehy, k jídlu je tam samá smetana a vejce, je tam prý čisto, stále teplo, práce je duševní a stonásobně tajná.

A právě na tyhle Rajské ostrovy (ve vězeňském žargonu šarašky) jsem se dostal na celou polovinu trestu. Jim také vděčím za to, že jsem zůstal naživu, v lágru bych se konce trestu nikdy nedožil. A také jim vděčím za to, že mohu psát toto pojednání, i když jsem jim v této knize nevyhradil žádnou kapitolu (už jsem o nich napsal román). A právě na těchto ostrovech mě z jednoho ostrova na druhý a ze druhého na třetí převáželi se zvláštním doprovodem: dva dozorci a já.

Jestliže duše zemřelých někdy slétnou mezi nás, vidí nás a snadno v nás odhalí naše malicherné pohnutky, ale protože jsou bez těla, my je nevidíme a netušíme – a takový je i převoz se zvláštním doprovodem.

Pohroužíš se do víru svobody a prodíráš se nádražní čekárnou. Roztržitě si prohlížíš vyhlášky, které se tě určitě nijak nemohou týkat. Sedíš na starodávném čekárenském „kanapi" a posloucháš podivné a nicotné rozhovory: že nějaký muž bije svou ženu nebo že ji opustil, že se tchyně bůhvíproč neshodne se snachou, že sousedé ve

společném bytě plýtvají elektřinou na chodbě a neotírají si boty, že někdo někomu dělá v zaměstnání samé potíže, že někomu nabízejí lepší místo, ale že se nemůže rozhodnout, má-li se přestěhovat copak je to tak lehké odejít jinam? Všechno to slyšíš – a najednou ti přebíhají po zádech a po hlavě mravenci odmítání: tak zřetelně dovedeš nyní rozeznat skutečnou míru věcí ve vesmíru, míru všech slabostí a vášní – ale těmto hříšníkům není dáno, aby ji poznali! Skutečně a opravdu živý jsi jen ty, jenž jsi vlastně bez těla, zatímco tito všichni ostatní se jen omylem považují za živé.

Mezi vámi je nepřeklenutelná propast. Nemůžeš na ně zavolat, ani nad nimi zaplakat, ani jim zatřást za rameno: vždyť jsi duch přízrak, zatímco oni hmotná těla.

Jak jim však tuto pravdu vnuknout? Zjevením? Viděním? Ve snu? Bratři, lidé, proč vám byl dán život? Za tiché půlnoci se otevírají dveře cel odsouzenců k smrti a lidé s velkou duší jsou vlečeni na popravu. Na všech železničních tratích v naší zemi si lidé každou minutu i právě teď olizují po slanečku vyprahlými jazyky suché rty, sní o štěstí moci si natáhnout nohy a o uspokojení po použití záchodu. V Orotukanu jen v létě rozmrzá země do hloubky jednoho metru a jedině tehdy mohou do ní zakopat kosti těch, kteří pomřeli během zimy. Ale vy, pod modrým nebem a hřejícím sluncem, máte právo rozhodovat o svém osudu, máte právo se jít napít vody, natáhnout si nohy, jet kamkoliv bez doprovodu strážných – co jsou proti tomu neotřené boty? Co s tím má co dělat tchyně? Chcete, abych vám teď vyklopil, co je v životě nejdůležitější, v čem spočívá veškerá jeho záhada? Nehoňte se za přeludy, za majetkem, za tituly: toho dosáhnete po desítkách let, zaplatíte za to nervy a přijdete o to za jedinou noc. Žijte s vyrovnanou převahou nad životem – nebojte se neštěstí, nežeňte se za štěstím, vždyť je to všechno jedno: ani hořké netrvá věčně a sladkého není nikdy vrchovatě.

Spokojte se s tím, že nemrznete a že vám žízeň a hlad nervou svými spáry útroby. Jestliže nemáte přeražený hřbet, můžete na obě nohy, hýbáte oběma rukama, vidíte na obě oči a slyšíte na obě uši komu byste chtěl co závidět? A proč? Vždyť závist užírá ze všeho nejvíc. Protřete si oči, očistěte si srdce – a pak si budete nade vše vážit těch, kteří vás mají rádi a jsou vám nakloněni. Neurážejte je,

nenadávejte jim, ani se s nikým z nich nerozcházejte ve zlém: vždyť nevíte, třeba je to váš poslední čin před zatčením a zůstanete tak v jejich paměti!…

Avšak strážní hladí v kapsách černé rukojeti pistolí. Sedíme všichni tři vedle sebe, střízliví mladíci, mírumilovní přátelé.

Třu si čelo, zavírám oči, otvírám je – a stále vidím jako ve snu: nikým nehlídaný houf lidí. A přitom dobře vím, že jsem ještě na dnešek spal v cele a že zítra tam budu opět spát. Vtom přijdou nějací průvodčí s kleštičkami: „Vaši jízdenku!“ – „Tady u soudruha.“

Železniční vozy jsou plné (ovšem jen podle pojmů svobodných lidí – nikdo neleží pod lavicemi a nikdo nesedí na podlaze v uličkách). řekli mi, abych se choval přirozeně, a já se tedy chovám co nepřirozeněji: uviděl jsem v sousedním oddělení volné místo v rohu u okna a přesedl si. Pro strážné však tam už žádné volné místo nebylo. Zůstali tedy sedět na svých místech a pozorují mě zamilovanýma očima. V Pereborách se uvolní místo proti mně, ale než stačí strážný přijít, obsadí je otlemený mladík v krátkém kožíšku, v kožešinové čepici a s jednoduchým, ale pevným dřevěným kufrem. Ten kufr jsem hned poznal: byl to lágrový výrobek, made in Gulag.

„Uf-uf,“ odfoukne si. Je šero, ale přesto vidím, že je celý rudý, asi se nastupování neobešlo bez rvačky. Vytáhne láhev: „Dáš si se mnou pivko, soudruhu?“ Vím, že můj strážný v sousedním oddělení div neomdlel: já přece nemohu pít alkoholické nápoje, to se nesmí! Mám se ale chovat přirozeně. A tak řeknu nenuceně: „Tak mi trochu nalej!“ (Pivo?? Ano, pivo!! Tři roky jsem si už nedal ani hlt! Zítra se budu v cele vychloubat: Pil jsem pivo!) Chlapík mi nalije a já se s rozechvěním napiji. Už je tma.

Elektrické světlo ve vagónu není, dosud vládne poválečný rozvrat. Ve staré lampě nad dveřmi hoří oharek svíčky pro všechna čtyři oddělení, pro dvě vpředu a dvě vzadu. Přátelsky si spolu vyprávíme, i když jeden druhého skoro nevidíme. Ať se můj strážný předklání jak chce, nic pro nárazy kol neslyší. Mám v kapse korespondenční lístek domů. Chci svému prostoduchému spolubesedníkovi prozradit, kdo jsem, a poprosit ho, aby jej hodil do schránky. Podle kufru lze usoudit, že sám také seděl. On mě však předejde: „Víš, že jsem si sotva vyžebral dovolenou? Dva roky mě

nepustili, taková je to služba pod psa.“ – „A jaká?“ – „Ty to asi neznáš. Jsem asmoděj[382], s modrými nárameníky, nikdys je neviděl?“ Fuj, zatraceně, jak to že mě to hned nenapadlo? Perebory jsou přece centrem volžských lágrů, a ten kufr vymámil na vězních, udělali mu jej zadarmo. Jak už pronikli do našeho života: na dvě oddělení dva asmodějové nestačí – musí si přisednout ještě třetí! A třeba se někde skrývá i čtvrtý. Třeba jsou v každém oddělení… Třeba tu jede ještě nějaký jiný našinec se zvláštním doprovodem…

Můj chlapík pořád fňuká a stěžuje si na osud. Tu mu záhadně namítnu: „A ti, které hlídáš a kteří pro nic za nic dostali deset let – těm je snad líp?“ Hned se stáhne a mlčí až do rána: v šeru předtím musel nejasně vidět, že mám na sobě nějaké polovojenské oblečení dlouhý vojenský plášť a blůzu. Myslel si, že jsem prostě voják, ale teď, čert ví, třeba jsem operativník a chytám utečence. Proč jsem vlastně v tomhle vagónu? A on přede mnou nadával na lágry…

382) V ruském vězeňském žargonu totéž co bachař, dozorce. Původně v orientální mytologii zlý duch, bůh zla. (Pozn. překl.)

Oharek v lampě se roztéká, ale pořád ještě hoří. Na třetí zavazadlové polici leží nějaký mladík a příjemným hlasem vypráví o válce – o skutečné válce, o jaké se v knihách nepíše. Sloužil u ženistů a vypráví příhody přesné podle pravdy. A člověka těší, že se nezkreslená pravda přece jen dostane lidem do uší.

I já bych mohl vyprávět… Dokonce by se mi chtělo vyprávět!… Ale ne, raději už nechci. Ty čtyři roky mé vojny se rozplynuly, jako by je kráva slízla. Už ani nevěřím, že to kdy bylo, a nechce se mi vzpomínat. Dva roky zde na Souostroví zastínily mé frontové cesty, frontová přátelství, všechno. Klín se vytlouká klínem.

Teď, když jsem pobyl jen několik hodin mezi svobodnými lidmi, cítím, že má ústa jsou němá: Chci zpět do své vlasti! Chci domů na Souostroví!

Ráno zapomenu korespondenční lístek na horní polici vagónu: průvodčí bude přece utírat prach a donese jej do poštovní schránky, bude-li to člověk…

Vyjdeme na náměstí před Severním nádražím. Moji dozorci se opět projeví jako nováčci, kteří neznají Moskvu. Rozhodnu tedy za ně, že pojedeme tramvají B. Na stanici uprostřed náměstí je nával, lidé spěchají do práce. Dozorce nastoupí k řidiči a ukáže mu průkaz ministerstva vnitra. Celou cestu stojím důležitě na přední plošině jako poslanci moskevského sovětu, ani jízdenky si nekoupíme. Jednoho dědu k nám ale nepustí: Nejsi žádný invalida, nastup si zadními dveřmi!

Přijedeme k Novoslobodské, vystoupíme – a já poprvé vidím Butyrskou věznici zvenčí, ačkoliv mě do ní vezou už počtvrté a bez námahy mohu nakreslit její vnitřní plán. Hu, jaká přísná vysoká zeď kolem dvou bloků domů. Srdce Moskvanů stydnou při pohledu na otvírající se ocelový chřtán jejích vrat. Já ale opouštím bez lítosti moskevské chodníky, projdu klenutou strážnicí jako domů na první nádvoří, usmívám se, když vidím známou vyřezávanou hlavní bránu, a nijak mi nevadí, že mě hned postaví – a také už postavili – tváří ke zdi a ptají se mne: „Jméno? Křestní a po otci?… Rok narození?…“

Jméno!… Jsem Mezihvězdný poutník! Mé tělo spoutali, ale duši si nepodmanili.

Vím, že po několika hodinách nevyhnutelných procedur s mým tělem – kdy mě budou v boxu filcovat, vydají mi potvrzení, vyplní přijímací evidenční kartu a odvedou mě do dezinfekce a do lázně – přijdu do cely s dvěma kupolemi, přehrazené uprostřed obloukem (všechny cely jsou stejné), s dvěma velkými okny, s jedním dlouhým stolem se skříní dohromady a setkám se tam s dosud neznámými, ale jistě chytrými, zajímavými a vlídnými lidmi, a ti začnou vyprávět mně, já zase jim, takže se nám večer ani nebude chtít spát.

Na miskách však bude vyraženo „Buťur“ (Butyrskaja ťurma – Butyrská věznice, to aby si je vězňové nebrali s sebou do transportu). Sanatorium Buťur, jak jsme tu minule žertovali. Sanatorium, nepříliš známé ztloustlým potentátům, kteří chtějí zhubnout. Táhnou své pupky do Kislovodsku, chodí tam po vyznačených cestičkách, dělají dřepy a potí se celý měsíc, aby shodili dvě tři kila. Avšak v sanatoriu Buťur, které mají hned za rohem, by všichni hned zhubli o deset kilo za týden bez jakéhokoliv cvičení.

To je vyzkoušené. U všech bez výjimky.

Ve vězení se přesvědčíš o jedné skutečnosti – totiž že je svět malý, prostě příliš malý. Souostroví Gulag se sice rozprostírá na téže ploše jako Sovětský svaz, avšak počtem obyvatel je mnohem menší. Kolik jich na Souostroví přesně je, to nemůžeme zjistit. Lze předpokládat, že nikdy nebylo v lágrech najednou víc než dvanáct miliónů lidí[383)] (zatímco někteří

383) Podle dokladů sociálních demokratů Nikolajevského a Dalina bylo vězněno celkem 15 až 20 miliónů lidí.

mizeli pod drnem, neúnavný Stroj přiválel další). A téměř polovina z nich byli političtí.

Šest miliónů? No co, to je docela malá země, Švédsko nebo Řecko, tam se mnoho lidí zná navzájem. Jaký tedy div, že když přijdeš do jakékoliv cely v jakékoliv tranzitce, zaposloucháš se do rozhovoru, rozhovoříš se sám a určitě zjistíš, že máš se svými spoluvězni společné známé. Není tedy divu, že když D., který si odseděl v samotkách celý rok, přijde po pobytu v Suchanovce, po Rjuminově mlácení a po nemocnici do cely v Lubjance, představí se – a bystrý F. ho hned uvítá slovy: „Á, to jste vy, já vás znám!“ – „A odkud?“ zeptá se ho D. plaše. „Asi se mýlíte.“ – „Ale kdepak! Vy jste přece ten Američan Alexander D., o kterém buržoazní tisk lhal, že vás unesli, ale TASS to dementoval. Byl jsem tehdy na svobodě a četl jsem to.“

Mám rád ten okamžik, kdy do cely přivedou někoho nového (nikoliv nováčka ten přichází celý sklíčený a rozpačitý, nýbrž zkušeného vězně). A já sám také rád přicházím do nové cely (ostatně dej Bůh, abych už tam nikdy nemusel) – s bezstarostným úsměvem a s rozmáchlým gestem: „Zdravíčko, přátelé!“ Hodím svůj ranec na palandu. „Tak co je po roce nového v Butyrkách?“

Začneme se seznamovat. Je tu jeden mladík, Suvorov, § 58. Na první pohled se nezdá nijak zajímavý, ale pozor: v krasnojarské tranzitce s ním seděl v cele jakýsi Machotkin… „S dovolením, ten polární letec?“

„Ano, ano po něm se jmenuje…“

„… jeden ostrov v Tajmyrském zálivu. On sám ale dostal § 58/10. Řekněte, pustili ho do Dudinky?“

„Jak to víte? Ano, pustili.“

To je úžasné. Další článek v životopise letce Machotkina, kterého osobně vůbec neznám. Nikdy jsem se s ním nesetkal a nikdy se s ním asi nesejdu, ale má přičinlivá paměť zaznamenala všechno, co o něm vím: Machotkin dostal deset let, ale ostrov přejmenovat nejde, neboť je tak uveden na mapách na celém světě (není to totiž žádný gulagovský ostrov.) Dali ho do letecké šarašky v Bolšinu a on se tam soužil, letec mezi inženýry, neboť ho nenechali létat. Když šarašku rozdělili na dvě části, dostal se do taganrožské poloviny a zdálo se, že všechno spojení s ním bylo přerušeno. V druhé polovině, v rybinské, mi vyprávěli, že požádal o povolení, aby mohl létat na Dálný sever. A teď se tedy dovídám, že mu to povolili. Není mi to sice k ničemu, ale všechno jsem si zapamatoval. A za deset dní se v Butyrkách v jednom koupelnovém boxu (existují tam takové příjemné boxy s kohoutky a putýnkami, aby se zbytečně nepoužívala velká lázeň) octnu ve společnosti jakéhosi R. Já ho sice neznám ale brzy se ukáže, že ležel půl roku v butyrské nemocnici a že teď jede do rybinské šarašky. Po dalších třech dnech se v Rybinsku, v té zavřené bedně, kde vězňové nemají vůbec žádné spojení s vnějším světem, všichni dozvědí jednak to, že Machotkin je v Dudince, a za druhé to, kam poslali mne. To je takový vězeňský telegraf: pozornost, paměť a setkání.

Ale kdo je ten sympatický muž s kostěnými brýlemi? Prochází se po cele a příjemným barytonem si prozpěvuje Schubertovu píseň:

„Ich wandle still, bin weinig froh, Und immer fragt der Seufzer: wo? immer wo?“

„Carapkin, Sergej Romanovič.“

„To jste vy? Tak to já vás s dovolením dobře znám. Jste přece biolog? A nevrátil jste se z Berlína, že?“

„Jak to víte?“

„No jak, svět je přece malý! V šestačtyřicátém roce jsem byl s Nikolajem Vladimírovičem Timofejevem-Ressovským…“

Ach, jaká to byla cela! Snad nejskvělejší v celém mém životě… Bylo to v červenci. přivezli mě z lágru do Butyrek na tajemný „příkaz ministra vnitra“. Přivezli mě po obědě, ale ve věznici byl takový nával, že přijímací procedura trvala celých jedenáct hodin a teprve ve tři hodiny v nocí mě celého umořeného z boxů vstrčili do cely číslo 755. V cele, osvětlené dvěma prudkými žárovkami pod dvěma kupolemi, spali věžňové jeden vedle druhého a převraceli se dusnem: horký červencový vzduch nemohl proudit okny, jež byla zahrazena náhubky. Mouchy neúnavně bzučely a sedaly na spící, kteří sebou vždy trhli. Někteří si zakrývali oči kapesníkem, aby je nerušilo ostré světlo. Kýbl pronikavě páchl – v takovém vedru se jeho obsah rychleji rozkládal. Cela, určená pro pětadvacet lidí, nebyla ani příliš přecpaná, bylo v ní asi osmdesát vězňů. Leželi těsně vedle sebe na palandách, nalevo i napravo, i na prknech položených dodatečně přes uličku, všude zpod paland vyčnívaly nohy a tradiční butyrský stůl spojený se skříní byl odsunut až ke kýblu. Tam byl ještě kousek volné podlahy, a tak jsem si lehl. Ti, kteří šli v noci na kýbl, mě museli překračovat.

Po povelu „Vztyk!“, jejž dozorce zařval krmítkem ve dveřích, se cela začala hemžit: uklízeli hned prkna mezi palandami a odtahovali stůl k oknu. Přišli ke mně, aby se zeptali, jsem-li nováček nebo lágerník. Zjistil jsem, že se v cele střetají dva proudy: obvyklý proud právě odsouzených na cestě do lágru a protiproud lágerníků, samých odborníků – fyziků, chemiků, matematiků a inženýrů konstruktérů, kteří byli sice na cestě neznámo kam, ale jistě do jakýchsi příjemných vědeckovýzkumných ústavů. (Teď jsem se uklidnil, že mi ministr nenapaří další trest.) Přistoupil ke mně jeden muž, nepříliš stalý, rozložitý (ale velmi pohublý), s poněkud jestřábím nosem:

„Profesor Timofejev-Ressovskij, předseda vědeckotechnické společnosti sedmdesáté páté cely. Naše společnost zasedá každý den po snídani u levého okna. Nechtěl byste nám uspořádat nějakou vědeckou přednášku? O čem by pojednávala?“

Nebyl jsem na nic takového připraven, a tak jsem před ním stál ve svém dlouhém ošoupaném vojenském plášti a v zimní čepici (ti, kteří byli zatčeni v zimě, jsou odsouzeni chodit i v létě v zimním

oblečení). Mé prsty se ještě od rána nenarovnaly a byly plné oděrek. Jakou vědeckou přednášku bych jim mohl udělat?

Vtom jsem si vzpomněl, že jsem nedávno v lágru dostal na dvě noci propašovanou Smithovu knihu, obsahující oficiální zprávu ministerstva války USA o první atomové pumě. Kniha vyšla u nás na jaře. Nikdo v cele ji ještě neviděl? To je hloupá otázka, samozřejmě že ne. Tak se na mne osud usmál a postrčil mě opět k jaderné fyzice, k níž jsem se už hlásil v Gulagu.

Po rozdání přídělu se u levého okna sešla vědeckotechnická společnost, asi deset lidí, já jsem přednesl svůj referát a byl jsem přijat za člena společnosti.

Některé věci jsem zapomněl, jiné nepochopil – a tak Nikolaj Vladimirovič, ačkoliv už rok seděl ve vězení a nemohl o atomové pumě nic vědět, neustále doplňovat mezery v mé přednášce. Prázdná krabička od cigaret mi sloužila za tabuli a v ruce jsem měl nedovolený kousek tuhy. Nikolaj Vladimirovič mi jej pořád bral, kreslil a doplňoval mě s takovou jistotou jako by sám patřil ke skupině fyziků v Los Alamos.

On skutečné pracoval s jedním z prvních ezopských cyklotronů, ale ozařoval jím mušky drosophily. Byl biolog, jeden z největších současných genetiků. Už seděl ve vězení, když Žebrak, jenž o tom nevěděl (ale možná že i věděl), se odvážil napsat do jednoho kanadského časopisu: „Ruská biologie nenese žádnou odpovědnost za Lysenka, ruská biologie je Timofejev-Ressovskij.“ (Však to také v době zdrcující kritiky biologie v roce 1948 Žebrakovi připomněli.) Slavný fyzik Erwin Schrodinger ve své brožuře „Co je život?“ citoval dvakrát Timofejeva-Ressovského, který v té době byl už dávno ve vězení.

A teď stál před námi a oslňoval svými znalostmi ze všech možných vědních oborů. Prokazoval takovou všestrannost, které vědci následující generace ani nechtějí dosáhnout (nebo se snad změnily možnosti získat takové znalosti?). Nyní však byl po vyšetřování tak zesláblý hladem, že tato cvičení nebyla pro něho nijak lehká. Po matce pocházel ze zchudlé kalužské šlechty na řece Resse, po otci byl nepřímým potomkem Stěpana Razina, a tato kozácká síla byla na něm jasně znát – na jeho širokých kostech, na

jeho důkladnosti, na jeho neochvějné obraně proti vyšetřovateli, ale také na jeho hladu, který ho sužoval víc než nás.

Jeho příběh začal tak, že v roce 1922 německý vědec Vogt, jenž založil v Moskvě ústav pro výzkum mozku, požádal, aby s ním poslali dva nadané absolventy na stálou vědeckou práci do Berlína. Tak byli Timofejev-Ressovskij a jeho přítel Carapkin vysláni na časově neomezenou služební cestu do ciziny. Třebaže jim tam chybělo ideologické vedení, dosáhli právě ve vědě velkých úspěchů, když jim v roce

1937(!) nařídili, aby se vrátili domů, zdálo se jim to v jejich setrvačnosti nemožné: nemohli přece opustit ani logicku své práce, ani přístroje a své žáky. A snad také proto že by tehdy ve vlasti byli museli veřejně pošpinit celou svou patnáctiletou práci v Německu, což by jim jedině bylo dalo právo existovat (nebo také ne). Tak se tedy nevrátili, avšak zůstali vlastenci.

Když v roce 1945 obsadila sovětská vojska Buch (severovýchodní předměstí Berlína), Timofejev-Ressovskij je radostně uvítal s celým ústavem: nemohlo to lépe dopadnout, teď se nemusel s ústavem rozloučit! Přijeli zástupci armády, prošli ústav a řekli: „Hm, zabalte všechno do beden, odvezeme to do Moskvy.“ – „To přece nejde!“ vytáčel se Timofejev. „Všechno se zničí! To zařízení jsme dávali dohromady celé roky! – „Hm,“ podivili se náčelníci. A brzy Timofejeva a Carapkina zatkli a odvezli je do Moskvy. Při své naivnosti si mysleli, že ústav bez nich nebude pracovat. Ať třeba i nepracuje, jen když generální linie zvítězí! Ve velké Lubjance jim snadno dokázali že jsou zrádci vlasti, dali každému deset let, a teď se předseda vědeckotechnické společnosti 75. cely snažil sám sebe přesvědčit, že se v ničem nedopustil chyby.

V butyrských celách jsou podpěry, na nichž stojí palandy, velmi nízké: ani vězeňskou správu nenapadlo, že budou pod nimi spát vězňové. Proto nejdřív hodíš svému sousedovi plášť, aby ti jej tam rozprostřel, pak si lehneš v uličce na břicho a uplazíš se tam. Uličkou se chodí, podlaha pod palandami se zametá sotva jednou za měsíc, ruce si umyješ jen večer na záchodě, a to ještě bez mýdla – a tak se nedá říci, že bys své tělo vnímal jako nádobu boží. Přesto však jsem byl šťasten! Tam, na asfaltové podlaze pod palandou jako v psí

boudě, kde nám do očí padal prach a drobty, jsem byl absolutně a bezvýhradně šťasten. Jak správně řekl Epikur: I nedostatek různorodosti se po předcházejících různých nepříjemnostech může pociťovat jako požitek. Po lágru, který připadal nekonečný, po desetihodinovém pracovním dni po zimě, deštích a rozlámaných zádech – ach, jaké štěstí je celé dny ležet a spát a ještě dostávat denně 650 gramů chleba a dvě teplá jídla – z kombinovaných krmiv a z delfíního masa. Jedním slovem sanatorium.

Spát, to je velmi důležité! Lehnout si na břicho, přikrýt se vlastními zády a spát!

Při spaní neplýtváš silami a netrápíš se v duši – ale trest plyne a krátí se. Když náš život plane a prská jako pochodeň, proklínáme nutnost osm hodin nečinně spát.

Když však na nás dolehne běda a beznaděj – buď požehnán, čtrnáctihodinový spánku!

V oné cele jsem strávil dva měsíce, odespal jsem si prošlý rok a prospal se na rok dopředu, za tu dobu jsem pod palandou postoupil až k oknu, znovu se vrátil ke kýblu, ale to už na palandu, a na ní jsem postoupil až k prostřednímu oblouku. Už jsem spal málo užíval jsem života plnými doušky a liboval si. Ráno vědeckotechnická společnost, pak šachy, knihy (na osmdesát lidí byly tři čtyři putovní knihy, stálo se na ně ve „frontě“), dvacet minut vycházka – durový akord!

Nevzdáme se vycházky, i když musíme chodit v lijáku. Ale to hlavní jsou lidé, lidé a zase lidé! Nikolaj Andrejevič Semjonov, jeden z tvůrců dněperské hydroelektrárny.

Jeho přítel ze zajetí inženýr F. F. Karpov. Ironický a nápaditý Viktor Kagan, fyzik.

Konzervatorista Voloďka Klempner, hudební skladatel. Dřevorubec a lovec z vjatských lesů, poklidný jak lesní jezero. Pravoslavný kazatel z Evropy Jevgenij Ivanovič Divnič. Neomezuje se na teologii, napadá marxismus a tvrdí, že v Evropě už nikdo nebere toto učení vážně – ale já vystoupil na jeho obranu, jsem přece marxista. Ještě před rokem bych ho byl jistě umlátil citáty a zničil ho svým výsměchem! Ale můj první vězeňský rok ve mně navršil – ani

jsem si neuvědomil, kdy se to vlastně stalo – tolik nových událostí, dojmů a zážitků, že už nemohu tvrdit:

To tak není! To je buržoazní lež! Teď musím uznat: Ano, je to tak. Tím se hned oslabí řetěz mých argumentů a můj odpůrce mě hravě porazí.

A opět přicházejí další a další zajatci – jejich proud z Evropy trvá už druhý rok. A ruští emigranti z Evropy a Mandžuska. Vězňové hledají mezi emigranty své známé a ptají se: „Z jaké jste země? Znáte toho a toho?“ A samozřejmě že jej někdo zná. (Tak se dozvím o zastřelení plukovníka Jaseviče.) Objeví se tu i ten starý Němec, ten obtloustlý Němec, nyní vyhublý a nemocný, kterého jsem ve Východním Prusku kdysi (snad před dvěma sty lety?), donutil, aby mi nesl kufr. Ach, jak je ten svět malý!… Museli jsme se ještě jednou setkat! Usmívá se na mne. Také mě poznal a zdá se, že ho naše setkání potěšilo. Odpustil mi. Dostal deset let, ale života má už pomálu… A je tu ještě jeden Němec, vytáhlý, mladý, ale zamlklý, asi proto, že nezná ani slovo rusky.

Na první pohled bys ani neřekl, že je Němec: zloději s něho stáhli německou uniformu a dali mu na výměnu vybledlou sovětskou blůzu. Je to vynikající letec. Poprvé bojoval ve válce Bolívie s Paraguayí, podruhé ve Španělsku, potřetí v Polsku, počtvrté nad Anglií, popáté na Kypru a pošesté v Sovětském svazu. Jako letec jistě musel ze vzduchu ostřelovat ženy a děti, je tedy válečný zločinec a dostal deset let a 5 let náhubek.

V cele samozřejmě také máme jednoho pravověrného, skalního soudruha (něco jako prokurátor Kretov): „Plným právem vás všechny zavřeli, vy neřádi, vy kontrarevolucionáři! Dějiny semelou vaše kosti na hnojivo!“ – „Tebe taky, ty hajzle!“ křičí ostatní na něho. – „Ne můj případ přezkoumají, já jsem byl odsouzen nevinně!“ V cele nastane povyk a vřava. Šedovlasý učitel ruštiny se bos postaví na palandu a jako nově zjevený Kristus rozpřáhne ruce.

„Děti moje, smiřte se!… Děti moje!“ Začnou povykovat i na něho: „Tvoje děti leží v brjanském lese! My nejsme děti nikoho! Jsme jen synové Gulagu…“

Po večeři a vyvedení na záchod se k náhubkům v oknech snese noc a u stropu se rozsvítí úmorně prudké žárovky. Den vězně

rozděluje, noc je sbližuje. Večer žádné hádky nebyly. pořádaly se přednášky nebo koncerty. V tom opět vynikal Timofejev-Ressovskij: celé večery věnoval Itálii, Dánsku, Norsku a Španělsku.

Emigranti vyprávěli o Balkánu a o Francii. Někdo měl přednášku o Corbusierovi, jiný o zvyklostech včel a další o Gogolovi. A kouřilo se z plných plic. Kouř naplňoval celu, vznášel se jako mlha a nemohl pro náhubky v oknech ven. Ke stolu přistoupil můj vrstevník Kosťa Kiula s kulatým obličejem a modrýma očima, až směšně neohrabaný, a recitoval své básně, které napsal ve vězení. Hlas se mu lámal vzrušením. Básně se jmenovaly První balíček z domova, Země, Synovi. Když nasloucháš ve vězení veršům, které byly také ve vězení napsány, nemyslíš na to, zda autor porušil sylabotónický systém a zda verše končí asonanci nebo plným rýmem. Tyto verše jsou krví tvého srdce, slzami tvé ženy. Někteří v cele plakali[384)].

Od pobytu v této cele jsem i já začal psát verše o vězení. Tam jsem ale recitoval Jelenina, který byl před válkou téměř zakázán. Mladý Bubnov, zajatec a předtím zřejmě nedostudovaný vysokoškolák, hleděl na recitující zbožné a s rozzářenou tváří. Nebyl žádný odborník a nevracel se z lágru, nýbrž jel do lágru, aby tam – vzhledem k svému ryzímu a přímému charakteru – ze všeho nejspíš zemřel, neboť takoví tam nepřežijí. A tyto večery v cele číslo 75 byly pro něho i pro jiné v jejich zpomaleném smrtelném pádu neočekávaným odrazem onoho překrásného světa, který existuje a bude existovat, ale v němž jim zlý osud nedopřál prožit ani jediný rok jejich mladého života.

Krmítko ve dveřích se sklopilo a vertuchaj na nás vyštěkl: „Večerka!“ Ne, ani před válkou, kdy jsem studoval najednou na dvou fakultách, přivydělával si kondicemi a pokoušel se psát – ani tehdy jsem snad neprožíval takové plné, vzrušující a nabité dny jako onoho léta v cele 75…

„Promiňte,“ říkám Carapkinovi, „už dlouho jsem neslyšel nic o Deulovi, jednom šestnáctiletém chlapci, který dostal pětku (ale ne ve škole) za „protisovětskou agitaci“…

„Cože, vy ho taky znáte?… Ten jel s námi v transportu do Karagandy… „ „Slyšel jsem, že jste se uchytil v lékařské laboratoři,

ale že Nikolaj Vladimirovič byl celou dobu na společných pracích…“

„Proto tak zeslábl. Polomrtvého ho odvezli ze stolypinu do Butyrek. Teď leží v nemocnici a ze čtvrtého zvláštního oddělení[385]) mu dávají máslo a dokonce víno, ale jestli se z toho dostane, to je těžké říci.“

„Vás povolalo čtvrté oddělení?“

„Ano. Zeptali se nás, zda po šesti měsících v Karagandě bychom přece jen nemohli uvést do provozu náš ústav na půdě vlasti.“

„A vy jste nadšeně souhlasili?“

„Jakpak by ne! Vždyť jsme už pochopili své omyly. Kromě toho všechno zařízení ústavu, odmontované a zapakované do beden, přivezli sem i bez nás.“

„Jaký zájem projevuje ministerstvo vnitra o vědu! Snažně vás prosím, ještě trochu Schuberta!“

Carapkin se smutně zahledí do okna (v jeho brýlích se zrcadlí černé náhubky a světlý horní rám okna) a zazpívá:

„Vom Abendrot zum Morgenlicht ward mancher Kopf zum Greise. Wer glaubt es:' Meiner ward es nicht auf dieser ganzen Reise.“ Touha Tolstého se splnila: už nenutí vězně, aby se účastnili nemravných bohoslužeb. Vězeňské kostely jsou zavřené. Jejich budovy se sice zachovaly, ale byly s úspěchem využity k rozšíření věznic. V butyrském kostele se tak umístí další dva tisíce vězňů, a jestliže na každou skupinu počítáme dva týdny, projde tudy za rok celkem padesát tisíc.

384) Kosťa Kiula se od té doby neozval. Bojím se, že už není mezi živými.

385) Čtvrté zvláštní oddělení ministerstva vnitra se zabývalo využitím vězňů při řešení vědeckých úkolů.

Když přijdu do Butyrek počtvrté nebo popáté, pospíchám sebejistě nádvořím, obklopeným vězeňskými budovami, do určené cely, předběhnu dokonce o kus dozorce (tak jako kůň, který bez biče

a uzdy pospíchá domů, kde ho čeká oves) – a zapomenu se někdy podívat na čtvercový kostel s osmihrannou věží. Stojí sám uprostřed čtvercového nádvoří. Náhubky na jeho oknech nejsou vůbec technicky dokonalé, nejsou z armovaného skla jako v hlavní vězeňské budově – jsou to jen omšelá a zpráchnivělá prkna, naznačující druhořadý význam budovy. Kostel je něco jako vnitřní butyrská tranzitka pro právě odsouzené vězně.

Když jsem však v roce 1945 sem přišel poprvé, prožíval jsem to jako velký a důležitý krok: po rozsudku OSO nás přivedli do kostela (v pravý čas, neškodilo by se pomodlit), zavedli nás do prvního patra (postavili tam i druhé) a z osmihranného vestibulu nás rozstrkali do různých cel. Mne dali do jihovýchodní.

Byla to velká čtvercová cela, v níž tehdy bylo dvě stě lidí. Spali jako všude jinde na palandách (byly tam patrové), pod palandami i prosté v uličkách na dlaždicové podlaze. Nejen náhubky na oknech byly druhořadé, ale i všechno ostatní tu vypadalo, jako by to nebylo určeno pro syny, nýbrž pro nevlastní děti Butyrek: tomuto hemžícímu se davu nedávali ani knihy, ani šachy nebo dámu, a vždy po jídle sbírali hliníkové misky a dřevěné otlučené lžíce z obavy, aby je vězňové ve shonu příprav na transport nevzali s sebou. Pro nevlastní děti jim bylo líto dokonce i hrnků na čaj, a proto myli misky po šlichtě a z nich jsme pak srkali čajovou bryndu. Že vězňové neměli vlastní nádobí v cele, to obzvlášť trápilo ty, kteří měli to štěstí či smůlu a dostali od příbuzných balíček (a v tyto poslední dny před dalekým transportem se příbuzní ze svých nuzných prostředků snažili všemi silami něco poslat). Příbuzní neměli vězeňskou výchovu a v přijímací kanceláři věznice nemohli nikdy dostat žádnou dobrou radu. Proto neposílali nádoby z umělé hmoty, jež byly jedině ve věznici povoleny, nýbrž sklenice nebo plechovky. A tak v krmítku ve dveřích dozorci všechen med, zavařeninu a kondenzované mléko vylévali a vyškrabávali ze sklenic do toho, co vězňové měli, a protože v kostelních celách neměli nic, nalili jim to jednoduše do dlaní, do úst, do kapesníku nebo do šosu – což bylo sice v Gulagu zcela normální, ale zde, uprostřed Moskvy? A přitom ještě pořád – „Rychle! Rychle!“ – spěchal dozorce, jako by mu měl ujet vlak (spěchal ale proto, že sám ještě chtěl vylízat sklenice, které zabavil).

V kostelních celách bylo všechno dočasné, bez jakékoliv iluze stálosti, která vládla v těch celách, kde byli vyšetřovanci a vězňové čekající na soud. Vězně, toto semleté maso připravené pro Gulag, tu drželi jen nejnutnější počet dnů, dokud se pro ně v Krásné Presni neuvolnilo nějaké místo. Jedinou výsadou zde bylo, že jsme sami mohli chodit třikrát denně pro šlichtu (tady nebyla ani jednou kaše, nýbrž šlichta třikrát denně, což bylo blahodárné, neboť žaludek dostal častěji teplejší a hutnější jídlo). Tuto výsadu povolili vězňům proto, že v kostele nebyly výtahy jako v ostatní věznici, a dozorci se nechtěli dřít. Muselo se chodit s těžkými velkými termosy daleko přes nádvoří a pak je vynášet po příkrých schodech, bylo to velmi obtížné, sil bylo málo, ale všichni chodili ochotně, jen aby se dostali ven na zelený dvůr a slyšeli zpěv ptáků.

Kostelní cely měly své zvláštní ovzduší: jakoby už trochu zvlněné průvanem budoucích tranzitek a větrem polárních lágrů. V kostelních celách se odehrával obřad přivykání –musel sis zvyknout na to, že rozsudek byl vynesen a že to není žádný žert, i na to, že ať je nový úsek tvého života sebekrutější, musí se tvůj mozek s ním vyrovnat a přijmout jej. A to nebylo nijak lehké.

Také tu neexistovalo stálé osazenstvo, jaké bývá ve vyšetřovacích celách, čímž se podobají rodině. Ve dne v noci přiváděli a zase odváděli jednotlivce i celé desítky, proto se vězňové neustále stěhovali na podlaze i na palandách a zřídkakdy se stalo, že člověk ležel s jedním sousedem déle než dvě noci. Když ses setkal se zajímavým člověkem, musel ses ho hned vyptávat, jinak ti mohl zmizet na celý život.

Tak mi zmizel automechanik Medveděv. Když jsem si s ním začal vyprávět, vzpomněl jsem si, že jsem jeho jméno slyšel od cara Michaila. Ano, byl s ním obžalován, neboť jako jeden z prvních četl „Provolání k ruskému lidu“ a neudal to.

Medveděv dostal neodpustitelně a nestoudně malý trest – všeho všudy jen tři roky – a to podle § 58, podle něhož i pět let platilo ještě za úplně dětský trest. Zřejmě považovali cara přece jen za blázna a k ostatním byli milosrdní z třídního ohledu.

Sotva jsem se ho však začal vyptávat, jak se Medveděv na celou tu věc dívá – už ho odvedli i s „věcmi“. Podle některých okolností se

dalo usuzovat, že ho propustili. To potvrzovaly první zprávy o Stalinově amnestii, které se onoho léta k nám donesly, totiž o amnestii pro nikoho, po níž nebylo volněji ani pod palandami.

Jednoho dne vzali do transportu mého souseda, starého příslušníka Schutzbundu (v roce 1937 všem těmto schutzbundovcům, kteří v konzervativním Rakousku nemohli dýchat, napařili zde, ve vlasti světového proletariátu, deset let a oni všichni našli na ostrovech Gulagu svůj konec). Na uvolněné místo vedle mne se posunul osmahlý človíček se smolně černými vlasy, s ženskýma očima, tmavýma jako višně, ale s velkým širokým nosem který mu z jeho obličeje dělal karikaturu. Leželi jsme vedle sebe mlčky den a noc, druhého dne si našel záminku, aby se mne zeptal: „Kdo myslíte, že jsem?“ Mluvil rusky plynně a správně, ale s cizím přízvukem. Zaváhal jsem: připadal mi trochu jako Kavkazan nebo Armén. Usmál se: Snadno jsem se vydával za Gruzínce. Říkali mi Jaša. Všichni se mi smáli. Vybíral jsem odborářské příspěvky.“ Prohlédl jsem si ho. Byl skutečně komická figura: byl malý, měl nesouměrný obličej a dobromyslný úsměv. Najednou se vypjal, jeho rysy ztvrdly, oči se zúžily a vbodly se do mne jako černé šavle:

Jsem rozvědčík rumunského generálního štábu! Locotenent Vladimirescu.“

Úplně jsem sebou trhl, kolik v jeho slovech bylo dynamitu. Po tom, co jsem se setkal se dvěma sty pseudošpiónů, jsem vůbec nepředpokládal, že se seznámím se skutečným špiónem, a myslel jsem si, že neexistují.

Podle vlastního vyprávění pocházel z aristokratické rodiny. Už ve věku tří let byl předurčen pro službu v generálním štábu a v šesti letech byl dán do školy pro tajné agenty. Když dospěl, vybral si jako pole své budoucí působnosti Sovětský svaz, neboť se domníval, že je tu nejtvrdší kontrašpionáž na světě a že je tu obzvlášť obtížné pracovat, protože jeden podezírá druhého. Teď shledával že tu nepracoval špatně.

Několik let před válkou strávil v Nikolajevu, a jak se zdá, pomohl rumunským vojskům aby jim padly do rukou nepoškozené loděnice. Pak pracoval v traktorovém závodě ve Stalingradu a potom v uralských strojírnách ve Sverdlovsku. Při vybírání odborářských

příspěvků přišel jednou do kanceláře vedoucího velkého cechu, zavřel za sebou dveře, přihlouplý úsměv mu zmizel z tváře, na níž se zase objevil onen výraz ostrý jako šavle: „Ponomarjove! (Ten dotyčný v Uralmaši se jmenoval jinak.) My vás pozorujeme už od Stalingradu. Vy jste tam opustil své pracoviště (zaujímal nějaké vyšší postavení v stalingradské traktorce) a pod cizím jménem jste vzal místo tady.

Vyberte si: buď vás vaši zastřelí, nebo budete spolupracovat s námi.“ Ponomarjov si vybral spolupráci s nimi, což se tomu vypasenému praseti plně podobalo. Locotenent Vladimirescu ho řídil tak dlouho, dokud sám nebyl převeden pod německého rezidenta v Moskvě, který jej poslal do Podolska, aby tam pracoval ve svém oboru. Jak mi Vladimirescu vysvětlil, špiónům diverzantům se dostává všestranného školení, ale kromě toho má každý ještě svou úzkou specializaci. Takovou jeho specializací bylo nařezávání hlavní šňůry uvnitř padáků. V Podolsku před skladem padáků se setkal s náčelníkem stráže (Kdo to byl? Co to bylo za člověka?), který ho pustil v noci na osm hodin do skladu. Vladimirescu si přistavil žebřík k narovnaným padákům, a aniž porušil jejich složení, nahmátl hlavní šňůru a speciálními nůžkami ji ze čtyř pětin nastřihl, aby ve vzduchu praskla. Mnoho let se učil a připravoval na tuto jedinou noc.

Horečně pracoval a za osm hodin prý zničil skoro dva tisíce padáků (patnáct vteřin na jeden?). „Zlikvidoval jsem tak jednu sovětskou výsadkovou divizi!“ tvrdil a zlomyslně blýskal svýma višňovýma očima.

Když byl zatčen, odmítl vypovídat a osm měsíců v butyrské samotce nepromluvil ani slovo. „Nemučili vás?“ – „Ne,“ ušklíbl se, jako by u člověka, který není sovětským občanem, takovou možnost ani nepřipouštěl. (Bij vlastní lidi, aby se cizí báli!… A špión je zlatý poklad, třeba se bude hodit na výměnu.) Jednoho dne mu ukázali noviny: Rumunsko kapitulovalo, začněte tedy vypovídat. On však mlčel dál (noviny mohly být podvržené). Dali mu přečíst rozkaz rumunského generálního štábu: podle podmínek příměří nařizoval všem svým rozvědčíkům, aby zastavili bojové akce. On však mlčel dál (rozkaz mohl být podvržený). Nakonec ho konfrontovali s jeho bezprostředním velitelem z generálního štábu, který mu dal rozkaz,

aby zanechal odporu a vypovídal. Nato Vladimirescu začal chladnokrevně vypovídat a teď v cele, kde dny pomalu ubíhají, vyprávěl z toho ledacos i mně. Dokonce ho ani nesoudili a nedali mu žádný trest! (Není přece našinec! „Byl jsem a do smrti budu vyzvědač z povolání, mne ušetří.“) „Vy jste se mi ale prozradil,“ podotkl jsem. „Když se tak dívám na váš obličej, mohu si jej zapamatovat. Představte si, že vás jednou potkám na ulici…“

„Když budu jistý, že jste mě nepoznal, zůstanete naživu. Jestliže mě ale poznáte, zabiju vás nebo vás donutím, abyste pro nás pracoval.“

Nechtěl si nijak pokazit vztah k sousedovi na palandě. Řekl to prostě, ale zcela přesvědčivě. Věřil jsem mu, že by to pro něho nic nebylo, aby člověka zastřelil nebo zapíchl.

V celé této dlouhé vězeňské kronice se nesetkáme s podobným hrdinou. Za jedenáct let, strávených ve věznicích v lágrech a ve vyhnanství, jsem jen jednou zažil takové setkání, zatímco jiní je nezažili vůbec. Ale naše obrázkové časopisy, vycházející v obrovských nákladech, ohlupují mládež, že orgány chytají jen takové živly.

Stačilo se rozhlédnout v kostelní cele, aby člověk pochopil, že chytají především právě tuto mládež. Válka skončila a orgány si mohly dopřát rozkoše zavřít všechny, koho si umanuly: už nebylo zapotřebí, aby mladí lidé šli na vojnu. Říkalo se, že na rozhraní let 1944 a 1945 prošla Malou (oblastní) Lubjankou „demokratická strana“.

Podle pověstí se skládala z půlstovky chlapců, měla své stanovy i členské legitimace. Nejstarší z nich, žák 10. třídy jedné moskevské školy, byl jejím „generálním tajemníkem“. V posledním roce války se moskevskými věznicemi mihli i studenti, sám jsem se s nimi porůznu setkal! Ani já jsem ještě nebyl starý, ale oni byli mladší…

Jak to všechno nepozorovaně přišlo! Zatímco jsme my – já, můj spoluviník a mí vrstevníci – bojovali čtyři roky na frontě, vyrostla zde další generace. Copak je to tak dávno, kdy jsme chodili po parketách univerzitních chodeb a považovali se za nejmladší a nejmoudřejší v celé zemi i na světě?! A najednou k nám po dlaždičkách vězeňských cel přicházejí bledí a povýšení mladíci a my

s překvapením zjišťujeme, že nejmladší a nejmoudřejší už nejsme my, nýbrž oni. Já jsem se však tím necítil nijak uražen, už tehdy jsem jim rád ustoupil. Znal jsem jejich vášeň se všemi se přít a všechno lépe vědět. Chápal jsem, že jsou hrdí na to, že si zvolili špatný úděl, ale že toho nelitují. člověku skoro naskočí husí kůže, když vidí, jak kolem těch samolibých a chytrých tvářiček probleskuje vězeňská svatozář.

Měsíc před tím jsem v jiné butyrské cele, polonemocniční, ani nestačil vejít do uličky a vyhlédnout si místo pro sebe, když mi vyšel v ústrety bledý mladík s židovsky jemnou tváří, jako by očekával výměnu názorů nebo dokonce jako by o ni prosil; byl zabalený, přestože bylo léto, do chatrného prostříleného vojenského pláště. Mrazilo ho. Jmenoval se Boris Gammerov. Začal se mne vyptávat a náš rozhovor se stočil na naše životopisy a pak na politiku. Vzpomněl jsem si, ani nevím proč, na jednu modlitbu tehdy už zesnulého prezidenta Roosevelta, která byla uveřejněna v našich novinách, a samo sebou jsem ji jednoznačně odsoudil:

„Je to samozřejmé farizejství."

Nato onen mladý muž svraštil své nažloutlé obočí, stáhl bledé rty, celý se jakoby nadzvedl a zeptal se:

A proč? Proč nepřipustíte, že i státník může upřímně věřit v Boha?"

Víc neřekl. Avšak z jaké pozice přišel tento útok? Něco takového slyšet od člověka, který se narodil v roce 1923?… Mohl jsem mu odpovědět velmi sebejistými frázemi, avšak má jistota se ve věznicích už zviklala, a pak – což je ještě důležitější – jakýsi čistý cit, který v nás žije odděleně od přesvědčení, mi vnukl, že jsem předtím nevyslovil své přesvědčení, nýbrž to, co do mne nalili. Nebyl jsem s to mu odporovat.

Jen jsem se ho zeptal:

„A vy věříte v Boha?" „Samozřejmě," odpověděl mi klidně.

Samozřejmě? Samozřejmě… Komsomolské mládí už uvadá, všude uvadá. A NKGB si toho jako první všimlo.

Přes své mládí nejenže Boris Gammerov už bojoval jako seržant dělostřelec u pětačtyřicítek „Sbohem, vlasti!", ale utržil i plicní zranění, které se nezahojilo a z něhož dostal tuberkulózu. Jako

invalida byl propuštěn z armády, vstoupil na biologickou fakultu moskevské univerzity – a tak se v něm splétaly dvě nitky: jedna z vojenského a druhá ze studentského života, který koncem války nebyl vůbec hloupý a mrtvý. Na fakultě se utvořil kroužek studentů, kteří přemýšleli a uvažovali o budoucím vývoji (ačkoliv jim to nikdo nepřikázal) – což neušlo bdělému oku orgánů, které mezi nimi tři vybraly a zatkly. Gammerovův otec byl v roce 1937 ubit nebo zastřelen ve vězení a syn se dal na stejnou cestu. Při vyšetřování zarecitoval procítěně vyšetřovateli několik svých básní (a já velice lituji, že jsem si ani jednu z nich nezapamatoval teď už je nemohu nikde sehnat, abych je zde uvedl).

Má cesta se na několik měsíců zkřížila se všemi těmi třemi studenty, kteří byli společně obžalováni v jednom procesu: v další butyrské cele jsem se setkal s Vjačeslavem D. – takoví jako on se vždy najdou, když zavřou mladé lidi: byl velice nekompromisní ve svém kroužku, ale při vyšetřování se rychle rozsypal. Dostal nejmenší trest ze všech – pět let, a jak se zdá, v skrytu počítal s tím, že ho jeho vlivný tatínek z toho vyseká.

Pak mě v cele v butyrském kostele dohnal i Georgij Ingal, nejstarší ze všech. Přes své mládí byl už kandidátem Svazu spisovatelů. Měl ostré pero, psal se smyslem pro kontrasty a při troše politické poddajnosti by byl snadno dosáhl efektních a prázdných literárních úspěchů. Dokončoval už román o Debussym. Jeho první úspěchy ho však nezkazily, na pohřbu svého učitele Jurije Tyňanova ve smuteční řeči prohlásil, že ho uštvali – a tak si vysloužil osm let.

Nato nás dohnal i Gammerov a v očekávání Krásné Presni jsem měl možnost se střetnout s jejich společným názorem. Toto střetnutí bylo pro mne těžké. Tehdy jsem měl ještě velmi blízko k onomu světovému názoru, který není schopen uznat žádnou novou skutečnost ani ocenit nové mínění dřív, než se pro ně najde nálepka z připravené zásoby: pro mne to byla buď váhavá maloburžoazní rozpolcenost nebo bojovný nihilismus deklasované inteligence. Nevzpomínám si, že by byli Ingal a Gammerov přede mnou napadali Marxe, ale pamatuji si, jak napadali Lva Tolstého – a ještě z jakých pozic! Nezavrhoval snad Tolstoj církev? Ale vždyť přitom nevzal v úvahu její mystickou a organizační úlohu! Nezavrhoval snad biblické

učení? Ale vždyť nejnovější věda nenachází v bibli žádné rozpory, ani dokonce v prvních řádcích o stvoření světa! Nezavrhoval snad stát? Ale vždyť by bez něho nastal chaos? Nehlásal snad spojení fyzické a duševní práce v jednom člověku? Ale vždyť je to nesmyslné zglajchšaltování lidských schopností! A konečně, jak to vidíme na Stalinově zvůli, historická osobnost může být všemocná, ale Tolstoj se tomu vysmíval![386)] Chlapci mi recitovali své básně a chtěli si na oplátku poslechnout moje, ale já jsem tehdy ještě žádné neměl. Obzvlášť rádi měli Pasternaka, kterého vynášeli do nebes. Kdysi jsem četl Sestra moje život, ale nijak se mi to nelíbilo. Objevili však pro mne poslední Šmidtovu řeč před soudem z Pasternakovy poemy, která mě velice dojala, hodila se totiž přesné na nás:

„Třicet let k své rodné zemi lásku v srdci mám, shovívavost ani milost od vás nečekám."

I Gammerov a Ingal byli tak naladěni: My nemáme zapotřebí vaší shovívavosti! Nás vězeni netíží, my jsme na ně hrdí! (Je však skutečně někdo schopen nepochovat jeho tíži? Ingalova mladá cena se ho za pár měsíců zřekla a opustila jej. Gammerov pro svůj revoluční zápal ještě žádné děvče neměl.) Není snad ona velká pravda právě zde, ve vězeňských celách? Cela je těsná, ale není svobodní svět ještě těsnější? A náš lid, zmučený a oklamaný, neleží snad vedle nás pod palandami a v uličkách mezi nimi?

„Mohl jsem vlast samu nechat těžký osud nést?
Ničeho teď nelituji, námahy ni cest."

Mládež, která sedí za mřížemi s politickým paragrafem, to není nikdy průměrná mládež země, ta je vždy o mnoho vpřed. A tehdy nejširší vrstvy mládeže nečekalo nic jiného než „rozklad", rozčarování, lhostejnost a záliba v sladkém životě – a pak snad, kdo ví, možná za dvacet let – krušný vzestup z tohoto pohodlného důlku k novému vrcholu. Avšak mladí vězňové roku 1945 s paragrafem 58/10 se skokem přenesli přes tuto budoucí propast lhostejnosti a směle nesli své hlavy vzhůru – pod sekyru.

V celách butyrského kostela složili odsouzení, násilně od života odtržení a odloučení moskevští studenti písničku a zpívali ji za soumraku svými nezmužnělými hlasy:

386) Já jsem se také v době před vězením i ve vězení dlouho domníval, že Stalin zaměřil osudným směrem vývoj sovětského státu. Mezitím Stalin tiše zemřel – a změnil se nějak podstatně kurs naší lodi? Pokud vtiskl událostem nějakou zvláštní, osobní pečeť – pak jen beznadějnou hloupost, despotismus a samolibost. Jinak šel přesné v určených a daných šlépějích.

„Pro šlichtu si třikrát denně chodíme, písničkou si dlouhý večer krátíme, pašovanou jehlu si tajně půjčujem, na dalekou cestu si pytle heftujem.

Nikdo si však pro to hlavu neláme. Podepsali jsme – tak na co čekáme?

V duchu nás napadá, ač na rtech máme smích:

Vrátíme se vůbec z těch lágrů severských?“

Bože můj, copak jsme my opravdu už všechno promeškali? Zatímco jsme na frontě šlapali hlínu nástupních prostorů, krčili se v granátových trychtýřích, vystrkovali z křoví nůžkové dalekohledy – vyrostla tu najednou nová mládež a vykročila na cestu! A nevykročila i právě tam… tam, kam jsme se my nemohli odvážit, neboť jsme byli jinak vychováni?

Naše generace odevzdá zbraně, vrátí se domů s cinkajícími řády na prsou a bude hrdě vyprávět své válečné zážitky – ale mladší bratři se nad tím jen ušklíbnou: Ach, vy nekňubové!…

Jmenný rejstřík

PŘÍLOHA I

Tento rejstřík není úplný, neboť neobsahuje všeobecně známé osobnosti (např. Tolstoj, Lenin, Roosevelt) ani osoby, jež autor v knize dostatečně charakterizoval nebo o nichž se zmínil jen mimochodem. Pro nedostatek místa neuvádíme ani názvy publikací.

ABAKUMOV Viktor Semjonovič, 1894-1954, ministr státní bezpečnosti 1946-1952, za Chruščova odsouzen a v prosinci 1954 popraven.

AGRANOV Viktor Pavlovič, ?-1939, čekista, náměstek Jagodův a pak Ježovův v NKVD, měl významnou úlohu při přípravě moskevských procesů 1936- 1938; 1939 popraven.

ACHMATOVOVÁ (vl. jm. Gorenková) Aona Andrejevna, 1888-1966, lyrická básnířka, významná představitelka akméismu, od třicátých let nesměla publikovat; nová vydání jejích děl teprve po 1956.

AJCHENVALD Julij Isajevič, 1872-1928, kritik a esejista, překladatel Schopenhauerův, vypovězen 1922 z SSSR.

ALDAN-SEMJONOV Andrej Ignaťjevič *1908, spisovatel, 1938-1953 v táborech nucených prací, uveřejnil po návratu paměti, řídící se stranickou linií.

ALDANOV (vl. jm. Landau) Mark Alexandrovič, 1886-1957, spisovatel, autor historických románů, emigroval 1919 do Paříže, později žil v New Yorku.

ALLILUJEV Sergej Jakovlevič, 1866-1945, významný funkcionář soc. dem. strany, skrýval ve svém bytě v Petrohradě Lenina; otce Naděždy A.

ALLILUJEVOVÁ Naděžda Sergejevna, 1901-1932, dcera Sergeje A., Stalinova druhá žena, matka jeho syna Vasilije a dcery Svetlany; spáchala sebevraždu.

ALLILUJEVOVÁ Svetlana Josifovna, *1926, Stalinova dcera, emigrovala 1963 do USA, kde uveřejnila své paměti.

AMFITĚATROV Alexandr Valentinovič, 1862-1938, spisovatel, autor zábavných románů, emigroval 1920.

ANDERS Wladyslaw, 1892-1970, polský generál, 1941 vrchní velitel polské armády v SSSR, kterou 1943 převedl přes Írán do Severní Afriky; po válce exilový politik v Londýně.

ANDREJEV Leonid Nikolajevič, 1871-1919, prozaik a dramatik, blízký ve své rané tvorbě skupině kolem Gorkého Znanije; zemřel v emigraci ve Finsku.

ANDREJUŠKIN Pachomij Ivanovič, 1865-1887, člen teroristické organizace Narodnaja volja, pro přípravu atentátu na cara Alexandra III. 1887 zatčen a popraven.

ANTONOV-SARATOVSKIJ Vladimír Parlovič, 1884-1965, starý bolševik, zastával ve 20. a 30. letech vysoké funkce v sovětské justici.

ARAKČEJEV, Alexej Andrejevič, hrabě, 1769-1834, generál, vlivný oblíbence Alexandra l., od r. 1808 ministr vojenství, ztělesňoval hrubý policejní a vojenský despotismus (tzv. arakčejevština).

BABUŠKIN Ivan Vasiljevič, 1873-1906, revolucionář z povolání, pracoval v kroužku pod vedením Lenina; zastřelen při přepravě zbraní carskou policií.

BACHTIN Michail Michajlovič, *1895, literární vědec, světový znalec díla Dostojevského, nesměl 1930-1965 publikovat.

BAKUNIN Michail Alexandrovič, 1814-1876, revolucionář, čelní ideolog anarchismu, odpůrce marxismu; 1848 se zúčastnil Slovanského sjezdu a červnového povstání v Praze,

1849 vedl povstání v Drážďanech, odsouzen k smrti, vydán carské vládě, do 1857 vězněn v Petrohradě, po napsání Zpovědi a kajícného dopisu carovi vypovězen na Sibiř, odkud 1861 uprchl do Anglie; stal se členem 1. internacionály, pro dezorganizátorskou činnost z ní 1872 vyloučen.

BĚDNYJ Děmjan (vl. jm. Pridvorov Jefim Alexejevič), 1883-1945, sovětský revoluční básník, satirik a agitátor.

BĚLINSKIJ Vissarioe Grigorjevič, 1811-1848, literární kritik, materialistický filozof, zakladatel ruské sociálně uvědomělé literární kritiky a materialistické estetiky; byl ovlivněn francouzským utopickým socialismem.

BENDERA (Baedera) Stěpan, 1909-1959, vůdce ukrajinských nacionalistů; za studia v Lvově se připojil k ilegální ukrajinské protisovětské organizaci UVO a pak k nacionalistickému hnutí za nezávislost Ukrajiny OUN; od 1941 v koncentračním táboře Sachsenhausen, po válce převzal vedení zahraniční sekce OUN; zavražděn v Mnichové sovětským agentem.

BENOIS Alexandr Nikolajevič, 1870-1960, ruský malíř a divadelní výtvarník, emigroval 1926 do Paříže.

BERĎAJEV Nikolaj Alexandrovič, 1874-1948, náboženský filozof, 1922 vypovězen, od 1924 v Paříži; představitel křestanské filozofie dějin, blízké existencialismu.

BERIJA Lavrentij Pavlovič, 1899-1953, gruzínský bolševik, od 1938 lidový komisař vnitra (NKVD) a po přeměně ministr vnitra, Stalinův důvěrník, od 1946 člen politbyra; po Stalinově smrti 1953 zastřelen.

BIRON (vl. jm. Ernst Johann von Biihren), 1690-1172, baltský Němec, od 1737 vévoda kuronský; jako favorit carevny Anny Ivanovny (1730-1740) zavedl režim útlaku, korupce a vykrádání státní pokladny, který vešel do dějin pod názvem „bironovština“.

BLJIiCHER (Bliicher) Vasilij Konstantinovič, 1889-1938, velitel Rudé armády v občanské válce, vrchní velitel vojsk na Dálném východě, 1924-1927 hlavní vojenský poradce Sunjatsenovy vlády v Číně, od 1929 náčelník dálné-východního vojenského okruhu, maršál SSSR; 1938 zastřelen.

BLJUMKIN Jakov Grigorjevič, 1892-1929, levicový eser, 1918 zavraždil německého velvyslance v Moskvě Mirbacha, později vstoupil do služeb čeky; popraven.

BLOK Alexandr Alexandrovič, 1880-1921, lyrický básník, významný představitel symbolismu.

BOKIJ Gleb Ivanovič, 1879-1937, čekista, vysoký funkcionář OGPU a NKVD; 1937 zatčen.

BONČ-BRUJEVIČ Vladimír Dmitrijevič, 1873-1955, revolucionář, historik, etnograf, spolupracovník různých stranických časopisů 1917-1920 ředitel kanceláře Rady lidových komisařů, po 1945 ředitel Muzea ateismu ,akademie věd.

BONDARIN Sergej Alexandrovič, *1903, spisovatel, autor knih pro děti a o dětech.

BUĎONNYJ Semjon Michajlovič, 1883-1973, maršál a hrdina SSSR, velitel první jezdecké armády, která se proslavila v občanské válce a v bojích proti Polsku 1920-1921; od 1938 člen prezídia Nejvyššího sovětu; za druhé světové války byl přechodné velitelem jihozápadní fronty.

BUCHARIN Nikolaj Ivanovič, 1888-1938, významný politik a národohospodář, člen ÚV a politbyra, gen. tajemník Kominterny 1926-1929; nesouhlasil s politikou násilné industrializace a kolektivizace, proto byl 1929 vyloučen ze strany, později však rehabilitován, 1934-1937

šéfredaktor Izvěstii; ve třetím a posledním moskevském procesu 1938 odsouzen k smrti a popraven.

BULGAKOV Michail Afanasjevič, 1891-1940, spisovatel a satirik, pro „protirevoluční tendence“ nebyla většina jeho děl v SSSR uveřejněna.

BULGAKOV Sergej Nikolajevič, 1871-1944, náboženský filozof a teolog, původně marxistický národohospodář, 1918 se stal knězem, 1922 vypovězen, žil v Paříži; 1935 jej moskevský metropolita Sergij odsoudil pro „gnostické kacířství“.

BULGAKOV Valentin Fjodorovič, *188b, spisovatel, autor pamětí, v mládí tajemník a spolupracovník Lva Nikolajeviče Tolstého, 1923 emigroval do Prahy, 1949 se vrátil do SSSR.

BONIN lvan Alexejevič, 1870-1953, spisovatel, od 1920 ve Francii, 1933 obdržel Nobelovu cenu za literaturu.

CVETAJEVOVÁ Marina Ivanovna, 1892-1941, lyrická básnířka, 1922 emigrovala, žila v Praze a v Paříži, 1939 se vrátila do SSSR, 1941 spáchala sebevraždu; po roce 1961 vyšly v Moskvě opět některé její básnické sbírky.

ČUBAR Vlas Jakovlevič, 1891-1941, vysoký stranický a vládní funkcionář, od 1923 předseda Rady lidových komisařů Ukrajinské SSR, od 1934 náměstek předsedy RLK SSSR, od 1935

člen politbyra; zastřelen.

ČUKOVSKÁ Lidija Koreějevna, *1907, literární kritička, spisovatelka, autorka prací uveřejněných v samizdatu.

ĎAGILEV (Ďagiljov, ve trsne. přepise Diaghilev) Sergej Pavlovič, 1873-1929, baletní mistr, založil 1909 v Paříži a v Monte Carlu soubor les Bailels russes, jenž měl rozhodující vliv na moderní choreografii.

DAL Vladimír Ivanovič, 1801-1872, spisovatel a lexikograf, autor velkého výkladového slovníku ruského jazyka.

DAN (vl. jm. Gurvič) Fjodor Iljič, 1871-1947, lékař a publicista, jeden z nejvýznačnějších vůdců menševiků, 1917 člen prvního prezídia ústředního výkonného výboru sovětů, 1922

vypovězen ze země; jeden ze zakladatelů Socialistické internacionály.

DĚNIKIN Anton Ivanovič, 1872-1947, carský generál, 1918-1920 vrchní velitel bělogvardějské armády na jihu Ruska.

DĚRŽAVIN Gavrila Romanovič, 1743-1816, básník pozdního klasicismu a státník za Kateřiny I.

ĎJAKOV Boris Alexandrovič, *1902, spisovatel, odsouzen 1949 k nuceným pracím, autor literárních dokumentů o pracovních táborech.

DOLGUN Alexander, *1926, americký občan, zaměstnanec velvyslanectví USA v Moskvě; byl zatčen a strávil osm let (1948-1956) v sovětských vězeních a lágrech; teprve 1971 dostal povolení se vrátit do USA. (Solženicyn jej v této knize neuvádí plným jménem, mluví o něm jako o „Alexandru D.“.)

DUCHONIN Nikolaj Nikolajevič, 1876-1917, v době Říjnové revoluce vrchní velitel ruské armády; neuposlechl rozkazů Rady lidových komisařů a byl proto vojáky lynčován.

DZERŽINSKIJ Felix Edmundovič, 1877-1926, profesionální revolucionář, polského původu, první předseda čeky a organizátor rudého teroru.

ERENBURG Ilja Grigorjevič, 1891-1967, spisovatel a publicista, jako zahraniční dopisovatel strávil dlouhá léta v Paříži; po Stalinové smrti uveřejnil své paměti.

FADĚJEV, Alexandr Alexaedrovič, 1901-1956, spisovatel a literární tvůrce stalinského období, v letech 1946-1954 generální tajemník a předseda Svazu spisovatelů, je řazen ke klasikům socialistického realismu, ukončil život sebevraždou.

FIGNEROVÁ Věra Nikolajevna, 1852-1942, revolucionářka, jedna z vedoucích organizace Narodnaja volja, účastnila se příprav několika atentátů, mimo jiné 1881 na cara Alexandra II; byla vězněna dvacet let v Šlisselburské pevnosti.

FINN, K. (Finn-Chalfn, Konstantin Jakovlevič), naroz. 1904…

FJODOR Ivanovič, 1557-1598, slabomyslný syn Ivana Hrozného, od 1584 car; po jeho smrti byl carem zvolen dosavadní regent Boris Godunov, což byl začátek dlouholetých zmatků s nesčetnými selskými bouřemi a válkami proti Liidimitrijům.

FRANK Semjon Ljudvigovič, 1877-1950, náboženský filozof, žák Vladimíra Solovjova; 1922 vypovězen ze země.

GAMARNIK Jan Borisovič, 1894-1937, vysoký stranický funkcionář, maršál SSSR; 1929 náčelník hlavní politické správy Rudé armády, 1930 náměstek lidového komisaře obrany SSSR; spáchal sebevraždu.

GARIN-MICHAJLOVSKIJ Nikolaj Georgijevič, 1852-1906, spisovatel, narodnik, později se sblížil s marxismem.

GAUTIER Jurij Vladimirovič, 1873-1943, historik, archeolog, člen Akademie véd, 1915- 1941 profesor moskevské univerzity, 1929 zatčen, později rehabilitován.

GERCEN Alexandr Ivanovič, 1812-1870, filozof, spisovatel a publicista; v londýnské emigraci vydával 1857-1867 vlivný sociálně kritický časopis Kolokol (Zvon).

GINZBURGOVÁ Jevgenija Semjonovna, *1911, novinářka a spisovatelka, publikuje v samizdatu; její vzpomínky z lágru vyšly tiskem jen na Západě.

GOC Abram Rafajlovič, 1888-1940, jeden z vedoucích eserů; 1922 v procesu s esery odsouzen, později amnestován.

GOLIKOV Filipp Ivanovič, * 1900, maršál SSSR.

GOVOROV Leonid Alexandrovič, 1897-1955, maršál SSSR.

GRIBOJEDOV Alexandr Sergejevič, 1795-1829, dramatik a diplomat.

GRIGORENKO Pjotr Grigorjevič, *1907, generál, vojenský historik, autor samizdatu, bojovník za občanská práva; od 1969 vězněn v ústavech pro duševně choré.

GRIN (vl. jm. Grioovskij) Alexandr Stěpanovič, 1880-1932, autor romanticko-fantastických dobrodružných románů.

GRINĚVICKIJ Ignatij Joachimovič, 1856-1881, revolucionář, člen organizace Narodnaja volja, 1. března 1881 hodil bombu na cara Alexandra II. a byl při výbuchu zabit.

GUL Roman Borisovič, * 1896, spisovatel a publicista, autor historických románů; redaktor emigrantského časopisu Novyj žurnal v New Yorku.

GUMILJOV Nikolaj Stěpanovič, 1886-1921, lyrik, teoretik akméismu, první muž Anny Achmatovové; pro „kontrarevoluční činnost“ zastřelen.

HAAS Friedrich-Joseph (Ganz Fjodor Petrovič), 1780-1853, vrchní lékař moskevských vězeňských nemocnic, filantrop a propagátor vězeňských reforem.

HIPPIUS (Gippius) Zinaida Nikolajevna, 1869-1945, spisovatelka a literární kritička; jako její manžel Merežkovskij patřila k starší generaci symbolistů; od 1920 v emigraci.

ILJIN Ivan Alexandrovič, 1882-1954, idealistický filozof, mystik, novohegelovec; vypovězen 1922 ze země.

IVAN KALITA (Ivan I. Danilovič), ?-1340, kníže moskevský a velkokníže vladimirský; položil dynastické, politické a územní základy moskevského velkoknížectví; přízvisko Kalita (rusky „měšec“) vyjadřovalo jeho bohatství.

IVANOV-RAZUMNIK (vl. jm. Ivanov Razumnik Vasiljevič), 1878-1946, literární vědec a sociolog, socialista, vězněn za cara i za sovětů; od 1941 žil v Německu.

IZMAJLOV Nikolaj Vasiljevič, * 1893, literární historik, vydavatel kritického akademického vydání Puškinova díla.

JAGODA Gentrich Grigorjevič, 1891-1938, čekista, 1934-1936 lidový komisař vnitra (NKVD); 1938 v 3. moskevském procesu obžalován z vraždy na Kirovovi, Menžinském a Gorkém a odsouzen k smrti.

JAKUBOVIČ Pjotr Filippovič, 1860-1911, básník, překladatel Baudelaira; jako člen organizace Narodnaja volja strávil mnoho let v carské katorze, kterou popsal ve svých vzpomínkách. (Nezaměňovat s M. P. Jakubovičem, obžalovaným v procesu se „Všesvazovým byrem menševiků“.) JAROŠENKO Nikolaj Alexaadrovič, 1846-1898, malíř, spoluzakladatel skupiny tzv. peredvižniků, kteří pořádali putovní výstavy.

JENUKIDZE Abel Safronovič, 1877-1937, tajemník ústředního výkonného výboru sovětů,

1935 vyloučen ze strany, 1937 zatčen a bez soudu zastřelen.

JERMILOV Vladimír Vladimirovič, 1904-1965, literární vědec, horlivý propagátor teorie socialistického realismu.

JESENIN Sergej Alexandrovič, 1895-1925, lyrik imaginista; skončil sebevraždou; za Stalina byl na indexu.

JEVTUŠENKO, Jevgenij Alexandrovič, nar. 1933, básník, představitel nekonformistické generace sovětských lyriků padesátých let, ve své rané lyrice byl zastáncem destalinizace, navštívil několikrát západní země.

JEŽOV Nikolaj Ivanovič, 1894-1939, člen ÚV od 1934, po Jagodovi lid. komisař vnitra (NKVD), 1938 vystřídán Berijou; pravděpodobně popraven.

JUDĚNIČ Nikolaj Nikolajevič, 1862-1933, carský a pak bělogvardějský generál, 1919 u Petrohradu poražen; odešel do exilu.

KAGANOVIČ Lazar Mojsejevič, *1893, blízký spolupracovník Stalinův, od 1930 člen politbyra, 1957 zbaven všech funkcí.

KALININ Michail Ivanovič, 1875-1946, bolševik, od 1926 člen politbyra, od 1919 předseda VCIK a po reorganizaci 1938 předseda prezídia Nejvyššího sovětu (tj. nejvyšší státní představitel SSSR).

KAMENĚV (vl. jm. Rosenfeld) Lev Borisovič, 1883-1936, významný stranický politik, od 1917 člen ÚV, od 1919 člen politbyra, po Leninově smrti patřil k vládnoucí trojce (se Stalinem a Zinovjevem); 1927 vyloučen ze strany, 1934 zatčen a 1936 v 1. moskevském procesu odsouzen k smrti a popraven.

KAPLANOVÁ Fanny, ?-1918, eserka, spáchala dne 30.8. 1918 atentát na Lenina; popravena.

KARAKOZOV Dmitrij Vladimirovič, 1840-1866, člen tajné revoluční organizace v Moskvě, po neúspěšném atentátu na cara Alexandra II. popraven.

KARSAVIN Lev Platonovič, 1882-1952, filozof, mystik, historik medievalista; 1922 emigroval.

KASSO Lev Aristidovič, 1865-1914, reakční ministr školství 1910-1914.

KATAŇAN Ruben Pavlovič, 1881-1966, náměstek generálního prokurátora SSSR 1933- 1937; 1938 zatčen.

KERENSKIJ Alexandr Fjodorovič, 1881-1970, předák eserů, od července do října 1917

ministerský předseda Prozatímní vlády; po Říjnové revoluci odjel do Francie, zemřel v New Yorku.

KIROV (vl. jm. Kostrikov) Sergej Mironovič, 1886-1934, Stalinův spolupracovník, 1926-1934 stranický tajemník v Lenigradě; jeho zavraždění (pravděpodobně na příkaz Stalina) sloužilo za záminku k čistkám a teroru.

KIŠKIN Nikolaj Michajlovič, 1864-1930 předák kadetů, ministr Prozatímní vlády, po Říjnu postaven před soud pro „kontrarevoluční činnost“; 1921 jeden ze zakladatelů výboru proti hladu.

KIZEVEIFER Alexandr Alexandrovič, 1866-1933, politik, vedoucí činitel strany kadetů, historik, žák Ključevského; po vypovězení 1922 žil v Praze.

KLUČEVSKIJ Vasilij Osipovič, 1841-1911, význačný historik, stoupenec sociologického pojetí dějin.

KLUJEV Nikolaj Alexejevič, 1887-1937, básník, představitel tzv. selské poezie; počátkem třicátých let vypovězen na Sibiř, kde zahynul.

KOLCOV Nikolaj Konstantinovič, 1872-1940, biolog, zakladatel experimentální biologie v Rusku; popraven.

KOLČAK Alexandr Vasiljevič, 1873-/1920, carský admirál, ustavil 1918 na Sibiři protibolševickou vládu; po vojenské porážce popraven.

KORNILOV Lavr Georgijevič, 1870-1918, carský generál, monarchista; v září 1917 se jako vrchní velitel pokusil o puč proti Prozatímní vládě; později padl v boji.

KOROLENKO Vladimír Galaktioeovič, 1853-1921, spisovatel, blízký revolučním narodnikům; v carské době několikrát před soudem a ve vyhnanství.

KOSAREV Alexandr Vasiljevič, 1903-1939, generální tajemník Komsomolu; zlikvidován.

KOSAREVOVÁ Lena, dcera A. V. Kosareva.

KOSIOR Stanislav VikenPjevič, 1889-1939, stranický funkcionář, od 1925 tajemník ÚV, od

1930 člen politbyra, 1928-1938 první tajemník ÚV KS Ukrajiny; zastřelen.

KRASIKOV Pjotr Aeaněvič, 1870-1939, Leninův spolubojovník; po Říjnové revoluci zastával vysoké funkce v sovětské prokuratuře a justici.

KRASNOV (vl. jm. Levitio) Anatolij Emmanuilovič, *1915, publicista v oboru církevních dějin, autor samizdatu; za Stalina strávil mnoho let v lágrech, od 1960 činný v disidentském hnutí, 1974 dostal povolení emigrovat, žije v Luzernu.

KRASNOV Pjotr Nikolajevič, 1869-1947, generál a spisovatel, za občanské války ataman bílých kozáků, 1919 emigroval do Německa, za druhé světové války velitel ruských jednotek bojujících na německé straně; po válce vydán Sovětům a zastřelen.

KRESTINSKIJ Nikolaj Nikolajevič, 1883-1938, tajemník ÚV, diplomat; 1937 vyloučen ze strany, v 3. moskevském procesu odsouzen k smrti a popraven.

KRUGLOV Sergej Nikiforovič, *1903, ministr vnitra 1948-1953.

KRYLENKO Nikolaj Vasiljevič, 1885-1938, právník, 1918-1931 generální prokurátor, od 1936

lidový komisař spravedlnosti; zastřelen.

KUJBYŠEV Valerian Vladimirovič, 1888-1935, stranický a vládní činitel, od 1926 předseda Nejvyšší rady národního hospodářství, od 1930 předseda Státní plánovací komise, čten politbyra; zemřel za záhadných okolností.

KURGANOV, Ivan, profesor, statistik, žije v emigraci v USA, autor statistických výzkumů o obětech stalinského teroru.

KURSKIJ Dmitrij Ivanovič, 1873-1932, revolucionář, lidový komisař spravedlnosti 1918-1929.

KUSKOVOVÁ Jekatěrina Dmitrijevna, 1869-1958, vedoucí činitelka levého křídla strany kadetů, později se sblížila s esery, publicistka; 1922 emigrovala.

KUZNECOV Alexej Alexandrovič, 1905-1949, generálporučík, od 1939 člen ÚV, jeden z organizátorů obrany Leningradu; stal se obětí tzv. „leningradského případu“.

LACIS Martyn Ivanovič (vl. jm. Sudrabs Jan Fridrichovič), 1887-1937, vedoucí činitel čeky

1918-1921: 1937 zatčen a zastřelen.

LARIČEV Viktor A., 1887-?, ředitel Hlavní správy palivového průmyslu Státní plánovací komise: odsouzen 1930 jako jeden z vůdců Průmyslové strany.

LARIN J. (vl. jm. Lurje Michail Alexandrovič), 1882-1932, ekonom, menševik, od 1917

bolševik, jeden z tvůrců Státní plánovací komise.

LELJUŠENKO Dmitrij Danilovič, *1901, armádní generál, velitel tankových vojsk za druhé světové války.

LEVITIN VIZ KRASNOV A. E.

LICHAČOV Nikolaj Petrovič, 1862-1935, historik, od 1925 člen Akademie věd.

LJUBAVSKIJ Matvej Kuzmič, 1860-1936, historik, žák Ključevského, profesor moskevské university. od 1929 člen Akademie věd; zatčen, později rehabilitován.

LOMONOSOV Michail Vasiljevič, 1711-1765, všestranný vědec, básník, zakladatel moskevské univerzity; pocházel z prosté selské rodiny.

LORCH Alexandr Georgijevič, 1889-?, agrobiolog, šlechtitel brambor.

LORIS-MELIKOV Michail Tarielovič, 1825-1888, hrabě, státník, 1880-1881 ministr vnitra, iniciátor neuskutečněného plánu státních reforem.

LOSSKIJ Nikolaj Onufrijevič, 1870-1965, filozof, stoupenec personalistického idealismu; 1922 vypovězen z SSSR.

LOZOYSKIJ (vl. jm. Dridzo) Solomon Abramovič, 1878-1952, revolucionář, historik, diplomat: 1921-1937 generální tajemník Rudé odborové internacionály, 1939-1946 náměstek lid. komisaře zahraničních věcí, člen ÚV; v protižidovské čistce zlikvidován.

LUNAČARSKIJ Anatolij Vasiljevič, 1875-1932, revolucionář, filozof, estetik, literární vědec:

1917-1929 lid. komisař osvěty.

LUNIN Michail Sergejevič, 1787-1845, podplukovník, účastník tažení proti Napoleonovi, děkabrista, 1826 odsouzen k 20 letům katorgy, ve vyhnanství psal filozoficko-politické traktáty.

LYSENKO Frofim Děnisovič, * 1898, agrobiolog a genetik, předseda Akademie zemědělských věd; vypracoval teorii tzv. stadijního vývoje rostlin; Stalinův chráněnec a „diktátor“ (1948-1964) sovětské biologie.

MAJSKIJ Ivan Michajlovič, *1884, historik a diplomat; 1932-1943 velvyslanec v Londýně,

1943-1946 náměstek lid. komisaře zahraničních věcí, účastnil se jaltské a postupimské konference. MAKARENKO Anton Semjonovič, 1888-1939, sovětský pedagog a spisovatel; vybudoval a vedl výchovné pracovní komuny pro mladistvé provinilce a bezprizornou mládež.

MALINOVSKIJ Roman Vaclavovič, 1876-1918, stranický funkcionář, člen ÚV, předák bolševické frakce ve státní dumě a zároveň carský agent; 1914 emigroval, 1918 se dobrovolně vrátil, postaven před soud a popraven.

MANDELŠTAM Osip Emiljevič“ 1891-1938, lyrický básník, vedle Anny Achmatovové nejvýznačnější představitel akméismu; poslán do vyhnanství, pak zatčen, zahynul v táboře na Dálném východě.

MARTOV (vl. jm. Cederbaum) Julij Osipovič, 1873-1923, jeden ze zakladatelů ruské sociální demokracie, Leninův přítel a spolupracovník, od II. sjezdu SDDSR

1903 vůdce menševické frakce; 1920 emigroval.

MECK Nikolaj Karlovič von, 1863-1929, železniční inženýr, po Říjnové revoluci v lid. komisariátu dopravy; pro „kontrarevoluční činnost“ zastřelen.

MELGUNOV Sergej Petrovič, 1879-1956, historik a liberální publicista, jeden z vůdců lidové socialistické strany: 1923 vypovězen, žil v Paříži.

MENŠIKOV Alexandr Danilovič, 1673-1729, vojevůdce a státník, oblíbenec Petra Velikého a Kateřiny L; za Petra II. byl zbaven moci a poslán do vyhnanství.

MENŽINSKIJ Vjačeslav Rudolfovič, 1874-1934, předseda OGPU po Dzeřtinském 1926-1934; v 3. moskevském procesu byl Jagoda obžalován z „lékařské“ vraždy Menžinského.

MERECKOV Kirill Afanasjevič, 1897-1968, maršál SSSR.

MEREŽKOVSKIJ Dmitrij Sergejevič, 1865-1941, spisovatel a filozof, představitel symbolismu; od 1919 v emigraci v Paříži.

MICHAJLOV Nikolaj Alexaodrovič, * 1906, generální tajemník Komsomolu po Kosarevovi 1938-1952, pak tajemník ÚV, ministr kultury, předseda státního výboru pro vydavatelskou činnost do 1970.

MIKOJAN Anastas Ivanovič, * 1895, stranický a vládní činitel, od 1926 postupně lid. komisař obchodu, zásobování, potravinářského průmyslu a zahraničního obchodu, 1955-1964 první náměstek předsedy rady ministrů, 1964-1966 předseda prezídia Nejvyššího sovětu; Stalinův blízký spolupracovník, Chruščovův zahraničně politický poradce.

MIKOLAJCZYK Stanislav, 1901-1966, polský politik, předák rolnické strany, 1943-1944

ministerský předseda polské exilové vlády v Londýně, 1945-1947 předseda rolnické strany a ministr; emigroval do USA.

MILJUKOV Parel Nikolajevič, 1859-1943, historik a politik, předseda strany kadetů, ministr zahraničních věcí Prozatímní vlády; 1920 emigroval.

MIROVIČ Vasilij Jakovlevič, 1740-1764, organizátor neúspěšné palácové revoluce proti Kateřině II. ve prospěch uzurpátora Ivana IV.

MJAKOTIN Venedikt Alexandrovič, 1867-1937, historik a publicista, zakladatel lidové socialistické strany; 1918 emigroval.

MOLOTOV (vl. jm. Skrjabin) Vjačeslav Michajlorič, *1890, stranický a vládní činitel, Stalinův blízki spolupracovník, od 1926 člen politbyra, 1930-1941 předseda Rady lid. komisařů, 1939-1949 a 1953-1956 ministr zahraničí; 1957 vyloučen z ÚV.

NABOKOV Vladimír, * 1899, rusko-americký spisovatel, syn kadetského politika V. D. Nabokova; 1919 emigroval (jako začínající spisovatel používal pseudonymu V. Sirin).

NAROKOV (vl. jm. Marčenko) Nikolaj Vladimirovič, 1887-1969, spisovatel, emigroval za druhé světové války, žil v Kalifornii.

NATANSON Mark Andrejevič, 1850-1919, levicový eser, účastnil se konferencí radikálních socialistů v Zimmerwaldu a Kientalu, byl ochoten spolupracovat s Leninen; zemřel ve Švýcarsku.

NĚKRASOV Nikolaj Alexejevič, 1821-1878, sociálně angažovaný básník, téměř dvacet let vydával revolučně demokratický časopis Sovremennik (Současník).

NOVIKOV Nikolaj Ivanovič, 1744-1818, spisovatel a vydavatel, přední představitel ruského osvícenství; za Kateřiny II. byl odsouzen k trestu žaláře v Šlisselburské pevnosti; po její smrti omilostněn.

NOVORUSSKIJ Michail Vasiljevič, 1861-1925, revolucionář, člen organizace Narodnaja volja; 1887 byl za účast na atentátu na cara Alexandra III. odsouzen spolu s Alexandrem Uljanovem k trestu smrti, avšak trest mu byl změněn na doživotní žalář v Šlisselburské pevnosti.

OBOLENSKIJ Jevgenij Petrovič, 1796-1865, kníže, děkabrista; při povstání v prosinci 1825

zranil generála Miloradoviče; trest smrti mu byl změněn na 20 let vyhnanství na Sibiři.

OLICKÁ Jekatěrina Lvouna, *1898, sovětská spisovatelka disidentka; její vzpomínky z lágru vyšly v samizdatu a 1971 v ruském exilovém nakladatelství Possev ve Frankfurtu.

OLMINSKIJ Michail Stěpanovič, 1863-1933, jeden z nejstarších funkcionářů ruského revolučního hnutí, člen SDDSR od 1898, novinář (pseudonym M. C. Alexandrov), předseda komise pro dějiny strany při ÚV.

ORDŽONIKIDZE Grigorij Konstantinovič, 1886-1937, profesionální revolucionář, člen ÚV,

1926 lid. komisař dělnicko-rolnické inspekce, 1930 člen politbyra a předseda Nejvyšší rady národního hospodářství, 1932 lid. komisař těžkého průmyslu; v době čistek spáchal sebevraždu.

OSORGIN (vl. jm. Iljin) Michail Andrejevič, 1878-1942, spisovatel, po Říjnové revoluci předseda Moskevského svazu spisovatelů; od 1922 v emigraci.

PALČINSKIJ Pjotr Akimovič, 1878-1929, hutní inženýr, národohospodář; zastřelen ve vězení.

PANIN, Dmitrij, navoz. 1911, inženýr, spoluvězeň A. Solženicyna, s kterým se seznámil v roce 1947 ve vězení v Mavrině, roku 1972 emigroval na Západ.

PASTERNAK Boris Leonidovič, 1890-1960, lyrický básník; 1958 mu byla udělena Nobelova cena, kterou pod nátlakem odmítl.

PAVLOVOVÁ Anna Pavlovna, 1882-1931, slavná primabalerína Ďagilevova baletu.

PESTĚL Pavel Ivanovič, 1793-1826, radikální vůdce děkabristů, autor revolučního programu Jižního spolku děkabristů (Ruská pravda); popraven.

PEŠKOVOVÁ-VINAVEROVÁ Jekatěrina Pavlovna, 1876-1965, první žena Maxima Gorkého, předsedkyně Politického červeného kříže, spolku pro péči o politické vězně, jenž byl 1939 rozpuštěn.

PETERS Jakov Christoforovič, 1886-1942, lotyšský revolucionář, po Říjnové revoluci vysoký stranický a čekistický funkcionář; zlikvidován.

PETLIURA Simon Vasiljevič, 1877-1926, vůdce ukrajinských nacionalistů, 1917-1920

předseda protibolševické Ukrajinské rady; zavražděn v pařížském exilu.

PILŇAK (vl. jm. Vogau) Boris Andrejevič, 1894-1941, spisovatel; obviněn ze zkreslování revolučních událostí; 1937 zatčen, zastřelen nebo zahynul v lágru.

PJATAKOV Georgij Leooidovič, 1890-1937, bolševik; zastával vysoké funkce ve státním aparátu a v hospodářství; 1937 poprvé vyloučen ze strany, v 1. moskevském procesu odsouzen a zastřelen.

PLATONOV Sergej Fjodorovič, 1860-1933, historik; od 1899 profesor petrohradské univerzity, 1920 člen Akademie věd; 1930 pro „protisovětskou propagandu“ deportován.

PLECHANOV Georgij Valentinovič, 1856-1918, filozof, propagátor marxismu, jeden ze zakladatelů SDDSR; odpůrce agrárního socialismu narodniků a reformátorského ekonomismu; s Martovem a Leninem založil časopis Iskra (Jiskra); později se přiklonil k menševikům.

PLETŇOV Dmitrij Dmitrijevič, 1872-1953, lékař, profesor; v 3. moskevském procesu byl obžalován z „lékařských“ vražd a odsouzen k 25 letům vězení.

POBĚDONOSCEV Konstantin Petrovič, 1827-1907, právník a státník; 1880-1905 vrchní kurátor Svatého synodu, jako ultrareakční rádce působil na oba poslední cary.

POSTYŠEV Pavel Petrovič, 1888-1940, stranický pracovník; od 1927 člen ÚV, od 1930 tajemník UV. od 1934 tajemník ÚV KS Ukrajiny; protestoval proti nezákonným represáliím, 1938 zatčen a později zastřelen.

PROKOPOVIČ Sergej Nikolajevič, 1871-1955, profesor národního hospodářství, politik strany kadetů, člen Prozatímní vlády, manžel J. D. Kuskovové, člen Výboru pro pomoc hladovějícím; 1922 vypovězen, žil také v Praze.

PUGAČOV Jemeljan Ivanovič, 1742?-1775, vůdce kozáckého a selského povstání proti Kateřině II. na Urale a v Povolží; poražen a popraven.

RADEK (vl. jm. Sobelsohn) Karl Bernhardovič, 1885-1939, revoluční politik, publicista; působil v Rusku a v Německu, vysoký funkcionář Kominterny; 1927 vyloučen jako trockista poprvé ze strany, 1937 v 2. moskevském procesu odsouzen na 10 let do vězeni, kde zemřel.

RADIŠČEV Alexandr Nikolajevič, 1749-1802, spisovatel, osvícenský myslitel, radikální sociální kritik; uvězněn v Petropavlovské pevnosti, na příkaz Kateřiny II. odsouzen k trestu smrti, jenž mu byl změněn na desetileté vyhnanství na Sibiři, po několika letech omilostněn; když mu hrozilo nové pronásledování, spáchal sebevraždu.

RAKOVSKÁ, Jelena, dcera Ch. G. Rakouského.

RAKOVSKIJ Christian Georgijevič, 1873-1941, významný soc. demokrat, od 1917 bolševik.

1919-1923 předseda RLK Ukrajinské republiky, 1923-1927 diplomat; 1927 poprvé vyloučen ze strany, v 3. moskevském procesu odsouzen na 20 let.

RAMZIN Leonid Konstantinovič, 1887-1948, profesor, ředitel Ústavu tepelné techniky, člen Nejvyšší rady národního hospodářství; 1930 jako vůdce Průmyslové strany odsouzen, trest smrti mu byl změněn na 10 let, později propuštěn a rehabilitován; 1945 obdržel Stalinovu cenu.

RANSOME Arthur, 1884-1967, britský novinář a spisovatel; za první světové války a počátkem dvacátých let dopisovatel Manchester Guardian v Rusku, autor knih o Říjnové revoluci.

RASKOLNIKOV Fjodor Fjodorovič, 1892-1939, sovětský diplomat a novinář; 1938 na protest proti perzekucím odmítl vrátit se ze Sobe do SSSR a odstěhoval se do Francie; zemřel v Paříži za záhadných okolností.

RASPUTIN Grigorij Jefimovič, 1872-1916, dobrodruh, původně mnich; od 1907 u carského dvora: údajným uzdravením následníka trůnu získal vliv na carskou rodinu a tím i na ruskou politiku; zavražděn skupinou šlechticů, stoupenců liberální opozice.

RAZILA Stěpan (Stěnka) Timofejevič, 1630?-1671, ataman, vůdce kozáckého a selského povstání v ohlasu mezi Donem, Volhou a Uralem; poražen a popraven; legendární postava lidových písní a zkazek.

REILLY Sidney George, 1874-1925, kapitán britské výzvědné služby;

1918 zapleten do přípravy teroristických akcí proti sovětským funkcionářům; zabit pří pokusu o přechod sovětsko-finských hranic.

RJABUŠINSKIJ Pavel Pavlovič, 1871-1924, průmyslník, odpůrce bolševismu; pocházel ze známé ruské průmyslnické a bankéřské rodiny.

RJUMIN M. D., náměstek ministra státní bezpečnosti koncem Stalinovy éry; za Chruščova 1953 odsouzen a popraven.

ROKOSSOVSKIJ Konstantin Konstantinovič, 1896-1968, maršál SSSR; 1937-1941 ve vězení, za druhé světové války armádní velitel, 1949-1956 působil v Polsku jako náměstek předsedy vlády a ministr národní obrany, 1956-1962 náměstek ministra obrany SSSR.

ROMANOV Pantělejmon Sergejevič, 1884-1938, spisovatel, dramatik a satirik období Nepu.

RUDZUTAK Jan Ernestovič, 1887-1938, stranický a hospodářský pracovník, 1934 kandidát politbyra; 1937 zatčen, zemřel ve vězení.

RURIKOVCI, ruská dynastie knížat a carů v letech 862-1598, založená podle ruských kronik knížetem Rurikem, jenž byl původem normanský Varjag a přišel prý 862 do Novgorodu ze Skandinávie.

RYKOV Alexej Ivanovič, 1881-1938, významný stranický a vládni činitel; po 1917 předseda Nejvyšší rady národního hospodářství. náměstek předsedy RLK, po Leninové smrti do 1929 předseda RLK, 1922-1930 člen politbyra; 1938 v 3. moskevském procesu odsouzen k smrti a zastřelen.

RYLEJEV Kondratij Fjodorovič, 1795-1826, básník, vůdce děkabristů; popraven.

RYSAKOV Nikolaj Ivanorič, 1861-1881, terorista, člen organizace Narodnaja voľa; účastnil se 1881 atentátu na cara Alexandra II, popraven.

SALTYČICHA (Saltykorová Darja Nikolajevna), 1730-1801 ?; šlechtická statkářka v moskevské gubernii, známá nelidským zacházením se svými nevolníky; odsouzena soudem, zemřela ve vězení.

SAMSONOV Alexandr Vasiljevič, 1859-1914, generál, velitel ruských vojsk v bitvě u Tannenbergu; poražen, spáchal sebevraždu.

SAVINKOV Boris Viktorovič, 1879-1925, jeden z vůdců strany eserů; 1903-1905 se podílel na mnoha teroristických akcích, po 1917 aktivní odpůrce bolševiků; 1924 při ilegálním návratu z emigrace zatčen a odsouzen; zemřel ve vězení.

SAVVA, 1327-1406, pravoslavný svatý, žák sv. Sergeje Radoněžského, zakladatel zvenigorodského kláštera.

SEREBJAKOVOVÁ Galina Josifovna, *1905, spisovatelka; strávila mnoho let v lágrech a uveřejnila vzpomínky upravené podle požadavků stranické linie.

SERGEJ Radoněžský, 1321-1391, pravoslavný svatý, zakladatel klášterů (např. v Zagorsku poblíž Radoněže); zahájil velkou klášterní kolonizaci.

SEROV Ivan Alexaadrovič, * 1905, generál; od 1939 na vedoucích místech v sovětské státní bezpečnosti, 1954-1958 předseda KGB.

SIKORSKI Wladyslaw, 1881-1943, Polský generál a politik; 1922-1923 předseda vlády a ministr vnitra, od října 1939 předseda polské vlády v exilu; zahynul při leteckém neštěstí.

SKOBCOVOVÁ Jelizaveta Jorjevna, 1891-1945, básnířka skupiny akméistů; emigrovala do Francie, stala se řádovou sestrou

(„Matka Maria“), zahynula v nacistickém koncentračním táboře v Ravensbrbcku.

SKRYPNIK Nikolaj Alexejevič, 1872-1933, stranický a státní činitel; člen strany od 1897,

1918 předseda první sovětské vlády na Ukrajině a lid. komisař osvěty, od 1923 člen ÚV; dohnán k sebevraždě. SMIRNOV Ivan Nikitovič, 1881-1936, významný stranický funkcionář;

1917 člen Rady obrany. 1923-1927 lid. komisař spojů; 1927 poprvé vyloučen ze strany; v 1. moskevském procesu obžalován z trockismu, odsouzen k smrti a zastřelen.

SMUŠKEVIČ Jakov Vladimirovič, 1902-1941, velitel sovětského letectva; po hitlerovském vpádu popraven.

SOKOLNIKOV Grigorij Jakovlevič, 1888-1939, významný bolševik; 1922-1926 lid. komisař financí,

1929-1934 velvyslanec v Londýně; 1937 v 2. moskevském procesu odsouzen na 10 let, zemřel ve vězení.

SOLOVJOV Vladimír Sergejevič, 1853-1900, náboženský filozof, mystik a básník; snažil se o syntézu východních náboženských tradic se západní vědou a s římským katolicismem.

STANISLAVSKIJ (vl. jm. Alexejer) Konstantin Sergejevič, 1863-1938, herec, režisér a divadelní teoretik; založil 1898 Moskevské umělecké akademické divadlo, jež se jeho inscenacemi proslavilo po celém světů; vypracoval tzv. Stanislavského metodu herecké výuky, která je v SSSR dodnes zákonem.

STĚPUN Fjodor Avgustovič, 1884-1965, filozof, spisovatel, historik a sociolog; 1922 vypovězen z SSSR, žil v Německu, kde za nacismu nesměl vyučovat.

STOLYPIN Pjotr Arkaďjevič, 1862-1911, carský politik; od 1906 ministr vnitra a předseda ministerské rady, prováděl politiku krvavých represálií po revoluci1905 („stolypinská reakce“); autor zemědělské reformy, jejímž důležitým bodem bylo přesídlení vesnické chudiny na Sibiř; zahynul při atentátu.

SUCHANOV (vl. jm. Gimmer) Nikolaj Nikolajevič, 1882-1940, menševik, historik a publicista; v říjnu 1917 se v jeho bytů v Petrohradě konala schůzka bolševiků, kteří se rozhodli pro ozbrojené

povstání; 1931 obžalován v procesu s menševiky, po hladovce propuštěn; 1939

znova uvězněn; autor podrobného vylíčení bolševické revoluce.

SURIKOV Vasilij Ivanovič, 1849-1916, malíř realista, autor monumentálních historických obrazů.

SIJVOROV Alexandr Vasiljevič, 1729-1800, vojevůdce, generalissimus; bojoval v ruska-tureckých válkách, zlikvidoval polské povstání 1794, v Itálii 1799 porazil Napoleona, proslavil se přechodem švýcarských Alp.

SVEČIN Alexandr Andrejevič, 1878-1935, vojenský historik a teoretik, profesor voj, akademie Frunze; zastřelen.

SVERDLOV Jakov Michajlovič, 1885-1919, významný bolševik, spolupracovník Leninův; po Říjnové revoluci byl jako předseda Všeruského ústředního výkonného výboru sovětů (VCIK) prvním prezidentem sovětského státu.

ŠALAMOV Varlam Tichonovič, * 1907, spisovatel, autor samizdatu; strávil 17 let v lágru na Kolymě, 1972 se na nátlak úřadů veřejně distancoval od svých Kolymských povidel, jež vyšly na Západě.

ŠALJAPIN Fjodor Ivanovič, 1873-1938, světoznámý operní pěvec; 1899-1918 člen moskevské opery: emigroval.

ŠČERBAKOV Alexandr Sergejevič, 1901-1945, stranický a veřejný pracovník; do 1930 ve vedení Komsomolu, pak v aparátu ÚV strany, 1934 tajemník Svazu sov. spisovatelů, 1941-1945 tajemník ÚV, zároveň náčelník hlavní politické správy Rudé armády a ředitel Sovětské informační kanceláře Sovinform.

ŠEJNIN Lev Romanovič, 1906-1967, pracovník gen. prokuratury; po 1950 autor špionážních románů a populárních povídek o práci sov. bezpečnostních orgánů.

ŠEŠKOVSKIJ Stěpan Ivanovič, 1727-1793, nejvyšší vyšetřovatel za Kateřiny II., proslulý svými krutými vyšetřovacími metodami.

ŠMIDT Pjotr Petrovič, 1867-1906, důstojník černomořské flotily, po sevastopolském povstání popraven; hrdina Pasternakovy stejnojmenné poémy.

ŠULGIN Vasilij Vitaljevič, 1878-1965, spisovatel, novinář, vydavatel novin, monarchista; po Říjnové revoluci odešel do

emigrace, koncem druhé světové války zajat Rudou armádou v Jugoslávii, strávil 10 let v lágrech.

ŠVERNIK Nikolaj Michajlovič, 1888-1965, význačný stranický a státní činitel; 1930-1944 a

1953-1956 předseda Všesvazové ústřední rady odborů, 1946-1953 předseda prezídia Nejvyššího sovětu.

TARLE Jevgenij Viktorovič, 1875-1955, historik; univ. profesor ještě před Říjnovou revolucí, od 1931 člen Akademie věd; 1929-1930 ve vězení, později rehabilitován; trojnásobný nositel Leninovy ceny.

TICHON (vl. jm. Bellavin Vasilij), 1865-1925, patriarcha ruské pravoslavné církve; biskup v Rusku a v Americe, pak moskevský metropolita, v listopadu 1917 zvolen patriarchov, 1922 se zřekl svého úřadu.

TIMOFEJEV-RESSOVSKIJ Nikolaj Vladimirovič, *1900, genetik a biolog; 1924-1945 pracoval v Ústavu císaře Viléma pro výzkum mozku v Berlíně, pak 10 let v lágrech, za Chruščova rehabilitován; odpůrce Lysenkových teorií.

TOLSTÁ Alexandra Lvovna, *1884, nejmladší dcera Lva Tolstého; uveřejnila vzpomínky na svého otce, založila Tolstého fond pro pomoc uprchlíkům; žije v USA.

TOMSKIJ Michail Pavlovič, 1880-1936, odborový a stranický pracovník; první předseda Všesvazové ústřední rady odborů, 1922-1930 člen politbyra ÚV; obviněn z pravicové úchylky, spáchal sebevraždu.

TROCKIJ (vl. jm. Broaštejn) Lev Davidovič, 1879-1940, význačný revolucionář; 1917 se připojil k Leninovi, řídil organizaci ozbrojeného povstání v říjnu 1917, vedl jako první komisař zahraničních věcí mírová jednání v Brest-Litevsku, 1918 komisař obrany a organizátor Rudé armády, po Leninově smrti v opozici proti Stalinovi; 1927 vyloučen ze strany, 1929 vypovězen z SSSR, 1940 zavražděn v Mexiku agentem NKVD.

TRUBECKOJ Sergej Petrovič, 1790-1860, kníže, plukovník, děkabrista, stoupenec umírněného křídla; povstání se v poslední chvíli neúčastnil, ačkoliv byl určen za budoucího „diktátora“; trest smrti mu byl změněn na doživotní katorgu, 1856 amnestován.

TUCHAČEVSKIJ Michail Nikolajevič, 1893-1937, maršál SSSR; hrdina občanské války, 1925 náčelník generálního štábu Rudé armády, 1931 náměstek lid. komisaře obrany; popraven.

TUR: bratři Turovi, pseudonym sov. spisovatelů L. D. Tubelského, 1905-1961, a P. L. Ryžeje, * 1908, autorů špionážních románů.

TVARDOVSKIJ Alexandr Trifonovič, 1910-1971, básník a esejista; 1949-1954 a 1958-1970 šéfredaktor literárního časopisu Novyj mir(Nový svět), jako první prosazoval Solženicynova díla.

TYŇANOV Jurij Nikolajevič, 1894-1943, spisovatel a literární vědec; ve dvacátých letech významný představitel formalistické školy.

ULJANOV Alexandr Iljič, 1866-1887, Leninův starší bratr, revolucionář, člen organizace Narodnaja voľa; popraven za účast při přípravě atentátu na Alexandra III.

ULJANOVOVÁ, provdaná Jelizarovová, Anna Iljinična, 1864-1935, Leninova starší sestra, stranická funkcionářka a redaktorka.

URICKIJ Moisej Solomonovič, 1873-1918, revolucionář, právník; 1918 předseda petrohradské čeky; jeho zavraždění esery spolu s atentátem na Lenina dalo podnět k první vlně rudého teroru.

UŤOSOV Leonid Osipovič, *1895, populární zpěvák a filmový herec třicátých a čtyřicátých let.

VALENTINOV (vl. jm. Volskij) Nikolaj Vladislavovič, 1879-1964, filozof a novinář, bolševik, pak menševik; požadoval revizi marxismu podle tezí rakouského filozofa Ernsta Macha; 1930 emigroval do USA.

VACHTANGOV, Jevgenij Bagrationovič, 1883-1922, divadelní režisér, herec, žák Stanislavského, zakladatel divadelního studia, které v roce 1926 dostalo jeho jméno, jeden z předních režisérů sovětského divadla z počátku dvacátých let.

VASILJEV-JUŽIN Michail Ivanovič, 1876-1937, revolucionář, bolševik, publicista; zastával vysoké funkce v NKVD, generální prokuratuře a justici; 1924-1937 náměstek předsedy Nejvyššího soudu.

VAVILOV Nikolaj Ivanovič, 1887-1942, významný genetik a experimentální botanik, člen Akademie věd; 1940 na Lysenkův podnět zatčen, zemřel ve vězení.

VLADIMIROV (vl. jm Šejnfinkel) Miron Konstantinovič, 1879-1925, revolucionář, stranický pracovník, činný v různých lidových komisariátech, námětek předsedy Nejvyšší rady národního hospodářství.

VLASOV Andrej Andrejevič, 1901-1946, generál Rudé armády;

1942 padl do zajetí, vytvořil z ruských dobrovolníků armádu, jež bojovala na straně Němců; po válce vydán Sovětům a oběšen.

VOLKOV Pjotr Lazarevič, 1888-1927, sovětský velvyslanec ve Varšavě 1924-1927; stal se obětí politického atentátu.

VOLOŠIN Maximilian Alexandrovič, 1878-1932, básník a malíř, člen skupiny akméistů.

VOROŠILOV Kliment Jefremovič, 1881-1969, maršál SSSR, stranický a vládní činitel; velitel armády v občanské válce, od 1926 člen politbyra, komisař vojenských a námořních sil, komisař obrany, náměstek předseda RLK, za druhé. svět. války člen státního výhoru obrany, 1946-1953 náměstek předsedy rady ministru, 1953-1960 předseda prezídia Nejvyššího sovětu: po JiX. sjezdu strany kritizován.

VYŠINSKIJ Andrej Januarjevič, 1883-1954, právník: 1935-1939 generální prokurátor, hlavní žalobce při moskevských procesech, od 1939 člen ÚV a člen Akademie věd, 1939-1944 náměstek předsedy RLK, 1949-1953 ministr zahraničních věcí, pak stálý zástupce SSSR v OSN; teoretik stalinské justice, jenž zdůvodňoval a ospravedlňoval zločiny režimu.

WRANGEL Pjotr Nikolajevič, 1878-1928, baron, carský generál; za občanské války po Dénikínovi vrchní velitel bělogvardějských vojsk na jihu Ruska; po porážce 1920 na Krymu odešel do emigrace.

ZALYGIN Sergej Pavlovič, * 1913, spisovatel; píše mimo jiné o problematice kolektivizace na Sibiři.

ZAMJATIN Jevgenij Ivanovič, 1884-1967, spisovatel; 1917 se vrátil ze zahraničí, později napsal na socialistickou společnost satirický román .1-9r, který vyšel 1924 v Londýně; tato vize

totalitního státu ovlivnila Orwella a Huxleye; 1932 emigroval do Paříže.

ZASULIČOVÁ Věra Ivanovna, 1849-1919, revolucionářka; vystřelila na petrohradského hejtmana ~frepuva, 1878 porotním soudem osvobozena; později členka marxistické skupiny a členka redakce Jiskra; nakonec se přiklonila k menševikům.

ZAVALIŠIN Dmitrij lranarchovič, 1804-1892, námořní poručík, děkabrista; odsouzen k 2t) letům katorgy, po návratu ze Sibiře se stal novinářem a psal články o životě děkabristů ve vyhnanství.

ZINOVJEV vl. m. A felbaum Grigorij Jevs'e'evič, 1883-1936, stranický pracovník; od 1907 člen ÚV. (1 P) 8 ! I 1 od 191 ř člen politbyra, 1919-1926 předseda Kominterny; po Leninově smrti patřil k vládnouti trojce, 1925 vedl tzv. novou opozici, 1926 vytvořil ; Trockým „trockisticko-zinovjevský opoziční blok": vyloučen ze strany (1927, 1932. 1934) a 1936 c 1. moskevském procesu odsouzen k smrti.

ŽDANOV Andrej Alexandrovič, 1896-1948, ideolog komunistické strany; od 1930 člen ÚV, od 1939 člen politbyra, 1934-1944 tajemník leningradské stranické organizace; hlavní odpovědný činitel stalinské kulturní politiky po druhé světové válce.

ŽEBRAK Anton Romanovič,1901-1965, genetik a experimentální botanik.

ŽELJABOV Andrej lvanovič, 1851-188. revolucionář, organizátor skupiny Narodnaja vola: popraven za účast na atentátu na cara Alexandra II.

ŽUKOV Georgij Konstantinovič, 1896-1974, maršál SSSR; 1941-1945 náčelník generálního štábu Rudé armády, náměstek lid. komisaře obrany, velitel nejdůležitějších úseků fronty; 1955-1957 ministr obrany; na podzim 1957 odvolán ze všech funkcí.

Seznam zkratek

PŘÍLOHA II

1. Bezpečnostní orgány a jejich chronologie

čeka – Všeruská mimořádná komise pro boj Od prosince 1917 s kontrarevolucí a sabotáží do února 1922

GPU – Státní politická správa do prosince 1922

OGPU – Spojená státní politická správa do července 1934

NKVD – lidový komisariát vnitra; do roku 1946 jeho hlavní správa státní bezpečnosti se osamostatnila na

NKGB – lidový komisariát státní bezpečnosti Po přejmenování komisariátů na ministerstva:

MGB – ministerstvo státní bezpečnosti do března 1953

MVD – ministerstvo vnitra do března 1954

KGB – Výbor pro státní bezpečnost při radě ministrů SSSR od března 1954

2. Písemné paragrafy

ASA – protisovětská agitace

ČS – rodinný příslušník

KRA – kontrarevoluční agitace

KRD – kontrarevoluční činnost

KRM – kontrarevoluční myšlení

KRTD – kontrarevoluční trockistická činnost

NŠ – neprokázaná špionáž

PD – zločinná činnost

PŠ – podezření ze špionáže

PZ – poklonkování před Západem

SOE – společensky nebezpečný element

SVE – společensky škodlivý element

SVPŠ – styky vedoucí k podezření ze špionáže

TN – teroristický úmysl

VAD – vychvalování americké demokracie

VAS – pěstování protisovětských nálad

VAT – vychvalování americké techniky

3. Různé

DPZ – vyšetřovací vězení Gulag – hlavní správa táborů (nápravných prací)

kaer – kontrarevolucionář

KPZ – vyšetřovati cela

KVŽD – Východočínské železnice

Nep – nová ekonomická politika

oper – operativní zmocněnec

OSO – Zvláštní rada GUPU!NKVD

osoblae – zvláštní tábor

Osoaviachim – Svaz pro spolupráci k obraně a letecké a chemické výstavbě SSSR

OUN – Organizace ukrajinských nacionalistů

Porngol – státní výbor pro pomoc hladovějícím

RLK – Rada lidových komisařů

ROA – Ruská osvobozenecká armáda

SDDSR – Sociálně demokratická dělnická strana Ruska

TON – věznice se zvláštním určením

ťurzak – trest vězení

VCIK – Všeruský ústřední výkonný výbor sovětů dělnických, rolnických a vojenských zástupců (do roku 1937, předchůdce dnešního Nejvyššího sovětu)

zek – vězeň